Erich Zöllner

Istoria Austriei

editura enciclopedică

COLECȚIA
BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE UNIVERSALĂ

ERICH ZÖLLNER

ISTORIA AUSTRIEI

DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT

Ediția a VIII-a

Vol. II

traducere de
ADOLF ARMBRUSTER

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București, 1997

Tipărit cu subvenția Ministerului Federal pentru Știință, Comunicație și Artă de la Viena, Republica Austria

ISBN general 973-45-0155-0
ISBN vol. II 973-45-0157-7

CAPITOLUL IX

EPOCA LUI FRANCISC IOSIF ȘI SFÂRȘITUL MONARHIEI (1848—1918)

NEOABSOLUTISMUL

Anul 1849 va aduce victoria deplină a forțelor monarhice—conservatoare în Austria — e drept după un recul grav și abia cu ajutor străin. Cu Sardinia, ce-i drept, armata lui Radetzky a terminat-o repede. Când regele Carol Albert a reziliat armistițiul, trupele sale au fost învinse decisiv în cursul unei campanii de 11 zile și în bătăliile de la Mortara (21 martie) și Novara (23 martie 1849); ultima rezistență din provinciile italiene ale Austriei a fost definitiv frântă după capitularea Veneției din 22 august 1849.

În Ungaria, Windischgrätz a înaintat până la Tisa, apoi a urmat contraofensiva armatei revoluționare aflate sub comanda foarte capabilului general Artur Görgey. Windischgrätz, un ofițer-politician cu idei proprii, dar nu și un strateg, apoi și succesorul său la comanda supremă, generalul de artilerie, baronul Ludwig von Welden, care îl criticase aspru pe principele /Windischgrätz /, nefiind însuși în stare de mai mult, au suferit câteva eșecuri dureroase fiind împinși înspre apus. Kossuth a proclamat republica. În urma unei vizite la țarul Nicolae, împăratul Francisc Iosif a obținut în mai 1849 sprijinul armelor rusești. Armata imperială nou formată, aflată acum sub comanda baronului, deopotrivă capabil și lipsit de scrupule,

Julius von Haynau a înaintat din nou, croații au atacat în Ungaria de sud, iar rușii au pătruns, trecând Carpații. La 13 august 1849 Görgey a capitulat la Vilagos /Șiria/, aproape de Arad înaintea rușilor. Un tribunal militar draconic a pronunțat numeroase sentințe capitale; armata și poliția și-au împărțit sarcina reprimării țării Ungariei, de la care au fost dezlipite Transilvania, Croația-Slovenia și Voivodina (Banatul și Bacika). Restul Ungariei a fost împărțit în cinci districte, administrația comitatensă a fost înlăturată. Generalul de artilerie Haynau, care nu s-a înțeles, ca guvernator, cu guvernul de la Viena, a fost rechemat din postul său în iulie 1850. Măsurile guvernului nu erau nefavorabile naționalităților, dar regimul mult prea autoritar nu a reușit să le câștige simpatiile, iar pentru maghiari el a rămas profund urât; îndeosebi funcționarii cehi trimiși de Bach în țară (Bach-Husaren) au fost respinși.

Între timp se scursese și termenul dietei imperiale de la Kremsier. Ea a fost dizolvată, la 7 martie 1849, de către guvern și cu ajutorul armatei. Marele merit al acestei diete imperiale rezidă în proiectul de constituție. El s-a preocupat foarte serios de problemele centralismului și federalismului căutând cu asiduitate o soluție a organizării politice a Austriei care trebuia să mulțumească toate naționalitățile, Ungaria fiind exclusă de la aceste soluții posibile. Trebuiau păstrate neschimbate țările istorice ale coroanei sau trebuiau respectate frontierele etnice atât de încâlcite și uneori dificil de stabilit? După înaintarea și dezbaterea proiectelor germanului din Boemia Ludwig von Löhner și a cehului Franz Palacky dieta s-a înțeles asupra proiectului germanului silezian Kajetan Mayer, care prevedea o menținere a unităților istorice, care trebuiau subdivizate după criterii naționale; pe lângă dietele țărilor urmau să funcționeze și diete ale județelor ca organe reprezentative. În privința împărțirii administrative constituționale, principiul democratic s-a respectat în măsura în care împăratului i s-a rezervat un drept de *veto* de amânare față de deciziile dietei imperiale; s-a fixat de asemenea respectabilitatea miniștrilor înaintea dietei imperiale.

Guvernul a elaborat un contra-proiect, care prevedea o guvernare centralistă a întregii monarhii, la care introducerea dreptului de *veto* absolut al monarhului și dreptul guvernului de a emite decrete speciale în situații critice (§14) făceau posibilă, în cazurile de excepție, eliminarea

consiliului imperial împărțit în două camere. Când delegații au aflat de planurile guvernului vizând dizolvarea dietei imperiale, ei s-au declarat de acord să accepte propunerile guvernamentale. Cu toate acestea, dieta imperială a fost dizolvată la 7 martie 1849. Viena nici nu vroia să audă de o constituție hotărâtă de o reprezentanță a poporului, un manifest imperial proclamând proiectul guvernului drept „constituție impusă". În realitate, și această constituție a rămas doar pe hârtie, o dietă imperială nefiind niciodată convocată; numai un consiliu imperial s-a constituit, compus din membri numiți; el avea o funcție consultativă și nu se întrunea pentru ședințe publice. Întotdeauna s-a considerat funest faptul că forma constituțională potrivită pentru o conviețuire pașnică a popoarelor cel puțin din jumătatea apuseană a Monarhiei habsburgice a fost golită de conținut și consistență de către principiul autocrat al lui Schwarzenberg; această formă fusese inclusă în proiectul de la Kremsier și aflată în bună înțelegere de către prima și ultima întrunire a reprezentanților tuturor naționalităților însemnate și recunoscute.

Făcând abstracție de slăbiciunile inerente, neoabsolutismul s-a deosebit foarte favorabil într-un sens esențial de imobilismul regimului din Vormärz: s-a lucrat mult mai energic. Diferite reforme au privit administrația internă. În cadrul administrației teritoriale, județele au fost subîmpărțite în plase politice și judecătorești, granițele județelor au fost adeseori adaptate frontierelor lingvistice, urmând așadar ideile proiectului de constituție de la Kremsier. Cele mai mici unități administrative erau comunele cu o administrație autonomă care trebuiau să se integreze administrației de stat. Curând după publicarea legii comunelor, autorul ei, Stadion, a trebuit să cedeze internele lui Bach din motive de sănătate; prin patenta de Sf. Silvestru /adică de Anul nou/, această lege modernă a comunelor a fost abrogată; de acum, administratorii comunelor nu mai erau aleși, ci numiți. În general, birocrația dependentă de guvernul central și de landuri trebuia să controleze și administrația locală. Oricum ar fi, funcționărimea anilor '50 era net superioară celei din Vormärz, fiind conștiincioasă, harnică și incoruptibilă. Poliția a jucat, firește, un rol însemnat în statul autoritar. Pentru îmbunătățirea siguranței de la țară s-a creat în anul 1849 un nou corp executiv, jandarmeria, pusă sub comanda inspectorului general, baronul Johann von Rempen. Armata trebuia reorganizată după pla-

nurile șefului statului-major al lui Radetzky, Heß, care în pofida unor cheltuieli considerabile a obținut însă rezultate foarte limitate, îndeosebi datorită influenței nefavorabile a aghiotantului general, contele Grünne, foarte apreciat de împărat, dar care era de fapt un petrecăreț plin de el. Mult mai eficientă a fost politica comercială și financiară începută de baronul Krauß și continuată de Karl Ludwig von Bruck; măsuri importante vizau îndepărtarea barierei taxelor vamale intermediare, care separa țările austriece de cele ungare, apoi ajutoarele bănești ale statului pentru plata de răscumpărare a țăranilor și destinate de fapt despăgubirii proprietarilor funciari nobili, ca și introducerea unui impozit funciar general și a unui impozit pe venituri. În urma unei politici greșite de împrumuturi, statul a ajuns, de la mijlocul anilor '50 în crize financiare tot mai grave, pe care nici Bruck însuși nu a mai putut să le stăpânească. Printre reformele cele mai eficiente și benefice ale regimului neoabsolutist se numără, fără îndoială, reașezarea și reînnoirea învățământului de către ministrul învățământului, contele Leo von Thun-Hohenstein, care a putut să continue eforturile predecesorului său Sommaruga. Reorganizarea gimnaziilor, a școlilor reale și a instituțiilor de învățământ superior, despre care se va mai vorbi, s-a adeverit și verificat excelent în perioada următoare.

Contele Leo Thun s-a vădit și ca unul dintre bărbații conducători în cadrul eforturilor întreprinse în vederea unei colaborări strânse a regimului cu biserica catolică. Prin ordonanțele imperiale din 13 și 23 aprilie 1850 au fost anulate diferite măsuri iosefine, care fuseseră resimțite, ca deosebit de apăsătoare, de către biserică; clerului i s-a recunoscut dreptul liberei circulații cu curia romană, influența bisericii asupra școlilor a fost întărită, la fel și puterea disciplinară a episcopilor. „*Placetum regium*“ a căzut și cu el și controlul suveranului asupra anunțurilor bisericești. De atunci, doleanțele principale ale bisericii se refereau mai cu seamă asupra dreptului matrimonial. În cele din urmă s-a impus părerea că toate problemele privind statul și biserica s-ar putea soluționa cel mai bine printr-un concordat. Noul arhiepiscop al Vienei, Josef Othmar von Rauscher a purtat tratativele cu Roma ca însărcinatul statului; tratativele au durat doi ani și jumătate încheindu-se cu succes; rezultatele lor au fost publicate sub forma unei patente imperiale la 13 noiembrie 1855. Concordatul a reglementat dreptul matrimonial, inclusiv jurisdicția matrimonială, în sensul

strict al bisericii, a orientat învățământul după principiile catolico-confesionale, a redat fondul religios bisericii. Cercurile liberale interne și externe au respins concordatul ca fiind un triumf al Romei; și iosefinii învederați, printre ei numărându-se și ministrul poliției Kempen, au fost profund indispuși. Faptul că biserica își legase grijile sale prea strâns cu statul absolutist se va dovedi mai târziu ca o povară pentru biserică, pe când statului absolutist însuși i s-a reproșat de la început complezența serviabilă față de diplomația curiei.

Regimul absolutist a trecut printr-o primă zguduire câtva timp înainta încheierii concordatului, când principele Felix Schwarzenberg a murit la 5 aprilie 1852. Acum, împăratul Francisc Iosif a condus direct guvernul în sensul ideilor lui Kübeck, care s-a retras din ce în ce mai mult ca persoană oficială. Noul ministru de externe, contele Karl Ferdinand Buol-Schauenstein, s-a străduit înainte de toate să fie pe placul monarhului, care pe de o parte nu ducea lipsă de fermitate și conștiință de sine, dar pe de alta îi lipsea experiența de politică externă. Ca o problemă fatală s-a anunțat contradicția cu Rusia, de la care se obținuse, în 1849 încă, sprijinul militar, dar de care Austria era separată de o contradicție de interese în Balcani greu de evitat. Încă în anii 1852—1853 se ajunsese la neînțelegeri când Austria a intervenit într-un conflict între Turcia și micul Muntenegru, devenit independent la finele veacului al XVIII-lea. Principele ambițios al Muntenegrului, Danilo Petrovici, se hazardase în acțiuni agresive necugetate împotriva teritoriului turcesc; când Poarta a organizat o contraofensivă decisă, doar intervenția Austriei a salvat existența principatului muntenegrean, ceea ce a indispus profund Rusia, care pretindea monopolul ocrotirii tuturor creștinilor din Imperiul turcesc, îndeosebi, însă, a ortodocșilor. Contradicția s-a adâncit când puterile apusene Anglia și Franța au încurajat rezistența turcească împotriva planurilor expansioniste ale Rusiei în care s-a văzut o amenințare a strâmtorilor, și când Austria a încercat să medieze, acțiunile acestea indispunând Rusia unde se aștepta o susținere austriacă a punctului de vedere țarist. Îngrijorător a fost apoi și faptul că Austria nu a reușit vreo înțelegere cu Prusia și cu celelalte state federale germane. Când puterile apusene au declarat război Rusiei (27 martie 1854) și când, în cooperare cu turcii, și cu sprijinul unui corp sard, trupele au debarcat în Crimeea, o oaste austriacă mobilizată la granița răsăriteană a

monarhiei, care în cele din urmă a ocupat Principatele dunărene (Moldova și Țara Românească), a imobilizat forțe puternice rusești. Și la stabilirea primelor contacte în vederea încheierii păcii Austria s-a lăsat ademenită prea ușor de către puterile apusene, ea transmițând și susținând cererile ultimative ale acestora. Având în vedere ajutorul armat acordat împotriva Ungariei, Rusia a privit această atitudine a Austriei ca o monstruozitate. Austria însă tot nu reușise să dobândească încrederea apusului, așa cum s-a dovedit deosebit de clar cu prilejul tratativelor de pace de la Paris care au pus capăt Războiului Crimeei. O anumită importanță a avut prevederea ca Rusia să cedeze sudul Basarabiei nou întemeiatului principat (de la 1881 regat) România[1], dependentă teoretic încă de Poartă, Rusia pierzând astfel partea ei de la Dunărea de Jos; tratatul de pace a garantat și libera navigație pe Dunăre. Poate că ar fi fost posibil pentru Austria să dobândească atunci Principatele dunărene, dar puterile apusene au condiționat această lărgire teritorială cu renunțarea la Veneto-Lombardia, schimb la care Viena nu s-a putut decide, nici un stat nu renunță la un teritoriu foarte cultivat, chiar dacă populația de aici adoptă o poziție politică dușmănoasă, de dragul dobândirii unor teritorii sărăcite și supte; pe deasupra, anexarea principatelor ar fi sporit și mai mult dușmănia Rusiei. Și fără această colaborarea celor trei monarhii conservatoare ale centrului și răsăritului se sfârșise, și împreună cu acest fapt și vremea unei securități relative de politică externă pentru statul habsburgic.

S-a mai ivit o ocazie pentru a atrage de partea Austriei măcar Prusia. În anul 1848, Neuenburg-ul — în același timp principat al Hohenzollernilor dar și canton al Confederației elvețiene — se desprinsese de Prusia, o răzvrătire a regaliștilor fiind reprimată în toamna anului 1856. Regele Frederic Wilhelm al IV-lea a vrut să intervină cu forțe militare în favoarea adepților săi cerând sprijinul Austriei cu promisiunea ajutorului prusac în cazul unui război austriac în Italia. Curtea și guvernul austriac au refuzat, Prusia trebuind să-și lichideze drepturile în Neuenburg. În sinea ei, această soluție era foarte rațională, ea punând capăt unei situații hibride labile și periculoase a Neuenburg-ului; de acum încolo, antipatia Berlinului față de Austria era profundă.

---

[1] La nivelul anului 1856 (pacea de la Paris) nu poate fi vorba de „un principat al României" — *n. tr.*

Napoleon al III-lea încercase deja în cursul tratativelor de la Paris să pună în discuție chestiunea italiană. În convorbirile secrete cu ministrul Sardiniei Cavour (Plombières, iulie 1858), Napoleon al III-lea s-a obligat să sprijine militar mișcarea de unire a Italiei — de altfel nu complet dezinteresat. Într-o alocuțiune provocatoare de Anul nou către ambasadorul austriac la Paris, baronul Alexander von Hübner, intențiile agresive ale împăratului francezilor s-au exprimat cât se poate de clar; acesta a reușit să obțină o atitudine binevoitoare a Rusiei, încercările de mediere ale englezilor nu au aflat nici un rezultat. Politica Prusiei, în a cărei diplomație a început de pe acum să se resimtă influența lui Otto von Bismarck, era deja numai din respectul datorat Rusiei împotriva oricărui sprijin acordat Austriei; în atari condiții, austrofilia statelor germane centrale nu mai prețuia mare lucru. Efecte fatale a avut și lipsa latentă de bani a statului austriac; ea a jucat un rol în expedierea precipitată și necugetată a unui ultimatum către Sardinia și în încheierea prematură a păcii. În primăvara anului 1859 Sardinia și Austria au concentrat contingente de trupe puternice în zona de frontieră; în fața dificultăților financiare ale menținerii pe o durată mai lungă a mobilizării, la 22 aprilie s-a expediat amintitul ultimatum, care a fost respins de Sardinia. Austria a declarat războiul, trecând astfel drept agresoarea, cu toate că tocmai politica părții opuse agravase în chip amenințător tensiunile.

Acum, Franța a trecut deschis de partea Sardiniei, punând în marș forțe militare puternice spre Italia de nord. Operațiile austriecilor au stat de la început sub semnul unei zodii nefaste; comandantul suprem, contele Franz Gyulai, era puțin decis și a ratat atacarea energică a sarzilor înaintea sosirii francezilor. După rezultatele nefavorabile ale primelor ciocniri s-a ajuns, la 4 iunie 1859, la bătălia de la Magenta între trupele austriece și cele unite franco-sarde; după un mers schimbător al luptelor, bătălia s-a soldat cu victoria aliaților; austriecii s-au retras din Lombardia până dincolo de râul Mincio; după sosirea întăririlor s-a întreprins încă o contraofensivă care s-a încheiat iarăși cu o înfrângere în bătălia deosebit de sângeroasă de la Solferino (24 iunie 1859). Trupele austriece dispuneau oricum de o poziție puternică de retragere formată din „pătratul cetăților“ Peschiera—Mantova—Legnano—Verona, iar sub presiunea opiniei publice germane Prusia părea totuși înclinată spre o intervenție /în favoarea Austriei/. Și în tabăra franceză s-au recunoscut dificultățile unei conti-

nuări a luptei. Astfel s-a ajuns la armistițiul și pacea preliminară de la Villafranca (8, respectiv 15 iulie 1859); înțelegerile de aici au fost confirmate și completate cu unele probleme financiare în cadrul păcii de la Zürich (10 noiembrie 1859). Napoleon a reușit să-l determine pe regele Sardiniei să-și reducă pretențiile teritoriale; promisiunile făcute diverselor capete ale emigrației ungare au fost complet ignorate la Paris. Austria a cedat Lombardia, fără cetățile Mantova și Peschiera ocupate de trupele austriece, lui Napoleon al III-lea, care a predat-o Sardiniei. Împăratul Francisc Iosif sperase într-o revenire a dinastiei habsburgice la Modena și în Toscana, plebiscitele de aici s-au pronunțat, însă, în favoarea alipirii la Sardinia, ale cărei trupe au ocupat curând și Romagna. Statul papal s-a limitat, de atunci, la patrimoniul Sf. Petru de pe ambele maluri ale Tibrului. O acțiune a lui Garibaldi a dus în cele din urmă la răsturnarea dinastiei Bourbonilor în Italia de sud. Astfel, cea mai mare parte a Peninsulei Apeninilor a fost unificată sub conducerea casei de Savoia, care a trebuit să renunțe însă la Nisa și la teritoriul ei de origine în favoarea Franței. Napoleon al III-lea ar fi preferat însă o soluție federalistă în Italia — cum ar fi bunăoară o uniune sub președinția de onoare a papei, așa cum el se înțelesese cu Francisc Iosif — ordinea centralistă corespundea mai mult propunerilor engleze. De altfel era clar pentru oricine că statul național italian va revendica, mai devreme sau mai târziu, și provincia Veneto.

DE LA SOLFERINO LA KÖNIGGRÄTZ

Înfrângerea de pe câmpul de bătaie a avut consecințe inevitabile pentru politica internă austriacă. Regimul absolutist nu a putut supraviețui înfrângerii din partea italiană, dar nici nu s-a ajuns încă la o democratizare cât de cât consecventă. Mai întâi a avut loc o schimbare în personalul guvernamental. Buol, Bach, Kempen și Grünne au fost demiși. Conducerea politicii externe a fost preluată de contele Rechberg, internele revenind contelui polon Agenor Goluchowski; acesta ca și ministrul învățământului Leo Thun aveau înclinații politice proslave; diferite măsuri luate de acești doi au stârnit bănuielile austriecilor germani; festivitatea prilejuită de aniversarea lui Schiller din anul 1859 a avut un caracter național demonstrativ; la universități, asociațiile studențești, ale căror activități

fuseseră până acum îngrădite prin diferite interdicții, s-au manifestat acum deschis; disputele naționaliste au început să se ascută. Ungurii erau dispuși să vină întrucâtva în întâmpinarea împăratului, nu în ultimul rând datorită influenței soției sale Elisabeta, foarte înțelegătoare pentru problemele ungurimii. Împărțirea în cinci districte a fost lichidată, constituția comitatensă a fost reintrodusă. Numai că doar prin aceste măsuri, maghiarii nu puteau fi cuceriți de partea Vienei. Ceea ce era acum strict necesar era o orientare spre constituționalism și în țările coroanei austriece. Abia după confruntări îndelungate s-a ajuns la un acord între bărbații conducători politici. Guvernul a proclamat la 20 octombrie 1860 „diploma din octombrie". Acest document era introdus printr-un manifest imperial, în care se făceau referiri la Sancțiunea Pragmatică ca fundamentul unității monarhiei, și la drepturile de bază acordate în anul 1848.

Conținutul diplomei din octombrie reprezintă, de altfel, un compromis între tendințele federaliste și centraliste pe de o parte, iar pe de alta între cele urmărite până acum, adică între tendințele autoritare și neoliberale-democratice. Caracterizată de obicei ca fiind precumpănitor un act federalist, diploma avea o notă centralistă, vizând întregul stat habsburgic, în măsura în care ea prevedea un consiliu imperial care trebuia să cuprindă și țările coroanei Sf. Ștefan, revenindu-i în primul rând elaborarea unei legislații fiscale și militare. Pentru celelalte sectoare ale vieții publice dietele continuau să fie responsabile și competente, ele fiind înzestrate cu drepturi relativ cuprinzătoare. Includerea țărilor ungare în consiliul imperial ca și menținerea dependenței nemijlocite de Viena a țărilor anexe Transilvania, Croația și Slavonia au iritat sensibilitatea maghiarilor; curând s-a arătat clar că pe ei nu era posibil să-i mulțumești, dar nici să-i mai asuprești. Când ei au apelat la mijlocul refuzului plății impozitelor, s-a dovedit încă o dată că elementul ungar ultraconservator, pe al cărui consiliu se bizuise până acum curtea vieneză, nu putea trece drept reprezentantul de frunte al cercurilor politice active ale țării. Pe lângă unguri s-au opus și liberalii germani sub conducerea ministrului finanțelor Ignaz Plener. Întrucât la dificultățile politice s-a adăugat și o gravă criză fiscală — declanșată de cheltuielile schimbărilor administrative și de diminuarea veniturilor statului în urma grevei fiscale maghiare — soarta diplomei din octombrie și a ministrului de stat Goluchowski era pecetluită. Acesta a demisionat în

decembrie 1860, locul său luându-l conducătorul liberalilor germani Anton, Ritter /cavaler/ von Schmerling.

Întrucât diploma din octombrie trecea drept „lege constituțională irevocabilă“, „patenta din februarie 1861“, în baza căreia urma să se reclădească acum edificiul politic al statului, a primit caracterul unei versiuni „definitive“ a diplomei din octombrie. De fapt, între cele două documente constituționale nu există câtuși de puțin contradicția ireconciliabilă pretinsă de majoritatea specialiștilor. Consiliul imperial a primit acum un statut care sublinia separarea, prezentă aluziv și în diploma din octombrie, între o reprezentare mai restrânsă și una mai largă, cuprinzând și Ungaria; totodată, au fost sporite competențele acestor reprezentări. Statutele dietelor austriece au fost uniformizate. Cu toate că țările austriece fuseseră calificate ca unități de ordin inferior în comparație cu Ungaria datorită existenței consiliului imperial „restrâns“ supraordonat exclusiv țărilor austriece, că dietelor acestora din urmă le reveneau funcții cât se poate de restrânse și că dualismul dintre Austria și Ungaria era suficient de puternic exprimat, opoziția maghiară s-a întărit acum și mai mult, ea fiind condusă de politicianul abil Franz Deák. Numai datorită intervenției drastice a puterii executive s-a putut menține măcar administrația în Ungaria. Posibilitățile oferite de rezistența naționalităților din Ungaria împotriva poftelor dominatoare maghiare tot mai evidente nu au fost exploatate corespunzător de către Viena nici acum, așa cum nici înainte de 1859 acestea nu au fost utilizate dinspre partea austriacă.

Caracterul democratic al reformei constituționale a fost destul de limitat datorită faptului că reprezentanții din consiliul imperial erau numiți de diete, care la rândul lor erau aleși după un drept electoral extrem de restrâns, care favoriza pe marii proprietari. În plus, maghiarii, uneori și ardelenii și croații boicotau lucrările prin absentare. Când Schmerling a reușit să determine ardelenii români și sașii să colaboreze în cadrul consiliului imperial, cehii și polonii care refuzau politica sa pangermană /großdeutsche/ s-au retras din consiliul imperial. Structura politică a acestui consiliu oferă o imagine interesantă. Elementul național a jucat deja un rol însemnat, dar nu era încă dominant, așa cum va fi peste puțini ani. Sub denumirea de „dreapta federalistă“ se înțelegea o comunitate de interese, care cuprindea reprezentanții nobilimii feudale, ai cehilor sub Palacky și Rieger, ai polonilor sub Smolka și ai clericalilor germani, de

obicei din țările alpine. În „stânga germană“ sau „partidul constituțional“ activau grupări diferite, atât liberalii moderați cât și „autonomiștii“ național-germani mai puternici, primii având în Karl Giskra, „autonomiștii“ în Moritz von Kaisersfeld purtătorii de cuvânt cei mai însemnați. Singurul grup slav mai însemnat era alcătuit din delegații ruteni, ei susținând stânga germană. Chestiunile germane, maghiare, polone și boeme s-au conturat din ce în ce mai mult ca probleme capitale. În anul 1864 s-au conturat deja începuturile unui acord cu maghiarii conduși de realistul Franz Deák, atât de conștient de răspunderea sa.

Atacuri esențiale ale cercurilor guvernamentale s-au îndreptat împotriva concordatului; deocamdată el a rămas valabil, dar patenta protestanților din anul 1861 care a adus membrilor confesiunii evanghelice o deplină egalitate în drepturi, precum autoadministrarea, și unele decizii împotriva activității iezuiților în domeniul învățământului anunță o schimbare în linia oficială și în politica față de biserică. Întrucât această tendință antibisericească a lui Schmerling și a partidei constituționale era antipatică împăratului, poziția ministrului de stat s-a înrăutățit tot mai mult, persoana sa trecând și ca obstacolul principal în calea unei împăcări cu Ungaria. Oricum, el a reușit să se mențină până în iunie 1865. Când însă Deák a formulat într-un articol celebru din „Pesti Napló“ (Paștele, 1865) punctul de vedere maghiar într-un mod impresionant și moderat, împăratul s-a dezis de Schmerling încredințând conducerea guvernului guvernatorului Boemiei, contele Richard Belcredi. În septembrie 1865 Belcredi a sistat consiliul imperial, reprezentat oricum de o minoritate, guvernând într-o formă absolutistă.

Între timp interveniseră în politica federală germană decizii însemnate. Fără îndoială că bărbatul responsabil pentru afacerile externe ale Austriei de după 1859, contele Bernhard Rechberg se străduise din răsputeri pentru o politică de înțelegere cu Prusia, neglijând față de această prioritate colaborarea cu statele germane centrale sau cu puterile externe. În anul 1862 s-a ajuns însă la o criză când tratatul de comerț liber /fără taxe vamale/ încheiat între Prusia și Franța trăda tendințe antiaustriece evidente. În plus, în octombrie 1862, la conducerea politicii externe prusace a venit Otto von Bismarck, un bărbat de stat sigur de sine și ambițios, care de la început a fost preocupat față de lichidarea echilibrului labil dinăuntrul Confederației germane în favoarea unei hegemonii a propriului său

stat, în obținerea acestui țel fiind decis să nu se dea în lături chiar și de la o confruntare armată cu statul habsburgic. În opinia publică din Germania predomina o atitudine proaustriacă, pe când majoritatea puterilor europene, mai ales însă Rusia, Italia și — într-o ciudată nerecunoaștere a situației — de asemenea Franța lui Napoleon al III-lea, erau mai mult înclinate spre Prusia. În Bundestag /parlamentul din perioada existenței Confederației germane — Deutscher Bund/ Prusia obținea de regulă majoritatea de voturi întrucât statele mai mici se temeau de tendințele expansioniste ale Prusiei; când însă Austria a încercat, din inițiativa puternică a împăratului Francisc Iosif, să impună în anul 1863 o reformă federală în sensul său — reînnoirea demnității imperiale în Germania — ea a eșuat din pricina declinării propunerii din partea Prusiei. La congresul principilor suverani din Frankfurt, marea majoritate a aprobat propunerea de reformă a Austriei, care prevedea un directorat din cinci state sub președinția Austriei, un tribunal federal și un consiliu federal prevăzut cu puteri depline efective; această reformă austriacă a fost contracarată de Bismarck cu alte propuneri care cereau o reprezentanță a poporului pe baza votului direct, ceea ce nu putea accepta Austria zdruncinată de probleme politice și naționale. Inițiativa prusacă era, de altfel, menită să dejoace planul austriac și nici nu urmărise vreodată serios să ofere o alternativă utilizabilă.

O problemă actuală a politicii germane și europene a dus la o ultimă și trecătoare cooperare între Prusia și Austria în cadrul Confederației germane, ea oferind însă apoi și prilejul rupturii decisive: problema Schleswig-Holstein. Încă în anii 1848/49 avusese loc o ridicare a populației germane majoritare din cele două principate și a minusculului Lauenburg împotriva tendințelor unioniste daneze; după o scurtă intervenție militară încununată cu succes, marile puteri germane au abandonat Schleswig-Holstein-ul. Când guvernul danez a încălcat nesăbuit în anul 1863 prevederile, oricum foarte favorabile Danemarcei, ale tratatului de la Londra din 1852, care confirmase însă o poziție specială a principatelor Schleswig și Holstein în cadrul uniunii țărilor coroanei daneze, opinia publică din Germania a cerut imperativ lupta pentru Schleswig-Holstein. Într-adevăr, Confederația germană a intervenit cu forțe militare, statele germane centrale și cele două mari puteri germane operând separat; Danemarca a sperat în zadar într-un ajutor englez, trebuind în cele din urmă să cedeze

cele două principate prin tratatul de pace de la Viena. Trupele austriece obținuseră în cursul acestei campanii victoriile de la Oeversee și Veile împotriva unui dușman bine împrejmuit, dar în fond inferior din toate punctele de vedere și lipsit de orice speranțe. Pe mare, Danemarca fusese mult mai puternică decât pe uscat; o escadră austro-prusacă sub amiralul Tegetthoff s-a luptat foarte onorabil în bătălia navală de la Helgoland din 9 mai 1864.

Dificultățile chestiunii Schleswig-Holstein s-au arătat în toată amploarea lor abia după obținerea victoriei pe câmpul de bătaie. Învingătorii trebuiau să se înțeleagă asupra ducatelor Elbei. Populația acestora ar fi preferat constituirea unui stat federal german propriu condus de prințul ereditar Frederic al VIII-lea de Augustenburg, acesta putând ridica pretenții bine justificate la această domnie. Prusia, care obținuse deocamdată numai Lauenburg, vroia și Schleswig și Holstein spre a-și întări poziția sa la Marea Nordului și la cea Baltică. Austria a încercat să dejoace această manevră. Faptul că Austria a vrut să participe la astfel de decizii era cu totul în ordine, ea participând și la luptele de aici. Bismarck părea dispus să vină în întâmpinarea Austriei în Italia, pretinzând că era chiar gata să susțină Austria la recucerirea Lombardiei; pe bună dreptate poziția în cadrul Confederației germane a Austriei i s-a părut acesteia mai importantă decât proiectele italiene. Politicianul prusac părea să întrevadă deocamdată o posibilă conciliere cu Austria; întrucât acordul Monarhiei habsburgice pentru înglobarea ducatelor Elbei s-a dovedit imposibil de obținut, cele două mari puteri s-au înțeles ferm în august 1865 la Gastein asupra împărțirii administrației, Holstein-ul urmând să fie administrat de către Austria, iar Schleswig-ul de către Prusia, ceea ce era de fapt un provizorat. Când contradicțiile s-au ascuțit din nou în primăvara 1866, din vina conducătorului politicii germane a Austriei, Ludwig von Biegeleben, originar din Hessen, onest și pangerman, dar care nici de departe nu era în stare să țină piept diplomatic lui Bismarck, Prusia a încheiat cu Italia o alianță îndreptată împotriva Austriei (8 aprilie 1866), alianța aceasta lezând actul federal. O încercare de mediere întreprinsă de diplomatul prusac, baronul Anton von Gablenz, un frate al generalului comandant austriac din Holstein, a eșuat. Luările de contact în vederea convocării unui congres european, la care Franța și Italia au vrut să dezbată și problema provinciei Veneto, au rămas fără ecou. După ce Austria a apelat la Confederația

germană ca aceasta să decidă soarta țărilor Schleswig-Holstein — ceea ce contravenea tratatului de la Gastein — Prusia a ocupat Holstein-ul. În această situație amenințătoare s-a ajuns la tratatul ciudat al Austriei cu Napoleon al III-lea, care prevedea cedarea provinciei Veneto chiar și în cazul unei victorii austriece în războiul cu Prusia, Franța obligându-se numai la menținerea neutralității în această confruntare austro-prusacă (12 iunie 1866).

Între timp, Prusia publicase un „program de reformă a Confederației" (10 iunie) care cerea excluderea Austriei din Confederația germană; când consiliul federal a votat cu 9 la 6 voturi mobilizarea împotriva Prusiei cerută de Austria (14 iunie), ambasadorul prusac a declarat nulă constituția federală, și războiul a început. Pe de o parte luptau Austria și majoritatea statelor centrale, printre care în nord Hanovra, Saxonia, Hessen-Kassel, în sud Bavaria, Baden și Württemberg, pe de alta aflându-se Prusia, orașele hanseatice, statele mici din nordul Germaniei și regatul aliat al Italiei. De la început era clar că soarta războiului se va decide pe teatrul de război din nord. Aici trupele austriece trebuiau să se confrunte cu un adversar superior în ceea ce privește pregătirea militară și dotarea cu armament; trupele Saxoniei reușiseră să facă joncțiunea cu cele austriece, pe când cele ale Hanovrei au trebuit să capituleze; luptele statelor germane din sud au decurs nefavorabil în regiunea râului Main, unde Prusia detașase o parte din forțele sale.

Infanteria prusacă fusese dotată încă cu câțiva ani în urmă cu puști care se încarcă pe dinapoi (pe la culotă), puști cu ac, al căror tir avea o cadență mult mai mare decât puștile care se încarcă pe gura țevii, adică flintele austriecilor; în schimb, cavaleria austriacă era de aceeași valoare cu cea prusacă, iar artileria dispunea de tunuri mai bune. Datorită mobilizării miliției teritoriale, trupele austriece dispuneau, în fine, de o superioritate numerică, neînsemnată în fond, pe teatrul principal de război. Înainte de toate însă, ei au fost mai bine conduși, șeful statului lor major, Helmuth von Moltke îmbinând facultăți strategice excelente cu o forță de decizie neobișnuită. Comandantul austriac de pe scena de război nordică, generalul de artilerie Ludwig von Benedek, reprezenta mai mult tipul luptătorului de ispravă, iubit de armată, dispunând, pe lângă acestea, de adevărate cunoștințe de teren numai pe teatrul de război italian, unde comanda a fost preluată de arhiducele Albrecht.

Pe frontul din sud luptele au decurs favorabil pentru Austria. La 24 iunie 1866 austriecii au învins la Custozza un inamic care întârziase să-și strângă la un loc superioritatea sa dispersată în zonă; apoi, datorită evoluției nefavorabile din nord, a trebuit să se renunțe la provincia Veneto, transportându-se mare parte a trupelor armatei sudice la Dunăre. Armata prusacă nu s-a îndreptat spre Moravia, așa cum se presupusese la cartierul general austriac, ci asupra Boemiei. În ciocnirile de la începutul campaniei, prusacii au rămas de cele mai multe ori învingători (la Podol, Hühnerwasser, Schweinschädl, Skalitz, Nachod), doar la Trautenau generalul Gablenz învingând un corp de armată prusac la 27 iunie 1866. În fața pierderilor grele suferite până atunci, Benedek și-a pierdut nădejdea în posibilitatea unei schimbări favorabile, sfătuind telegrafic curtea să încheie grabnic pacea; împăratul Francisc Iosif a lăsat să se întrevadă, însă, că așteptă de la Benedek acceptarea unei lupte decisive. Astfel s-a ajuns la 3 iulie 1866 la decizia campaniei la Königgrätz.[1] Având o poziție foarte puternică, al cărei punct de reazăm se afla lângă satul Chlum, austriecii au rezistat asaltului armatei prusace a prințului Frederic Carol până ce acțiuni nesăbuite au descoperit aripa dreaptă, armata nou sosită a prințului moștenitor prusac decizând bătălia. Datorită abnegației tunarilor și cavaleriștilor austrieci a putut fi evitată o catastrofă totală; retragerea peste Elba s-a făcut totuși cu mari pierderi, mulți soldați s-au înecat. Numai cu mare trudă s-a reușit retragerea restului armatei pe linia Dunării. Benedek a fost demis din funcția sa de comandant, el s-a crezut obligat să păstreze tăcerea, ca să fie apoi ridiculizat ca țap ispășitor într-un mod cât se poate de penibil și iresponsabil — aceasta este o certitudine, chiar dacă unele „legende Benedek" au dramatizat și mai mult evenimentele înainte și după Königgrätz. La 22 iulie s-a încheiat un armistițiu, urmat de pacea preliminarie de la Nikolsburg din 6 august și de pacea de la Praga din 22 august. Un raid al unor legionari unguri sub comanda generalului de la 1848 Klapka în Ungaria de nord de la finele lui iulie a rămas fără urmări întrucât populația slovacă a refuzat participarea la această acțiune. De altfel, nici proclamația prusacilor înaintând în Boemia către „locuitorii regatului glorios al Boemiei" nu aflase nici un ecou, proclamația fiind o încercare de colaborare cu naționalismul ceh, foarte dezvoltat încă de pe atunci.

---

[1] (N. red.) Königgrätz = Sadová — azi Hradec Králové în Cehia.

În sud, amiralul von Tegetthoff obținuse la 20 iulie încă o victorie strălucită înaintea insulei dalmatine Lissa; aplicând tactica lovirii laterale a navelor inamice, avariindu-le, el a reușit să învingă flota italiană superioară a amiralului Persano — un succes lipsit de importanță pentru mersul războiului. Austria a predat provincia Veneto lui Napoleon, Tirolul de Sud și linia Isonzo au putut fi apărate cu succes. Bismarck a reușit să respingă slabele încercări de mediere ale lui Napoleon al III-lea și revendicările sale compensatoare; el a frânat însă și cererile exagerate ale propriei partide militare renunțând la cedări teritoriale din partea Austriei și Saxoniei, pentru a cărei continuări Francisc Iosif se obligase personal și cu cuvântul său de onoare față de regele saxon. În privința teritorială Prusia s-a despăgubit pe socoteala statelor Hanovra, Kurhessen, Nassau, Frankfurt și firește Schleswig-Holstein pe care și le-a înglobat; astfel golul dintre țările renane și țările prusace străvechi a fost umplut; s-a hotărât, de asemenea, crearea Confederației nord-germane, incluzând statele nord-germane care mai rămăseseră, inclusiv Saxonia; în același timp s-a stabilit independența Germaniei de sud. Încheierea războiului italian s-a amânat întrucât Italia poftea, pe lângă provincia Veneto, și părți din Tirolul de Sud și ale regiunii de litoral adriatic; ea s-a răzgândit abia când Bismarck i-a refuzat orice ajutor și când Austria a putut să expedieze iarăși trupe de întărire înspre sud.

Decizia din 1866 a creat o premisă esențială pentru formarea statului național prusac-mic-german; anul 1866 marchează și o etapă importantă în istoria unificării Italiei. Această evoluție a fost privită de către contemporani ca fiind judicioasă și utilă, iar de către generațiile următoare ca fiind de-a dreptul de la sine înțeles, firească chiar. Pierderea poziției în Germania și Italia, atât de greu acceptată, a avut drept consecință imediată pentru Austria faptul că soluționarea chestiunii ungare devenise problema principală a monarhiei. De altminteri, se va arăta că nici aspirațiile italiene față de Monarhia dunăreană nu se epuizaseră încă și că ele puteau să conteze chiar pe o anumită rezonanță, cu toate că acum mai trăiau doar puține sute de mii de italieni în monarhie. Pe de altă parte, desființarea Confederației germane nu a stins dintr-o dată pentru 10 000 000 austrieci germani toate tradițiile care le legau de germanii de dincolo de bornele negru-galbene de frontieră. Mai puternic decât oricând, austriecii germani au simțit că ei sunt, în propriul lor stat, numai o minoritate lipsită acum de reazămul oferit până acum de Confederația germană în pofida slăbiciunilor sale.

ACORDUL AUSTRO-UNGAR

După demiterea lui Schmerling, tratativele purtate de Viena cu politicienii unguri luaseră o formă plină de speranțe. Sistarea constituției de către Belcredi a fost salutată dincolo de râul Leitha, chiar dacă s-a recunoscut curând aici, că nu toate revendicările izvorâte din spiritul anului 1848 vor putea fi impuse; pe de altă parte curtea vieneză a trebuit să renunțe la „teoria pierderii" care anulase toate drepturile și privilegiile de stat ale Ungariei din pricina răscoalei din 1848/49. În prima jumătate a anului 1866 acordul era destul de avansat în ceea ce privește punctele sale esențiale, dar a venit apoi războiul care a întrerupt din nou tratativele. La începutul anului 1867 în Austria a avut loc o schimbare de guvern. Federalistul Belcredi nu era de acord cu dualismul care se întrezărea și de aceea el a demisionat, locul lui fiind luat de baronul Ferdinand von Beust, fost prim-ministru al Saxoniei, care spre finele anului 1866 preluase deja afacerile externe ale monarhiei în cabinetul condus de Belcredi. Beust a negociat foarte abil cu ungurii, conduși de Franz Deák și de temperamentosul și convingătorul conte Julius Andrássy, reîntors din emigrația sa pariziană. Politicienii unguri au aflat o susținătoare pasionată în persoana împărătesei Elisabeta, care încă în zilele critice de după Königgrätz stăruise mult pe lângă soțul ei să fie prevenitor față de unguri. Firește că după războiul pierdut poziția curții vieneze slăbise în chip evident. Pe de altă parte, Deák și Andrássy au recunoscut chiar faptul — spre deosebire de Kossuth și epigonii săi — că pretenția maghiară asupra stăpânirii tuturor țărilor coroanei Sf. Ștefan nu se putea realiza decât în cadrul mai larg al Monarhiei habsburgice. În cursul tratativelor, Beust și cu Andrássy, care se înțelegeau de minune, au format un grup insistent, pe când chibzuitul și lentul Deák și Francisc Iosif au frânat mai degrabă tratativele. După ce, însă, monarhul își dăduse odată avizul pentru înțelegerile politicienilor, acordul a fost asigurat în ciuda mutrelor acre ale slavilor. Datorită influenței lui Deák o majoritate sigură din dieta regală maghiară era pentru acest acord. În optica de atunci a ungurilor (ca de altfel și în cea de mai târziu) acordul era un tratat al Ungariei cu regele său și nu cu Austria. Cele două camere ale consiliului imperial austriac au aprobat abia către sfârșitul anului 1867 acest acord împreună cu alte legi care se refereau la realcătuirea constituțională a jumătății austriece a imperiului. Împăratul sancționase deja în

iunie 1867 articolul legislativ maghiar referitor la acordul austro-maghiar (XII), dând apoi aprobarea sa și codului austriac din decembrie.

În ce consta, de fapt, conținutul esențial al acordului, a cărei premisă principală a fost Sancțiunea Pragmatică în calitatea ei ca unica și cea mai veche lege organică recunoscută și de unguri ca fiind obligatorie? Legile acordului recunoșteau ca „afaceri pragmatice comune“ pe lângă persoana suveranului (a împăratului Austriei și a regelui Ungariei) externele, armata și războiul ca și finanțele în măsura în care acestea serveau pentru acoperirea cheltuielilor afacerilor comune. Corespunzător acestor prevederi existau deci trei ministere comune imperiale și regale /chezaro-crăiești, k.u.k./, numite pe scurt „ministere imperiale“ /„Reichsministerien“/, anume ministerul de externe, ministerul de război și ministerul de finanțe. Miniștrii imperiali /adică ai acestor trei ministere imperiale/ răspundeau înaintea „delegațiilor“, comisii formate din câte 60 de membri aleși din rândurile celor două parlamente și care se întruneau de regulă în ședințe separate. Hotărârile delegațiilor trebuiau să concorde căpătând putere legislativă abia după confirmarea lor din partea împăratului. O trudă deosebită a provocat reglementarea dispozițiilor financiare ale acordului. Între altele, trebuiau aflate înțelegeri privind diferitele „afaceri comune pactizate“, cum ar fi de pildă datoriile de stat, din care Ungaria a preluat o parte, comerțul și taxele vamale, impozitele indirecte, moneda (prin intermediul unei bănci naționale comune) și căile ferate de la frontiere. Chestiunea gravă propriu-zisă a tratativelor privind acordul care trebuiau duse din zece în zece ani a fost problema stabilirii participării reciproce la acoperirea cheltuielilor afacerilor comune; s-a negociat foarte tenace în jurul codului, al așa-zisei „cote“; în anul 1867 partea ungară se stabilise la 30 la sută. Caracteristic pentru politica de mai târziu a monarhiei a rămas faptul că Ungaria a suportat mereu o parte mult mai mică a cheltuielilor comune, fiind în principiu însă egală în drepturi, în realitate însă superioară Austriei din pricina raportului de forțe politice interne mult mai univoc. De fapt se poate pune pe bună dreptate întrebarea dacă mai poate fi vorba de o „Austrie“; *de iure* „țările coroanei ungare“ se aflau față în față cu „regatele și țările reprezentate în consiliul imperial“ desemnate neoficial sub numele generic de „Cisleithania“ adică țara de dincoace de Leitha. Numele de „Austria“ a apărut în limbajul oficial de acum încolo doar în denumirea globală „Österreichisch-ungarische Monarchie“ /„Monarhia austro-ungară/

și în titlul monarhului „Kaiser von Österreich und König von Ungarn" / „împărat al Austriei și rege al Ungariei" /; abia din 1915 exista și o stemă „austriacă".

O consecință foarte îngrijorătoare a acordului a rezultat din înrăutățirea situației naționalităților din țările ungare; maghiarilor li s-au lăsat spre libera dispoziție, între altele, și instituția atât de încercată a granițelor militare, care au și căzut până în 1871; trupele de graniță au fost preluate de armata chezaro-crăiască, pe lângă care mai exista și o miliție austriacă și honvezii unguri. Regatul Croația-Slovenia, al cărui raport cu Ungaria a fost reglementat printr-un acord special, a păstrat o autonomie în cadrul Ungariei, care cuprindea administrația, justiția, cultura, cultele și învățământul. Nereglementată a rămas poziția Dalmației, care aparținuse cândva Ungariei împreună cu Croația, dar care fusese cucerită, încă în evul mediu, de către Republica Veneția, revenind Austriei în 1797, respectiv 1815. Dalmația a continuat și după 1867 să fie sub administrația austriacă, dar atât Ungaria cât și Croația nu și-au anulat pretențiile asupra acestei țări.

ERA LIBERALĂ

Patenta din februarie se referise cel puțin în principiu la întreaga monarhie; acum trebuiau elaborate legi constituționale valabile numai pentru jumătatea apuseană a monarhiei; în fond, în anul 1867 deputaților liberali germani ai stângii credincioase constituției le revenea o importanță specială datorită numărului și a influențelor personale, importanța aceasta fiind sporită de absența, nesăbuită din punct de vedere tactic, a cehilor din consiliul imperial. Doleanțele burgheziei germane corespundeau tradiției politice a liberalilor; era vorba îndeosebi de o îngrădire a prevederilor concordatului, de o limitare a dreptului guvernamental de a emite decrete speciale în situații critice și de asigurarea drepturilor civile individuale.

După învingerea diferitelor dificultăți s-au impus așa-zisele „legi din decembrie" (numite așa după timpul acceptării, respectiv sancționării lor de către împărat la 21 decembrie 1867). Dintre aceste legi, două se refereau la puterea judecătorească (respectiv la tribunalul imperial), una stabilea

acordul cu Ungaria, alta se ocupa de reprezentanța poporului care urma să fie aleasă pe baza dreptului electoral pe atunci în vigoare, bazată pe obișnuitul drept de vot pe clase; această reprezentanță trebuia să aibă două camere (adunarea deputaților și camera stăpânilor). Dreptul guvernului de a emite decrete speciale în situații critice (§14) a rămas în vigoare dar cu anumite limitări. Legea privind drepturile generale ale cetățenilor trebuia să stabilească egalitatea în drepturi, libertatea credinței și a conștiinței cetățenilor, inviolabilitatea proprietății private și alte „drepturi fundamentale"; dintre paragrafele acestei legi trebuie remarcat îndeosebi articolul 19 datorită formulării sale introductive: „Toate neamurile statului sunt egale în drepturi și fiecare neam are un drept inviolabil asupra păstrării și cultivării naționalității și limbii sale". Acest articol și interpretarea sa au avut o importanță capitală pentru dreptul austriac al naționalităților. O altă lege preciza poziția și drepturile împăratului, printre prerogativele sale comanda militară supremă și conducerea politicii externe au fost subliniate special.

La începutul anului 1868, principele Karl („Carlos") Auersperg a fost numit prim-ministru austriac, din cabinetul său făcând parte liberali proeminenți ca Johann Nepomuk Berger, Ignaz Plener și, înainte de toți, ca ministru al justiției, politicianul cel mai popular, germanul boemian Eduard Herbst, dar cu o gândire și o acțiune prea dogmatică. Ca omul de încredere al împăratului trecea pe bună dreptate ministrul războiului, contele Eduard Taaffe.

După rezolvarea problemei constituției, în parlamentul austriac s-a declanșat lupta pentru proiectele a trei legi înaintate de Herbst, care se refereau la problema mereu delicată a raporturilor dintre biserică și stat, în special asupra căsătoriei, școlii și a relațiilor interconfesionale. Legea căsătoriei a anulat eliminarea prevederilor Codului Civil General privind căsătoriile catolice, eliminarea aceasta cuprinzătoare datorându-se concordatului; de acum jurisdicția statului a înlocuit iarăși pe cea a bisericii; în schimb, s-a păstrat neobligativitatea cununiei civile pentru catolici. Legea învățământului sublinia controlul școlar statal (în locul celui bisericesc), ea fiind completată de „legea școlilor elementare imperiale" (din 14 mai 1869), introdus de ministrul învățământului Leopold Hasner, Ritter von Artha, în baza căreia s-a impus obligativitatea școlii de stat de opt ani și interconfesională. De legile școlare laiciziste ale altor state, această lege austriacă se

deosebea în măsura, în care importanța educației religioase și morale nu era negată și în care ea menținea obligativitatea învățământului religios confesional. Cea de a treia lege din mai 1868 reglementa raporturile interconfesionale (căsătoriile mixte, schimbarea religiei /= confesiunii?/ etc.).

Într-o măsură oarecare „legile din mai“ însemnau de fapt o ruptură cu concordatul. O rezistență foarte susținută a bisericii față de ele, era, deci, inevitabilă. Papa Pius al IX-lea a condamnat aceste „leges abominabiles“. Bătăiosul episcop de Linz, Franz Josef Rudigier, a combătut inovațiile într-o scrisoare pastorală fiind condamnat la 14 zile de închisoare; împăratul l-a grațiat, însă, numaidecât.

De altfel, din motive de conștiință, împăratul nu a fost deloc încântat de evoluția schițată aici; e drept că față de politica guvernului el a avut o atitudine loială, dar simpatii sincere pentru liberalism nu a avut niciodată. Poziția „ministerului burghez“ al lui Karl Auersperg era periclitată și din cauza divergențelor de opinii personale între politicienii de frunte. Îndeosebi cancelarul imperial (ministrul de externe) Beust și Auresperg nu se armonizau decât puțin. Astfel, Beust a încercat, într-o oarecare măsură pe propria sa răspundere, să încheie un acord similar cu cehii la un an după încheierea celui cu ungurii. El a subapreciat însă încăpățânarea diplomatică a conducerii cehe, care reclama simpla și pura uniune personală cu Austria, ba chiar dreptul de a-și alege, la nevoie, un rege nehabsburgic. Polonii care au lucrat mai realist, au obținut, oricum, ca limba polonă să devină limba oficialităților interne și o poziție specială pentru Galiția.

Din punctul de vedere al politicii externe, anii de după 1866 au stat sub semnul eforturilor lui Napoleon al III-lea de îndiguire a influenței crescânde a Prusiei în Europa sau măcar pentru obținerea de compensații pentru Franța. El a obținut, însă, numai neutralizarea Luxemburgului, care făcuse parte până atunci din Confederația germană și în a cărei capitală staționase până atunci o garnizoană prusacă. Ambasadorul Franței la curtea din Viena, ducele de Gramont, a propus încă în primăvara 1867 încheierea unei alianțe, propunerea eșuând din pricina rezervelor precaute ale lui Beust. Când s-a încercat să se reînnoade firul la Paris, vestea despre catastrofa împăratului Maximilian din Mexic a spulberat din nou speranțele franceze într-o alianță austriacă. Arhiducele Maximilian, fratele mai mic, fermecător și talentat al lui Francisc Iosif, urmărise o politică împăciuitoare ca vicerege al Lombardiei; din 1859 el trăia mai mult retras în

castelul Miramare de lângă Trieste. Aici l-a ajuns, în anul 1863, oferta coroanei imperiale mexicane făcută de un partid conservator-clerical, care părea să se impună adversarilor liberali fiind sprijinit de trupe franceze. Maximilian a primit oferta după ce renunțase, în prealabil, la toate pretențiile sale în Austria. El a venit în Mexic în mai 1864, dar nu a putut să se impună, mai ales după ce Napoleon al III-lea retrăsese trupele franceze sub impresia atitudinii din ce în ce mai amenințătoare a Statelor Unite ale Americii. Forțele proprii ale lui Maximilian au fost curând învinse; ultimul său refugiu, fortăreața Querétaro a căzut prin trădare; în urma unei sentințe capitale a unui tribunal marțial, Maximilian a fost împușcat la Querétaro la 13 iunie 1867 împreună cu partizanii săi, generalii Miguel Miramon și Thomas Mejia. Soția ambițioasă a lui Maximilian, prințesa belgiană Charlotte, încercase zadarnic să obțină ajutoare în Europa; ea s-a prăbușit încă înaintea executării soțului, dar a murit abia în 1927 la o vârstă foarte înaintată într-o deplină întunecare a minții.

Întrucât opinia publică din Austria a văzut în persoana lui Napoleon al III-lea unul din vinovații principali ai tragediei mexicane, se ivise un motiv în plus pentru evitarea unei noi oferte de alianță făcute cu prilejul unei întâlniri de la Salzburg din august 1867. Și vizita suveranului austriac la Paris în toamna anului 1867 nu a dus la nici un rezultat concret, în ciuda tuturor convorbirilor intense purtate în capitala franceză. În anul 1869 Napoleon al III-lea plănuia o alianță triplă cu Austria și Italia; ea a eșuat, însă, din cauza pretențiilor teritoriale vaste ale Italiei. Cercurile militare și cel de la curtea din Viena având în frunte pe arhiducele Albrecht erau mai degrabă implacabil antiprusace și pentru un război revanșard împotriva Prusiei, dar așteptau încheierea unei reforme a armatei, așa încât, atunci când în primăvara lui 1870 Albrecht trata la Paris iar generalul francez Lebrun la Viena, nu s-a ajuns decât la propuneri de intenții vagi care nu obligau la nimic. Și totuși, cabinetul Gramont spera într-o intervenție austriacă și italiană atunci când la 19 iulie 1870 a declarat război Prusiei. La curtea vieneză nu domnea, însă, vreo opinie unitară, în cele din urmă împăratul Francisc Iosif s-a decis, împotriva arhiducelui Albrecht și a lui Beust, pentru o neutralitate simplă („neînarmată"). Alăturarea Germaniei de sud la Prusia, mentalitatea austriecilor germani, dar mai ales succesele rapide ale oștirilor germane, toate acestea îndemnau la o abținere de la o intrare în război alături de Franța. După ce sub lovitura de la Sedan din

1 septembrie cel de-al doilea imperiu napoleonian se năruise, nimeni nu s-a mai gândit la vreo intervenție în favoarea republicii franceze. Cel de-al patrulea articol al tratatului de pace de la Praga, în care de fapt era vorba numai de alianțe germane, ar mai fi oferit o posibilitate de protest împotriva constituirii noului imperiu german al Hohenzollernilor, dar pentru aceasta Austria ar fi avut nevoie de susținerea altor puteri; când a recunoscut că aceasta nu se putea dobândi, Beust s-a împăcat cu faptele ca bun politician realist ce era. Cu aceasta, speranța unei redobândiri a hegemoniei Austriei în Germania a trebuit abandonată într-un timp nu prea îndepărtat. Înainte de toate însă s-a adâncit dilema în gândirea politică a austriecilor germani. Cel care până acum se simțise „mare-german", acela împărtășea și pretenția politică a monarhiei în spațiul german; acum marii-germani austrieci au trebuit să devină, ca naționali-germani sateliți politici ai statului prusac mic-german, glorificat adesea cu o lipsă evidentă de critică. Ideea mare-germană, izvorâtă din contradicția față de pretențiile hegemoniale ale prusianismului s-a transformat în slujitoarea prusianismului. Pe de altă parte, ideea de stat austriacă avusese până atunci o puternică culoare germană; o idee supranațională „mare-austriacă" ar fi fost acum desigur cea mai indicată pentru statul multinațional — realizarea ei a fost însă dejucată de dualismul din 1867 și de stăpânirea maghiarilor asupra naționalităților din jumătatea răsăriteană a imperiului; curând se va adeveri din ce în ce mai mult că printre membrii popoarelor monarhiei conștiința etnică, cel puțin în rândurile burgheziei conducătoare politicește, depășea în intensitate, de regulă, ideea de stat austriacă.

Alcătuirea partidelor din Monarhia habsburgică nu a ajuns, încă, niciodată la o separare simplă pe naționalități, liniile de demarcație sociale și confesionale întretăindu-se cu cele naționale. Politizarea a cuprins pături largi, chiar dacă acestea erau deocamdată excluse de la vot de către sistemul electoral cenzitar. Către sfârșitul anilor '60 liberalismul german, predominant exterior, a început deja să se scindeze. În anul 1867 s-au constituit la Graz, pe un teren favorabil ideii naționale, și la Viena primele forme organizatorice ale mișcării național-germane, numite atunci adesea mișcare „autonomistă". Pe lângă sublinierea ideii germane corespunzătoare tradiției iosefine, programele acestei mișcări aveau puternice accente anticlericale curând și — spre deosebire de liberalii vechi — antisemite și în fine și antiparlamentare; reprezentanța poporului nu mai era privită ca un cadru favorabil pentru impunerea „doleanțelor naționale". De la scoaterea

Galiției, a Bucovinei și a Dalmației din jumătatea austriacă a imperiului se aștepta o predominanță germană în restul teritoriilor alpine și sudete.

Conservatorii sub bătrânul principe Windischgrätz, cărora și Goluchowski și Belcredi le erau destul de aproape, polemizau împotriva ideilor de la 1848 și a liberalismului german. Important a fost faptul că s-a găsit o cale dinspre cercurile feudale spre păturile populare mai largi. După 1875, baronul Karl von Vogelsang, un convertit catolic din Mecklenburg, care și-a creat în ziarul „Das Vaterland" o portavoce potrivită, a conferit accente noi mișcării conservatoare. Vogelsang era pentru o reformă socială creștină, subliniind îndeosebi criteriile socio-profesionale; preocuparea sa politică principală a fost menținerea stării mijlocii, și în acest mediu el a și aflat oarecare rezonanță; aceasta era puternică printre țărani, cărora conducătorii mari-burghezi ai liberalilor le ofereau, de regulă, puțin, fiind și antipatizați din pricina poziției lor anticlericale. În Tirol și în zonele agrare ale slavilor conservatorii predominau de departe în comparație cu liberalii; în general, conservatorii au trebuit să fie luați în considerație până când au trebuit ei înșiși să cedeze în fața unei mișcări mai noi și mai credincioase bisericii.

Complet lipsiți de succes au fost liberalii, național-germanii și conservatorii în rândurile muncitorilor. Asociațiile catolice ale calfelor au avut în Austria o rezonanță mult mai slabă decât pe Rin și Ruhr. Muncitorii austrieci s-au îndreptat majoritar spre social-democrați. Asociațiile pentru perfecționarea muncitorilor și cluburile muncitorilor specialiști erau orientați de regulă spre socialism; există, de asemenea, și o presă muncitorească destul de activă. Partidul social-democrat a stat mai întâi mai mult sub influența ideilor lui Ferdinand Lassalle decât sub cea a ideilor marxiste. Social-democrații austrieci s-au manifestat de la început destul de puternic în viața publică; în anul 1869 ei au fost reprezentați în număr mare la congresul de la Eisenach, după ce cu un an înainte se organizase la Wiener Neustadt un congres muncitoresc general. După o primă demonstrație de amploare de la Viena, muncitorii austrieci au cucerit prin luptă, în anul 1870, „dreptul de coaliție", și cu aceasta dreptul la greve legale. E drept că muncitorii, ca și micii burghezi și țăranii, nu aveau încă dreptul de vot; curând și mișcarea socialistă va slăbi considerabil în urma scindării ei în „moderați" și „radicali".

La 12 aprilie 1870 guvernului Karl Auersperg, căzut din pricina unor probleme legate de reforma electorală i-a urmat ministrul Potocki. Cea mai însemnată măsură a noului guvern, care a atins o vechime de numai zece luni, a fost rezilierea concordatului, pe care deja legislația din 1868 îl ciuruise destul de mult. Contele Beust încercase mai întâi în anul 1869 să obțină recunoașterea benevolă a curiei la concordat, dar nu a avut vreun succes în această tentativă. Proclamarea dogmei despre infailibilitatea papei la conciliul Vaticanului, împotriva căreia s-a opus majoritatea episcopilor austrieci, îndeosebi cardinalul Rauscher de la Viena, a oferit pretextul dorit pentru teza conform căreia concordatul devenise caduc în urma schimbării esențiale a naturii unuia dintre partenerii tratatului. În consiliul coroanei din 30 august 1870 împăratul și-a însușit această opinie. În schimbul diplomatic cu curia s-a adoptat, însă, o atitudine politicoasă, o scrisoare gravă a împăratului către papa având efectul dorit; o „luptă pentru cultură“[1] ca în Germania nu a avut loc în Monarhia habsburgică.

În alegerile din 1870 partidul constituțional liberal a suferit pierderi evidente, o aripă liberală de stânga („Fortschritt“—„Progres“) s-a impus de atunci ceva mai puternic. Regresul liberalilor a fost desigur un rezultat al războiului germano-francez, al cărui deznodământ a sporit teama de Prusia victorioasă; acest regres a fost favorabil conservatorilor și slavilor. În februarie 1871, conducătorul grupării feudal-conservatoare, contele Karl Sigmund von Hohenwart, a fost însărcinat cu formarea noului guvern. În tratative secrete s-a obținut colaborarea opoziției cehe.

Noul prim-ministru trecea drept adversar al tendințelor germano-liberale, centraliste; ca atare el a avut o presă proastă în spațiul lingvistic german al Austriei. Curând s-a arătat, că printre noii politicieni, poziția-cheie o ocupa profesorul de economie națională Albert Schäffle, originar din Suabia; lui i s-a încredințat ministerul comerțului și agriculturii; planurile ministrului nu s-au limitat, însă, numai asupra resortului său, mai degrabă neobișnuit pentru el. Schäffle împărtășea idei reformatoare mic-burgheze, care anticipau câte ceva, pe care Vogelsang le va proclama curând și mai târziu Karl Lueger. Reprezentațiile sale asupra reorganizării Austriei, Schäffle le-a prezentat împăratului în scris și oral, acesta aprobându-le

[1] „Kulturkampf“ — lupta dintre statul prusac și biserica romano-catolică — *n. tr.*

numaidecât. Formarea și programul guvernului au fost comunicate publicului la 7 februarie 1871 într-o formă surprinzătoare, de-a dreptul neașteptată.

Noul cabinet își propusese ca sarcină principală realizarea unui acord cu cehii; pentru a se pune la adăpostul majorității germane din reprezentanța poporului convocarea parlamentului a fost amânată; ca parteneră de negocieri propriu-zis s-a luat în vedere dieta Boemiei, al cărei sistem electoral a fost modificat. Dieta moravă a adoptat o atitudine rezervată, cea sileziană una de refuz. Anunțarea „articolelor fundamentale" de către dieta boemă (10 octombrie 1871), care prevedeau o punere pe aceeași treaptă a Boemiei cu Ungaria și o federalizare totală a părții austriece a Monarhiei habsburgice, a aflat un ecou nefavorabil printre germani și maghiari. Curând reprezentanții altor unități istorice, de exemplu Tirolul, sau ai naționalităților, în special ai slovenilor și rutenilor, au cerut drepturi similare ca cele ale Boemiei. Andrássy a declarat acordul cu Ungaria periclitat, el aliindu-se cu cancelarul imperial Beust într-o rezistență de netrecut. Împăratul deja indispus de revendicările cehe referitoare la armată (aprobarea recrutărilor), a publicat un rescript care respingea articolele fundamentale. Cehii, siguri de acceptarea articolelor, au fost profund jigniți. Cabinetului Hohenwart a demisionat la 30 octombrie 1871, e drept că și adversarul lui Hohenwart, Beust, a fost demis din funcția sa de cancelar imperial și expediat ca ambasador la Londra. Eșuarea guvernului Hohenwart a adâncit considerabil contradicția germano-slavă.

Consecința inevitabilă a căderii lui Hohenwart a fost apelul la liberalii germani în vederea formării guvernului. Principele Adolf Auersperg (fratele lui „Carlos") a devenit prim-ministru, portofoliul internelor a fost preluat de către baronul Lasser, resortul învățământului a fost primit de dr. Karl von Stremayr, pe când profesorul universitar dr. Glaser a fost însărcinat cu justiția, baronul von Horst cu apărarea națională și Banhans cu comerțul, un rol nu lipsit de importanță a jucat și ministrul fără portofoliu Joseph Unger. Cabinetul din jurul lui Auersperg-Lasser a atins oricum apreciabila vârstă guvernamentală de șapte ani.

O primă realizare a noului guvern a fost aplicarea unei noi legi electorale, după care consiliul imperial nu mai era ales prin intermediul dietelor ci prin sufragiul direct al celor patru curii ale marilor proprietari funciari, orașelor, camerelor de comerț și ale comunelor rurale — în total de

vreo șase procente din întreaga populație; această lege, care respecta și asigurarea unei majorități germane, a fost în cele din urmă adoptată după o oarecare rezistență din partea taberei federaliste; opoziția a fost din nou slăbită prin absentarea cehilor. Noile alegeri de la finele anului 1873 nu au decurs câtuși de puțin favorabil partidului de guvernământ, ele consemnând, dimpotrivă, o întărire evidentă a cercurilor federaliste; toate acestea au fost determinate în primul rând de una din cele mai dramatice evenimente din istoria finanțelor din epoca aceasta, anume de marele „crah" din „vinerea neagră" a lui 9 mai 1873, de marele faliment al numeroaselor întreprinderi bancare și industriale șubrede, la care participaseră mulți politicieni liberali cunoscuți într-o formă sau alta (de obicei ca membri ai consiliului de administrație). Numai datorită sufragiului limitat nu s-a ajuns atunci la o alunecare de teren politică; orientarea păturilor mai sărace de la oraș și de la țară către forțele antiliberale, parte către social-democrație, parte către grupările confesional-antisemite era evidentă. În cercurile militare și de la curte se cultiva ideea abolirii sistemului constituțional compromis în favoarea unor forme de guvernământ autoritar; e drept că nu s-a ajuns până acolo, guvernul reușind să se mențină în funcție.

Diferite legi privind aplicarea anulării concordatului au fost promulgate în cursul anului 1874 sub influența împăratului care le-a conferit o formă cât decât conciliantă pentru biserică; legea privind dreptul controlului statului asupra mănăstirilor nici nu a mai fost luată în dezbatere. În cursul tratativelor privind achitarea obligațiilor financiare stabilite de acordul cu Ungaria, care trebuiau purtate din zece în zece ani, ajungând așadar prima oară la scadență (1876/77) s-a ajuns la o modificare neînsemnată a cotelor (68,6 la 31,4 procente) în favoarea Austriei /în 1867: 70 la 30/. Pe de altă parte, banca națională (de acum banca austro-ungară) a fost reorganizată după forma dualistă. Unora dintre politicieni, cum ar fi implacabilul Eduard Herbst, atitudinea guvernului în aceste tratative legate de acordul cu Ungaria, li s-a părut prea conciliantă; dificultățile cabinetului s-a înmulțit și întărit, căderea sa a fost pecetluită însă abia de către chestiunea bosniacă.

Sub succesorul lui Beust, contele Julius Andrássy, politica externă a monarhiei dualiste luase o cotitură decisă spre colaborare cu Imperiul German. Și cu Italia și Rusia s-au păstrat contacte, cei trei împărați și regele Italiei întâlnindu-se la Viena în anul 1873 cu prilejul deschiderii

expoziției mondiale. Andrássy se temea, însă, de o influență covârșitoare a Rusiei, care începea să se impună din ce în ce mai mult în Balcani; de aceea el a intensificat colaborarea diplomatică cu Bismarck, înregistrând în acest sens succese esențiale, mai ales după ce cancelarul german se îndepărta tot mai mult de ministrul de externe rus Gorciakov, de care îl separau divergențe politice și personale. Andrássy a dejucat și toate încercările diplomației franceze, dar mai ales ale celei engleze, de a perturba colaborarea Austriei cu Germania.

Provinciile turcești din Balcani cu populație creștină, în special Bulgaria, au fost cuprinse de răscoale în anul 1876; sârbii i-au atacat pe turci, dar au fost învinși. În primăvara 1877 Rusia a declarat război Porții; în ciuda rezistenței tenace a turcilor, oastea rusească a obținut victoria decisivă fiind sprijinită de România și de insurgenții bulgari. În fața acestei situații, Austria nu putea să rămână pasivă, luându-se în considerație chiar și posibilitatea participării active la acest război, dar în cele din urmă impunându-se decizia de a se opune pe cale diplomatică și împreună cu Germania și Anglia reorganizării planificate de Rusia și enunțate de către hotărârile păcii de la San Stefano (3 martie 1878). Au trebuit învinse încă câteva primejdii pentru ca, la 13 iunie 1878, Congresul de la Berlin să poată fi deschis; acest congres trebuia, înainte de toate, să decidă asupra noilor împărțiri teritoriale în Balcani.

După tratative de aproximativ o lună s-a ajuns la compromisuri care corespundeau mai degrabă nevoilor și dorințelor marilor puteri decât celor ale statelor mici, congresul fiind, oricum, ultima reglementare cuprinzătoare și pașnică a problemelor europene înaintea primului război mondial. Rusia a trebuit să-și reducă planurile întinse, ea căpătând sudul Basarabiei care fusese românesc până atunci, România fiind despăgubită cu Dobrogea; ca și statele, de asemenea mărite, ale Serbiei și Muntenegrului, România a fost recunoscută și *de jure* independentă. Bulgaria, căreia tratatul de la San Stefano îi rezervase independența și o extindere teritorială până la Marea Egee, a rămas principat tributar limitat la regiunea de la nord de Munții Balcani; la sudul acestora se întindea „Rumelia răsăriteană“ ca o provincie turcească, locuită în majoritate de bulgari, sub administrația unui guvernator creștin.

Pentru Austro-Ungaria, îndeosebi decizia privind Bosnia și Herțegovina a fost de cea mai mare importanță. Ambele provincii formau hinter-

dandul Dalmației, fiind locuite de o populație de limbă sârbo-croată, dar foarte neunitară din punctul de vedere confesional și religios. Sârbii ortodocși reprezentau grupul numeric cel mai puternic (peste 40 la sută); puterea politică și economică se afla însă în mâinile musulmanilor (peste 30 la sută), îndeosebi în cele ale marilor proprietari funciari (beii). Numai minoritatea croată catolică a dorit de la început alipirea de Austria, musulmanii preferând continuarea dominației turcești iar ortodocșii alipirea la Serbia. Încă înaintea izbucnirii războiului ruso-turc, Andrássy și Gorciakov se întruniseră la Reichstadt în Boemia de nord, discutând și chestiunea bosniacă, cu care prilej se asigurase Monarhiei dualiste în cazul năruirii stăpânirii osmane în Balcani cel puțin Bosnia și, după opinia lui Andrássy, mai mica Herțegovina. Ambele țări intrau însă, în chip firesc de altfel, în raza aspirațiilor Serbiei și Muntenegrului. La Berlin s-a hotărât ca Austria să ocupe și să administreze Bosnia și Herțegovina; printr-o convenție secretă cu Poarta, Andrássy a declarat inviolabilitatea continuă a suveranității sultanului — ceea ce practic nu a avut nici o importanță. Austria a ocupat și sangeacul Novipazar, atât de însemnat din punct de vedere strategic, prin care Serbia a fost izolată de Muntenegru; în această regiune, administrația a rămas în mâinile turcești. Contrar prognozelor optimiste, ocuparea Bosniei și a Herțegovinei a necesitat forțe militare considerabile, s-a ajuns la lupte violente cu partizanii islamici la Maglaj, Jajce și Banjaluka până ce a fost înfrântă ultima rezistență.

După trecerea cu bine a dificultăților de început, administrația excelentă, parte exercitată de funcționari militari, parte de civili, a reușit să împace majoritatea populației din regiunile ocupate cu stăpânirea austriacă; abia ea a permis țării o dezvoltare puternică a forțelor economice, creând un sistem școlar și sanitar ireproșabil. Realizările culturale ale Austriei în Bosnia și Herțegovina nu pot fi deloc diminuate, chiar dacă publicațiile slave și vest-europene de după primul război mondial le-au bagatelizat sau le-au negat chiar.

POLITICA DE ALIANȚE ȘI CONSERVATORISMUL. GUVERNUL TAAFFE

Curând după închiderea Congresului de la Berlin a început să se contureze o nouă orientare în politica internă și externă a Monarhiei

dualiste. Partidul constituțional a văzut în ocuparea Bosniei o întărire a elementului slav în cadrul Monarhiei habsburgice, fiind de aceea împotriva acestei achiziționări, care îl umpluse de satisfacție pe împărat, putându-se prezenta, după pierderile din primii ani ai domniei sale, pentru prima oară în funcția unui „augmentator al imperiului“. În urma necontenitei opoziții din partea cercurilor din jurul lui Giskra și Herbst, cabinetul Auersperg a trebuit să demisioneze. După un guvern de tranziție condus de Stremayr și noi alegeri, care au costat „Stânga unită“ din nou numeroase voturi, la 12 august 1879 s-a format cabinetul condus de contele Eduard Taaffe. Guvernul se baza pe clubul feudal-conservator al lui Hohenwart ca și pe cehi și poloni, așadar o coaliție care se va arăta destul de trainică, desemnată fiind cu denumirea mândră „Inelul de Fier“. Guvernul va rezista 15 ani.

Curând după ce în politica internă a Cisleithaniei se impusese o direcție conservatoare, slavofilă, pe plan extern, Monarhia dualistă a realizat o legătură strânsă cu Imperiul German, urmată la doi ani de încheierea Triplei Alianțe, care includea și Italia.

După Congresul de la Berlin s-a evidențiat și mai mult indispoziția cercurilor guvernamentale rusești față de Bismarck și Germania; concomitent s-a întărit presiunea asupra Vienei din partea unei politici a St. Petersburgului ghidate tot mai mult de sentimente panslaviste, probabil și panortodoxe; toate acestea trebuiau să apropie Viena de Berlin și viceversa; câtva timp, cancelarul imperial german s-a temut chiar de izbucnirea unui război cu imperiul țarist. Bismarck a vrut să alcătuiască alianța cu Austro-Ungaria cât se poate de strâns, el gândindu-se chiar s-o introducă în constituțiile ambelor state și s-o completeze cu acorduri economice. Planurile central-europene făcute în timpul primului război mondial par să fi fost anticipate de aceste proiecte bismarckiene. În cele din urmă s-a convenit asupra unei alianțe defensive, planurile lui Bismarck care treceau dincolo de acest nivel au fost respinse de Andrássy. Stipulațiile cele mai importante ale tratatului semnat la 7 octombrie 1879 la Viena prevedeau obligația ajutorului reciproc în cazul unui atac rusesc asupra unuia dintre cei doi parteneri ai tratatului; în cazul unei agresiuni din partea unei terțe forțe partenerii se obligau la o neutralitate binevoitoare, care urma să se transforme în ajutorarea activă îndată ce agresorul dobândea sprijinul Rusiei. Tratatul a fost secret, dar conținutul său putea fi transmis Rusiei cu

scopul de a o avertiza de vreo agresiune. Această publicare a avut într-adevăr loc la 3 februarie 1888, când contradicția dintre Austria și Rusia se adâncise și mai mult. Durata valabilității tratatului din 1879 era fixată la cinci ani, după care, dacă nu se desfăcea, el se prelungea automat cu încă trei ani. De fapt, tratatul a fost mereu prelungit rămânând neschimbat în vigoare până la sfârșitul primului război mondial. Tripla Alianță de la 1882 nu a înlocuit această „Bialianță", ci a completat-o doar. Foarte semnificativă la formularea tratatului din anul 1879 este împrejurarea că, în cazul unei agresiuni franceze, de care eventualitate Imperiul German trebuia să țină cont, Andrássy nu a recunoscut obligativitatea acordării de ajutor de către Austria Germaniei, dorința de a nu fi implicat în nici un caz în antagonismul germano-francez fiind evidentă.

Imediat după încheierea tratatului bilateral Andrássy a demisionat, supărat fiind de noua orientare a politicii interne austriece; urmașul său în calitate de ministru imperial de externe a fost baronul Heinrich von Haymerle; după moartea prematură a acestuia în octombrie 1881, contele Gustav Kálnoky a preluat externele. În timpul girării, în general destul de prudente, dar nu întotdeauna și fericite, a afacerilor externe de către Kálnoky s-a semnat la 20 mai 1882 primul tratat tripartit între Monarhia dualistă, Imperiul German și Italia. Inițiativa închegării Triplei Alianțe aparținuse diplomației Italiei, care din pricina problemei romane și, mai recent, în urma ocupării de către francezi a orașului Torino se afla într-o adversitate puțin voalată cu Franța, care sprijinise cândva atât de energic unirea Italiei. Tratatul Triplei Alianțe cuprindea opt articole, dintre care stipulațiile articolelor 2, 3 și 4 sunt de o însemnătate decisivă. Italiei i s-a asigurat sprijinul celor doi parteneri aliați în cazul unui atac francez neprovocat, Italia obligându-se la un sprijin similar. Obligația era valabilă și în cazul în care unul sau doi membri ai tratatului ar fi fost atacat/atacați de două sau mai multe puteri mari (în textul tratatului acestea nu sunt nominalizate). În fine, celelalte două partenere promiteau o neutralitate binevoitoare în cazul în care una dintre puterile alianței s-ar fi văzut îndemnată să poarte un război pentru apărarea propriei siguranțe. La dorința Italiei s-a adiționat o declarație („declarația-Mancini") după care rezulta că tratatul nu era îndreptat împotriva Angliei. Italia aștepta din partea acestui stat susținerea politicii sale africane, temându-se și de orice posibilitate a

unui conflict cu această putere maritimă de frunte din pricina coastelor sale expuse.

Italia a tras, în chip evident, cele mai însemnate foloase din noul tratat, ea asigurându-și ajutorul ambelor partenere împotriva unei agresiuni franceze, în timp ce ea era obligată numai la păstrarea neutralității în cazul unui atac al Rusiei asupra Austriei. De altfel, alianța cu Italia nu era agreată nici în cercurile guvernamentale și nici în rândurile populației. Bănuiala a rămas mereu trează față de noul aliat, al cărui stat se alcătuise pe socoteala Austriei și de la care se putea presupune pe bună dreptate că pofta sa după teritorii austriece încă nu se potolise, avându-se în vedere activitățile iredentiste în Welschtirol și în zonele de coastă, sentimentele italienilor pentru Austria erau probabil și mai puțin prietenoase.

Pe când alianța bilaterală de la 1879 a rămas neschimbată în vigoare, Tripla Alianță a fost modificată de două ori. În anul 1887 Italia a primit, în urma a două acorduri adiționale, dreptul de participare la decizii în cazul schimbării *statu quo*-ului „în regiunile Balcanilor sau pe coastele otomane și pe insulele din Adriatica și din Marea Egee"; Monarhia dualistă și Italia urmau să coopereze informându-se și despăgubindu-se reciproc. La acceptarea acestor decizii, ministrul de externe Kálnoky s-a comportat fără îndoială neîndemânatic, cu atât mai mult cu cât Italia ceruse mai întâi doar specificarea coastelor și a insulelor, nu însă și a Balcanilor, unde Austria era realmente foarte interesată, pe când politica balcanică a Italiei era mai degrabă o chestiune de prestigiu național. În anul 1891 Italiei i s-a aprobat sprijinul Germaniei pentru aspirațiile sale nord-africane (Cirenaica, Tripolitania și Tunisia), anume pentru o acțiune întreprinsă „după o înțelegere prealabilă"; după cum se vede așadar, completările ulterioare ale tratatului Triplei Alianțe au fost exclusiv în favoarea Italiei.

Caracterul evident defensiv al Triplei Alianțe a permis o politică de alianțe independentă, orientată aiurea, posibilitate de care Italia s-a folosit din plin. În ceea ce privește Germania, Bismarck a subliniat mereu valoare prieteniei rusești, în anul 1887 el încheind contractul de reasigurare cu Rusia, care trebuia să asigure neutralitatea acesteia în cazul unei agresiuni franceze împotriva Germaniei, contraserviciul fiind neutralitatea Germaniei în cazul unui atac al Monarhiei habsburgice asupra Rusiei. O oarecare completare a aflat-o Tripla Alianță printr-un tratat defensiv

austro-român semnat în octombrie 1883 și reînnoit încă o dată în 1913, Germania alăturându-se acestei alianțe de apărare.

De la mijlocul anilor '80 s-a relevat din ce în ce mai clar sensibilitatea politicii balcanice austriece, când regele Milan al Serbiei, protejatul Austriei, care tocmai (1885) oferise, degeaba, anexarea Serbiei de către Imperiul habsburgic, a fost învins de către statul bulgar mărit în urma alipirii Rumeliei răsăritene. Numai intervenția Austriei în favoarea Serbiei a obligat Bulgaria să încheie pacea și să renunțe la orice câștig teritorial. Curând după aceasta, suveranul victorios al Bulgariei, Alexandru de Battenberg, a fost înlăturat. Succesorul său, țarul Ferdinand, ca politician versat, a fost un stăpân mai sigur pe situație, făcând o abilă politică oscilantă între marile puteri. În anul 1889 regele Milan a renunțat la tron în favoarea fiului său Alexandru; de atunci influența rusească a crescut neîncetat în Serbia.

Între timp în politica internă a Austriei din era Taaffe și-au netezit calea diferite evoluții fatale. Prim-ministrul era un catolic conservator și un „boemian" feudal, adică un patriot al țării, care nu simțea nici ca ceh și nici ca neamț, familia sa fiind de origine irlandeză; înainte de toate el era omul de încredere al împăratului; ca politician, el trebuie apreciat mai mult decât au perceput-o multă vreme antipatia național-germană sau liberală. Taaffe a fost, în orice caz, un tactician abil căutând mereu să respecte principialul chiar și în cazul micilor sale concesii. Dispozițiile lingvistice din anul 1889 prevedeau folosirea limbii cehe și în afara oficiilor, la nevoie chiar și în regiunile pur germane ale Țărilor sudete, ceea ce a ușurat cehilor ascensiunea funcționărească; de regulă cehii vorbeau ambele limbi. În urma împărțirii universității din Praga (1882) cehii au dobândit o instituție de învățământ superior proprie, națională; și activitatea ministrului justiției Prazák le era favorabilă. Oricum ar fi, Taaffe nu s-a comportat atât de brutal și ofensator precum o va face succesorul său Badeni, și trebuie să recunoaștem că dispozițiile lingvistice ale lui Taaffe au fost în mare măsură justificate, reprezentând oarecum consecința inevitabilă a evoluției politice și culturale a poporului ceh; și sârbo-croații Dalmației, de departe majoritari în această țară, și-au anunțat doleanțele lingvistice. În perspectiva mai largă, politica de conciliere a lui Taaffe a eșuat însă. Lupta naționalităților din Boemia s-a lărgit și adâncit continuu; când Taaffe a purtat la Viena în ianuarie 1890 tratative privind un acord, acestea au eșuat din pricina

rezistenței partidei democratice dar și naționaliste a cehilor tineri, care învinseseră cu un an înainte în alegerile parlamentare partidul cehilor bătrâni tradiționali; acum cehii tineri au formulat pretenții pe care nici un Taaffe nu ar fi putut să le satisfacă. În această siutație el a căutat din nou să se apropie de liberalii germani pe care-i combătuse atât de tare cu ani în urmă.

Succesele cele mai mari le-a înregistrat Taaffe în politica sa socială, conservatoare și reformatoare, care în multe privințe amintește de modelul lui Bismarck. Succesiunea țărănească a fost reglementată și s-a ajuns la o legislație de protecție a muncii, care chiar dacă era destul de limitată ea a fost de la început eficientă (inspecția meșteșugurilor, limitarea timpului de muncă, asigurarea de accidente și boli). Majoritatea aspirațiilor muncitorimii nu s-a îndeplinit însă, iar când pe la mijlocul anilor '80 au avut loc tot mai multe mișcări muncitorești și acțiuni de violență ale elementelor radicale sau anarhiste, s-a apelat la forța polițienească și la legi prohibitive. La sfârșitul anului 1888, Viktor Adler, cel mai însemnat conducător al social-democraților, a reușit, la congresul partidului de la Hainfeld să anuleze scindarea mișcării muncitorești în radicali și moderați; de acum, partidul social-democrat a devenit din nou o forță politică însemnată. Pentru valorificarea parlamentară a aderenților săi de masă era necesară o extindere a dreptului de vot asupra celor mai nevoiașe pături ale populației. Aceasta părea să se întâmple în anul 1893.

Încă în anul 1882 Taaffe contribuise puțin la democratizarea dreptului de vot, scăzând limita cenzitară (impozitul minim al votanților îndreptățiți) de la zece la cinci guldeni; atunci, părți ale țărănimii și ale micii burghezii au primit prima oară dreptul de vot. În iulie 1893 social-democrații au organizat manifestații pentru dreptul de vot, Taaffe a propus consiliului imperial un proiect, care nu prevedea încă dreptul de vot universal, egal și direct, dar îl extindea asupra tuturor cetățenilor în cadrul dreptului de vot pe curii înăuntrul curiilor orașelor și comunelor rurale. Împotriva acestui proiect s-au unit grupări însemnate ale coaliției guvernamentale de până atunci, feudalii sub Hohenwart și polonii cu opoziția liberală. Proiectul electoral a căzut și cu el și guvernul, care practicase o politică de mici concesii tactice — răutăcioșii vorbeau de o „rasoleală" / „Fortwursteln" / — la rangul virtuozității politice. Ceea ce a urmat au fost mai bine de două

decenii de crize politice austriece care vor conduce în final la marea catastrofă mondială.

Trebuie să mai amintim o întâmplare sumbră care s-a petrecut în timpul mandatului lui Taaffe: la 30 ianuarie 1889, prințul moștenitor Rudolf se sfârșea prin sinucidere în castelul de vânătoare de la Mayerling; împreună cu el dispărea și amanta sa, baroneasa Mary Vetsera. „Tragedia de la Mayerling", despre care s-a scris și combinat înfinit de mult, de obicei într-un mod cu totul neserios, a rămas până astăzi neclarificată în privința premizelor ei nemijlocit premergătoare. Neputând să se afirme personal în politică, Rudolf a avut multe confruntări personale cu tatăl său, iar dezamăgirile unei căsătorii profund nefericite cu prințesa belgiană Stephanie au jucat în orice caz un rol în luarea deciziei fatale. Personal, Rudolf era mai mult aplecat spre germanii liberali și spre maghiari, fiind un adversar nedisimulat al rușilor, dar și împotriva unei colaborări prea strânse cu Germania, mai ales după începutul domniei lui Wilhelm al II-lea; în rest, preferința tatălui pentru uniformă îi era cu totul străină prințului moștenitor. Noul prinț moștenitor a devenit acum vărul lui Rudolf, arhiducele Francisc Ferdinand de Habsburg-Este, care se va adeveri mai târziu ca un politician ambițios și consecvent; dar nici el nu s-a înțeles cu împăratul. Din punctul de vedere al concepției despre lume, Francisc Ferdinand era cu totul altfel orientat decât Rudolf, el având pe deasupra și o mentalitate strict conservatoare și catolică. Sfârșitul lui Rudolf a zguduit-o îndeosebi pe mama sa, împărăteasa Elisabeta, care, după o viață agitată, separată de obicei de Francisc Iosif, va afla ea însăși un sfârșit tragic, când va cădea victimă la 10 septembrie 1898 lângă Lacul de Geneva atentatului absurd al unui nătărău anarhist, Luigi Luccheni.

CRIZA POLITICĂ ȘI LUPTA NAȚIONALITĂȚILOR (1894—1914)

În cei 20 de ani de pace hărăziți monarhiei după spargerea „Inelului de Fier" al lui Taaffe, adversarii liberali germani ai ministrului imperial au fost într-adevăr învinși — e drept nu de către conservatorii de genul lui Taaffe. Naționalii germani, ale căror începuturi au fost deja pomenite, aflaseră în persoana lui Georg von Schönerer, stăpânul castelului Rosenau din regiunea Waldviertel, un conducător radical, al cărui țel final, propagat destul de

nevoalat, era alipirea regiunilor austriece germane, inclusiv Țările sudete, la Imperiul German. La idolul lor Bismarck, a cărui politică național-germanii austrieci o glorificau chiar dacă nu o prea și pricepeau, ei nu au aflat însă nici o înțelegere, întrucât el privea păstrarea Monarhiei dunărene ca o premisă absolut necesară siguranței Germaniei, probabil și pentru influența culturală germană în sud-estul Europei Centrale. Pe când accentul anticlerical al național-germanilor a adoptat forme mai ascuțite abia pe la cumpăna veacurilor XIX—XX, antisemitismul a devenit mai devreme una din atracțiile principale ale conceptului lor filosofico-politic. „Programul de la Linz“ al marilor-germani din anul 1882 fusese elaborat în mare parte de evrei; el corespundea în bună măsură cerințelor autonomiste de odinioară, prevăzând cea mai strânsă colaborare cu Imperiul German; el cerea introducerea limbii germane ca limbă de stat în Austria, conținând și câteva revendicări sociale; conducătorul socialist de mai târziu Viktor Adler și istoricul Heinrich Friedjung colaboraseră la elaborarea acestui program. Către mijlocul anilor '80 Schönerer a declanșat un curs antisemit radical, cel care nu mai putea sau nu vroia să colaboreze trebuia să părăsească mișcarea „Creștinilor Uniți“, în care, deocamdată, conlucrau național-germanii cu social-creștinii. Un exces necugetat l-a condus pe Schönerer în anul 1888 în închisoare și la pierderea rangului său de ofițer de rezervă; de atunci, majoritatea partizanilor „Creștinilor Uniți“ s-a înrolat în mișcarea social-creștină a doctorului Karl Lueger; la rândul lor, național-germanii s-au scindat și ei. De acum Schönerer nu mai avea în spatele său decât un grup de disidenți („Alldeutsche“ / „pan-germanii“); cu mai mult succes a operat la început Karl Hermann Wolf, conducătorul „radicalilor germani“; afaceri private l-au costat în cele din urmă renumele său politic. La toate acestea nu trebuie să uităm faptul că forța de propagandă a ideii mari-germane nu se limita numai la partizanii grupurilor naționalist-radicale, că această idee avea adepți și în tabăra liberală moderată și în cea catolică și că în lupta naționalităților, asociațiile germane, cum ar fi „Asociația școlară germană“, / „Deutscher Schulverein“ /, întemeiată în anul 1880, au desfășurat o activitate foarte susținută pentru germanismul de frontieră și insular; asociații și organizații asemănătoare aveau și slavii și italienii.

Printre partidele cu o orientare creștină, respectiv catolică, social-creștinii au ocupat locul întâi în detrimentul conservatorilor (pe la cumpăna veacurilor XIX—XX). În țările alpine apusene, îndeosebi în Tirol, conserva-

torii deveniseră un adevărat partid popular, pe când la Viena și în țările dunărene austriece abia mișcarea social-creștină a creat o bază de masă pentru forțele antiliberale de esență creștină. Cel mai însemnat conducător al lor, dr. Karl Lueger, și-a început cariera ca politician liberal, urmând în curând o cale proprie sub influența consilierului comunal dr. Ignaz Mandl. El a intrat în legătură cu Vogelsang și cu conducătorul conservatorilor din Austria Inferioară, prințul Aloys Liechtenstein; în anul 1887 el a devenit membru al „Asociației social-creștine“ întemeiate de Ludwig Psenner și Adam Latschka; începând cu 1891 „Partidul social-creștin“ a reprezentat un factor însemnat în lupta politică sub conducerea lui Lueger. Nu lipsit de o certă retorică demagogică, Lueger a știut să câștige de partea sa îndeosebi mica burghezie și meseriașii mijlocii din Viena; și în agitația sa, antisemitismul confesional-economic a jucat un rol destul de considerabil. Spre deosebire de Schönerer, Lueger s-a mărturisit fără rezerve pentru ideea de stat austriacă; cu toate acestea i-a trebuit multă vreme până ce a dobândit încrederea cercurilor conservatoare de la curte și din armată ca și pe cea a clerului. În cele din urmă, adversarii social-creștinilor, cum ar fi cardinalul Schönborn din Praga și părintele dominican vienez Albert Maria Weiß i-au acuzat de erezie la Roma, ei îl aveau, însă, pe nunțiul apostolic Antonio Agliardi de partea lor. Prințul Liechtenstein s-a alăturat mișcării social-creștine; teoreticianul de frunte al social-creștinilor era profesorul Franz Martin Schindler, un teolog originar din Boemia germană; el a câștigat interesul binevoitor al papei Leo al XIII-lea (atât de interesat de reforme sociale) pentru partidul social-creștin (1895). Între timp Leopold Kunschak, un muncitor-ajutor de șelar, foarte isteț politicește și un organizator talentat, începuse în anul 1892 strângerea muncitorilor creștini, fără să reușească să alcătuiască o clientelă cât de cât comparabilă cu social-democrații.

Partidul social-democrat unificat de Viktor Adler avea baza sa de masă în muncitorimea din zonele industriale ale Austriei Inferioare, Stiriei, Boemiei și Moraviei. În public, el s-a manifestat puternic începând cu anul 1890 cu ocazia sărbătorilor anuale din mai. În ceea ce privește concepția despre lume, social-democrații trecuseră de mult de la tezele lui Lassalle la cele ale lui Marx, care trebuiau însă adesea revizuite în practica politică (e drept fără să se și mărturisească aceste corecturi). Au avut loc dispute teoretice animate, în cadrul cărora îndeosebi Karl Kautsky s-a remarcat

prin scrierile sale programatice. În lupta împotriva adversarilor politici, Engelbert Pernerstorfer, care oscilase multă vreme între ideea național-germană și cea socialistă, a fost cel mai energic tovarăș de luptă al lui Adler; el este însemnat și datorită activității sale pentru mișcarea culturală socialistă.

Social-democrația austriacă a fost orientată din principiu spre internaționalism, dar ea a trebuit să suporte nemijlocit consecințele luptelor dintre naționalități; partidul unitar a trebuit să se transforme într-o uniune a partidelor social-democrate ale diferitelor naționalități; și această uniune a fost spartă mai târziu de către social-democrații cehi, a căror politică a luat uneori un caracter aproape naționalist. Această soartă a ajuns însă și comunități supranaționale de cu totul alt gen. Clubul conservator al lui Hohenwart s-a destrămat în anul 1896 în parlament; din el s-au născut asociația slavo-creștină, care putea să treacă mai ales ca reprezentanta rutenilor, croaților și slovenilor, și partidul popular, conservator și german. În ce măsură, însă, chestiunea naționalităților devenise problema politică principală a monarhiei o va arăta mersul evenimentelor din timpul guvernelor de după era Taaffe.

Guvernul Taaffe a fost urmat de cabinetul condus de principele Alfred Windischgrätz, care se sprijinea pe Stânga Unită liberală, pe partizanii lui Hohenwart și pe poloni. Guvernul a tratat cu puțin interes chestiunea reformei electorale, în care eșuase Taaffe, întrucât rezistența în propriile rânduri era prea mare, îndeosebi cea a polonilor. Răsturnarea lui Windischgrätz a fost provocată de o chestiune de detaliu din cuprinsul proiectului de guvernământ pentru anul 1895, în care se prevedea introducerea de clase paralele slovene la gimnaziul german din orașul sud-stirian Cilli. La Marburg exista deja o asemenea reglementare, pe când burghezia din micul oraș Cilli se simțea amenințată de infiltrarea dinspre satele slovene din jur; când Windischgrätz a vrut să-și îndeplinească promisiunea făcută mai de mult slovenilor, Stânga Unită l-a abandonat.

După un minister de tranziție, de scurtă durată, condus de contele Kielmannsegg, s-a ajuns la formarea „guvernului de mână forte", dorit de însuși împăratul, condus de guvernatorul Galiției, contele Kasimir Badeni, pe lângă care au mai intrat doi poloni în cabinetul austriac, anume Eduard Rittner și Leon Bilinski, pe când contele Agenor Goluchowski (juniorul) era deja din 1895 ministru de externe chezaro-crăiesc. Badeni a prins un start

bun. Ridicând starea de asediu decretată la Praga după acte grave de violență, el i-a câștigat pe cehii tineri de partea sa. Dificultăți speciale existau la Viena, social-creștinii dobândiseră majoritatea în consiliul municipal și Lueger fusese ales primar. Repetarea scrutinului s-a soldat cu același rezultat, împăratul refuzând de ambele ori să recunoască alegerea primarului; urmarea au fost demonstrații furtunoase pe străzile Vienei în favoarea lui Lueger; un al treilea scrutin l-a desemnat iarăși pe Lueger drept învingător; împăratul a reușit să-l determine să renunțe vremelnic; după ce timp de un an prietenul de partid al lui Lueger, Strobach, a condus primăria Vienei, capul social-creștinilor vienezi a preluat această funcție definitiv în aprilie 1897, desfășurând în următorii ani o activitate comunal-politică foarte susținută și însemnată. Uzinele de gaz și electricitate au fost preluate de municipalitate, la fel ca și tramvaiele; s-a construit o a doua conductă cu apă din izvoare de munte pentru aprovizionarea cu apă potabilă (prima a fost opera administrației municipale liberale); sistemul urban de igienă și sănătate publică a fost promovat în chip deosebit. Orașul Viena a aflat în primul deceniu al secolului al XX-lea un avânt economic extraordinar. Mai puțin îmbucurătoare a fost politica partinică de cadre a lui Lueger cu eliminarea planificată a tuturor persoanelor de o altă orientare; acest exemplu a făcut școală.

Prim-ministrul Badeni a reușit în anul 1897 să treacă acea reformă electorală, pe care nici Taaffe și nici Windischgrätz nu reușiseră s-o realizeze. Cele patru curii electorale au fost completate cu a cincea, la care toți cetățenii masculini (peste 24 de ani) aveau drept de vot; e drept că acestei „curii generale“ nu i-au revenit decât 72 din totalul celor 425 de mandate. În această curie au intrat, după noile alegeri din martie 1897, primii 15 social-democrați în consiliul imperial austriac; social-creștinii au impus în total 26 de deputați, național-germanii 47, grupările liberal-germane 77. Preponderența mandatelor curiilor cenzoriale a împiedicat încă o reprezentanță corespunzătoare a partidelor de masă în parlament; în schimb aceste partide au prezentat câțiva deputați foarte activi.

După succesul reformei dreptului de vot, Badeni a căzut din pricina deciziilor sale lingvistice; prima dintre acestea cerea funcționarea bilingvă a tuturor oficiilor civile din Boemia, cea de a doua ordona însușirea perfectă a ambelor limbi ale țării de către toți funcționarii în următorii trei ani; decizii analoage au fost decretate pentru Moravia. Aceste dispoziții loveau

firește în primul rând funcționărimea germană, și cu toate acestea Badeni evitase orice luare de contact cu parlamentarii germani; reacția a fost, corespunzătoare cu această atitudine, foarte violentă, ajungându-se la demonstrații grave pe străzile Vienei și în alte orașe, și la scene haotice de nedescris în consiliul imperial. Când opoziția a căutat să obstrucționeze acceptarea propunerilor guvernamentale prin oratori maratoniști — acest gen de „obstrucție" era încă cel mai nevinovat — și când s-a ajuns chiar la încăierări, Badeni a îndepărtat câțiva deputați de către poliție în baza acelei „lex Falkenhayn" pe care o trecuse în grabă printr-o ședință tumultuoasă. Tulburările au escaladat, împăratul ordonând la 28 noiembrie 1897 închiderea parlamentului și demiterea lui Badeni.

Contele polonez a lăsat în urma sa o moștenire ingrată. Succesorul său, baronul Gautsch von Frankenthurn, ministrul învățământului sub Badeni, a guvernat cu ajutorul /dreptul/ decretului special în situație critică (§14), consiliul imperial fiind incapabil de funcționare. Gautsch a căutat să câștige pe germanii sudeți de partea sa printr-o revizie a împărțirii administrative din Boemia și Moravia, respectându-se granițele naționale ale așezărilor; aceasta a întărâtat iarăși opoziția cehilor. Dispozițiile lingvistice ale lui Badeni au fost revizuite de Gautsch prin formularea rezonabilă în fond, dar foarte variat interpretabilă, după care fiecare funcționar trebuia să stăpânească limbile necesare slujbei sale. Cabinetului Gautsch i-a urmat deja în martie 1898 ministerul condus de contele Franz Thun-Hohenstein, un feudal boem care se situa neutral între naționalități, chiar dacă era mai degrabă aplecat către cehi. Thun a încercat să aplaneze disputa lingvistică neplăcută pe calea tratativelor, eșuând la fel ca și predecesorii săi — și din nou disputa s-a mutat pe străzi, escaladând în lupte. Patimile naționaliste erau deja într-atât de descătușate, încât nici măcar politicienii cu judecată nu mai puteau urmări calea înțelegerii, dacă nu vroiau să fie blamați drept trădători naționali. De altfel, atitudinea diferitelor grupări etnice se deosebea nu numai după orientarea partinico-politică ci și după criterii regional-geografice. Pe când germanii din Țările sudete tindeau spre acordarea unor unități administrative delimitate după criterii naționale, stirienii, carintienii și tirolezii erau ferm deciși să mențină unitatea țărilor lor, recunoscându-se totuși provinciei Trentino autonomia în cadrul Tirolului. Spre deosebire de tirolezii italieni /Welschtiroler/, italienii din Görz-Gradisca, Trieste și Istria, ba chiar și mica minoritate din

Dalmația au stăruit cu insistență la prerogativele și privilegiile lor istorice. Polonezii cereau sporirea drepturilor lor de minoritate din Silezia austriacă, în schimb, în Galiția ei pretindeau hegemonia în detrimentul rutenilor pe care îi asupreau. De asemenea și intensitatea disputelor a fost foarte deosebită, în Boemia ea era mai puternică decât în Moravia sau Silezia, relativ neînsemnată fiind în Bucovina poliglotă. În funcționărimea de rang, corpul ofițerilor activi, în clerul înalt și în părți ale aristocrației patriotismul negru-galben /culorile monarhiei!/ era încă foarte viu, pe când funcționarii subalterni, ofițerii de rezervă și clerul de jos se simțeau mai mult îndatorați naționalității lor decât statului. În această privință, atitudinea claselor și stărilor sociale amintite diferă de la neam la neam. În timp ce clerul se afla deseori în fruntea mișcărilor naționale ale polonilor și cehilor, dar și ale slovenilor, cercurile național-germane bănuiau clerul catolic de limbă maternă germană și în orice caz reprezentanții catolicismului politic ca nefiind siguri și de nădejde din punct de vedere național; această opinie s-a întărit atunci când partidul popular conservator și catolic din țările alpine a colaborat uneori cu slavii cu prilejul unor voturi în parlament. Astfel, în timpul decretelor lingvistice ale lui Badeni a început mișcarea sprijinită de Schönerer, „Slobod de Roma“ /„Los-von-Rom“/ care chiar dacă nu i-a fost hărăzit vreun succes grozav, a dus totuși la convertirea a peste 70 000 de persoane la protestantism sau la paleocatolicism. Majoritatea grupărilor naționaliste erau și antisemite. Acest adevăr nu a rămas fără retroactivitate asupra atitudinii evreilor. Scriitorul și redactorul vienez Theodor Herzl a înființat mișcarea național-evreiască, sionistă, aflând ecou doar la o minoritate din tovarășii săi de credință. Evreii vienezi împărtășeau în majoritatea lor ideea asimilării. Curentele antisemite nu au fost în ultimă instanță condiționate de motive economice; de altfel lupta naționalităților s-a manifestat uneori și pe tărâm economic, atunci când se recomanda ca tranzacțiile de afaceri să se facă de preferință cu conaționalii sau atunci când în zonele de frontieră sau în localitățile disputate național se cumpărau case și terenuri numai pentru a se întări propria poziție națională.

Recomandarea intereselor economice comune permitea, dacă nu învingerea naționalismului oricum o oarecare distragere de la lupta acută a naționalităților. Aceasta a fost cel puțin opinia unuia din cei mai capabili bărbați de stat din epoca târzie a monarhiei, Ernest von Koerber. Guvernul de tranziție Clary-Aldringen lichidase decretele lingvistice continuând cu

succes și tratativele acordului cu Ungaria, obținându-se o scădere a cotei austriece la 65,6 la sută; toate acestea s-au realizat în afara consiliului imperial; a urmat apoi cabinetul de foarte scurtă durată a lui Wittek, după care Koerber a putut să-și prezinte guvernul la 18 ianuarie 1900, reușind să se mențină în funcție aproape cinci ani. Curând și Koerber și-a dat seama că nici el nu se va putea impune cu reorganizarea administrativă a Boemiei, devenită mărul de discordie național, așa încât el a trecut la elaborarea unei planificări economice cuprinzătoare, a cărei punct programatic principal era perfecționarea energică a căilor de comunicație prin construcții noi de căi ferate și canale, pentru care era prevăzut un capital foarte mare. În fapt s-a realizat măcar o bună parte a programului căilor ferate. Tratativele acordului, care s-au întins de-a lungul mai multor ani, au fost încheiate la finele anului 1902. Pe de altă parte, raportul lui Koerber cu împăratul Francisc Iosif nu a fost deosebit de bun, el nereușind în nici un chip să fie pe placul grupărilor naționaliste, așa încât adversitatea s-a întins curând de la cehi și poloni până la germani, ungurii fiind îndeosebi cei care l-au respins; de aceea, Koerber a demisionat la sfârșitul anului 1904.

După câțiva ani calmi în relațiile atât de schimbătoare dintre cele două jumătăți ale imperiului se ajunsese, la începutul secolului al XX-lea, din nou la o agravare. În cursul tratativelor legate de acord, prim-ministrul ungur Koloman Szell a ridicat pretenții foarte mari, în plus parlamentul maghiar a refuzat sporirea cerută a contingentului de trupe. Oastea comună era ca un ghimpe în ochii ungurilor, îndeosebi ai partidului independenților, care cultivau tradițiile lui Kossuth, dar și ai partizanilor conservatori ai contelui Apponyi. La atacurile violente împotriva oastei comune, împăratul a răspuns cu celebrul ordin de zi pe armată de la Chlopy (localitatea manevrelor din Galiția) din 16 septembrie 1903: „Comună și unitară cum este, așa va și rămâne oastea mea". În ciuda acestor vorbe energice și tranșante, puțin mai târziu s-au făcut concesii largi ungurilor în chestiunile militare (introducerea unei artilerii a honvezilor și concesii lingvistice). O apăsare deosebit de gravă pentru alcătuirea internă a monarhiei a fost politica din ce în ce mai lipsită de scrupule a ungurilor față de naționalități; ei au căutat în chip sistematic să înstrăineze păturile sociale în ascensiune de propria lor naționalitate. Această politică nu a avut însă o tendință rasist-agresivă, mai degrabă au fost acceptați toți cei care s-au lăsat maghia-

rizați, și nu au fost puțini care au făcut acest pas benevol, îndeosebi dintre germani (cu excepția sașilor transilvani), evrei și ruteni, pe când rezistența românilor și a sârbilor a fost mai mare, nu în ultimul rând datorită reazemului bisericii ortodoxe sau unite; o poziție de mijloc au ocupat slovacii. Datorită poziției speciale a țării lor, croații au fost ceva mai feriți, dar au suferit și ei datorită zelului terorist al unor bani maghiari sau „maghiaronici", cum ar fi Khuen-Héderváry și Cuvaj. În străinătate, unde nu prea se apreciau raporturile constituționale complicate ale Monarhiei dualiste, politica naționalistă maghiară a fost prea ușor atribuită austriecilor. S-a dovedit a fi o mare greșeală faptul că, pentru a nu-i indispune pe maghiari, coroana a evitat un contact serios cu croații. Așa s-a ajuns uneori la niște alianțe bizare, ca de pildă în toamna 1905, când o parte din deputații croați, supărați de atitudinea Vienei, s-au identificat, în „Rezoluția de la Fiume", cu revendicările partidului independenților, ale lui Apponyi ca și cu doleanțe sârbești.

În același an 1905 s-a mai ivit odată posibilitatea frângerii dominației păturilor nobiliare-mariburgheze ale Ungariei, care nu erau prea puternice din punct de vedere numeric, dar care dădeau tonul atât în partidul liberal de guvernământ al lui Koloman și Stephan Tisza cât și printre partizanii lui Kossuth mai tineri și ai lui Apponyi. În ianuarie, partidul independenților repurtase victoria în alegeri și alcătuise numaidecât un program de revendicări lipsit de compromisuri. Stephan Tisza a trebuit să demisioneze, suveranul încredințând generalului Géza de Fejérváry formarea guvernului. Șeful propriu-zis al noului cabinet era însă ministrul de interne Joseph Kristóffy, care a propus introducerea dreptului universal de vot cu scopul schimbării fundamentale a raporturilor majoritare în reprezentanța maghiară a poporului. În februarie 1906 s-a dizolvat chiar parlamentul, clădirea dietei fiind curățată de armată; acum ar fi fost posibilă o înaintare și o impunere a Vienei; aceasta însă s-a mulțumit cu un compromis; coaliția maghiară a renunțat la programul ei militar vizând separarea cuprinzătoare a armatelor, păstrându-și, în schimb, puterea politică. Promisiunile ei electorale nu le-a îndeplinit niciodată dar, mai cu seamă, ea a continuat maghiarizarea forțată și deșănțată.

Criza ungară din 1905 a trebuit să fie tratată ceva mai amănunțit aici pentru că importanța ei rezidă de fapt în consecințele ei pentru partea austriacă a imperiului. După căderea guvernului Koerber, baronul Paul

Gautsch preluase din nou sarcina formării cabinetului. Propunerea dreptului de vot universal pentru Ungaria a trezit dorințe similare în Austria; un oarecare rol a jucat și împrejurarea că urmarea revoluției eșuate din Rusia de la 1905 a fost totuși crearea unei reprezentanțe a poporului în „dumă", Austria nevrând în nici un chip să rămână în urma imperiului reacționar al țarilor. Impunerea dreptului de vot universal s-a lovit, însă, și în Austria de rezistența puternică a acelor grupări, care trebuiau să se teamă de o diminuare a influenței lor politice, adică a cercurilor nobiliar-feudale și a unor grupări germane și polone, care presimțeau o slăbire catastrofală a pozițiilor lor în lupta socială și națională. Determinantă pentru impunerea în cele din urmă a proiectului legii electorale va fi fost nu în ultimă instanță atitudinea împăratului. Cercurile de la curte și cele guvernamentale așteptau de la dreptul de vot universal o întărire a partidelor de masă confesionale și socialiste, o slăbire a grupărilor burghezo-naționaliste și prin aceasta o atenuare a conflictelor naționale; aceste speranțe nu s-au împlinit apoi întru totul. Gautsch a înaintat proiectul electoral în februarie 1906, dar nu a putut să-l treacă prin parlament; după cabinetul de tranziție al lui Hohenlohe a urmat un minister capabil și harnic sub conducerea baronului Max Wladimir von Beck, care a impus legea electorală la încheierea anului 1906. În lupta din jurul proiectului electoral, germanii și italienii au reclamat respectarea contribuțiilor lor fiscale mai mari, pe când slavii cereau în primul rând respectarea numărului votanților; ca de obicei pentru Austria, s-a ajuns iarăși la un compromis care corespundea, însă, mai mult principiului numeric. Germanii, care plăteau mai mult de 63 la sută din totalul impozitelor din Cisleithania, dar reprezentând numai 35 la sută din populația ei, au primit 43 la sută din locurile de deputați, pentru că circumscripțiile în regiunile germane aveau în medie mai puțin alegători decât în teritoriile slave. La fel de avantajați ușor numeric au fost românii din Bucovina și italienii, pe când rutenii au fost puțin dezavantajați; în schimb, tocmai ei au profitat cel mai mult în comparație cu situația din trecut[1]. Dar, din pricina acestei prelungiri a

[1] Frază foarte echivocă; în text se spune „italienii și românii Bucovinei" care este un non-sens; de aceea am inversat enumerarea; ultima afirmație nu este clară în privința adresantului; se referă ea oare numai la ruteni, sau mai degrabă la italieni, români și ruteni? — *n. tr.*

sistemului electoral cenzitar, reforma electorală nu poate fi subestimată; în mai 1907, parlamentul a fost ales pentru prima oară după dreptul de vot universal, egal, direct și secret; cu 30 de ani în urmă nu mai mult de 6 la sută din populația masculină avuseseră dreptul de vot; abia republica va aduce și femeilor dreptul de vot.

Primele alegeri de după reforma electorală au adus triumful așteptat al partidelor de masă. Social-democrații au obținut 87 de mandate (printre care 49 de germani), social-creștinii au ajuns, împreună cu ultimii conservatori care s-au ținut destul de bine, la 96 de deputați. Din asociația națională germană proveneau 90 de deputați de orientări diferite, majoritatea fiind partizanii unor grupări moderate, cum ar fi partidul popular german, agrarienii germani și partidul progresist german, dar și 13 radicali germani conduși de K.H. Wolf, pe când dintre adepții lui Schönerer au fost aleși numai trei, Schönerer însuși nereușind intrarea în parlament; partidul său a fost învinsul propriu-zis al acestor alegeri.

În timpul luptei pentru dreptul de vot s-a ajuns la un succes regional, dar nu lipsit de importanță, al politicii de înțelegere națională. În anul 1905 s-a încheiat „acordul morav" în deplină înțelegere cu cehii și germanii din această țară. De atunci, alegerea dietei țării s-a făcut pe baza cadastrului electoral pe curii naționale, numărul mandatelor pentru germani și cehi era dinainte stabilit, partidele luptând pentru ele exclusiv în cadrul curiilor naționale; e drept că după acest principiu un german nu putea alege decât un german și un ceh pe un ceh, dar altceva nu era oricum de așteptat; un acord național asemănător se va mai realiza în anul 1910 în Bucovina celor patru limbi[1]; acordul național dintre polonii și rutenii din Galiția fusese deja încheiat verbal când a izbucnit primul război mondial; contradicțiile naționale nu erau așadar ireconciliabile; o înțelegere era mult mai lesne de obținut dacă lipseau ingerințele și amestecurile din afară, cum ar fi cazul, de exemplu, dinaintea și din timpul războiului ruso-japonez, când interesele Rusiei erau orientate spre răsărit, panslavismul pierzându-și trecător orice actualitate, ceea ce se va schimba iarăși curând după anul 1905.

---

[1] Prin detaliile sale semnificative, acordul bucovinean este net superior celui morav, el reprezentând unica soluție care, aplicată la scara întregii monarhii, ar fi putut preveni dezastrul din 1918 — *n. tr.*

În Austria de la începutul secolului XX au existat și preocupări față de problema naționalităților din Imperiul habsburgic care și-au aflat exprimarea prin intermediul unor lucrări teoretice serioase. Din tabăra social-democraților s-au remarcat, datorită scrierilor lor programatice, îndeosebi conducători de mai târziu ai partidului, Karl Renner (1899, 1902) și Otto Bauer (1907). Renner a publicat sub pseudonimul de „Synopticus" și „Rudolf Springer"; prin actualizarea principiului autonomiei personale, el a căutat să creeze o nouă bază de discuții; o oarecare însemnătate practică au dobândit-o diferite elemente ale acestor lucrări atunci când politica sovietică față de naționalități a pornit după 1917 nemijlocit de la aceste scrieri. De o atenție deosebit de mare s-a bucurat cartea românului ardelean, apropiat moștenitorului tronului, Aurel Popovici: „Die vereinigten Staaten von Großösterreich" / „Statele unite ale Austriei Mari" / din anul 1906 care prevedea 15 unități statale naționale pentru cele 11 naționalități ale monarhiei, pentru că s-a respectat dispersarea geografică a regiunilor locuite de germani, italieni și maghiari. Toate aceste propuneri bine intenționate denotă dorința fierbinte după o soluție cât se poate de justă a problemei naționale austriece, dar ele suferă din pricina faptului că forța de rezistență a realităților politice era strivitor de superioară realizabilității acestor propuneri, și de faptul că aceste lucrări oglindesc mai degrabă soluția dorită subiectiv, nu însă și calea practică cum s-ar ajunge la această soluție.

După alegerile din 1907 Beck și-a completat guvernul cu alte persoane, obținând încă câteva succese; tratativele acordului /cu Ungaria/ au fost încheiate, schimbându-se cotele de la 63,6 la 36,4 la sută în favoarea Austriei; fără mari dificultăți au fost aprobate și bugetul austriac, proiectele recrutărilor și etatizarea căii ferate de nord. În ciuda bunului exemplu morav, în tratativele pentru aplanarea tensiunilor din Boemia, Beck nu a obținut nici un rezultat favorabil. Îngrijorător a fost și conflictul cu promotorul său de până atunci, arhiducele-moștenitor al tronului, din pricina reformei electorale și a amabilității, chipurile exagerate, față de guvernul ungar în tratativele acordului. Extrem de neplăcută s-a dovedit a fi în fine și „afacerea Wahrmund", o ceartă în jurul persoanei profesorului de drept canonic de la Innsbruck, Ludwig Wahrmund, care se exprimase demonstrativ împotriva bisericii. Sprijinite de nunțiul papal, cercurile catolice au stăruit cu insistență asupra demiterii profesorului, pe când

anticlericalii au văzut aici o amenințare la adresa libertății catedrei și a învățământului universitar. În cele din urmă, ministrul învățământului Marchet a soluționat afacerea printr-un compromis, Wahrmund fiind mutat la Praga. Agitația nu s-a stins însă, Beck și Marchet căzând tot mai evident în dizgrația curții, așa încât, la 15 noiembrie 1908 Beck a fost demis, tocmai în momentul în care Monarhia dualistă se afla într-o foarte gravă criză de politică externă.

După pierderea poziției în Germania și Italia, Balcanii păreau să ofere singurul câmp de afirmare pentru o politică externă austriacă activă, în acest sens putându-se interpreta și ocuparea Bosniei și Herțegovinei. De când însă contele Agenor Goluchowski junior succedase lui Kálnoky la conducerea afacerilor externe ale monarhiei (1895), menținerea *statu-quo*-ului devenise, însă, singurul și modestul țel al politicii austriece în Balcani. Problema principală erau relațiile cu Serbia, și acestea nu au evoluat în nici un caz favorabil. Omorârea regelui Alexandru Obrenovici și a soției sale de către ofițeri sârbi în castelul din Belgrad (11 iunie 1903), întronarea regelui Petru din dinastia Karagheorghevici, dar mai ales predominarea partidului radical rusofil al lui Nikola Pasici în viața politică a Serbiei au adus tot mai multe elemente de tensiune în raportul dintre Monarhia dualistă și statul vecin din Balcani. Această evoluție critică a atins o ascuțire amenințătoare o dată cu „războiul porcilor" din anul 1906, urmat de expirarea unui acord comercial austro-sârbesc. Serbia depindea de exportul său de produse agricole către Austria, export privit, însă, cu ochi răi de marii proprietari funciari maghiari, pentru că el concura debușeurile propriilor lor produse; de asemenea și politica economică a Imperiului German, care îngreuna exportul austriac de vite, a jucat un rol negativ. Oricum ar fi, s-a ajuns la un fel de război economic al monarhiei, care și-a închis piața pentru Serbia, care a găsit, însă, curând, piețe de desfacere similare în alte țări. Dar abia atunci s-a aprins ura unor pături țărănești largi ale poporului sârb împotriva Austro-Ungariei.

După Goluchowski conducerea politicii externe austriece a fost preluată de un bărbat de stat cu o cu totul altă mentalitate și de un format cu certitudine mai însemnat: baronul Aloys Lexa von Aehrenthal (1906); el și cu Alexandru Izvolski, numit cam în același timp în fruntea ministerului de externe rus, au devenit marii concurenți în chestiunea balcanică, ambii fiind avizi de succese, pe care nu puteau să le obțină decât concurându-se.

Aehrenthal a fost poate mai talentat, el reușind, de altfel, prin lovitura sa principală, anume anexarea Bosniei și Herțegovinei, să-l tragă pe sfoară pe Izvolski, chiar dacă împrejurările însoțitoare erau gata să ducă la declanșarea unui război european. Deja planul austriac de a construi o cale ferată până la Salonic trecând prin sangeacul Novipazar, din care s-a realizat doar porțiunea modestă Viena — Aspang, a surescitat Rusia foarte mult; se pare că ea s-a gândit chiar la un război; dar această chestiune a mai putut fi aplanată pașnic. Următorul proiect al lui Aehrenthal se referea la o schimbare a poziției de drept constituțional a Bosniei și Herțegovinei, în sensul că aceste două țări trebuiau încorporate și *de jure* Monarhiei habsburgice, transformându-se astfel ocupația într-o anexare. Un rol însemnat în acest sens l-au jucat planurile junilor turci, care intenționau să introducă sistemul parlamentar după răsturnarea sultanului Abdul Hamid, iar în privința Bosniei și Herțegovinei, care formal se mai aflau sub suveranitatea sultanului, ei vroiau să organizeze și aici alegeri, ceea ce Austria nu putea permite în nici un caz. Schimbarea poziției juridice a Bosniei și Herțegovinei ar fi fost poate posibilă cu acordul marilor puteri, pe când Aehrenthal se gândea să proclame prin surprindere anexarea; el se temea de o implicație a tuturor celorlalte probleme asupra anexării, după ce îl pregătise, într-o formă vagă, pentru anexare pe Izvolski la o întrunire avută la Buchlau (Moravia). Datorită unei neglijențe grave a ambasadorului austriac de la Paris anexarea a devenit publică cu trei zile înaintea comunicării ei planificate către marile puteri (3 octombrie 1908). Concomitent s-a aflat, însă, și de renunțarea austro-ungară la dreptul de ocupație a sangeacului Novipazar. În Rusia și Serbia s-a tras alarma războiului, Turcia, firește, a protestat, și Anglia a reacționat foarte nepoliticos, chiar și aliații, Germania și Italia, au fost indispuși. Oricum ar fi, Aehrenthal a reușit să evite confruntările războinice, turcii obținând o despăgubire bănească. Întrucât Rusia încă nu-și revenise complet de pe urma războiului din Orientul Îndepărtat și a revoluției, iar Germania asista în chip decis Monarhia dualistă și Franța nu era dispusă să participe la asaltul indignărilor aliaților săi, pacea s-a putut menține, Serbia care se expusese cel mai mult fiind nevoită să bată în retragere. Criza anexionistă s-a sfârșit cu o polemică iritată între Aehrenthal și Izvolski publicată în revista engleză „Fortnightly Review"; ceea ce a rămas din toată această tevatură a fost o înrăutățire și mai mare a raportului cu Rusia și Serbia.

La fel de nefavorabile au fost și efectele asupra relațiilor cu partenerul italian din Tripla Alianță. Italia era deja pe atunci amplu legată de Franța — adică tocmai cu acea putere în fața căreia Tripla Alianță trebuia s-o asigure! Italia se înțelesese încă în 1900 cu Franța în privința intereselor în Tripolitania; doi ani mai târziu, ministrul de externe al Italiei Prinetti, concomitent cu tratativele purtate cu partenerii din Tripla Alianță, încheiase acorduri cu Franța care prevedeau, între altele, neutralitatea Italiei în cazul în care Franța ar declara război Germaniei „întru apărarea onoarei franceze". În același timp, Italia și-a intensificat politica balcanică, îndreptându-și privirea îndeosebi asupra Albaniei, prin a cărei posesiune s-ar fi putut controla complet strâmtoarea de la Otranto. Problema „compensațiilor" italiene în cazul unei întăriri a poziției austriece în Balcani era acum alternativa posibilă a unor revendicări de teritorii austriece sau a blocării Mării Adriatice printr-o stabilire italiană în Albania. După criza anexării, în care, e drept, Aehrenthal respectase puțin aliații din Tripla Alianță, ministrul de externe de atunci al Italiei, Tittoni, a intrat în legătură cu guvernul rus (cu prilejul unei vizite a țarului în Italia), încheind tratatul de la Racconigi, care se referea îndeosebi la chestiunile balcanice, trebuind intenționat să blocheze oricare expansiune a Imperiului habsburgic, pe când cei doi noi parteneri își asigurau sprijinul reciproc în planurile expansioniste proprii vizând strâmtorile și Tripolitania. La toate acestea s-a adăugat apăsarea continuă din partea problemei neatenuate a iredentismului iitalian. Neîncrederea a sporit necontenit în Austria, iar șeful statului major al armatei chezaro-crăiești, Conrad von Hötzendorf, s-a ocupat din ce în ce mai stăruitor cu gândul unui „război preventiv" împotriva Italiei, fără să afle însă și ascultarea favorabilă a lui Aehrenthal pentru acest proiect.

În politica internă austriacă, după căderea lui Beck, s-a ajuns la formarea unui cabinet condus de baronul Richard von Bienerth-Schmerling, a cărui guvernare se caracterizează printr-un schimb repetat foarte bizar între obstrucție și muncă efectivă în consiliul imperial. Încercări de împăcare și acorduri între germani și cehi au eșuat din nou, în schimb s-a reușit votarea unui proiect de politică economică. În primăvara lui 1911 au avut loc noi alegeri parlamentare, a doua oară pe baza dreptului de vot universal, și ultimele din timpul monarhiei. După moartea lui Lueger (1910) social-creștinii erau foarte slăbiți în urma unor certuri interne între partizanii lui Albert Gessmann și cei ai lui Ernst Vergani; ca atare, ei au

pierdut foarte multe voturi, îndeosebi la Viena; social-democrații s-au impus mai bine, chiar dacă au suferit daune din pricina atitudinii și acțiunii separate a tovarășilor de partid cehi, în timp ce grupările liberal-germane și naționale, unindu-se cu asociația națională germană au câștigat în voturi. Printre deputații austrieci germani, 99 erau membri ai acestei asociații, 74 erau social-creștini și 44 social-democrați; 14 deputați „sălbateci“ fără partid reprezentau diverse orientări. După un scurt cabinet de trecere care l-a înlocuit pe Bienerth, a urmat guvernul condus de contele Karl Stürgkh, care va rezista iarăși mai mulți ani până la înlăturarea violentă a șefului său (1916). Din nou au avut loc tratativele pentru un acord germano-ceh, aflându-se acum expresia după care doar „un perete subțire cât o coală de hârtie“ mai separă cele două națiuni. După o criză, care a condus la suspendarea parlamentului Boemiei în vara lui 1913, în toamna aceluiași an atitudinea ambelor popoare și a reprezentanților ei era destul de împăciuitoare, frazele naționaliste fiind acum destul de tocite după o durată atât de considerabilă a certurilor, în general umbla dorul de împăcare. Se părea însă că atât curtea cât și guvernul au căutat să frâneze această evoluție, în vreme ce alții bănuiau că moștenitorul tronului și-ar rezerva realizarea acordului cu Boemia ca act promițător de debut al domniei sale. Proiectele militare ale guvernului au fost rezolvate pe calea parlamentară; după reinstaurarea obstrucției, Stürgkh a guvernat de la începutul anului 1914 din nou în baza paragrafului 14, fără consiliul imperial deci. La 12 februarie 1913 opinia publică a fost șocată de o faptă sângeroasă a unui solitar care l-a împușcat pe popularul deputat social-democrat Franz Schuhmeier. O mare jenă a provocat, la scurt timp după această crimă politică, afacerea colonelului Alfred Redl, șeful statului major al corpului de armată de la Praga și fost ofițer al serviciului de informații al armatei chezaro-crăiești; desconspirat la sfârșitul lui mai 1913 ca agent, el a fost obligat să-și pună capăt zilelor.

Și în Ungaria s-a ajuns la un conflict între guvern și parlament. Alegerile din anul 1910 îi asiguraseră partidului liberal al lui Stephan Tisza o majoritate puternică, dar șeful partidului victorios s-a mulțumit deocamdată cu postul unui președinte al camerei deputaților, formarea guvernului preluând-o partizanul său Ladislaus von Lukács. În anul 1912 s-a votat proiectul militar promovat de coroană, opoziția obstrucționistă fiind îndepărtată de poliție din parlament. În vara anului 1913 Tisza însuși a preluat

în fine formarea guvernului. La un moment dat se părea că el era dispus să vină întrucâtva în întâmpinarea naționalităților, care în afara croaților și a sașilor transilvani abia dacă erau reprezentați în parlament, din 413 deputați doar cinci erau români și trei slovaci; dar și el a respectat cu strictețe supremația nelimitată a maghiarilor. Cu aceasta, Tisza a indispus, ce-i drept, pe promotorul popoarelor mici ale monarhiei, moștenitorul tronului Francisc Ferdinand, în rest, însă, noul regim budapestan al pumnului de fier a impus enorm în cercurile de la curtea vieneză. Tisza avea înainte de toate încrederea bătrânului împărat, respectarea strictă a soluției odată găsite în anul 1867 legându-i și unindu-i. În rândurile populației austriece însă, păturile stăpânitoare maghiare nu se bucurau de o simpatie prea mare; social-creștinii, social-democrații și național-germanii au condamnat în egală măsură politica de maghiarizare, împotriva căreia se pronunțase deja în anul 1907 o rezoluție de protest unanim acceptată în consiliul imperial austriac.

În planul politicii externe s-a ajuns mereu la tensiuni cu partenerul italian din cadrul Triplei Alianțe. În septembrie 1911 Italia a început, sub un pretext cu totul de nimic, un război cu Turcia cu scopul cuceririi Tripolitaniei și a Cirenaicăi. Altminteri Italia căpătase mână liberă din partea celor doi parteneri din Tripla Alianță ca și din partea celorlalte state europene importante pentru urmărirea și realizarea planurilor sale nord-africane; dar felul procedurii fără consultarea partenerilor trebuia să indispună, mai ales că se aflau în curs tratative între membrii Triplei Alianțe și mai ales într-un moment în care se întrezărea o apropiere între Germania și Turcia. Conrad von Hötzendorf a insistat din nou asupra războiului preventiv împotriva Italiei, dar el a eșuat din pricina opoziției lui Aehrenthal și a împăratului, el fiind chiar obligat să părăsească vremelnic postul de șef al statului major. Atunci, poate că ar fi fost posibilă o apropiere de Rusia, care în urma acțiunii Italiei se temea pentru planurile sale privind strâmtorile, mai ales că și între Franța și Italia domnea tocmai o anumită tensiune. Înainte de toate însă, războiul italo-turc a prilejuit o schimbare, plină de consecințe grave, a situației și a raportului de forțe din Peninsula Balcanică, întrucât statele balcanice mici vroiau să exploateze dificultățile Turciei pentru propria lor politică de expansiune națională.

După tratative îndelungate, Serbia, Bulgaria, Muntenegru și Grecia încheiaseră în primăvara 1912 o alianță, în care se vorbea mai întâi și în

formulele obișnuite de apărarea teritoriilor și intereselor proprii, prevăzând însă, înainte de toate, împărțirea Turciei europene și solidaritatea de război împotriva oricărei mari puteri „care ar dori de asemenea să ocupe un teritoriu turcesc"; acest pasaj se referea practic la Monarhia habsburgică. Artizanul propriu-zis al acestei alianțe a fost de fapt ambasadorul Rusiei la Belgrad, Nikolai Hartwig. După moartea prematură a lui Aehrenthal, afacerile externe ale Austriei-Ungariei au fost preluate de contele Leopold Berchtold. Inițiativa sa în favoarea unei intervenții a marilor puteri pentru menținerea păcii în Balcani a rămas la fel fără rezultat ca și o acțiune comună a Austriei și Rusiei la Constantinopole. Muntenegrul a pornit acțiunea în octombrie 1912, celelalte state balcanice aliate i-au urmat exemplul; într-o campanie de puține săptămâni, Turcia a fost distrusă. La rândul lor, Rusia și Franța s-au înțeles asupra zădărnicirii oricărei achiziții teritoriale austro-ungare. De fapt Berchtold era interesat mai mult de formarea unui stat național albanez, care trebuia să blocheze accesul Serbiei la Adriatică și să dejoace în fond și o stabilire a Italiei pe coasta adriatică opusă celei proprii. Berchtold a reușit, oricum, să câștige pe partenerul italian pentru proiectul albanez, Italia sperând să-și asigure influența dominatoare asupra Albaniei. Când trupele muntenegrene au ocupat orașul albanez de graniță Scutari, s-a ajuns la o criză gravă; în cele din urmă Austria s-a impus în chestiunea adriatică; acum Serbia a ridicat pretenții compensatoare față de Bulgaria; în alianță cu România și Grecia s-a ajuns la o acțiune comună împotiva Bulgariei; aceasta se pripise atacând Serbia, trebuind să accepte, în urma celui de-al doilea război balcanic din vara anului 1913, pierderea majorității cuceririlor sale. Berchtold încercase degeaba să intervină în favoarea Bulgariei, el reușind doar să indispună România, ale cărei legături oricum lejere cu Tripla Alianță se bizuiau în esență numai pe atitudinea personală a foarte vârstnicului rege Carol I.

Mersul și rezultatele celor două războaie balcanice au înrăutățit din nou poziția politică și strategică a Austriei. Printre aceia, pe care această evoluție i-a neliniștit profund, se număra, nu în ultimul rând, moștenitorul tronului Francisc Ferdinand. Componenta constantă a calculelor sale de politică externă era dorința restabilirii unor relații mai bune cu Rusia țaristă cu țelul îndepărtat al refacerii alianței celor trei împărați ca o pavăză împotriva forțelor revoluționare. Francisc Ferdinand a stăruit și asupra ocrotirii bunei înțelegeri cu România, iar menajarea și considerația sa

pentru Rusia au interzis o atitudine prea agresivă față de Serbia. În ciuda acestor realități, în această țară domnea o mare îngrijorare din pricina atitudinii moștenitorului tronului. În planurile reformatoare și novatoare ale Monarhiei habsburgice, un rol oarecare a jucat, după un timp, care a stat sub semnul federalismului de coroană de stil mai vechi, așa-zisul „trialism", adică ideea completării formei de stat dualist cu o a treia parte statală, formată din țările sud-slave ale monarhiei, pentru care poziția specială a Bosniei și Herțegovinei putea prezenta o bună bază de pornire. La acestea, moștenitorul tronului intenționa să se sprijine prioritar pe populația croată catolică, prohabsburgică din tradiție. Aceste gânduri și intenții erau cunoscute în Serbia, fiind considerate ca inconciliabile cu ideea Serbiei Mari și ca periculoase pentru propriul stat, și aceasta tocmai atunci (1912) când însuși moștenitorul tronului tindea deja spre o renovare federalistă a monarhiei pe baza principiului respectării naționalităților și în cadrul menținerii (cel puțin deocamdată) a dualismului. Înaintea imobilismului bătrânului împărat, pături largi ale populației austriece și-au așezat speranțele în energicul și lucidul moștenitor al tronului, atât de conștient de sine, în al cărui domiciliu de pe Belvedere din Viena se putea observa o susținută activitate politică; câțiva reprezentanți ai naționalităților și unii politicieni au cultivat cu mare grijă și atenție relațiile cu moștenitorul tronului, celebre fiind îndeosebi legăturile cercurilor social-creștine cu Belvedere.

Toate aceste speranțe de viitor, și dincolo de ele însăși pacea întregii Europe, au fost lovite mortal atunci când la 28 iunie 1914 moștenitorul tronului și soția sa Sophie au fost omorâți de atentatori juvenili bosniaci de naționalitate sârbească la Sarajevo, unde se afla augusta pereche în vizită cu prilejul manevrelor din Bosnia.

MIȘCAREA DEMOGRAFICĂ DIN VREMEA LUI FRANCISC IOSIF

Populația globală a monarhiei număra în anul 1857 (inclusiv Veneto-Lombardia) după o evaluare poate nu tocmai sigură 32 261 000 de persoane; în anul 1869 s-au numărat (fără cele două provincii pierdute între timp), în urma sporirii demografice considerabile, 35 812 000 de locuitori; în anul 1900 trăiau în Monarhia dualistă (fără teritoriile ocupate)

46 974 000 de oameni și acest număr a crescut până în 1910, incluzându-se țările anexate între timp ale Bosniei și Herțegovinei, la 51 390 000 de persoane. Aceste cifre oglindesc dezvoltarea demografică din era industrială; bineînțeles că această creștere nu era repartizată uniform pe toate regiunile și localitățile monarhiei, ea culminând în sporirea spectaculoasă a marilor orașe și a cartierelor industriale. Viena avea în anul 1851 (inclusiv mahalalele) 431 147 de locuitori; acest număr a crescut până în anul 1890 la 827 567 de persoane. În anul 1857 mahalalele (*Vorstädte)* au fost alipite orașului fiind împărțite în opt, iar din 1874 în zece circumscripții /Bezirke/; în pofida despărțirii în spațiu de către val, șanț și glacis majoritatea acestor mahalale făceau parte, juridic vorbind, de veacuri din oraș; în anul 1890 și suburbiile /*Vororte/* au fost incluse în Viena-Mare /*Groß-Wien*/, ele formând până atunci comune independente dincolo de „linie"; acum ele au devenit circumscripțiile 11—19 (mai târziu 11—20), având în total 562 745 de locuitori. Pe la cumpăna veacurilor XIX—XX orașul, sporit enorm, număra 1 891 090 de suflete; în anul 1905 s-a adăugat întinsa circumscripție 21, Floridsdorf, la nord de Dunăre, căruia i s-a mai adăugat, în 1910, și comuna din Marchfeld Strebersdorf. Prin aceste comune alipite și încorporate, prin imigrări și prin valul refugiaților din timpul primului război mondial, populația urbană a continuat să crească, pentru ca să ajungă, pe la 1916, nivelul maxim de circa 2 239 000 de locuitori; ponderea demografică s-a deplasat din ce în ce mai mult spre circumscripțiile exterioare, populația miezului urban (prima circumscripție) a scăzut tot mai mult în urma „formării City-ului", clădirile de locuit făcând loc birourilor, oficiilor și localurilor.

O imagine asemănătoare dar cu dimensiuni desigur mai reduse oferă orașele Linz și Graz. Capitala Austriei Superioare avea în anul 1850— 26 600 de locuitori, iar la cumpăna veacurilor XIX—XX ea avea deja 83 400 de locuitori; ca să depășească apoi granița celor 100 000 în timpul primului război mondial; și în acest caz au avut loc diferite alipiri de comune suburbane. În anul 1849 existau 52 000 de locuitori la Graz; cu prilejul recensământului populației din anul 1880 Grazul se afla deja în pragul primelor o sută de mii (97 800), pentru ca el să atingă, în anul 1910, cifra de 151 700 de locuitori; printre orașele alpine, el ocupa de departe primul loc. Orașele mai mici au cunoscut adesea o creștere procentuală și mai spectaculoasă. Berndorf în valea Triesting a crescut în epoca lui Francisc Iosif de la câteva

sute la peste 7 000 de locuitori, la fel de impresionantă este creșterea câtorva localități industriale din Stiria Superioară (Donawitz, Kapfenberg, Knittelfeld etc.). Creșterea populației din centrele industriale a fost posibilă datorită exodului de la satele din regiunile înconjurătoare predominant agricole spre aceste centre; localitățile industriale, inclusiv Viena, ale Austriei Inferioare au fost populate într-o măsură și mai mare decât în prima jumătate a veacului al XIX-lea, și de către imigranți din Boemia și Moravia. Aproximativ două treimi ale acestor imigranți provin din ținuturi cehe; revendicarea unor școli cehe a provocat începând cu cumpăna veacurilor XIX—XX câteva agitații în rândurile burgheziei vieneze. Majoritatea imigranților tindea însă spre o asimilare lingvistică, ceea ce este condiționat pe de o parte de proveniența majorității acestor neovienezi slavi din Moravia mai puțin naționalistă, iar pe de alta de poziția lor socio-profesională, majoritatea lor fiind muncitori și meșteșugari. Printre cizmarii vienezi, într-o măsură mai mică și printre tâmplari și croitori, existau mulți ucenici, calfe, chiar și maiștri cehi. Imigranții germani din Țările sudete aparțineau de obicei stării meșteșugărești și negustorești mijlocii, din rândul lor recrutându-se și numeroși funcționari și învățători. În vremea domniei lui Francisc Iosif populația evreiască a Vienei a crescut foarte mult, atât din punctul de vedere absolut cât și din cel al raportului față de populația globală a orașului; la începutul războiului mondial evreii reprezentau 9 la sută din totalul locuitorilor orașului, numărul lor crescând și mai mult în timpul războiului datorită refugiaților. În viața economică și culturală a Vienei, evreii au jucat un rol considerabil, mai ales ca negustori, medici, avocați, literați și jurnaliști, în ciuda antisemitismului crescând, au existat numeroase și strânse legături cu populația creștină și, de asemenea, relativ multe căsătorii mixte.

Puternica forță de asimilare a Vienei reprezintă însă mai degrabă o excepție; imigranții cehi în zonele germane din Boemia, cum ar fi de pildă în regiunea lignitului din nord-vestul Boemiei, nu s-au mai lăsat deznaționalizați, iar migrațiile interioare au conferit și în alte țări ale coroanei aspecte noi ale problemei naționalităților monarhiei. Această latură, concretizată prin cifre, a chestiunii naționale se oglindește în statisticile recensămintelor dintre anii 1880 și 1910. În acest loc se pot analiza concis numai deplasările procentuale înăuntrul populației globale; din ele rezultă

că nu mai poate fi vorba de vreo germanizare, germanii abia dacă au reușit să-și păstreze procentajul în cadrul populației din jumătatea austriacă a imperiului (1880: 36,8%, 1910: 35,6%), la fel de strâns s-au menținut cehii (23,8% respectiv 23,0%) și rutenii (12,8% respectiv 12,6%), pierderi ceva mai mari au suferit slovenii (5,4% respectiv 4,5%) și italienii (3,1% respectiv 2,7%); progresele cele mai mari le-au făcut polonii (14,9% respectiv 17,8%); în privința cifrelor absolute, toate neamurile și-au sporit numărul membrilor. În Ungaria a existat un spor mare, se poate spune și forțat[1] al maghiarilor (în Ungaria, inclusiv Croația-Slovenia de la 41,2% la 48,1%) și pierderile cele mai masive în rândurile germanilor (12,5% la 9,8%) și slovacilor (11,9% la 9,4%); la slovaci or fi contribuit și emigrarea puternică, dar decisivă a fost totuși maghiarizarea forțată. Înaintea răsturnărilor totale a structurilor demografice ale unor vaste zone europene datorate măsurilor de dislocare și exterminare în timpul și în urma celui de-al doilea război mondial, dar și înaintea transformărilor profunde de după 1918, diferențele mai sus menționate par să fie modeste, fiind vorba de urmările unei natalități diferit sporite ale etniilor în parte, apoi de creșterea sau de fărâmițarea unor pături mărginașe datorită efectelor asimilatorii ale migrațiilor interne, ale școlii, bisericii și restructurărilor sociale, iar în jumătatea ungară a imperiului desigur și ale acelora obținute prin aplicarea măsurilor și factorilor statului.

Încă câteva cuvinte despre emigrări. O parte considerabilă a surplusului demografic austriac a luat calea dincolo de ocean. Constituția din 1867 prevedea, între altele, și principiul liberei emigrări. Mai bine de 90 la sută din oamenii care au părăsit Monarhia dualistă pentru a-și câștiga existența aiurea, folosindu-se așadar de acest drept constituțional, au emigrat în Statele Unite. În anul 1903, din 222 000 de emigranți din Austro-Ungaria, 206 000 au plecat în S. U.A. La numărul total de imigranți în Statele Unite, monarhia a participat între 1861 și 1890 cu 4,2 la sută, iar între 1891 și 1920 cu nu mai puțin decât 20 la sută. Este însă greu să se stabilească câți dintre acești oameni provin din teritoriul Austriei mici de astăzi. Oricum este interesant de remarcat că dintre cetățenii americani de origine străină din anul 1900 se numărau 276 000 de „austrieci", 157 000 de „boemi" și 145 000 de „unguri".

---

[1] Joc de cuvinte între *gewaltig* și *gewaltsam* — *n. tr.*

AGRICULTURA

Revoluția hotărâse eliberarea țăranilor, eliminarea și dizolvarea raporturilor de servitute față de seniori; absolutismul era chemat să aplice măsurile necesare traducerii în viață a acestor decizii revoluționare. În Austria (nu însă și în Ungaria) s-a mulțumit să se plătească într-adevăr două treimi seniorilor din valoarea stabilită ca reprezentând eliberarea șerbilor; din această sumă redusă statul trebuia să suporte jumătate, cealaltă trebuind să o achite țăranii înșiși. La această reglementare s-au servit de obligațiunile de degrevare funciară de 5 la sută, răscumpărarea aceasta fiind pentru țărani de regulă suportabilă — spre deosebire de situația anterioară din Prusia și cea de mai târziu din Rusia — suma fiind și pentru marii proprietari mai mult decât suficientă; unii dintre aceștia au investit sumele obținute din eliberarea șerbilor în întreprinderi industriale și financiare mai mari. S-au realizat de asemenea și ameliorări ale terenurilor agricole. Desființarea raporturilor de servitute nu a oferit țăranilor numai avantaje; mulți dintre cei eliberați erau lipsiți de inițiativă și de experiență pentru a se folosi cât mai bine de libertatea lor. Deosebit de periculoasă a fost îndeosebi tendința spre vânzări necugetate sau spre împărțiri prea cuprinzătoare printre moștenitori; aici ar fi trebuit să intervină statul, ceea ce nu a făcut. Nu puține proprietăți țărănești au căzut victime ale unor speculanți lipsiți de scrupule; datoriile ipotecare apăsătoare s-au înmulțit. Numărul gospodăriilor țărănești ajunse în mâinile unor elemente nețărănești era în unele țări înspăimântător de ridicat.

Astfel s-a ajuns în a doua jumătate a veacului al XIX-lea la fenomene de criză în rândurile țărănimii austriece, care însă nu s-au datorat exclusiv, nici măcar în primul rând, neorânduielilor de la 1848. Odinioară „țăranul cultivator de grâne“ /„Körndlbauer“/ din țările alpine avea de luptat din greu împotriva preponderenței producției cerealiere ungare ieftine. Morile ungare au cucerit piața austriacă, ba în cele din urmă chiar și debușeurile nordice și apusene ale exportului Austriei. Și vitele de tăiere s-au adus în mare parte din Ungaria pentru regiunile industriale ale Austriei. Treptat s-a început să se resimtă și concurența de dincolo de ocean; din Canada, S.U.A. sau Argentina se aducea, mai ales de la finele anilor '60, grâu, America de Sud livra conserve de carne; creșterea autohtonă a oilor a pierdut piața internă de lână în favoarea importului australian, fiind sacrificată

unor producții agricole mai rentabile. Situația cea mai grea o aveau la sfârșitul secolului al XIX-lea țăranii de la munte, aflați în majoritatea lor într-o luptă grea pentru existență. În introducerea unei agriculturi moderne, a folosirii mașinilor, în procurarea îngrășămintelor chimice, a furajelor moderne țăranul rămânea mult în urma moșierilor, munteanul fiind și mai handicapat din pricina conservatorismului său tradițional și a dificultăților de teren; moșiile întinse ale marilor proprietari permiteau o exploatare rațională, ei având la dispoziție de obicei și mijloacele bănești necesare investițiilor rentabile ca și lucrători sezonieri externi (de obicei slovaci).

Sprijiniți de economiști naționali reformatori, țăranii au aflat în cele din urmă mijloacele potrivite autoafirmării. Băncile de credit și cam de la 1900 încoace casele Raiffeisen[1] au asigurat o bază financiară mai puternică. Acestor organizații ale asociațiilor de credit țărănești li s-au alăturat tovărășiile de cultivarea terenurilor și de vânzarea produselor agricole. Din anii '70 existau de asemenea și asociații țărănești mai mult sau mai puțin politice. Însemnătatea cea mai mare au dobândit-o asociația țăranilor din Tirol (întemeiată în 1904) și asociația din Austria Inferioară (întemeiată în 1906), precursoarea lor putând fi considerată asociația „Mittelstraße" (1877) din Austria Inferioară. Pe lângă aceste asociații catolico-conservatoare mai existau organizații mai mici, apropiate lui Schönerer.

Statul s-a decis și el să întreprindă ceva. După mai multe tentative eșuate, în anul 1883 s-a votat legea comasării care servea împreunării terenurilor agricole. Înlăturarea parcelărilor adesea foarte nefavorabile a ogoarelor a economist multă muncă și mult timp pentru țărani, permițând totodată o folosire judicioasă a mașinilor. Aplicarea legii a necesitat însă eforturi îndelungate și costisitoare de măsurare și evaluare a terenurilor, trebuind să se țină seama și de calitatea adesea schimbătoare a terenurilor înăuntrul hotarelor localității respective, precum și de lipsa de încredere firească a țăranilor.

S-au introdus și îmbunătățiri tehnico-agricole; asolamentul s-a răspândit continuu, mașini agricole au fost procurate, cultivarea terenurilor

---

[1] Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818—1888), întemeietorul asociațiilor germane de case de împrumut îndeosebi pentru populația rurală; aceste case erau organizații de autoajutorare bazate pe garanția nelimitată a membrilor; strâns legate de acestea au fost tovărășiile agricole prin care agricultura germană a cunoscut un avânt deosebit — *n. tr.*

s-a orientat spre cea mai rentabilă producție, astfel, în Vorarlberg s-a intensificat creșterea animalelor, după exemplul Elveției, în detrimentul agriculturii. Viticultura amenințată de diferiți dăunători a fost salvată de ruinare prin măsuri și mijloace de protecție, îndeosebi prin introducerea viței de vie americane, imune față de filoxeră. Îmbunătățirea economică a situației populației rurale a dus la înflorirea turismului în unele zone ale țării, îndeosebi în Salzkammergut, Tirolul de Sud, Salzburg și Carintia.

Exodul demografic de la țară a fost de fapt un fenomen normal pentru aproape toate veacurile istoriei austriece și europene; în epoca industrializării intensive acest exod a crescut în volum. Spre deosebire de imaginea generală a mișcărilor demografice, statisticile ne arată un număr mare de comune rurale al căror număr de locuitori a scăzut. Exodul acesta a cuprins în mod sensibil îndeosebi țărănimea munteană. Fiii mai tineri ai țăranilor lipsiți de vreo perspectivă de moștenire, dar și argații și servitoarele erau atrași de orașe unde posibilitățile de a afla vreun angajament erau mai mari, muncile nefiind condiționate, de regulă, de sezoanele anului; în plus orașul oferea libertăți mai mari, distracții ieftine și o cerere mereu crescândă de brațe de muncă. Și corpul de ofițeri inferiori al armatei a atras tineretul agricol; „livretistul“ lăsat la vatră din serviciul militar obligatoriu era preferat la angajare în slujba statului. Asupra canalului de scurgere a populației rurale care a fost, pe lângă oraș și armata, emigrarea s-a atras mai sus atenția.

INDUSTRIA

Printre diferitele ramuri ale economiei acestei epoci, sectorul industrial reclamă o atenție specială datorită dezvoltării sale spectaculoase. Dintre industriile care lucrau pe baze agricole, morăritul austriac a suferit, așa cum s-a mai pomenit pe scurt, din pricina concurenței ungare și străine care apăsa prețurile; această concurență a început să se resimtă de la finele anilor '50, devenind în anii '80 atât de apăsătoare, încât s-a ajuns la o criză durabilă gravă din care nu s-a mai putut ieși. Chiar și întreprinderile mari de morărit, cum ar fi cea de la Ebenfurth (funcționa din 1853), care lucra cu mori de aburi de cel mai modern tip Schoeller, au avut de suferit de pe urma acestei concurențe.

Mult mai bine au lucrat în schimb fabricile de bere. Dinastia Dreher a reușit chiar să prindă picior în țările viticole clasice Italia și Ungaria, unde au fost instalate și dezvoltate mari fabrici de bere pentru bere slabă. Folosindu-se progresele tehnicii frigorifice s-a putut îmbunătăți continuu perisabilitatea și calitatea producției proprii. Pe lângă fabricile de bere Dreher, o dezvoltare foarte frumoasă au cunoscut-o întreprinderile întemeiate sau preluate de Adolf Ignaz Mautner (la Viena-St. Marx, Floridsdorf, Schwechat), mai ales că s-a trecut și la producția de drojdie presată, oțet și de băuturi spirtoase.

Industria zahărului a cunoscut un avânt deosebit. Zahărul indigen de sfeclă a îndepărtat complet zahărul colonial de trestie, așa încât în epoca târzie a monarhiei zahărul austriac a devenit unul din articole cele mai importante de export, cu toate că și consumul intern era într-o creștere continuă. E drept că centrul atât al cultivării sfeclei de zahăr cât și al industriei zahărului se afla în Țările sudete, din 218 fabrici fiind numai șase pe teritoriul Austriei de astăzi, și anume la Dürnkrut, Hohenau, Leopoldsdorf în Marchfeld și Bruck an der Leitha în Austria Inferioară, Hirm și Siegendorf în Burgenland, toate cu excepția fabricii de la Dürnkrut, fiind înființate în epoca lui Francisc Iosif de către întreprinzători de regulă veniți din Germania.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea s-a reușit să se așeze industria hârtiei, în urma producției de hârtie utilizabilă scoasă din pastă de lemn, pe o bază de materie primă solidă, asigurată de economia forestieră autohtonă; din anii '70 s-a trecut la hârtia de celuloză; o fabrică la Leopoldstein lângă Eisenerz, care va cădea curând victimă unui incendiu, și o a doua de la Stuppach lângă Gloggnitz (1872, respectiv 1876) au preluat noua tehnică de fabricare a hârtiei. Datorită trecerii de la hârtia din cârpe la producția hârtiei din lemn s-a obținut prima oară producția de masă de hârtie care a putut să satisfacă cererile venite din partea școlii, presei, oficiilor, editurilor și a altor ramuri industriale. Noile fabrici mari au dus la dispariția vechilor mori de hârtie; hârtia și celuloza au devenit de asemenea produse importante de export ale țărilor alpine și dunărene austriece.

Într-o perioadă a unei activități intense de construcții au înflorit și tâmplăria de construcții și industria de mobile; ultima era caracterizată de tensiunile dintre nevoile producției de masă și dorințele de produse artiza-

nale solide, corespunzătoare normelor impuse de cercurile meșteșugului artistic. Mobilele austriece din lemn curbat au deținut un loc de frunte.

Economia montană și industria grea dependentă de această economie s-au dezvoltat deosebit de expansiv de la mijlocul veacului încoace. Producția de cărbune globală austriacă era în anul 1848 de 8,7 milioane de chintale[1], pentru ca în 1904 ea să atingă deja 338,6 milioane de chintale. Producția forțată, îndeosebi cea din bazinul carbonifer moravo-silezian deosebit de productiv, se afla în mâinile unor întreprinzători solvabili, Rothschild și Gutmann, care aveau sprijinul necesar din partea pieței capitalului. În privința huilei, ea a trebuit dintotdeauna importată din Germania. Producția cărbunelui din țările alpine nu a putut concura cu cea din Țările sudete nici în privința cantității și nici în cea a calității. În bazinele carbonifere din centrul Stiriei existau oricum zăcăminte bogate de antracit; în privința huilei, mica extracție de la Grünbach se afla confruntată cu zăcămintele bogate sileziene (Ostrava-Karwin). În ceea ce privește lignitul și antracitul, numai circa 12 la sută din producția globală a monarhiei se extrăgeau în țările alpine.

Raporturile nefavorabile din sectorul producției de cărbune au condiționat vremelnic și o deplasare a topirii reducătoare a minereurilor de fier stiriene. Producția minereurilor de fier din țările alpine era de fapt cam de două ori mai mare decât cea din Boemia (Nurcic). Topirea reducătoare a minereurilor din Austria se făcea din anul 1863 încoace după procedeul Bessemer; procedeul Thomas Gilchrist aplicat de asemenea, din anul 1879 încoace, a permis apoi o valorificare superioară a minereurilor bogate în fosfor din Boemia. Datorită costurilor mai ridicate, metalurgia țărilor alpine a fost handicapată de concurența sudetă, germană și engleză; cu toate acestea, ea a participat corespunzător la avântul general al acestei industrii, mai cu seamă după ce în cele din urmă furnalele Siemens au permis valorificarea lignitului pentru producția oțelului.

Raporturile de proprietate s-au schimbat. Societatea principală de la Innerberg a trecut de la stat în proprietatea societății Creditanstalt (1868) pentru ca, în final, toate întreprinderile montane mai însemnate din Stiria și Carintia să fuzioneze în anul 1881 alcătuind „Österreichische-alpine

[1] Meterzentner, unitate de măsură austriacă, identică cu un chintal, adică 100 de kilograme — *n. tr.*

Montangesellschaft", devenind concernul industrial cel mai mare din țările alpine; înainte de toate s-a promovat în stil mare producția de oțel, orașul Donawitz devenind cel mai mare centru al oțelului de pe continentul european dinaintea primului război mondial. Uzinele de la Kapfenberg ale „Societății montane austro-alpine" au trecut în anul 1894 în proprietatea firmei fraților „Böhler & Cie", „oțelul Böhler" a dobândit curând faima unui oțel special austriac excelent. În ajunul primului război mondial, Max Mauermann, care lucrase mai întâi independent și apoi pentru uzinele Schoeller & Bleckmann, a prezentat primul un oțel inoxidabil la expoziția adriatică din Viena anului 1913. În valorificarea acestei invenții industria austriacă a rămas în urma celei din Germania apuseană.

Pe lângă fier și oțel, metalele neferoase au trecut într-un plan secundar în mineritul și industria Austriei. Extracția alpină a cuprului (Brixlegg, Kitzbühel, Mitterberg) a dobândit totuși o oarecare importanță datorită nevoilor armatei (bronzul de artilerie) și a economiei electrice. Și zăcămintele de plumb din Carintia au fost pe deplin exploatate de către uniunea montană de la Bleiberg; nevoile ambelor metale au trebuit să fie acoperite, însă, și din import. Destul de însemnată a fost extracția grafitului, mai ales că monarhia asigura cam o treime din producția mondială; acest mineral se extrăgea în Boemia de sud și în cantități mai mici în Austria Inferioară și în Stiria Superioară. Zincul a fost extras și redus în Carintia și în Tirolul de Sud. De o însemnătate considerabilă au fost și zăcămintele de magnezit brut din țările alpine (în regiunea Veitsch el a fost exploatat din anul 1881), la care se va adăuga mai târziu extracția de la Radenthein din Carintia (zăcămintele au fost deschise în anul 1904). Magnezitul era indispensabil pentru căptușeala furnalelor. De la mijlocul veacului al XIX-lea s-a perfecționat producția de petrol a Galiției, zăcămintele din țările dunărene austriece nefiind încă descoperite. Industria prelucrătoare de metal a fost pe deplin ocupată, fiind necontenit lărgită; industria stiriană tradițională de coase a continuat să exporte două treimi din producție; și industria de unelte lucra mulțumitor, dar a pierdut din teren în comparație cu centrele de la Remscheid și Solingen. Industria de mașini livra locomotivele, îndeosebi cele montane, pentru căile ferate austriece. La Viena (Simmering, Florisdorf), Wiener Neustadt și Graz s-au construit, s-au lărgit mari fabrici de locomotive și ateliere feroviare. La începutul epocii despre care e vorba aici muncile de creare sau de îmbunătățire-deschizătoare de drumuri au

fost prestate încă în mare parte de specialiști străini, cum ar fi englezul John Haswell sau silezianul prusac Wilhelm von Engerth. La Ternitz a apărut un mare laminor de șine. Baronul din Württemberg Karl Ludwig von Reichenbach a investit un capital foarte mare, dar a eșuat din pricina înlesnirilor vamale acordate de guvernul austriac concurenței engleze. Reichenbach a fost urmat de unul din cei mai mari pionieri industriali ai epocii lui Francisc Iosif, Alexander Schoeller, vlăstarul unei familii industriale renane, care s-a remarcat și la Viena, Reichenau, Neunkirchen, în uzine ungare și boemo-morave pe tărâmul economiei montane și metalurgice, desfășurând de asemenea o activitate foarte laborioasă și lucrativă în industria zahărului și în morărit. Heinrich Bleckmann din Solingen a preluat o întreprindere mai veche din Mürzzuschlag, transformând-o într-o fabrică însemnată de unelte și arme. Marele armurier al monarhiei a fost însă Joseph Werndl din Steyr, a cărui întreprindere (care lucra din 1869 sub numele „Österreichische Waffenfabriksgesellschaft") producea îndeosebi arme de infanterie și de vânătoare. Nu există desigur nici un dubiu asupra faptului că înflorirea industriei grele (și nu numai a producției de arme) era condiționată în parte de criza permanentă a politicii externe europene din era imperialismului clasic, aceasta declanșând o cursă a înarmărilor dar și o susținută activitate de construire a străzilor, căilor ferate și podurilor strategice sau a altor obiective asemănătoare.

Pe când noile uzine mari se desfășurau tot mai puternic, a început agonia — perceptibilă de altfel încă în ultimii ani din Vormärz — a fierăriilor și atelierelor metalurgice mici, slabe din punct de vedere economic și îndatorate tradițiilor. Câteva familii care întrețineau astfel de întreprinderi artizanale au reușit să se adapteze la timp cerințelor marilor întreprinderi, așa cum a fost cazul familiilor Mayer-Melnhof care au perfecționat uzinele Donawitz. O însemnătate considerabilă a dobândit-o în epoca tehnicii producția de mașini speciale și de aparaturi de tot soiul. În anul 1852 a avut loc înființarea a trei întreprinderi importante în acest sector. Franz Wertheim din Krems a construit casele de fier refractare, el este și inventatorul casei de bani blindate; mai târziu, fabrica sa a trecut la producția de lifturi elevatoare, benzi rulante și instalații de transport. Conrad Schember din Hessen a ridicat la Atzgersdorf o fabrică de balanțe de calitate de toate dimensiunile. Joseph Körösi din Szeged a înființat fabrica de la Andritz care se va specializa mai târziu pentru producția de echipament minier și de

turbine. Încă în Vormärz, renanul Heinrich Lohner a început să construiască la Viena căruțe trase de cai; urmașii săi vor construi și exporta trăsuri de lux de renume european, apoi caroserii de automobile și electromobile întregi. În serviciul uzinelor Lohner și al uzinelor Austro-Daimler de la Wiener Neustadt, Ferdinand Porsche a proiectat, începând cu 1900, primele sale construcții de automobile mai importante. Un lăcătuș din Graz, Johann Puch, a construit în anul 1899 uzinele de biciclete de la Graz, care curând vor produce și motociclete devenind o mare întreprindere.

Un rol considerabil în industria metalurgică l-a jucat confecționarea de scule, tacâmuri, garnituri de unelte, cutii, podoabe etc. din felurite aliaje, care trebuiau să înlocuiască metalele prețioase scumpe. În uzina Krupp de la Berndorf s-a practicat argintarea galvanică (fabricația „alpaca"); de asemenea, s-a valorificat arama albă (pacfong), un aliaj cupru-nichel-zinc pentru fabricarea diferitelor articole de larg consum, pentru sârme, ornamentații, armături și garnituri.

Economia electrică s-a dezvoltat enorm; obținerea curentului electric se baza încă prioritar pe termocentralele cu ardere de cărbune, exploatarea forței hidraulice din țările alpine a fost stopată din considerente generoase față de exploatarea carboniferă. Oricum ar fi, unele căi ferate mai mici au fost utilizate cu ajutorul curentului electric, tramvaiele vieneze adaptându-se și ele la această forță motrice. Industria a folosit procedeele electrolitice și electrotermice, motoarele electrice fiind folosite din ce în ce mai mult ca agent motoric; iluminatul electric și-a găsit intrarea în clădirile publice și în gospodăriile particulare. Câteva firme mari (la început Siemens & Halske, după fuzionarea cu uzinele austriace Schuckert, Siemens & Schuckert, apoi AEG-Union și altele) și-au montat instalații electrice și au produs mașini electrice.

În ciuda unor începuturi bune și a câtorva rezultate bune, industria chimică a Austriei a rămas mult în urma evoluției germane și vest-europene. Întreprinderile mici au fost înlăturate și în acest sector industrial de firmele mari; la începutul secolului al XX-lea industria chimică a cunoscut o conjunctură favorabilă; din materiile prime autohtone (sarea), dar mai ales din cele importate (sulf, pirită, salpetru) s-au obținut feluriți acizi, clorură de var, sodă și hidroxid de sodiu.

O poziție excelentă a ocupat-o Austria pe piața mondială în ceea ce privește producția de sticlă, a cărei pondere principală se situa, însă,

exclusiv, în Țările sudete, în special în Boemia. Exportul monarhiei de produse de sticlă reprezenta la cumpăna veacurilor XIX—XX cam a unsprezecea parte din importul global. Se exportau sticlă sinuoasă, sticlă plană, sticlă de oglinzi, becuri și alte corpuri de iluminat, clondire, sticle de băut și produse de sticlă de la Gablonz /gablonțuri/. Pentru aspectul artistic al acestor produse s-a apelat la colaborarea foarte însemnată cu Muzeul de artă aplicată de la Viena. În domeniul industriei de sticlă exista o producție însemnată și în Austria în sensul ei mai restrâns, mai ales în Tirol, Stiria și Austria Inferioară, firmele principale avându-și, deasupra, sediul la Viena; în schimb, producția de porțelanuri s-a mutat aproape complet în Boemia, o evoluție determinată în mare parte de exploatarea marilor zăcăminte de caolină din regiunea Karlsbad. Manufactura de porțelan de la Viena, care aparținea statului, a fost sacrificată în anul 1865 concurenței boeme. Cam două treimi din producția monarhiei luau calea exportului. Alături de vesela de porțelan s-a ivit ca o completare marfa de ceramică, de faianță, mult mai ieftină și care se producea și în țările alpine și dunărene austriece; prima fabrică austriacă producătoare a acestor mărfuri foarte căutate și folosite s-a construit în anul 1870 la Floridsdorf.

Industria optică austriacă ar fi avut premise bune pentru o activitate fructuoasă, întrucât ea putea să continue cercetările fundamentale ale lui Josef Petzval, după ale cărui calcule și indicații Peter Wilhelm Friedrich Voigtländer construise încă în 1841 la Viena primul „obiectiv de portret", a cărui intensitate de lumină permitea instantanee, revoluționând fotografierea. Dar, Petzval și Voigtländer au ajuns să se certe cumplit pentru drepturile de inventator și în anii '60 Voigtländer și-a strămutat producția vieneză complet în două fabrici din Braunschweig, iar al doilea producător excelent de instrumente optice de mare precizie, Simon Plößl, a murit fără moștenitor. Astfel, industria optică austriacă a ajuns în urma celei germane, engleze și nord-americane. Abia pe la cumpăna veacurilor XIX—XX s-a câștigat ceva teren datorită lui Carl Reichert. Se poate menționa aici, însă, faptul că preotul stirian August Musger a construit prima oară o cameră cu încetinitor pe care a patentat-o în anul 1904.

Industria textilă austriacă s-a dezvoltat în general destul de bine. Câteva ramuri ale ei vădesc însă tendințe contradictorii. După mijlocul veacului când s-au desființat taxele vamale, industria mătăsii vieneză a pierdut din debușeurile ei, multe întreprinderi mutându-se în regiunile

germane din Boemia și Moravia; în ciuda concurenței străine puternice, aceste întreprinderi s-au refăcut întrucâtva. Și industria inului a evoluat puțin favorabil, chiar dacă s-a reușit menținerea exportului de stofe de calitate. Țesătoriile de lână de oaie au trecut de la firele de lână cardată la camgarn, în privința materiilor prime, lâna australiană a luat locul celei autohtone. Izolat mai exista și în țările alpine o însemnată producție de lână (Viktring, Carintia), dar ea a cedat înaintea celei din Moravia. Filaturile și țesătoriile de bumbac și-au sporit cifra de afaceri. În țara de deasupra râului Enns existau filaturi mari la Linz și Kleinmünchen, centrul industriei austriece a bumbacului continua să se situeze în cartierul austriac inferior din sudul Pădurii vieneze, lângă acesta trebuind menționate încă Harland (lângă St. Pölten) și Trumau (în Waldviertel). Industria textilă din Vorarlberg s-a desfășurat cu o continuitate calmă trecând aproape integral în mâinile pământenilor; ea era dominată de țesătoriile de bumbac, pe lângă care s-a remarcat din ce în ce mai mult broderia de la Lustenau. În Austria Inferioară, Groß-Siegharts (Hetzer & Söhne) era un centru însemnat de broderie. Exportul austriac de rufe, lenjerie și albituri, îndeosebi cele de bumbac, s-a dezvoltat foarte mult în epoca lui Francisc Iosif; de asemenea și confecțiile de bărbați (Proßnitz și Viena), și într-o măsură mai redusă articole de modă feminină au găsit drumul peste granițe.

Pielăria de calitate produsă la Viena a dobândit o faimă europeană, mărfurile mai ieftine din piele nu au putut să reziste prea mult în străinătate concurenței produselor similare de la Offenbach. În producția de mănuși, Praga și Viena erau centrele conducătoare; cizmarii și fabricile de încălțăminte austrieci exportau îndeosebi pantofi de damă către Europa apuseană, în special în Anglia.

Producția de covoare se bizuia pe firme mari din Boemia și Austria Inferioară, de menționat fiind fabrica de covoare și lânării a lui Philipp Haas din Ebergassing. O producție de iută de mare importanță funcționa în Țările sudete și în Austria Inferioară (Viena, Pöchlarn).

Într-o vreme caracterizată de o explozie demografică și de o susținută activitate de construcții, toate ramurile construcțiilor și-au sporit volumul. În această direcție s-a ajuns la obișnuitele fenomene de concentrație. Producția de cărămizi și țigle s-a mutat din numeroasele cărămidării mici din Austria Inferioară la întreprinderile mari din jurul Vienei, aici adunându-se un proletariat de o condiție socială deosebit de proastă. Dezvoltarea

unor materiale noi de construcții a dus la producerea lor industrială, astfel, în anul 1855 s-a întemeiat prima fabrică de ciment, la Perlmoos, nucleul unei întreprinderi mari de mai târziu, întrucât producția de ciment a cunoscut un avânt deosebit. Printre progresele esențiale înregistrate în sectorul construcțiilor s-a numărat și introducerea betonului armat; preluând primele încercări ale grădinarului parizian Monier, austriacul adoptiv originar din Württemberg, Gustav Aloys Wayß, a îmbunătățit decisiv betonul armat, aplicându-l și răspândindu-l apoi pe scară largă.

În pofida diferitelor crize și reculuri, marea industrie a epocii oferă, în ansamblul ei, o imagine impresionantă a avântului, trebuind oricum arătat că de această evoluție s-au bucurat și au profitat în mare parte Țările sudete, care au preluat conducerea necontestată datorită resurselor naturale deosebit de bogate, a tradițiilor industriale și a promovării de către stat. Aceasta trebuie subliniat pentru a se evita perspectivele false, întrucât în acest loc este vorba mai ales de țările alpine și dunărene austriece. Dintre cele 3 100 întreprinderi mari din jumătatea austriacă a imperiului a anului 1900, nu mai puțin de 1 846 își aveau sediul în Țările sudete.

Să ne îndreptăm acum asupra fenomenelor însoțitoare neplăcute ale industrializării; în primul rând trebuie atrasă atenția asupra întețirii continue a luptei pentru existență purtate de micile ateliere meștești; în această privință ne aflăm, însă, înaintea unui fenomen general-european și nicidecum a unuia exclusiv limitat asupra Austriei; aproape peste tot marele capital a triumfat asupra întreprinderilor mici și mijlocii sărăcite; proprietarii acestora nu erau adesea cu totul nevinovați de soarta lor, întrucât refuzaseră prea multă vreme metodele moderne de publicitate și raționalizarea muncii, până a fost apoi prea târziu. Pătrunsă de spiritul liberalismului, în anul 1859 s-a decretat „ordonanța meșteșugului“ care prevedea libertatea aproape neîngrădită a exercitării meșteșugurilor; numai la un număr foarte mic de meșteșuguri mai erau necesare diploma de calificare și concesiunea; urmarea a fost alterarea calității mărfurilor și răspândirea cârpăcelii; dar numai printr-o muncă de calitate și temeinică meșteșugul ar fi putut ține piept concurenței produselor ieftine de masă ale fabricilor. O lege-decret privind meșteșugul din anul 1883 a mărit considerabil numărul meșteșugurilor concesionate, a mărit și complicat condițiile dobândirii diplomelor de calificare meșteșugărească; în urma acestei legi a avut loc o oarecare schimbare în bine. Legislația socială a lui Taaffe

nu a favorizat numai muncitorimea din fabrici ci și pe micii meșteșugari, pe când democratizarea progresivă a dreptului de vot a întărit poziția politică a „omului de rând“, de care a trebuit, de acum încolo, să se țină mai mult seama și în economie.

Poate și mai precară decât situația meșteșugarilor a fost cea a micilor negustori; numeroși „băcani“ /„Greißler“, termen austriac/ din Viena și din orașele provinciale nu au mai putut face față situației. Că și pentru micul comerciant existau posibilități de ascensiune, presupunând că se adapta timpului, o dovedește ascensiunea casei Julius Meinl, al cărui fondator se specializase, în anul 1862, ca mic om de afaceri de la Viena, în desfacerea alimentelor de calitate, îndeosebi a amestecurilor de cafea; firma a cucerit în curând piața vieneză, reușind în final să împânzească întreaga monarhie cu o rețea de filiale.

În ciuda debuturilor ezitante și lente ale unor măsuri particulare și statale de ocrotire și asistență situația socială a muncitorimii din întreprinderile industriale era puțin îmbucurătoare, chiar dacă ea s-a îmbunătățit până la sfârșitul acestei epoci. Făcând abstracție de câteva excepții, condițiile de muncă erau destul de proaste, măsurile de protecție împotriva agresorilor igienici și asupra sănătății erau complet insuficiente; înainte de toate, însă, condițiile de locuit ale proletariatului aflat într-o creștere rapidă din marile orașe erau îngrozitoare. Pe la cumpăna veacurilor XIX—XX o îmbunătățire a situației generale a muncitorimii este evidentă. Pe când în anii '60 poliția mai fusese considerată ca un instrument potrivit pentru soluționarea problemelor sociale, această mentalitate s-a schimbat o dată cu apariția unor bărbați de talia unui Schäffle sau Vogelsang; și cercurile tinerilor-liberali erau mult mai accesibile pentru problemele vitale ale păturilor mai sărace ale populației decât fuseseră părinții acestor liberali tineri, iar ponderea crescândă a mișcării socialiste a conferit revendicărilor muncitorimii intensitatea necesară obținerii succeselor.

La numeroasele fenomene negative ale vieții economice a epocii a contribuit desigur și împrejurarea că expansiunea industriei austriece nu a fost condiționată numai de eficiența unor întreprinzători solizi și responsabili. „Gründerzeit“ /perioada investițiilor și a întemeierilor de întreprinderi/ s-a caracterizat și prin ignoranță, lipsă de cultură și stil a atâtor parveniți, afișându-și grosolan bogățiile de curând dobândite, ceea ce era mai degrabă o chestiune de bun gust. Speculațiile neînfrânate și fără

scrupule au dus însă la crize grave și nu de puține ori au trebuit să intervină tribunalele. „Marele crah" din 9 mai 1873 a fost, nu în ultimul rând, consecința unor speculații febrile și complet nechibzuite la bursă și în tranzacțiile bancare; viața economică austriacă a suferit aproximativ patru ani din pricina urmărilor acestui faliment; de multe ori s-a ajuns la procese judecătorești, vinovații și țapii ispășitori fiind adesea foarte greu de deosebit.

TRANSPORTUL, COMERȚUL, FINANȚELE ȘI CREDITELE

Perfecționarea rețelei de căi ferate, care tocmai în Vormärz fusese începută, a continuat în epoca lui Francisc Iosif fiind încheiată în liniile esențiale; e drept că statul s-a retras din căile ferate, nedispunându-se de mijloacele financiare necesare. Calea ferată sudică s-a vândut în anul 1859 unei societăți particulare, după ce construirea traseului dificil Semmering fusese încheiată încă sub administrația de stat în anii 1848—1854 sub conducerea deosebit de competentă a lui Karl von Ghega. Atunci s-a construit prima cale ferată muntoasă cu numeroase tuneluri și viaducte. Industria austriacă a produs și a pus la dispoziție locomotive de munte corespunzătoare și cu randamentul necesar. Societatea căilor ferate sudice a perfecționat și calea ferată prin Brenner, inaugurată în anul 1867. Unor inițiative particulare i s-a datorat și calea ferată vestică Kaiserin-Elisabeth Westbahn, mai întâi de la Viena la Linz (1858), apoi la Salzburg (1860) și apoi derivația de la Wels la Passau (1861). Pe când calea ferată sudică a rămas până în anul 1924 în mâini particulare, cea vestică a fost preluată de către stat în anul 1882 fiind continuată spre apus trecându-se peste Arlberg. Proprietate de stat a devenit atunci și calea ferată „Francisc Iosif", construită între anii 1867—1874 și care lega Viena de Praga și Eger. În anii '80 s-au construit prioritar căile ferate locale, abia guvernul Körber[1] interesându-se din nou de traseele principale ale căilor ferate. În deceniul următor anului 1900 s-au construit căile ferate Tauern, Karawanken, Wochein și Phyrn; traseul Wochein a fost prelungit până la Trieste; de asemenea, s-au construit și primele căi ferate locale electrificate; o cale

[1] Corect Koerber! — *n. tr.*

ferată prin Boemia a fost urmată de construirea unei căi ferate prin valea Stubai (1904) și alta până la Mittenwald (1912). Din anul 1896 exista un minister propriu al căilor ferate; dintre conducătorii acestuia s-a remarcat îndeosebi Heinrich von Wittek (ministru între 1897 și 1905) datorită cunoștințelor sale de specialitate și prin spiritul său de inițiativă.

Tratatul de pace de la Paris care a pus capăt Războiului Crimeei proclamase și libertatea navigației pe Dunăre; înainte de toate au fost, însă, necesare măsurile de regularizare a fluviului; aceste munci au început în Austria în anul 1856, porțiunea vieneză fiind atacată în 1869; canalul dunărean a fost prevăzut cu stăvilar și ecluze. Navigația dunăreană a intensificat transportul de persoane și bunuri. Planurile de construcții de canale ale lui Koerber, îndeosebi canalul Dunăre-Oder, au rămas însă în stadiul de proiecte.

Cu toate că Austria nu se număra printre puterile maritime tradiționale, în era lui Francisc Iosif s-a dezvoltat o navigație într-un mod destul de satisfăcător. La începutul primului război mondial, ea dispunea de un tonaj de circa un milion de tone registru bruto. Deschiderea canalului de Suez, construit după planurile lui Alois Negrelli von Moldelbe, din Tirolul de Sud — aportul acestui austriac a fost trecut cu tăcere în chip consecvent de Lesseps care a fost realizatorul fericit al canalului — a permis din 1869 încoace noi legături spre India și Asia Răsăriteană, care au fost folosite, ca și traseele din Mediterana răsăriteană, de compania Österreichischer Lloyd, pe când cealaltă companie, Cosulichlinie asigura transportul de bunuri și emigranți către America de Nord; portul de la Trieste a fost perfecționat, importanța sa crescând o dată cu construirea de căi ferate cu randament sporit înspre hinterland; în ultimii ani dinaintea primului război mondial, orașul Trieste a trăit din punct de vedere economic o perioadă de aur; cifrele de afaceri din anul 1913 nemaifiind egalate decenii întregi; și totuși înflorea iredentismul.

În vremea neoabsolutismului, în Austria s-au născut din nou planuri coloniale și proiecte pentru alcătuire de baze dincolo de mări, dar nu s-a trecut dincolo de anumite expediții de explorare în Marea Roșie (1857). În anii '80 cercurile industriale și marine s-au interesat de Insulele Solomon din Marea Sudului, o expediție în acest sens (1896) rămânând însă fără rezultate de durată.

Atât comerțul intern cât și cel extern al monarhiei și-a sporit enorm volumul. Zonele atât de diferite dar de obicei avantajate de natură ale monarhiei se completau reciproc în privința randamentului lor economic cu atât mai eficient cu cât mijloacele de transport permiteau un transport de mărfuri mult mai rapid și mai cuprinzător decât până acum. Taxele vamale interne au dispărut. Un capitol special din viața economică a monarhiei reprezentau relațiile dintre țările austriece și Ungaria, și aceasta nu numai după 1867. Absolutismul a înlăturat în anul 1851 cordonul vamal intermediar, de atunci intensificându-se schimbul de mărfuri între jumătatea apuseană puternic industrializată și bogata țară agrară maghiară. Aceste relații au avut însă și un revers nefavorabil pentru sectorul economic mai slab al celor doi parteneri. În timp ce țărănimea din țările alpine a ajuns să aibă dificultăți de desfacere a propriilor produse din pricina prețurilor scăzute ale produselor agricole ieftine din Ungaria, industria ungară și capitalul bancar al țării nu puteau concura cu Austria. Era desigur și deosebit de dificil să se ajungă la o politică economică externă satisfăcătoare pentru ambii parteneri care să împace interesele divergente ale celor două jumătăți de imperiu. Astfel, partidul independenților unguri cerea o separare economică și „mișcarea lalelelor" revendica avantajarea principială a produselor ungare înaintea celor austriece. Cu toate acestea, schimbul de mărfuri între cele două jumătăți de imperiu a rămas foarte viu. Principalele articole de import din Ungaria în Austria au fost cerealele, făina și vitele de tăiat, apoi ouăle, lâna, vinul și tutunul, pe când calea spre Ungaria o luau mai ales textilele (inclusiv confecțiile), mașinile, pielăria, lemnul și produsele din lemn.

Problematica comerțului exterior al monarhiei se oglindește în politica vamală a statului și în tratatele comerciale. Tratatele cu Prusia din 1853 au avut în general un efect benefic datorită scăderii vămilor și a anulării vămilor de export, volumul comercial sporind, pentru ca în final să crească chiar și volumul taxelor vamale încasate întrucât contrabanda își pierduse importanța de odinioară. În anul 1862 a intrat în vigoare Codul Comercial General German /Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch/ valabil pentru toate statele confederate, deci inclusiv Austria, dar tratatul vamal prusaco-francez din același an a însemnat o păgubire considerabilă a intereselor austriece. Industria austriacă necesita încă protecția, ea neputând să se bucure încă de tendința spre comerțul liber de esență vest-euro-

peană. Anul 1866 a pus capăt și poziției economice a Austriei în cadrul Confederației germane; în anul 1868 s-a încheiat însă un tratat comercial cu Confederația nord-germană, care mai târziu a fost preluat de tratatul cu Imperiul German. Politica comercială din anii următori se caracterizează, de altfel, prin eforturile pentru un acord între tendințele liber-schimbiste maghiare și insistențele asupra taxelor vamale protecționiste din partea industriei austriece, care trebuia să lupte din greu împotriva concurenței strivitoare germane, engleze și franceze. În anul 1878 s-a trecut la „protecția vamală autonomă", care prevedea scutirea de taxe vamale la importul de cereale și făină și taxe vamale scăzute la importul de vite. Majoritatea enclavelor vamale și a porturilor france ale monarhiei au fost lichidate în anul 1880 (în afară de Trieste și Fiume care continuă să aibă statutul de *porto franco*), Bosnia și Herțegovina fiind încorporate uniunii vamale austriece. Politica vamală germană din era Bismarck a fost defavorabilă Austriei, taxele vamale ridicate la grâne și blocarea sau îngreunarea exportului austro-ungar de vite au frânat comerțul exterior al Monarhiei dualiste. În timpul succesorului lui Bismarck, Caprivi, s-a ajuns apoi și în sectorul economic la o înțelegere între partenerii alianței bilaterale, care a fost completată prin tratate economice cu Italia, Elveția și Belgia. Cu România s-a purtat un război vamal în anii '80; pentru a-și proteja creșterea vitelor, pentru care piața germană era blocată, Austria întrerupsese importul de vite din România. Condiții asemănătoare, însoțite pe deasupra de fenomene politice acute, au existat în momentul izbucnirii „războiului porcilor" cu Serbia la începutul secolului nostru. Bilanțul comercial cu Germania, Italia și cu statele vecine mici din răsărit era activ, ceea ce s-a repercutat asupra bilanțului global al comerțului Monarhiei dualiste, așa încât în majoritatea anilor erei lui Francisc Iosif valoarea exportului era superioară celei a importului. Forțarea exportului de produse industriale înspre Europa sud-estică a trebuit să eșueze pentru că interesele comerciale agrare ale Ungariei erau astfel orientate.

Dintre principalele produse austro-ungare destinate exportului, cerealele au cunoscut un regres continuu, cu excepția orzului de calitate destinat fabricării de bere. Exportul de vite a trecut prin mari fluctuații, chiar dacă exportul vitelor de tăiat și al animalelor de tracțiune a fost constant important. Foarte însemnat și cuprinzător a fost exportul de lemne. Exportul articolelor industriale a crescut, chiar dacă nu în aceleași dimensiuni ca

cel german sau vest-european. Un avânt extraordinar l-a cunoscut exportul zahărului, de asemenea și cel al textilelor (inclusiv confecțiile), apoi cel de sticlă și sticlărie. De asemenea și la produsele feroase s-a obținut un surplus de export, nu însă și la mașini. Între articolele importante de export se mai numărau mărfuri de lemn, hârtie și pielărie; pielea brută a trebuit însă să fie importată.

În domeniul finanțelor și al creditelor au avut loc unele schimbări importante. Când s-a luptat în anul 1848 pentru unitatea germană s-a încercat și o unificare a relațiilor monetare, fără să se depășească însă stadiul unor jumătăți de măsură. În anul 1866, Austria a ieșit din uniunea monetară germană; o reorganizare cu adevărat nouă și trecerea spre o valută de aur s-a realizat însă, nu fără fricțiuni, abia în anul 1892, când coroana a înlocuit guldenul ca unitate valutară. Schimbul de plăți comerciale și de afaceri a aflat o simplificare esențială în urma folosirii cecurilor și a tranzacțiilor, intrări și ieșiri, după sistemul clearingului introdus de Georg Coch cu ajutorul casei de economii a poștei întemeiate în anul 1882. Nevoile de capital ale industriei și comerțului au fost acoperite tot mai mult de băncile mari; dintre acestea, dezvoltarea cea mai puternică a cunoscut-o Creditanstalt für Handel und Gewerbe /Banca de credit pentru comerț și meșteșug/ (1856), o fundație a casei Rothschild în colaborare cu aristocrați avuți ca Fürstenberg, Schwarzenberg și Auersperg. Acestei bănci industriale i s-au alăturat, pentru tranzacțiile ipotecare și de schimb, Allgemeine Oesterreichische Bodencreditanstalt /Banca de credit funciar general-austriacă/, care se baza în primul rând pe capitalul francez, și Anglo-österreichische Bank (ambele din 1864), întemeiată la o inițiativă venită din Londra și care se interesa îndeosebi de întreprinderile de transport și montane. În fine, în anul 1880 s-a întemeiat Länderbank de către Union Générale pariziană a lui Paul Eugène Bontoux. Această bancă a țărilor a știut să evite catastrofa financiară a băncii Union Générale (1882) la fel ca și Alpine Montangesellschaft /Societatea montană alpină/, fondată de același consorțiu parizian în anul 1881.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ȘI ȘTIINȚELE

Printre numeroasele proiecte ale anilor 1848/49 existau și planuri de reformare a școlilor primare, care nu s-au realizat însă. Concordatul din

1855 a subliniat caracterul confesional al școlilor primare, supraîncărcarea corpului didactic nu numai cu conducerea corului bisericesc care în general a fost o sarcină bine primită și executată, dar și cu serviciul de paracliser, a stârnit mari nemulțumiri. Eficacitatea obligativității școlare a fost grav impietată de continuarea muncii copiilor în fabrici și de participarea copiilor de țărani la muncile agricole. Un pas esențial înainte s-a obținut în urma legii învățământului primar din imperiu din 14 mai 1869; foarte importante au fost introducerea de școli primare publice interconfesionale și stabilirea obligativității a învățământului de opt ani. În scopul inspecției și al controlului școlilor s-au întemeiat, pe baza diferitelor acte normative și legislative, inspectorate școlare pentru landuri, circumscripții și localități. Respectarea obligativității frecventării școlii continuă să lase mult de dorit. Procentajul analfabeților a rămas mare îndeosebi în rândurile populațiilor sud-slave și rutene; mult mai bună era situația la germani și cehi. Diferitele încercări de eludare a caracterului interconfesional al școlilor primare și de reducere a duratei obligativității de învățământ au eșuat în cele din urmă și în punctele lor esențiale. Dispozițiile legii învățământului primar din imperiu au fost completate prin înființarea școlilor medii comunale (1883) și prin reorganizarea învățământului normal, pedagogic. Începând cu anii '70 s-au înființat și numeroase școli profesionale de stat.

În era neoabsolutistă, gimnaziile au fost lărgite de la șase la opt clase, preluând acum și părți ale acelor funcții care până acum căzuseră în sarcina facultăților filosofice. Pregătirea cadrelor didactice a fost reglementată cu mare grijă, chemându-se la gimnaziile austriece și dascăli renumiți și capabili din străinătate. O mare parte din gimnazii continua să fie întreținută de ordinile bisericești, iezuiții preluând în anul 1856 conducerea gimnaziului din Feldkirch (*Stella Matutina*), transformându-o într-o instituție pedagogică de vârf. Dintre măsurile anilor de mai târziu trebuie menționată îndeosebi introducerea de gimnazii reale și gimnazii reale reformate în timpul ministrului învățământului Gustav Marchet (1908), gimnaziile reale devenind în curând cele mai frecventate școli medii. De asemenea și reforma examenului de maturitate a lui Marchet a dat roade foarte bune.

O notă deosebită a învățământului epocii a fost condiționată de lupta pentru învățământul și educația femeilor, ceea ce reprezintă de fapt doar o parte din lupta generală pentru emanciparea și egalitatea în drepturi a

femeilor, luptă în care organizatoarea și publicista Marianne Hainisch (născută Perger) va juca primul rol începând cu anii '70. În anul 1866 s-a înființat Asociația muncitoarelor vieneze /Wiener Frauenerwerbsverein/, iar în anul 1892 Viena a primit primul gimnaziu de fete; către sfârșitul veacului, femeile au primit și accesul la universități.

Revoluția anului 1848 adusese universităților austriece libertatea de predare și de învățământ atât de furtunos cerute de studenți și profesori, dar pentru înlăturarea slăbiciunilor cunoscute ale înaltelor școli austriece era necesară o reformă adevărată pe care au și obținut-o, împreună cu gimnaziile, în timpul ministrului învățământului, contele Leo Thun-Hohenstein (30 septembrie 1849, legea provizorie[1] privind organizarea instituțiilor academice). Ministrul a fost sprijinit de filosoful Franz Serafin Exner, care venea din Praga, și de filosoful Hermann Bonitz din Stettin, care au colaborat și la reforma gimnazială. Universităților li s-a acordat o autonomie științifică și administrativă destul de largă; facultatea de filosofie a fost pusă pe același nivel cu celelalte facultăți, ea păstrând până atunci încă mult din caracterul ei de pregătire și introducere în viața universitară. Munca de cercetare științifică a fost mai evidențiată în comparație cu pregătirea predominantă până atunci, în vederea profesiunii viitoare, ajungându-se în ciuda tuturor tensiunilor la un raport fructuos între cercetare și predare. Au fost create o serie întreagă de catedre noi, prelegerile docenților particulari[2] completând pe cele ale profesorilor titulari. Ultimele legături de biserică erau mai mult de ordin principial; ele au provocat totuși dificultăți cu prilejul alegerii decanilor, așa încât au fost și ele desființate în anul 1873 în baza unei legi organizatorice noi care în ultimă instanță completa de fapt reforma lui Thun[3]. În anul 1884 Universitatea vieneză s-a mutat în clădirea ei nouă din Ringstraße; în anul 1895 s-au încheiat lucrările la construcția nouă a universității din Graz.

Perfecționarea pregătirii de specialitate în domeniul tehnicii, al meseriilor, al economiei agrare și forestiere ca și pentru cariera comercială a făcut necesare înființarea sau dezvoltarea a numeroase școli profesionale; multe dintre acestea au fost lărgite devenind institut de învățământ supe-

---

[1] În text: „prov. Gesetz" — *n. tr.*

[2] Privatdozenten — conferențiari universitari cu drept de a preda fără să fie angajați — *n. tr.*

[3] Aici surprinde omiterea înființării Universității din Cernăuți (1875) — *n. tr.*

rior; astfel politehnica din Vormärz a devenit Școala tehnică superioară din Viena (1866), la care s-a mai adăugat una similară la Graz (1872). În anul 1872 s-a înființat și Institutul de agronomie căreia i-a fost alipită și vechea școală de silvicultură de la Mariabrunn. Institutul montan aparținând inițial dietei și stărilor de la Vordernberg (1840) a fost transferat la Leoben devenind institutul de stat (1849); din acest institut s-a născut în anul 1861 Academia montană, care a primit în anul 1895 rangul, iar în 1905 și denumirea de „Montanistische Hochschule" /„Facultatea de montanistică"/. Academia de medicină veterinară (1852, anterior spital veterinar chezaro-crăiesc) a fost ridicată la rangul unui institut de învățământ superior în anul 1897.

În aprecierea unor cercuri mai largi, dar și în judecata de specialitate a savanților străini, în cadrul științei austriece școala vieneză de medicină ocupa un rang deosebit, caracterizat adesea prin expresia de spirit și efect „Viena, Mekka medicinei". Cea de-a doua școală vieneză de medicină, ale căror începuturi datează din Vormärz, s-a perfecționat și afirmat în chip impresionant datorită anatomistului Karl von Rokitansky, a mai tânărului său coleg de specialitate Joseph Hyrtl, a internistului Josef Skoda, de altfel fratele întemeietorului uzinelor Skoda de la Pilsen, cercetărilor deschizătoare de drumuri ale dermatologului Ferdinand Hebra, fiziologului Ernst Brücke. Deosebit de tragică a fost viața și activitatea descoperitorului cauzelor febrei puerperale și a apostolului antisepsiei, Ignaz Semmelweis, care a activat câțiva ani la Viena, trebuind onorat și celebrat pe veci ca „salvatorul mamelor". Printre chirurgi, personalitatea impunătoare a lui Theodor Billroth din Rügen se ridică deasupra tuturor; ca medic chirurg temerar și deosebit de eficace el a deschis noi drumuri; în cariera sa de profesor universitar a avut succese deosebite datorită unui talent pedagogic neobișnuit. Un profesor excelent a fost și internistul și neurologul Hermann Nothnagel.

Unei generații mai tinere i-au aparținut ortopedistul Adolf Lorenz, elevul lui Billroth Anton von Eiselsberg și psihiatrul Julius von Wagner-Jauregg, elevul unui alt cercetător însemnat, Rudolf von Krafft-Ebing. O victimă a profesiunii sale a fost celebrul röntgenolog Guido Holzknecht. Între alții, la Graz a activat Theodor Escherich, întemeietorul îngrijirii austriece a sugarilor și copiilor. Elevii școlii vieneze de medicină au activat,

însă, ca profesori universitari, specialiști sau medici practicanți în toate țările europene, chiar și America și în Orientul Apropiat.

Facultățile de drept ale universităților austriece au numărat începând cu anii '50 o seamă de profesori excelenți. E suficient aici să-l numim pe Rudolf von Ihering, un frizon din naștere, cel mai important reprezentant al dreptului roman din vremea sa, care însă nu a predat prea multă vreme la Viena, sau pe Joseph Unger, reformatorul, activ și politic, al teoriei dreptului privat. Emil Strohal și baronul Joseph von Schey au fost profesori excelenți ai dreptului civil, pe când Julius Glaser a fost autorul unui nou cod de procedură penală; Wilhelm Erich Walberg trecea ca un criminalist excelent, dreptul constituțional având în Eduard Bernatzik un specialist exemplar. Un profesor de seamă al dreptului internațional a fost Heinrich Lammasch, la care apela și tribunalul internațional de la Haga pentru soluționarea unor litigii internaționale; el a fost de asemenea un pionier curajos al mișcării pentru pace. Faima și învățătura întemeietorului teoriei sociologice a statului, Ludwig Gumplowicz, au pătruns dincolo de frontierele monarhiei, îndeosebi în sud-estul european.

Dintre național-economiști s-a remarcat mai întâi spiritualul Lorenz von Stein, apoi, mai ales, Carl Menger, creatorul teoriei utilității finale sau marginale și cu aceasta fondatorul unei școli austriece a economiei naționale care urmărea această teorie; această școală a dobândit o rezonanță cu adevărat mondială datorită predării și activității profesorilor și teoreticienilor ei ca de pildă troica strălucitoare Friedrich von Wieser, Eugen von Böhm-Bawerk și Eugen von Philippovich.

Dintre filosofi s-a remarcat în mod deosebit bavarezul de origine Friedrich Jodl, a cărui operă principală „Geschichte der Ethik" /„Istoria eticii"/ i-a consacrat faima, autorul fiind foarte interesat și de viața politică și publică, chiar dacă nu făcea parte dintr-un partid politic. Ernst Mach, propovăduitorul „empiriocriticismului", un pozitivist sensualistic, a fost și un fizician renumit. Ca reprezentant al psihologiei experimentale a activat la Graz Alexius von Meinong. O îndelungată și fructuoasă activitate de cercetare a desfășurat-o Franz Brentano (o rudă a lui Clemens și Bettinei Brentano) ca gnoseolog și psiholog, fiind peste două decenii și profesor la Universitatea din Viena. Cu teoria sa despre „esența intențională" a fenomenelor psihice, Brentano a influențat un cerc vast de discipoli. Teoria fenomenologiei, atât de însemnată mai târziu și devenită un fel de filosofie

la modă, a elevului său originar din vechea Austrie, Edmund Husserl, este practic de neconceput fără influența lui Brentano.

Perioadei târzii a acestei epoci, înaintea primului război mondial, îi aparțin opera lui Otto Weininger și începuturile cercetărilor și teoriilor, curând foarte contestate, ale lui Sigmund Freud, teoria sa despre procesele psihice inconștiente și despre rădăcinile sexuale ale realizărilor umane. Datorită constatărilor sale șocante, psihanaliza lui Freud a întâmpinat de la început o rezistență violentă din partea cercurilor de specialiști și într-o măsură și mai mare din partea nespecialiștilor; ecoul pozitiv a fost cu certitudine mult mai mare în străinătate decât în Austria. Freud a creat totuși premisele esențiale pentru psihologia abisală modernă și pentru psihoterapia modernă.

Activitatea de cercetare și predare a filologilor a avut loc într-o atmosferă mai calmă. Dintre germaniști s-au remarcat în mod deosebit istoricii literari: Wilhelm Scherer și Jakob Minor ca și lingvistul carintian Primus Lessiak; dintre slaviștii vienezi Vatroslav von Jagic și Konstantin Jirecek și-au creat un renume deosebit; o apreciere asemănătoare au cunoscut-o orientaliștii Leo Reinisch și Joseph Karabacek, romaniștii Adolph Mussafia și Wilhelm Meyer-Lübke. Printre filologii clasici, Wilhelm von Hartel a ocupat probabil primul loc, un elenist excelent a fost și Karl Schenkl; de un renume european s-a bucurat și anglistul Karl Luick.

În pofida unor realizări meritorii obținute în Vormärz, istoriografia și cercetarea istorică din Austria a avut mult de recuperat după 1848. Ministrul învățământului, contele Thun, a dat impulsul înființării Institutului pentru cercetarea istoriei austriece (1854), prin cercetarea și predarea istoriei austriece sperându-se și așteptându-se la o întărire a atitudinii cetățenești loiale și patriotice. Într-adevăr, dascălii și discipolii institutului /Institut für österreichische Geschichtsforschung/ au redactat numeroase contribuții însemnate la istoria austriacă; în perioada cuprinsă între anul asaltului 1848 și sfârșitul monarhiei din 1918 au apărut lucrările notabile ale lui Heinrich Zeißberg, Heinrich Friedjung și Oswald Redlich, chiar dacă acești savanți nu s-au ocupat exclusiv cu istoria austriacă. Biograful lui Napoleon, August Fournier și marele cunoscător al istoriei Italiei și al istoriei economice în general, Ludo Moritz Hartmann — de altfel și un pionier al învățământului popular și al civilizării populare austriece organizate exemplar — și-a consacrat interesele de la început în primul

rând unor probleme de istorie universală medie și modernă. În centrul studiilor institutului se aflau însă științele auxiliare ale istoriei (înainte de toate paleografia și diplomatica) care au fost puse pe noi baze metodologice de către un austriac de adopție, Theodor von Sickel, originar din Germania de nord. Și părintele genealogiei științifice moderne, Ottokar Lorenz provenea din școala vieneză; caracteristică a fost, în fine, legătura cu istoria artei, dintre reprezentanții acesteia remarcându-se Franz Wickhoff, Alois Riegl și cehul devenit vienez Max Dvorák. În domeniul istoriei antice, Eugen Bormann și-a câștigat merite deosebite, iar dintre arheologi, Friedrich August Benndorf a fost inițiatorul unor săpături întinse în Grecia și Asia Mică La Innsbruck, Julius Ficker a activat deosebit de fecund și de-a dreptul revoluționar ca istoric al dreptului, medievist și specialist al științelor auxiliare; istoria austriacă a fost aici excelent reprezentată de către Alfons Huber, care mai târziu a venit la Viena. La Graz, Franz Krones și Karl Uhlirz au reprezentat istoria austriacă, Johann Loserth istoria medie și modernă; dintre istoricii dreptului și ai constituțiilor s-a remarcat Arnold Luschin von Ebengreuth, care s-a bucurat de un nume și renume și ca numismat erudit.

Corespunzător unei tendințe generale spre specializare, în domeniul geografiei se observă o separare mai pronunțată decât până acum a morfologiei de geografia culturii; știința geografică a avut în Friedrich Simony specialistul cercetării alpine și în Eduard Richter și Albrecht Penck reprezentanți de frunte. În anul 1856 s-a înființat Societatea geografică austriacă, menită să organizeze și să finanțeze munca de cercetare. Dintre cercetările de dincolo de mări trebuie menționat ocolul Pământului de către fregata Novara în anii 1857—1859 care a dus la numeroase descoperiri în domeniul științelor naturale. În apele polare nordice, încercarea expediției lui Karl Weyprecht și Julius Payer — finanțate de contele Hans Wilczek a cărui generozitate de mecena s-a remarcat și cu alte numeroase prilejuri — de a forța pasajul nord-est a eșuat din pricina iernii grele a anilor 1872/73; în schimb, în vara lui 1873 s-a descoperit însemnatul arhipelag Franz-Josephs-Land. Weyprecht a dat și impulsul decisiv pentru organizarea unitară a cercetării polare internaționale, în cadrul căreia Austria a amenajat o stație pe insula Jan Mayen (1882/83). Un alt câmp de cercetare austriacă a fost Africa. Emil Holub a întreprins în anii '70 și '80 călătorii întinse prin Africa de Sud, de unde a adus colecții zoologice foarte bogate.

RudolfSlatin a activat în serviciile egiptene, în Sudan, fiind prins de mahdiștii răsculați; el a reușit să se elibereze din captivitate acestora; el a realizat lucruri extrem de însemnate pentru cunoașterea Sudanului. Alpinistul austriac Ludwig Purtscheller a reușit, împreună cu cercetătorul german Hans Meyer prima urcare a masivului Kilimanjaro (1889); Oskar Baumann a descoperit un izvor al Nilului (1892). Andreas Reischeck a participat din 1877 la explorarea Noii Zeelandei și la cercetările etnografice ale populației băștinașe maori.

La înflorirea nemaipomenită a științelor naturii din secolul al XIX-lea austriecii au avut un aport esențial. Marea tradiție a școlii vieneze de astronomie a fost continuată de Theodor Oppolzer, al cărui canon al eclipselor a rezistat până astăzi ca o operă fundamentală. Edmund Weiß a aranjat în anii 1876—1883 observatorul astronomic universitar de la Viena care putea să fie considerat atunci ca fiind cel mai mare din lume. Johann Palisa a dobândit o mare popularitate și dincolo de cercul restrâns al specialiștilor ca un excelent „vânător de planetoizi", el descoperind în total 120 de astfel de corpuri cerești, și ca instructor foarte activ al populației. Johann Holetschek a fost un cunoscător excelent al cometelor.

Fizica teoretică a cunoscut în fiul de țărani săraci germano-boemi Josef Loschmidt un deschizător de drumuri al cercetării moleculare și nucleare (Loschmidtsche Konstante — constanta lui Loschmidt), care și-a publicat primele lucrări de bază ca dascăl modest la o școală primară și subreală de la Viena. Părintele propriu-zis al școlii austriece de fizică atât de importante este însă Josef Stefan, un carintian de origine slavă și fiu al unor părinți analfabeți care a cunoscut o carieră academică rapidă și plină de succese. Stefan s-a ocupat îndeosebi de problema radiației termice și a conductibilității calorice a gazelor. Dintre discipolii săi s-a remarcat Ludwig Boltzmann care a predat la Graz, Viena, Leipzig și München; lucrările sale despre electromagnetism, teoria cinetică a gazelor și teoria termotehnică mecanică au aflat o recunoaștere mondială deschizând noi orizonturi pentru viitoarele cercetări. Succesorul lui Boltzmann la Universitatea din Viena a fost Friedrich Hasenöhrl, un profesor eminent, răpit prematur științei pe frontul italian (1915); lucrările sale consacrate teoriei radierii corpurilor în mișcare au anticipat — pe un domeniu mai restrâns al științei — unele rezultate la care va ajunge Einstein.

Dintre pionierii construcției de mașini s-au remarcat deosebit profesorul de mecanică și de știință despre construcția și funcționarea mașinilor de la Institutul tehnic din Viena, baronul Adam von Burg și discipolul său Johann Radinger, dintre electrotehnicieni meritând o menționare specială constructorul numeroaselor căi ferate și locomotive electrice și al altor instalații electrice, Carl Hochenegg, fratele chirurgului și oncologului celebru Julius Hochenegg. În noul domeniu al radiotehnicii o importanță deosebită au avut-o lucrările lui Ernst Lecher, care a continuat cercetările fundamentale ale lui Heinrich Hertz și cele ale lui Robert von Lieben; acesta a fost descoperitorul principiului tubului electronic amplificator, care a fost perfecționat după moartea prematură a lui Lieben, revoluționând radiotehnica.

Seria chimiștilor importanți ai acestei epoci o inaugurează Anton Schrötter von Kristelli, cel care a reformat predarea chimiei la Institutul politehnic vienez și care printre altele a deschis noi perspective și posibilități industriei chibritului prin indicarea obținerii fosforului roșu amorf și netoxic. Friedrich Rochleder trece drept părintele chimiei plantelor; în domeniul chimiei organice s-au mai remarcat ca deosebit de merituoși Adolph Lieben și Zdenko Hans Skraup. Rudolf Wegscheider a obținut succese remarcabile în domeniul chimiei fiziologice. Fritz Pregl și Friedrich Emmich au dezvoltat în ultimele decenii ale monarhiei cercetarea microchimică în Austria. Karl Auer von Welsbach, fiul directorului tipografiei curții și a statului, Alois Auer, unul din cei mai de seamă reformatori ai tehnicii tipografice, a valorificat „pământurile rare“ în anul 1895 pentru lumina de gaz deosebit de puternică; același savant a inventat în anul 1898 primul bec electric cu fire de metal (din sârmă de osmium) care a funcționat bine, el inventând și bricheta automată.

Dintre montaniști, pe primul loc trebuie menționat Peter Tunner, profesor de metalurgie mai întâi la Vordernberg, apoi la Leoben, un specialist și organizator deopotrivă de excelent. Peter Rittinger a contribuit foarte mult la progresele tehnicii de preparare a minelor. Dintre geologi, Eduard Sueß a dobândit o faimă cu totul deosebită.

După cum se vede ponderea cercetării științifice s-a mutat deja în epoca lui Francisc Iosif în domeniul învățământului superior. Câteva descoperiri deschizătoare de drumuri s-au făcut și în afara sectorului academic. Părintele german-morav Gregor Mendel din Heinzendorf a descoperit

legile eredității numite mai târziu după descoperitorul lor. El a făcut experimentele preliminarii în grădina mănăstirii sale augustine de la Brünn, plecând de la hibride vegetale; printr-o analiză consecventă și sistematică a caracteristicilor plantelor a descoperit în cele din urmă legile Mendel, conformitatea cu aceste legi culminând în „regula dominantei“ și în „regula fisiunii“. În anul 1865 Mendel a referit înaintea Asociației de cercetări ale naturii din Brünn despre rezultatele obținute, anul următor apărând lucrarea sa consacrată acestora; a trebuit să treacă, însă, 35 de ani până ce s-a priceput cu adevărat importanța descoperirilor sale și până ce acestea au fost acceptate de știință.

Nici inventatorii din cercul meșteșugarilor nu trebuie uitați; în acest sens se cuvine mai întâi să-l numim pe Peter Mitterhofer, tâmplarul și dulgherul din Partschins lângă Meran, care a produs în anul 1866 mașini de scris funcționabile și utilizabile, achiziționate de însuși împăratul, dar nu s-a văzut nici posibilitatea și nici necesitatea unei producții industriale a acestor mașini, așa încât peste puțini ani mașina de scris și-a început marșul triumfal prin lume nu din Austria ci din America. Perfecționarea și valorificarea industrială au fost refuzate și „roții electrice“ (1867) a unui alt tirolez de sud, Johann Kravogl din Lana; mașina sa a fost o precursoare a motorului electric și a dinamului, stârnind pe bună dreptate senzația la expoziția universală de la Paris.

Siegfried Marcus din Malchin în Mecklenburg a venit ca tânăr de 22 de ani la Viena, unde a avut un atelier de mecanică, producând în anul 1864 primul motor din lume acționat cu benzină; un an mai târziu, acest motor acționa deja un „automobil“ destul de primitiv, pentru ca în anul 1875 Marcus să construiască un vehicul mult mai perfecționat; din păcate, nici în acest caz nu s-a ajuns la producția industrială a vehiculului, meritul acestei producții revenind zece ani mai târziu lui Daimler și Benz. Marcus, însă, s-a mai preocupat și de alte invenții în variate domenii ale tehnicii.

Nu de puține ori inventatorii austrieci au fost privați de recunoașterea oficială și de sprijinul autorităților, în acest sens trebuind să ținem cont și de faptul că autoritățile oficiale și competente primeau și o droaie de propuneri inutilizabile, așa încât această atitudine de rezervă, necesară și recomandabilă oricum, a devenit fatală, uneori destul de ușor, și unor invenții cu adevărat valoroase și revoluționare; uneori, însă, s-a manifestat și o generozitate excepțională, astfel soților francezi Curie autoritățile

austriece le-au pus la dispoziție gratuit mari cantități de pehblendă din Joachimsthal, soții Curie utilizându-le pentru experimentele lor decisive care în cele din urmă vor duce la descoperirea și purificarea pe cale chimică a radiumului.

LITERATURA, TEATRUL ȘI PUBLICISTICA. VIAȚA MUZICALĂ

Literatura epocii lui Francisc Iosif din primul deceniu după 1848 stă încă în mare măsură sub semnul acelor scriitori care ocupaseră o poziție conducătoare încă în Vormärz, ca Grillparzer, Stifter, Bauernfeld, Anastasius Grün și Nestroy. Friedrich Hebbel și-a trăit atunci ultima parte a vieții la Viena; o generație mai tânără bătea deja la ușile consacrării literare.

LudwigAnzengruber (1839—1889), un vienez originar dintr-o familie de agricultori din Austria Superioară, a scris piese în stil popular cu conținut vesel sau serios, a căror acțiune se petrece exclusiv în mediul țărănesc sau mic-burghez; limba lor este energică, tendința liberală, cultural-luptătoare fiind evidentă la el. Franz Michael Felder era de vârsta lui Anzengruber, dar a murit timpuriu în împrejurări tragice; el era fiul unor țărani nevoiași din Pădurea Bregenz; povestirile sale, scrise în parte în dialectul regiunii de baștină din Vorarlberg, îl atestă ca un reprezentant neobișnuit de talentat al vieții și istoriei rurale austriece. Dintr-o mahala a Vienei provine Ferdinand Kürnberger; el a încercat mai întâi în dramaturgie, făcând parte și din revoluționarii și refugiații anului de asalt; o măiestrie adevărată a atins-o ca publicist de articole critice vizând cultura și contemporaneitatea sa. Robert Hamerling era un fiu al regiunii Waldviertel; toată viața lui a fost grav suferind, el trăind și activând mai mult la Graz; un scriitor epic de orientare romantică târzie, Hamerling a fost cuprins și de vraja idealurilor clasice elenistice și germane; ca dramaturg el nu a reușit să se impună. Mult mai populară a fost opera stirianului Peter Rosegger (1843—1918). Povestirile sale își vor păstra mereu nealterată valoarea literară și umană, pe deasupra ele trebuie privite și ca mărturii pentru istoria culturii Stiriei din vremea sa. Eforturile autorului spre educarea poporului sunt evidente, dar niciodată supărător de insistente. Rosegger a avut o conștiință națională germană bine conturată, pe care a

completat-o însă cu o mărturie la fel de clară a toleranței, nu numai în privința națională ci și în cea confesională. Naționalismul german anti-austriac și fanatic și purtătorii lui au fost caracterizați de el cât se poate de aspru și potrivit prin intermediul figurii lui Johann Häfenpeifer din Oberabelsberg. Mult mai pătimașă a fost atitudinea națională a canonicului din Vorau, Ottokar Kernstock, un poet liric deosebit de talentat și un germanist nu lipsit de importanță. Mult mai în vârstă decât cei numiți până acum a fost tirolezul liberal Adolf Pichler din Erl, un geolog și profesor însemnat de la universitatea din Innsbruck, care s-a îndeletnicit cu literatura abia în anii mai târzii ai vieții sale; în povestirile sale versificate el desenează destine și vieți impresionante din satele regiunii sale natale. În ciuda recunoașterii sale de către Hebbel, ca dramaturg el nu a avut nici un succes.

Epocii lui Francisc Iosif îi aparține partea mai însemnată a creației a doi poeți naturaliști mai tineri din Tirol, Franz Kranewitter și Karl Schönherr. Opera principală a lui Kranewitter este un ciclu de drame a căror acțiune se petrece în mediul rural, ciclu numit „Die sieben Todsünden" /„Cele șapte păcate de moarte"/, pe când în opera vastă a lui Karl Schönherr predomină dramele istorice al căror subiect se inspiră din trecutul Tirolului. Capodopera sa este însă comedia realistă „Erde" /„Pământ"/ cu personajul principal dominant, bătrânul și voinicul Grutz.

Prozatoarea cea mai importantă a epocii a fost fără îndoială Marie von Ebner-Eschenbach (1830—1916), născută contesa Dubsky von Trebomyslic, o aristocrată moravă de origine slavă care a venit la Viena unde s-a măritat și a scris în limba germană, pe când, pe de altă parte, o vieneză înnăscută, Barbara Pankl, a devenit poate cea mai însemnată scriitoare cehă sub numele de Bozena Nemcová. Ebner și-a scris romanele și nuvelele într-o limbă perfectă, cu o forță epică neobișnuită și cu un simț critic social evident; scrierile ei îi asigură un loc de cinste în literatura austriacă. Romanele istorice ale scriitoarei din Austria Superioară Enrica von Handel-Mazzetti se petrec pe fundalul Reformei și Contrareformei din Austria; cu „Jesse und Maria" romanciera catolică a realizat opera ei cea mai bună și perenă.

Dintre scriitorii ale căror viață și activitate se prelungesc mult după apusul monarhiei, a căror operă principală aparține totuși epocii lui

Francisc Iosif, Richard Kralik ocupă un loc fruntaș în cadrul frontului catolic și conservator. El a desfășurat o activitate uimitor de variată ca filosof al culturii, dramaturg, scriitor istoric, critic literar ba chiar și ca politician al bisericii. Polemica sa cu promotorul renan al modernismului catolic, Karl Muth, a intrat în istoria literaturii germane; și în „disputa moderniștilor“ propriu-zisă, care a agitat mult lumea catolică în jurul cumpenei veacurilor XIX—XX, Kralik și-a exprimat opinia, e drept în sensul orientării extreme a integralismului, orientare de care a fost bănuit chiar și arhiepiscopul Vienei, cardinalul Friedrich Gustav Piffl, dar care, la rândul său, nu a aflat și aprobarea Vaticanului. Din punct de vedere politic, Kralik împărtășea un patriotism negru-galben completat de o oarecare conștiință germană de sorginte romantică.

După călătorii juvenile întinse prin diferite concepții despre lume și câteva țări europene, Hermann Bahr din Linz a poposit în metropola Viena și în catolicism. El și-a dobândit mari merite pentru că a promovat tinere talente ale literaturii și ale artelor plastice și reprezentative / „bildende und darstellende Künste“ /. În calitatea sa de critic literar, de publicist politic cu o mentalitate austriacă evidentă, Hermann Bahr este probabil mai însemnat decât ca scriitor epic și dramatic, chiar dacă a reușit să scrie câteva piese cu efecte scenice remarcabile.

Cu puțini ani înaintea primului război mondial (1910) Ludwig von Ficker a întemeiat la Innsbruck „Brenner-Kreis“ / „Cercul Brenner“ / care tindea spre o reformă a culturii inițiată de un mod de viață creștin. Principalul reprezentant al grupului a fost Theodor Haecker.

Realizarea lirică de departe cea mai importantă a acestei epoci reprezintă opera praghezului Rainer Maria Rilke (1875—1926) și aceasta nu numai datorită ușurinței formei care garantează un succes rapid; el era băiatul unui soldat care nu s-a simțit de fel atras de militărie ci a dat curând curs înclinațiilor și vânei sale literar-artistice. Cu toate că Rilke venea din atmosfera încinsă a capitalei Boemiei, el a păstrat și practicat neîntrerupt și necondiționat toleranța națională și religioasă, ceea ce este un mare merit al său. Călătorii întinse prin Europa până în Rusia și frecventarea unui cerc artistic internațional l-au întărit și mai mult în atitudinea sa cosmopolită.

Un talent precoce trădează deja primele încercări literare ale lui Hugo von Hofmannsthal (1874—1929), și el un maestru desăvârșit al formei;

scrierile sale dramatice impresionează mai ales prin pasagiile lirice. Din punctul de vedere al istoriei culturii, aportul său la renașterea teatrului baroc a fost esențial, nu în ultimul rând datorită traducerilor sale din limbile romanice; el și-a dobândit merite deosebite și în urma reînnoirii pieselor religioase, a misterelor medievale; el s-a impus de asemenea prin traducerile libere în versuri ale unor scrieri antice. Hofmannsthal a scris pentru Richard Strauss[1] numeroase librete valoroase. Toate operele exprimă stilul de viață distins, ponderat al păturilor sociale cultivate din epoca târzie a Imperiului habsburgic.

Pe lângă secundanții literari și publicistici proveniți din alte cercuri, muncitorimea a avut și un poet excelent din propriile rânduri, anume Alfons Petzold, mort de tânăr; pe el îl caracterizează un talent neobișnuit, mai cu seamă unul liric.

Burgheziei evreiești vieneze îi aparține medicul și scriitorul Arthur Schnitzler care și-a dobândit renumele remarcabil îndeosebi prin ciclul dramatic „Anatol" și prin drama „Liebelei"; și ca romancier și nuvelist el a obținut succese frumoase. Judecându-l prin prisma figurilor operelor sale, Schnitzler nu a avut un respect prea mare pentru păturile sociale pe care le frecventa. Problemele sociale, relațiile dintre sexe, de asemenea și chestiunea evreiască și antisemitismul au fost prezentate de el într-un realism care nu de puține ori a fost neplăcut resimțit. O mențiune specială merită și mai vârstnicul Karl Emil Franzos ca interpret al universului apus al evreimii galițiano-podolice, cu tendințe reformatoare, simpatie pentru germani și cu un talent narator foarte mare. Aceluiași univers ca al lui Schnitzler îi aparțin și Franz Werfel, originar din Praga, și vienezul Stefan Zweig, care vor atinge apogeul creației și succeselor literare abia după primul război mondial, dar ale căror scrieri de tinerețe au stârnit încă în această epocă senzație.

Din corpul de ofițeri al armatei chezaro-crăiești au provenit câțiva scriitori însemnați, astfel sensibilul și distinsul nuvelist și poet liric Ferdinand von Saar, apoi Stefan von Milow, de asemenea un bun poet liric; printre mai tineri îi numim pe Rudolf Hans Bartsch ca autor a numeroase romane mult citite a căror acțiune se petrece în patria sa stiriană sau în mediile vieneze, și, în fine, pe Franz Karl Ginzkey cu nuvele și poezii lirice de bun nivel literar.

În aceeași perioadă cad și debuturile creațiilor literare ale lui Anton Wildgans, Richard Schaukal și Erwin Guido Kolbenheyer.

Bertha von Suttner, născută contesă Kinsky, și-a asigurat un nume mare ca scriitoare pacifistă și ca organizatoare zeloasă a mișcării pentru pace. Romanul ei „Die Waffen nieder!“ / „Jos armele!“ / din anul 1890 a fost tradus în toate limbile. Ea a obținut în anul 1905 premiul Nobel pentru pace; luptătoarea neobișnuită pentru pace a murit în iunie 1914, cu puține săptămâni înaintea izbucnirii războiului mondial. O atitudine similară l-a însuflețit pe Alfred Hermann Fried, un vienez care s-a dus în Germania pentru a fundamenta aici științific ideea pacifistă; el a fost foarte activ și ca jurnalist; și el a obținut premiul Nobel pentru pace împreună cu T.M.C. Asser din Olanda (1911). În această legătură fie-ne îngăduit să pomenim și numele lui Josef Poppe-Lynkeus, un out-sider politic și filosofic plin de idei, care luptă pentru o reformă socială și politico-statală fundamentală după principiul „obligativității hrănirii generale“ în locul obligativității serviciului militar.

Epoca lui Francisc Iosif a fost și o perioadă de înflorire a teatrului austriac, îndeosebi a primei sale scene, teatrul rezidențial / Burgtheater / din Viena. Curând după anul de asalt 1848 silezianul Heinrich Laube a preluat conducerea scenei pe care a deținut-o până în anul 1867 cu deosebite succese atât din punct de vedere artistic cât și din cel organizatoric. Laube dispunea de un simț cu totul neobișnuit pentru obținerea efectelor de scenă și a succesului de public fără să facă concesii literar-artistice. Reprezentațiile sale cu piesele clasicilor au devenit exemplare și notorii. El a fost însă, înainte de toate, un mare descoperitor, promotor și educator de talente. Joseph Wagner, Bernhard Baumeister, Adolph Sonnenthal, Ludwig Gabillon, Joseph Lewinsky, apoi marile actrițe Marie Seebach, Charlotte Wolter și Zerline Würzburg-Gabillon au cunoscut ascensiunea lor strălucitoare sub conducerea lui Laube. După era Laube, Franz Dingelstedt și Adolf Wilbrandt au știut să păstreze poziția teatrului rezidențial ca scena germană conducătoare; dintre cadrele câștigate atunci s-au remarcat în mod special Rudolf Tyrolt, Friedrich Mitterwurzer, Max Devrient, Stella Hohenfels și Katharina Schratt. În anul 1888 teatrul rezidențial s-a mutat în noua sa clădire de pe Ringstraße. Piesele teatrului modern au fost incluse în repertoriu în timpul directoratului lui Max Burckhardt, când a venit și Josef Kainz la Burgtheater, pe când era lui Paul

Schlenther, care l-a urmat pe Burckhardt, trădează deja o anumită stagnare și rutină.

Teatrul popular vienez se cultiva la Carltheater și la Theater an der Wien; acest teatru a avut în persoana lui Josephine Gallmeyer și Marie Geistinger două interprete excelente; în privința popularității, însă, originalul actor al pieselor populare Alexander Girardi i-a întrecut pe toți colegii săi; el s-a produs la Theater an der Wien și în Raimundtheater, pentru a fi chemat în cele din urmă și la Burgtheater.

Făcând abstracție de însemnătatea excepțională a teatrului rezidențial, ar fi greșit să se concentreze tot interesul asupra teatrului vienez. Dintre „scenele provinciale“ Landestheater-ul din Graz a avut necontenit un nivel ridicat, pe când teatrele germano-sudete au reprezentat scenele de exerciții și afirmare indispensabile actorilor tineri și talentați. Teatrul popular țărănesc a fost impulsionat în chip esențial și decisiv prin înființarea teatrului Exlbühne (1902) la Wilten lângă Innsbruck.

Un capitol aparte l-a prezentat și format publicistica, ziarele și revistele epocii. După proliferarea sălbatică a jurnalisticii ocrotite de libertatea vremelnică a presei din anul asaltului, numărul organelor de presă a scăzut în anii restaurației; numai câteva ziare importante au rezistat; dintre acestea trebuie amintită „Die Presse“, înființată în anul 1848 de August Zang, o foaie liberală și liber-cugetătoare; după un conflict izbucnit în redacția ei, Max Friedländer și Michael Etienne au înființat „Neue Freie Press“ (1864) care a făcut o concurență teribilă organului mai vechi „Die Presse“ până ce aceasta și-a sistat apariția în anul 1894. Sub redactorul-șef autocrat Moritz Benedikt „Neue Freie Presse“ a devenit cotidianul conducător necontestat al monarhiei; știrile lui economice și suplimentul literar aveau un nivel neobișnuit. Cercul de cititori mai mare decât el îl avea însă „Neues Wiener Tagblatt“ (din 1867) mai ales sub conducerea lui Moritz Szeps, care era un apropiat foarte strâns al prințului moștenitor Rudolf. Dintre organele de presă legate de partidele politice sau dintre cele cu o concepție despre lume mai clar conturată merită să amintim ziarul muncitoresc social-democrat (din 1884) „Deutsches Volksblatt“, cu orientare antisemită, al lui Ernst Vergani (1888) și publicația conservatoare „Das Vaterland“ (1875); acest organ a fuzionat în anul 1911 cu „Reichspost“, un ziar social-creștin; *de facto* însă „Das Vaterland“ și-a sistat apariția. Presa

din provincie a rămas mult în urma ziarelor vieneze, mai importante fiind organele germane din Țările sudete și „Pester Lloyd“ din Ungaria.

„Marea presă“, din care nu făceau parte ziarele partidelor, exercita o influență considerabilă, chiar dacă cititorii ei nu prea respectau rețetele politice servite de această presă. „Presa evreiască“ liberală a fost desigur combătută din partea social-creștinilor și a național-germanilor, ea neaflând prieteni nici din partea social-democraților. Principalul adversar publicistic a devenit în curând scriitorul și criticul de cultură independent Karl Kraus, un strălucit stilist, în rest, însă, un bărbat, a cărui atitudine filosofică trădează suficiente inconsecvențe. Revista sa „Die Fackel“ a demascat fără milă toate slăbiciunile organelor de presă conducătoare. În timpul războiului, Kraus a luat o atitudine foarte curajoasă împotriva psihozei generale a urii.

Muzica austriacă atinsese culmi unice în deceniile dinaintea și după anul 1800; ceea ce a urmat a fost oricum suficient de important pentru a păstra Austriei rangul unei mari puteri muzicale. Austria a devenit în repetate rânduri patria adoptivă a numeroșilor muzicieni străini; în schimb ea l-a pierdut curând pe strălucitul virtuos și compozitor simfonic Franz Liszt (de fapt List) în favoarea străinătății; de fel, el era din Raiding, fiu al unui tată din Burgenland și al unei mame din Austria Inferioară; el studiase la Viena cu Carl Czerny; în domeniul politic Liszt s-a considerat și a simțit ca ungur.

Au trebuit câteva lupte și multe dezamăgiri pentru ca să se impună opera simfonică pătrunsă de o profundă religiozitate a lui Anton Bruckner (1824—1896), simplu învățător de țară de la Ansfelden din Austria Superioară și organist la St. Florian.

Mult mai ușor și-a dobândit recunoașterea criticii și a publicului Johannes Brahms (1833—1897) care a venit la Viena ca un compozitor deja recunoscut, el impunându-se cu opera sa clasică de simfonii, muzică de cameră și lieduri; cunoscutul critic vienez Eduard Hanslick l-a promovat deosebit pe Brahms, după ce se dovedise ca un adversar implacabil al lui Wagner și ca retractor al lui Bruckner. În jurul creației lui Wagner s-a ajuns și în Austria la inevitabilele confruntări și controverse; în cele din urmă ea a cucerit opera vieneză datorită, nu în ultimul rând, dirijorilor austriaci Hans Richter, cel care a întemeiat și faima filarmonicii vieneze, și Felix Mottl. Pentru opera vieneză a început în anii '60 o epocă de glorie, în

anul 1869 fiind inaugurată noua ei clădire; îndeosebi anii directoratului lui Wilhelm Jahn au fost ai unei epoci de succese răsunătoare. Și Gustav Mahler, a cărui operă continuă pe cea a lui Bruckner, a fost timp de un deceniu șeful îndrăzneț al casei Hofoper[1]. Din anul 1877 s-au organizat la Salzburg festivalurile Mozart care au consacrat tradiția muzicală a metropolei de pe Salzach.

Hugo Wolf din Stiria de sud a reformat liedul, compozițiile sale pe versurile lui Mörike, Eichendorff și Goethe au fost magistrale și desăvârșite. Dintre creațiile de opere ale lui Wilhelm Kienzl din Austria Superioară se vor impune cel puțin opera populară „Der Evangelimann“ (1895) și „Der Kuhreigen“ (1911), iar dintre cele ale mai vârstnicului Karl Goldmark probabil numai „Die Königin von Saba“ (1875). Primele începuturi ale muzicii moderne, parțial influențate de Mahler, se situează de asemenea în epoca lui Francisc Iosif; atunci s-au născut lucrările timpurii ale lui Arnold Schönberg.

În cea de-a doua jumătate a veacului Viena s-a adeverit ca terenul de aur al artei vesele a operetei. Johann Strauß-fiul (1825—1899), „regele valsului“, care a umbrit chiar gloria însăși a tatălui său și pe cea a lui Lanner, a dominat și imperiul comediei muzicale, mare popularitate dobândind, lângă el, și Franz von Suppé, Karl Millöcker, Richard Heuberger și Carl Michael Ziehrer. Predominanța lui Offenbach a fost învinsă de opereta vieneză. Începând cu secolul nostru începe marșul victorios și triumfal al unei generații mai tinere de compozitori de operete, în frunte cu Franz Lehár, care a debutat ca dirijor al unei capele militare, capelmaistru militar fiind, la început, și un Ziehrer sau cehii Karl Komzák și Oskar Nedbal.

Într-o bogăție exuberantă și inepuizabilă a înflorit cântecul popular, înăbușit cumva în metropolă de producții nu întocmai autentice; dar și în acest mediu s-au compus și cântat creații muzicale populare originale, cum ar fi de exemplu Schrammelmusik[2].

---

[1] Cu toată înțelegerea pentru concizia autorului în capitolele consacrate muzicii austriece, a menționa numai atât despre Gustav Mahler (1860—1911) ni se pare totuși cu totul insuficient avându-se în vedere locul și importanța acestui compozitor în istoria muzicii — *n. tr.*

[2] Gen de muzică popular-ușoară tipic vieneză, executată de un cvartet (taraf), numele derivă din muzicienii vienezi Johann Schrammel (1850—1893) și Josef Schrammel (1852—1895) — *n. tr.*

În domeniul muzicii, este fără îndoială şi mai dificil să separi aportul celorlalte popoare ale Monarhiei dunărene în ceea ce priveşte elementele pe care le-au primit de cele pe care le-au oferit; oricum şi aceste popoare au trecut atunci printr-o certă perioadă de înflorire a creaţiei lor muzicale; e suficient să pomenim numele cehilor Bedrich Smetana şi Antonin Dvorák.

ARTELE PLASTICE

Cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea a fost caracterizată în ceea ce priveşte arta plastică austriacă prin paralelismul şi coexistenţa mai multor şi a diferite stiluri istorizante, sau, aşa cum s-a exprimat peiorativ şi mai degrabă inexact, prin „lipsa de stil". Abia pe la cumpăna veacurilor XIX—XX se impune o voinţă şi intenţie stilistică nouă şi mai lucidă. Această situaţie se oglindeşte în părăsirea demonstrativă a Asociaţiei artiştilor vienezi (1897) de către tinerii artişti care au înfiinţat „Sezession", pe când cei mai radicali dintre ei s-au întrunit în cele din urmă în „Hagenbund". Şi Academia de arte plastice, care adoptase în anul 1850 un nou statut fiind ridicată, în anul 1872, la rangul unui institut de învăţământ superior, nu a rămas neatinsă de aceste transformări. Oricum ar fi, epoca lui Francisc Iosif nu reprezintă în nici un caz o unitate în ceea ce priveşte istoria stilurilor; în schimb, pe lângă perioada barocului, această epocă a conferit trăsăturile cele mai puternice imaginii globale a istoriei artei austriece.

Aceasta este îndeosebi valabil pentru arhitectură, pentru că atunci s-a construit mult mai mult decât vreodată anterior; explozia oraşelor, numeroasele clădiri reprezentative şi industriale, cerinţele traficului din marile oraşe au fost sarcini arhitecturale considerabile. Debutul mişcării de construcţii de genul istorizant a fost construirea bisericii parohiale Altlerchenfeld din Viena; după respingerea unui plan al lui Sprenger, Johann Georg Müller a construit-o în forme neoromane (1850).

O patentă imperială vestea, la 20 decembrie 1857, vienezilor abandonarea lucrărilor şi instalaţiilor de fortificaţie devenite inutile şi lipsite de vreo funcţie; centura de valuri, şanţuri şi glacis din jurul oraşului interior urmau să fie desfiinţate; la 1 mai 1865 a putut fi inaugurată Ringstraße cu alei şi parcuri întinse şi generoase. La alcătuirea acestei străzi de paradă

foarte largi teama de revoluții și baricade a jucat un rol asemănător cu acela care a influențat și planurile bulevardurilor pariziene ale lui Haussmann, asemenea străzi mari neputând fi blocate practic prin obstacole improvizate și apărate față de forțe militare pornite la atac. Clădirile de reprezentare, care mărginesc și împodobesc Ringstraße au necesitat, însă, încă câtva timp până la terminarea lor (1888). În pofida diferitelor proteste care reclamau un stil unitar în barocul atât de familiar, clădirile acestea au fost în cele din urmă executate în stiluri diferite conform aprecierii arhitecților-artiști, respectându-se totuși o anumită simbolistică. Opera, ale cărei forme arhitectonice au stârnit de altfel cea mai mare rezistență a opiniei publice, a fost construită în forme renascentiste de vienezii Eduard van der Nüll și August von Siccardsburg în anii 1861—1869; decorația interioară s-a executat cu participarea lui Moritz von Schwind și Karl Rahl. Porțiunea principală a traseului Ringstraße trebuia să fie o piață închisă între Hofburg /reședința/ și Hofstallungen /grajdurile curții/ pentru care Gottfried Semper proiectase planul necesar; în cele din urmă acest plan nu a fost realizat decât în parte. Dincolo de Ringstraße s-au construit clădirile paralele ale Muzeului de artă și ale Muzeului de științe naturale după planurile lui Semper și Karl Hasenauer, executate între 1872/1881 în stilul Renașterii târzii italiene. Dintre cele două aripi de dincoace ale reședinței s-a realizat, după cumpăna veacurilor XIX—XX, doar construcția moștenitorului tronului împreună cu „Corps de Logis"; construirea unui corp simetric de clădire pe cealaltă latură (lângă îngrădirea parcului Volksgarten înspre Heldenplatz) nu s-a mai realizat. Trebuie oricum salutată soluția după care priveliștea de pe Heldenplatz /Piața Eroilor/ spre Primărie și Parlament nu a fost sacrificată prin construcții prea înalte. Semper și Hasenauer au construit și clădirea lui Burgtheater cu construcțiile sale laterale impozante și cu scările sale interioare atât de minunate (1874—1888); întreaga clădire poartă trăsături parte neobaroce, parte renascentiste; Universitatea este o construcție renascentistă, construită în anii 1873—1883 după proiectul vienezului Heinrich Ferstel.

Arhitectul danez Theophil Hansen a construit între 1873—1883 clădirea Parlamentului în stil grecizant; aceluiași arhitect i-a datorat Viena de până atunci biserica grecească de pe Fischmarkt /piața de pește/ și, în colaborare cu Ludwig Förster, Muzeul militar în clădirea arsenalului alcă-

tuită în anii 1849—1856 ca tabăra militară ce domina silueta urbană vieneză. Grecii au fost, de altfel, neamul clasic al democrației, așa încât stilul lor a fost adoptat pentru clădirea reprezentanței poporului, pe când Renașterea trecea drept reprezentativă pentru clădirile destinate găzduirii artelor și științelor. Pentru sublinierea caracterului de oraș german Viena, a fost înzestrată cu noua clădire a Primăriei construită în stilul neogotic cu un turn central înalt, ea fiind opera lui Friedrich Schmidt (1872—1883); pe atunci, goticul trecea încă, desigur în mod greșit, drept stilul specific german, el fiind utilizat preferențial și la construcții de biserici noi; Schmidt a fost și arhitectul domului Sf. Ștefan. Neogoticul fusese ales încă de tânărul Heinrich Ferstel pentru biserica votivă construită după formele arhitecturii de catedrale în amintirea unui atentat eșuat asupra vieții lui Francisc Iosif. Dintre destul de numeroasele construcții neogotice de biserici din această epocă, o mențiune specială se cuvine noului dom de la Linz; construcția a fost începută din inițiativa episcopului Rudigier, după planurile arhitectului domului din Colonia, Vinzenz Statz, fiind terminată abia în timpul republicii (1862—1924). O construcție neogotică a fost și biserica abației și parohiale de la Admont, refăcută după un incendiu distrugător din anul 1865.

Sub impresia și din impulsul exemplului vienez, și orașele mai mici, cuprinse de o extindere rapidă, și-au construit noi cartiere, astfel cartierul Andräe din Salzburg și cartierul din jurul operei din Graz. Dintre clădirile singulare merită menționate cele ale Muzeului landului Carintia, opera lui Gustav Gugitz, biserica Herz-Jesu din Graz, construită din cărămidă roșie de Georg Hauberrisser junior; ambii arhitecți au fost fiii orașelor în care și-au realizat construcțiile principale[1].

Gustului neoromantic și voit istoricizant ca și inițiativelor și mijloacelor materiale ai unor mecena aristocratici bogați le datorăm restaurarea sau renovarea unor castele și cetăți cum ar fi Kreuzenstein (de la 1874 încoace) și Liechtenstein (din 1873), proprietarii-constructori fiind contele Hans Wilczek și principele Johann al II-lea von Liechtenstein.

---

[1] La Muzeul landului Carintia al lui Gustav Gugitz s-a uitat specificarea orașului în care se află; este vorba desigur de Klagenfurt — *n. tr.*

Ca și în celelalte ramuri ale artelor plastice, începând cu finele veacului s-a resimțit și în arhitectură un spirit nou. Otto Wagner începuse în stilul neorenascentist (Länderbank din Viena), apoi construise în arhitectura sa atât de originală cu plăci de acoperire și decorative Postsparkassenamt din Viena, clădirile trenurilor urbane și biserica de lângă Steinhof. Împotriva istorismului se manifestă „neorealismul" unui Adolf Loos atât în construcțiile cât și în scrierile sale; acest arhitect a polemizat foarte aspru împotriva oricăror ornamentări lipsite de vreo funcție arhitectonică. Casa sa cu fațada netedă de pe Michaelerplatz vizavi de reședință a declanșat un val de proteste. Josef Hoffmann a activat mai cu seamă ca arhitect de interioare, dar el a construit și Palais Stoklet din Bruxelles, la a cărui decorație a contribuit în chip esențial Gustav Klimt. De menționat se impune apoi și clădirea expoziției „Secesiunii", a acelui grup de artiști care lupta împotriva tradițiilor arhitectonice, o construcție cu o cupolă originală ajurată de ramuri de lauri din fier forjat; ea a fost construită de Joseph Olbricht, care mai târziu a plecat la Darmstadt. În ciuda numeroaselor dușmănii și persecuții, noua orientare arhitectonică reușise totuși să se impună în liniile ei esențiale atunci când războiul mondial i-a întrerupt orice alte realizări și afirmări.

Și arta plastică s-a putut desfășura în chip bogat începând cu mijlocul secolului al XIX-lea; mai mult ca oricând au fost ornate cu monumente piețele mai vechi sau mai noi, monumente ce trebuiau să cinstească gloria celor mari din trecut. Sculptorul și turnătorul în metal originar din Turingia, Anton Fernkorn, a venit pe la 1840 la Viena; el a creat monumentele prințului Eugeniu și al arhiducelui Carol, care au conferit și justificat numele Pieții Eroilor /Heldenplatz/ dinaintea reședinței (Hofburg) vieneze, el este și autorul Leului de pe câmpul de bătaie de la Aspern. Kaspar Zumbusch din Westfalia a ornat Capitala cu monumentele Mariei Terezia, al lui Radetzky, al arhiducelui Carol și al lui Beethoven, ultimul fiind realizarea artistică probabil cea mai însemnată a autorului. Viktor Tilgner din Preßburg a creat încă la finele veacului al XIX-lea monumentele lui Mozart, al lui Makart și al lui Bruckner la Viena, și al lui Joseph Werndl la Steyr. Carintianul Hans Gasser este nu numai creatorul monumentului lui Wieland de la Weimar ci și al grațioasei femeiuști dunărene din parcul orășenesc al Vienei. Opera lui Gasser l-a inspirat pe Edmund Hellmer, care a creat monumentul lui Goethe din Viena. Karl Kundmann, care a urmat o

cale proprie, a ridicat fântâna Pallas Athena din fața clădirii Parlamentului și monumentul Tegetthoff lângă Praterstern. De altfel, cei numiți până acum au colaborat și la decorarea plastică a clădirilor monumentale. Germanul sudet Franz Metzner, maestrul monumentului luptei popoarelor de la Leipzig, a creat la Linz monumentul impresionant al lui Franz Stelzhamer. Inspirat de romantismul creatorului său, bogatul furnizor militar Gottfried Joseph Parkfrieder, Muntele Eroilor /Heldenberg/ de la Wetzdorf, decorat cu 200 de busturi din fontă și piatră, la ridicarea căruia au lucrat diferiți artiști începând cu anul 1849, este mai degrabă o curiozitate decât o realizare artistică; oricum ar fi el găzduiește locul de veci al mareșalului Radetzky.

Noul stil pe la și imediat după 1900 este reprezentat, printre altele, de plasticile zoomorfe ale lui Hans Barwig, german originar din Moravia, care a activat și creat la Viena. În preziua primului război mondial Anton Hanak, de asemenea originar din Moravia, a început să-și creeze un nume și renume datorită plasticilor sale monumentale și cu o forță de expresivitate simbolică deosebită. De menționat trebuie și redescoperitorul artei tăierii în fier și oțel, Michael Blümelhuber din Steyr.

În pictură, preponderența Vienei este mai puțin evidentă decât în domeniul arhitecturii și a reprezentărilor plastice, chiar dacă metropola a atras numeroși pictori de frunte și nu numai austrieci.

Karl Heinrich Rahl a fost, e drept, un pictor conservator îndatorat modelelor baroce, dar și un cetățean cu mentalitate revoluționară, ceea ce l-a costat postul de profesor la Academie. La decorarea construcțiilor monumentale vieneze el a fost totuși foarte solicitat și întrebuințat. Trăsături înrudite cu el, dar un simț al naturii mult mai pronunțat trădează arta elevului lui Rahl, Hans Canon (de fapt Strasiripka, 1829—1885) care a abandonat cariera ofițerească consacrându-se exclusiv artelor plastice. Ascensiunea lui Hans Makart (1840—1884) din Salzburg a fost aidoma unei comete: „stilul Makart“ a dominat anii '70 și '80. Cu prilejul alaiului triumfal din anul 1879 (nunta de argint a perechii imperiale) Makart s-a prezentat în public ca un învingător mult celebrat, el va fi fost și decoratorul principal al clădirilor de reprezentare din Viena. Tablourile sale gigantice, atât de colorate și pline de simboluri voluptoase, au fost, curând după moartea creatorului, taxate drept teatrale și sărace în simțiri și sensibilități. S-au făcut eforturi reale de uitare a artistului, mai până curând atât

de glorificat, rușinându-se de-a dreptul de entuziasmul apus, stârnit, manifestat și cultivat în jurul persoanei lui Makart. Totuși Canon și Makart trebuie priviți ca cei mai de seamă reprezentanți ai unei percepții artistice neobaroce, cultivate îndeosebi de școala și stilul lui Rubens.

Mult mai puțin spectaculos, în schimb însă mai trainic decât succesul efemer al lui Makart a fost acela al singuraticului temperamentos Anton Romako, care este considerat astăzi uneori ca cel mai priceput dintre pictorii austrieci din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tirolezul Edmund von Wörnle și-a pictat peisajele în stilul romantismului; concetățeanul său mai tânăr Franz Defregger a fost un elev al lui Piloty; el a pictat istoria și cotidianul țărănesc al locurilor sale natale; operele sale mai târzii trădează deja trecerea de la concepția istorizantă spre cea naturalistă; el a fost mai întâi destul de iubit de către publicul artistic, urmașii, însă, l-au respins plini de aroganță, cazul lui asemănându-se cu cel al lui Makart.

August von Pettenkofen și Emil Jakob Schindler pot fi considerați ca fenomene paralele cu impresionismul francez; primul a realizat lucruri însemnate ca peisagist, al doilea ca pictor de gen și ca portretist. O poziție specială în istoria artei Vienei din secolul al XIX-lea o ocupă pictorii familiei Alt. Frankfurtezul Jakob Alt dobândise încă în Vormärz un renume bun ca profesor la Academia artelor plastice; dintre fiii săi îndeosebi Rudolf (1812—1905) a devenit celebru prin acuarelele sale exacte și minuțioase ale unor monumente arhitectonice vieneze și prin litografiile sale; fratele mai tânăr, Franz, a creat o operă înrudită în privința tehnicii și a conținutului. Tirolezul Theodor von Hörmann s-a școlit la Viena și Paris; el a întâmpinat o contestație violentă din partea criticii de artă din pricina culorilor picturilor sale considerate exagerate reprezentând orașe și peisaje; abia o expoziție a picturilor sale organizată după moartea sa în Künstlerhaus /casa artiștilor/ de la Viena a asigurat în cele din urmă o rezonanță pozitivă la realizările sale artistice.

Dintre pictorii secesiunii, Gustav Klimt (1862—1918) a produs de departe cea mai mare zarvă. Stilul său ornamental și viu-colorat a contopit inspirațiile apusene cu cele orientale prilejuind interpretări variate și mobilizatoare, dar și dispute aprinse, îndeosebi în jurul alegoriilor sale, respinse de altfel, ale filosofiei, justiției și medicinei proiectate pentru noua construcție a Universității. În creația lui Egon Schiele și în operele de

tinerețe ale lui Oskar Kokoschka expresionismul european și-a aflat varianta destul de însemnată a Austriei. Albin Egger-Lienz s-a inspirat din mediul său tirolez, picturile sale, redând viața rurală, sunt foarte puternice, dând impresia unei plasticități masive și necioplite, picturile sale inspirate de războiul mondial au o forță simbolistică și impresionantă deosebită. În scrierile sale propagandistice, Egger-Lienz și-a apărat vajnic concepțiile despre artă.

Aportul artizanatului este foarte însemnat în creația artistică a acestei epoci. Poziția inițială a fost, însă, puțin favorabilă, întrucât producția mașinală de masă părea să înlocuiască produsele scumpe ale artizanatului de bună calitate. Exemplul englez al Muzeului South Kensington a prilejuit, în anul 1864, construirea Muzeului austriac pentru artă și industrie pe Stubenring din Viena (1868—1871), primul muzeu al artizanatului de pe continentul european; același exemplu a dus și la instituirea școlii austriece de artizanat. Ambele instituții au declanșat impulsionări foarte insistente; astfel, producția austriacă de cristal artistic a dobândit un renume extraordinar, îndeosebi datorită creațiilor lui Ludwig Lobmeyr, care a perfecționat întreprinderea, întemeiată de tatăl său în Vormärz, asigurându-i un renume european, această fabrică vieneză colaborând cu atelierele de șlefuire a sticlei din Boemia. Arta ceramicii și-a apărat renumele în ciuda sistării producției a manufacturii de stat a porțelanului; în această ramură a economiei și a artizanatului prioritatea a fost, însă, preluată de Boemia, ceea ce s-a menționat, deja, dealtfel într-un alt context. În arta mobilierului vienez atât de tradițională, epocii lui Francisc Iosif a consemnat înflorirea unui „al doilea (și al treilea) rococo“, urmat de mobilierul stilului „neobiedermeier“.

Impulsuri noi pentru artizanatul modern au pornit de la fundațiile Atelierelor vieneze și ale societății „Österreichischer Werkbund“ (1913). Tendința vremii căuta să producă tocmai obiectele cotidiene într-o formă modernă și din „materiale autentice“, apelându-se la artiști și la meseriași pricepuți, dorința depășirii prăpastiei dintre industrie și arta atelierelor fiind evidentă la aceste preocupări. Cu prilejul expoziției artizanale Deutsche Werkbundausstellung din Colonia (1914) artizanatul austriac s-a manifestat și afirmat în mod deosebit. Arhitectura decorațiilor interioare, arta mobilierului, vesela de porțelan și metal, cristalele, covoarele, stofele și tapetele au reprezentat în egală măsură obiectele noului artizanat

inițiat și inspirat de Dagobert Peche, Josef Hoffmann, Franz Cizek, Alfred Roller ș.a. Aplecarea spre artizanat este în orice caz o trăsătură esențială a istoriei artei austriece din ultimii ani dinaintea primului război mondial.

Imaginea globală a epocii lui Francisc Iosif relevă o contradicție ciudată între evoluția politică cu numeroasele ei fracturi, pesimismul crescând, excesele naționalismului stupid, autoeliminarea parlamentului în urma obstrucțiilor periodice, pe de o parte, iar pe de alta între avântul economic și cultural impresionant. Fără îndoială că monarhia se afla într-o gravă criză, dar, în istoria ei îndelungată ea se bucurase numai foarte rar și trecător de o adevărată liniște și siguranță. Lumea ajunsese să se obișnuiască cu dificultățile. Pentru ca să se distrugă cu adevărat acest edificiu bătrân a fost necesară, în final, catastrofa mondială a războiului anilor 1914—1918, al cărui rezultat nu va însemna numai sfârșitul monarhiei ci și acele transformări profunde ale sistemului național și statal european, în urma cărora continentul nu-și va putea reveni de fapt niciodată complet, aceste transformări marcând și coborârea irevocabilă și inevitabilă a Europei de pe poziția ei dominatoare și determinatoare a Lumii.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Despre evenimentele care au determinat Austro-Ungaria să declare acel război Serbiei, care va declanșa apoi primul război mondial, nu suntem prost informați, dar există opinii divergente în aprecierea izvoarelor principale, care în plus numai datorită motivelor lingvistice nu pot fi valorificate de regulă decât parțial de către cercetarea de specialitate; în definitiv chiar și cunoașterea cea mai temeinică a bazei documentare nu ar furniza decât o imagine incompletă, pentru că nici documentelor nu li se încredințează tot adevărul. Este de la sine înțeles faptul că pasiunile naționale și intențiile politice impietează în bună măsură obiectivitatea cercetării, îndeosebi atunci când se urmărește prioritar „clarificarea chestiunii vinii provocării războiului".

Chiar dacă ne limităm la prilejul nemijlocit, atentatul de la Sarajevo, nici acesta nu este complet elucidat. După un atentat eșuat cu o bombă, moștenitorul tronului și soția sa au fost împușcați cu gloanțe de revolver trase de un sârb bosniac, Gavrilo Princip. Mai întâi s-a constatat doar că

nu era vorba de un act al unui singuratic pătimaș, ci de o acțiune premeditată, că era vorba de un grup de opt atentatori care au fost pregătiți pe teritoriul sârbesc unde au fost dotați și cu arme provenite din arsenalul de la Kraguievac, și că maiorul activ sârb Voia Tankoșici și muncitorul feroviar sârb Milan Ciganovici erau și ei implicați. A devenit, de asemenea, clar, că în spatele atentatorilor se afla o organizație secretă „Unirea sau moartea", numită „Mâna neagră", precum și gruparea „Bosnia Tânără" dependentă de organizația secretă. Izbitoare a fost apoi analogia cu cinci atentate premergătoare din anii 1910-1914, ultimul din 20 mai 1914, fiind îndreptat împotriva banului Skerlecz.

Abia după război s-a aflat că șeful serviciului de informații al statului major sârb și membrul conducător al „Mâinii negre" Dragutin Dimitrievici, numit „Apis", plănuise atentatul și că după afirmațiile sale subalternul său Rade Malobabici, care organizase rețeaua de informații pe teritoriul austriac, pregătise atentatul. Dimitrievici a fost condamnat la moarte și executat în iunie 1917 după un proces foarte problematic de la Salonic, o curte marțială sârbească pronunțând această sentință. Înaintea atentatului, Dimitrievici s-a asigurat la atașatul militar rus Artamanov că Rusia nu se va dezice de Serbia în cazul izbucnirii unui conflict înarmat. Dimitrievici a asigurat totodată că el nu l-ar fi inițiat pe Artamanov și în planurile atentatului. Există dubii asupra împrejurării că organizarea atentatului ar fi ajuns, prin intermediul persoanei lui Dragutin Dimitrievici până în statul major sârbesc, întrucât pentru această implicație cât și îndeosebi pentru o complicitate a guvernului sârbesc nu s-a putut obține vreo dovadă în anul 1914; consilierul de legație Wiesner, expediat la Sarajevo de ministerul de externe chezaro-crăiesc, a fost de părere că o astfel de complicitate a fost aproape exclusă; se cunoștea, în schimb, pregătirea atentatorilor pe teritoriul sârbesc ca și rolurile jucate de Tankoșici și Ciganovici. Partea sârbească nu a întreprins, oricum, nimic pentru a ajuta la clarificarea acestei crime politice; mai mult chiar, lui Ciganovici i s-a ușurat fuga în Albania încercându-se inducerea în eroare a austriecilor asupra identității acestuia; autoritățile muntenegrene au ușurat de asemenea fuga unui alt conspirator Muhamed Mehmedbasici.

O oarecare schimbare privind complicitatea guvernului sârbesc a adus-o o publicație din anul 1924 a lui Liuba Iovanovici, ministrul învățământului sârbesc în timpul atentatului de la Sarajevo; în scrierea sa memo-

rialistică, acesta afirmă că primul ministru Pasici ar fi vorbit, cu câteva săptămâni înaintea atentatului, despre pregătirile unor cetățeni pentru un atentat împotriva moștenitorului tronului care ar fi trebuit să se producă la Sarajevo, și că nu s-ar fi reușit împiedicarea trecerii acestor cetățeni în Bosnia. Iovanovici ne asigură în continuare că știrea despre atentatul de la Sarajevo l-ar fi șocat „cu toate că eu știam, ce se pregătea acolo". Ar rezulta așadar din aceste afirmații că regimul belgrădean a comis cel puțin grave păcate prin omisiune. Scrierea lui Iovanovici a produs o mare agitație în rândurile prietenilor apuseni ai Iugoslaviei care până atunci negaseră orice complicitate a guvernului sârbesc; curând s-a obținut un consens explicând dezvăluirile lui Iovanovici ca expresia unei adversități de moment împotriva lui Pasici, și, ca atare, negându-le orice importanță. În timpul celui de-al doilea război mondial s-a găsit, însă, în arhiva politică a ministerului de externe sârbesc o foaie de hârtie nedatată cu însemnări manuscrise ale lui Pasici, care dau impresia de a fi rezumatul unei prime și vagi informații privind planurile conspiratorilor.

În fine, neclarificate sunt și realitatea și caracterul unei avertizări pe care ambasadorul sârb de la Viena ar fi transmis-o ministrului chezaro-crăiesc de finanțe Bilinski; despre această avertizare însuși diplomatul sârb a făcut afirmații contradictorii; oricum ar fi, ea conținea cel mult o indicație asupra unor intenții posibile de atentat ale unor soldați austrieci de naționalitate sârbească — deci o informație cu totul inexactă. Judecând după tot ce știm cu siguranță până acum, ipoteza cea mai probabilă este că autoritățile sârbești au aflat ceva despre planul atentatului, că ele au încercat să împiedice trecerea conspiratorilor pe teritoriul austriac, dar că odată ajunși în Bosnia, partea sârbească s-a sfiit să informeze poliția austriacă și să dea indicațiile necesare unei arestări preventive și din timp a atentatorilor, tocmai pentru că nu se dorea ca acești tineri să ajungă în mâinile Austriei care să-i pedepsească. Conjurații au fost apreciați ca „patrioți". După primul război mondial s-a fixat o tablă comemorativă pe locul atentatului care glorifica crima; probabil și „Mâna neagră" era temută, problema propriu-zisă rezida în faptul că sacrificarea conjuraților ar fi avut consecințe nimicitoare atât pentru propaganda sud-slavă atât de sprijinită și favorizată cât și pentru ideea unei Serbii Mari. O oarecare responsabilitate au avut-o însă și autoritățile chezaro-crăiești din Bosnia, pregătirea protecției moștenitorului tronului fiind cu totul insuficientă.

Opinia generală a Austriei de după 28 iunie 1914 era că Serbia trebuia trasă la răspundere pentru atentatul de la Sarajevo. Pentru ministrul de externe Berchtold decisiv a fost faptul că, în urma unei misiuni la Berlin, contele Alexander Hoyos a reușit să obțină acordul guvernului Imperiului German pentru o participare la o acțiune împotriva Serbiei. Primul ministru al Ungariei, Tisza, s-a opus însă la Viena unei soluționări războinice a conflictului cu Serbia. O polemică acerbă între presa austriacă și sârbească a agravat situația la fel ca și împrejurarea că ambasadorul rus Hartwig a sucombat în urma unui infarct în timpul unei vizite la ambasada austriacă din Belgrad; în Serbia s-a afirmat acum în chip grotesc că el ar fi fost omorât! În cele din urmă și Tisza a renunțat la rezistența antirăzboinică. Din pricina prezenței premierului francez Poincaré în Rusia remiterea „notei cu termen fix" către Serbia a fost amânată la 23 iulie. Împăratul Francisc Iosif a fost practic ocolit. Pasajul critic al ultimatumului se afla în preambulul notei în care se cerea publicarea unei declarații, al cărei text era inserat în chiar preambulul amintit, în monitorul oficial și un ordin de zi al regelui Serbiei; alt pasaj critic era punctul 6 al notei care prevedea participarea unor organe, delegate de Austria, la cercetările privind clarificarea atentatului. În cazul unui „răspuns nesatisfăcător", care era fără îndoială așteptat, nota amenința cu ruperea relațiilor diplomatice. Se pare că Serbia a răspuns, abia după o intervenție și influență rusească, cu anumite rezerve la aceste pasaje, și că înaintea acestei intervenții, ea era gata să cedeze întru totul. La 25 iulie Austria a rupt relațiile diplomatice iar Berchtold l-a îndemnat pe împăratul Francisc Iosif să semneze declarația de război după sosirea veștii despre o ciocnire la Temes-Kubin, care a fost în cel mai bun caz doar un schimb de focuri, se mai zvonea că ar fi avut loc și unele agresiuni și abuzuri împotriva navelor austriece de pe Dunăre.

Escaladarea critică a conflictului a fost fără îndoială condiționată de asigurarea sprijinului Germaniei în favoarea Austriei, respectiv cel al Rusiei în favoarea Serbiei după ce Rusia își asigurase la rândul ei sprijinul Franței. Nu se intenționase tocmai un conflict mondial nici să se fi provocat și planificat acesta, dar de el nici nu s-a sfiit cineva. De la un anumit punct încolo ar fi fost necesare o voință foarte decisă și o abilitate politico-diplomatică foarte mare pentru a se putea opri mersul lucrurilor; din păcate ambele au lipsit însă, și aceasta nu numai în Austro-Ungaria. E drept că

nimeni nu a bănuit atunci dimensiunea enormă a catastrofei înaintea căreia stăteau Europa și Lumea.

La 28 iulie 1914 a fost remisă declarația de război Serbiei; în acest stadiu conflictul austro-sârbesc încă nu trebuia să se transforme într-un război mondial, așa cum nici din cele două războaie balcanice nu s-a dezvoltat o luptă general-europeană. Lărgirea conflictului nu interesa de fel Austria. Telegramele guvernului german care recomandau reținere și potolire, ca și o propunere de mediere a ministrului de externe englez Sir Edward Grey, care prevedea un „stop" al trupelor austriece după ocuparea Belgradului, nu au fost tratate cum ar fi meritat-o de către contele Berchtold și anturajul său.

După o presiune corespunzătoare a cercurilor militare asupra țarului, mobilizarea generală a armatei rusești în aceeași zi de 30 iulie 1914 a fost apoi un alt pas pe drumul către conflagrația mondială. Abia a doua zi a avut loc mobilizarea generală austriacă, urmată apoi imediat de mobilizarea Germaniei și Franței din 1 august. În seara aceleiași zile a fost remisă Rusiei declarația germană de război, fără îndoială prea devreme, dar se intenționase preîntâmpinarea efectului total al mobilizării maselor rusești; un război pe două fronturi părea inevitabil iar în acest caz se prevăzuse ofensiva în apus și o defensivă de întârziere în răsărit; de aceea, Germania a declarat Franței războiul la 3 august; intrarea trupelor germane în Belgia neutră, din considerente militare și pe baza „planului Schlieffen" a fost urmată, la 4 august, de declarația de război a Angliei către Germania. Parlamentul muntenegrean hotărâse încă la 31 iulie 1914 sprijinul militar al Serbiei, declarația de război Austriei a avut loc, însă, abia la 5 august. Toate aceste evenimente au fost urmate de declarația de război a Monarhiei dualiste către Imperiul țarist din 6 august, adică straniu de târziu. Războiul mondial începuse.

Monarhia habsburgică a fost, oare, pregătită și înarmată pentru marea bătălie în care a fost atrasă de bărbații responsabili pentru politica ei externă? În anul 1912 se introdusese serviciul militar obligatoriu de doi ani în locul celui de trei ani, mărindu-se totodată numărul recruților. Infanteria a fost foarte bine instruită, dar insuficient înarmată; îndeosebi în privința dotării cu puști mitraliere, care vor secera atât de îngrozitor în acest război, infanteriștii austrieci erau inferiori aliaților și adversarilor. Și artileria stătea cu dotarea ei cu guri de foc mult în urma armatelor ger-

mane, franceze sau ruse; o excepție o prezentau tunurile de un calibru mai mare (30,5 cm-Mörser) care foloseau un mijloc de transport construit de Ferdinand Porsche. În schimb, trupele de pionieri /geniști/ au fost excelent înarmate. Cavaleria dispunea, e drept, de un material bun, dar în privința utilizării ei predominau concepții învechite; lunga perioadă de pace a fost în general amăgitoare în sensul neglijării atâtor experiențe ale altor armate, cum ar fi cele ale rușilor în războiul lor cu japonezii sau cele ale armatei britanice în războiul cu burii. Flota se putea baza pe porturi de război cu randament corespunzător (Pola, Sebenico și Cattaro); ea dispune de câteva vase de război mari și moderne; mult mai importantă era înarmarea flotei cu unități mai mici, care lăsa însă de dorit. Mica flotilă dunăreană a fost capabilă de acțiuni militare foarte eficiente. Forțele aeriene erau puțin dezvoltate, nefiind întărite nici în cursul războiului într-atâta cât au făcut-o bunăoară celelalte mari puteri cu forțele lor aeriene.

O surpriză mare și neplăcută a constituit-o pentru adversari spiritul bun de luptă al trupelor, nu numai al unităților germane și maghiare, ci și slavii și românii s-au luptat cu vitejie. În prima și ultima bătălie pentru Austria, soldații bosniaci și-au dobândit un renume de temut pentru adversari. Cele mai nesigure pentru propaganda adversă s-au adeverit a fi, încă din 1915, unitățile cehe și vremelnic (1916) și cele rutene. Ca și în toate celelalte state, la izbucnirea războiului în rândurile majorității păturilor sociale a dominat o atmosferă și mentalitate foarte agresivă, favorabilă războiului, anume mult citatul „spirit din 1914"; au existat numeroși voluntari, subscripții mari de împrumuturi de război, dar și o încredere oarbă, necritică într-o victorie rapidă, această încredere exprimându-se prin intermediul unor lozinci și versuri necugetate, chiar prostești.

Planul austriac de campanie prevedea o ofensivă rapidă și decisivă împotriva Serbiei, intenționându-se cucerirea Bulgariei printr-un succes decisiv. Ca urmare s-au concentrat forțe relativ puternice împotriva Serbiei, din care a trebuit mutată, în cursul ofensivei, o parte pe teatrul de război rusesc. Două incursiuni ofensive austriece dincolo de Drina au eșuat în toamna și iarna lui 1914; al doilea atac a dus la ocuparea vremelnică a Belgradului (2 decembrie 1914), dar s-a sfârșit cu o gravă înfrângere în bătălia de la Arangjelovac de către trupele sârbești net superioare din punct de vedere numeric în porțiunea decisivă a frontului de luptă. Pierderile austriece au fost mari, pierderea prestigiului fiind enormă. Ambele

puteri centrale au trebuit să poarte un război pe două fronturi, ambele intenționaseră, fiind chiar sigure, să învingă repede inamicul, ambele s-au înșelat însă, pentru că și ofensiva apuseană germană fusese împinsă înapoi pe Marna în septembrie 1914 după mari succese obținute la începutul campaniei.

Puțin favorabil au decurs și operațiunile austriece ale anului 1914 în Galiția. La dispoziție stăteau patru armate austriece, dintre care una însă se afla în drum fiind rechemată de pe teatrul de război sârbesc. Recunoașterea cavaleriei austriece a dus doar la rezultate limitate, avioanele fiind cu totul insuficiente, așa încât exista o mare necunoaștere asupra planurilor, intențiilor și forțelor adversarului rus. E drept că s-au obținut succese în ultimele zile ale lui august datorită victoriei armatei întâia Dankl obținute la Krasnik și a victoriei armatei a patra Auffenberg obținute la Komarów; în schimb, armata a treia Brudermann a suferit o înfrângere grea la Liov; și cea de a doua bătălie de la Liov (sau Grodek, 4—11 septembrie 1914) s-a soldat cu o retragere după o desfășurare foarte schimbătoare a luptelor. E drept că retragerea a fost ordonată, dar ea a avut totuși efecte inevitabile asupra optimismului și a puterii de luptă ale unităților austro-ungare atât de încercate și zdruncinate. În luptele din august și septembrie trupele chezaro-crăiești atacaseră adesea prea impetuos, pierderile fiind enorme; cele mai grele pierderi s-au înregistrat în rândurile celor mai bune trupe și ale corpului de ofițeri activi, pierderi care nu au putut fi compensate niciodată.

În octombrie 1914 rușii au împresurat fortăreața de pe râul San Przemysl, austriecii reușind să-i alunge încă o dată; în noiembrie trupele austriece s-au retras, însă, în Galiția de vest, în regiunea Cracoviei, de unde au mai înaintat puțin după bătălia de la Limanowa-Lapanów (7—10 decembrie 1914); concomitent germanii au învins la Łódz. În continuare rușii au încercat să forțeze trecătorile peste Carpați[1], aceste atacuri eșuând la fel ca și contraînaintările austriecilor din ianuarie și de la sfârșitul lui februarie; cercul de impresurare din jurul orașului Przemysl nu a putut fi străpuns de data aceasta, fortăreața trebuind să se predea la 23 martie 1915 după epuizarea tuturor proviziilor. Cam 120 000 oameni ai garnizoanei și ai trupelor de ocupație a cetății au ajuns în captivitatea rusească.

[1] Este vorba evident de Carpații Păduroși — *n. tr.*

Lungul front rusesc a angajat numeroase forțe austriece și germane, în sudul trecătorilor carpatine atât de violent disputate, Ungaria era necontenit amenințată așa încât s-a hotărât o mare ofensivă, care a fost inaugurată la 2 mai 1915 după planurile lui Conrad von Hötzendorf de trupele germane și austriece în spațiul de la Gorlice și Tarnow, soldându-se cu un mare succes; o mare parte a Galiției a fost eliberată, „sacul polonez" dintre Galiția și Prusia orientală fiind curățat de inamici. La 3 iunie 1915 Przemysl-ul se afla din nou în mâinile austriecilor, la 22 iunie a fost cucerit Liovul; o altă ofensivă din vara târzie a dus la luarea Varșoviei și a orașelor Kowno și Wilna; prin aceasta se obținuse în răsărit un front nord-sud destul de rectiliniu.

Între timp însă, „neutralitatea binevoitoare" a Italiei se transformase într-o dușmănie deschisă. Demersul lui Berchtold împotriva Serbiei avusese loc fără aprobarea Italiei, iar când guvernul italian a declarat la 1 august 1914 că nu era cazul respectării alianței, el avea fără îndoială dreptate avându-se în vedere textul tratatului Triplei Alianțe, care era o alianță defensivă. Italia s-a păstrat în espectativă și îndată ce s-a dobândit o anumită privire de ansamblu asupra situației războiului, primul ministru Salandra s-a pregătit pentru alăturarea la Antantă, ale cărei șanse erau evident mai favorabile în iarna 1914/15; „intervenționiștii", care stăruiau asupra intrării în război, abia dacă aveau majoritatea populației de partea lor, dar partizanii lor zgomotoși stăpâneau străzile, printre aceștia impunându-se îndeosebi Gabriele d'Annunzio și Benito Mussolini; caracteristici bine conturate ale propagandei fasciste de mai târziu s-au manifestat acum în chip evident; nonintervenționiștii conduși de Giolitti au bătut în retragere. Germania a căutat să medieze pe cheltuiala Austriei pe când la Viena s-au întreprins eforturi disperate pentru a opri Italia de la intrarea în război, după ce mai înainte Viena respinsese propunerile Germaniei. În martie se mai spera că prin cedarea provinciei Trentino se va putea menține neutralitatea Italiei, mai târziu i s-a oferit și Aquileia și Gradisca, Trieste urmând să obțină statutul unei republici. Italia, însă, s-a obligat la 26 aprilie 1915 să intre în război alături de Antanta; drept recompensă, tratatul de la Londra îi atribuia o mare parte din prada austriacă, Tirolul de Sud, Görz, Trieste, Istria, părți însemnate din Dalmația și chiar și teritorii nord-albaneze. Rezultatul acestui negoț a fost intrarea în război a Italiei la 23 mai 1915, Antanta așteptându-se de la aceasta o decizie rapidă

a războiului. În Austria s-a aprins puternic spiritul de rezistență; tirolezii, carintienii, slovenii și croații s-au întrecut în apărarea patriei lor amenințate. Grănicerii, milițiile și unele trupe retrase de pe frontul sârbesc și rusesc au intrat în această luptă; ei dispuneau de câteva fortificații de frontieră, însuși traseul graniței nefiind favorabil acțiunilor agresive ale italienilor, întrucât dinspre bastionul reprezentat de Tirol amenințau mereu contraofensive; mai întâi trupele italiene erau complet lipsite de vreo experiență de război, conducerea lor comițând numeroase greșeli. Soldatul italian a luptat însă fără îndoială cu o abnegație mai mare în primul decât în cel de-al doilea război mondial. Cele douăsprezece bătălii de pe Isonzo între iunie 1915 și octombrie 1917 au cerut ambelor armate eforturi extreme din partea soldaților și a tehnicii, costând sacrificii enorme. Patru dintre aceste bătălii au avut loc în anul 1915, toate rezultând din operații ofensive ale italienilor aflați sub comanda supremă a generalului Cadorna căruia i-a rămas, însă, refuzată orice izbândă care să conteze cât de cât.

Toamna anului 1915 a consemnat cucerirea Serbiei de către Puterile Centrale, cărora li se aliase încă în anul scurs Turcia fiind acum sprijinite și de Bulgaria; curând a căzut și Muntenegrul. Albania de nord a fost ocupată, resturile armatei sârbești reușind să se salveze îmbarcându-se pe coasta adriatică pe vapoare aliate. Legătura terestră cu Turcia și Bulgaria fusese realizată, dar s-a omis ocuparea Salonicului, ceea ce se va adeveri mai târziu ca o neglijență fatală.

În anul 1916 Puterile Centrale au căutat decizia militară. Din nefericire au fost alese obiective diferite de atac. Conrad a pornit o ofensivă din munții Tirolului asupra celor „Șapte Comune“ pe când șeful statului major german Falkenhayn a pus în scenă marea ofensivă asupra Verdunului. Succesele așteptate nu au avut, însă, loc. Verdunul a cerut victime enorme din rândurile germanilor și francezilor, luptele de pe Isonzo au continuat și în 1916 cu o violență foarte mare (bătăliile de pe Isonzo numerele 5—9); la 9 august 1916 italienii au cucerit Görz, obținând o izbândă modestă. Întreprinderile inițial atât de promițătoare ale lui Conrad pe frontul tirolez au trebuit să fie întrerupte după cucerirea obiectivului Asiago, când rușii comandați de generalul Brussilov au pornit la 4 iunie 1916 o ofensivă în Wolhynia în spațiul dintre Olyka și Luck, armatele austriece din Galiția fiind amenințate cu nimicirea de către această ofensivă impetuoasă. Deosebit de grav a fost faptul că trupele cehe și rutene au început să nu mai

corespundă așteptărilor într-un număr tot mai mare, dezertând sau predându-se fără să opună vreo rezistență; astfel austriecii au pierdut în vara anului 1916 numai în Wolhynia peste 300 000 soldați luați prizonieri, frontul fiind împins mult înapoi.

O consecință nemijlocită a catastrofei de la Olyka-Luck a fost intrarea în război a României. Acest fapt (27 august 1916) a prelungit enorm frontul răsăritean al Puterilor Centrale impunând contramăsuri grabnice. Armata românească număra cam 600 000 de oameni și era bine înarmată, dar lipsită de experiența războinică; încercările ei ofensive au eșuat și în urma unei campanii de toamnă bine gândite și executate, trupele germane, austriece, bulgare și turcești au cucerit cea mai mare parte a teritoriului României.

După cucerirea Bucureștilor a urmat un prim pas oficial de pace al Puterilor Centrale, lipsit însă de vreo șansă de reușită întrucât el lăsa deschisă problema belgiană, acest pas fiind mai degrabă menit să prevină apelul de pace pe care l-a publicat cu numai câteva zile mai târziu președintele american Wilson, acest apel fiind, de altfel, de asemenea respins de Antanta.

În politica internă austriacă au avut loc însemnate schimbări spre finele anului 1916. Cabinetul condus de contele Karl Stürgkh guvernase autoritar de la izbucnirea războiului în baza paragrafului 14. În repetate rânduri se ceruse în van convocarea consiliului imperial /parlamentul/; la 21 octombrie 1916 Friedrich Adler, fiul radical al șefului moderat al partidului social-democrat Viktor Adler, l-a împușcat pe primul ministru la Viena, în hotelul Meissl & Schaden, fapta aceasta provocând o impresie deosebit de profundă; în fața tribunalului acuzatul s-a apărat foarte abil. Acum, dr. Ernest /von/ Koerber a fost din nou însărcinat cu formarea guvernului, dar a trebuit să demisioneze încă înaintea sfârșitului acestui an.

O altă schimbare a fost mult mai însemnată: la 21 noiembrie 1916 murea împăratul Francisc Iosif I la vârsta de 86 de ani. Imaginea bătrânului suveran a devenit astăzi simbolul unei epoci, ai cărei ani îndelungați de pace premergători lui 1914 sunt considerați de-a dreptul ca fiind „vremea bună apusă“ /„gute alte Zeit“/. Puterea și tenacitatea unor astfel de opinii își află expresia în mareea de publicații care tocmai și după cel de-al doilea război mondial se ocupă de persoana, familia și anturajul împăratului. Conștiința datoriei, atitudinea soldățească a monarhului, tragismul vieții

sale de familie par să justifice numeroasele simpatii, pe de altă parte multor contemporani li s-a părut că sfiala pesimistă înaintea acțiunilor și faptelor energice a îmbătrânitului a fost una din cauzele apunerii imperiului său. Și în momentul izbucnirii războiului mondial, suveranul nu-și făcuse nici un fel de iluzii, dar nu mai avea tăria să reziste insistențelor venite din anturajul său.

Pe noul împărat Carol, fiul arhiducelui Otto și al prințesei Maria Josepha, îl preceda faima unui bărbat tânăr afabil, jovial chiar; experiența politică lipsindu-i, asupra dorinței și voinței sale de pace ferme nu exista în schimb nici un fel de dubiu. Austria era amenințată de distrugere de către coaliția adversarilor, dar nici superioritatea strivitoare a Imperiului German în cazul unei victorii a Puterilor Centrale nu oferea perspective prea îmbucurătoare.

Succesorul lui Koerber a fost contele Clam-Martinitz, un aristocrat ceh, un prim-ministru care nu a reușit să determine concetățenii săi la o colaborare în cadrul monarhiei, dar căruia și germanii i s-au opus. Guvernul Clam-Martinitz a fost urmat, în iunie 1917, de un cabinet de funcționari condus de Ernst von Seidler, mai apropiat partidelor germane, și care a vrut să-i câștige pe cehi de partea sa printr-o amnistie foarte largă; astfel, politicienii cehi Karl Kramar și Alois Rasín, arestați și condamnați pentru înaltă trădare, au fost eliberați. Față de propaganda alimentată dinspre străinătate, îndeosebi dinspre cercurile pariziene din jurul lui Thomas G. Masaryk și Edvard Benes, asemenea măsuri nu au mai avut, însă, vreun efect notabil.

O scădere esențială a moralului general a fost provocată de lipsa de alimente, care a început să se resimtă puternic încă din anul 1916, ea lovind îndeosebi orașele și zonele industriale ale jumătății apusene a imperiului. Gestiunea alimentelor cu ajutorul unui sistem de cartele nu a funcționat satisfăcător; unele zone cu surplusuri agricole, cum ar fi Galiția și Bucovina, au fost tot mai des dislocate în urma luptelor armate. Lipsa brațelor de muncă, egoismul ungurilor și sabotajul intenționat mai ales din regiunile slave, absența oricărui import însemnat au agravat ananghia, situația proastă neputând fi depășită nici prin surogate și produse de rezervă de calitate proastă, cum au fost pâinea din mălai, cafea de război, legume uscate, marmelada de război, zaharina. O ușurare limitată pentru marile orașe a asigurat-o grădinăritul mic practicat începând cu anul 1917

(„Schrebergärten"= grădinițe de zarzavat, de regulă la marginea orașelor), care era adesea completat cu creșterea păsărilor și a caprelor.

În fața importanței alimentării aliaților cu material de război de către Statele Unite, care nu puteau și nu vroiau să-și abandoneze debitorii, adică Antanta, Germania a proclamat la 8 ianuarie 1917 războiul total al submarinelor. Împăratul Carol și ministrul de externe, contele Ottokar Czernin, au observat pericolul acestei măsuri, nescăpându-le nici faptul că Berlinul își făcea iluzii riscante depreciative privind capacitatea militară a Statelor Unite; totuși, sub presiunea cercurilor militare, Austria a aprobat în cele din urmă intensificarea amenințătoare a războiului naval german. Așa cum era de așteptat, Statele Unite au declarat într-adevăr război Germaniei la 6 aprilie 1917.

Cel de-al doilea eveniment mare al primăverii 1917 a fost revoluția rusă din martie. Țarul Nicolae al II-lea a fost răsturnat; în ultima vreme el se pronunțase ferm împotriva încheierii păcii. Regimul țarist a fost înlocuit cu un guvern republican și burghez de stânga, dar credincios alianțelor încheiate de țar; așadar, acest guvern a continuat războiul, ceea ce l-a costat, însă, toate simpatiile populației extrem de agitate din pricina enormelor sacrificii de vieți omenești, ducând în cele din urmă la revoluția comunistă din octombrie.

O inițiativă de pace pornită din Austria în anul 1917, ale cărei începuturi datează, însă, din anul precedent, a dobândit o însemnătate specială. Doi frați ai soției împăratului Carol, Zita, prinții Xaver și Sixtus de Bourbon-Parma, au mediat un contact austro-francez. Tratativele au eșuat în cele din urmă din pricina protestului Italiei, după ce împăratul Carol declarase într-o scrisoare, probabil stilizată de prințul Sixtus, că va sprijini revendicările Franței privind retrocedarea Alsaciei și Lotaringiei. În aprilie 1918 dezvăluirea acestor tratative va deveni extrem de neplăcută pentru Monarhia dualistă atunci când ministrul de externe, incomplet informat, Czernin, a susținut că luările de contact cu Franța ar fi eșuat din pricina respingerii revendicărilor franceze privind țările imperiului /Reichslande, se referă desigur la Alsacia și Lorena/, la care guvernul francez a publicat conținutul scrisorii amintite, împăratul Carol trebuind s-o renege deși știa mai bine adevărul. În anul 1917 au mai existat diferite alte luări de contact de pace între Austria și Franța, care vroia să separe Monarhia habsburgică de aliatul german; din această cauză au eșuat toate

aceste tratative și tentative, la fel ca și un contact austro-britanic, la care au îndeplinit funcțiunea de intermediari politicianul sud-african generalul Smuts și fostul ambasador austriac la Londra, contele Mensdorff-Pouilly.

Situația de pe fronturile austriece nu a evoluat în anul 1917 chiar așa de nefavorabil. Armata rusească era, oricum, deja destul de slăbită; o ofensivă împotriva austriecilor din Galiția a consemnat la începutul lunii iulie câteva izbânzi destul de însemnate; apoi, însă, rușii au trebuit să se retragă îndeosebi datorită presiunii puternice din partea trupelor germane; mult mai bine s-au bătut românii în sudul extrem al frontului răsăritean. La 7 noiembrie 1917 (25 octombrie stil vechi) bolșevicii au învins în Rusia guvernul Kerenski. Stăpânii noi au făcut imediat o ofertă de pace. Tratativele de pace purtate din decembrie 1917 la Brest-Litovsk s-au dovedit a fi extrem de lungi întrucât existau divergențe de opinii între Puterile Centrale, iar de partea adversă delegația ucraineană s-a separat de cea rusească condusă cu abilitate de Leo Trotzki. La 9 februarie 1918 s-a încheiat o pace separată cu Ucraina, de la care se aștepta o îmbunătățire a aprovizionării alimentare. Această speranță s-a împlinit doar într-o măsură foarte mică. Tratativele cu sovieticii au fost întrerupte de aceștia; când însă trupele germane au continuat să avanseze, guvernul rus s-a răzgândit, semnând la 3 martie 1918 tratatul de pace de la Brest-Litovsk, adaptat doleanțelor cercurilor militare germane și care a adus condiții aspre pentru ruși putând fi comparat, mai târziu, cu cel de la Versailles, chiar dacă el nu se atingea de marele teritoriu locuit de ruși; pierderile principale ale Rusiei au fost Finlanda, provinciile baltice, Polonia și Ucraina.

Trasarea frontierei dintre Polonia și Ucraina, care dădea ucrainenilor țara Cholm de la vest de Bug și care era locuit de poloni și ucraineni și de alte neamuri, i-a supărat pe polonezi. Începând cu anul 1916 „chestiunea poloneză“ a reprezentat una din cele mai dificile probleme în toate planurile Puterilor Centrale vizând posibila încheiere a păcii și noua organizare de după război, aceasta deja din simplul motiv al prezenței polonilor în țările proprii ale marilor puteri, polonezii tinzând în chip firesc spre un stat național format din teritorii ruso-poloneze. Puterile Centrale au căutat astfel să lege viitoarea Polonie într-o formă sau alta de ele, oscilându-se între o soluție „austro-polonă“ și una „germano-polonă“. Încă nu se luase în acest sens vreo decizie definitivă când a fost proclamat un stat polonez la

5 noiembrie 1916; înscrierea așteptată de voluntari nu a avut însă loc, un ecou mult mai mare aflând formarea de legiuni poloneze în Galiția la începutul războiului. După decizia proucraineană privind țara Cholm și privind cea a împărțirii în două a Galiției, polonezii s-au distanțat de Puterile Centrale; legiunile poloneze a trebuit să fie desființate. De acum încolo, poporul polonez și-a îndreptat toate speranțele și așteptările spre promisiunile Antantei, care dispunea și de câteva corpuri de trupe poloneze.

Pe frontul italian s-a produs o schimbare neașteptată în toamna târzie a anului 1917. Cea de-a zecea și a unsprezecea bătălie de pe Isonzo din mai, respectiv din august — septembrie 1917 aduseseră, iarăși, numai câștiguri teritoriale neînsemnate italienilor, măcinând, în schimb, până la extrem rezervele de pe frontul austriac de la Isonzo; exista temerea pe deplin justificată că o nouă ofensivă italiană va duce la catastrofa austriacă. Pentru a o preveni, s-a întreprins o ofensivă proprie care trebuia să despovăreze frontul. Ofensiva declanșată la 24 octombrie a început, la fel cu atacul asupra poziției Gorlice, cu o „lovitură în vinclu“ („Winkelstoß“), declanșată pe cursul superior al râului Isonzo, în regiunea de la Flitsch și Tolmein, cu trageri de proiectile chimice și incursiuni de branduri. Succesul a fost neașteptat de mare, ținta maximală, linia Tagliamento, a fost depășită ajungându-se până la râul Piave. Nu s-a reușit, în schimb, tăierea căii de retragere a trupelor italiene pe cursul inferior al râului Isonzo; oricum ar fi, au fost făcuți peste 300 000 de prizonieri, creându-se, pe Piave, un front nou, mult scurtat; proviziile cucerite au asigurat armatei pe un timp independența alimentară.

Astfel, la finele anului 1917, situația militară a Puterilor Centrale era, în ansamblul ei, deja destul de serioasă, dar încă nu fără speranțe. E drept că nu s-a reușit recuperarea numeroșilor prizonieri din Siberia pentru armatele Puterilor Centrale, întrucât rezistența formațiilor rușilor albi și legiunile cehești, întărite iarăși între timp, din Siberia au împiedicat o astfel de recuperare. Un semn sigur de criză din interiorul țării a fost o grevă amplă a muncitorilor industriali din ianuarie 1918. La începutul lui februarie s-a ajuns la o rebeliune a marinarilor de pe unele vase de război ancorate în portul Cattaro, remarcându-se elemente în parte radical-socialiste, în parte slave, favorabile Antantei.

Conducerea armatei germane mai credea atunci într-o posibilă izbândă armată pe frontul de vest, încă înainte ca americanii să intervină în masă de partea adversă. Ofensiva din martie de pe frontul apusean, operațiunea „Michael", a înregistrat, la început, mari succese, dar apoi ea s-a împotmolit în sânge și nămol. Ar fi fost poate mai recomandabil să se încerce negocieri de pace sub amenințarea unei ofensive. În cursul luptelor din iunie de pe Marna americanii au fost deja prezenți cu forțe puternice, germanilor rămânându-le interzisă orice izbândă. La fel și ofensiva austriacă din Welschtirol și de pe Piave a eșuat provocând pierderi grele. Când situația de pe frontul francez s-a înrăutățit din nou, câteva divizii austriece au trebuit să fie deplasate pe frontul de vest.

Situația din hinterland a devenit tot mai disperată, foamea măcinând forța și voința de rezistență a populației civile mai devreme decât cea a trupelor. O escaladare dramatică a avut loc atunci când șeful comisiei de aprovizionare, generalul Ottokar Landwehr a dispus, la 30 aprilie 1918, sechestrarea remorcherelor germane încărcate cu grâne pentru a putea astfel să aprovizioneze Viena unde rezervele alimentare erau practic epuizate. În urma unei întrevederi din mai 1918 între împărații Carol și Wilhelm la cartierul general german de la Spa s-a încheiat un acord cu scopul unei mai bune și strânse colaborări economice și politice; tot aici s-a convenit asupra unei „Europe Centrale" conduse de Germania, o idee propagată de cercul din jurul lui Friedrich Naumann. Tratatul de la Spa a întărit fără îndoială esențial și poziția cercurilor extrem-antiaustriece din tabăra Antantei, îndeosebi cea a emigrației cehe. De acum încolo s-a început să se dea o mai mare ascultare lozincii *„Dćtruisez l'Autriche-Hongrie!"* /„Distrugeți Austro-Ungaria!"/. Consiliul național cehoslovac a fost recunoscut de francezi la Paris la sfârșitul lui iunie 1918 ca un guvern al unui stat aliat, celelalte puteri aliate urmând acestui exemplu ceva mai târziu.

În Austria, guvernul a pierdut treptat din autoritatea sa, deputați slavi batjocorind în parlament nepedepsit statul austriac. La 20 august 1918 Seidler a demisionat, a urmat un cabinet condus de baronul social-creștin Max Hussarek-Heinlein. Cam în aceeași vreme s-au ascuțit fenomenele de criză pe fronturile militare; la 8 august, „ziua neagră", englezii au spart frontul de vest german; mult mai gravă a fost înaintarea armatei franceze de la Salonic din septembrie. Frontul bulgar s-a năruit, la 26 septembrie

1918 Bulgaria cerând armistițiul; întăririle austriece și germane nu au reușit să restabilească frontul de aici; la 18 octombrie și turcii au cerut armistițiul.

Structura internă a Monarhiei habsburgice începea să se dizolve. E drept că răscoalele, așteptate de adversari, ale „popoarelor asuprite“ nu au avut loc, dar treptat s-au resimțit consecințele pierderilor de război, ale foamei și ale propagandei inamice. Cele 14 puncte ale președintelui Wilson au avut un efect publicitar foarte mare; cel de-al zecelea prevedea însă numai „dezvoltarea autonomă a popoarelor Austro-Ungariei“, evenimentele au depășit, însă, acest nivel. La 4 octombrie 1918 partidele burgheze germane au sprijinit o rezoluție înaintată parlamentului de către Viktor Adler care sublinia dreptul la autodeterminare al tuturor națiunilor din Monarhia habsburgică, cerând totodată acest drept și pentru austriecii germani. Într-un fel în chiar ultima oră, împăratul Carol a publicat la 17 octombrie 1918 un manifest care vestea defalcarea Cisleithaniei în state naționale; în urma rezistenței înverșunate din partea primului-ministru ungar Wekerle, împăratul a trebuit să scoată Ungaria din acest program de reformă statală care oricum venea prea târziu[1]. Între timp, polonezii proclamaseră deja unirea tuturor regiunilor lor într-un stat național polonez, iar slavii de sud se apropiaseră de Serbia întrucât îndărătnicia ungară le refuzase orice concesie; alipirea formală de Serbia s-a produs apoi abia la 1 decembrie 1918. La 28 octombrie a avut loc răsturnarea de la Praga, consiliul național ceh preluând puterea, proclamând la 30 octombrie constituirea unei adunări naționale, căreia urmau să i se alăture și slovacii. În Ungaria, separarea de Austria a avut loc atunci când împăratul Carol i-a încredințat contelui Michael Károlyi, care se aliase cu social-democrații, formarea guvernului. Stephan Tisza, reprezentantul Ungariei vechi, a căzut victima unui atentat.

Armata chezaro-crăiască mai lupta pe frontul italian. Când s-a declanșat, la 24 octombrie 1918, ofensiva italiană, s-a obținut ultimul succes defensiv în regiunea Grappa[2], în luptele pentru Monte Asolone și Monte

---

[1] Afirmația este fără îndoială justă, dar ea se contrazice cu fraza introductivă la ziua proclamării manifestului care conținea acest program și unde acesta mai era chipurile „de ultimă oră“ — *n. tr.*

[2] Grappa este țuica italiană! — *n. tr.*

Pertica; apoi, însă, trupele ungare au fost rechemate de guvernul lor; când unități britanice în cooperare cu armata italiană au forțat râul Piave, multe corpuri de trupe negermane au refuzat ascultarea, frontul intrând în descompunere. În după-amiaza zilei de 3 noiembrie s-a încheiat armistițiu prin acceptarea condițiilor apăsătoare dictate de Antanta. Condițiile armistițiului conțineau în primul rând obligația eliberării Tirolului de Sud până la Brenner, dincolo de aceasta se mai prevedea libertatea de mișcare a trupelor aliate pe întregul teritoriu de stat în măsura în care această mișcare era cerută de necesități strategice și politice; se prevedea, de asemenea, retragerea trupelor germane și demobilizarea armatei austro-ungare.

Partea austriacă nu a mai apucat să-și anunțe trupele că armistițiul urma să intre în vigoare abia a doua zi la ora 15; s-a ajuns astfel la sistarea imediată a ostilităților și peste 300 000 de soldați, îndeosebi de pe frontul tirolez, necunoscând situația, au căzut, fără luptă, în captivitatea italiană. Aceste evenimente au fost și sunt glorificate în Italia ca marea victorie de la Vittorio-Veneto care ar fi decis, chipurile, întregul război mondial. Resturile armatei austriece și părți intacte de oștiri s-au reîntors acasă, de obicei cu trenurile.

Aici evoluția nu se oprise în ultimele zile ale lui octombrie. La 21 octombrie 1918 se întruniseră în clădirea dietei Austriei Inferioare reprezentanții populației din teritoriile de expresie germană ale monarhiei, îndeosebi deputații parlamentari aleși de această populație la alegerile din 1911; referindu-se la dreptul de autodeterminare acești reprezentanți s-au constituit ca „adunarea națională provizorie a statului austriac german de sine stătător“. Guvernul Hussarek a demisionat, locul său a fost luat la 22 octombrie de un cabinet, gândit încă drept reprezentând întreaga Cisleithania, condus de social-creștinul Heinrich Lammasch, de la al cărui prestigiu ca profesor de drept internațional renumit pe plan european se așteptau și sperau multe lucruri bune. Ca ultimul ministru de externe chezaro-crăiesc a fost numit contele Julius Andrássy, care, de acord cu împăratul Carol, a desfăcut alianța germană, o măsură lipsită de vreo importanță practică; într-o notă către președintele Wilson din 27 octombrie, noul ministru de externe s-a pronunțat pentru o pace separată con-

form condițiilor Antantei. Deputații austrieci germani ai tuturor partidelor au dezaprobat vehement acest procedeu al lui Andrássy.

Primele zile ale lui noiembrie au adus decizia asupra formei de stat. Împăratul Carol nu a renunțat la tron, rămânând deocamdată în țară, spre deosebire de împăratul Wilhelm care se refugiase în Olanda. La 11 noiembrie el a publicat oricum o declarație, prin care anunța că va renunța să mai participe la trebile de stat și că va recunoaște orice decizie privind forma de stat. Ziua următoare, pe 12 noiembrie 1918 așadar, adunarea națională provizorie a proclamat în unanimitate Republica Austria Germană /Republik Deutschösterreich/. Istoria Imperiului habsburgic de pe Dunăre luase sfârșit....

CAPITOLUL X

70 DE ANI DE LA PRIMA LA CEA DE A DOUA REPUBLICĂ (1918—1988)

ÎNCEPUTURILE REPUBLICII. TRATATUL DE PACE, PROBLEMELE DE FRONTIERĂ ȘI CHESTIUNEA ALIPIRII

Tânăra Republică Austria Germană a stat de la început sub semnul unor dificultăți politice și economice apăsătoare, care s-au agravat mai degrabă în anul 1919 decât să se fi diminuat. Exercitarea puterii de guvernământ era după 12 noiembrie de datoria unui consiliu de stat compus din membri ai adunării naționale și încredințând conducerea propriu-zisă a afacerilor unor secretari de stat. Landurile au depus declarații de aderare. La 16 februarie 1919 au avut loc alegeri, în urma cărora locurile de deputați s-au distribuit astfel: social-democrații 72, social-creștinii 69, național-germanii 26, membri ai unor grupări de disidenți 3. În regiunile ocupate de inamici, ale căror populații recunoscuseră Austria Germană, îndeosebi în părți ale Carintiei, Stiriei și ale Tirolului de Sud, apoi în zonele de limbă germană ale Boemiei, Moraviei și Sileziei nu s-a putut vota. Când s-a constituit, la 4 martie 1919, adunarea națională vieneză și când germanii sudeți au demonstrat în favoarea dreptului de autodeterminare, militarii cehi au tras în mulțimea adunată la Kaaden și în alte localități; au fost mulți morți și răniți. La 27 ianuarie 1919 soldații sloveni däduseră un exemplu similar în Marburgul sud-stirian („Marburger Bluttag" — „Ziua

sângeroasă de la Maribor"). Pentru circumscripțiile alpine unde nu s-a putut vota, adunarea națională s-a completat cu reprezentanți numiți renunțându-se la o măsură asemănătoare și pentru Țările sudete.

La 15 martie adunarea națională a ales un guvern de coaliție social-democrat și social-creștin condus de Karl Renner, cancelar de stat, având-l pe Otto Bauer ca secretar de stat pentru externe și pe Julius Deutsch ca secretar de stat pentru problemele militare. Social-creștinul Jodok Fink din Vorarlberg a fost numit vicecancelar. E drept că acest guvern nu prea era stăpân în propria casă, funcționând pe lângă el și soviete muncitorești și soldățești. Armata republicană nou constituită, numită Volkswehr /apărarea, armata poporului/ era deocamdată foarte puțin disciplinată. Armatei poporului îi era încorporată „Garda Roșie" care asculta de partidul comunist, nou înființat, din punct de vedere numeric complet nesemnificativ, în schimb foarte activ și gălăgios. Când, deci, în martie 1919 și în aprilie din același an s-au instituit republici sovietice în Ungaria respectiv Bavaria, o evoluție similară părea posibilă și pentru Austria. Deja la 12 noiembrie 1918 avuseseră loc răpăituri de arme ale Gărzii Roșii înaintea clădirii parlamentului, mult mai grave fiind acțiunile puciste îndreptate împotriva reprezentanței poporului și a poliției din 17 aprilie și 15 iunie 1919 soldate cu victime; în februarie avuseseră loc acțiuni de violență la Graz. Toate aceste tentative au eșuat, Austria fiind scutită de o republică sovietică; după năruirea stăpânirilor comuniste din Ungaria și Bavaria, Austria a fost asigurată în această privință. În rest, însă, evoluția a fost destul de sumbră, îndeosebi în ceea ce privea frontierele de stat.

În mai 1919 delegația de pace a Austriei Germane a plecat la St. Germain-en-Laye (lângă Paris) unde a fost ținută într-un fel de internare. Ea nu a fost acceptată să participe la tratative, ci putea prezenta doar propuneri în scris, fiind cu totul nesigur dacă erau măcar studiate. Pesimismul cu care cancelarul de stat Renner și șeful delegației așteptase conferința de pace s-a adeverit justificat din plin. Ceva speranțe erau în legătură cu renumele internațional al unora dintre membrii delegației Austriei Germane, Franz Klein și Heinrich Lammasch fiind, în definitiv, doi juriști recunoscuți pe plan internațional, și Rudolf Slatin-Pascha se bucura de o înaltă apreciere în cercurile engleze în urma activității sale depuse în Sudan.

Un eșec total a fost înregistrat în privința chestiunii sudeto-germane. Cehii ocupaseră deja regiunile germane din Țările sudete, opunându-se o

rezistență doar în câteva localități; guvernul saxon și cel prusac refuzaseră un ajutor militar, desigur posibil, pentru Boemia germană și pentru regiunea nord-moravă-sileziană. Boemia de sud a fost pierdută nu în ultimul rând datorită dezinteresului Austriei Superioare; în Moravia de sud s-a rezistat ceva mai multă vreme, dar și aici forurile competente au dus lipsa inițiativelor necesare, iar dinspre Viena a venit un sprijin insuficient. Cererile cehilor privind respectarea „granițelor istorice" de o vechime foarte variată au fost mai mult decât discutabile, întrucât se revendicau și teritoriile slovace situate înăuntrul granițelor istorice ale Ungariei. De altfel și în apus s-au corectat frontierele, e drept toate în defavoarea Germaniei și Austriei. Așadar în timp ce se refuza dreptul de autodeterminare la mai bine de trei milioane de germani sudeți, locuitorii țărișoarei Hultschin din Silezia prusacă au fost alipiți Cehoslovaciei complet împotriva voinței acestor oameni și numai pe baza graiului lor slav; și Austria Inferioară a fost privată de teritorii frontaliere, parte din motive de legături în transporturi, cum a fost regiunea din jurul orașului Gmünd (care în final a rămas Austriei) și cazul localității Feldsberg, parte din „motive naționale", a părții cehe și slovace a populației de la Rottenschachen și Themenau. Și în triunghiul March-Thaya s-au operat corecturi de graniță. Sute de mii de sud-moravi și sud-boemi de limbă germană au fost predați Cehoslovaciei în pofida naționalității lor. Trasarea noilor frontiere a fost așadar un produs al bunului plac al învingătorilor; numai revendicările cehești excesive au rămas neîmplinite, cum a fost bunăoară coridorul prin Burgenland pentru a separa Austria de Ungaria, despre care se va mai vorbi, apoi cererea privind cedarea unei părți a regiunii Weinviertel. Justificarea pretențiilor cehe era complet insuficientă (pe când în privința celorlalte revendicări, conferința de pace le-a rezolvat de obicei favorabil cehilor); aceste pretenții au fost expuse și argumentate în trei memorii al căror text a fost cunoscut mai târziu; aceste memorii conțineau multe inexactități și deformări penibile. Frumoasei devize „Adevărul învinge!" din stema cehoslovacă, dar și legendei vest-europene în jurul lui Masaryk și Benes, asemenea mașinațiuni nu li se potriveau de fel; pe de altă parte nu putem să nu observăm că ele au fost răsplătite cu cea mai mare generozitate. În fond, decisiv în toate acestea a fost faptul că, în general, pretențiile cehoslovace nu se opuneau intereselor altor state învingătoare; de argumentele austriece abia dacă era cineva căruia să-i pese de ele cât de cât.

Cu totul lipsită de succes a fost delegația austriacă și în privința reglementării trasării frontierei față de Italia: Tirolul de Sud a fost pierdut. Politicienii tirolezi competenți nu au operat prea fericit, subliniindu-se independența Tirolului, ei sperau că vor putea salva sudul periclitat al țării, ceea ce a și fost interpretat întocmai în cercurile aliate, anume că tirolezii erau în egală măsură atât împotriva Austriei cât și împotriva Italiei. În tratatul de la Londra (1915) aliații promiseseră Tirolul de Sud regatului apenin, însă la trasarea graniței cu Iugoslavia, Italia a trebuit să accepte deosebiri considerabile față de acordurile și promisiunile de la Londra; de asemenea, nici dorințele coloniale ale Italiei nu au fost împlinite. În schimb, în privința Tirolului de Sud lucrurile au evoluat altfel. În Austria se puneau mari speranțe în președintele Wilson, care însă a cedat foarte repede întregul Tirol de Sud german italienilor, cu toate că cel de al nouălea punct din cele 14 prevăzuse „noua trasare a granițelor Italiei de-a lungul unor linii clar identificabile prin intermediul naționalităților“. Liniile directoare ale delegației americane de pace, care se îndepărtaseră deja de la acest principiu, au acordat cel puțin menținerea unei legături directe între Tirolul Răsăritean și de Nord, prin valea Puster și Brenner, pe teritoriul de stat austriac. Președintele american și-a sacrificat teza proclamată solemn probabil nu din pricina unei cunoașteri speciale insuficiente, așa cum s-a căutat scuză lui Wilson, ci mai degrabă din pricina recompensării Italiei cu Tirolul de Sud pentru decepții în alte privințe și din respect pentru mentalitatea și opiniile numeroșilor italo-americani. Diplomaților și publiciștilor englezi nu le păsa prea mult de dorințele anexioniste ale Italiei, dar, spre deosebire de Statele Unite, Anglia semnase tratatul de la Londra, așa încât a trebuit să accepte abandonarea Tirolului de Sud, nu fără a adresa Austriei cuvinte de compătimire și regret care nu obligau la nimic. Și francezii știau că pretențiile italiene nu erau justificate, dar înaintea contradicțiilor care separau în general Franța de Italia, care cândva duseseră chiar la încheierea Triplei Alianțe, iar acum erau și mai accentuate în urma fricțiunilor dintre Italia și aliatul iugoslav al Franței pe coasta răsăriteană a Adriaticii, se părea oportun ca prin satisfacerea dorințelor italiene asupra Tirolului de Sud să se creeze un nou obiect de litigiu între Italia pe de o parte, iar pe de alta între Austria și Germania.

Argumentul principal al italienilor pentru „granița naturală“ de-a lungul cumpenei apelor era în fond insignifiant, întrucât principiul cumpenei

apelor abia dacă era respectat la vreo altă graniță europeană, trebuind de altfel să se cedeze, în final, Italiei și comunele est-tiroleze, aflate dincolo de cumpăna apelor, Sexten, Innichen și Vierschach. Tocmai Tirolul de Sud oferea posibilitatea aflării unei soluții juste și simple a trasării graniței politice din cauza unei concordanțe mari a frontierelor lingvistice cu linii de frontiere geografice clare, începând de la Ortler, trecând prin pasul Salurn până la Dolomiți; cei 11 000 de ladini care ar fi rămas împreună cu 22 000 germani din Tirolul de Sud Austriei se considerau oricum tirolezi și austrieci. Acest traseu de frontieră nu ar fi fost, din punct de vedere strategic, și pentru Italia în nici un caz nefavorabil. Dorința stabilirii graniței la Brenner s-a născut așadar nu din motive militare adevărate ci din motive naționaliste, deosebit de evidente prin intermediul cuvântărilor și scrierilor politicianului-anexionist fruntaș și fanatic italian Ettore Tolomei. Italia a câștigat puțin, o fâșie de graniță, de ai cărei locuitori băștinași va rămâne izolată prin antipatii reciproce, Austria a pierdut peisajul ei cel mai frumos, iar Tirolul a fost amputat; chiar și părțile rămase Austriei, anume Tirolul de Nord și de Est, nu mai formau vreo unitate.

Italiei i-a revenit și valea carintiană Kanal, în această stabilire a frontierei s-a trecut din nou cumpăna apelor în defavoarea Austriei în ceea ce privește localitățile Tarvis și Goggau.

Austria a avut mai mult succes în apărarea pretențiilor sale față de Iugoslavia, e drept numai în porțiunea de frontieră carintiană. Imediat după terminarea războiului, unitățile slovene ocupaseră câteva regiuni de frontieră sudice ale Carintiei. Întrucât această ocupație a fost necontenit întinsă la Klagenfurt s-a hotărât la 5 decembrie 1918 să se opună rezistență în ciuda sfatului contrar venit din partea guvernului de la Viena. La organizarea apărării s-au remarcat în chip special locotenentul-colonel Ludwig Hülgerth, în calitatea sa de comandant al țării Carintia, și locotenentul-major Hans Steinacher, comandant de trupe și propagator /?/. În ianuarie 1919 s-a ajuns la tratative favorabile de armistițiu; o comisie americană de studii condusă de locotenentul-colonel Sherman Miles a călătorit prin zona litigioasă alcătuind un raport asupra situației favorabil Austriei. La 29 aprilie 1919 slavii de sud au încălcat armistițiul atacând; mai întâi ei au fost respinși departe și doar intervenția trupelor sârbești a schimbat raportul de forțe. Orașul Klagenfurt a fost ocupat de iugoslavi, dar a trebuit să fie eliberat la intervenția puterilor aliate. Tratatul de pace

prevedea un plebiscit în două zone. În zona sudică A, eliberată cu scurt timp înaintea plebiscitului care a avut loc la 10 octombrie 1920, 59 la sută dintre voturi s-au pronunțat pentru Austria, cu toate că la recensământul din 1910, 70 la sută din populația acestei zone indicaseră ca limba uzuală cea slovenă. Mărturisirea lingvistică și politică nu erau, aici, tocmai identice. În urma rezultatului favorabil Austriei al plebiscitului realizat în zona A într-o formă ireproșabilă, s-a renunțat la plebiscitul în zona B nordică și mai mică (Klagenfurt și împrejurimi) al cărui rezultat ar fi fost de la început fără echivoc. În ciuda rezultatului favorabil al plebiscitului și Carintia a trebuit să accepte cedări de trei teritorii mai mici. Valea Kanal a revenit Italiei, așa cum s-a amintit deja, valea Mieß împreună cu Unterdrauburg a revenit, fără consultarea populației, Iugoslaviei, la comuna Oberseeland la sud de munții Karawanken se renunțase de la început.

Hotărârile conferinței de pace în privința porțiunii stiriene de frontieră nu erau favorabile Austriei. Sub conducerea unui ofițer orientat spre slavii sudici, generalul Maister, slovenii creaseră aici un *fait accompli*, ocupând cu forța capitala Stiriei de Sud, Marburg, și invadând pe alocuri teritorii pur germane, cum ar fi bazinul Abstall la sud de râul Mur. Un timp oarecare a existat speranța unui plebiscit în regiunea Marburg întrucât Italia, firește numai atunci când nu era vorba de propriile ei frontiere, prefera mijlocul plebiscitului pentru reglementarea litigiilor de frontieră, pronunțându-se ca atare în favoarea acestui plebiscit; în cele din urmă, însă, s-a impus poziția Franței care era împotriva unui astfel de plebiscit la Marburg. Din regiunea disputată, numai orașul Radkersburg a rămas Austriei. Doar în regiunea acestui oraș avusese loc, pe teritoriul stirian, o rezistență armată împotriva acțiunilor militare ale iugoslavilor, acest fapt nefiind probabil lipsit de importanță pentru decizia conferinței de pace. În rest, amenințarea, dinspre frontiera răsăriteană, de către republica sovietelor ungare paralizase complet orice voință de rezistență a Stiriei împotriva Iugoslaviei.

Cu un compromis s-a reglementat chestiunea Burgenlandului. În cele patru comitate ale Ungariei de vest Preßburg, Wieselburg, Ödenburg și Eisenburg (de aici și denumirea de „Burgenland") exista o puternică și numeroasă populație germană. Comitatul Preßburg a fost însă, de la început, atribuit în întregime Cehoslovaciei, care a primit și un capăt de pod la sud de Dunăre, ceea ce era restul concesionat din planul unui coridor slav până

la Adriatica. După năruirea monarhiei avusese loc o mișcare a țăranilor germani de câmpie și a așa-zișilor „Heinzen“ /bărbați proști și neîndemânatici/ din Burgenland în favoarea alipirii la Austria; la 7 decembrie 1918 s-a proclamat la Mattersburg chiar o „Republik Heinzerland“; militarii unguri au înăbușit însă această mișcare. Delegația austriacă de pace a stăruit asupra pretențiilor austriece asupra acestei regiuni germane, în care existau puține insule lingvistice croate, tratatele de pace de la St. Germain și Trianon incluzând în cele din urmă dispoziții privind atribuirea Austriei a unor părți ale vestului german al Ungariei. În nord, însă, noua frontieră lăsa Ungariei o parte considerabilă a teritoriului câmpiei Burgenland-ului; calea ferată Preßburg-Agram trebuia să treacă pe teritoriul Ungariei. În plus, realizarea cedării Burgenlandului Austriei s-a amânat până la ratificarea tratatului de pace cu Ungaria, care s-a lăsat așteptată. După prăbușirea republicii sovietelor, Ungaria a încercat să impună o schimbare a stipulațiilor tratatului în privința graniței cu Austria. Părea de-a dreptul lipsit de vreo șansă de reușită ca să se obțină de la Antanta eliberarea și numai a unei părți din cei 1 500 000 maghiari atribuiți României, din cei 800 000 de maghiari atribuiți Cehoslovaciei sau din cei 500 000 de maghiari atribuiți Iugoslaviei; în schimb, față de Austria Ungaria s-a simțit mai puternică, cu toate că maghiarii prezentau în Burgenland numai o infimă parte a populației. O anumită importanță a avut-o și atitudinea unor politicieni și publiciști burghezi din Viena, animați de o mare simpatie pentru guvernul ungar de dreapta și care, pare-se, erau gata să sacrifice în orice caz pretențiile austriece asupra Burgenlandului. Când, în cele din urmă, jandarmeria austriacă trebuia să intre la sfârșitul lui august 1921 în Burgenland—Antanta interzisese participarea armatei republicane la această acțiune —partizani maghiari, dar și unități regulate ale armatei ungare conduse de contrarevoluționarii celebri Hejjas, Pronay și Osztenburg au opus o rezistență înverșunată. În urma intervenției Italiei stipulațiile tratatului de pace au fost modificate; la Ödenburg și în împrejurimile sale urma să decidă un plebiscit; organizarea acestuia se afla, însă, în mâinile autorităților locale maghiare, supravegherea internațională fiind încredințată generalului italian maghiarofil Carlo Antonio Ferrario; situația a evoluat într-atâta încât Austria și-a retras reprezentanții din comisia plebiscitului. La 12 decembrie 1921 s-a fixat data plebiscitului pentru 14 decembrie; el s-a soldat cu succesul

așteptat al ungurilor (64 la sută); comunele rurale se pronunțaseră în marea lor majoritate pentru Austria, ponderea voturilor pentru Ungaria fiind decisă de orașul Ödenburg, care a votat împotriva Austriei. Oricât de neplăcute au fost evenimentele premergătoare și din timpul plebiscitului, nu putem contesta faptul că în rândurile generației mai bătrâne a locuitorilor din Burgenland existau simpatii pentru Ungaria; așa cum o va dovedi evoluția viitoare, asemenea sentimente și mentalități nu erau prea profunde; de fapt nu s-a putut întreprinde nici o încercare serioasă de a se crea un partid ungarofil („maghiaronic") în Burgenland. Conștiința de sine politică a populației s-a dezvoltat foarte repede, așa încât aceasta a votat cu consecvență pe reprezentanții partidelor austriece care candidau pe întregul teritoriu al statului. În noiembrie regiunile Burgenland-ului au fost ocupate definitiv constituindu-se un land separat; primarii noului land au ales capitala Eisenstadt; de altfel decizia constituirii unui Burgenland federal propriu, teritoriile sale nefiind alipite nici Stiriei și nici Austriei Inferioare, se va dovedi a fi fost o hotărâre politică justă.

Un capitol deosebit de complicat al problemelor teritoriale l-a reprezentat landul Vorarlberg. Mai întâi Vorarlberg a procedat la separarea de guvernarea din partea Tirolului căci pe vremea monarhiei Tirolul guvernase și țara de la apusul masivului Arlberg. La 3 noiembrie 1918 adunarea landului Vorarlberg a declarat aderarea provizorie la statul Austria Germană; în diferite locuri ale țării au existat, însă, inițiative destul de susținute pentru o alipire la Elveția, îndeosebi în primăvara anului 1919, când relațiile economice și politice erau extrem de nesigure în Austria și când înconjurarea de către republicile sovietelor din Ungaria și Bavaria părea deosebit de amenințătoare. Un plebiscit neoficial din 11 mai 1919 s-a soldat cu 80 la sută din voturi pentru alipirea la Elveția. Chiar dacă participarea la acest plebiscit nu a fost prea ridicată, nu se poate nega faptul că în acest moment opinia majorității locuitorilor Vorarlbergului era în favoarea alipirii la Elveția, că ea se simțea înrudită cu populația alamană ale cărei economii solide și constituții federaliste bine închegate erau deosebit de atrăgătoare și amăgitoare. La St. Germain, însă, chestiunea Vorarlbergului nu a fost dezbătută. În Elveția însăși interesul pentru această chestiune era limitată, întrucât exista temerea perturbării structurilor naționale, dar mai ales ale celor confesionale ale Confederației. În cercurile Antantei, dar îndeosebi în Franța, se credea că o alipire a Vorarlbergului de Elveția va

atrage inevitabil după sine alipirea celorlalte țări alpine austriece de Germania. O dată cu consolidarea raporturilor austriece și cu formarea guvernelor burgheze la Viena mișcarea secesionistă din Vorarlberg a adormit curând; un căpitan al landului și un protector al acestei mișcări, Otto Ender, a devenit, în 1930, chiar cancelar federal austriac. Micul principat autonom Liechtenstein, legat de Austria printr-o uniune vamală între 1852—1919, s-a orientat, după destrămarea monarhiei, spre apus, încheind în anul 1923 o alianță vamală cu Elveția.

Opinia publică din Austria de după primul război mondial s-a preocupat, însă, mult mai mult decât față de problemele de frontieră cu „chestiunea alipirii“ /„Anschlußfrage“ /, adică tendințele spre o unire a Austriei cu Reichul german. Împreună cu proclamarea republicii din ziua de 12 noiembrie 1918, adunarea națională austriacă germană anunțase, în unanimitate, alipirea la Germania. Mai întâi, puterile Antantei nu au avut o atitudine comună față de această problemă; doar Franța era categoric împotriva unei astfel de uniuni, pe când America[1], Anglia și Italia aveau o atitudine oscilantă și ezitantă, pentru ca în aprilie 1919 să se impună punctul de vedere francez. Conferința de pace nici nu a mai discutat serios chestiunea anexării; de altfel, nici delegația austriacă nu a mai insistat asupra ei, sperându-se, în schimbul ei, concesiuni în alte domenii litigioase. O interzicere categorică a anexării nu se afla printre condițiile prezentate inițial delegației austriece; chiar și articolul definitiv nr. 88 al tratatului de pace s-a folosit de o parafrază originală: „Independența Austriei este definitivă, doar dacă consiliul Ligii Națiunilor (pentru decizia căruia era necesară unanimitatea) aprobă o schimbare“; din respect pentru dreptul la autodeterminare, proclamat doar de aliați, nu s-a ales aici în chip evident o formulare clară și univocă a interdicției alipirii.

Este aproape inutil să amintim aici că tratatul de pace a împiedicat, e drept, alipirea, dar nu a fost în stare să și anihileze ideea alipirii, dimpotrivă, el a intensificat-o chiar. În anul 1921 s-au organizat două plebiscite demonstrative pentru alipire, cu rezerva că era vorba doar de un sondaj al opiniei publice; cele două plebiscituri s-au soldat cu o majoritate covârșitoare pentru alipire în Tirol și Salzburg. Sub presiunea Antantei și înaintea pericolelor care se puteau naște pentru statul austriac mai ales în

[1] Adică Statele Unite ale Americii — *n. tr.*

zonele de frontieră, în Carintia și în Burgenland care *de facto* încă nu era unit cu Austria, s-a renunțat la ținerea de alte plebiscite în celelalte landuri. De atunci, mișcarea pentru alipire s-a limitat cu precădere la unele discuții cultural-politice.

Astăzi problemă alipirii nu mai este actuală, populația Austriei mărturisindu-se pentru independența țării sale; multe dificultăți ale realizării alipirii, cum ar fi încadrarea statului federal austriac în statul federal german, care presupunea automat renunțarea fie la unitatea statală a Austriei fie la drepturile landurilor austriece, nici nu au fost luate în considerație. Cu privire la intensitatea mișcării pentru alipire către finele primului război mondial se poate constata că aversiunea față de politica destul de samavolnică a puterilor victorioase trebuia să intensifice sentimentul de solidaritate cu Germania, la fel de aspru tratată și cu care se purtase războiul cot la cot. La aceasta s-a adăugat promovarea conștientă și intenționată de către Antanta nu numai a unificării statale a polonezilor ci și a cehilor, slovacilor și carpato-ucrainenilor, apoi a sârbilor, croaților și slovenilor, adică a unor popoare și neamuri care nu se iubeau necondiționat; aceste uniuni păreau aliaților că veneau în preîntâmpinarea țelurilor lor politice, pe când interdicția alipirii Austriei la Germania s-a datorat tocmai împrejurării că această alipire contravenea acelorași țeluri politice; astfel exista temerea privind existența Cehoslovaciei; simpatii eventuale pentru Austria nu au jucat în acest sens nici un rol esențial, așa cum acestea nu au avut și nici o influență palpabilă asupra formulării punctelor principale ale tratatului de pace de la St. Germain.

În argumentarea mișcării pentru alipire din anii '20 se susține de multe ori — și însuși Karl Renner a afirmat lucrul acesta după cel de-al doilea război mondial — că realizarea alipirii ar fi fost apreciată ca un succes politic, contribuind astfel la consolidarea democrației în Austria și Germania. Această argumentare este desigur destul de justă cu toate că nu se poate dovedi faptul că alipirea ar fi putut împiedica victoria național-socialismului în Germania și cu aceasta izbucnirea celui de-al doilea război mondial cu toate consecințele sale îngrozitoare. Oricum ar fi, mișcarea cinstită și democratică pentru alipire imediat după destrămarea monarhiei nu poate fi în nici un caz așezată pe aceeași treaptă cu propaganda de mai târziu pentru anexare și politica expansionistă ale național-socialismului,

pentru că astfel se deformează cunoașterea justă atât a primului cât și a celui de al doilea fenomen.

Stipulațiile tratatului de pace de la St. Germain, pe care adunarea națională austriacă germană a trebuit să le adopte la 10 septembrie 1919, mai prevedeau, între altele și o reducere a armatei la o oaste de mercenari mică dar foarte costisitoare de 30 000 de oameni, această cifră nu a fost atinsă niciodată, și înarmarea a fost îngrădită. La acestea s-au adăugat articole privind lichidarea averilor aflate în statele inamice; de fapt niște revendicări lipsite practic de subiect privind predarea flotei comerciale și renunțarea la cablurile submarine și telegrafice, un drept apăsător al aliaților de a ipoteca toate veniturile statului; în cele din urmă, Austriei înfometate i s-au pretins și livrări de carne și animale vii. În practică a trebuit să se renunțe la îndeplinirea acestei condiții ca și la celelalte reparații de război. Situația grea din alimentație, devenită uneori de-a dreptul disperată, a ajuns însă de multe ori obiectul unor încercări de șantaj politic din partea cehilor, italienilor și, în timpul crizei Burgenlandului, din partea ungurilor; de repetate ori se amenința cu blocarea livrărilor de alimente, sau sporirea acestora era condiționată de adoptarea unei poziții politice a Austriei favorabile furnizorilor de alimente. În contrast izbitor față de asemenea manevre au stat acțiunile de ajutorare spontane și altruiste ale americanilor și ale unor state neutre, cum ar fi Elveția, Țările de Jos și țările scandinave, care au salvat populația metropolei Viena de la moartea prin înfometare.

Pe baza tratatului de pace s-a modificat și denumirea de stat; locul denumirii „Republik Deutschösterreich" a fost luat de „Republik Österreich". Aliații nu au vrut astfel numai să evite orice înrudire cu Germania ci au intenționat mai ales să sublinieze continuitatea micii republici Austria față de jumătatea apuseană a monarhiei, în felul acesta republica și locuitorii ei fiind făcuți responsabili pentru războiul mondial și putându-se astfel justifica revendicările corespunzătoare pentru tratatul de pace. De fapt, cel puțin din punct de vedere al dreptului internațional, teza discontinuității ar fi fost mai justă; curând s-a opinat în general, chiar și în afara Austriei, că monarhia s-a dezintegrat în mai multe state noi, dintre care făcea parte și republica austriacă.

În legătură cu tratatul de pace au avut loc, în anii următori, tratative privind fondurile arhivistice austriece: noile granițe făceau necesară o

reglementare corespunzătoare a arhivelor. Deosebit de favorabil pentru Austria a fost faptul că această reglementare s-a făcut după principiul „provenienței" și nu după cel al „destinatarului", ceea ce, însă, era în general regula primordială în chestiunile de arhivă; prin aceasta s-a evitat o completă devastare a arhivelor. Confruntări foarte aprige s-au purtat în jurul patrimoniului artistic austriac, îndeosebi al marilor colecții vieneze; și în această privință austriecii și-au impus destul de bine punctul de vedere datorită și corectitudinii comisiei de juriști francezi, englezi și americani. Încă înaintea tratatului de pace Italia procedase la sechestrări samavolnice și ilegale de obiecte de artă din colecțiile vieneze, dar și cu acest stat s-a ajuns la un acord contractual.

O judecată de ansamblu și rezumativă a tratatului de la St. Germain (și a celorlalte tratate de după primul război mondial) trebuie să se ferească în primul rând de o luare de atitudine simplă și unilaterală. Nici produsele publicistice ale psihozei de respingere din primii ani de după război din Germania, Ungaria și Austria și nici „încercările de salvare" crispate din trecutul mai apropiat nu rezistă unei critici istorice obiective. În condițiile dificile imediat după război nu se putea aștepta o capodoperă, întrucât politicienii aliaților se aflau sub presiunea opiniei publice a popoarelor lor, o opinie naționalistă, cuprinsă și dirijată de beția victoriei; în unele cazuri, însă, politicienii răspunzători ai puterilor victorioase au dat ei înșiși dovadă de lipsa unei judecăți calme, ba uneori chiar și de lipsa bunăvoinței. Foarte neplăcut a fost de multe ori rolul experților științifici și semiștiințifici ai acestor politicieni, experții aceștia fiind ghidați mai degrabă de simpatia pentru popoarele lor preferate decât de dorința și voința obiectivității. Astfel s-a pronunțat o serie întreagă de verdicte eronate în problemele teritoriale; foarte nefericită a fost și tratarea reparațiilor germane, iar cât privește problema vinovăției declanșării războiului ar fi fost mai bine dacă ea s-ar fi lăsat pe seama cercetării istorice, care a și ajuns apoi la cu totul alte rezultate. Alte elemente ale tratatelor, cum a fost ocrotirea minorităților naționale, limitată numai asupra statelor noi, ideea dezarmării și cea a Ligii Națiunilor trebuie apreciate pozitiv, chiar dacă aplicarea și realizarea lor au fost defectuoase. Aspectul cel mai critic al tratatului de pace în ansamblu rezultă din faptul că această operă de pacificare a rezistat numai atâta vreme cât reprezentanți democratici ai statelor învinse, îndeosebi Germania, au căutat să atenueze condițiile cu mijloace politice corecte, tratatul

cedând repede înaintea metodelor robuste ale unei dictaturi militare. În ceea ce privește spațiul dunărean, statele naționale artificiale create în anul 1918 s-au dovedit, la ora pericolului, mult mai puțin rezistente decât vechea Monarhie dunăreană cu toate defectele ei incontestabile.

DE LA TRATATUL DE PACE LA CRIZA ANULUI 1927

Guvernul de coaliție al social-democraților și social-creștinilor nu a fost prea agreat de nici unul dintre cele două partide de guvernământ. Născut din necesitatea stringentă a combaterii comune a multiplelor năpăstuiri din perioada imediat următoare războiului, el a eșuat încă înaintea stăpânirii acestei situații. La 17 octombrie 1919 s-a mai reușit o dată reînnoirea guvernului de coaliție Renner-Fink cu schimbări de persoane de mică importanță; s-a publicat un program general.

După o interpolare a germanilor-mari[1] în parlament, secretarul de stat Julius Deutsch a publicat o proclamație care a dus la 10 iunie 1920 la o criză guvernamentală; guvernul de coaliție a fost înlocuit de un „cabinet de proporție" al social-democraților și social-creștinilor, în care nu mai exista o alcătuire împreună ci una alăturată; s-a renunțat la cancelarul de stat, președinția fiind preluată de social-creștinul tirolez Michael Mayr ca secretar de stat pentru reforma constituțională și administrativă. Acest cabinet de proporție a reușit, oricum, să promulge constituția din septembrie 1920, care fusese elaborată și modificată de profesorul universitar Hans Kelsen și de câțiva politicieni versați în dreptul public. Constituția era un compromis între ideile centraliste și cele federaliste prevăzând un sistem de două camere; consiliul național era completat de un consiliu federal ce reprezenta camera landurilor, care, în comparație cu deciziile consiliului național, avea numai un drept de veto de amânare. Capul statului urma să fie președintele federal cu drepturi destul de limitate; el trebuia să fie ales de către adunarea federală (compusă din consiliul național și consiliul federal).

Constituția a dispus și separarea Vienei de Austria Inferioară. „Viena Roșie" a devenit astfel mai mult ca oricând centrala social-democrației

[1] Großdeutsche — adepții politici pentru o Germanie Mare, incluzând și Austria — *n. tr.*

austriece, capitala federală urmând să devină orașul-model socialist. Politicienii comunali vienezi Jakob Reumann, Karl Seitz, Hugo Breitner și Julius Tandler au ocupat în partidul /social-democrat/ austriac poziții de prim rang.

La 17 octombrie 1920 au avut loc alegeri noi, soldate cu succesul social-creștinilor, care au obținut 79 de mandate față de 18 mandate pentru germanii-mari, 6 mandate pentru reprezentanții Partidului Țărănesc German, 62 mandate pentru social-democrați și un mandat pentru un democrat burghez. Cabinetul nou, iarăși sub conducerea lui Michael Mayr, a fost format din social-creștini și specialiști neutri din rândurile funcționărimii. În timpul guvernării cabinetului Mayr II a avut loc alegerea renumitului economist național și independent Michael Hainisch ca președinte federal. Curând s-a arătat că statul și guvernul nu au fost în stare să domine criza economică. Fenomenele inflaționiste s-au înmulțit, eforturile pentru obținerea de credite externe au eșuat. Devalorizarea amenințătoare și îngrijorătoare a monedei austriece a continuat accentuându-se după ce la 21 iunie 1921 președintele poliției vieneze dr. Johann Schober l-a înlocuit pe Mayr în calitatea de cancelar federal[1]. Astfel s-a ajuns la culminarea și la soluția nu întru totul satisfăcătoare a crizei Burgenlandului, ambele pomenite anterior. Păturile largi ale populației Vienei erau revoltate de forfoteala nestingherită a hienelor inflației, îndeosebi de atitudinea nerușinată, jignitoare și bruscantă a unor paraziți străini, care vroiau să trăiască și să savureze ieftin viața în Austria; la 1 decembrie 1921 au avut loc în capitala federală excese și jafuri grave. Pentru existența guvernului Schober a devenit fatal în cele din urmă și un pas probabil inevitabil de ordin politic extern. Animozitatea comună față de Ungaria dusese încă în anul 1920 la o anumită apropiere de Cehoslovacia; în vara lui 1921 au avut loc luări de contact personale între bărbați de stat austrieci și cehi, iar la 16 decembrie 1921 Schober a încheiat tratatul de la Lana, care conținea pe de o parte recunoașterea frontierelor și cu aceasta o nouă și firește foarte nepopulară renunțare la teritoriile germano-sudete, iar pe de alta un credit cehoslovac substanțial. Germanii-mari s-au retras din guvern contribuind împreună

---

[1] Mai înainte se afirmase că demnitatea de cancelar de stat a fost înlocuită cu cea de secretar de stat; prezentându-se noua constituție, nu se pomenește nimic de un cancelar federal — *n. tr.*

cu social-democrații la răsturnarea lui Schober la puțină vreme de la semnarea acestui tratat; determinantă a fost suspiciunea față de o dependență economică prea pronunțată de Franța și de sateliții ei central-europeni.

La 31 mai 1922 s-a format un guvern nou sub președinția preotului-mandatar social-creștin din Viena dr. Ignaz Seipel. Cu el intra în plină lumină a reflectoarelor scenei politice un bărbat care putea să treacă drept personalitatea spirituală cea mai însemnată a partidului său, care până atunci se păstrase, însă, mai mult în planul secund. În prima perioadă a republicii, prelatul din Austria Superioară Johann Hauser și agrarianul din Vorarlberg Jodok Fink determinaseră cursul partidului social-creștin în sensul unei politici de înțelegere cu stânga; acum Seipel, din motive de concepție asupra lumii dar și personale, era de la început pentru o distanțare mai pronunțată de social-democrație, această orientare accentuându-se mai degrabă în cursul anilor. În această privință nu a fost lipsit de importanță faptul că Seipel era exponentul „direcției vieneze" a social-creștinilor, care se aflau în capitala austriacă în opoziție cu o majoritate social-democrată, crezând că se pot impune numai printr-o politică de stat energică. Evoluții cu totul asemănătoare s-au remarcat în sânul partidului social-democrat, în care teoreticienii stângii au marginalizat aripa dreaptă a lui Karl Renner. Insistând asupra punctelor de program vizând lupta de clasă social-democrații au reușit să învingă concurența comunistă pe care au eliminat-o aproape cu desăvârșire, partidul comunist din Austria nereușind să cucerească nici un loc atât în consiliul național cât și în consiliul comunal vienez din anii primei republici; prăpastia dintre aceste două partide mari a fost, însă, lărgită și din partea stângii[1].

E drept că în anul 1922 ne aflăm abia la începutul evoluției politice fatale schițate mai sus. Problema și grija principală o reprezenta atunci situația financiară disperată și catastrofală a statului. Exista un consens în privința necesității depășirii ei, dacă Austria mai vroia să continue existența sa; în privința metodelor realizării acestei necesități opiniile erau divergente însă. Mai întâi, Seipel a încercat să asigure statului credite

[1] Fraza echivocă, acele „două partide mari" pare că se referă la partidele social-democrat și comunist, „stânga" fiind, în acest context, probabil partidul comunist. Cele „două partide mari" pot fi însă și social-creștinii și social-democrații. În această optică „stânga" este desigur partidul social-democrat. Această interpretare se apropie cu mare probabilitate de ceea ce a vrut să afirme autorul — *n. tr.*

interne stabilizând astfel moneda. Străinătatea apuseană vroia să controleze însă nemijlocit finanțele austriece, așa încât autoajutorul din partea institutelor bancare dependente de Franța și Anglia, respectiv Länderbank și Anglobank, nu a fost susținut și a trebuit să eșueze. Stabilizarea monedei nu a reușit deocamdată, devalorizarea coroanei austriece luând forme tot mai înspăimântătoare. Și apelurile directe la marile puteri au rămas neascultate; în toamnă, însă, Seipel a reușit totuși să afle, cu ajutorul Ligii Națiunilor, o cale de „asanare“ a finanțelor de stat austriece. La 4 octombrie 1922 s-au încheiat protocoalele de la Geneva între guvernele Angliei, Franței, Italiei și Cehoslovaciei pe de o parte, iar pe de alta al Austriei. Protocoalele de la Geneva au reînnoit interdicția alipirii pentru alți 20 de ani, acordându-se un împrumut de 650 de milioane de coroane de aur. Un program de reforme și asanare trebuia să stabilizeze situația financiară austriacă, finanțele de stat au fost puse sub controlul unui comisar general al Ligii Națiunilor.

Adoptarea protocoalelor de la Geneva a fost precedată de o dispută destul de aprigă în parlament; la 27 noiembrie legea asanării a fost aprobată de către reprezentanța poporului. Postul comisarului general al Ligii Națiunilor a fost preluat de olandezul dr. Alfred Zimmermann, care a ocupat această funcție, după o prelungire, până la 30 iunie 1926. În anul 1923 majoritatea statelor aliate au renunțat la dreptul lor de ipotecare generală acordat de tratatul de pace. Asanarea a impus o reducere substanțială a aparatului funcționăresc, stabilizarea monedei i-a reușit cu totul satisfăcător ministrului de finanțe dr. Viktor Kienböck. Problema creării de suficiente locuri de muncă a rămas nerezolvată până la sfârșitul primei republici, agravându-se și mai mult în decursul anilor. În ciuda imperfecțiunilor acțiunii de asanare și a formelor sale care îngrădeau chiar suveranitatea de stat, ceea ce a conferit Austriei faima puțin măgulitoare a unei „colonii a Ligii Națiunilor“, ele trebuie să fie apreciate ca neapărat pozitive pentru că numai ele au salvat statul austriac de falimentul inevitabil. Nici opinia publică austriacă nu a putut neglija acest adevăr, la noile alegeri din 1923 social-creștinii conduși de Seipel obținând 82 de mandate, social-democrații 68, germanii-mari 10 și Landbund 5 locuri în consiliul național. Pentru majoritatea absolută, așteptată de altfel de însuși Seipel, partidului său i-a lipsit un mandat. Urmările aspre ale asanării pentru funcționărime

și discuția în jurul chestiunii chiriilor (protecția chiriașilor) a costat pe social-creștini multe voturi, întărind, totodată, social-democrația.

Exista speranța că, după doi ani, adică la finele lui 1924, controlul genevez va fi ridicat, ceea ce nu a fost, însă, cazul, iar când a trebuit să facă concesii Ligii Națiunilor care vizau și finanțele landurilor federale, Seipel a întâmpinat rezistență din partea reprezentanților organizațiilor partidului său din landuri. Cancelarul federal a demisionat iar social-creștinul din Salzburg, dr. Rudolf Ramek, a preluat sarcina formării unui guvern de coaliție împreună cu germanii-mari. Încă înaintea scurgerii anului 1924 a avut loc și realegerea președintelui federal Hainisch, a cărui primă perioadă de activitate în funcția șefului de stat expirase. În calitate de cancelar federal, Ramek a reușit să reziste onorabil aproape doi ani (20 noiembrie 1924 până la 20 octombrie 1926). Nu atât de eficace a fost ministrul afacerilor externe Heinrich Mataja, ale cărui călătorii, cuvântări și interviuri necugetate au provocat destulă neliniște. Și ministrul de finanțe Jakob Ahrer a dat dovadă de slăbiciuni, opinia publică făcându-l responsabil de anumite afaceri neplăcute ale unor instituții bancare; atunci a falimentat tradiționala Zentralbank deutscher Sparkassen /Banca centrală a caselor de economii germane/, chiar și Postsparkasse a înregistrat pierderi considerabile. Ahrer, concetățeanul și protejatul căpitanului landului Stiria, dr. Anton Rintelen, a fost trecut pe linie moartă și drept urmare a emigrat în Cuba. Mai plăcut decât aceste întâmplări a fost faptul că activitatea comisarului general Zimmermann a expirat la 30 iunie 1926; e drept că posibilitatea unei reactivări a controlului din partea Ligii Națiunilor într-o situație de criză a rămas în continuare în picioare.

După un conflict privind remunerarea angajaților federali guvernul Ramek a demisionat; formarea noului cabinet a fost preluată de către Ignaz Seipel; el intenționa să învingă social-democrația printr-o colaborare strânsă cu celelalte două partide burgheze, cu germanii-mari și cu Landbund; în cele din urmă, pentru alegerile programate pentru 24 aprilie 1927, el a reușit să alcătuiască o „listă de unitate“ numai cu germanii-mari; tratative îndelungate și obositoare au fost necesare pentru plasarea candidaților pe listele comune. Propaganda electorală a social-democraților s-a concentrat din nou asupra protecției chiriașilor, agitația având destul succes. Social-creștinii au pierdut nouă mandate, dintre care două au revenit aliaților germani-mari, care au ajuns astfel să dețină 12 mandate, pe care

cu greu le-ar fi obținut dacă ar fi mers singuri. Patru mandate au revenit candidaților partidului Landbund, care a intrat astfel cu 9 deputați în parlament. Social-democrații au câștigat trei locuri în plus, având în total 71 de deputați. Insuccesul acesta electoral a fost compensat cu iuțeală de către Seipel, la formarea guvernului el apelând și la Landbund.

SLĂBIREA DEMOCRAȚIEI AUSTRIECE

Anul 1927 va consemna o criză gravă a democrației austriece, de la care ea nu-și va mai putea reveni niciodată. Viața politică a statului a fost perturbată în repetate rânduri de ciocnirile dintre „formațiile de autoapărare" ale partidelor sau ale organizațiilor apropiate lor, asemenea ciocniri soldându-se uneori chiar cu victime omenești. Aceste organizații paramilitare erau superioare, din punct de vedere numeric, însăși armatei federale, în cadrul căreia elementul social-democrat, cândva predominant, ba aproape exclusiv în armata populară, a pierdut tot mai mult teren datorită activității conștiente de scopul urmărit a ministrului armatei Carl Vaugoin. La această activitate nu era câtuși de puțin vorba unei depolitizări, așa cum susțineau cercurile apropiate ministrului, ci mai degrabă de o „repolitizare" a armatei, cu o accentuare evidentă a tradiției fostei armate chezaro-crăiești. Printre formațiile de autoapărare ale dreptei, s-a impus pe primul loc mai întâi „asociația luptătorilor de front", care a fost treptat depășită de „Apărarea vetrei" (Heimwehren), ale căror începuturi rezidă în luptele de apărare a Carintiei și în formațiunile militare defensive locale din alte landuri. Formațiunile național-socialiste „Liga apărării patriei" (Vaterländischer Schutzbund), „Apărarea germană" (Deutsche Wehr) erau încă destul de slabe. De partea social-democrată mai vechea „Apărare muncitorească" a fost înlocuită, în anul 1924, de „Liga de apărare republicană" (Republkanischer Schutzbund). O ciocnire între această ligă de apărare și luptătorii de front de la Schattendorf, o localitate din Burgenland, altfel destul de liniștit din punct de vedere politic, s-a soldat la 23 ianuarie 1927 cu doi morți din tabăra social-democrată: un invalid și un copil au fost împușcați. Când jurații i-au achitat pe făptași, nesocotind chiar și eventualitatea unui abuz al dreptului de legitimă apărare, a avut loc o demonstraţic tumultuoasă care s-a descărcat la 15 iulie 1927 la Viena

prin incendierea palatului justiției. În fond, aceasta a fost o reacție cât se poate de greșită, pentru că incitanta achitare nu a fost pronunțată de juriști de profesie ci de judecători ai poporului, tocmai social-democrații fiind aceia care au luat mereu apărarea tribunalelor de jurați în ciuda defecțiunilor repetate și evidente ale acestor tribunale menite să judece procesele politice. Încercările conducătorilor social-democrați, îndeosebi cele ale primarului Karl Seitz, menite să potolească masele au eșuat. Poliția a fost înarmată cu puști și a deschis focul. Ziua sângeroasă a costat 90 de vieți omenești, printre morți numărându-se și cinci membri ai executivului. O grevă generală de o zi și greva transporturilor care a urmat grevei generale nu au dus la demisia sperată a guvernului Seipel care în cele din urmă a rămas stăpân pe situație. În landurile federale, Heimwehren („Apărarea vetrei") participaseră la măsurile de contracarare a grevei transporturilor; cu toate că aceste formațiuni nu cuprindeau prea mulți membri și se aflau sub conduceri dezbinate, Heimwehren s-a impus, de atunci, tot mai mult în cadrul politicii interne. Conducătorul federal al acestor formațiuni a fost avocatul tirolez dr. Richard Steidle, roluri principale revenind, deasemenea principelui Ernst Rüdiger Starhemberg (Austria Superioară), doctorului Walter Pfrimer (Stiria) și maiorului Emil Fey (Viena). Raporturile Heimwehren cu cercurile industriașilor erau destul de strânse, iar „sindicatele independente" organizate de Heimwehren nu au fost respinse nu numai de social-democrați ci și de muncitorii creștini conduși de Leopold Kunschak. Legături diferite ale Heimwehren se întindeau până dincolo de frontierele țării, îndeosebi în Italia fascistă, cu care Seipel se afla într-un conflict de politică externă, din primăvara 1927, din pricina tratamentului urât aplicat tirolezilor de sud, conflictul acesta ducând chiar la rechemarea vremelnică a ambasadorului italian de la Viena. Sarcina cea mai urgentă a politicii interne austriece ar fi fost, după semnalul de foc din 15 iulie 1927, dezarmarea organizațiilor armate; din păcate tendința acestei vremi de surescitare indică o orientare contrarie.

După 15 iulie președintele poliției vieneze Schober dar și cancelarul federal Seipel au devenit pentru o perioadă mai lungă ținta atacurilor social-democrate, Schober fiind înfierat ca „ucigașul muncitorilor". Când Seipel a refuzat o amnistie el a fost apostrofat ca „popa fărâmiță", formula nefiind altceva decât o interpretare unilaterală a unui citat reprodus

incomplet; au avut loc numeroase retrageri din biserica catolică, condiționate desigur politicește. Această împrejurare a produs un conflict grav de conștiință al lui Seipel și va fi contribuit la demisia sa de cancelar federal din primăvara anului 1929. Neînțelegeri și fricțiuni cu germanii-mari în urma unor contradicții în politica personală și culturală (la ocuparea posturilor funcționărești de vârf interesele social-creștine și germane-mari se ciocneau de regulă) ca și disensiunile dintre Heimwehren și Landbund au contribuit de asemenea la această demitere. Încă înaintea formării noului guvern, la finele anului 1928, fusese ales de către adunarea federală ca președinte federal social-creștinul dr. Wilhelm Miklas ca succesor al lui Hainisch, care-și exercitase funcția în chip ireproșabil.

Seipel a fost urmat în funcția de cancelar federal de tovarășul său de partid Ernst Streeruwitz, fost ofițer de stat major al armatei chezaro-crăiești. Streeruwitz s-a distanțat de Heimwehren; el a dobândit succese parlamentare cu o lege de completare a legii chiriilor și la reglementarea împărțirii impozitelor între Viena, landuri și stat; după o girare fără cusur a treburilor publice timp de câteva luni (4 mai — 25 septembrie 1929) a fost obligat să demisioneze. În general s-a presupus că la căderea sa au contribuit Seipel și Schober. Formarea noului guvern i-a reușit lui Schober, care a rezistat timp de un an (26 septembrie 1929—25 septembrie 1930). În cabinetul său sprijinit de social-creștini, germani-mari și Landbund predominau tehnocrații; Heimwehren nu avea nici influența personală și nici cea ideologică sperată de guvernarea unui cancelar federal care de la 15 iulie trecea drept „bărbat forte". Schober a obținut două succese importante în politica sa internă, legea mult disputată și controversată privind ocrotirea libertății muncii și a întrunirilor și reforma constituțională fiind trecute prin parlament. Reforma constituției din 1920 a sporit drepturile președintelui federal, care de acum urma să fie ales de către popor. În continuare se mai prevăzuse o reorganizare a celei de a doua camere a consiliului federal, într-un consiliu al landurilor și într-unul al stărilor, ceea ce nu s-a mai putut realiza însă.

Tendințele antidemocratice ale vremii deveneau tot mai evidente. Formațiunile Heimwehren atât de profund dezamăgite de politica lui Schober au adoptat un program fascist fără echivoc în urma jurământului de la Korneuburg din 18 mai 1930. Jurământul transmis în formulări diferite conținea un refuz categoric și robust al parlamentarismului și

vestea preluarea puterii. Într-o formă mai cultivată, fostul cancelar federal Seipel se exprimase și el despre slăbiciunile statelor parlamentare într-o cuvântare ținută la universitatea din Tübingen în ziua de 16 iulie 1929.

În ciuda diferitelor contramine Schober a mai înregistrat totuși câteva succese aparente și evidente. Curând după preluarea guvernului opinia publică a fost cutremurată de vestea adespre falimentul străvechii-renumitei Bănci de credit agricol; în urma fuziunii cu Banca de credit austriacă, marea bancă vieneză a casei Rothschild, această problemă a fost rezolvată, dar mai mult aparent așa cum se va adeveri nu multă vreme după această fuziune forțată de către cancelarul federal. Foarte important a fost apoi faptul că, în urma unor tratative dificile purtate în capitala olandeză și împotriva rezistenței considerabile a cercurilor cehoslovace, Schober a obținut ștergerea tuturor datoriilor de război, lichidarea definitivă a dreptului de ipotecare generală ca și o apropiere de Italia; presiunea fascistă asupra Tirolului de Sud părea atunci să se diminueze, dar ascensiunea care va începe curând a național-socialismului în Reich, care s-a declarat anume dezinteresat de Tirolul de Sud, a dus curând la o nouă schimbare în rău.

O chestiune în fond lipsită de vreo importanță deosebită a dus la căderea lui Schober și a guvernului său. Ministrul armatei Vaugoin dorea numirea doctorului Franz Strafella, un bărbat din anturajul căpitanului de land Rintelen, ca director general al Căilor ferate federale ale Austriei și aceasta în ciuda faptului că prestigiul personal al lui Strafella fusese grav șifonat în urma unui proces cu presa; Schober a refuzat această numire și a fost demis.

Cabinetul Schober a fost urmat de guvernul Vaugoin în cadrul căruia Seipel a preluat șefia politicii externe; acest guvern a stat sub semnul unui „antimarxism“ luptător; întrucât germanii-mari și Landbund au refuzat colaborarea, guvernul acesta dispunea, în parlament, numai de o minoritate. Astfel, el a evitat o prezentare în parlament și a anunțat alegeri anticipate pentru ziua de 9 noiembrie 1930. Acestea s-au soldat cu un eșec al guvernului. Fiind sprijiniți doar de o minoritate a Heimwehren conduse de Emil Fey, social-creștinii au pierdut șapte mandate, pe când social-democrații au câștigat un mandat, devenind partidul cel mai puternic din

parlament. O listă independentă și proprie a Heimwehren, așa-zisul „bloc al patriei“ a reușit să delege opt candidați în parlament, având așadar numai un succes modest. Germanii-mari și Landbund se uniseră sub conducerea lui Schober în „Blocul economic național și Landbund“ cucerind 19 mandate. Național-socialiștii au înregistrat un spor de voturi dar nu au întrunit numărul necesar pentru obținerea unui mandat parlamentar. În privința evoluției ulterioare ni se pare important să atragem aici atenția asupra faptului că național-socialiștii obținuseră la alegerile din Germania, premergătoare celor austriece, din ziua de 14 septembrie 1930 primul lor succes electoral, cucerind 107 mandate și 18,5 la sută din voturi. În Austria ei au întrunit la 9 noiembrie 1930, la aproximativ două luni după alegerile din Germania, numai trei la sută din voturi.

Președintele federal Miklas l-a însărcinat pe dr. Otto Ender, căpitanul landului Vorarlberg, cu formarea noului guvern, în care au fost întruniți social-creștini și reprezentanți ai blocului Schober. Acesta a preluat externele, iar Winkler de la Landbund resortul internelor. Demn de remarcat este faptul că după retragerea prematură a tirolezului Andreas Thaler de la ministerul agriculturii, conducerea acestuia i-a fost încredințată lui Engelbert Dollfuß, ceea ce a reprezentat debutul acestui politician ca membru al cabinetului guvernamental. Guvernul Ender nu era prea popular în cercurile de dreapta, Seipel păstrându-se intenționat în umbră. Un succes politic al lui Ender a fost faptul că el s-a înțeles cu social-democrații în dificila chestiune a repartizării echitabile a sarcinilor fiscale, orașul Viena trebuind să accepte anumite sacrificii financiare. Diferendele interne înăuntrul Heimwehren au paralizat opoziția dinspre această direcție.

O înfrângere pe planul politicii externe și catastrofa celui mai mare institut bancar austriac au decis soarta guvernului Ender la numai câteva luni de la numirea sa. Austria a suferit foarte mult din pricina crizei economice, care nu se limita numai asupra republicii dar se resimțea deosebit de grav aici; printr-o uniune vamală cu Germania s-a încercat o prevenire și o înlăturare a efectelor acestei crize mondiale. Printr-o pregătire minuțioasă în străinătate și prin atragerea în această uniune vamală și a altor state s-ar fi putut obține, poate, rezultatele scontate; anunțarea surprinzătoare a planului vamal austro-german a aflat, e drept, un ecou favorabil în Anglia și America, dar a stârnit rezistența puternică a Franței și a Micii

Înțelegeri[1]. Curtea de la Haga, căreia i s-a prezentat litigiul, a decis într-un raport cu un vot majoritar (8 la 7) că proiectul uniunii vamale ar contraveni protocoalelor de la Geneva din 1922, dar nu și tratatului de pace de la St. Germain. Cu două zile înaintea verdictului Curții de la Haga, pe ziua de 3 septembrie 1931 se renunțase deja la planul uniunii vamale. Între timp, însă banca vieneză de frunte, Österreichische Creditanstalt, dăduse faliment în iunie 1931. Statul a trebuit să intervină, acoperirea cererilor creditorilor externi a costat sume enorme. Un credit englez a ușurat acțiunea de sprijin statal, dar nu a fost suficient și pentru înlăturarea crizei. După retragerea a trei miniștri, guvernul Ender a trebuit să demisioneze la 16 iunie 1931.

Încercarea formării unui guvern de concentrare condus de Seipel a eșuat; neîncrederea reciprocă era prea mare, marea coaliție a lui Seipel fiind concepută nu ca o schimbare principală a liniei politice ci mai degrabă ca o măsură de necesitate într-o situație deosebit de dificilă. Social-democrații se temeau de o nouă debarcare după acordul lor la măsurile de asanare care trebuiau să fie deosebit de nepopulare. Formarea guvernului i-a reușit în cele din urmă agronomului social-creștin Karl Buresch, sprijinit de germanii-mari și de Landbund. Buresch a trecut într-adevăr prin parlament o lege de asanare a republicii, dar situația generală a țării rămânea cât se poate de neplăcută din pricina agravării continue a crizei economice.

În această atmosferă a avut loc, la 13 septembrie 1931, o încercare de puci întreprinsă de comandantul Heimwehren din Stiria, Walter Pfrimer din Judenburg, care era pe atunci și conducătorul federal al Heimwehren, chiar dacă se bucura, în majoritatea landurilor, de o autoritate scăzută. Executivul și armata federală au intervenit cu destulă reținere, în schimb, pe plan local, au avut loc ciocniri între Heimwehren și ligile de apărare care s-au soldat cu morți și răniți. Puciul lui Pfrimer a eșuat chiar în prima zi, în afara Stiriei neavând loc tulburări notabile ale liniștei. Procesul de înaltă trădare intentat conducătorilor întreprinderii s-a soldat cu achitările obișnuite, nejustificate, pronunțate de către jurați. În cadrul Heimwehren,

[1] Mica Înțelegere (Antanta Mică) a fost inițial o alianță defensivă româno-cehoslovaco-iugoslavă încheiată în cursul anului 1921 — *n. tr*

însă, de acum încolo s-a impus orientarea legitimă-conservatoare în dauna cercurilor naționale /naționaliste!/.

La începutul anului 1932 a avut loc o remaniere de guvern; Schober și germanii-mari au ieșit din cabinet. Ministrul de justiție al noului guvern a devenit social-creștinul tirolez, dr. Kurt Schuschnigg, care organizase o nouă formațiune militară, așa-zisele „Ostmärkische Sturmscharen" /„Detașamentele de asalt din marca răsăriteană"/. De altfel, anul 1932 a stat mai întâi sub semnul planului lui Tardieu, o încercare de a se obține o colaborare mai strânsă între statele dunărene. Curând s-a adeverit însă că Franța fusese suficient de puternică pentru a dejuca uniunea vamală germano-austriacă, dar că nu a putut să se impună în fața rezistenței germane și italiene, Franța fiind și cu totul insuficient susținută de Anglia. Într-o situație politică și economică extrem de labilă, la 24 aprilie 1932 au avut loc alegerile locale din Viena, Austria Inferioară și Salzburg care trebuiau să desemneze reprezentanții landurilor, iar în Carintia și Stiria s-au ținut alegeri comunale. Aceste alegeri se aflau deja sub semnul unui reviriment al național-socialismului, care ieșise puternic întărit și în urma alegerilor din Germania din 31 iulie 1932. Din rezultatele acestor alegeri locale se poate conchide că la alegerile parlamentare din întreaga Austrie, național-socialiștii n-ar fi întrunit mai mult decât 20 la sută din voturi, pe când procentajul lor se ridica atunci în Germania la 37,8 la sută. Austria continua să rămână așadar mult în urma evoluției din Germania, chiar dacă național-socialismul cuprinsese deja pături largi ale austriecilor. În alegerile din 24 aprilie 1932 germanii-mari, Landbund și blocul patriei au fost învinși categoric; de atunci „lagărul național" al Austriei se afla în chip predominant sub semnul zvasticii. Social-creștinii au înregistrat în landurile federale câteva pierderi lipsite de importanță; în schimb, au suferit o înfrângere usturătoare la Viena. Social-democrații au pierdut mai degrabă mai mult în provincie, ei reușind să învingă pe sponci în metropolă; comuniștii și-au sporit numărul de voturi obținute care, însă, a rămas lipsit de importanță. Înfrângerea vieneză a fost privită în cercurile conducătoare ale social-creștinilor ca o urmare a unei atitudini prea puțin energice față de majoritatea social-democrată din acest oraș; președintele organizației de partid din Viena, Leopold Kunschak a trebuit să demisioneze din funcția aceasta. De atunci, social-creștinii au făcut totul pentru a împiedica alegerile noi pentru consiliul național.

La 6 mai 1932 a demisionat guvernul minoritar al lui Buresch; fostul ministru al economiei agrare și forestiere, Engelbert Dollfuß, a fost însărcinat cu formarea noului cabinet, care se sprijinea pe social-creștini, pe blocul patriei și pe Landbund, având în consiliul național o majoritate de numai un vot și fiind în minoritate în consiliul federal. De altfel, atât de partea guvernului cât și de cea a opoziției existau deputați nesiguri pe al căror vot nu se putea conta cu certitudine. După dezbateri parlamentare aprige guvernul a obținut cu cea mai mică majoritate posibilă aprobarea consiliului național a protocolului de la Geneva încheiat de guvern privind un împrumut al Ligii Națiunilor neapărat necesar, acesta ridicându-se la 300 milioane de șilingi; împrumutul era din nou condiționat de concesii politice prevăzând o altă interdicție a alipirii pe timp de zece ani. Datorită intervenției pe lângă socialiștii francezi, social-democrații austrieci au făcut posibilă adoptarea protocolului de la Lausanne (împotriva căruia votaseră, însă, în parlamentul vienez) de către camera pariziană, ei făcând un serviciu indirect guvernului de la Viena. Cu toate acestea, în ianuarie 1933 s-a ajuns la o nouă criză politică internă în urma „afacerii de contrabandă cu arme de la Hirtenberg", adică atunci când au devenit publice transporturile ilegale de arme italiene către Ungaria, trecând prin teritoriul austriac; afacerea a fost dezvăluită de social-democrați. După intervenții deosebit de energice ale apusului și Micii Înțelegeri, guvernul austriac a promis returnarea armelor pentru ca în cele din urmă contrabanda de arme să aibă totuși loc datorită încercării de mituire a funcționarului responsabil din sindicatul feroviarilor.

Schimbarea neașteptată intervenită în cadrul unei controverse privind valabilitatea unui buletin de vot în jurul unui scrutin deosebit de disputat din 4 martie 1933 a dus la demisia celor trei președinți ai consiliului național, social-democratul Renner, social-creștinul Ramek și germanul-mare Straffner. Această întâmplare parlamentară a fost exploatată de guvern pentru a se debarasa de consiliul național în cadrul căruia oricum era pe punctul de a pierde majoritatea. Folosindu-se de incendiul misterios al clădirii parlamentului, Hitler va cuceri a doua zi acea victorie electorală în Germania care încă nu va asigura național-socialiștilor, e drept, majoritatea voturilor, în schimb le va face posibilă preluarea totală a puterii, desigur în urma aplicării unor presiuni masive.

ELIMINAREA PARLAMENTULUI ȘI STATUL DE STĂRI

Guvernul austriac a obstrucționat, începând cu 4 martie 1933, convocarea consiliului național de către președintele său[1] demisionat de curând. Președintele federal nu s-a folosit de posibilitatea sa de a convoca el consiliul național printr-un decret special în situații critice, pe care guvernul ar fi trebuit să o și aprobe; președintele federal a renunțat și la soluția creată de o lege adițională la constituție, emisă în anul 1929 (articolul 29) care îi dădea posibilitatea desființării consiliului național și a anunțării de noi alegeri.

Decretele necesare girării afacerilor de stat au fost emise de guvernul Dollfuß pe baza legii de împuternicire în chestiunile economiei de război din anul 1917, care a fost aplicată de repetate ori și în vremea republicană și care nu fusese abrogată niciodată. În sensul strict al ei, legea se referea numai la problemele economice și de aprovizionare. Atunci când guvernul landului Viena a înaintat o plângere tribunalului constituțional împotriva guvernului federal și a decretelor sale speciale în situații critice, Dollfuß a pricinuit demisia membrilor acestui tribunal propuși de partidul social-creștin; apoi el a pretextat această demisie pentru a declara incapacitatea luării unor decizii legale a acestei instanțe supreme pentru problemele constituționale, și s-o elimine astfel. Această manevră a fost sugerată de șeful de secție dr. Robert Hecht și prin ea guvernul Dollfuß reușise să mai îndepărteze un obstacol din calea sa, guvernul încălcând el însuși grav constituția austriacă și pierzând mult din autoritatea sa morală.

Între timp se declanșase deja ofensiva național-socialismului care, în urma victoriei din Germania, tindea și în Austria către preluarea puterii. După atacuri furibunde la radio, ministrul justiției Reichului, Hans Frank, a făcut o călătorie provocatorie prin Austria, guvernul federal obținând în cele din urmă revocarea sa. Germania a replicat cu așa-zisa „blocadă a celor o mie de mărci": pentru orice călătorie în Austria cetățenii germani trebuiau să plătească o taxă de 1000 de mărci; prin această măsură neobișnuită, represivă și șantajistă s-a paralizat practic orice călătorie a germanilor în Austria. Partea germană spera că astfel va putea ruina turismul

[1] Mai sus era vorba de trei președinți ai consiliului național demiși în bloc la 4 martie — *n. tr.*

austriac și prin el și întreaga economie națională. Datorită unei reclame intense în favoarea călătoriilor în Austria desfășurată în Europa apuseană, s-a reușit să se umple măcar în parte acest gol. După un atentat grav cu grenade de mână împotriva unei unități a corpului de asistență voluntară convocate de guvern la Krems, la 19 iunie 1933 a fost interzisă orice activitate sau acțiune în favoarea partidului național-socialist. Numeroși național-socialiști tineri au trecut granițele în Germania, unde au fost strânși într-o formație militară numită „Legiunea Austriacă". Această fugă a acestor elemente activiste, parte chiar teroriste, a întărit mai degrabă poziția generală a guvernului austriac. Granițele au fost asigurate de armata federală, de executiv și de unități armate de voluntari. În pofida acestor confruntări și tensiuni au avut loc repetate contacte între guvernul federal și exponenții național-socialiști, și anume în mai și octombrie 1933 și apoi în ianuarie 1934. Aceste contactări au avut loc într-o atmosferă de atentate cu bombe și în condițiile unor adevărate războaie de propagandă, ele nesoldându-se cu vreun rezultat palpabil; a devenit clar pentru toată lumea că național-socialiștii vroiau doar să caute o cale potrivită pentru câștigarea unor poziții decisive pentru a pregăti apoi aceeași soartă cercurilor conservatoare austriece ca cea a centrului și a partidului popular bavarez.

Mult mai simplu ar fi fost desigur să se caute calea înțelegerii cu stânga, dar, abia dacă se putea șopti de așa ceva. Liga republicană de protecție a fost dizolvată încă în martie 1933, așteptându-se o contrareacție social-democrat care nu a avut, însă, loc. Un congres al partidului social-democrat a limitat rezistența la cazurile eliminării guvernelor social-democratice din landuri și ale administrației comunale social-democratice din Viena, precum și la cazurile desființării partidului sau a sindicatelor libere. În continuare, Karl Renner a dus tratative cu reprezentanți ai social-creștinilor și cu președintele federal; în cele din urmă social-democrații erau dispuși să aprobe decretul special în situații critice în baza căruia guvernul urma să capete împuterniciri pe o perioadă de cinci ani; drept premisă a acestei aprobări ei au cerut convocarea consiliului național. Aceste tentative au fost sortite eșecului pentru că Dollfuß se întâlnise cu Mussolini la Riccione în zilele de 18 și 19 august 1933, obligându-se la o modificare a constituției prin respectarea categoriilor profesionale, Mussolini cerând totodată o atitudine mai fermă față de social-democrația austriacă, ceea

ce a reieșit abia după război în urma publicării unui schimb de scrisori între Mussolini și Dollfuß. De altfel aceasta se prevedea și în programul anunțat public al „Apărării vetrei" (Heimwehren) condus de Starhemberg și Fey. În apărarea lui Dollfuß vorbește însă faptul că orientarea spre categoriile profesionale corespundea și convingerilor sale, inspirate ideologic nu atât de vreo tradiție fascistă cât mai degrabă de una social-conservatoare așa cum o reînviase de curând Seipel, subliniind deosebit de insistent concordanța principială dintre ideile enciclicelor papale „Rerum novarum" a lui Leo al XIII-lea și „Quadragesimo anno" a lui Pius al XI-lea.

Din toamna anului 1933 a apărut în public „Frontul Patriotic", întemeiat ca instrument politic al eforturilor cancelarului federal și ale consilierilor săi, orientate pe de o parte către concepțiile lor privind categoriile profesionale, iar pe de alta către afirmarea categorică a independenței și a menirii speciale a Austriei. Tentativele președintelui partidului Landbund și vicecancelarului Franz Winkler de a organiza un „front al stărilor socio-profesionale naționale" — ideea categoriilor profesionale avea și în cercurile organizației Landbund o veche tradiție — au eșuat din cauza absenței unui număr convingător de adepți și din pricina contradicției cu Heimwehren. Winkler a trebuit să părăsească guvernul, pentru ca în final să se opună deschis politicii sale.

În februarie 1934 s-a ajuns la ciocnirea deschisă și sângeroasă, de altfel de mult așteptată, dintre guvern și social-democrație. Preludiul ei l-au constituit mai multe ultimatumuri ale Heimwehren din diferite landuri federale. A urmat apoi o cuvântare agresivă a lui Starhemberg ținută la Innsbruck în ziua de 4 februarie, iar la 11 februarie o alocuțiune și mai dură a lui Fey la Großenzersdorf („ne vom apuca mâine de lucru și vom face o treabă bună..."). În schimb, ultimele luări de contact ale cercului din jurul lui Renner cu personalități apropiate guvernului au rămas fără succes și chiar o cuvântare curajoasă a lui Kunschak în consiliul comunal vienez s-a stins neascultată.

La 12 februarie 1934 conducătorul Heimwehren din Linz, Richard Bernaschek, a opus rezistență armată unei acțiuni de investigare a poliției care căuta arme; partidul social-democrat a proclamat greva generală, în diferite centre industriale ajungându-se la lupte între executiv, armata federală și organizațiile armate voluntare pe de o parte, iar pe de alta între Liga de apărare republicană. Luptele cele mai grele au avut loc la

Viena, Linz, Steyr și în zona industrială din Stiria Superioară. Răscoala social-democraților a fost o acțiune disperată fără vreo șansă de reușită, rezistența lor fiind repede înfrântă. După datele oficiale, evenimentele din februarie au consemnat în total 300 de victime omenești, au avut loc și execuții a nouă membri ai Ligii de apărare, printre care deputatul din Stiria Superioară Koloman Wallisch și ofițerul pompierilor vienezi, inginerul Georg Weissel. Bernaschek a reușit să fugă din închisoare, de asemenea și Otto Bauer și Julius Deutsch au fugit peste graniță.

Eliminarea partidului social-democrat, ai cărui membri au luat calea ilegalității la fel cu național-socialiștii, corespundea întru totul doleanțelor lui Mussolini; influența Italiei asupra Austriei s-a întărit aflându-și expresia în încheierea „protocoalelor romane“ din 17 martie 1934, chiar dacă acest acord se referea cu precădere asupra unor chestiuni economice. Aceste protocoale prevedeau însă și o consultare reciprocă în problemele de politică externă, iar în secret s-au încheiat și acorduri militare, care prevedeau o intervenție a Italiei în cazul unor tulburări din interiorul Austriei, acordurile putând fi aplicate și în cazul unui conflict italo-iugoslav[1]. E drept că această colaborare cu Italia a întărit, poate deocamdată, poziția Austriei față de cel de-al III-lea Reich, ea era, în schimb, foarte nepopulară întrucât Italia trezise de la primul război mondial, de la anexarea Tirolului de Sud și îndeosebi de la aplicarea metodelor fasciste de năpăstuire a acestei țări, repulsie și dușmănie în aproape toate păturile populației austriece. Această atmosferă condiționase chiar o anumită imunizare trecătoare față de național-socialism, pentru că liderii acestuia se pronunțaseră mereu deschis pentru o retrocedare a Tirolului de Sud, această atitudine fiind întărită încă în anul 1928 cu prilejul unei întrevederi cu Ettore Tolomei, cu cel mai aprig dușman al tirolezilor de sud. Acum, însă, s-a ajuns la schimbarea paradoxală, că tocmai național-socialismul, ale cărui ascesiuni și preluarea puterii în Germania a împiedicat probabil o anumită răzgândire a Italiei în problema Tirolului de Sud, a dobândit noi forțe din aversiunea majorității austriecilor față de politica italiană. De asemenea și evenimentele din 12 februarie 1934 păreau să fi deschis

---

[1] Acest acord prevedea, așadar, după spusele autorului, o intervenție a Italiei în cazul unui conflict italo-iugoslav, ceea ce este un non-sens; se pare că în eventualitatea unui conflict italo-iugoslavera prevăzută o intervenție austriacă în favoarea Italiei — *n. tr.*

perspective favorabile național-socialismului, întrucât nu mai trebuia să se aștepte la o rezistență comună a forțelor conservatoare și social-democratice, putându-se aștepta la o afluență a elementelor de stânga cătrănite, dezamăgite și nemulțumite.

Guvernul Dollfuß a fost remaniat în martie 1934. Influența Heimwehren sporise. Politicianul și căpitanul landului Vorarlberg, Otto Ender, lucra din iulie 1933 la alcătuirea unei constituții orientate spre categoriile socio-profesionale, ale cărei articole arată decizia de a se rezerva o pondere mai mare acelor categorii ale populației de la care se aștepta cel mai mult sprijinirea și tolerarea guvernului. Conform noii constituții, alegerea președintelui federal nu mai urma să se facă de către popor, ci de către primarii austrieci. Membrii corpurilor reprezentative, adică consiliul de stat, consiliul cultural federal, consiliul economiei federale și consiliul landurilor, trebuiau să fie numiți, având însă, numai o funcție consultativă; parlamentul federal (în total 59 de membri) vota propunerile guvernamentale. Categoriile profesionale trebuiau să fie elementele structurale decisive ale noii alcătuiri constituționale; în fapt, exceptând categoriile profesionale din agricultură și serviciile publice, ele nu au ajuns niciodată să se organizeze; intrarea în vigoare a „constituției din mai 1934" s-a realizat într-un chip destul de singular, anume, mai întâi, printr-o ordonanță guvernamentală, apoi printr-un scrutin în parlamentul amputat, la care au participat doar 76 din cei 165 deputați inițiali, dintre care 74 au votat pentru adoptarea constituției noi. Din numărul total de deputați din vechiul parlament, acum erau așadar mai puțin de jumătate prezenți; dacă se lucra deci după principiul că pentru adoptarea unei decizii erau suficiente două treimi din deputații parlamentului amputat (după excluderea social-democraților) modul acesta de lucru părea mai degrabă penibil decât operativ. Simpla convocare a unui astfel de parlament a făcut o impresie proastă asupra unor observatori din interior și exterior, după ce guvernul refuzase atâta vreme convocarea reprezentanței poporului atunci când aceasta mai era completă. În plus, decretul adițional la constituție, emis în anul 1929, prevedea un plebiscit (articolul 44) pentru orice modificare fundamentală a constituției, ceea ce era firește cazul de față, așa încât, acum nu putea fi vorba de vreo respectare a continuității constituționale. La 1 mai 1934 s-a publicat și a intrat imediat în vigoare concordatul cu Sfântul Scaun, concordat pregătit de atâta vreme.

În mai 1934 s-a declanșat o nouă ofensivă național-socialistă cu bombe, pentru ca apoi să se ajungă iarăși la felurite luări de contact. Evenimentele din 30 iunie 1934 din Germania[1] cu execuțiile lor în masă fără procedură juridică au dăunat enorm prestigiului celui de-al III-lea Reich, dar pregătirile unei lovituri împotriva guvernului austriac au continuat nestingherit și la 25 iulie 1934, 154 de puciști în uniforme ale unei formațiuni SS[2] ilegale au reușit să pătrundă în clădirea cancelariatului federal. Unul dintre atacanți, fostul sergent-major al armatei federale Otto Planetta l-a împușcat (după spusele sale în timpul încăierării) pe Dollfuß, care a decedat în urma acestei răniri. Atât asistența medicului cât și cea a preotului i-a fost refuzată muribundului. Ministrul Fey și secretarul de stat Karwinsky au fost luați prizonieri. Și lovitura dată prin surprindere radiodifuziunii vieneze s-a soldat cu un succes trecător, anunțându-se preluarea guvernului de către dr. Anton Rintelen, fostul căpitan al landului Stiria, care fusese expediat cu câtva timp în urmă pe postul de ambasador la Roma, aflându-se în timpul puciului desigur nu întâmplător la Viena. Guvernul Dollfuß fusese avertizat de această întreprindere de mai multe ori, chiar și de către conducătorii bavarezi și austrieci ai formațiunilor SA[3]. În urma strecurării unor elemente nesigure în rândurile executivului, din cauza unor neglijențe greu de înțeles și nu în ultimul rând datorită acțiunilor arbitrare ale ministrului Fey, care în general a jucat un rol puțin glorios, clădirea cancelariatului federal a fost totuși luată prin surprindere. Un atentat asupra președintelui federal aflat la Velden pe Wörthersee a eșuat însă, iar majoritatea miniștrilor părăsise din timp clădirea de pe Ballhausplatz din Viena. Ministrul învățământului Schuschnigg a preluat conducerea lor. S-a ajuns la tratative cu puciștii în clădirea cancelariatului

[1] Așa-zisul „Röhm-Putsch". Șeful formațiilor SA (Sturmabteilung—secția de asalt) a fost arestat personal de Hitler la Bad Wiessee la 30 iunie și executat a doua zi la München. Revolta formațiunilor SA s-a soldat cu cel puțin 83 de victime, majoritatea fiind adversari politici ai lui Hitler — *n. tr.*

[2] Schutzstaffeln, organizația de elită și apoi de teroare a nazismului, întemeiată în 1925 — *n. tr.*

[3] SA — Sturmabteilung (secția de asalt), organizația de luptă politică a nazismului, întemeiată în 1921, care și-a pierdut importanța în urma puciului lui Röhm, continuând însă activitățile teroriste și criminale, îndeosebi în „noaptea de cristal" (9—10 noiembrie 1938) și în lagărele de concentrare; și totuși tribunalul militar internațional de la Nürnberg a considerat că SA nu a fost o „organizație criminală" — *n. tr.*

federal, cărora li s-a asigurat salvconductul în cazul în care nu s-ar atinge de prizonieri. Între timp însă se aflase de moartea lui Dollfuß, ceea ce a fost luat drept pretext pentru arestarea rebelilor, în favoarea lor încercând să intervină și ambasadorul german Kurt Rieth. Un conducător al întreprinderii[1], Franz Holzweber, Otto Planetta și cinci membri activi ai executivului au fost executați. Și Rintelen a fost reținut, el încercând să-și pună capăt zilelor; mai târziu a fost condamnat la închisoare pe viață. Câțiva sforari principali se aflau dincolo de frontierele federale nefiind accesibili justiției austriece.

La vestea despre acțiunea pucistă de la Viena, în landurile federale, îndeosebi în Carintia, Stiria și Austria Superioară au avut loc revolte național-socialiste care au eșuat toate, în parte, însă, după lupte grele. O avangardă a Legiunii austriece a trecut la Kollerschlag, în regiunea Mühlviertel, frontiera germano-austriacă, dar a fost respinsă. Întrucât Italia a concentrat trupe la Brenner și Mussolini amenința să invadeze teritoriul austriac, legionarii au renunțat la alte acțiuni.

Astfel, puciul național-socialist din 25 iulie 1934 a eșuat, el fiind, totuși, mult mai periculos pentru guvern decât luptele din februarie, răpindu-l pe însuși șeful său Dollfuß. Moartea cancelarului în lupta împotriva național-socialismului ca și succesele parțiale înregistrate în eforturile depuse pentru trezirea unei conștiințe de stat austriece au reprezentat posturi active pentru Austria după cel de-al doilea război mondial. Faptul că metodele politicii autoritare a lui Dollfuß erau la rândul lor de multe ori discutabile și în orice caz nu mai sunt actuale, nu mai merită vreo pomenire specială.

Național-socialismul pierduse o bătălie la 25 iulie 1934, dar timpul a lucrat în favoarea sa în următoarele luni și ani. Succesul înregistrat la plebiscitul din Saarland (13 ianuarie 1935), afluența mare spre partidul germano-sudet al lui Konrad Henlein (26 mai 1935), începutul încălcării clauzelor militare ale tratatului de la Versailles (introducerea serviciului militar obligatoriu la 16 martie 1935), toate acestea au întărit prestigiul și forța regimului național-socialist, căruia foștii inamici i-au venit mult mai mult în întâmpinare decât o făcuseră cândva față de Germania democrată.

---

[1] Formulare ambiguă, în sensul că nu se înțelege de ce acest conducător nu este numit, sau să fie Franz Holzweber? — *n. tr.*

Această evoluție a trebuit să aibă consecințe inevitabile și pentru Austria și gândirea politică a multor austrieci.

În general se impune o întrebare rațională privind premisele care au favorizat avântul național-socialismului și în Austria. Posibilitățile proliferării sale erau aici mai nefavorabile decât în Reich, ceea ce și-a aflat expresia clară în rezultatul alegerilor din anii 1930—1932, pentru că tabăra națională și național-liberală, cu partidele și grupările sale diferite, cu electoratul său atât de fluctuant și care a cedat primul seducției propagandei naziste, era, numeric vorbind, mai slabă, în timp ce cele două partide mari, cel conservator și cel socialist, asemănător cu „centrul" și partidul social-democrat al Germaniei au opus o rezistență mai mare propagandei radicale de dreapta, având în Austria aproape 80 la sută din voturi de partea lor. De asemenea și unitatea, practic realizată, a stângii din Austria a fost nefavorabilă nazismului, pentru că este cunoscut faptul cât de mult au înlesnit ascensiunea național-socialismului german confruntările acerbe dintre social-democrații și comuniștii din Reich. Astfel aderarea la partidul nazist s-a făcut mai întâi în anumite limite în Austria, chiar dacă lupta violentă dintre social-democrați și „antimarxiștii" burghezi au prilejuit anumite posibilități, de care, deocamdată, au profitat mai degrabă Heimwehren sau blocul Schober din tabăra moderată, burghezo-națională. O slăbire a național-socialismului austriac a fost și absența unei personalități conducătoare mai impresionante, capabile să organizeze partidul și politica sa, pentru că ascensiunea politică a lui Hitler, originar din Austria Superioară, s-a petrecut în totalitatea sa în Germania. Numai avocatul vienez dr. Walter Riehl avea format politic, dar aplecarea sa spre o gândire și acțiune independentă l-a dus într-un conflict inevitabil, în final chiar de neconciliat cu conducerea müncheneză a partidului.

Îndată ce național-socialismul a reușit să preia puterea în Germania, el a aflat și în Austria un avânt nou. Un rol însemnat a jucat mai întâi faptul că în spațiul economic mai mare al Germaniei s-a reușit mai ușor să se rezolve problema șomajului decât în Austria, și aceasta îndată ce Germania a dispus de un guvern cât de cât funcțional. E drept că zonele critice certe ale Austriei, cum erau mahalalele industriale ale Vienei și zona industrială Wiener Neustadt, nu erau deloc și centre ale național-socialiștilor, care în general erau mult mai puțin reprezentați în păturile muncitorești decât

media pe totalul populației. În schimb, starea mijlocie, adică mica burghezie, în lupta pentru existență și membrii unor profesiuni intelectuale fără ocupație sau cu una necorespunzătoare au fost deosebit de receptivi pentru național-socialismul austriac.

Un factor deosebit l-a prezentat antisemitismul care din zilele lui Schönerer și Lueger avea o tradiție politică în Austria. În fond, în raportul dintre evreii, stabiliți în majoritatea lor la Viena, și restul populației nu interveniseră schimbări notabile din anii '20 încoace și care să fi justificat o accentuare a tendințelor antisemite. Imigrarea, sporită vremelnic, de evrei din Europa răsăriteană scăzuse de mult, ea fiind declanșată de neîncrederea evreilor față de tendințele naționaliste și antisemite din Polonia, România, Ungaria și Slovacia, și sporită și favorizată de amintirea unei toleranțe foarte generoase din vechea Austrie, mai ales în comparație cu situația din Rusia țaristă. În plus, procentajul populației evreiești scădea continuu pentru că evreii din marile orașe aveau mai puțin copii decât media populației creștine. Mai înainte, însă, nu existase, însă, o propagandă antisemită atât de susținută și intensă, speranța dobândirii unor posturi și funcții sau de a reuși o promovare de carieră în cazul lichidării concurenței evreiești și a averii sale a interesat un cerc care nu era prea restrâns. Oricum ar fi fost însă, chiar și eficacitatea propagandei antievreiești a avut limitele ei; ea a atras pe mulți, la alții ea a provocat mai degrabă repulsie datorită lipsei de scrupule cu care s-a făcut.

Mult mai eficace decât toate celelalte succese ale celui de-al III-lea Reich au fost cele de ordin politic, care nu se pot contesta și pe care le-am pomenit deja, îndeosebi cele pe planul politicii externe. Acest Reich a obținut egalitatea internațională în drepturi atât de râvnită și care fusese refuzată Republicii de la Weimar. Ideea imperială, e drept cam nebuloasă, în schimb foarte venerabilă, apoi alipirea din trecutul mai apropiat aveau acum din nou șanse de realizare, chiar și în condiții complet schimbate. Ca și în veacurile de până acum, exista posibilitatea ademenitoare de a trăi în cadrul unei mari puteri, respectate din plin, ba chiar temute de către vecinii care se comportaseră atât de brutal cu mica Austrie. De altfel, aproape toți austriecii simțeau, oricum, ca germani, e drept cu o intensitate schimbătoare și inegală ei nu vroiau să-și nege, în majoritatea lor, felul specific austriac sau cel puțin țineau cât de cât la respectarea acestuia. Chiar și Dollfuß (care era însurat cu o prusacă) și Schuschnigg nu au

proclamat vreodată o contradicție între specificul austriac și cel german; mai degrabă exista părerea că austriecii erau germani mai buni decât prusacii „germanizați în chip superficial". Nu lipsit de temei se considera că propria concepție creștin-conservatoare despre lume era mai adânc ancorată în tradiția germană decât naționalismul radical ivit de curând. În pofida atâtor semne prevestitoare amenințătoare, acest naționalism încă nu fusese ghicit în ceea ce privește natura sa sinistră și de aceea el a putut să exercite o putere de atracție îndeosebi asupra tineretului bătăios, foarte receptiv pentru idealurile naționale.

Mulți au crezut că ar fi posibilă, ba chiar probabilă o anulare a rezultatelor primului război mondial. Coaliția foștilor adversari din timpul războiului fusese de mult spartă, Japonia și Rusia urmau cursurile lor proprii, Statele Unite se distanțau cu greu de atitudinea lor de izolare, indiferentă pentru Europa, pe care adoptase în anii '20. Polonia a încheiat cu cel de-al III-lea Reich un pact de neagresiune, iar ambasadorul polonez de la Viena, Jan Gawronski, colabora strâns cu noul ambasador german Franz von Papen, care îl înlocuise, după 25 iulie 1934 pe Rieth. Alipirea Austriei de cel de-al III-lea Reich făcea parte aproape în egală măsură atât din programul politic extern polonez cât și din cel nazist, sperându-se prin aceasta o deviere a expansiunii germane de la propria graniță apuseană, atât de sensibilă, înspre sud; dincolo de aceasta se așteptau noi achiziții teritoriale în urma dizolvării Cehoslovaciei, de-a dreptul sperată de ministrul de externe al Poloniei Beck. Destul de strânse erau și colaborările cercurilor guvernamentale iugoslave cu cel de-al III-lea Reich, și în această direcție remarcându-se deținătorul postului de ambasador de la Viena, Gheorghe Nastasievici. În timpul luptelor din iulie 1934, național-socialiștii carintieni ocupaseră o ultimă bază de sprijin lângă granița iugoslavă, iar puciștii trecuți pe teritoriul iugoslav au putut să-și desăvârșească pregătirea militară în tabăra de la Warasdin. Tendințele legitimiste ale succesorului lui Dollfuß, Schuschnigg, prezența emigranților croați în Austria, unde însă nu erau într-un număr atât de mare și nici nu erau atât de puternic sprijiniți ca în Ungaria și mai ales în Italia, au întărit fără îndoială și mai mult politica antiaustriacă a guvernelor iugoslave.

În cercurile de dreapta din Anglia existau simpatii puternice pentru național-socialismul german, un exponent al acestor opinii fiind publicistul foarte activ la Viena pentru ziarul de mare tiraj „Daily Mail", Ward

Price, cel care glorifica fățiș și pe național-socialiștii austrieci aflați în ilegalitate. E drept că relațiile strânse ale guvernului austriac cu Italia păreau să garanteze o anumită protecție, iar o întâlnire Schuschnigg-Mussolini s-a încheiat la 22 august 1934 cu o afirmare oficială și solemnă a colaborării bilaterale; la 27 septembrie 1934 s-a ajuns (pentru a doua oară) la o declarație a celor trei puteri Anglia, Franța și Italia privind independența Austriei. Un demers activ comun împotriva politicii de înarmare a lui Hitler nu a avut, însă, loc, pentru că Anglia se opunea, iar când conferința de la Stresa din aprilie 1934 a proclamat din nou unitatea celor trei puteri, Mussolini pregătea deja întreprinderea sa împotriva Abissiniei, pe care, de altfel, a și declanșat-o în octombrie al aceluiași an, ducând la o dezbinare completă cu Anglia. Reprezentanța Austriei în Liga Națiunilor, care a decretat sancțiuni economice împotriva agresorului, a adoptat, contrar opiniei publice din țară, o atitudine proitaliană în niște forme de-a dreptul demonstrative și provocatoare, ceea ce a dus la pierderea oricăror simpatii britanice, care oricum nu erau nici până atunci prea mari.

Conflictul abissinian a îngăduit lui Hitler lovitura senzațională care a fost intrarea trupelor sale în zona renană demilitarizată. În urma atitudinii Angliei și Poloniei nu s-a ajuns la nici o contramăsură energică, ci numai proteste anemice au fost rostite împotriva acestei acțiuni, ceea ce l-a încurajat pe Hitler la alte fapte. Situația Austriei a devenit foarte critică. La 23 martie 1936 s-au semnat protocoalele adiționale la pactul de la Roma din 1934; ele au îngrădit foarte mult libertatea de acțiune în planul politicii externe a Austriei; cu ocazia unei vizite la Mussolini care a avut loc în iunie 1936 la Rocca delle Caminate, Schuschnigg a aflat de apropierea Italiei de Germania; astfel se anunța axa Roma-Berlin, care va ieși în curând la iveală cu ocazia războiului civil spaniol. Sub semnul acestor premise și după pregătirile de rigoare făcute de Papen și colaboratorii lui Schuschnigg, Theodor Hornbostel și Guido Schmidt, la 11 iulie 1936 s-a ajuns la semnarea acordului germano-austriac.

Acordul din iulie, completat prin declarații orale ale ambilor parteneri ai tratatului, afirma că guvernul Reichului german recunoaște deplina suveranitate a Austriei, că evoluția politică internă a ambelor țări („inclusiv problema național-socialismului austriac") se vor respecta ca fiind afaceri strict interne. Guvernul austriac s-a obligat să-și clădească politica mereu pe recunoașterea principială a Austriei ca un stat german. La rândul său

Germania a renunțat la blocajul celor o mie de mărci. Austria și-a retras propaganda împotriva național-socialismului promițând amnistirea național-socialiștilor arestați. Datorită acestor concesii, autoritățile austriece s-au privat ele însele de orice posibilitate a unei combateri mai eficiente a activităților continue ilegale ale naziștilor austrieci. Ca exponent al cercurilor naționale, directorul arhivei de război din Viena, Edmund Glaise-Horstenau, a fost cooptat în guvern ca ministru fără portofoliu. Acordul din iulie a stârnit un ecou favorabil în presa mondială și în cercurile diplomatice, pe când el a fost respins de către naziștii radicali austrieci în jurul căpitanului Josef Leopold, dar și de către adversarii declarați ai național-socialismului uniți în cercurile conservatoare și legitimiste ale Frontului patriotic. În aceste condiții „calea germană“, cum a fost numit cursul guvernului, nu a putut fi urmată decât cu multă greutate, mai cu seamă din cauza numeroaselor demonstrații naziste, care au întârziat aplicarea amnistiei. Și din perspectiva anilor de după 1945, acordul din iulie a fost aspru criticat, dar se ridică pe bună dreptate întrebarea care ar fi fost celelalte posibilități ale guvernului austriac pentru a câștiga timp mai îndelungat, avându-se în vedere situația dată din politica internă și externă.

Anul 1936 a consemnat în final eliminarea definitivă a Heimwehren. Starhemberg a trebuit să demisioneze din guvern încă în mai în urma unei telegrame de felicitare către Mussolini după terminarea războiului cu Abissinia, telegrama aceasta prostească abundând cu jigniri la adresa puterilor occidentale și a democrației. După acordul din iulie, ministrul de externe provenit din cercurile Heimwehren, baronul Egon Berger-Waldenegg, a fost înlocuit cu dr. Guido Schmidt, originar din Vorarlberg și care până atunci acționase mai mult în planul secund, această înlocuire putând să fie o concesie făcută Germaniei. Contradicția lui Starhemberg față de rivalul său principal din cadrul Heimwehren, maiorul Emil Fey, a dus, în lunile următoare, la dispute aprige înăuntrul acestor formații armate, cărora Schuschnigg le-a pus capăt la 9 octombrie 1936 prin desființarea tuturor formațiilor Heimwehren. Partizanii și membrii acestor formații nu erau prea numeroși, dar, oricum ar fi, guvernul a renunțat astfel la o parte a acelor activiști care mai erau dispuși să se opună deschis nazismului, guvernul necâștigând alte forțe în locul lor decise să continue această rezistență.

În anul 1937 situața economică a Austriei s-a îmbunătățit considerabil, numărul șomerilor a scăzut mult; în schimb s-a resimțit tot mai mult situația nefavorabilă a politicii externe. Din toamna anului scurs, colaborarea din cadrul axei Berlin-Roma se intensificase. Vizita în Germania a lui Mussolini din septembrie 1937 a dat apoi mână liberă lui Hitler în privința Austriei. Din partea Occidentului nu se putea aștepta vreo susținere eficientă. Ambasadorul britanic de la Berlin, Neville Henderson, și-a exprimat față de ambasadorul austriac și în alte ocazii de-a dreptul indignarea sa față de rezistența austriacă împotriva anexării și a alinierii, ceea ce doar ar complica inutil situația din Europa Centrală. În noiembrie 1937, lordul Halifax, pe atunci locțiitorul ministrului de externe britanic, a declarat la Berchtesgaden lui Hitler că anumite schimbări în Europa erau necesare, pomenind în acest sens Danzigul, Austria și Cehoslovacia. Și presa britanică s-a pronunțat într-o măsură crescândă în același sens.

De la acordul din iulie, și politica internă austriacă s-a aflat sub semnul diferitelor încercări, intensificate în cursul anului 1937, de a-i atrage pe „naționali și național-socialiști“ la o colaborare în cadrul Frontului patriotic. Diferite organizații, precum o alianță populară social-germană, resorturile de politică națională ale Frontului popular, un comitet de șapte din Viena se ocupau de această sarcină. Prin aceasta, guvernul a căutat să separe pe naziștii moderați de cei radicali, pe când partea opusă urmărea o legalizare a activității naziste. Grupul numericește mai puternic și în orice caz mult mai gălăgios al activiștilor radicali din jurul căpitanului Leopold se impusese până acum cel mai mult; de acum încolo, însă, „național-accentuații“ au dobândit importanță politică, ei fiind încă de pe atunci mai mult sau mai puțin devotați național-socialismului. Rolul conducător al acestor „național-accentuați“ îl juca un membru al consiliului de stat, avocatul vienez Arthur Seyß-Inquart; el se mișca, oricum, mai abil pe parchetul politic decât Glaise-Horstenau și, așa cum se va arăta mai târziu, și în alegerea mijloacelor el era mult mai lipsit de scrupule. Diferitele contacte, la care a participat de multe ori și ambasadorul von Papen au fost perturbate la începutul anului 1938 în urma descoperirii „planului Tavs“ (numit așa după autorul său Leo Tavs), care schița pregătirile naziste pentru o răscoală armată din următoarele luni, incluzând și atentate provocatoare asupra unor diplomați germani.

Impulsul nemijlocit pentru schimbarea decisivă a venit însă dinspre exterior. La 4 februarie 1938 Hitler a reușit să respingă cercurile oponente din cadrul Wehrmacht-ului; imediat după aceasta, Papen a aranjat o întrevedere a lui Schuschnigg cu Hitler, care a avut loc la 12 februarie la Berchtesgaden; din partea austriacă se spera într-o clarificare a situației; fiind amenințat cu cele mai aspre vorbe cu o intervenție militară, cancelarul federal a fost obligat la un acord care a introdus de fapt evenimentele precipitate din următoarele săptămâni. Seyß-Inquart a fost numit ministrul securității, executivul amenințând să-i scape lui Schuschnigg; de acum național-socialiștii austrieci au început să se manifeste în public, nefiind de regulă opriți sau deranjați. Cooptarea secretarului de stat Adolf Watzek, provenit din tabăra social-democrată, în guvern părea să trădeze tentativa de a lărgi baza guvernului și înspre stânga. Social-democrații și micul grup de comuniști, care au recunoscut în național-socialism răul mult mai mare în comparație cu „austro-fascismul", erau gata să sprijine lupta pentru independența austriacă în ciuda tuturor reminiscențelor lui februarie 1934. Astfel s-au ținut conferințe și manifestații menite să activeze stânga; bănuielile reciproce și defecțiuni organizatorice condiționate de prea îndelungata interdicție au paralizat, din păcate, aceste eforturi. Schuschnigg a presimțit pericolul unei dizolvări totale a autorității guvernamentale; soluția aleasă în chip precipitat și sprijinită de el a fost un plebiscit fixat în grabă (el a fost anunțat la 9 martie și ținut la 13 martie) și practic de necontrolat, așa încât el a accelerat numai sfârșitul.

După ore turbulente, pline de zvonuri și amenințări, Schuschnigg a fost gata să retragă plebiscitul la 11 martie 1938; trupele germane staționau deja la frontierele austriece, iar în unele capitale ale landurilor naziștii dețineau deja puterea. Sub impresia intervenției militare care urma să se producă nemijlocit, cancelarul federal a demisionat; către seara aceleiași zile de 11 martie și, după o rezistență mai îndelungată din partea președintelui federal, Miklas, aflat și el sub o presiune puternică, s-a format un nou guvern sub Seyß-Inquart; la data aceasta, Hitler dăduse deja ordin trupelor sale să intre în Austria, ceea ce s-a produs în dimineața următoare. La 13 martie, noul cabinet a votat legea privind alipirea Austriei la Reichul German, după ce în prealabil președintele federal Miklas demisionase. Prin aceasta trebuia să se legalizeze încorporarea Austriei în cel de-al III-lea Reich după ce ea se realizase deja *de facto*.

La prezentarea lichidării regimului autoritar și al categoriilor socio-profesionale se impune și o succintă apreciere a poziției sale istorice. El nu a reușit să unească toate forțele prostatale și antinaziste. Cele trei tabere politice existau și după 1933 și 1934, două dintre ele fiind în ilegalitate. Membrii unor pături mărginașe ale conservatorilor și socialiștilor se alăturaseră național-socialiștilor sau simpatizaseră trecător cu ei, dar nici una din aceste trei tabere sau grupări nu dispunea de majoritatea populației Austriei, cel puțin după cât putem aprecia aceasta în condițiile absenței unor alegeri. În această privință chiar și guvernul a reprezentat numai o minoritate. Pe de altă parte este puțin probabil, că o Austrie guvernată democratic, în care deci și naziștii ar fi trebuit să dispună și ei de posibilități de desfășurare neîngrădită, situația atât de anevoioasă între Mussolini și Hitler, lipsită de o frontieră comună cu o mare putere democratică, ar fi putut rezista cu succes timp îndelungat celui de-al III-lea Reich, ea nebucurându-se de vreun alt sprijin decât de simpatiile platonice ale Occidentului. Chiar și în atari condiții, Austria rezistase oricum cinci ani.

AUSTRIA ÎN AL III-LEA REICH. CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Anexarea Austriei de către cel de-al III-lea Reich a fost luată la cunoștință de către marile puteri cu destulă indiferență. Dintre puterile occidentale, Statele Unite au adoptat atitudinea cea mai rece. Acordul Italiei l-a îndemnat pe Hitler să trimită o telegramă de mulțumire emfatică, care a declanșat la Viena zvonul grotesc, colportat cu atâta râvnă, cum că Mussolini ar fi cedat Tirolul de Sud celui de-al III-lea Reich până ce Heinrich Himmler a dat o dezmințire neașteptat de brutală. Ca primul dintre state, Iugoslavia recunoscuse anexarea într-o formă extrem de precipitată și slugarnică, prim-ministrul Milan Stoiadinovici exprimându-și bucuria despre această întorsură a lucrurilor în cuvinte de-a dreptul entuziaste. Nu mult schimbate în esența lor au fost luările de poziție oficiale și oficioase dinspre partea polonă și ungară. Proteste deschise au venit numai din partea unor state puține și îndepărtate.

În Austria, național-socialiștii au jubilat, dar și alte cercuri au fost optimiste, lor părându-li-se că s-a ajuns la o decizie definitivă după o perioadă îndelungată de atâta nesiguranță. Peste tot se vorbea de „violetele de mar-

tie". Episcopatul austriac a sperat să întărească poziția precară a bisericii publicând o luare de atitudine pozitivă, ceea ce nu a dat întocmai rezultatele așteptate, ajungându-se la un val de abandonare a bisericii, s-au cunoscut aproximativ 300 000 de cazuri, valul acesta fiind cel mai puternic la Viena și în landurile federale răsăritene, el stingându-se spre apus. Biserica a rămas însă un factor pe care statul nu a reușit să-l controleze, nici prin acțiuni teroriste, cum a fost asaltul unei hoarde de tineri hitleriști asupra palatului arhiepiscopal din Viena în ziua de 8 octombrie 1938, și nici prin supravegherea polițienească din partea statului, controlul reușind cel mai puțin în privința credinței și moralei.

Mai multe fenomene din zilele lui martie au avut numai o însemnătate episodică. Astfel o declarație a lui Karl Renner în favoarea anexării a izvorât în primul rând din speranța înrâuririi favorabile a soartei social-democraților arestați (îndeosebi cea a lui Robert Danneberg), ceea ce a fost o eroare; de altfel, muncitorimea social-democrată a fost foarte impresionată de lichidarea rapidă a șomajului, cu angajamentele obligatorii mijlocite de autorități și cu trimiterea forțată la locurile de muncă din „Altreich" /Germania/ fiind foarte puțini de acord.

Un plebiscit ținut la 10 aprilie 1938 s-a soldat cu aproape o unanimitate, rezultat de altfel obișnuit în statele autoritare și totalitare; acest rezultat nu poate fi, așadar, nici pe departe o expresie cât de cât sigură a plebiscitului. O oarecare trezire la realitate, dar firește și o intimidare a fost comportarea tăioasă, brutală și intransigentă a Gestapo-ului[1]; curând au fost expediate primele transporturi către lagărele de concentrare de la Dachau și Buchenwald; în general, au avut loc arestări masive în primele săptămâni (se pretinde un număr de 60 000). Imediat au început și persecuțiile față de evrei, precum și emigrarea lor, averea acestora fiind „arianizată". Câtorva adversari politici ai nazismului le-a reușit de asemenea fuga salvatoare peste graniță.

Reorganizarea politică a țării se caracterizează prin eforturile vizibile de a șterge denumirea și expresia de Austria. Încă la 24 mai 1938 se produsese împărțirea „Țării Austria" în șapte ținuturi /Gaue/: Viena, Dunărea Inferioară, Dunărea Superioară, Tirol-Vorarlberg, Salzburg, Carintia și Stiria. Mai întâi se vorbea de ținuturile mărcii răsăritene /Ostmarkgaue/, unde se aplica constituția mărcii răsăritene /Ostmarkgesetz/ din 14 apri-

---

[1] Gestapo — Geheime Staatspolizei — poliția secretă de stat a nazismului — *n. tr.*

lie 1939 până la edictul führerului din 1942, care proclama noua formulare de „ținuturile alpine și dunărene“ /„Alpen- und Donaugaue“/. Au avut loc diferite schimbări ale granițelor. Viena a fost în chip considerabil lărgită prin includerea de comune limitrofe, Burgenlandul a fost împărțit între Stiria și Dunărea Inferioară, regiunea Aussee a fost atribuită Dunării Superioare, Tirolul de Răsărit Carintiei; în acest din urmă caz motivul era clar, măsura fiind o plecăciune înaintea Italiei și a lui Mussolini; întrucât Tirolul de Răsărit aducea mereu aminte, prin izolarea sa geografică, de amputarea Tirolului, el a fost încorporat acum Carintiei. La Tirolul de Sud s-a renunțat definitiv; la 23 iunie 1939 s-a semnat acordul germano-italian privind Tirolul de Sud, care urmărea abandonarea căminelor străvechi ale tirolezilor germani la sud de Brenner și emigrarea lor în Reichul german.

Traducerea în practică a noii reglementări a afacerilor austriece revenea „comisarului Reichului responsabil pentru reunificarea Austriei cu Reichul german“ al gauleiterului, originar din Palatinatul Saarland, Joseph Bürckel, în timp ce Seyß-Inquart, în calitatea sa de „guvernator al Reichului în Austria“, nu avea competențe demne de reținut; de altfel, oficiul lui a fost lichidat încă la 1 mai 1939. Numirea sa ca ministru al Reichului nu a avut, deocamdată, vreo importanță practică; abia în timpul războiului, Seyß-Inquart a căpătat, în calitate de guvernator al Reichului în Țările de Jos ocupate, o funcție însemnată în anii 1940—1945, funcție pe care olandezii au resimțit-o ca deosebit de proastă; ca atare, el a fost respins cu îndârjire de către olandezi.

Între timp istoria continuase. Hitler-ul amenințător căpătase regiunile germano-sudete — care cândva fuseseră refuzate Republicii Austria Germană — sporite, în plus, cu câteva districte locuite în majoritate de cehi. Boemia de sud a fost atribuită administrativ Dunării Superioare, pe când Moravia de sud (împreună cu Theben și Engerau de lângă Preßburg) a fost alipită Dunării Inferioare. Încă nesătul de aceste succese, Hitler a călcat acordul de la München, care oricum îi era foarte favorabil, lichidând în martie 1939 restul Cehoslovaciei punând mâna pe considerabilul material ceh de război. Au fost create „Protectoratul Boemia și Moravia“ și statul-tampon Slovacia. De atunci nu s-a mai putut crede în ficțiunea că nazismul urmărea exclusiv unitatea statală a poporului german.

Se impune aici să stăruim mai mult asupra evenimentelor care au dus la 1 septembrie 1939 prin atacarea Poloniei la declanșarea celui de-al doilea război mondial; desigur că în acest caz nu mai este necesară o încercare

de stabilire a vinovăției declanșării războiului. În ceea ce privește însă Austria, rezultă un aspect dublu, în sensul că pe de o parte nu mai exista un stat austriac beligerant, iar pe de altă parte, însă, austriecii au trebuit să se înroleze în Wehrmacht-ul german, trebuind să lupte, în anii următori, pe diferitele fronturi ale războiului și să-și plătească tributul de sânge; ei au făcut aceasta nu în unități proprii, închegate, ci repartizați în diferitele unități militare ale Reichului. Este clar că atmosfera din Austria a fost puternic influențată de cursul războiului. O deosebire foarte caracteristică față de anul 1914 a fost absența oricărui entuziasm spontan la declanșarea războiului; poporul a rămas mut, atmosfera era sumbră. Această imagine nu s-a schimbat nici după încheierea rapidă a campaniei poloneze, abia prăbușirea Franței a îndemnat pe mulți să creadă în „victoria finală". Campania din Balcani părea, mai întâi, să confirme această credință. Când după primele mari succese din debutul războiului împotriva Uniunii Sovietice au început să crească cifrele de pierderi și când iarna 1941/42 a cauzat reculuri dureroase, național-socialismul pierduse deja mult din puterea sa de convingere, numărul partizanilor săi începând să scadă foarte mult. Și măsurile tot mai aspre dictate împotriva evreilor, obligația purtării unui însemn discriminatoriu și deportările în masă care au început curând, toate acestea au fost respinse de către majoritatea populației; aceasta era valabil și față de metodele brutale aplicate în stăpânirea și administrarea regiunilor ocupate din Europa de răsărit și sud-est; datorită unor militari în permisie ai Wehrmacht-ului lumea a început să fie informată asupra atâtor adevăruri. Știri despre ororile din lagărele de concentrare au început să se strecoare afară; și pe teritoriul austriac, la carierele de granit din Mauthausen exista, din 1939, un mare lagăr, în care și-au aflat moartea până la sfârșitul războiului peste 120 000 de deținuți.

Încă în anul 1938 se constituiseră primele grupuri de rezistență, care cu timpul și-au sporit numărul și importanța. Țelurile și acțiunile lor duceau, însă, o lipsă acută de coordonare, întrucât „adversarii" întruneau adepți ai unor concepții extrem de variate despre lume, legitimiști, catolici, sectanți, socialiști și comuniști; ba chiar și național-germani și național-socialiști decepționați. În fața asprimii măsurilor de reprimare ale regimului, a activității neobosite a Gestapo-ului și a denunțărilor mârșave grupurile de rezistență au deplâns numeroase victime; moartea și lagărul de concentrare amenințau mereu; judecățile capitale ale „tribunalelor

populare" au fost tăinuite vremelnic, pentru ca apoi să fie publicate în forme brutale menite să intimideze. Și în străinătate, în tabăra aliaților, au activat adversari austrieci ai celui de-al III-lea Reich, dar și aici a fost foarte dificil să se unească activitățile celor mai diferite orientări și adversari. Nu s-a ajuns la formarea unui guvern austriac de exil, eforturile în acest sens fiind anihilate în anul 1940 în urma capitulării Franței. În anii următori ai războiului s-au realizat apoi contacte ale aliaților cu mișcările de rezistență din Austria. Legături diverse existau desigur și cu grupările de rezistență germană. La acțiunea din 20 iulie 1944, care a înregistrat mai întâi succese în cadrul comandamentului militar din Viena, au participat și austrieci, având o contribuție activă și foarte însemnată, în acest sens trebuind să fie numiți generalul de brigadă Erwin Lahousen și locotenent-colonelul Robert Bernardis. Însă deja în cursul pregătirii acestei acțiuni de către dr. Karl Goerdeler s-a arătat că, spre deosebire de ofițerii conjurației, majoritatea membrilor rezistenței austriece lupta pentru restabilirea ființei statale proprii a Austriei.

Într-adevăr, opinia populației s-a îndreptat într-o măsură crescândă împotriva tuturor germanilor Reichului popositi pe meleagurile Austriei. Cât de mult trebuia să se țină cont de astfel de sentimente o arată o luare de poziție oficială și cam demagogică din octombrie 1941 a gauleiter-ului /conducătorul unui Gau, ținut/ Vienei Baldur von Schirach împotriva concetățenilor săi, veniți, ca și el de altfel, din „Altreich" /Reichul vechi/. În realitate, majoritatea posturilor politice și administrative decisive din cadrul ținutului Vienei fuseseră ocupate în cursul războiului de germani din Reich, ceea ce a indispus lumea; înlocuirea primarului originar din Renania Philipp Jung, care abia dacă se remarcase în public, cu indigenul Hanns Blaschke, care își mărturisea cu orice prilej felul tipic vienez, a fost probabil condiționată și de un anumit respect față de opinia și mentalitatea vienezilor.

Între timp, războiul a luat un curs din ce în ce mai univoc. Catastrofa de la Stalingrad, care a adus moartea și prizonieratul multor soldați vienezi și din Austria Inferioară, capitularea unităților germane în Tunisia, defecțiunea Italiei, în fine invazia reușită a aliaților în Franța, au relevat rezultatul și sfârșitul inevitabil. Pierderile de vieți omenești pe câmpurile de bătălie au crescut necontenit, la care s-a adăugat impresia atacurilor aeriene descurajatoare care s-au abătut grav din 1943 și îndeosebi din 1944 și asupra Austriei, multă vreme cruțate. Viena, Graz, Villach, Wiener

Neustadt, Knittelfeld și alte orașe au suferit distrugeri cuprinzătoare. Populația asculta tot mai puțin de propaganda nazistă, informațiile cele mai însemnate fiind luate din emisiunile stațiilor de radio ale aliaților sau neutrilor, așa încât a fost mai mult decât îndreptățit faptul că șeful oficiului principal al securității Reichului, Ernst Kaltenbrunner, a înaintat în septembrie 1944 un raport foarte pesimist privind atmosfera din ținuturile Dunărea Inferioară și Viena și despre „tendința Austria" predominantă aici.

În primăvara lui 1945 Austria a devenit ea însăși teatru de război; dinspre răsărit au intrat unitățile Armatei Roșii, dinspre Italia au înaintat britanicii în Carintia, trupe americane au invadat Tirolul, landul Salzburg și Austria Superioară, pe când francezii au apărut în Vorarlberg. Acțiunile mișcărilor de rezistență mai evidente în Tirol, Salzkammergut și în spațiul masivului Koralpe din Stiria, au scurtat de repetate ori luptele devenite inutile și fără sens, dejucând și împiedicând alte devastări. Planul lui Hitler vizând realizarea unei „citadele alpine" în spațiul austriac unde urma să se lupte până la ultima suflare, a putut fi dejucat din fericire împiedicându-se aplicarea sa. O încercare a ofițerilor austrieci din comandamentul Wehrmacht-ului din Viena de a accelera predarea Vienei în urma unor contacte cu Armata Roșie a avut un succes parțial; Viena fusese proclamată fortăreață și ca atare amenințată cu distrugerea totală; întreprinderea aceasta a fost condusă de maiorul Karl Szokoll, ea fiind pe deplin justificată din punctul de vedere austriac și vienez; din păcate aplicarea ei a fost plătită cu viața de maiorul Karl Biedermann, căpitanul Alfred Huth și locotenentul major Rudolf Raschke, toți prinși de Gestapo.

Existau speranțe îndreptățite că prăbușirea celui de-al III-lea Reich va aduce o restabilizare a independenței austriece; cel puțin înspre această evoluție mergeau eforturile adversarilor austrieci ai național-socialismului și propaganda radiodifuzată a aliaților, chiar dacă în rândurile acestora mai apăreau și alte combinații. Astfel, de pildă, reluând doleanțe franceze mai vechi, Stalin și Churchill au cântărit planul unui „Stat Catolic" sudgermano-austriac. Dar nu se mai trăia în epoca confesională, iar pentru britanicul protestant și pentru conducătorul ateist al politicii sovietice, această posibilitate, discutată ocazional în cursul anului 1944, nu era defel o afacere de conștiință și credință, ci era determinată în primul rând de principiul slăbirii și diviziunii Germaniei, dar poate și de anumite îndoieli privind viabilitatea Austriei. De altfel, această idee n-a aflat vreo rezonanță

notabilă în rândurile populației austriece și bavareze. Mult mai esențial a fost, în schimb, conținutul declarației de la Moscova din 1 noiembrie 1943, în care miniștrii de externe ai aliaților, Eden, Hull și Molotov puneau în perspectivă restabilirea statului austriac, dar în același timp vorbeau și de o „anumită răspundere solidară", de care însă nu erau exceptate cu totul nici puterile aliate, dacă ne gândim numai la atitudinea Angliei și Franței din 1938 sau la cea a Uniunii Sovietice din vara 1939; de asemenea, se mai cerea și o contribuție a Austriei la eliberarea sa. Judecând după condițiile date, această contribuție nu putea să fie decât limitată, și fără ea victimele mișcării de rezistență fiind deja foarte grele. Nu în ultimul rând tocmai datorită acestei rezistențe și a activității austriecilor de dincolo de frontiere, dezlipirea de Germania operată atât de rapid în ultimele zile ale prăbușirii a fost considerată ca un fapt cât se poate de firesc și indiscutabil, ea fiind o necesitate absolută care corespundea întru totul voinței populației austriece mai cu seamă după încercările și experiențele din ultimii ani.

RESTABILIREA REPUBLICII AUSTRIA. REGIMUL DE OCUPAȚIE ȘI LUPTA PENTRU TRATATUL DE STAT

În ultimele săptămâni ale celui de-al III-lea Reich și în zilele nemijlocit premergătoare prăbușirii sale, Austria a fost cuprinsă de o stare haotică. Relativ repede, însă, s-a instituit o anumită clarificare a situației militare și politice, cu încetul și economia s-a pus pe picioare și în mișcare.

Puterile aliate au ocupat din mai 1945 întregul teritoriu de stat al Austriei, încheind între ei acorduri de control asupra Austriei în iulie 1945 și apoi altul în iunie 1946. În iulie 1945 s-a stabilit, între altele, și delimitarea definitivă a zonelor de ocupație. Zona franceză cuprindea landurile federale Vorarlberg și Tirol (fără Tirolul de Răsărit); Tirolul de Răsărit, Carintia și Stiria alcătuiau zona britanică; landul Salzburg și Austria Superioară de la sud de Dunăre aparțineau zonei americane, în timp ce zona de ocupație sovietică cuprindea Mühlviertel al Austriei Superioare, Austria Inferioară și Burgenlandul. Cele patru puteri au ocupat apoi câte un sector al orașului Viena situat în inima zonei sovietice. Orașul interior /centrul/ a fost ocupat împreună (alternativ). Măsurile necesare ocupării au fost realizate până la 1 septembrie 1945. Consiliul aliat, prevăzut de primul acord de control ca fiind instanța supremă de ocupație și pentru ale

cărui decizii era necesară unanimitatea, și-a început ședințele la 11 septembrie 1945.

Încă în cursul lunii aprilie 1945 partidele austriece au început să se organizeze. Österreichische Volkspartei[1] /Partidul Popular Austriac/ a fost o creație nouă a anului 1945, care într-o oarecare măsură a continuat tradițiile partidului creștin-social, renunțând, spre deosebire de acesta, la orice etichetare confesională. Eforturile și inițiativele unor politicieni, îndeosebi în vârstă, pentru fixarea programatică a unei orientări catolice clare nu au aflat ecoul așteptat, renunțându-se curând la ele. Cadrul conducător ÖVP provenea în marea majoritate din cercul mișcării de rezistență, ca de pildă Karl Gruber, Felix Hurdes și Lois Weinberger; alți membri conducători, cum era cazul inginerului Leopold Figl, petrecuseră cea mai mare parte a vremii dintre 1938 și 1945 ca deținuți în lagăre de concentrare. S-au remarcat apoi și câțiva reprezentanți ai tradițiilor liberale, de obicei din cercurile economice, cum ar fi fostul deputat al federației landurilor Vinzenz Schumy. În ceea ce privește organizarea, ÖVP s-a divizat de la început în alianțe socio-profesionale, dintre care alianța țăranilor sub Figl și alianța economiei sub inginerul Julius Raab întreceau, în ceea ce privește forța și influența, alianța muncitorilor și a angajaților; această alianță va dobândi, însă, mai târziu o pondere mult mai mare. Politicienii de frunte din ÖVP au refuzat „politica de blocuri burgheze" a Primei Republici, fiind dispuși de la început să colaboreze cu cel de-al doilea mare partid, cu socialiștii, la guvernarea statului și a landurilor.

Sozialistische Partei Österreichs (SPÖ) /Partidul Socialist al Austriei/ a fost reorganizat în primăvara 1945 din inițiativa determinantă a lui Karl Renner și Adolf Schärf, pe lângă care s-au mai remarcat în chip deosebit Oskar Helmer și Bruno Pittermann; în conducerea sa erau, așadar, îndeosebi reprezentanți ai aripei drepte a vechii social-democrații, și cu aceștia politicieni de conciliere. Reprezentantul cel mai proeminent al centrului, Karl Seitz, s-a remarcat în parlament de repetate ori ca purtător de cuvânt, funcția de primar al Vienei fiind, însă, preluată de către Theodor Körner. Dintre proeminenții aripei stânge, Otto Bauer murise în 1938 în exilul său de la Paris, pe când Julius Deutsch nu a mai reușit să se impună

[1] Prescurtat ÖVP — în următoarele capitole se va respecta prescurtarea curentă în Austria a partidelor politice, traducându-se denumirea lor numai la prima menționare — *n. tr.*

în chip corespunzător. În fața acestor realități, faptul că se schimbase denumirea partidului în Sozialistische Partei Österreichs, o concesie făcută unui grup de activiști de stânga, anume „socialiștii revoluționari“ din perioada ilegalității (1934—1945), nu a mai jucat practic nici un rol. O comunitate de acțiune dorită cu ardoare de comuniști a fost respinsă încă la finele lui aprilie 1945. Spiritul combatant-cultural din trecut a fost trecut pe un plan secundar, se făceau eforturi pentru o înțelegere cu biserica catolică, care la rândul ei interzisese preoților săi orice activitate politică. Predominanța Vienei din tabăra socialistă s-a diminuat, cu toate acestea capitala federală și-a păstrat majoritatea socialistă tradițională. Într-un alt land federal, în Carintia, unde mulți membri ai lagărului național s-au alăturat socialiștilor, aceștia au dobândit o majoritate relativă, uneori chiar absolută în parlamentul landului. Ca și până acum, muncitorii și angajații formau partea principală a electoratului socialist, dar s-au întreprins și eforturi pentru câștigarea membrilor „păturilor mărginașe“, ale stării mijlocii și ale cercurilor micilor agricultori.

Kommunistische Partei Österreichs (KPÖ) /Partidul Comunist al Austriei/ a putut să-și sporească membrii din ilegalitate după 1934 datorită radicalizării unor social-democrați în urma evenimentelor din februarie. Spre deosebire de Prima Republică, după 1945 KPÖ a dispus de o reprezentanță parlamentară mică, chiar și în unele parlamente ale landurilor activau deputați comuniști. În general însă, partidul acesta nu a dispus niciodată mai mult de cinci la sută din voturile pentru consiliul național /parlamentul federal/. Conducătorul partidului a fost vechiul comunist Johann Koplenig; ca personalitatea politico-spirituală cea mai puternică, îndeosebi ca un orator excelent, s-a remarcat însă fostul social-democrat Ernst Fischer. Cu toate că ocupanții societici s-au abținut de la vreo ingerință decisivă în politica internă austriacă, ei au acordat totuși comuniștilor un oarecare reazem, așa încât unele întreprinderi aflate sub administrație rusească au devenit curând adevărate baze ale comuniștilor austrieci.

Activiști ai acestor trei partide numite mai sus au preluat — după intrarea trupelor aliate — administrația locală și regională. În chip firesc, reprezentanții acestor partide au participat și la alcătuirea primului guvern al celei de a doua republici austriece. La 27 aprilie 1945 s-a format un guvern provizoriu de către dr. Karl Renner, devenit primul cancelar de stat; din cabinetul său mai făceau parte câte nouă membri ai SPÖ și ÖVP, șapte

comuniști și trei independenți ca secretari de stat și ca subsecretari de stat. Guvernul a făcut o declarație de independență, publicată anterior de către comitetele de conducere ale celor trei partide, și care proclama restaurarea Republicii Democratice Austria, promițând alcătuirea ei în spiritul constituției din anul 1920. Uniunea Sovietică a recunoscut guvernul întrunit în sectorul ei de ocupație pe când puterile occidentale au exprimat rezervele lor; lor li s-a părut îndeosebi participarea relativ mare a comuniștilor ca fiind îngrijorătoare, întrucât KPÖ stăpânea executivul prin intermediul ministerului de interne (Franz Honner); și într-adevăr, comuniștii au fost, curând, foarte puternic reprezentați în rândurile poliției, ei având o poziție puternică și datorită deținerii oficiului de stat /ministerului/ pentru informația poporului, învățământ, educație și problemele culturale (Ernst Fischer).

Guvernul a promulgat legea de trecere la constituție, prin care a intrat în vigoare constituția democratică în forma ei modificată prin decretele din 1929 și o lege privind preluarea provizorie a drepturilor care de obicei erau rezervate parlamentului federal și parlamentelor landurilor.

Problema principală cea mai actuală era extinderea competențelor guvernamentale și asupra landurilor federale ocupate de puterile occidentale. Exista pericolul formării unui contraguvern și, cu aceasta, al unei sciziuni a teritoriului statal oricum foarte mic, brăzdat în plus de granițele zonelor de ocupație. În august și septembrie 1945 s-au ținut, la Salzburg, conferințe ale reprezentanților landurilor federale apusene care au pregătit recunoașterea guvernului Renner după includerea de reprezentanți ai acestor landuri în cabinetul său. Această lărgire s-a realizat cu prilejul conferinței de la Viena din 25 septembrie 1945. Noul guvern se compunea acum din 13 membri ai ÖVP, 12 ai SPD, 10 ai KPÖ și 4 independenți (specialiști).

S-au făcut pregătiri și s-au luat măsuri pentru ținerea alegerilor în consiliul național și în parlamentele landurilor, care au avut loc la 25 noiembrie 1945. Membrii partidului național-socialist și ai unităților militare SS și SA au fost excluși, încă, de la aceste alegeri. Rezultatul scrutinului a adus un succes net pentru ÖVP, care a obținut cu 85 de mandate majoritatea absolută în consiliul național, pe când socialiștilor le-au revenit 76 de mandate. La coadă de tot s-au situat comuniștii cu patru deputați. Consiliul național nou ales a aderat numaidecât la declarația de independență

din 27 aprilie 1945. Componența guvernului s-a modificat pe baza rezultatelor scrutinului. Guvernul definitivat a putut să se întrunească în decembrie 1945 sub președinția cancelarului federal, inginerul Leopold Figl. Dr. Adolf Schärf a devenit vicecancelar, opt miniștri aparținând ÖVP iar șase SPÖ, doi miniștri erau independenți (specialiști pentru finanțe și justiție); comuniștii au preluat ministerul învățământului și de interne, obținând și ministerul nou înființat al economiei energetice. În consiliul național erau, așadar, numai partidele guvernamentale, nici o opoziție. Cu prilejul înțelegerilor de coaliție între ÖVP și SPÖ, care au premers formării guvernului, s-a hotărât respectarea principiului proporției pentru alcătuirea guvernului, dar și a administrațiilor landurilor și comunelor. Acest principiu a variat numericește în funcție de rezultatele alegerilor următoare, fiind respectat și aplicat destul de des și la angajările în serviciile publice și în întreprinderile naționalizate.

Însemnătatea propriu-zisă a evoluției politicii interne din 1945 rezidă în faptul de a se fi reușit deocamdată recunoașterea unui guvern format în zona de ocupație sovietică pe întregul teritoriu național, făcându-se astfel posibile alegeri în întreaga Austrie care să nu fie influențate de puterile de ocupație, alegerile consemnând victoria marilor partide, ancorate în principiul democrațiilor occidentale, asupra comunismului. Numai așa s-a putut conferi evoluției ulterioare o cu totul altă direcție decât cea din Germania dar și cea din Cehoslovacia bunăoară.

Adunarea federală l-a ales la 20 decembrie 1945 pe dr. Karl Renner președinte federal; s-a renunțat la un plebiscit, după ce partidele se înțeleseseră asupra persoanei lui Renner, pentru a scuti statul de cheltuielile unui al doilea plebiscit la un interval de timp atât de scurt. Nou aleasa reprezentanță a poporului din toamna 1945 trebuia să rezolve sarcini legislative foarte importante. În perioada următoare se va dovedi în acest sens ca fiind deosebit de favorabil pentru Austria faptul că cel de-al doilea acord de control al aliaților din 28 iunie 1946 limitase avizul obligatoriu al consiliului aliat numai la legile constituționale; toate celelalte legi puteau să intre în vigoare dacă timp de 31 de zile acest oficiu militar nu depunea vreun protest împotriva lor, care la rândul său nu putea fi formulat de către consiliul aliat decât în unanimitatea membrilor, practic de nerealizat avându-se în vedere problemele generale care separau Uniunea Sovietică pe de o parte și puterile occidentale pe de altă parte. Reglementarea fixată în

iunie 1946 a diminuat în orice caz repercusiunile tensiunilor internaționale amenințătoare asupra politicii interne austriece, ferind, în plus, Austria de o ingerință și mai mare, ba chiar paralizantă a aliaților asupra legislației sale.

Proceduri de durată și puțin satisfăcătoare ale legislației și jurisdicției au fost necesare pentru rezolvarea problemei foștilor membri ai partidului național-socialist. Guvernul a emis la 8 mai 1945 un decret constituțional privind interzicerea partidului național-socialist care, prevedea obligativitatea înregistrării național-socialiștilor „vinovați" și „mai puțin vinovați". La 25 iulie 1946 parlamentul a hotărât apoi „Prima lege a național-socialiștilor" foarte cuprinzătoare, care a fost aprobată de consiliul aliat abia după modificări succesive care de regulă înăspreau dispozițiile legii. Legea se referea la aproximativ 524 000 de persoane înregistrate obligatoriu. „Cea de-a doua lege a național-socialiștilor" din 17 februarie 1947 urma să încheie până una alta reglementarea soartei naziștilor. Ispășirile prevăzute de aceste două legi s-au referit în general mai ales la angajații serviciilor publice, dintre care mulți au fost pensionați prematur. Astfel, tocmai acea categorie de persoane a fost cel mai puternic afectată, ai cărei membri s-au înscris în partidul nazist sau în unitățile sale militare adesea abia în urma unor presiuni mai mult sau mai puțin puternice. O amnistie care a intrat în vigoare legală la 21 aprilie 1948 a scutit „mai puțin vinovații", în total 482.000 de persoane, de ispășirile obligatorii prevăzute de lege. Prin diferite grațieri ale președintelui federal și printr-o amnistie emisă în anul 1953 pentru „vinovații" s-a reușit să se rezolve treptat această problemă. Este evident că o reglementare sumară a unui număr prea mare de persoane, așa cum o încercaseră cele două legi ale național-socialiștilor, nu putea să satisfacă; în fond, ceea ce contase nu era apartenența formală la partidul nazist ci comportamentul propriu-zis al fiecăruia în perioada dintre 1938 și 1945. Încercarea mult mai complicată întreprinsă în Germania vizând mai mult o reglementare individuală, nu a corespuns însă nici ea întru totul. Diferitele delicte naziste, dintre care și complexul neplăcut al crimei de război, au fost tratate de tribunalele populare austriece (vremelnic și de către curți marțiale ale puterilor de ocupație). În general, jurisdicția judecătorilor populari nu a fost prea satisfăcătoare, ea debutând cu verdicte exagerat de aspre pentru a se termina cu achitări în parte mai mult decât problematice.

Vara anului 1946 a adus, la 26 iulie, legea extrem de importantă pentru economia austriacă, privind naționalizarea marilor bănci și a industriilor-cheie, iar toamna, la 5 septembrie, încheierea acordului de la Paris privind Tirolul de Sud, dintre miniștrii de externe ai celor două țări în cauză, Karl Gruber și Alcide de Gasperi. Sfârșitul celui de al doilea război mondial actualizase din nou problema Tirolului de Sud. Un grup de democrați italieni se pronunțase, în anul 1944, pentru retrocedarea regiunilor locuite masiv de o populație neitaliană din nordul și nord-estul Italiei. Austria nu a reușit, însă, să obțină aplicarea dreptului de autodeterminare pentru Tirolul de Sud. În timp ce regiunile locuite de sloveni și croați de la frontiera de nord-est a Italiei (împreună cu unele orașe istriene locuite din vechime de italieni) au fost atribuite Iugoslaviei, insulele Dodecanez-ului au revenit Greciei, albanezii, libienii, etiopienii și în cele din urmă chiar și somalezii dobândindu-și libertatea, aliații s-au decis să lase în continuare granița pe Brenner, cu aceasta și Tirolul de Sud, Italiei. Argumentul graniței strategice își pierduse, e drept, justificarea și însemnătatea în era bombei atomice și principiul cumpenei apelor fusese abandonat în privința Iugoslaviei — valea superioară a râului Isonzo era acum iugoslavă iar cea inferioară italiană — Austria era cel mai slab dintre toate statele care puteau ridica pretenții teritoriale față de Italia, ea aflându-se sub o ocupație împătrită, viitorul ei părea incert. Dintre puterile aliate, îndeosebi Statele Unite s-au pronunțat cel mai energic împotriva oricăror doleanțe privind acordarea dreptului de autodeterminare Tirolului de Sud, și, așa cum se va adeveri mai târziu, și împotriva unor dorințe mai modeste ale tirolezilor de sud și austriecilor; în rest, însă, Austria a trebuit să fie recunoscătoare pentru multe lucruri Statelor Unite, care, pe de altă parte, s-au pronunțat mereu pentru un tratament preferențial aplicat numai Italiei dintre toate celelalte state inamice din cel de-al doilea război mondial. Și atitudinea ministrului de externe britanic, Ernest Bevin, a fost nefavorabilă Austriei în problema Tirolului de Sud. Chiar și doleanța prezentată de ministerul de externe austriac în mai 1946 privind retrocedarea văii Puster și a căii ferate Innichen-Brenner, prin care oricum s-ar fi realizat măcar o legătură teritorială îngustă între cele două părți ale Tirolului rămase Austriei (Tirolul de Nord și de Est) a fost respinsă de către conferința miniștrilor de externe de la Paris din iunie 1946.

Prin intermediul unor tratative bilaterale cu Italia trebuia să se încerce măcar oprirea repetării aplicării unor metode fasciste și să se asigure cât de cât existența grupului etnic german din Tirolul de Sud amenințat de către o imigrare italiană forțată. Astfel s-a ajuns la tratatul de la Paris din anul 1946. Acest acord nu prevedea numai acordarea învățământului în limba maternă, egalitatea limbii germane în birouri și oficii, egalitatea în drepturi la angajarea tirolezilor de sud în slujbe de stat și o revizuire a opțiunilor pe baza acordului dintre Hitler și Mussolini, ci punctul doi ordona și „exercitarea unei puteri legislative și executive regionale". În realitate, însă, la 27 iunie 1947 s-a instituit o regiune comună Trentino — valea tiroleză a râului Adige (Provincia Bolzano) în care italienii dețin o majoritate puternică. Înăuntrul acestei regiuni, Tirolul de Sud (Provincia Bolzano) a primit o dietă și un guvern al landului cu drepturi legislative foarte limitate, care au fost și mai mult diminuate în urma unor intervenții repetate ale guvernului italian. Imigrarea italiană a continuat; față de cei 7000 de italieni din anul 1910, numărul lor din Tirolul de Sud al anului 1953 s-a ridicat la circa 115 000 de suflete; dintre optanții tirolezi de sud din Germania și Austria (circa 70 000) s-a întors numai o parte foarte mică.

Astfel chestiunea Tirolului de Sud creată în 1919 în chip artificial, nechibzuit și samavolnic a continuat să fie o problemă delicată, care a perturbat neplăcut relațiile dintre Austria și Italia, care de altfel s-au normalizat după 1945. Cu toate acestea tirolezii de sud au avut soarta cea mai bună în comparație cu toate grupurile etnice germane care-și manifestaseră în anul 1918 degeaba dorința de a face parte din Republica Austria Germană, fiind în cele din urmă atribuite împotriva voinței lor altor state. Germanii din Iugoslavia au fost aproape complet lichidați prin izgonire sau acțiuni sângeroase de exterminare, aceeași soartă aflând și stirienii de sud și carintienii din valea Mieß. Dincolo de aceasta, Iugoslavia a ridicat față de Austria pretenții teritoriale care depășeau zonele de delimitare stabilite în anul 1920, referindu-se la Klagenfurt și Villach, dar și la fâșii de frontieră din Stiria, inclusiv Radkersburg. Mai târziu, aceste revendicări teritoriale au fost limitate la regiunile de la sud de Gail și Drava. Favorabilă a fost pentru Austria împrejurarea că aceste regiuni limitrofe făceau parte din zona de ocupație britanică care a fost corect administrată de puterea de ocupație, care a împiedicat pe slavii de sud să aplice forța militară pentru atingerea scopurilor lor; nu exista nici o îndoială asupra faptului că

populația însăși a acestor regiuni vroia să rămână în cadrul Austriei. Atunci când conflictul lui Stalin cu Tito a privat Iugoslavia de sprijinul sovietic al pretențiilor sale, problema aceasta s-a rezolvat automat în favoarea Austriei.

Dintre austriecii vechi izgoniți din patria lor germanii sudeți au jucat un rol deosebit; ca și germanii carpatini /germanii din Slovacia/ ai Ungariei regale, germanii sudeți reveniseră în 1918 Cehoslovaciei. Soarta lor a fost determinată de trei decizii eronate ale puterilor occidentale, anume cele de la St. Germain (1919), München (1938) și Potsdam (toamna 1945); ultima conferință a pecetluit pierderea patriei pentru trei milioane de germani sudeți și carpatini; e drept că acțiunile de izgonire începuseră încă în primăvara 1945, așadar înaintea „legalizării“ lor de către marile puteri învingătoare. În Austria au venit îndeosebi germani carpatini, germani din Moravia de sud și din Boemia de sud. La sfârșitul lui mai 1945 „marșul morții de la Brünn“ și internarea germanilor într-un siloz de lângă Pohrlitz au pricinuit cele mai grave sacrificii de vieți umane. Germanii sudeți au fost adesea acuzați că ei au fost deosebit de receptivi pentru propaganda nazistă, însă minoritatea poloneză și cea ungară, încorporate de asemenea contra voinței lor statului cehoslovac, au fost la fel de nemulțumite, lucru valabil și pentru o parte dintre slovaci, cărora li se contesta caracterul de popor de sine stătător. Criza economică din anii '30 a afectat îndeosebi regiunea germano-sudetă foarte industrializată, adâncind nemulțumirea la fel ca și infiltrarea masivă planificată de cehi în zonele de colonizare germană. Social-democrații germano-sudeți, necontestați la început, fiind chiar reprezentați, din anul 1929, în guvernul central au înregistrat pierderi masive de partizani datorită reculurilor din lupta națională și socială de zi cu zi, dar și sub impresia prăbușirii partidelor-soră din Germania și Austria. Partidul germano-sudet avea un program subliniat național care inițial se distanțase de nazism; el a dobândit în anul 1935 poziția predominantă, devenind în cele din urmă totuși unealta politicii expansioniste a național-socialismului german. E drept că Occidentul, îndeosebi Anglia, a considerat doleanța germanilor sudeți privind autodeterminarea lor națională ca fiind pe deplin îndreptățită. Distrugerea Cehoslovaciei amputate și neputincioase curând după acordul de la München, teroarea declanșată în protectoratul boemo-morav, apoi propaganda abilă și nechibzuită a lui Edvard Benes și a cercului său, toate acestea au condus în cele din urmă

la sancționarea izgonirilor în masă, care nu s-a realizat în nici un caz în formele „umane“ cerute la Potsdam, ele abătându-se și asupra acelor germani care sprijiniseră activ până la capăt statul cehoslovac împotriva ofensivei lui Hitler.

Și împotriva germanilor din Ungaria s-au luat măsuri de evacuare, care s-a realizat însă în general în forme mult mai decente, fiind în cele din urmă stopată. Oricum ar fi, locuitorii Burgenlandului au putut constata cu destulă claritate cărei sorți neplăcute și în orice caz nesigure au scăpat în urma alipirii țării lor de Austria, mai cu seamă că numeroși germani din regiunea limitrofă vest-ungară și din enclava Ödenburg au trebuit să-și abandoneze forțat căminele. România nu se solidarizase cu măsurile de izgonire a germanilor ale celorlalte state răsăritene, dar către sfârșitul războiului au fost totuși evacuați numeroși germani, îndeosebi sașii transilvani din țara Năsăudului, la îndemnul unor oficii germane de partid și militare, care nu s-au mai putut întoarce apoi la vetrele lor; un mare număr al lor a rămas în Austria.

E drept că numai o fracțiune din cele peste 13 milioane de refugiați de limbă germană, izgoniți din patria lor, s-au stabilit pe o perioadă în Austria, cam 400 000 de suflete; primirea și activitatea lor au avut, însă, pentru economia republicii o importanță cu totul pozitivă. Cercuri largi ale populației austriece au manifestat, la început, puțină înțelegere pentru nevoile acestor refugiați germani; a trebuit să treacă destulă vreme până ce și reprezentanții partidelor politice și presa să îndrăznească să acționeze mai stăruitor pentru refugiați.

Începând cu anul 1947, politica internă austriacă s-a caracterizat printr-o înrăutățire a raportului celor două partide mari cu comuniștii. Încercările comuniștilor de a influența mai puternic politica externă și afacerile interne au rămas neîncununate de succes. Aderarea Austriei la planul de ajutorare Marshall, determinantă pentru reclădirea economiei naționale, s-a făcut încă printr-o decizie unanimă a consiliului de miniștri, deci în colaborare cu ministrul comunist pentru economia energetică, dr. Karl Altmann, care însă probabil nici nu știa exact despre ce era vorba. Transferarea șefului comunist al poliției de stat pe un post mai puțin decisiv ca și alte măsuri ale ministrului de interne Oskar Helmer erau însă indicii asupra unor dificultăți existente, așa încât în noiembrie 1947 comuniștii au părăsit definitiv cabinetul guvernamental. Respingerea de către

KPÖ a legii privind protecția monedei naționale adoptate în parlament, dar probabil și alte motive au prilejuit demisia lui Altmann. De atunci, coaliția bipartidă SPÖ-ÖVP reprezintă o caracteristică principală a vieții politice austriece.

La 9 octombrie 1949 au avut loc alegeri la termen pentru consiliul național. La aceste alegeri înregistrații obligatorii „mai puțin vinovați“ au fost deja îndreptățiți să participe la scrutin. Pe lângă două grupări de disidenți, la aceste alegeri a apărut prima oară „Wahlpartei der Unabhängigen“ (WdU) /Partidul electoral al independenților/; sub această denumire nou întemeiatul „Verband der Unabhängigen“ (VdU) /Alianța independenților/ s-a prezentat înaintea alegătorilor austriaci. WdU a servit drept rezervor pentru acele elemente ale taberei naționale, nedispuse să se alinieze unuia din cele două partide mari. Noul partid întemeiat de dr. Herbert Kraus și dr. Viktor Reimann își aveau principalele puncte de reazem la Salzburg, trecător și în Austria Superioară și în Vorarlberg; el a fost cel mai slab reprezentat în zona de ocupație rusească, unde aproape toți necomuniștii doreau o poziție cât mai puternică a coaliției guvernamentale. La acest scrutin, ÖVP, care s-a impus mai bine decât socialiștii, a obținut 77 de mandate, SPÖ 67, WdU 16, 5 mandate revenind blocului stângii, o coaliție electorală între comuniști și o grupare de socialiști de stânga, extrem de slabă din punct de vedere numeric, care se desprinsese, sub Erwin Scharf, de socialiști. Guvernul remaniat pe baza rezultatului electoral a fost condus de inginerul Leopold Figl, cuprinzând șapte miniștri din rândurile ÖVP și șase din cele SPÖ.

Stilul politicii interne a celei de a doua republici s-a deosebit într-atâta în bine de evenimentele de după 1918 dar mai ales de cele de după 1927, încât acum nu mai existau formațiuni paramilitare de autoapărare ale partidelor politice și cu timpul s-a renunțat, în general, la confruntările violente. O excepție au reprezentat-o tulburările declanșate dinspre partea comunistă în octombrie 1950, nemijlocit după încheierea unui acord privind salariile și prețurile, acestea fiind una din acele înțelegeri prin care s-a încercat până în 1952 nu întotdeauna cu succes deplin să se mențină echilibrul economiei naționale. Tulburările acestea au luat dimensiuni amenințătoare în zona rusească, îndeosebi în regiunea Wiener Neustadt; în Austria Superioară s-a ajuns, la începutul acțiunii, la o colaborare cu elemente radicale de dreapta. Atmosfera defensivă generală și atitudinea

fermă a majorității covârșitoare a populației, îndeosebi a muncitorilor și țăranilor au dus la lichidarea acțiunii comuniste după câteva zile agitate și palpitante.

La 31 decembrie 1950 a murit președintele federal Karl Renner, care preluase în două rânduri conducerea republicii austriece aflate în situații critice, dovedindu-se a fi un bărbat de stat conciliant și cumpătat. Noul președinte federal trebuia să fie ales de către popor; plebiscitul a avut loc în mai 1951. Primul tur de scrutin s-a soldat, cum era de așteptat, indecis; candidatul independent, dar sprijinit de VdU, medicul proeminent Burkhard Breitner, a întrunit considerabilul număr de 662 000 de voturi; balotajul trebuia să decidă între candidații celor două partide de guvernământ, căpitanul landului Austria Superioară, dr. Heinrich Gleißner (ÖVP), și primarul Vienei Theodor Körner (SPÖ). VdU a dat partizanilor săi libertatea să decidă cum găseau de cuviință. De fapt, alegătorii lui Breitner au votat, în cel de-al doilea scrutin, cam în aceeași proporție pe cei doi candidați, un al treilea grup, mai restrâns, abținându-se de la vot. Blocul stângii l-a sprijinit pe Theodor Körner. Acesta a câștigat balotajul cu un avans de aproximativ 168 000 de voturi. Astfel, repartizarea pozițiilor de frunte a rămas neschimbată, ÖVP delegându-l pe șeful guvernului, iar SPÖ pe șeful statului.

Cu prilejul unei remanieri a guvernului Figl din ianuarie 1952, pe lângă alte schimbări personale, dr. Reinhard Kamitz a preluat ministerul de finanțe; guvernul a introdus măsuri eficiente pentru stabilizarea monedei naționale; încă înaintea expirării perioadei de legislatură, în februarie 1953 au avut loc alegeri pentru consiliul național; rezultatul lor a adus o anumită echilibrare a forțelor în ceea ce privește reprezentanța parlamentară a celor două partide mari. ÖVP a păstrat un avans cât se poate de mic, cu 74 de mandate, față de SPÖ care a obținut 73 de mandate, chiar dacă aceasta obținuse 37 000 de voturi mai mult decât rivala sa; opoziția a pierdut mandate; VdU a obținut 14 mandate, de la această grupare așteptându-se mult mai mult, iar „opoziția populară“ (KPÖ și socialiștii de stânga) au ajuns la 4 locuri în parlament.

Alegerile din timpul celei de a doua republici au decurs în general într-o atmosferă liniștită, chiar dacă nu erau lipsite de fenomenele acompaniatoare ale unei propagande demagogice. Astfel, ÖVP scăpase, în anul 1949, „pisica roșie“, identificându-i pe socialiști ca fiind promotorii democrației

populare; în anul 1953 SPÖ s-a revanșat cu „furtul pensiilor". Aceste slogane electorale au avut în chip evident o eficiență considerabilă. De altfel, neîncrederea într-un guvern monopartid s-a materializat la votarea alegătorilor oscilanți, care au fost evident preocupați să nu acorde nici unuia dintre partidele de guvernământ o preponderență prea mare asupra celuilalt. După ce o propunere a ÖVP vizând cooptarea lui VdU la formarea guvernului a fost respinsă de socialiști, coaliţa bipartinică a continuat sub noul cancelar federal Julius Raab (ÖVP), cabinetul său având opt miniștri ÖVP și șase din rândurile SPÖ, la care s-au adăugat ministrul independent al justiției, dr. Joseph Gerö. Ministru de externe a rămas, deocamdată, dr. Karl Gruber, înlocuit în noiembrie 1953 de inginerul Leopold Figl, de la care se aștepta un contact mai bun cu Uniunea Sovietică, pe când Gruber a fost expediat la Washington ca ambasador.

Remanierea guvernamentală a stat sub semnul luptei pentru tratatul de stat, adică pentru restabilirea suveranității Austriei și pentru retragerea trupelor de ocupație. Aceste eforturi au durat aproape un deceniu și mai mult decât odată s-a părut că speranța obținerii lui era deșartă. Primele încercării vizând încheierea favorabilă a acestui tratat se situează deja în anii 1946/47. În primăvara și apoi în decembrie 1946 o conferință a miniștrilor de externe ai marilor puteri a dezbătut la New York și problema tratatului de stat, punându-se într-o perspectivă apropiată elaborarea sa, însă din pricina contradicției dintre puterile occidentale și Uniunea Sovietică, nici locțiitorii miniștrilor de externe întruniți la Londra la începutul anului 1947, nici miniștrii de externe înșiși întruniți în martie și aprilie 1947 la Moscova nu s-au putut înțelege asupra conținutului tratatului de stat. Principalele divergențe sc refereau la complexul „proprietatea germană" și pretențiile teritoriale ale Iugoslaviei la adresa Austriei, pretenții susținute pe atunci încă masiv de către Uniunea Sovietică. În octombrie 1947 diplomatul francez Cherrière a înaintat un plan privind reglementarea proprietății germane, care nu s-a impus însă, la conferința londoneză a miniștrilor de externe de la finele anului 1947, planul acesta conținând totuși anumite elemente, pe care se puteau clădi mai târziu alte propuneri.

Problemele litigioase au continuat să fie dezbătute în anii 1948 și 1949, esențial fiind faptul că în vara 1949 Uniunea Sovietică a retras sprijinul revendicărilor teritoriale iugoslave, așa încât o înțelegere părea iminentă, ea fiind de fapt și enunțată într-un comunicat din 21 iunie 1949 până la

1 septembrie al aceluiași an[1]. Curând s-au ivit însă iarăși obișnuitele dificultăți, devenind clar că Uniunea Sovietică nu era interesată pe moment de încheierea tratatului de stat, ea stabilind, în final, o interdependență /Junktim[2]/ între tratatul de stat și chestiunea Triestului. O „versiune prescurtată“ a tratatului de stat, formulată de altfel destul de favorabil pentru Austria, prezentată în martie 1952 de puterile occidentale a fost de la început sortită eșecului neavând nici o șansă de a fi acceptată de Rusia[3].

Dând curs unei moțiuni braziliene, adunarea generală a Națiunilor Unite a apelat în decembrie 1952 la marile puteri pentru a pune capăt ocupației Austriei. Importantă a fost apoi o inițiativă indiană din anul următor[4], prin care Uniunea Sovietică a fost încunoștiințată de solicitudinea Austriei pentru o politică de neutralitate într-o formă mai concretă. După moartea lui Stalin s-a ajuns la o serie de gesturi conciliante, în august 1953 s-a desființat, în fine, cenzura din zona de ocupație sovietică, puterile occidentale și-au retras versiunea prescurtată a tratatului de stat, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Franța au renunțat la restituirea cheltuielilor de ocupație de către Austria, Statele Unite precedând în acest sens încă în iunie 1947. La o conferință berlineză din ianuarie 1954, ministrul de externe Molotov a oferit perspectiva încheierii unui tratat de stat, dar a condiționat această generozitate, devalorizând-o practic cu cererea ca trupele de ocupație să rămână în Austria până la încheierea unui tratat de pace cu Germania. Ministrul de externe Figl a dat o declarație oficială privind solicitudinea Austriei privind neutralitatea ei militară, concomitent însă s-a refuzat un tratat de stat care nu conținea și termenul retragerii trupelor de ocupație.

Se părea că Molotov însuși era dispus să se cramponeze de vechea politică rusească față de Austria, dar în cele din urmă la Moscova s-au

---

[1] Un comunicat nu se poate întinde pe o distanță de 70 de zile, se referă probabil la un comunicat dat de vreo întrunire internațională care s-a ținut în limitele acestor zile! — *n. tr.*

[2] „Junktim“ este de fapt o combinație de mai multe propuneri parlamentare sau proiecte de legi care numai în bloc pot fi aprobate sau respinse — *n. tr.*

[3] Cel puțin din punct de vedere terminologic, o astfel de țară sau mare putere nu exista în 1952; autorul se referă desigur la Uniunea Sovietică — *n. tr.*

[4] Păcat că autorul nu stăruie mai mult asupra acestor intervenții excentrice (Brazilia, India!!) în favoarea tratatului de stat, ceea ce permite, ba chiar impune speculații privind legături oculte ce țin totuși și de istoria Austriei din acești ani — *n. tr.*

impus alte concepții. Astfel exista speranța și așteptarea ca printr-o atitudine mai conciliantă față de Austria neutră să se obțină o influență și asupra statelor mai mici din cadrul alianței apusene NATO[1], dar și asupra Germaniei occidentale aderate de curând la alianța nord-atlantică. Dincolo de acestea, o Austrie neutră separa (împreună cu Elveția) trupele occidentale din Germania de sud de Italia. Ecoul sovietic la o declarație în trei puncte de la Viena (inspirate de sovieticii înșiși) privind caracterul neutralității austriece a fost în orice caz favorabil. În aprilie 1955, o delegație guvernamentală austriacă, în frunte cu cancelarul federal Julius Raab și cu vicecancelarul Schärf, a plecat la Moscova unde s-au purtat tratativele în zilele de 12—15 aprilie 1955; rezultatul lor a fost cuprins în „memorandumul de la Moscova". Deosebit de important a fost faptul că Uniunea Sovietică a renunțat, contra unei răscumpărări adecvate, la concesiunile petroliere acordate deja pe termen lung, la drepturile de explorare minieră și alte valori ale averii în Austria răsăriteană. Cu aceasta gheața a fost spartă.

Așteptată cu cea mai întinsă încordare de populația austriacă, între 2—12 mai s-a derulat la Viena o conferință a ambasadorilor, la care s-a ajuns în sfârșit la mult așteptatul acord asupra tuturor articolelor tratatului de stat. La 15 mai 1955 s-a semnat tratatul de stat în palatul Belvedere din Viena de către miniștrii de externe Molotov, Macmillan, Dulles, Pinay și Figl. Tratatul de stat cuprindea un preambul, nouă părți cu 38 de articole, două anexe și cinci liste.

A fost foarte important că formularea, inițial inclusă în preambul, privind o anumită coresponsabilitate a Austriei pentru războiul mondial a fost în cele din urmă scoasă. Partea I-a textului tratatului conținea dispoziții politice și teritoriale; dintre articolele sale, cel de-al IV-lea interzicea alipirea economică și politică a Austriei de Germania, iar cel de-al VII-lea articol se referea la drepturile micilor minorități slovene și croate. Partea a II-a conținea decizii militare și privind navigația aeriană, partea a III-a dispunea retragerea forțelor militare aliate, partea a IV-a trata pretențiile izvorâte din război, printre care îndeosebi chestiunea proprietății germane (articolul 22). Partea a V-a se referea la proprietatea, drepturile și interesele

[1] NATO — North Atlantic Treaty Organization, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (OTAN), creată în 1949 — *n. tr.*

Națiunilor Unite și ale diferitelor grupuri etnice minoritare, precum și la averea austriacă pe teritoriul aliaților. Cu excepția valorilor din Iugoslavia, această avere urma să fie restituită. Părțile VI—VIII tratau de asemenea prioritar probleme economice, partea a IX-a conținând dispozițiile finale privind interpretarea și ratificarea tratatului de stat. Dintre cele două anexe, prima definea expresia, utilizată în textul tratatului de stat, de „material de război"; mai importantă a fost cea de a doua anexă, în care Uniunea Sovietică renunța la o serie de valori ale averii, prin care se schimba esențial articolul 22, conținutul celor cinci liste de astfel de valori anexate tratatului fiind astfel, practic, golit. Modalitățile privind răscumpărarea unor astfel de valori fuseseră reglementate deja prin memorandumul de la Moscova; livrările prevăzute cuprindeau mărfuri în valoare de 150 milioane de dolari americani precum și 10 milioane de tone de țiței, livrabile timp de zece ani și reprezentând răscumpărarea instalațiilor petroliere. Cu prilejul vizitei unei delegații guvernamentale austriece la Moscova în iulie 1958, aceste prevederi au fost modificate în favoarea Austriei. O despăgubire a societăților petroliere apusene a fost inițiată de către două memoranduri vieneze din 10 mai 1955.

Corespunzător unor declarații anterioare, partidele de guvernământ au înaintat la 7 iunie 1955 o decizie care a fost adoptată în unanimitate de către consiliul național. Această decizie proclama neutralitatea veșnică a Austriei; o lege constituțională privind această neutralitate a fost trecută prin consiliul național. Puterile semnatare ale tratatului de stat, iar în continuare și numeroase alte state, și-au exprimat recunoașterea neutralității austriece. În septembrie și octombrie 1955 ultimii soldați din trupele de ocupație au părăsit teritoriul Austriei. După 17 ani îndelungați de stăpânire și tutelare străină țara își redobândise astfel deplina independență și suveranitate; a le apăra și impune în viitor a fost voința fermă a majorității covârșitoare a poporului austriac, prin aceasta ea deosebindu-se de prima republică austriacă.

COALIȚII ȘI GUVERNĂRI UNIPARTINICE (1955—1988)

Independența recucerită și stabilizarea și consolidarea evidentă a unei bunăstări, modeste la început, dar apoi tot mai crescânde în interiorul țării

s-au repercutat favorabil asupra politicii guvernului, iar în cadrul acesteia îndeosebi asupra cancelarului federal Raab și a partidului condus de el; „cursul Raab-Kamitz“ a fost un argument electoral eficient pentru alegeri noi din mai 1956, primele după încheierea erei de ocupație. ÖVP a obținut 82 de mandate (un spor de 8 locuri), apropiindu-se foarte mult de majoritatea absolută, pe când socialiștii au trebuit să se mulțumească cu câștigarea doar a unui mandat în plus (74 de locuri în consiliul național). Sublinierea exagerată a importanței industriei naționalizate și a poziției ministrului responsabil pentru aceasta, inginerul diplomat Waldbrunner, avertizările (inspirate de aceste industrii naționalizate) față de anumite încercări de reprivatizare, toate acestea nu au avut succesele electorale așteptate de socialiști, dimpotrivă, ele treziseră mai degrabă temeri privind măsuri de naționalizare și mai cuprinzătoare. Învinsul principal al acestor alegeri a fost „Freiheitliche Partei“[1] /„Partidul liberal“/, un soi de organizație ereditară a vechiului VdU. Înlocuirea acestei organizații politice și eliminarea foștilor ei conducători Reimann și Kraus, locul lor fiind luat de politicieni „cu tentă națională“ mai pronunțată, care nu au reușit, însă, să evite și disidențe dinăuntrul aripei drepte, nu au fost onorate de electorat, numărul mandatelor scăzând de la 14 la 6. Așa cum era de așteptat comuniștii au pierdut din nou (obținând doar 3 din cele 4 mandate anterioare).

Cu prilejul formării noului guvern s-a creat un minister federal al apărării naționale, care a fost ocupat de mandatarul ÖVP Ferdinand Graf, care trebuia să fie asistat de un secretar de stat din rândurile SPÖ. În baza legii apărării naționale din septembrie 1955 s-a clădit o armată federală bazată pe serviciul militar obligatoriu. Cadrele așa-zisei „B-Gendarmerie“ de care dispuneau landurile federale apusene au ușurat organizarea armatei federale, care a demarat foarte bine. În comparație cu eforturile militare ale altor state de talia Austriei, politica militară a acesteia s-a menținut, însă, în niște limite foarte modeste, iar dinspre finele anilor '60 ea dă impresia unei politici militare puțin convingătoare. Dintre modificările de competență în cadrul formării guvernului din 1956, subordonarea industriei naționalizate unui comitet ministerial condus nemijlocit de cancelarul federal

[1] Întrucât, în continuare, autorul folosește prescurtarea FPÖ se impunea aici notarea ei: „Freiheitliche Partei Österreichs“ — „Partidul liberal al Austriei“ — *n. tr.*

a avut o însemnătate deosebită; resortul inginerului diplomat Waldbrunner a fost redus la „transporturi și economia electricității".

Cam la un an după încheierea epocii de ocupație, populația austriacă a primit o lecție a unui învățământ intuitiv politic deosebit de drastic, atunci când în toamna lui 1956 s-a ajuns, în continuarea unor evenimente din Polonia, la răscoala populară ungară și la înăbușirea ei de către Armata Roșie. Un fluviu imens de transfugi s-a revărsat asupra Austriei, unde s-au luat măsurile necesare de întrajutorare.

Evenimentele din Ungaria actualizaseră necesitatea unei politici precaute. Mai mult ca oricând trebuiau respectate prevederile tratatului de stat și relațiile echilibrate și corecte cu toate puterile semnatare, ceea ce nu era tocmai simplu în epoca „războiului rece" și înaintea simpatiilor, evidente și într-un fel de respectat, ale populației pentru formele occidentale de viață și de stat. Marea majoritate a populației austriece a fost convinsă că o viață politică stabilă putea fi garantată cel mai bine de către o coaliție a marilor partide, un procentaj considerabil din „electoratul oscilant" tinzând în chip evident către o echilibrare a raportului de forțe; aceasta s-a manifestat și cu prilejul alegerilor președintelui federal din mai 1957, necesare în urma decesului lui Theodor Körner, când vicecancelarul /socialist/ dr. Adolf Schärf a câștigat surprinzător alegerile cu o majoritate de aproximativ 100 000 de voturi în plus față de contracandidatul său, sprijinit împreună de ÖVP și FPÖ, profesorul dr. Wolfgang Denk, un chirurg renumit care până atunci nu se remarcase defel pe scena politică austriacă.

După alegerea lui Schärf ca președinte federal el a trebuit să abandoneze politica de partid, dr. Bruno Pittermann, un parlamentar foarte versat și cu replică promptă, preluând postul de vicecancelar și conducerea partidului socialist. În anii 1957—1958 a fost elaborat un nou program de partid; prioritară a fost, îndeosebi, o împăcare și limpezire a raportului cu biserica catolică în chestiunile de politică culturală. Socialiștii s-au declarat de acord să recunoască în principiu valabilitatea concordatului Dollfuß din anul 1933, înțelegându-se cu celălalt partid de coaliție în cadrul guvernului actual asupra necesității reglementării noi a unor materii deosebit de însemnate; tratativele cu Vaticanul purtate în ultimul an al pontificatului lui Pius al XII-lea (1958) nu au dus la nici un rezultat; abia sub papa

Ioan al XXIII-lea se va ajunge, în anii 1959—1960, la o soluție comună a chestiunii averilor și a problemei școlare.

În cadrul partidului popular /ÖVP/ s-a format grupul „reformatorilor", de obicei politicieni mai tineri din landurile federale care se pronunțau pentru o atitudine mai dură față de partenerul de coaliție. Afaceri de corupție din sectorul economiei au excitat opinia publică atunci când în mai 1959 au avut loc din nou alegeri parlamentare. „Parola echilibrului" lansată de socialiști a fost ascultată de electoratul oscilant, așa încât diferența față de partidul popular s-a redus la un mandat (SPÖ: 78 — ÖVP: 79), socialiștii devenind chiar partidul cu cele mai multe voturi. Liberalii /FPÖ/ au câștigat chiar ceva din terenul pierdut în anul 1956; comuniștii au ieșit din consiliul național; efectele crizei ungare au fost probabil responsabile și hotărâtoare pentru această înfrângere electorală austriacă.

După tratative dificile în cursul cărora Raab iritase partizanii săi prin oferirea, trecătoare, a ministerului finanțelor socialiștilor, s-a ajuns, din nou, la formarea unui guvern de coaliție, în care ambele partide au fost reprezentate cu câte șase miniștri și câte doi secretari de stat. Ministerul de externe, condus până acum de inginerul Figl, a fost preluat de dr. Bruno Kreisky, până atunci secretar de stat în acest minister. Vicecancelarul Pittermann a fost însărcinat cu delicata administrare a industriei naționalizate. În iunie 1960 ministrul finanțelor Kamitz a demisionat din guvern devenind președintele băncii naționale.

În anul 1961 capitala austriacă a devenit scena întâlnirii spectaculoase dintre președintele american John F. Kennedy și conducătorul politicii sovietice, președintele consiliului de miniștri Nichita S. Hrușciov, întâlnire ce trebuia să servească diminuării tensiunilor est-vest și care într-adevăr a inițiat o schimbare în relațiile dintre cele două superputeri, ceea ce a trebuit să fie de cea mai înaltă însemnătate și pentru Austria găzduitoare (3 și 4 iunie 1961). Clima politică internă a acestei țări manifesta, în schimb, mai degrabă tendințe de înăsprire. În primăvara anului 1961, Julius Raab abandonase funcția de cancelar, pentru ca în 1962 să intervină, iarăși, energic în mersul treburilor politice, de data aceasta ca președinte al camerei de comerț federale, anume atunci când a încheiat un acord cu președintele uniunii sindicatelor Franz Olah, acord ce trebuia să slujească unei stabilizări a eșafodajului salariilor și prețurilor, inaugurând

totodată o evoluție, caracteristică pentru următorii ani, a raporturilor partenerilor sociali. Succesorul lui Raab în funcția de cancelar federal, dr. Alfons Gorbach, s-a ferit cu grijă de confruntările personale dinăuntrul coaliției; s-a reușit, de asemenea, sancționarea unor legi importante privind învățământul. Însă „reformatorii" ÖVP, conduși de dr. Hermann Withalm și de ministrul de finanțe, dr. Josef Klaus, au stăruit asupra ținerii de noi alegeri, de la care așteptau o întărire a poziției lor în cadrul partidului popular. Într-adevăr alegerile anticipate din noiembrie 1962 s-au soldat cu un avantaj ÖVP; în campania electorală, partidul popular țintise îndeosebi asupra vicecancelarului Pittermann și a rolului său în conducerea industriilor naționalizate; ca atare, ÖVP a obținut 81 din mandate, SPÖ înregistrând un regres, ajungând la doar 76 de locuri în parlament. FPÖ și-a apărat cu succes fracțiunea parlamentară de 8 mandate. După tratative îndelungate și penibile și neînțelegeri asupra bugetului provizoriu, echipa Gorbach-Pittermann a reușit abia la sfârșitul lui martie 1963 să prezinte noul guvern. Acesta a consemnat o lărgire a competențelor ministrului comerțului aparținând ÖVP, dr. Fritz Bock, el fiind însărcinat cu chestiunile integrării Austriei în Piața Comună Europeană, care a fost în repetate rânduri obiectul unor controverse politice. Dintre schimbările personale notabile se remarcă eliminarea ministrului de finanțe Klaus și a celui de interne Afritsch, de asemenea și Waldbrunner s-a retras din activitatea guvernamentală după o perioadă lungă de ministeriat. Franz Olah a preluat ministerul de interne renunțând la președinția uniunii sindicatelor. Dând curs doleanțelor reformatorilor ÖVP, pactul de coaliție a fost slăbit permițând o exprimare mai liberă a opiniilor în parlament privind diferitele materii controversate.

Primăvara 1963 părea să aducă o întoarcere a tendinței de dezvoltare politică atunci când la noile alegeri ale președintelui federal scadente, dr. Adolf Schärf, al cărui fel calm de a-și gira funcția supremă din stat îi asigurase un prestigiu impresionant, a fost reales cu o mare majoritate. Marcat deja de boala căreia îi va cădea victimă peste câteva luni, contracandidatul Julius Raab a suferit o înfrângere grea, considerată în general ca fiind deosebit de tragică avându-se în vedere meritele sale istorice. Această întorsătură nefavorabilă a contribuit la faptul că reformatorii din cadrul ÖVP s-au impus definitiv în toamna anului 1963 la congresul par-

tidului ținut la Klagenfurt. Klaus a devenit președinte federal. În aprilie 1964 el a luat locul cancelarului federal Gorbach. În cadrul remanierii guvernului, mai multe ministere conduse de ÖVP au fost reatribuite. Ministrul învățământului cu un stagiu îndelungat în această funcție dr. Heinrich Drimmel (contracandidatul lui Klaus la Klagenfurt) a demisionat și a fost înlocuit de dr. Theodor Piffl-Percevic. Dr. Karl Schleinzer a plecat de la conducerea ministerului apărării naționale la cea a resortului pentru economia agrară și forestieră, pe când dr. Wolfgang Schmitz a preluat finanțele.

O serie întreagă de perturbări politice a marcat această vreme, din ea făcând parte mai întâi „criza Habsburg". Dr. Otto Habsburg, fiul ultimului împărat al Austriei, s-a decis abia în anul 1961 și după o ezitare îndelungată să-și declare loialitatea față de Republica Austria, această declarație de loialitate nereușind, însă, să afle și unanimitatea guvernamentală, ceea ce a fost considerată ca fiind de fapt respingerea declarației. O plângere a dr. Habsburg înaintată curții constituționale a rămas fără rezultat, pe când instanța de contencios administrativ a susținut la 24 mai 1963 o concepție juridică care se deosebea fundamental de cea a curții constituționale într-un punct esențial (problema contribuției comisiei principale a consiliului național la evaluarea declarațiilor de loialitate ale membrilor Casei Habsburg); declarația de loialitate a fost considerată ca fiind suficientă; SPÖ și ÖVP au reacționat violent, s-a pronunțat chiar cuvântul „puci al juriștilor". Dr. Habsburg a putut veni în Austria abia după un timp, prezența sa neavând vreo consecință politică demnă de a fi reținută.

Mult mai stăruitor a fost un conflict în cadrul conducerii partidului socialist, care a devenit public în urma unei polemici purtate în jurul persoanei și politicii ministrului de interne Olah. Politica personală a lui Olah s-a lovit mai întâi de rezistența adversarilor politici; curând s-a putut, însă, constata și faptul că ministrul de interne se afla în controverse grave cu alți membri din conducerea SPÖ și a uniunii sindicatelor. Acesta din urmă grup a ieșit învingător, Olah fiind nevoit să cedeze în septembrie 1964 ministerul de interne lui Hans Czettel. Din pricina unor tranzacții financiare, menite să sprijine țeluri și ambiții politice personale și nu vreunei îmbogățiri personale, Olah a ajuns înaintea tribunalului și a fost condamnat.

Emoții colective au provocat și activitățile unor grupări și persoane de extremă dreaptă. În anul 1966, în aceste cercuri s-a întemeiat un mini-partid (NDP[1]), lipsit, însă, complet de orice succes politic.

O afacere, mai degrabă caraghioasă și grotescă privită din perspectiva de astăzi, a fost cea din jurul botezului unui vapor de pe Bodensee („Karl Renner" sau „Vorarlberg"), în decursul căreia SPÖ, din rândul căreia provenea ministrul transportului Otto Probst, responsabil pentru această afacere, a trebuit să dea înapoi în fața federalismului original al celui mai apusean land federal, pozițiile socialiștilor la apus de masivul Arlberg fiind puternic zdruncinate.

După moartea prematură a lui Adolf Schärf, alegerile președintelui federal din anul 1965 s-au soldat, după o campanie electorală robustă, iarăși e drept cu victoria candidatului socialist, primarul Vienei Franz Jonas, dar contracandidatul său din rândurile ÖVP, Alfons Gorbach, se apropiase foarte mult de el; Gorbach a putut să obțină o parte însemnată a voturilor electoratului oscilant datorită, nu în ultimul rând, atitudinii sale conciliante față de tabăra națională după încheierea celui de al doilea război mondial.

Alegerile președintelui federal și rezultatul lor strâns, apoi divergențele de opinii în privința politicii economice au adâncit tensiunile dinăuntrul coaliției. Guvernul federal a demisionat și în martie 1966 au avut loc alegeri noi. Intrarea în scena politică a unui partid al partizanilor lui Franz Olah (DFP[2]) și probabil și cadoul „grecesc" al unei recomandări electorale pro-socialiste făcut de comuniști, care au candidat, ei înșiși, numai într-o circumscripție electorală vieneză, au avut efecte favorabile socialiștilor. ÖVP a purtat însă o campanie electorală energică reușind să se impună decisiv. Acest partid nu a întrunit, e drept, majoritatea voturilor, în schimb a obținut cea a mandatelor din consiliul național (85), pe când socialiștii au trebuit să-și reducă numărul locurilor în parlament la 74, iar liberalii la 6. Astfel, poziția socialiștilor în cadrul tratativelor purtate între partide privind formarea guvernului, a fost destul de slabă. Au existat divergențe

---

[1] Nationaldemokratische Partei(?) — *n. tr.*

[2] Din nou autorul presupune la cititorii săi cunoștințe despre prescurtări care ne lipsesc. Mărturisim că și în cazul de față nu știm ce se ascunde sub această siglă; o posibilă dezlegare ar fi „Demokratisch-Freiheitliche Partei" — *n. tr.*

de opinie în sânul partidului în privința măsurii de concesii făcute cererilor destul de cuprinzătoare ale ÖVP, în cele din urmă, o majoritate destul de puternică a decis în cadrul unei congres extraordinar al partidului socialist să intre în opoziție.

Astfel s-a ajuns la capătul coaliției care-și pusese sigiliul asupra a mai bine de două decenii de politică austriacă. În ultimii ani ai existenței sale, această coaliție a fost de repetate ori supusă unor critici aspre, mai ales de atunci când și tensiunile personale dintre politicienii implicați se înmulțiseră; s-a argumentat că această coaliție ar fi dejucat decizii autentice, diminuând rolul opoziției în fond și importanța parlamentului însuși. E drept că abia dacă se neagă faptul că această coaliție a fost soluția cea mai bună în condițiile anilor de ocupație. Neîncrederea reciprocă din cele două tabere politice conducătoare a fost ferită de excese tocmai datorită existenței acestei coaliții, asemenea excese zguduiseră cândva serios prima republică. Dacă se instaurase mai devreme decât în trecut, obișnuința de a se vedea în adversarul politic și un partener, aceasta s-a datorat în bună măsură și politicii coaliției, care în plus, a avut și grija menținerii unei linii de mijloc în problemele economice.

Exercitarea foarte activă a puterii „monocolore" a guvernului Klaus a fost legiferată; în cadrul acestui guvern, ministrul comerțului cu stagii îndelungate, dr. Fritz Bock, îndeplinea și funcția de vicecancelar; în timpul acestui guvern au avut loc dezbateri parlamentare foarte aprinse și, după un timp, chiar reculuri tradiționale, la care trebuia să se aștepte orice forță politică câștigătoare în ultimele alegeri din vremea celei de a doua republici. Fenomene de criză trecătoare, care nu s-au limitat numai asupra Austriei, au impus o revizie a unei reduceri de impozite anunțate grăbit și inițiate deja la fel de prematur și nechibzuit. Rezultatele nefavorabile pentru ÖVP din alegerile pentru parlamentul landurilor Austria Superioară (1967) și Burgenland (1968) au avut un fel de caracter de verificare anticipativă. Toate aceste evenimente de politică internă au fost, însă, umbrite de drama din Cehoslovacia, de „primăvara de la Praga", care părea să inițieze o liberalizare a regimului, și de invazia trupelor forțelor pactului de la Varșovia[1]

[1] Chiar cu riscul acuzării de nostalgie se impune aici remarca absenței României la această acțiune „frățească"; de altfel nu știu în ce măsură abținerea trupelor române de la

care a pus capăt acestei evoluții promițătoare; din nou Austria a fost invadată de transfugi politici dintr-o țară vecină. Pentru KPÖ a rezultat o slăbire suplimentară; cel care a criticat cel mai vehement „comunismul tancurilor“ sovietice, Ernst Fischer, a fost exclus din rândurile sale.

Aspecte mai îmbucurătoare au rezultat din reglementarea problemei Tirolului de Sud care perturbase din 1956 de mai multe ori relațiile cu Italia. Atentate cu bombe ale unor elemente radicale și iresponsabile din Tirolul de Sud, iar pe de altă parte măsurile aspre luate împotriva arestaților încordaseră considerabil tensiunile în jurul divergențelor de opinii privind cuprinsul autonomiei Tirolului de Sud. În urma unei inițiative austriece și Națiunile Unite se ocupaseră, în 1960, cu această materie recomandând reluarea tratativelor. Acestea s-au dovedit a fi foarte dificile și durabile, fiind frânate de mai multe reculuri; după două întâlniri între cei doi miniștri de externe, Kreisky și Saragat, la Geneva și Paris, s-a ajuns, în anul 1964, la o anumită apropiere. În cele din urmă s-a convenit, până la o nouă întâlnire a miniștrilor de externe Waldheim și Moro din iunie 1969 la Copenhaga, la un „pachet al Tirolului de Sud“, prin care Italia s-a angajat la o seamă de concesii și măsuri merituoase; concomitent s-a elaborat un „calendar operativ“ privind măsurile italienilor și austriecilor, care trebuiau să conducă la încheierea conflictului. Secretariatul și organizațiile locale ale partidului popular din Tirolul de Sud au votat pentru aceste acorduri în urma unor voturi foarte disputate. De atunci realizarea acestor acorduri face progrese frumoase.

Îmbunătățirea relațiilor cu Italia a avut efecte benefice și asupra politicii economice. În legătură cu aceasta se impune o retrospectivă asupra evoluțiilor anterioare. Din pricina obligativității neutralității, Austria a fost exclusă de la început să devină membru plin al Pieții Europene Comune înființate în anul 1958. În schimb, împreună cu alte șase state (Marea Britanie, Danemarca, Suedia, Norvegia, Portugalia și Elveția, cărora li s-a asociat mai târziu și Finlanda), Austria s-a aliat, în 1960, în „European-

---

această invazie a fost de esență comunistă; ea a părut românilor ca una în primul rând patriotică majoră, dovada stând entuziasmul și elanul patriotic din august 1968 când toți românii au devenit comuniști și toți comuniștii au devenit patrioți; după zece zile, vraja patriotico-comunistă s-a risipit, în urmă rămânând atâția „neocomuniști“ aderați la partidul unic în efervescența patriotică din august 1968 —*n. tr.*

Freetrade — Association“ (EFTA), care s-a străduit în primul rând pentru o înlăturare reciprocă a taxelor vamale, dar și pentru un aranjament cu Piața Comună. Apartenența la EFTA a fost privită, însă, de către statele membre mai mult sau mai puțin doar ca un provizorat. În cercurile austriece care aparțineau de FPÖ, dar și de ÖVP sau erau apropiate acestor partide s-au exprimat ocazional îndemnuri de ieșire din această asociație, problema aceasta fiind discutată și în cadrul tratativelor interpartinice din anul 1966, care au eșuat, însă, în cele din urmă. Politica guvernamentală oficială tindea către un tratat vamal reziliabil cu Piața Comună, păstrându-se totuși și calitatea de membru EFTA. În această politică, Austria s-a văzut confruntată de mai multe ori cu amenințări rusești oficioase, dar și cu protestul Italiei în anul 1967, care a devenit lipsit de obiect și sens abia după întrevederea de la Copenhaga. În decembrie 1969 au avut loc la Bruxelles discuții de contact între reprezentanții Austriei și Pieței Comune care au servit pregătirii unui acord interimar.

În politica externă nu au existat divergențe principiale între guvern și opoziție, chiar dacă uneori s-a ajuns la deosebiri de opinii privind modul de procedare cel mai adecvat; în rest însă contradicțiile au fost relevate și accentuate mai mult decât în trecut. În perspectiva tendinței alegerilor pentru parlamentul landurilor, care se confirmase tocmai cu prilejul alegerilor din Carintia (februarie 1970), era, însă, riscant dacă ÖVP de guvernământ își concentra lozincile electorale, înaintea alegerilor parlamentare (1 martie 1970) exclusiv asupra unei guvernări unipartinice și a blamării oricărei coaliții. SPÖ se consolidase sub președinția nouă a lui Bruno Kreisky, ea reușind să capteze mai mult ca anterior și păturile liberale de mijloc cu niște teze care erau inspirate într-o oarecare măsură de partidele socialiste scandinave, pe care le cunoscuse Kreisky în timpul emigrării sale din anii războiului.

Și într-adevăr, alegerile pentru consiliul național au consemnat o sporire considerabilă a voturilor acordate SPÖ care a câștigat șapte mandate în plus, tot atâtea mandate a pierdut ÖVP, pe când FPÖ și-a păstrat nivelul anterior. Klaus s-a retras cam abrupt din viața politică, iar Kreisky a format un guvern socialist minoritar după ce dusese tratative eșuate cu partidul popular condus acum de Hermann Withalm. Ambele partide renunțaseră la o „coaliție mică“ cu FPÖ. S-a creat un nou minister pentru știință și cercetare care trebuia să preia și unele sarcini ale ministerului

învățământului; acest resort a fost preluat de dr. Hertha Firnberg. Ministrul de externe a fost numit dr. Rudolf Kirchschläger, un diplomat de profesie independent la fel ca și predecesorul său Waldheim. Însemnată a fost apoi și subordonarea industriei naționalizate cancelariatului federal.

Și 1971 a fost un an electoral foarte însemnat. După terminarea primei sale perioade de activitate în funcția supremă, Franz Jonas și-a depus din nou candidatura în alegerile din aprilie pentru președintele federal, el fiind ales cu o majoritate mai mare decât prima oară; și contracandidatul său, fostul ministru de externe (și secretarul general al Națiunilor Unite de mai târziu), dr. Kurt Waldheim, s-a ținut bine în aceste alegeri.

Întrucât raportul de forțe din consiliul național a fost deosebit de labil, noile alegeri din octombrie 1971 urmau să stabilească raporturi clare. Alegerile s-au ținut conform unei noi proceduri electorale impuse în parlament de către SPÖ și FPÖ. De data aceasta socialiștii au obținut majoritatea absolută a voturilor și a mandatelor (93) din consiliul național ale cărui locuri au fost majorate la 183; ÖVP a obținut 80, FPÖ 10 mandate. Noul guvern socialist al lui Kreisky, a cărui listă ministerială conținea în mare parte aceleași nume ca și cabinetul anterior, a putut să se sprijine pe o majoritate parlamentară sigură. S-a creat un nou minister pentru sănătate și ocrotirea mediului înconjurător, fiind ocupat de doctorița vieneză dr. Ingrid Leodolter.

În politica internă, guvernul Kreisky a urmat un curs pragmatic. Dar nici Austria nu a rămas ocolită de tendințele de „reideologizare“ care s-au evidențiat îndeosebi în Germania Federală pentru personalitățile conducătoare din SPÖ, și mai ales pentru cancelarul federal, era însă clar, că grupul „votanților oscilanți“ (îndeosebi cei din starea de mijloc) care era decisiv pentru rezultatul final al alegerilor, nu putea fi câștigat decât printr-o liberalizare și nicidecum prin sloganurile „austro-marxismului“. E drept că discuțiile și protestele tineretului nu au lipsit, dar ele nu au putut modifica cu nimic prioritatea practicii politice. Și în cadrul ÖVP au avut loc divergențe de opinie ideologice, în final hotărându-se pentru „orientarea de mijloc“, ceea ce însemna și o oarecare renunțare la conservatorismul tradițional al acestui partid; în rest însă, programul electoral al anului 1972 s-a axat îndeosebi asupra principiului economiei sociale de piață; raportul strâns cu biserica a fost slăbit, distanțându-se de ambele părți. Președintele federal al partidului a devenit în 1971 carintianul Karl Schleinzer.

În noiembrie 1971 ministerul învățământului a fost încredințat lui Fred Sinowatz, originar din Burgenland. Încercările de reformă școlară inițiate încă spre sfârșitul guvernului ÖVP au fost continuate pe scară largă cu scopul pregătirii unor reașezări viitoare, îndeosebi în privința școlilor elevilor între 10 și 14 ani, dar tocmai în această chestiune divergențele de opinie între partide au rămas practic de neconciliat.

O dificultate apăsătoare pentru politica internă austriacă, dar și pentru relațiile de vecinătate cu Iugoslavia a reprezentat conflictul tăblițelor indicatoare cu numele localităților din Carintia. Instalarea prost pregătită a indicatoarelor drumurilor și localităților germano-slovene a declanșat, pornindu-se de la comuna St. Kanzian, la „asaltul asupra indicatoarelor de localități“, la demontarea lor de către niște carintieni indignați. Afacerea s-a soldat cu pierderi de voturi pentru SPÖ la alegerile comunale din Carintia, provocând, mai târziu, chiar demisia căpitanului landului Carintia Hans Sima (SPÖ); în cele din urmă s-a aflat soluția prin intermediul unui „plebiscit special“ (constatarea minorităților etnice, 1976), numărul localităților în cauză reducându-se astfel în chip considerabil. O generozitate mai mare și o lărgime de vederi corespunzătoare ar fi fost desigur recomandabile.

După rezultatul negativ al unui plebiscit ținut la Viena în jurul închiderii priveliștii asupra observatorului astronomic ridicând în fața lui o clădire modernă, primarul Felix Slavik a trebuit să demisioneze; atunci a început perioada deținerii funcției de primar al Vienei de către Leopold Gratz.

Au fost promulgate mai multe legi importante. În anul 1973 s-a introdus taxa pe valoare adăugată prin acordul principial al tuturor partidelor, ministru de finanțe fiind Hannes Androsch; în 1976 acesta a devenit vicecancelar, mai târziu a ajuns la neînțelegeri și tensiuni cu Bruno Kreisky. În cadrul dezbaterilor în jurul unei reforme a dreptului penal, „soluția termenului“ care depășea primul proiect de lege al guvernului a provocat destulă iritare, nu mai puțin animate au fost discuțiile purtate în jurul reformei contestate a instituției ORF (radiodifuziunea și televiziunea austriacă). În fine, în anul 1975, s-a promulgat legea organizării universităților datorită voturilor SPÖ. Încă în anul 1968, o comisie de reformă universitară prezidată de ministrul învățământului al guvernului ÖVP, Alois Mock, prevăzuse o „prioritate de câte o treime“ a profesorilor, asisten-

ților și studenților; ea a fost realizată, însă, numai în parte. În general, colaborarea celor trei grupuri a funcționat mai bine decât prevăzuseră mulți profesori universitari; munca administrativă de la universitățile mai frecventate a necesitat, însă, în continuare mai mult timp decât s-a crezut inițial.

După moartea lui Franz Jonas, la 23 iunie 1974 au avut loc alegerile pentru desemnarea noului președinte federal; candidatul socialist, ministrul de externe dr. Rudolf Kirchschläger a câștigat cu un avans de 150 000 voturi față de primarul Innsbruckului, dr. Alois Lugger, desemnat de ÖVP după câteva controverse interne. După o girare unanim recunoscută și apreciată a funcției sale într-o primă perioadă, Kirchschläger a fost reales în 1980 cu o majoritate covârșitoare, ÖVP renunțând de data aceasta să-i numească un contracandidat.

După ce președintele partidului ÖVP Karl Schleinzer a căzut victimă a unui accident de automobil, economistul competent și renumit Josef Taus a fost numai succesorul său; în noua sa funcție el nu a putut să consemneze vreun succes esențial; e drept că posibilitățile de control ale opoziției parlamentare au fost lărgite.

În alegerile regionale dintre anii 1972 și 1974, ÖVP a reușit de cele mai multe ori să-și întărească pozițiile; alegerile pentru consiliul național din 5 octombrie 1975 nu au adus însă vreo schimbare a distribuirii mandatelor (SPÖ: 93, ÖVP: 80, FPÖ: 10), ci mai degrabă o întărire a poziției guvernului Kreisky, întrucât SPÖ a întrunit peste 50 la sută din voturi; electoratul aștepta în chip evident de la acest guvern o certă continuitate în politica internă și externă și înainte de aceasta o securitate socială de nădejde. În mai 1977 s-a creat instituția avocaturii populare, ocupată cu personalități ale partidelor reprezentate în consiliul național.

Dar nici reculuri nu au lipsit. Punerea în funcție a termocentralelor nucleare de la Zwentendorf (Austria Inferioară), ale căror construcții fuseseră hotărâte de guvernul ÖVP Klaus și acceptate în unanimitate de consiliul național, a devenit o chestiune politică și un obiect de dezbateri și controverse aprinse și iritate, în cadrul cărora patimile partinice au prevalat față de argumentările la subiect; un plebiscit din 5 noiembrie 1978 asupra legii, adoptate de consiliul național, privind exploatarea pașnică a energiei nucleare s-a soldat cu o majoritate mică a adversarilor; uzina, care înghițise miliarde, a rămas închisă. Rezultatul acesta a reprezentat un eșec

al cancelarului federal, în timp ce ÖVP recomandase, mai degrabă într-o formă voalată, populației să respingă legea mai sus menționată. Ca atare consiliul național a adoptat o lege interzicând folosirea energiei atomice, la care plebiscitul din noiembrie 1980 nu a mai putut modifica nimic.

Dezbaterile declanșate de ocrotirea mediului ambiant s-au repercutat și asupra altor proiecte și planuri industriale. Controversa „ecologia contra economiei" a devenit o temă politică principală. Construirea unei hidrocentrale în Lunca Dunării în imediata vecinătate cu Hainburg a fost oprită în urma unei mari demonstrații de protest la finele anului 1984. Asociații „alternativa verde" s-au remarcat de repetate ori formând organizații politice. Inițiativele cetățenești au provocat animații în viața politică internă a Austriei, chiar dacă ele au fost de scurtă durată. O „listă a cetățenilor" a obținut un mare succes la alegerile comunale din Salzburg din anul 1982, la fel și verzi-alternativii la alegerile pentru parlamentul landului Vorarlberg din 1984. La toate acestea și aidoma ca în întreaga Europă s-a manifestat o indispoziție crescândă a tineretului față de societatea de consum, acest sentiment continuând și atunci când bunăstarea aceasta a fost pusă în cumpănă în urma fenomenelor de criză pe scară mondială.

Înaintea atâtor simptome s-a crezut cu destul temei că majoritatea subțire a SPÖ va fi pierdută deja în alegerile din 1979; în realitate însă, SPÖ a putut să-și sporească numărul voturilor obținute în urma alegerilor pentru consiliul național din 6 mai 1979 (la 51,03 la sută), precum și cel al mandatelor (acum SPÖ avea 95, pe când ÖVP a obținut 77 și FPÖ 11 mandate). Determinant pentru acest rezultat electoral a fost pe de o parte „bonificația cancelarului" Kreisky, iar pe de alta dorința continuării „căii austriece", îndeosebi, însă, părerea că locurile de muncă ar fi mai degrabă asigurate de către un guvern SPÖ în condițiile unei situații economice tot mai critice. Tocmai în comunele mai mici, care din tradiție votau în majoritate candidații ÖVP, SPÖ a obținut succese electorale însemnate. Destul de neobișnuită ba chiar bizară a fost înclinația diferită în comportamentul electoral în alegerile pentru parlamentul landurilor și în cele pentru consiliul național; astfel ÖVP a pierdut în mai 1979 peste 10 la sută din voturi în comparație cu alegerile pentru parlamentul stirian din octombrie 1978, în timp ce în alegerile pentru parlamentul Austriei Superioare din octombrie 1979 el a putut să câștige din nou aproape 9 la sută din voturi în comparație cu alegerile pentru consiliul național din luna mai a

anului scurs. Președinții organizațiilor ÖVP pe landuri se impuseseră, așadar, cu mult mai mare succes decât conducătorii federali. Ca atare, Taus a fost înlocuit cu Alois Mock ca președinte federal al partidului popular.

În timpul guvernului Kreisky s-a remarcat un angajament internațional mult mai puternic decât în politica externă austriacă de până la el, Kreisky fiind el însuși un fost diplomat activ, dispunând și de o bună experiență și abilitate în mediatizarea politicii sale.

General recunoscută era necesitatea angajării în politica de destindere între supraputeri, la fel ca și cea a întreținerii unor relații bune, pe cât posibil lipsite de conflicte, cu toate statele vecine, chiar și cu cele din lagărul „democrațiilor populare". Politica externă destul de ambițioasă a cancelarului federal (însoțită de activități similare din cadrul Internaționalei Socialiste) cum ar fi bunăoară cea desfășurată în problema delicată a Orientului Apropiat, nu a rămas însă lipsită de contestații interne și externe, mai ales că s-a ajuns și la acțiuni teroriste pe teritoriul austriac. În schimb, Kreisky a dobândit o mare reputație în statele lumii a treia, de unde au venit multe vizite oficiale la Viena. Contribuția ajutorului de dezvoltare al Austriei a rămas însă modestă.

Situația de pe piața brațelor de muncă a devenit însă tot mai dificilă începând cu anul 1981; această situație precum și un program de austeritate al guvernului („Mallorca-Paket") au avut consecințe negative asupra alegerilor pentru consiliul național din aprilie 1983. SPÖ a pierdut majoritatea absolută, el dispunând acum de numai 90 de locuri în parlament, ÖVP a câștigat obținând 81 de mandate, FPÖ i-a revenit 12 locuri în ciuda unor pierderi de voturi în comparație cu alegerile anterioare. După acest eșec Kreisky a demisionat din funcția de cancelar federal. El a fost urmat de Fred Sinowatz, originar din Burgenland (din 1971 el era ministrul învățământului și artei); s-a format o „mică coaliție" cu FPÖ care a preluat trei ministere, președintele FPÖ Norbert Steger devenind vicecancelar. Sinowatz l-a înlocuit pe Kreisky, care a părăsit și consiliul național, și conducerea partidului socialist. Condițiile pe piața brațelor de muncă au continuat să rămână dificile, industriile naționalizate au necesitat ajutoare financiare considerabile din partea statului, „moartea pădurilor" a început să-i neliniștească pe austrieci. Un „scandal al vinurilor" din 1985 a iritat opinia publică. Între timp, ÖVP din opoziție obținuse mari succese în alegerile

parlamentare din landurile Austria Inferioară (1983), Salzburg și Tirol (1984), de asemenea și FPÖ în Carintia (1984).

După expirarea mandatului ca președinte federal al lui Kirchschläger care-și girase obligația chibzuit, fiind mereu preocupat față de o colaborare democratică, a avut loc o campanie electorală foarte animată care a făcut necesar un balotaj. Ministrul socialist al sănătății și mediului înconjurător, Kurt Steyrer a fost învins de fostul secretar general al Națiunilor Unite (1972—1981) Kurt Waldheim, susținut de ÖVP. Waldheim exercitase „cel mai dificil job al Lumii" nu fără contestații; acum, el a fost acuzat de a-și fi prezentat incomplet biografia și cariera sa în cadrul Wehrmacht-ului în timpul celui de-al doilea război mondial, suprimând sau uitând anumite perioade obscure. Când s-a ajuns, în final, la o campanie a mediilor mondiale împotriva lui, un rol însemnat au jucat și nemulțumirile Statelor Unite în legătură cu tendințele de evoluție din cadrul Națiunilor Unite[1]. În iunie 1986 specialistul în afacerile bancare Franz Vranitzky a luat locul cancelarului federal Sinowatz în cadrul guvernului de coaliție SPÖ-FPÖ. Situația economică a continuat să rămână dificilă; industria naționalizată înregistrând pierderi mari, s-a cerut de multe ori o reprivatizare parțială a ei. În urma accidentului grav în reactorul nuclear de la Cernobâl (Ucraina) din aprilie 1986, o revenire la folosirea energiei nucleare a devenit practic de neimaginat, datorită opiniei publice deosebit de iritate.

În septembrie 1986, FPÖ l-a ales pe carintianul Jörg Haider ca președinte al partidului liberal, vorbindu-se numaidecât de o deviere spre dreapta. În alegerile pentru consiliul național din noiembrie 1986, SPÖ și ÖVP au înregistrat pierderi însemnate (acum doar 80, respectiv 77 de mandate) pe când FPÖ a câștigat (18 locuri); verzi-alternativii au intrat în parlament cu 8 deputați. De data aceasta cancelarul federal Vranitzky a format o „mare coaliție" cu ÖVP. Ambele partide au fost reprezentate paritar în guvern în ceea ce privește numărul miniștrilor și secretarilor de stat. Alois Mock a devenit vicecancelar și ministru de externe. Trebuiau acum să fie luate măsuri energice în domeniile economiei, a asigurărilor sociale și a politicii naționale de stat. Legătura anunțată și promisă între consolidarea

[1] În pofida acestor „strigăte mondiale", Kurt Waldheim a rămas președintele Austriei până la alegerile din 1992 când a fost înlocuit cu Thomas Klestil, nici el ferit de scandaluri din pricina vieții sale private — *n. tr.*

bugetului de stat și scăderea impozitelor s-a dovedit forțat a fi foarte dificilă mai ales că trebuiau respectate doleanțele și rezervele celor mai felurite pături ale populației care și le-au exprimat nu o singură dată destul de vehement.

Colaborarea dintre partenerii de coaliție s-a desfășurat adesea prin intermediul unor controverse aprinse; succesele obținute au fost revendicate ca fiind meritele propriului partid, eșecurile fiind atribuite exclusiv celuilalt partid; uneori au existat rezistențe chiar în sânul propriului partid. Fostul cancelar federal Kreisky s-a distanțat de politica lui Vranitzky; organizația ÖVP din Stiria a protestat împotriva staționării avioanelor de parare de tip „Draken" pe aeroporturile landului lor și prin aceasta împotriva planului ministrului Lichal care făcea parte din partidul lor. Mai multe alegeri din landuri și comunale s-au soldat cu rezultate contradictorii. Numărul alegătorilor oscilanți a sporit, la fel și cel al absenteiștilor de la urnele electorale. La alegerile comunale din Viena din noiembrie 1987 s-a impus SPÖ, pe când ÖVP a înregistrat pierderi; la alegerile din Austria Inferioară, ambele partide mari au pierdut mandate în 1988 în favoarea FPÖ, cu toate acestea ÖVP și-a apărat majoritatea. „Mișcarea verzilor" a fost tare slăbită datorită grupărilor care se combat în sânul ei, mai ales a contradicției dintre verzi-alternativii, radicali, și a verzilor uniți, burghezi și moderați. În cadrul SPÖ s-a ajuns la finele anului jubiliar 1988, în cursul căruia s-a comemorat congresul partidului din 1888 de la Hainfeld, la iritări grave din pricina unor afaceri în jurul unor politicieni proeminenți. În cadrul bisericii catolice austriece s-a ajuns la divergențe de opinii evidente privind anumite dispoziții ale Romei, considerate prea conservatoare de dreapta în Austria, cum ar fi bunăoară cea privind numirea episcopilor.

Sarcini esențiale s-au ivit înaintea guvernului decis să consolideze bugetul federal atât de deficitar; în cele din urmă s-a ajuns la un acord privind o reformă a impozitelor. Vârsta medie tot mai ridicată a populației a impus modificările corespunzătoare în dispozițiile privind pensionările și pensiile.

Făcând abstracție de tendințele evidente de destindere în politica europeană și mondială o problemă de căpătâi a devenit chestiunea delicată a aderării Austriei la Piața Comună Europeană păstrându-se neutralitatea austriacă. În această privință opiniile s-au separat nu numai în Austria, mai cu seamă după ce în Elveția vecină rezervele împotriva unei aderări

s-au impus fără drept de replică. Și politicienii de frunte ai Comunității Europene au adoptat, în această privință, poziții cât se poate de divergente. Rezultatul final este dictat de evoluția ulterioară a politicii internaționale, o decizie promptă a însăși Comunității Europene nefiind de așteptat[1].

RELAȚIILE DEMOGRAFICE 1918—1988

Imaginea demografică a Austriei se caracterizează în ultimul segment al istoriei sale prin consecințele a două războaie mondiale și ale unor situații economice anevoioase. Morți, dispăruți, prizonieri de război veniți târziu la căminele lor, victime ale unor perioade de foamete, de epidemii și de persecuții politice, transfugi care au invadat țara stabilindu-se aici sau trecând numai prin ea, imigranți din motive economice sau politice i-au conferit trăsături și caracteristici neplăcute, completate și de distrugerea atâtor bunuri și valori materiale. Dincolo de toate acestea se poate stabili și o modificare profundă, adesea chiar revoluționară a structurilor sociale. Tenacitatea oamenilor de a înlocui pierderile și de a reclădi în locul celor distruse lucruri noi, adesea în forme diferite, a garantat împrejurarea ca acestei imagini să nu-i lipsească culorile mai vii, mai ales că teritoriul de stat austriac nu a cunoscut acel cataclism total al relațiilor etnografice în urma unor măsuri de izgonire etnică radicală și totală care s-a abătut asupra unor alte regiuni ale Europei.

Însemnătatea concludentă a anului crucial 1918 pentru istoria statului austriac rezultă și numai dintr-o comparație simplă a celor 51 390 000 de locuitori ai Monarhiei dualiste, respectiv 28 572 000 suflete din jumătatea austriacă a imperiului cu acele 6 534 742 oameni înregistrați de primul recensământ republican din anul 1923. E drept că de atunci s-a înregistrat un spor de populație, dar el s-a încetinit mult față de ritmul din perioada lui Francisc Iosif. Recensământul din anul 1951 a constatat o populație habitantă de 6 933 905 de persoane, în anul 1988 numărându-se 7 697 233 de locuitori. Teritoriul de stat s-a diminuat în urma tratatelor de pace de la 676 000 km² ai întregii monarhii (respectiv 300 000 km² ai Cisleithaniei) la cei 83 850 km² ai republicii.

---

[1] De la 1 ianuarie 1995 Austria este membră deplină a Comunității Europene — *n. tr.*

Primul război mondial a costat populația teritoriului de mai târziu al republicii circa 190 000 de morți, pierderile din rândurile populației civile fiind neînsemnate în raport cu morții militari. Nașterile ratate din pricina războiului se apreciază ca fiind de aproximativ 260 000. Austriecii germani au consemnat cele mai grele pierderi procentuale în ultima bătălie a vechii armate imperiale, urmați fiind de maghiari și sloveni. Dintre austriecii germani la rândul lor, cifrele cele mai ridicate de căzuți în război le-au atins în ordine moravii germani, carintienii, boemii germani, cei din Vorarlberg și tirolezii. Numeroșii prizonieri de război au aflat calea de întoarcere extrem de încet, îndeosebi cei din Rusia, care au întârziat foarte mult în ciuda acordului timpuriu de pace; dar războiul civil, distanțele mari și condițiile dificile de transport au amânat mult revenirea lor acasă.

Pierderile pricinuite de cel de al doilea război mondial au fost și mai mari, ceea ce se poate citi din simpla lectură a plăcilor comemorative în cinstea morților ambelor războaie mondiale din fiecare localitate austriacă. Populația teritoriului de stat austriac încorporat celui de al III-lea Reich a pierdut (conform unei statistici oficiale din 1955) 170 800 de morți militari la care trebuiesc adăugați aproape toți cei 76 200 consemnați ca dispăruți la momentul acela. La aceștia se mai adaugă cele 24 300 de persoane civile victime ale raidurilor aeriene și ale luptelor terestre (numai la Viena 12 356 de morți), ceea ce dă un total de 271 300 de morți, adică o pierdere mult mai ridicată față de primul război mondial. Procentajul relativ cel mai ridicat de pierderi l-a înregistrat de data aceasta Austria Inferioară și Superioară. Și din nou numărul prizonierilor de război a fost ridicat și din nou s-a întârziat revenirea lor, îndeosebi a celor din răsărit. În anul 1955 aproape toți prizonierii de război care au supraviețuit, cam o jumătate de milion, au fost totuși deja la ei acasă.

Întrucât daunele aduse corpului și vieții de către război s-au abătut mai cu seamă asupra bărbaților a rezultat un surplus masiv al populației feminine în raport cu echilibrul anilor dinaintea lui 1914.

Numeroase victime după primul război mondial le-au provocat boli epidemice, mai cu seamă gripa spaniolă din anii 1918 și 1919. De asemenea și mortalitatea sugarilor și a copiilor a fost deosebit de ridicată după ambele războaie mondiale, dar ea a fost combătută cu energie. Inițiativele medicilor austrieci și ajutoarele din străinătate, îndeosebi acțiunea de alimentare americană dar și expedierea copiilor în Elveția, Suedia,

Norvegia și Danemarca au alinat treptat suferințele și au îndepărtat cu timpul restriștile disperate. Organizația de întrajutorare și asistență infantilă a activat până în 1924. Și după cel de-al doilea război mondial situația alimentară a fost multă vreme nefavorabilă, dar acum se dispunea deja de o anumită experiență, iar acțiunile de întrajutorare internațională au funcționat mai repede.

Un capitol sumbru al bilanțului demografic austriac îl formează marele număr al victimelor luptelor și persecuțiilor politice. Abia dacă există cifre de încredere privind pierderile din lagărele de concentrare sau ale execuțiilor în urma proceselor politice sau fără vreo procedură juridică, morții aceștia însumând oricum mii. Multe victime au înregistrat persecuțiile suportate de evrei, țigani și de bolnavii psihici. Aproximativ 60 000 de evrei austrieci și-au lăsat viața, după deportarea lor, datorită măsurilor de exterminare, îndeosebi în lagărele de la Auschwitz, Lublin, Minsk, Riga și Treblinka; greu de evaluat este numărul acelora care mai întâi au reușit să fugă sau să emigreze, dar pe care i-a ajuns apoi moartea în teritoriile ocupate de naziști. Numărul evreilor credincioși se ridica în Austria anului 1938 la 185 246; recensământul din anul 1951 a mai înregistrat numai 11 224 de evrei.

Făcând abstracție de fenomenele dramatice ale vremurilor de război, structura populației austriece s-a dezvoltat nefavorabil. În timpul primei republici a existat în comparație cu trecutul imperial, un regres vizibil al nașterilor, înregistrându-se în anii 1935—1938 chiar un număr mai mare de decese decât de nașteri în raport cu populația globală a Austriei și nu numai cu cel al locuitorilor capitalei Viena, care, ca de altfel, majoritatea orașelor mari, a înregistrat mereu un deficit de nașteri, compensat numai datorită imigrărilor. După o creștere de scurtă durată a numărului de nașteri după 1938 a urmat un regres condiționat de război și abia mai târziu o ușoară tendință ezitantă de sporire demografică care a făcut loc din nou unei tendințe opuse începând cu sfârșitul anilor '60.

Imigrarea, emigrarea și deplasările din interiorul țării au influențat decisiv imaginea demografică între 1918 și 1981. E drept că după primul război mondial nu au avut loc strămutări masive de populație în Europa Centrală așa cum ele vor însoți mersul celui de-al doilea război mondial cunoscând către sfârșitul său dimensiuni gigantice. Dar încă pe atunci aproximativ 260000 de germani din Țările sudete, mai ales membri ai unor

pături de orășeni, au emigrat, mare parte din ei îndreptându-se către Austria. Numeroși foști funcționari de stat au venit și din alte regiuni ale fostei monarhii în Austria amputată, dintre care numai o minoritate a putut fi angajată în posturi echivalente cu cele anterioare. Pe de altă parte nu puțini imigranți din era lui Francisc Iosif, cum ar fi cehii de pildă, s-au întors din Republica Austria în patria lor.

În perioada interbelică emigrarea în America, atât de consistentă în vremea monarhiei, a continuat într-un cadru mult mai modest. Sistemul american de cote anuale a îngrădit posibilitățile de imigrare în țara clasică a visurilor dezgustaților și obosiților Europei, dar Uniunea /statelor americane/ se situa de regulă în fruntea țărilor căutate de emigranți, în timp ce după al doilea război mondial acest loc va fi luat de Australia, înaintea Canadei și a Statelor Unite. Dintre toate landurile federale ale Austriei, Burgenlandul a produs dintotdeauna cei mai mulți emigranți din pricina condițiilor agricole nefavorabile, a raporturilor de proprietate agrară extreme și din cauza industriei sale neînsemnate, emigranții de aici însumând timp de mulți ani peste jumătatea întregului număr de emigranți din Austria. E drept că numeroși emigranți s-au înapoiat mai târziu în patria lor originară.

În ceea ce privește deplasarea populației în interiorul țării, aceasta se oglindește, îndeosebi după 1938, în tendința mutării centrului de greutate demografică austriacă înspre apus, care a început o dată cu industrializarea forțată a landurilor federale vestice, îndeosebi a Austriei Superioare, fiind apoi foarte accentuată de valul puternic de transfugi din părțile răsăritene ale Austriei de după 1945. Numărul populației orașelor din Austria Inferioară a rămas mai mult sau mai puțin același, uneori el a scăzut chiar cum a fost cazul orașelor Baden și Wiener Neustadt în comparație cu numărul locuitorilor lor numărați în anul 1923. Un regres demografic s-a înregistrat în Burgenland datorită emigrărilor tradiționale. Populația capitalei federale Viena a oscilat înăuntrul celor 21 de circumscripții vechi (278 km^2), precum urmează: la recensământul din 1923 s-au numărat 1 866 000 de locuitori; până la următorul recensământ din 1934, s-a înregistrat o creștere ușoară, atingându-se 1 874 000 pentru ca acest număr să scadă apoi la 1 533 000 de locuitori în anul 1951. Viena Mare, inclusiv comunele încorporate în anul 1938 (în total 1215,41 km^2) avea în anul 1951 1 744 000 de locuitori. În urma unei legi vizând schimbările

teritoriale din anul 1954 „comunele limitrofe" au fost retrocedate Austriei Inferioare, teritoriul rămas administrației Vienei (414,92 km^2) fiind locuit acum de 1 616 000 de locuitori; de atunci numărul locuitorilor capitalei austriece a scăzut ușor (1981: 1 531 000; 1988: 1 506 201 de persoane). E drept că în urma evenimentelor din anii 1938—1945 a avut loc un regres demografic vizibil, întrerupt numai trecător de o tendință ușoară de creștere demografică. Acel declin inevitabil, prevăzut ca implacabil metropolei de după 1918 de către cercurile politice și științifice ale statelor ereditare ale monarhiei, dar prorocit răutăcios la atâtea mese permanente ale clienților provinciali, nu a avut, însă, loc, vitalitatea orașului verificându-se chiar și în condițiile extreme de după cele două războaie mondiale.

În fața dinamicii populației stagnante sau regresive din partea răsăriteană a teritoriului federal partea occidentală oferă o imagine complet diferită. Austria Superioară și îndeosebi capitala sa Linz care a profitat de poziția sa centrală în spațiul republicii a cunoscut datorită întreprinderilor sale industriale moderne sporul demografic absolut cel mai puternic, iar Salzburgul a înregistrat sporul demografic relativ cel mai însemnat. Sporul demografic din Stiria s-a concentrat asupra zonelor industriale tradiționale din Stiria Superioară, îndeosebi asupra orașului Kapfenberg și împrejurimile sale. În urma crizei industriale din anii '80 aici s-a înregistrat o tendință regresivă. În Carintia, din pricina poziției rutiere mai favorabile, orașul Villach a cunoscut un ritm mai mare de creștere a numărului populației decât capitala landului, Klagenfurt, care rămâne totuși de departe orașul carintian cu cel mai mare număr de locuitori. Tirolul și Vorarlbergul au profitat mult de pe urma deplasării populației spre apus înmulțindu-și numărul populației în chip corespunzător acestor deplasări. Puțin timp după Salzburg, Innsbruckul a fost al cincilea oraș austriac care a depășit limita celor 100 000 de locuitori. O comparație rezumativă a cifrelor arată că cele șase landuri occidentale și-au sporit numărul locuitorilor între 1934—1981 cu 1 255 000, pe când cel al locuitorilor Vienei, Burgenlandului și Austriei Inferioare a scăzut cu 455 000. Faptul că fuga de la țară la oraș a continuat pe întregul cuprins al țării și în timpul republicii abia dacă merită să-l mai menționăm aici.

În anul 1952 Austria a numărat 388 000 de refugiați germani din Țările sudete și ale Europei de sud-est, care aveau deja în parte cetățenia austriacă. Încă în timpul războiului au poposit în Austria în baza unor acorduri

încheiate de cel de-al III-lea Reich germanii strămutați din Galiția răsăriteană, Bucovina, Basarabia, Dobrogea, Bosnia și Gottschee, ca și numeroși tirolezi sudici; începând cu 1945 a urmat marele val al izgoniților și transfugilor. Așa cum s-a pomenit în alt loc, nu întotdeauna s-a înțeles și reușit păstrarea lor în țară, cu toate că ei prezentau un potențial de muncă foarte valoros de-a dreptul indispensabil agriculturii. Din cele aproximativ 50 000 de „displaced persons" (DP) negermane, doar o mică parte s-a stabilit în Austria; aceasta este valabil și pentru refugiații din Ungaria (1956), din Cehoslovacia (1968) și din Polonia (1981). Acei 500 000 de străini prezenți în timpul celui de-al II-lea război mondial în Austria din obligație de serviciu[1] sau ca prizonieri de război, mai târziu s-au întors aproape toți în patriile lor. În total, de la 1945 încoace au zăbovit în Austria mai mult sau mai puțin timp aproximativ 1 700 000 de refugiați de origini deosebite.

Să mai amintim aici și deplasările sezoniere în căutarea unei munci de către reprezentanți ai diferitelor meserii și profesii, îndeosebi ale ajutoarelor în timpul campaniilor de recoltă și ale muncitorilor-constructori, apoi navetiștii zilnici sau săptămânali al căror număr a crescut enorm din 1945 încoace ridicându-se la multe mii de angajați care trebuie să facă drumul între locul de muncă și domiciliul adesea foarte îndepărtat de primul; să amintim în fine și turismul care are o deosebită însemnătate pentru Austria. Războiul, politica, economia, nevoia de relaxare și odihnă precum și cheful de călătorii al omului modern au provocat în veacul nostru migrații care au pus în mișcare mult mai mulți indivizi ținându-i treji decât acele deplasări care sunt definite într-un sens restrâns ca fiind migrațiile popoarelor.

Istoria deceniilor de după 1918 se caracterizează în plus și prin transformări esențiale ale relațiilor sociale și profesionale din cadrul populației austriece. O comparație a stabilirii grupurilor profesionale de către recensămintele anilor 1910, 1934, 1951, 1971 și 1981 relevă o deplasare evidentă între grupurile principale economia agrară și forestieră pe de o parte, industrie, meserii și servicii pe de altă parte. Populația angajată în agricultură s-a redus de la 31 la sută (1910) la 27 la sută (1934), 22 la sută (1951), 11 la sută (1971) și 7,7 la sută (1981). Industria și meseriile

[1] Tare mă tem că sub acest eufemism de „Dienstverpflichtete" se ascund de fapt nenorociții puși la munci forțate — *n. tr.*

(inclusiv mineritul și alimentarea energetică) au putut oricum să-și sporească procentajul la 31,5 la sută (1910) la 34,6 la sută (1971), apoi a început un regres, ajungându-se la numai 32 la sută (1981), în timp ce serviciile publice și particulare (inclusiv gastronomia, hoteluri și turism) au crescut de la 26 la sută (1910) la 34,9 la sută (1981). În cadrul acestor sectoare ale economiei se poate constata o diminuare a numărului servitorilor și al personalului casnic și o creștere a angajaților publici și a liber-profesioniștilor. În urma creșterii procentajului categoriilor vârstnice la structura populației și a lărgirii asistenței sociale numărul pensionarilor și al rentierilor (inclusiv al celor întreținuți de ei) a crescut de la 10 la sută (1910) la 18 la sută (1951), 23 la sută (1971) și 25,4 la sută (1981). O altă caracteristică a statisticii profesionale este procentajul ridicat al femeilor active, angajate în câmpul muncii, el însumând cu anumite fluctuații cam 40 la sută din salariați.

Problema principală nerezolvată a Monarhiei habsburgice a rămas până la sfârșitul ei chestiunea naționalităților. Minoritățile etnice puternice au preocupat intens și majoritatea statelor succesoare ale monarhiei. În schimb, Republica Austria nu a avut minorități lingvistice al căror număr să aibă vreo pondere cât de cât însemnată. Minoritățile croate și slovene, dar mai ales cele ungare și cehe erau slabe din punct de vedere numeric micșorându-se continuu datorită asimilării și a emigrării. La cea mai puternică minoritate, croații din Burgenland, s-au mărturisit în anul 1951 aproximativ 30 600 de persoane (34 000 în întreaga Austrie); aceste cifre au scăzut până în 1981 la 19 500 (respectiv 22 000) de oameni. Imigrări noi, îndeosebi muncitorii străini rămași în țară ar putea iniția o schimbare a evoluției statisticii minorităților naționale. Dintre muncitorii străini din Austria predomină iugoslavii, urmați la mare distanță de turci.

ISTORIA ECONOMICĂ A REPUBLICII

La o privire aruncată asupra evoluției economiei austriece din prima și din a doua republică rezultă mai întâi inevitabil două puncte de vedere esențiale, anume problemele adaptării economiei de la raporturile întinse și spațioase ale monarhiei la cele mult mai înguste ale republicii, iar apoi

efectele și depășirea consecințelor a două războaie mondiale. După 1918, austriecii dar și vecinii lor precum și experți de seamă și membrii unor cercuri mai largi și-au pus de repetate ori întrebarea dacă noua și mica Austrie va fi oare viabilă, mai cu seamă că nu numai unitatea politică ci și cea economică a Monarhiei dunărene fusese spartă iar statele succesoare, îndeosebi Cehoslovacia atât de bine înzestrată, practicau o politică energică de blocare și izolare a Austriei. La punerea acestei întrebări a contribuit în chip evident și un factor psihologic: jena de a trebui să se mulțumească cu condițiile mult mai mici și mai modeste ale republicii atât de rău tratate de către puterile victorioase și statele-satelit ale acestora, republica suferind în plus de pe urma atâtor fenomene neplăcute ale momentului. Asemenea demersuri ideatice au întărit nota politico-economică a problemei alipirii. În anii '20 târzii asemenea gânduri s-au mai atenuat, pentru ca să se revigoreze apoi în anii crizei economice de după 1930 care s-a resimțit în Austria deosebit de vehement și durabil. În orice caz, scepticii au predominat multă vreme și abia în cea de a doua republică, o dată cu întărirea conștiinței politice de stat, s-a instaurat o încredere mai mare în capacitatea economică a Austriei, chiar dacă greutățile de început erau în anul 1945 mai mari decât cele din 1918 întrucât distrugerile, demontările și zonele de ocupație îngreunau și mai mult situația.

Agricultura părea să fie cel mai puțin afectată de schimbările din anul 1918. Suprimarea concurenței ungare covârșitoare a ușurat lupta pentru supraviețuire a cultivatorilor de cereale, de asemenea și situația țăranilor de la munte s-a consolidat întrucâtva. Numărul vânzărilor la mezat de gospodării țărănești a scăzut rapid. Cu Burgenlandul Austria a dobândit o zonă de surplusuri în produse agrare foarte importantă pentru aprovizionarea Vienei. În pofida diferitelor lucrări de ameliorare a solului menite să sporească terenurile cultivabile, extinderea suprafețelor cultivate austriece s-a redus mai degrabă după 1919, întrucât instalații și construcții destinate altor scopuri au necesitat spații pe cheltuiala ogoarelor, însă asemenea pierderi au fost compensate din plin prin sporirea producțiilor pe hectar. Datorită rechizițiilor și a măsurilor dictate de politica alimentară din timpul celor două războaie economia creșterii animalelor a suferit pierderi considerabile care au putut fi, însă, recuperate după un timp. Economia proprie a laptelui a jucat un rol principal în alimentația poporului,

produsele lactate devenind în cele din urmă chiar articole de export. Producția agricolă austriacă a acoperit în totalitatea ei înaintea anexării (1937) 81 la sută și la sfârșitul epocii de ocupație (1955) 85 la sută din necesarul aprovizionării cu alimente al populației austriece. Acest procentaj a scăzut apoi sub presiunea importului străin, în ciuda unei supraproducții din cele mai importante sectoare ale agriculturii, adică pe piața laptelui și a vitelor ca și în producția de cereale. S-au propus așadar reașezări și adaptări ale producțiilor agricole, acțiuni de subvenționări trebuiau să finanțeze exporturi proprii, dar asemenea măsuri nu au putut stăpâni efectiv această situație dificilă. Astfel s-a ajuns la o scădere îngrijorătoare a veniturilor în agricultură în raport cu alte ramuri de activitate și producție. Dar, economia agrară a mai tuturor țărilor europene s-a văzut confruntată cu astfel de probleme.

Începând cu anul 1919 mecanizarea agriculturii se îmbunătățise, mai întâi într-un ritm mai lent, iar apoi tot mai accelerat. Dotarea cu tractoare, mașini de cosit, combine și motoare electrice a progresat apoi rapid, îndeosebi după 1946 ajungând până la satisfacerea necesarului. Întovărășirile agricole au trecut prin situații dificile în anii de inflație care de obicei s-au resimțit mai puțin pentru țărănime decât pentru orășeni, dar odată trecuți acești ani, ele s-au dezvoltat puternic în continuare. Extinderea industriei, mecanizarea generală, navetismul multor salariați, radioul și televiziunea, influența crescândă a forțelor politice, atât în vremile democratice cât și în cele autoritare, asupra populației de la țară, recrutările în armata și serviciul militar pe front, turismul, toți acești factori au spart izolarea țărănimii față de alte pături ale populației și față de formele de viață orășenească. În cel mai bun caz s-a ivit sarcina și obligația păstrării și ocrotirii valorilor tradiționale ale țărănimii permițându-i totuși și accesul la posibilitățile tehnicii, a învățământului și culturii vremii contemporane. Activitatea școlilor agricole speciale a început să-și spună cuvântul pe scară largă, chiar dacă, în această privință, Austria a mai rămas în urma altor state, cum ar fi de pildă Elveția sau Danemarca.

Foarte însemnată pentru Republica Austria este și economia forestieră. Lemnul continuă să fie materia primă principală a economiei austriece. Cheresteaua și produsele lemnoase (inclusiv hârtia) formează împreună articolul cel mai însemnat al exportului. În timpul celor două războaie

și în anii de mai târziu s-au exploatat pe scară largă pădurile austriece. De repetate ori s-a avertizat înaintea unei exploatări. De repetate ori s-a avertizat dar probabil nu s-a ajuns încă, din fericire, la daune ireparabile. Pe plan regional (cum ar fi Stiria Superioară) „ploaia acidă“ a creat probleme noi și grave, ea fiind o precipitație sulfuroasă condiționată de emisiunile industriale și ale traficului rutier.

La începutul primei republici mai exista încă un echilibru aproximativ între industrie și agricultură în ceea ce privește ponderea lor în economia națională austriacă, afirmația fiind valabilă în măsura în care acest echilibru se poate constata prin intermediul numărului angajaților și a cifrelor de producție. În timpul celei de a doua republici reconstrucția și avântul industriei au avut loc într-un ritm mai rapid decât în agricultură, mai ales și datorită faptului că producția industrială a beneficiat mai mult de măsurile de sprijin și ajutor. După un regres puternic dar trecător al producției industriale s-a reușit depășirea distrugerilor și demontărilor. O comparație a dezvoltării industriei din anii de după 1918 cu cea dintre anii 1945—1980 se soldează net în favoarea celei de a doua republici. Acesteia din urmă îi lipsește fenomenul șomajului în masă — care nu se limitează în general la industrie dar care în sectorul ei se resimte cel mai puternic — precum și scăderile masive de producție datorate unor crize de genul celeia declanșate în 1931. S-a atins, dimpotrivă, treptat dar sigur stadiul folosirii totale a forței de muncă dacă facem abstracție de criza de stabilizare din anii 1952/53 și de oscilațiile sezoniere. Spre deosebire de prima republică, după 1945 s-a renunțat în general la greve ca mijloc al luptei sindicale, limitându-se la tratative purtate cu tenacitate, care de regulă s-au încheiat cu un compromis; deosebit de eficace a fost în acest sens „comisia paritară pentru problemele salariilor și prețurilor“ înființată în 1957 și în care erau reprezentanți ai camerelor, sindicatelor și ai ministerelor respective; astfel s-a impus termenul de „parteneriat social“. Caracteristic mai este apoi și faptul că locul sindicatelor profesionale cu orientare politică a fost luat de o uniune a sindicatelor. În urma industrializării landurilor federale apusene uzinele și instalațiile s-au repartizat acum uniform pe întregul cuprins al teritoriului republican, chiar dacă Bazinul vienez a continuat să formeze cea mai mare zonă industrială. Lipsurile de capital și finanțe, atât de dureros resimțite după 1918, au fost depășite după 1945 datorită unor

ajutoare foarte generoase venite din afară, îndeosebi din Statele Unite ale Americii, în cadrul planului Marshall. Pe de altă parte sovieticii au preluat la 27 iunie 1946 „averea germană" din zona lor de ocupație sub administrația concernului lor USIA. Partea principală a acestor valori astfel girate îl formau întreprinderile industriale și petroliere, chiar dacă sovieticii au preluat și o serie întreagă de întreprinderi agricole. Activitatea concernului USIA (îndeosebi importul și exportul) a fost practic de necontrolat, cuantumul impozitelor plătite a fost cu totul insuficient. Uzinele și întreprinderile USIA au fost scutite și de prevederile legilor de naționalizare din anii 1946 și 1947. Pe de altă parte, nici o supraapreciere a rolului concernului USIA nu este recomandabilă întrucât întreprinderile administrate de USIA nu realizau decât 5 la sută din producția industrială globală austriacă.

În urma legilor naționalizării amintite s-a produs o schimbare esențială în raporturile de proprietate asupra industriei austriece. Legile se refereau la „industria-cheie" (mineritul, metalurgia, marile întreprinderi industriale de prelucrare a fierului, oțelului și a altor metale, extracția și prelucrarea țițeiului, întreprinderile economiei de transporturi și industria electrică) și la băncile mari. Conducerea întreprinderilor trebuia să continue după principiile comerciale. Contribuția întreprinderilor naționalizate la producția industrială globală a Austriei a fost cam de 25 la sută și aceasta abia după aplicarea și realizarea măsurilor necesare reconstrucției și după preluarea fostelor întreprinderi USIA (1955).

Rezumativ se poate deci afirma că refacerea economiei după 1918 și după 1945 s-a realizat sub auspicii diferite, așa încât dezvoltarea și structura economiei austriece de după acești doi ani cruciali se deosebesc în chip esențial. Câțiva dintre factorii care au condiționat aceste deosebiri au fost deja amintiți până acum, la care se adaugă împrejurarea fundamentală că după 1945 taberele politice mari au colaborat, pe când acestea se aflau de obicei într-o contradicție ireconciliabilă în timpul primei republici; după 1945, cele două partide mari s-au confruntat aspru și în sectorul economiei, dar tendința generală a fost totuși aflarea unui consens și a unei înțelegeri. Rezultatul acestui fapt a fost producția industrială a Austriei din anul 1955 care crescuse, față de anul 1937, cu 119 la sută; adică mai mult decât dublu.

Exploatarea minereului de fier austriac din anii primei republici alcătuiește o imagine puțin îmbucurătoare. E drept că „Alpine Montangesellschaft" /Societatea montană alpină/ a îmbunătățit substanțial dotarea tehnică a întreprinderilor sale, dar desele schimbări de proprietari, trecerea lor în mâinile italienilor și apoi în cele ale nemților, conflicte grave de salarii pe de o parte între o muncitorime numeroasă, dar în majoritatea ei necalificată și înclinată spre extremele politice, iar pe de altă parte între o conducere a întreprinderilor reprezentând grupări și interese extraordinare, toate acestea au avut efecte nefavorabile. Toate cifrele de producție din anii dinaintea războiului nu au fost atinse. Industria fierului și a oțelului atât de strâns legată de exploatarea minieră a fost deosebit de dependentă de fluctuațiile pieței mondiale; corespunzător cu această realitate criza economică s-a resimțit deosebit în acest sector după anul 1930, chiar dacă cursa înarmărilor crescândă a statelor europene de mai târziu a mai înviorat-o într-o oarecare măsură. În general, însă, industria oțelului a rămas în urma exploatării minereurilor, ajungându-se astfel la o deplasare a producției în favoarea materiilor prime. În timpul războiului producția a fost sporită datorită angajării /forțate/ de brațe de muncă străine, până ce atacurile aeriene ale aliaților au declanșat o tendință contrarie. Pe lângă centrul prelucrării fierului și a oțelului din Stiria Superioară, în timpul războiului o însemnătate deosebită a dobândit-o zona industrială nou creată de la Linz. Legile de naționalizare s-au referit la toate întreprinderile mari ale fierului și oțelului, înainte de toate Alpine Montangesellschaft, Gebrüder Böhler & Co, Schoeller & Bleckmann ca și grupul din Linz strâns laolaltă sub denumirea „Vereinigte Österreichische Stahlwerke" /„Uzinele de oțel austriece unite"/. Cu ajutorul mijloacelor planului Marshall s-a reușit reclădirea întreprinderilor, ele fiind totodată modernizate și extinse. A fost inventat un nou procedeu care corespundea specificului austriac al materiilor sale prime, adică fier brut suficient, dar puțin fier vechi, procedeul acesta numit „Linz-Donawitz-Blasstahlverfahren" (LD-Verfahren) a fost preluat mai târziu de la Austria și de către alte state, el mijlocind oțelului austriac accesul pe piața mondială. Începând cu anii '80 criza internațională a oțelului a lovit din plin și Austria; în anul 1988 s-a consemnat un nou avânt.

Lângă exploatarea minereurilor de fier și a industriilor sale prelucrătoare, valorificarea zăcămintelor de plumb și cupru a rămas mult în urmă;

ambele exploatări nu au putut acoperi nevoile Austriei decât în parte. Exploatarea minereurilor de cupru a fost complet sistată în anii de criză ai primei republici. În schimb zăcămintele austriece de grafit din Stiria și Austria Inferioară au putut fi exploatate într-un ritm crescând. Exploatarea sării, atât de tradițională, suferea din pricina unei dotări tehnice învechite și s-a mulțumit cu acoperirea cantității cerute în interiorul țării. Industria austriacă a magnezitului atât de capabilă și-a putut spori volumul atât în ceea ce privește exploatarea magnezitului brut cât și în privința prelucrării acestuia, importanța ei ca industrie exportatoare sporind și mai mult în timpul celei de a doua republici. Foarte impresionantă a fost apoi dezvoltarea producției de aluminiu în urma construirii uzinei Ranshofen, producția fiind în 1954 de 13 ori mai mare decât în 1937. Mai târziu această tendință de expansiune a producției s-a diminuat, au apărut fenomene de criză în care s-a oglindit de fapt o involuție internațională; și probleme ale mediului înconjurător au determinat ezitări și nesiguranțe în această ramură a industriei austriece.

O însemnătate deosebită într-o economie modernă cu nevoile ei energetice enorme îi revine sectorului industriei energetice. Pentru Austria îndeosebi trei surse energetice principale au o importanță specială: cărbunele, țițeiul (și gazele naturale) și hidroenergia.

Marile zăcăminte de cărbune ale Monarhiei habsburgice se aflau fără excepție în afara frontierelor de stat de mai târziu ale republicii; în schimb ea dispunea de însemnate zăcăminte de lignit în Stiria; dar și în Austria Superioară, Inferioară, Carintia și Burgenland existau zăcăminte valorificabile. Aproximativ o șesime din necesarul austriac de cărbune (calculat pe baza necesarului echivalent cu huila) a putut fi acoperită în anii '20 de producția internă, fără ca să se forțeze exagerat exploatarea. În timpul celei de a doua republici producția indigenă a cărbunelui a fost modernizată și extinsă foarte mult; pe vremea tratatului de stat producția anuală se cifra la 6 000 000 de tone lignit, fiind cu aceasta aproape de două ori mai mare ca în 1919; mai târziu ea s-a redus din nou în favoarea altor surse energetice.

O degrevare din sectorul economiei energetice a reprezentat-o începând cu ultimii ani ai primei republici folosirea unei bogății a solului nevalorificate până atunci, anume a țițeiului din Austria Inferioară, la care s-a adăugat mai târziu și gazul metan. La început, republica nu dispunea

de terenuri petrolifere proprii, dar în anul 1930 s-au descoperit în Weinviertel zăcăminte petrolifere, iar în anii 1934 și 1935 a putut să se inaugureze extracția țițeiului la Gösting și Zistersdorf, greutatea principală a acestei producții deplasându-se în 1949 pe terenul de la Matzen. Sondări întreprinse în Austria Superioară au dus de asemenea la descoperiri de zăcăminte de țiței exploatabile. O mare importanță în timpul celei de a doua republici a dobândit-o și producția de gaz metan, care până atunci fusese scăpat în văzduh nevalorificat. De cea mai mare parte a țițeiului extras — producția globală a crescut de la 33 000 de tone în 1937 la 3 666 000 de tone în 1955 — nu a beneficiat, însă, Austria, întrucât producția de țiței a fost supraforțată începând cu 1938 și supusă economiei de război a Germaniei naziste, iar între 1945—1955 ea a fost valorificată de către firma sovietică „OROP". După anul 1955 cantități însemnate de țiței au luat calea Uniunii Sovietice în baza tratatului de stat și în cadrul răscumpărării restituirii întreprinderilor și instalațiilor petroliere de la sovietici statului austriac; dar și societățile petroliere occidentale au pretins despăgubiri; pentru evitarea unei exploatări nesăbuite și păguboase au fost necesare reduceri drastice ale producției, așa încât extracția țițeiului anului 1986 se cifra la numai 1 116 000 de tone. La Schwechat s-a ridicat o mare rafinărie a societății Österreichische Mineralölverwaltung (ÖMV = Administrația austriacă a țițeiului). Realități variate, cum ar fi mecanizarea continuă în industrie, comerț și transport, au sporit dependența de petrolul străin, bilanțul comercial austriac fiind grav atins de către „șocul petrolului" (1973), adică de creșterea enormă a prețului petrolului.

După primul război mondial ar fi fost timpul să se valorifice mai mult ca până atunci forțele hidraulice alpine pentru economia electricității; în realitate, lipsa fondurilor bănești dar probabil și o menajare exagerată a capitalului montan au condiționat o muncă nu prea energică și convingătoare în acest sens; oricum ar fi, în anul 1937 s-a putut obține majoritatea producției curentului electric datorită hidrocentralelor. În timpul anexării și înglobării în al III-lea Reich s-au perfecționat unele uzine electrice hidraulice austriece în folosul industriei din bazinul Ruhrului; acestui scop i-a servit construirea marii uzine Rodund în Vorarlberg. În urma distrugerilor de război, în anul 1945 o mare parte a uzinelor electrice au fost scoase din funcție, distribuirea și alimentarea cu curent electric devenind o problemă reală. Marile uzine au căzut sub incidența legilor de

naționalizare; construcțiile începute după 1938 au fost reluate, altele luate de la capăt. Astfel s-au construit marile uzine de la Kaprun, Prutz-Imst, Jochenstein, Reißeck-Kreuzeck, seria hidrocentralelor de pe Enns; s-a început și construcția marilor hidrocentrale de pe Dunăre (Ybbs-Persenbeug, Jochenstein, Aschach, Wallsee-Mitterkirchen, Ottenstein, Altenwörth și altele), printre care și cele de la marile baraje succesive de la Melk și Greifenstein. Au fost construite și câteva termocentrale (încălzirea cu cărbune). Rezerva indigenă principală, adică forța apelor, a fost exploatată cum se cuvine în anii celei de a doua republici, producția energiei electrice era, în 1955, 8 417, iar în 1981, 42 894 milioane kilowați/ore față de 2 883 milioane kilowați/ore în anul 1937, dar și consumul total austriac se multiplicase între timp de mai multe ori. În raport cu vecinul apusean elvețian, Austria a continuat să rămână în urmă în ceea ce privește folosirea energiei hidraulice. Pe de altă parte s-a început și exploatarea energiei nucleare pentru obținerea curentului electric, inițiativa aceasta fiind însă blocată de rezultatul plebiscitului din anul 1978 și de legea blocării nucleare.

Industria bazată pe economia agrară și forestieră autohtonă, industriile prelucrătoare ale lemnului, inclusiv cele ale celulozei și hârtiei, producția zahărului și fabricile de bere, a jucat un mare rol în economia celor două republici succesive. Fabricile de hârtie și producția de celuloză au atins foarte repede, la mijlocul anilor '20, cifrele de producție ale perioadei anterioare războiului depășindu-le cu mult curând. Și după cel de-al doilea război mondial această ramură a industriei, fiind în plus mai puțin afectată de distrugeri și confiscări, s-a dezvoltat bine. Recoltele de sfeclă de zahăr au putut fi sporite după foarte puțini ani din timpul primei republici; s-au construit două fabrici noi, la Enns (1929) și Tulln (1937). În anul 1932 Austria a devenit independentă de importul de zahăr din Cehoslovacia. Și după cel de-al doilea război mondial au existat mari dificultăți de început, pentru ca apoi reconstrucția să se realizeze foarte repede, dar, în pofida producției înmulțite, nu s-a ajuns încă la deplina acoperire a necesității interne mult crescute de zahăr.

Strâns legate de economia forestieră autohtonă stau și câteva producții ale industriei chimice, mai cu seamă cea a celofibrei. Austria a dobândit la Lenzing una din cele mai mari fabrici de celofibră din Lume. Un alt câmp de activitate al industriei chimice, producția de îngrășăminte, formează partea principală a producției, destinată în majoritatea ei exportului, a

uzinelor de azot ridicate la Linz în anii ultimului război mondial. De asemenea și producția farmaceutică, de vopsele, coloranți și lacuri a dobândit o importanță considerabilă în cadrul industriei chimice austriece.

După primul război mondial, industria textilă atât de importantă pentru economia națională datorită numărului ei mare de angajați, a trebuit să facă față unor dificultăți speciale. Între întreprinderile din țările dunărene austriece și dintre cele din Țările sudete a existat, pe vremea monarhiei, o colaborare destul de bine echilibrată, care a încetat parțial după 1918. Acum se impunea o nouă orientare. În anii de după 1923 industria textilă s-a dezvoltat destul de mulțumitor, în anii războiului, însă, producția s-a redus cam cu o jumătate. După cel de al doilea război mondial și industria textilă a fost confruntată iarăși cu dificultățile enorme ale unui nou început; în anul 1955, însă, se depășise deja considerabil producția anului 1937, chiar dacă tocmai industria textilă precum și cea a pielăriei și încălțămintei nu au atins creșterile productive spectaculoase ale altor ramuri industriale. Firele și produsele din celofibră s-au impus tot mai mult pe lângă produsele din bumbac. Industria de dantele și broderiile din Vorarlberg și-au revenit repede după reculurile determinate de ambele războaie mondiale, reprezentând în cea de a doua republică aproximativ un sfert din exportul produselor textile. Industria confecțiilor, menționată în statistici de obicei separat lângă industria textilă în sens mai restrâns, a avut dintotdeauna o contribuție esențială la producție și la export datorită rochiilor de femei, lenjeriei și pălăriilor.

Începând cu anul 1918, economia construcțiilor a primit cele mai multe comenzi din partea oficialităților publice sau a industriei, dar și societăți ale unor cartiere și blocuri noi au lansat comenzi, în timp ce construcția locuințelor particulare a stagnat datorită chiriilor scăzute. Această tendință s-a prelungit până în republica a doua. Municipalitatea Vienei a inaugurat în anul 1923 un program amplu de construcții de locuințe construind până în anul 1934 din mijloacele impozitelor pe construirea locuințelor 64 000 de locuințe, după război administrația comunală a construit până în 1980 aproximativ 133 000 de locuințe noi. În timpul celei de a doua republici și imediat după încheierea războiului au fost necesare intervenții multiple ale economiei construcțiilor pentru a înlătura pagubele și daunele cuprinzătoare provocate de război. Pe întregul cuprins al republicii au fost distruse peste 200 000 de locuințe de bombe,

artilerie și luptele locale terestre, la fel de mari fiind pagubele și distrugerile clădirilor industriale și transportului, precum și edificiilor publice. În curs de zece ani, adică de la încheierea războiului până la semnarea tratatului de stat s-au construit, restaurat sau amenajat în întreaga Austrie circa 347 000 de locuințe. În anii '80 au apărut fenomene de criză în economia construcțiilor. Acum a început mai mult ca oricând restaurarea și asanarea clădirilor vechi.

Un oarecare rol a jucat și industria sticlei în Austria mult diminuată după 1918; o colaborare limitată a putut fi dezamorsată cu industria boemă. Foarte importantă a fost producția tiroleză de bijuterii de sticlă. După 1945 nevoia de sticlă a crescut enorm, industria sticlei trebuind să lucreze atât pentru economia construcțiilor cât și pentru export. O parte a industriei străvechi și renumite de gablonțuri s-a statornicit în Austria, existând mai întâi dificultăți considerabile de început de drum pentru ca să se ajungă apoi la o producție importantă destinată unui export intens. De asemenea și confecționarea de instrumente optice, îndeosebi microscoape și aparate fotografice pentru filme înguste, s-a dezvoltat favorabil până la finele anilor '70 când concurența japoneză a devenit strivitoare.

Într-o epocă din ce în ce mai motorizată, o însemnătate specială revine industriei vehiculelor. O serie întreagă de firme austriece se lansase încă înaintea primului război mondial în construcția de automobile. Firma Gräf & Stift a fost înființată în anul 1902 (o întreprindere premergătoare exista încă în 1895); faima de mai târziu a firmei se baza pe construcția camioanelor mari deosebit de capabile, asemenea vehicule fiind produse apoi și de Österreichische Saurerwerke (1906) și de firma Fross-Büssing (1908). Uzinele Steyr au trecut spre finele războiului la construcția de autovehicule; împreună cu alte două firme renumite, ele au fuzionat în anul 1926, formând societatea pe acțiuni Steyr-Daimler-Puch. Fabrica Daimler din Wiener Neustadt a trebuit, însă, să-și înceteze activitatea în anul 1925. Biciclete, automobile, camioane, mai târziu tractoare, motociclete, motorete și scutere erau produsele larg răspândite ale acestei întreprinderi mari[1]. Colaborând mereu cu firma-mamă italiană, uzinele Austro-Fiat (1907) au jucat mereu un rol esențial. Pentru dezvoltarea industriei auto-

[1] Afirmația se referă desigur la societatea pe acțiuni Steyr-Daimler-Puch și nu la fabrica falimentară din Wiener Neustadt numită nemijlocit înaintea afirmației — *n. tr.*

mobilistice austriece un fapt a fost deosebit de nefavorabil, anume că la începutul anilor '20, doi dintre constructorii ei cei mai însemnați, Hans Ledwinka și Ferdinand Porsche, au părăsit industria și producția autohtonă. Datorită construcției automobilelor Volkswagen, creațiile lui Porsche deveniseră unanim cunoscute și recunoscute; o încercare de a oferi acestor creații o nouă ocazie de afirmare autohtonă în Carintia de după 1945 nu a avut un succes de durată. De altfel, industria vehiculelor a cunoscut după al doilea război mondial mai întâi un avânt extraordinar, acesta concretizându-se deosebit de pregnant în creșterea enormă a cifrelor producției de tractoare, motociclete și camioane, în timp ce producția de autoturisme, atât de renumite, trecător, în vremea primei republici, a fost sistată; în schimb s-a participat la întreprinderi și construcții străine, firmele străine preluând fabricile de specialitate din Austria, ele producând totuși piese importante ale autoturismelor străine sau piese de schimb și de dotare ale acestora. Exportul de mijloace de transport militare, tancuri și vehiculele artileriei a fost în bună parte interzis prin obligația respectării neutralității și a legislației acesteia.

Căile ferate austriece au pierdut în urma dispozițiilor păcii din 1919 aproximativ 75 la sută din rețeaua lor de linii, dintre care numeroase traseuri active de șes, rămânându-le în schimb majoritatea traseurilor montane scumpe. Personalul instalațiilor feroviare rămase Austriei a fost umflat peste măsură în urma preluării unor angajați din statele succesoare. Bilanțul Căilor Ferate Federale Austriece, care figurau ca o întreprindere economică autonomă începând cu 1923, a fost de obicei deficitar, dar el s-a ameliorat apoi datorită unor măsuri riguroase de economisire, urmate regulat de reduceri masive de personal. Aceste concedieri au fost anulate după 1938, evenimentele războiului au determinat solicitări enorme iar apoi distrugeri greu de reparat; 381 de poduri au fost distruse total sau au fost avariate grav, nemaifiind utilizabile, mai bine de jumătate a locomotivelor și a parcului de vagoane a fost pierdută. Electrificarea căilor ferate întreprinsă cu destulă ezitare în timpul primei republici a fost lărgită considerabil în a doua republică; promisiunea făcută cu prilejul plebiscitului carintian privind construirea căii ferate prin valea Jaun a fost în sfârșit îndeplinită. Repararea daunelor de război, executarea unor lucrări de modernizare de mult necesare, dar mai cu seamă o sarcină suprapondérată a plății pensiilor, toate acestea și în condițiile unor servicii sporite

de întreținere a utilajelor și confort al pasagerilor au dus la deficituri financiare considerabile care s-a încercat să fie reduse prin introducerea așa-zisului „Austro-Taktverkehrs" regulat de pe liniile importante, prin trenurile care transportă autoturismele turiștilor ca și prin abandonarea unor linii secundare.

Un sector propriu al transporturilor, deosebit de însemnat pentru turismul și sporturile de iarnă, îl formează funicularele cu cabine, apoi miile de instalații de funiculare montane cu scaune sau lifturi cu remorci din zonele propice practicării sporturilor alpine pe schiuri; o lărgire a unor astfel de instalații se lovește tot mai mult de rezistența apărătorilor peisajului nealterat, ocrotirea de către stat a naturii fiind tot mai implacabilă înaintea unor astfel de instalații menite să înlesnească și să atragă turismul de masă.

În urma creșterii masive a traficului de mărfuri și persoane un element esențial al transportului de după 1919 a devenit concurența dintre căile ferate și șosele. În timpul primei republici și a statului constituției categoriilor socio-profesionale au existat realizări remarcabile în domeniul construcției de șosele, trebuind menționate aici îndeosebi șoseaua alpină peste Großglockner și a Wiener Höhenstraße / șosea suspendată vieneză /, ambele construite sub conducerea lui Franz Friedrich Wallack. Marile proiecte rutiere ale celui de-al III-lea Reich au stagnat încă înaintea izbucnirii războiului neavând practic vreun rezultat notabil pentru Austria. În urma intensificării enorme a traficului rutier motorizat frecvența circulației de pe șoselele Austriei a luat dimensiuni foarte mari; ca atare s-au construit autostrăzi; e drept că numărul mare de accidente rutiere arată că motorizarea nu a fost stăpânită cum se cuvine. Traficul de tranzit prin Austria, îndeosebi pe ruta Brenner, a devenit deosebit de supărător pentru cei care locuiesc nemijlocit de-a lungul acestei rute frecventate de autocamioane în trecere.

Sfârșitul primului război mondial a transformat Austria într-o țară lipsită de acces la mare, ea pierzându-și astfel și flota marină. Ocazional vase izolate aflate în curse neregulate pe lacuri interioare europene au arborat steagul roșu-alb-roșu. E drept că pe Dunăre, Erste Donaudampfschiffahrtsgesellschaft / Prima societate de navigație pe Dunăre cu vapoare de aburi / a rămas întreprinderea conducătoare, ea reușind să-și păstreze și mina de huilă din Ungaria precum și șantierul naval din Budapesta. Cel

de-al doilea război mondial a cauzat alte pierderi navale și includerea în proprietatea germană, revendicată apoi de către sovietici. Valorile de proprietate din Ungaria, România și Bulgaria s-au pierdut irecuperabil. Tratatul de stat a deschis apoi perspective noi navigației dunărene; pentru transportul naval al cărbunelui și țițeiului precum și pentru cel al produselor industriei din Linz și Viena fluviul și-a păstrat însemnătatea. Navigația pe lacurile austriece servește în primul rând turismului.

În transportul aerian european, care a început să se dezvolte după primul război mondial, Austria a jucat un rol însemnat mai ales datorită poziției sale geografice. Din anul 1923 ea dispunea de o societate de transporturi aeriene propice (ÖLAG), care a fost lichidată în anul 1938. Circulația aeriană și-a sporit necontenit frecvența după 1945 fiind asigurată, până la încheierea tratatului de stat, exclusiv de către societăți străine; apoi a urmat înființarea unei întreprinderi austriece, numite Austrian Airlines (AUA).

Un rol extrem de important în economia primei și a celei de a doua republici l-a jucat turismul; dincolo de acesta, el a dobândit o însemnătate considerabilă și pentru poziția politică și culturală a țării în cadrul Lumii și al Europei; în definitiv țara i-a atras pe turiștii străini nu numai datorită frumuseții peisajului ei, a stațiunilor balneare, a centrelor sporturilor de vară și iarnă, ci și datorită centrelor culturale consacrate cultivării artei și științelor. Pe lângă importanța economică națională a turismului ca sursă de valută forte, funcția sa de conciliere și împrietenire între popoare nu trebuie în nici un caz neglijată.

Anumite schimbări de structură între turismul primei și al celei de a doua republici sunt evidente; e drept că frecventarea turistică a Tirolului, Salzburgului și a Carintiei și-au păstrat nealterat poziția fruntașă, dar dintre țările de unde veneau acești turiști străini au dispărut statele succesoare ale monarhiei și Europa răsăriteană, pe când Germania Federală a prezentat cam 70 la sută din frecvența vizitatorilor străini ai meleagurilor austriece.

Să ne îndreptăm acum asupra comerțului. În timp ce comerțul exterior al monarhiei, indiferent de volumul său, a rămas mult în urma comerțului interior al megaspațiului austro-ungar, Republica Austria a depins, ca de altfel aproape toate statele mici, într-o măsură relativ mare de comerțul ei exterior. E drept că în 1918 a trebuit să se lupte cu dificultăți considerabile

inerente oricărui început. Dispozițiile unilaterale ale tratatelor de pace privind favorizarea prioritară, dar îndeosebi politica prohibiționistă și de blocaj a statelor succesoare au dejucat de la început orice schimb internațional de mărfuri normal. Volumul comerțului dintre statele succesoare pendula în jurul a 15 la sută din comerțul interior al monarhiei apuse. Oricum ar fi, cel puțin s-au întreprins tentative de a trezi, atât în interior cât și în exterior, interesul pentru economia austriacă republicană; acestor eforturi i s-a datorat întemeierea târgului internațional de mărfuri de la Viena din anul 1921, care s-a dezvoltat apoi destul de satisfăcător.

De altfel, comerțul exterior al primei republici se caracterizează prin oscilații considerabile, pe când cel din perioada de după 1945 cunoaște o desfășurare destul de continuă. Ceea ce a rămas, e drept în dimensiuni diferite, a fost excedentul valorilor importate față de export, pasivitatea bilanțului comercial fiind în anii 1920—1929 foarte ridicată, ea s-a diminuat în anii 1931—1937, dar trebuie spus că în anii crizei mondiale întregul volum al comerțului exterior s-a redus foarte mult. Pasivul comerțului exterior a fost condiționat în primul rând de excedentul importului de grâne, alimente ca și de combustibili minerali (huilă, țiței și produse petroliere). Pasivă a fost și balanța comerțului exterior cu materii prime industriale și semifabricate, ea fiind activă în schimb cu produse finite. De altfel cheresteaua, produsele lemnoase, fierul, oțelul, hârtia, textilele au format articolele principale de export, atât în privința cantității cât și în cea a calității, al primei și al celei de a doua republici. Dintre țările importatoare Cehoslovacia s-a situat în frunte până în anul 1927, urmată fiind de Germania care a preluat mai târziu primul loc. În privința exportului, Germania a ocupat de la început primul loc, urmată de Cehoslovacia, care, mai târziu, va cădea pe locul trei sau chiar patru. Următoarele poziții în comerțul exterior austriac au fost ocupate, într-o ordine schimbătoare, de Ungaria, Italia, Polonia. În timpul celei de a doua republici s-a mărit destul de constant volumul comerțului exterior, și anume atât cel al importului cât și cel al exportului. În privința orientării geografice locul unui echilibru destul de aproximativ între comerțul răsăritean și apusean al primei republici a fost luat de o orientare evidentă spre comerțul occidental. Multă vreme Ungaria și Cehoslovacia au jucat un rol al unor parteneri comerciali neînsemnați, locul de frunte incontestabil revenindu-i Germaniei Federale. Excluderea din Piața Comună, din care făcea parte partenerul principal al

comerțului exterior al Austriei, a impietat probabil creșterea economică până la inițierea reducerii taxelor vamale (1969); consecințele au fost însă mai puțin grave decât s-a pronosticat de mai multe ori și de către diferite foruri pretins competente; s-a știut, de asemenea, să se întărească pozițiile comerciale în cadrul statelor EFTA, chiar și piața internă s-a dezvoltat destul de bine. Totuși, de cea mai mare importanță a fost faptul că în anul 1972 s-a reușit să se stabilească o legătură cu Piața Comună prin intermediul unui acord comercial care nu a sfidat Uniunea Sovietică.

Moneda austriacă se prezintă, după 1918, mai întâi într-o situație cât se poate de penibilă. Deja finanțarea războiului mondial se făcuse nu în ultimul rând datorită unei sporiri a circulației banilor; după catastrofă s-au emis bancnote de necesitate, pentru ca în cele din urmă valoarea monedei, deja scăzute în anii războiului, să cadă la nesfârșit. Speculații veroase și-au avut contribuția la această catastrofă monetară. Economia și girarea devizelor s-au ruinat, finanțele s-au năruit. Raportul devalorizării de 1 la 14 400 a rămas, e drept, mult în urma inflației germane, dar în chip firesc a avut drept rezultat ca toate economiile să devină practic fără vreo valoare. Pe de altă parte și datoriile de stat, crescute enorm în timpul războiului s-au diminuat foarte mult în măsura în care nu erau legate de valoarea aurului; de asemenea și datoriile bancare particulare scăzuseră foarte mult. Redresarea s-a realizat apoi prin introducerea monedei șiling pe o bază de 1 la 10 000 față de coroană în cadrul acțiunii de asanare de la Geneva din anul 1922. Noul șiling s-a adeverit în continuare ca o monedă destul de stabilă. Falimenturile spectaculoase ale marilor instituții de credit „Bodencreditanstalt" și „Creditanstalt" au zguduit, în schimb, încrederea în finanțele Austriei. Datorită unei politici monetare deflaționiste șilingul s-a întărit din nou, se vorbea cu mândrie de „dolarul alpin". E drept că moneda națională a fost stabilizată în detrimentul locurilor de muncă întrucât teama unei inflații era mai mare decât cea a unui șomaj de masă.

După năruirea celui de al III-lea Reich și relațiile monetare au fost haotice; în decembrie 1945 a fost reintrodusă moneda șiling, dar ca și înainte exista un surplus de bani și un minus de mărfuri. Reforma monetară de la finele anului 1947 a fost destul de eficientă, pe când sistemul celor cinci acorduri privind salariile și prețurile s-a verificat numai vremelnic, acest sistem urmărind menținerea unui raport echilibrat și rațional între salarii și prețuri. Abia în anul 1952 s-a obținut o stabilizare cuprin-

zătoare, populația și-a redobândit încrederea în moneda națională, depunerile de economii au început să crească spectaculos. Această evoluție favorabilă a durat foarte mult, exceptând mici fluctuații fără importanță, ea fiind impietată abia către sfârșitul anilor '70 din partea nesiguranței valutare internaționale; dar și în continuare a fost respectată politica austriacă de monedă-forte.

Destul de nefavorabile au fost condițiile primei republici pentru sistemul bancar și de credit. Pe vremea monarhiei, Viena fusese centrul capitalului și al finanțelor; capitala era sediul celor mai mari bănci, o rețea de filiale întinzându-se peste toate provinciile imperiului. După 1918, aceste filiale din afara republicii au fost în chip sistematic înăbușite. Încercările întreprinse pentru menținerea sau recuperarea pozițiilor de nesusținut au costat foarte mult Austria în fața egoismului economic masiv al statelor succesoare, astfel de poziții au fost complet lipsite de vreo șansă. Împrumuturi străine de scurtă durată au sporit datoriile, fiecare retragere de devize străine a amenințat însăși existența instituțiilor bancare austriece. În anii inflației au avut loc câteva înființări bancare speculative care au dispărut la scurtă vreme; dar și case renumite au dat faliment, astfel în anul 1924 „Allgemeine Depositenbank" urmată în 1926 de „Zentralbank Deutscher Sparkassen". „Anglo-österreichische Bank" a fuzionat forțat în anul 1926 cu „Creditanstalt", aceeași soartă aflând și „Verkehrsbank" în anul 1927, partenerul de fuzionare involuntară fiind de data aceasta „Bodencreditanstalt"; aceasta din urmă a trebuit să accepte, în 1929, încorporarea în „Creditanstalt", pentru ca și această bancă austriacă să fie obligată în primăvara 1931 să-și închidă ghișeele, putând fi salvată abia în urma unei acțiuni de asanare foarte scumpe întreprinse de stat. Dar și instituții bancare ale statului, cum ar fi „Postsparkasse" (1926) și „Nationalbank" (1931) au ajuns în situații foarte critice. În era constituției pe categorii socio-profesionale, fatal a fost falimentul societății de asigurare „Phönix", care, spre deosebire de bănci, a putut să-și păstreze după 1918 rețeaua de filiere în străinătate. Și în acest caz statul a trebuit să intervină în chip salvator.

Cele mai importante trei bănci austriece, anume „Creditanstalt-Bankverein", „Österreichische Länderbank" și „Österreichisches Creditinstitut", au fost trecute, în anul 1946, în proprietatea Republicii Austria, ca urmare a primei legi de naționalizare; ele își pierduseră o parte însem-

nată a capitalului în timpul războiului și imediat după încheierea acestuia, așa încât statul a fost singurul capabil să le asigure în continuare existența.

După primul război mondial, statele victorioase au acordat Austriei ajutoare de credit cu destulă reținere impunându-i adesea condiții politice apăsătoare, pentru că străinătatea puternică în capital era lipsită de prevederea politică pentru a pricepe consecințele nefaste ale unei crize economice de durată. În schimb, cea de a doua republică s-a bucurat, în cadrul planului Marshall, și îndeosebi din partea Statelor Unite, de un sprijin financiar masiv fără obligația de a-l rambursa, acest sprijin ridicându-se între 1945—1955 la suma enormă de 1,6 miliarde de dolari americani. Se cuvine să se sublinieze cu tărie importanța acestui ajutor pentru reclădirea economiei austriece.

În timp ce prima republică și statul constituției categoriilor socio-profesionale au reușit să-și stabilizeze moneda, s-a înregistrat, în schimb, un eșec în privința asigurării locurilor de muncă; în anii critici nu s-a ajuns nici de departe ca toți cetățenii apți de muncă să aibă și un loc de muncă. După o primă creștere masivă a numărului de șomeri în vremea demobilizării, acesta a fost deosebit de scăzut tocmai în anii inflației; începând cu ultimii ani ai deceniului al III-lea se remarcă o tendință generală de creștere a numărului șomerilor. Recordul trist a fost atins în anul 1933 cu 480 000 de șomeri iarna și cu 375 000 vara; Apoi numărul lor a început să scadă încet, dar nivelul anului 1937 consemna încă 398 000 de șomeri ajutați iarna și 281 000 vara la aceștia se mai adăugau până la 300 000 șomeri neajutați („Ausgesteuerte“ — șomeri scoși de pe lista de ajutor). Sectoarele cele mai atinse au fost industria grea (metalurgiștii), construcțiile și funcționărimea. Toate încercările politico-economice întreprinse cu scopul depășirii șomajului au fost, așadar, sortite eșecului. În timpul celei de a doua republici, numărul șomerilor s-a menținut în general în limite suportabile și înguste; creșterea lor în timpul „crizei de stabilizare“ a anilor 1952/53 a fost curând depășită. Oscilațiile sezoniere au rămas însă considerabile, nivelul folosirii totale a forței de muncă fiind atins abia după anul 1955. În anii '60 s-a ivit apoi necesitatea acoperirii personalului economiei în plină expansiune și cu muncitori străini, îndeosebi cu iugoslavi și cu turci. Către sfârșitul anului 1980 situația de pe piața brațelor de muncă s-a înrăutățit. Între altele, îndeosebi raționalizarea întreprinderilor

prin introducerea liniilor automate a dus la pierderea de locuri de muncă. Computerele și semiconductele, sistemele prelucrării electronice a datelor au inaugurat o epocă nouă în industrie și servicii, în fabrici și în birouri. Microelectronica a pus stăpânire pe toate sectoarele vieții.

Printre meritele și aspectele pozitive ale legislației primei republici se remarcă fără îndoială alcătuirea unei legislații sociale eficiente, curând după sfârșitul primului război mondial și din inițiativa secretarului de stat Ferdinand Hanusch, fiul unui țesător silezian. Legile se refereau, între altele, și la măsurile de ocrotire și de sprijinire a șomerilor, apoi dispuneau și introducerea comisiilor de arbitraj și a birourilor de împăciuire, reglementau contracte colective de muncă, conținând și dispoziții privind ziua de muncă de opt ore, înființarea camerelor de muncă și o reformă a asigurărilor de boală și accidente. În anii de criză se constată însă o tendință spre ocolire sau nesocotire a unei părți a acestei legislații sociale. După anul 1975 s-a perfecționat sistemul de pensii introducându-se și o indemnizație pe familii; legi de mai târziu s-au ocupat cu reducerea timpului de muncă la 45, respectiv 40 de ore pe săptămână și cu ocrotirea mamei și a copilului. În condițiile tehnologice noi ivite din anii '70 încoace, problemele reducerii timpului de muncă s-au reactualizat cu scopul evitării șomajului și al salvării locurilor de muncă.

Restriștea economică, periclitarea existenței individuale sau a unor grupuri mai mari s-au unit, în anii de după 1918, cu o indispoziție politică, îngreunând lupta pentru existență a statului (amenințat și din afară) datorită unor tensiuni care au separat oamenii și înăuntrul granițelor sale. Atitudinea pozitivă față de statul austriac al celei de a doua republici a fost trezită deja de evenimentele din 1938, fiind adâncită și întărită, însă, abia în urma unei evoluții economice și sociale favorabile.

VIAȚA SPIRITUALĂ. ȘTIINȚA ȘI ARTA

În pofida tuturor restriștilor momentului, în chiar primii ani ai republicii nu au lipsit defel inițiativele unor planuri de perspectivă care să depășească ananghiile cotidiene. Aceasta este valabil atât pentru constituția și legislația socială cât și pentru eforturile întreprinse în domeniul învățământului și educației. Eforturile pentru o reformă școlară sunt

legate îndeosebi de numele subsecretarului de stat și al consilierului pedagogic orășenesc din Viena, Otto Glöckel. După dezbateri îndelungate și interesante în cercurile pedagogice și politice, aceste eforturi au fost în sfârșit încununate prin legile școlare din august 1927. Mai importante decât prevederile sale organizatorice au fost înnoirile metodologice și pedagogice în învățământul primar și mediu care urmăreau instaurarea unui învățământ de lucru și experiențe adecvat copiilor dar care să-i inspire și la gândirea independentă. Noul tip de învățământ mediu au devenit acum școlile federale /„Bundeserziehungsanstalten"/. Școlile științifice superioare au fost sporite cu Școala superioară de comerț mondial (fosta Academie de export). De asemenea și universitățile populare au fost perfecționate. Pentru munca pedagogică a primei (dar și a celei de a doua) republici a fost apoi caracteristică și grija purtată grădinițelor și creșelor, ca și cea pentru școlile speciale. De altfel, tendințele filosofice, politice și ale concepției despre lume din acești ani se oglindesc destul de fidel în planurile de învățământ și în manuale. După intermezzo-ul nazist din anii 1938—1945 s-au ivit sarcini dificile privind reconstrucția învățământului, mai întâi în imediatul sens concret al cuvântului, adică a reclădirii atâtor școli distruse. Mai târziu s-a hotărât și înființarea de noi școli superioare. Pornindu-se de la facultatea teologică deja existentă, la Salzburg a fost inaugurată universitatea începând cu anul de învățământ 1964. La Linz și-a deschis porțile școala superioară pentru științe sociale și economice în anul 1966. Klagenfurtul a primit în anul 1970 universitatea sa pentru științele culturii și pedagogie. Înființările de noi școli tehnice și profesionale, perfecționarea institutelor de învățământ artistic superior, promovarea intereselor organizațiilor de tineret deosebit de active în domeniul petrecerii timpului liber al tineretului, toate acestea caracterizează perioada cuprinsă între anii 1918—1970. În anii '70 s-au ivit apoi concepții destul de contradictorii privind reformele învățământului; în cele din urmă, în anul 1982 s-a ajuns totuși la introducerea „școlilor principale noi" /„Neue Hauptschulen"/. Informatica trebuia inclusă în planurile de predare. În mediul urban, școlile generale principale au pierdut terenul în favoarea școlilor medii de cultură generală, cu toate că economia a fost îngrijorată din pricina pregătirii de ucenici și de schimbul de mâine al muncitorilor calificați.

Activitatea mișcării de tineret merită în general o atenție deosebită. Desfășurarea ei a început încă înaintea primului război mondial, pentru

ca după 1918 să prindă un ritm rapid, adesea chiar furtunos. Organizațiile catolice, naționale, socialiste stăteau vecine cu cele neutre. Dincolo de toate deosebirile dintre ele, trăsătura lor comună și unificatoare a fost preocuparea față de înnoirea formelor vieții publice și private, o atitudine puternic emoțională față de problemele timpului și, deocamdată, și o structură democratico-frățească care mai îngăduia discuții adevărate. Statul constituției categoriilor socio-profesionale a căutat să creeze o organizație globală („Österreichisches Jungvolk" — „Tineretul Austriac"), lăsând, însă, în continuare să existe organizațiile confesionale și cercetașii. Unificarea a fost totală abia în cadrul organizației unice „Hitlerjugend" /„Tineretul hitlerist"/. După cel de al doilea război mondial organizațiile de tineret legate de partidele politice și-au pierdut din importanță și din numărul de membri; în locul combativității, lipsite de compromisuri, a tineretului de odinioară, și-a făcut apariția mai întâi un scepticism bănuitor; se pare că numai organizațiile bisericești ale tineretului și-au păstrat eficiența unei atractivități mai puternice. Mai târziu a avut, însă, loc o „reideologizare". Mișcarea și neastâmpărul de la universități au atins Austria cu întârziere și cu o intensitate mai scăzută. Ca și în majoritatea statelor europene, deosebit de impresionantă a fost amploarea sporturilor pe care le-au cunoscut după primul război mondial, fenomenul acesta aflându-și debutul totuși înaintea conflagrației mondiale. Sportul a fost promovat îndeosebi în cadrul școlilor și al organizațiilor de tineret, reușind să atragă curând și oamenii maturi. La acest proces au conlucrat factori pedagogici, medicali și comerciali. Atracția cea mai puternică asupra publicului a exersat-o fotbalul; de o importanță mai mare pentru sănătatea poporului au fost însă sporturile de iarnă, turismul și sporturile de apă.

Bilanțul realizărilor științifice ale republicii este deosebit de impresionant; de personalități științifice creatoare nu va duce lipsă nici micuța Austrie; la aprecierea lor nu se pot evita, însă, practic omisiunile și inegalitățile, de la enumerarea simplă a prea multor nume este mai bine să ne abținem. Unii dintre savanții omagiați concis aici aparțin, prin originea lor sau prin cariera lor de mai târziu, bilanțului realizărilor științifice ale altor țări și popoare, într-un sens mai larg desigur întregii umanități. Condiționat de raporturile înguste și de evoluția politică, exodul general al savanților din Austria de după 1918 a fost exagerat de mare.

Știința medicală a reușit să-și apere faima și după 1918. Atât în cercetarea științifică cât și în munca medicală practică în slujba sănătății naționale au fost obținute realizări importante. Julius von Wagner-Jauregg a obținut în anul 1927 premiul Nobel pentru descoperirea însemnătății terapeutice a injectării contra malariei în tratamentul paraliziei progresive. Continuând munca unor cercetători elvețieni, el a organizat și combaterea gușei prin folosirea sării iodificate. Deosebit de fructuoasă a fost opera vieții a medicului Karl Landsteiner. El a fost distins cu premiul Nobel în anul 1930 pentru descoperirea grupurilor sangvine ale omului. Vienez din naștere, el a predat mai întâi ca profesor extraordinar la universitatea orașului său natal; în anul 1922 el a plecat la New York unde și-a continuat cercetările, ale căror prime rezultate le publicase deja în anul 1901. Lui i se datorează de asemenea și subîmpărțirea grupelor sangvine în funcție de factorul H. Abia opera lui Landsteiner a garantat siguranța transfuziilor de sânge. În timp ce cariera lui Landsteiner pornește din Austria spre străinătate, Otto Löwi, născut la Frankfurt pe Main, și-a efectuat cercetările fundamentale la Graz, unde a activat între 1909—1938. Și Löwi a fost distins cu premiul Nobel; el l-a obținut în anul 1936 ca recunoaștere a încercărilor sale revoluționare aplicate unor preparate ale inimii broaștelor, el reușind astfel transmiterea chimică a unor impulsuri ale nervilor.

Atât ca cercetător cât și ca practician, baronul Clemens von Pirquet și-a creat un nume peren. După analize minuțioase, el a creat încă în anul 1906 termenul de alergie; puțin mai târziu, el a dezvoltat proba de piele tuberculină, atât de importantă pentru depistarea din timp a infecțiilor tuberculoase și pentru combaterea lor eficientă. Pirquet s-a aflat din 1911 în fruntea clinicii de pediatrie din Viena, el și-a încununat realizările prin activitatea desfășurată ca medicul-conducător al ajutorului american pentru copii după primul război mondial. Nu în ultimul rând datorită muncii sale neostoite și corespunzătoare scopului, atunci au fost salvați mii de copii din orașele mari de moartea prin înfometare sau îmbolnăvire. Pe lângă Pirquet și-au desfășurat concomitent activitatea de cercetători și dascăli recunoscuți și renumiți în toată Lumea încă o seamă de medici, cum ar fi strălucitul chirurg, Anton von Eiselsberg, care a inspirat un cerc foarte mare de elevi, ortopedul deschizător de drumuri Adolf Lorenz, anatomiștii Ferdinand Hochstetter și Julius Tandler. Școala vieneză de medicină, pe lângă care și Graz și Innsbruck consemnează realizări și

nume importante, și-a păstrat standardul și într-o vreme în care state mai mari și mai bogate dispuneau de cu totul alte mijloace materiale decât Republica Austria. Și în străinătate au activat medici extraordinari școliți la Viena, e suficient să numim aici numai pe Robert Bárány, el însuși născut la Viena, care a obținut în anul 1914 premiul Nobel pentru cercetările sale în domeniul otiatriei, predând în următoarele două decenii cu mare succes la universitatea din Uppsala[1].

Medicii austrieci au fost confruntați, în anul 1945, cu sarcini deosebit de dificile. Clinicile și spitalele serviseră drept lazareturi în anii războiului, instalațiile tehnico-științifice erau învechite și depășite, pentru înlocuirea lor cu dotări moderne lipseau deocamdată fondurile bănești necesare; astfel a fost deosebit de dificil să se apere faima școlii vieneze față de străinătatea superior dotată, mai cu seamă că ani de zile ea a fost izolată de aceasta din urmă. Anii imediat după terminarea războiului au stat, așadar, sub semnul unei munci grele de refacere și reconstrucție. Medici excepționali, cum ar fi chirurgul Leopold Schönbauer și internistul Karl Fellinger, au știut să păstreze renumele școlii medicale vieneze, însă, datorită cheltuielilor enorme ale medicinei moderne și pentru spitalele, Austria a început să rămână puțin în urma unor state mai bogate, acest handicap observându-se în câteva domenii ale medicinii. Ca inițiatorul unei acțiuni mondiale de asistență și ocrotire, anume a satelor de copii SOS pentru orfani și copii abandonați, pediatrul din Vorarlberg Hermann Gmeiner a realizat o operă de întrajutorare remarcabilă.

Deosebit de însemnat este aportul cercetării științifice austriece la realizările fizicii teoretice și experimentale. Vienezul Erwin Schrödinger a avut o viață de savant foarte animată care l-a purtat din orașul său natal la Jena, Stuttgart, Breslau, Zürich, Berlin, Oxford, Graz, Dublin și din nou înapoi la Viena. El face parte dintre acei cercetători capabili să explice și să stăpânească, prin intermediul calculelor, acele fenomene, care nu se mai lăsau explicate prin teoria clasică a undelor de lumină; în anul 1933 el a dobândit premiul Nobel ca recunoaștere a însemnătății mecanicii undelor pentru teoria nucleară pe care el a descoperit-o și a dezvoltat-o. Stirianul

---

[1] Chiar dacă a fost pomenit în treacăt în capitolul anterior credem că aici se impunea și o apreciere a cercetărilor psihanalitice nu lipsit de contestații ale medicului austriac Sigmund Freud — *n. tr.*

Franz Viktor Hess din Deutsch-Feistritz a descoperit încă în 1912 radiațiile cosmice; descoperirea sa a fost recunoscută mult mai târziu și după observații suplimentare, în toată însemnătatea ei, fiind încununată în anul 1936 cu premiul Nobel. Hess a activat ca profesor universitar la Graz, Viena și Innsbruck emigrând mai târziu în Statele Unite ale Americii. Fizicianul Wolfgang Pauli, fiul unui chimist însemnat, a activat în Germania și Elveția. El a obținut în anul 1945 premiul Nobel pentru rezultatele cercetărilor sale în domeniul fizicii nucleare formulate după „principiul de excluziune“ — de altfel numit apoi după numele său — despre starea dinamică a electronilor. Alte lucrări ale sale s-au orientat spre termodinamică și dezintegrarea nucleară. Printre fizicienii atomiști deschizători de drumuri se numără, în fine, și vieneza Lise Meitner, care a activat la Kaiser-Wilhelm-Institut din Berlin și mai târziu la Academia științelor inginerești din Stockholm.

Dintre matematicienii austrieci pomenim aici pe Wilhelm Wirtinger din Austria Inferioară, care s-a ocupat îndeosebi cu teoria funcțiilor algebrice. Philipp Wilhelm Furtwängler, de felul lui din Hanovra, a activat între anii 1912—1938 la Viena; el trecea drept unul din teoreticienii de frunte ai numerelor. Johann Radon a predat după cel de-al doilea război mondial la Innsbruck, după ce a activat decenii la rândul în Germania; spre sfârșitul vieții, el a predat la Viena, vechiul centru al studenției sale. Cercetările lui Radon se referă îndeosebi asupra funcțiilor definite pe un sistem de mulțimi, a calculului variațiilor și a geometriei diferențiale.

Dintre chimiști să ne fie îngăduit a-l numi și aici încă o dată pe Fritz Pregl; originar din Laibach, el a activat în cadrul universității din Graz; pentru cercetările sale în domeniul microanalizei organice cuantice el a fost distins, în anul 1923, cu premiul Nobel. În repetate rânduri s-a atras atenția asupra faptului că în timpul primei republici, universitatea din Graz a numărat în rândurile corpului său didactic patru purtători ai premiului Nobel (Pregl, Hess, Löwi și, vremelnic, Schrödinger). Și alți doi chimiști austriaci, Richard Zsigmondy și Richard Kuhn, au fost distinși cu premiul Nobel pentru lucrările lor. Zsigmondy a fost onorat în anul 1925 pentru cercetările sale în domeniul chimiei coloidalelor; după o scurtă activitate la Graz, el își desfășurase principalele cercetări la Göttingen. Ca și Zsigmondy, Richard Kuhn era originar din Viena; el a obținut premiul Nobel în anul 1938 pentru cercetările sale despre vitamine și carotinoide;

el a activat la Zürich și Heidelberg. O recunoștință mondială a aflat un reprezentant eminent al chimiei organice, Hermann Franz Mark, care, între altele, a contribuit decisiv la dezvoltarea maselor plastice polimerizate.

În persoana lui Hans Molisch, elevul de asemenea însemnatului Julius von Wiesner, Universitatea din Viena a avut un fiziolog al plantelor excepțional, care s-a ocupat, în lucrările sale, îndeosebi cu microchimia plantelor și cu microbiologia. Molitsch a întreprins călătorii întinse de studii, predând vremelnic și în India și Japonia. Un alt om de știință a naturii de renume și rang, meteorologul Heinrich Ficker, a întreprins cercetări însemnate privind curenții foehnului[1] din Alpi și ale passatului[2]. Karl von Frisch a descoperit sistemul de comunicație al albinelor. Konrad Lorenz este pionierul etologiei comparate. În anul 1973 acești doi savanți au fost distinși cu premiul Nobel cu toate că ei aparțin generației mai vechi.

Într-o legătură mai mult sau mai puțin strânsă cu cercetarea fundamentală științifică s-a desfășurat activitatea constructorilor, inovatorilor și inventatorilor. Stirianul Viktor Kaplan, care studiase la Viena și lucra din anul 1913 la Institutul politehnic german din Brünn, este creatorul turbinelor mari pentru hidrocentralele de joasă presiune /Niederdrucklaufkraftwerke/ — pe care le-a dezvoltat și perfecționat îndeosebi în anii 1919—1922; datorită muncii sale a fost revoluționată construcția de turbine; astăzi, toate statele Lumii folosesc turbinele Kaplan. Tradiția construirii de instrumente optice a fost continuată de construcțiile lui Max Haitinger în domeniul microscopiei fluorescente atât de indispensabile cercetării celulelor. Haitinger a colaborat cu „Optische Werke C. Reichert", uzinele acestea producând o serie de microscoape științifice exemplare.

Inginerul topograf austriac Eduard Dolezal și-a inaugurat încă înaintea primului război mondial lucrările sale — recunoscute în curând pe plan universal — în domeniul fotogrameriei (măsurarea imaginii pământului și a aerului); el a continuat și perfecționat invenția fotoperspectografului a lui Theodor Scheimpflug (1907); tot el a fost acela care, în anul 1921, a înființat „Österreichisches Bundesvermessungsamt" /„Oficiul federal austriac de topometrie"/.

---

[1] Föhn, vânt cald și uscat tipic Alpilor — *n. tr.*

[2] Vânt alizeu, tipic zonei mediteraneene — *n. tr.*

O tradiție excelentă aveau la Viena construcțiile de beton armat, fiind cât se poate de bine reprezentată la Școala tehnică superioară din Viena în persoana lui Rudolf Saliger; trebuie menționați și August Umlauf, inventatorul oțelului Isteg răsucit la rece, și Rudolf Schmidt, inventatorul oțelului pentru porți, răsucit de asemenea la rece; invențiile lor au dat un impuls extraordinar construcțiilor de beton armat.

Dintre călătorii-cercetători științifici ai Austriei trebuie menționați în special membrii școlii instituției de misionari St. Gabriel de lângă Mödling. Wilhelm Schmidt, Martin Gusinde, Wilhelm Koppers, Paul Schebesta au studiat relațiile culturale și formele de credință ale popoarelor primitive întreprinzând expediții în America de Sud (Țara de Foc), India Centrală și Africa Centrală. Întrucât Austria dispunea de o remarcabilă experiență în domeniul alpinismului, și contribuția ei la cercetarea munților de mare înălțime din afara Europei a fost foarte însemnată (Caucaz, Anzi, Himalaia, Karakorum). Nu puține escaladări ale unor munți de 7—8 mii de metri înălțime în premieră mondială sunt legate de nume de alpiniști austrieci. În domeniul cercetării arctice, îndeosebi în Gröenlanda, s-a remarcat în special geofizicianul din Graz, Alfred Wegener, care de altfel a și pierit în anul 1930 pe marea insulă arctică. Dintre profesorii universitari ai geografiei s-au impus îndeosebi reprezentanții geografiei politice Hugo Hassinger și Norbert Krebs, iar dintre geomorfologi îndeosebi Albrecht Penck (senior) și Johann Sölch.

În cadrul activității filosofilor, ale căror preocupări se situează deja în anii de după 1918, membrii Cercului Vienez formează într-un fel stânga; acest cerc fusese întemeiat de Moritz Schlick în continuarea unor preocupări și cercetări mai vechi, îndeosebi a celor lui Ernst Mach. Din acest grup au făcut parte, între alții, Rudolf Carnap, Viktor Kraft, Otto Neurath, care a dobândit o faimă și ca creator al statisticii vieneze a imaginilor; vremelnic și Ludwig Wittgenstein a fost apropiat acestui grup. Empirismul și logistica sunt caracteristicile lucrărilor filosofilor Cercului Vienez, ai cărui elevi activează astăzi de obicei în afara Austriei. În perioada interbelică, psihologia a fost excelent reprezentată la Universitatea din Viena prin Karl și Charlotte Bühler; cercetările lor s-au axat îndeosebi asupra teoriei exprimării și a limbajului, respectiv asupra psihologiei copiilor. În lucrările sale gnoseologice Robert Reininger a pornit îndeosebi de la iluminiștii englezi Locke, Hume, dar mai cu seamă Berkeley. Richard Meister a fost un

remarcabil pedagog, filolog clasic și un organizator excelent al unor întreprinderi științifice.

Departe de centrele cercetării științifice, Ferdinand Ebner a lucrat la Gablitz în Pădurea vieneză la bazele unei filosofii creștine a vieții, care a anticipat și unele teze ale existențialismului. După cel de al doilea război mondial opera acestui singuratic semiuitat a stârnit din nou o mare atenție. Ca filosof al culturii, poet și traducător recunoscut a activat Rudolf Kassner în patria sa austriacă și în Elveția. Originari din Austria au fost și Rudolf Steiner, întemeietorul antroposofiei, și filosoful evreu al religiilor Martin Buber, interpretul învățăturii chassidismului[1]. Cariera ambilor i-a condus de timpuriu dincolo de frontierele Austriei. Karl Raimund Popper s-a născut la Viena dar a activat mai mult în Anglia; ca reprezentant al raționalismului critic el a pledat în favoarea „societății deschise" accesibile reformelor.

Din anul 1945 s-a ajuns la multiple contacte și discuții animate între filosofii austrieci și colegii lor din străinătate; aceste discuții s-au axat îndeosebi în jurul ideilor neopozitivismului, ale existențialismului și ale filosofiei marxiste.

Studiile filosofice și istorice marchează opera spirituală de o viață a contelui Richard N. Coudenhove-Kalergi; familia sa era stabilită în Austria, dar se trăgea dintr-un neam vechi de aristocrați flamanzi, el însuși se născuse la Tokio dintr-un tată diplomat chezaro-crăiesc și dintr-o mamă japoneză. Din anul 1923 el a editat la Viena revista „Paneuropa", organul central al Uniunii paneuropene, al cărei prim congres s-a ținut în anul 1926 în capitala austriacă. Programul unirii economice și politice a Europei, pe care Coudenhove l-a elaborat într-o perioadă a dominării gândirii de stat naționaliste, a dobândit, desigur într-o formă modificată, o actualitate importantă după cel de-al doilea război mondial.

Jurisprudența și științele politice austriece din anii '20 și '30 au dispus de o serie de personalități marcante. Eficiența poate cea mai puternică au desfășurat-o două spirite diametral opuse. Hans Kelsen, pe care o carieră

[1] De la „Chassidim", care înseamnă în limba ebraică „evlavioșii"; „chassidismul" este mișcarea evreilor din Europa Răsăriteană, declanșată în secolul al XVIII-lea și care opunea religiei rigide a evreilor o cucernicie inspirată din viața cotidiană, mult mai vioaie și practică deci — *n. tr.* Sectă mistică apărută în Polonia. Fondator Israel ben Elieser — *N. Red.*

foarte agitată l-a condus din orașul său natal Praga printr-o serie de catedre universitare din Austria, Germania, Elveția și Cehoslovacia, în cele din urmă în Statele Unite ale Americii, a fost creatorul constituției austriece din 1920 și apărătorul vajnic al „jurisprudenței pure", pe care adepții săi au reprezentat-o apoi în școala vieneză a dreptului de stat; sistemul său este de fapt încercarea prezentării statului și a dreptului izolate de realitățile istorice, politice și sociale, reușindu-se astfel perceperea esenței lor presupus originare.

Othmar Spann și-a apărat teoria despre „statul adevărat" cu înverșunare și în contradicție vehementă cu concepțiile liberal-socialiste, cursurile sale cunoscând o audiență studențească masivă. Ideea sa despre o realcătuire a statului și societății pe baza categoriilor socio-profesionale a fost însușită de diferite curente politice, de cele mai multe ori fără acordul savantului. Atât statul constituției categoriilor socio-profesionale cât și mișcarea lui Henlein, în prima sa fază s-au referit la Othmar Spann. În ciuda unor teze și teorii comparabile, Othmar Spann a intrat într-un conflict vehement cu național-socialismul german.

Mai puțin spectaculoasă, dar deosebit de fructuoasă prin rezultatele ei cu adevărat științifice a fost munca discretă de erudit a istoricilor dreptului Leopold Wenger și Paul Koschaker, doi carintieni și reprezentanți de seamă ai dreptului roman, a maestrului istoriei dreptului german Heinrich Mitteis ca și cea a profesorilor dreptului de stat Ludwig Adamovich și Adolf Julius Merkl, apoi cea a reprezentantului dreptului internațional Alfred Verdross. Dreptul comercial al primei și al celei de a doua republici a avut în persoana lui Heinrich Demelius un reprezentant însemnat.

În lucrările sociologilor fronturile politice se conturează cu cea mai mare claritate. Chiar și politicienii activi, precum Karl Renner și socialistul de stânga Max Adler, iar în tabăra opusă Ignaz Seipel și singuraticul catolic Anton Orel au redactat publicații importante. Ca reprezentanți ai unei concepții despre societate adânc înrădăcinată în tradițiile occidentale, Erich Voegelin și Johannes Messner și-au dobândit un renume remarcabil. De încercarea, nu tocmai întru totul reușită a contopirii ideilor catolico-conservatoare, ba chiar și legitimiste cu tezele socialiste în vederea luptei comune împotriva național-socialismului se leagă numele viceprimarului Vienei din era lui Dollfuß, Ernst Karl Winter. Ca sociolog, dar mai cu seamă ca specialist în probleme de economie națională, Joseph Alois

Schumpeter a dobândit o faimă deosebită. Cariera sa științifică a început la Graz, conducându-l prin Bonn la Universitatea Harvard. Savantul acesta a fost în anul 1919 pentru câteva luni secretar de stat pentru finanțe în cabinetul lui Karl Renner; în cele din urmă, el trecea în Statele Unite drept autoritatea cea mai însemnată în specialitatea sa.

Cercetarea și scrierea istoriei au fost reprezentate deosebit de eficient la Universitatea din Viena de după anul 1918 de către istoricii antichității Adolf Wilhelm și Rudolf Egger, mai târziu și de Joseph Keil, apoi de către istoricul relațiilor sociale și economice Alfons Dopsch, ale cărui lucrări consacrate unității vitale dintre antichitate și evul mediu au stârnit o vâlvă considerabilă, de către medievistul Hans Hirsch și de către modernistul (și specialistul istoriei austriece) Heinrich von Srbik. Acesta din urmă își datora renumele îndeosebi biografiei monumentale consacrate lui Metternich; el a fost creatorul și reprezentantul principal al concepției istorice „general-germane", prin care trebuia să se depășească sciziunea clasică între „marii-germani" și „micii-germanii", dar prin care trebuia, totodată, să se unească patriotismul austriac cu conștiința etnică germană și cu concepția creștin-conservatoare despre viață. Srbik și germanistul Joseph Nadler, un spirit înrudit cu marele istoric, au putut fi considerați ca reprezentanții principali ai acelor elemente din viața universitară și academică a Austriei, pe care atât spiritualitatea taberei naționale cât și cea a taberei conservatoare îi revendica, dar care în fond nu aparțineau în între-gime nici uneia dintre aceste tabere. În ciuda neîncrederii forurilor de partid și a naziștilor radicali, aceste nume de prestigiu ale reprezentanților grupării de mijloc au fost adesea folosite în chip abuziv pentru sporirea renumelui cultural-politic al celui de-al III-lea Reich, ceea ce a făcut ca, după 1945, membrii proeminenți ai acestei orientări, atât de tradiționale în Austria, să fie discreditați. Dintre lucrările istoricilor mai tineri, cercetările de istorie socială și constituțională ale lui Otto Brunner (Universitatea Viena, mai târziu Hamburg) au o însemnătate indicatoare de direcții și orientări. În contribuțiile lui Friedrich Engel-Janosi la istoria diplomației și a istoriografiei, în lucrările de mai târziu ale lui Hugo Hantsch consacrate istoriei mai recente a Austriei, și în marea operă, dedicată cu precădere evului mediu târziu austriac, a lui Alphons Lhotsky se poate cuprinde, în-tre altele, și o distanțare voită de tematica general-germană. Leo Santifaller

este autorul unor lucrări remarcabile în domeniul istoriei medievale și al științelor auxiliare[1].

Dintre istoricii de artă, antagoniștii Julius Schlosser, succesorul lui Max Dvorák și reprezentantul unei concepții de orientare istorică și muzeală, și bătăiosul Joseph Strzygowski, de orientare universală și sistematică, s-au aflat într-o contradicție radicală, ireconciliabilă. Și după dispariția acestor doi adversari, istoria artei a continuat să fie un domeniu al unor controverse vehemente. Hans Sedlmayr și Otto Pächt au elaborat metode incipiente noi pornind de la analize structurale. Împreună cu Karl Maria Swoboda, Otto Demus și elevii lor ei au apărat cu succes renumele internațional al școlii vieneze de istorie a artelor. Istoricii și istoricii artei au colaborat fructuos în timpul celei de a doua republici la alcătuirea unor mari expoziții, de care a profitat și îngrijirea monumentelor istorice și artistice.

Dintre reprezentanții domeniilor complexe ale filologiei clasice și moderne să ne fie îngăduit să numim aici numai câteva nume, slavistul Nikolai Sergejewitsch Trubezkoi, filologii clasici Ludwig Radermacher și Albin Lesky, indogermanistul Paul Kretschmer și arabistul Hans Kofler. Anglistul de renume Karl Luick, autorul unei monumentale gramatici istorice a limbii engleze, a fost deja amintit.

La facultatea de teologie catolică din Viena au predat, între alții, Ignaz Seipel (teologie morală) și cardinalul și arhiepiscopul de mai târziu Theodor Innitzer (Noul Testament). Un istoric al bisericii foarte însemnat a fost, la Innsbruck, Hartmann Grisar. Facultatea de teologie evanghelică a Universității vieneze a avut în specialistul cercetărilor fenomenului Calvin, Josef Bohatec, un reprezentant excelent, recunoscut și pe plan internațional, al istoriei Reformei.

La sfârșitul primului război mondial, literatura austriacă s-a aflat, firește, încă sub semnul puternic al acelor scriitori care-și dobândiseră deja faima în anii și deceniile anterioare primei mari conflagrații mondiale, cum ar fi Hermann Bahr, Hugo von Hofmannsthal, Arthur Schnitzler, Karl Kraus, Rainer Maria Rilke, Franz Werfel, Anton Wildgans și Karl

---

[1] Modestia autorului l-a împiedicat probabil să-și enumere și numele propriu printre acești istorici austrieci contemporani. Erich Zöllner merită cu prisosință să figureze la loc de cinste între istoricii de renume din Austria zilelor noastre — *n. tr.*

Schönherr. Războiul mondial și năruirea monarhiei au lăsat urme adânci în creația lor literară și artistică. Karl Kraus alcătuiește în seria sa de scene „Die letzten Tage der Menschheit“ (1919) o imagine realistă a războiului și a fenomenelor sale însoțitoare, adesea grotești, din hinterlandul frontului. Sub impresia destrămării, a suferințelor și revoluției, Franz Werfel a fost mai întâi adeptul unui pacifism radical de stânga; mai târziu, apăsat de pseudoreligiile laice în plină ascensiune, el s-a orientat spre ideile și concepțiile catolicismului. În „Der Schwierige“ (1921) și în „Der Unbestechliche“ (1923), Hofmannsthal prezintă caractere din universul, în plină stingere finală, al vechii Austrii, univers de care el s-a simțit mereu puternic legat. Anton Wildgans și-a alcătuit epopeea sa „Kirbisch“ (1927) ca un tablou fidel al vremii și oamenilor din Austria Inferioară din timpul războiului, iar a sa „Rede über Österreich“ (1929) devine o mărturisire importantă pentru individualitatea istorico-politică a Austriei și mesajului său cultural. Însemnată este, apoi, și descrierea suferințelor și a tensiunilor sociale ale vremii în opera lui Wildgans.

O parte însemnată a creației lui Joseph Roth este consacrată vechii Austrii, îndeosebi romanul său „Radetzkymarsch“ (1932), care reconstituie soarta unei familii de ofițeri din perioada finală a monarhiei. Cu problemele perioadei târzii a monarhiei (numite „Kakanien“!) și, dincolo de aceasta, cu criza socială și culturală în ansamblul ei, se ocupă și romanul ciudat, rămas neterminat, „Der Mann ohne Eigenschaften“ (1930, 1932, 1943) al lui Robert Musil. Multiplu înrudit spiritualicește cu Musil a fost „poetul împotriva voinței sale“, Hermann Broch, care, spre sfârșitul vieții sale, a încercat în romanul său „Der Tod des Vergil“ (1945) a transcede din domeniul gândirii naționale în universul ideilor mitologico-vizionare.

În tradiția național-conservatoare și în forme foarte cultivate, Max Mell, un stirian de sud din Marburg înrădăcinat la Viena, a creat piese de teatru în stilul misterelor medievale și cu un conținut și mesaj profund religios. Un reprezentant de frunte al stilului dramatic expresionist și un nuvelist cu mari succese a fost Franz Theodor Csokor; în piesa sa de teatru „Dritter November 1918“, el a creat un monument de frunte monarhiei, al sfârșitului ei tragic și al spiritului corpului de ofițeri. Franz Karl Ginzkey, născut în străvechea fortăreață maritimă Pola, a fost unul din numeroșii ofițeri-poeți ai vechii armate austriece, el și-a continuat opera sa complexă de prozator și poet liric și în timpul republicii. Din Pădurea Boemiei se

trăgea Franz Nabl, un prozator fără îndoială foarte însemnat care a trăit la Viena și Graz; vremelnic operele sale au aflat un cerc foarte larg de cititori, asemenea prozatorului și dramaturgului Richard Billinger, originar din Innviertel, ale cărui piese au fost jucate de mai multe ori chiar la Burgtheater. Același succes de public l-a împărtășit și Karl Heinrich Waggerl din Salzburg, un interpret sensibil al gândirii religioase și un excelent evocator al vieții țărănești. Heimito von Doderer s-a afirmat în romanele sale întinse ca un zugrav sarcastic al societății austriece, în special al celei vieneze, cu problemele și stilul ei de viață. Abia ani, ba chiar decenii după moartea autorului, opera epică și dramatică a lui Franz Kafka, un praghez din naștere care și-a petrecut ultimii ani ai vieții la Kierling, a aflat o rezonanță enormă, întrucât această operă reflecta ca nici o alta, nesiguranța oricărei existențe umane, teama înaintea vieții și deznădejdea.

Carintianul Guido Zernatto din Treffen a fost un poet liric deosebit de talentat; în era constituției categoriilor socio-profesionale, el s-a impus și în viața politică în calitate de secretar general al Frontului Patriotic; încă tânăr fiind, el a murit în anul 1943 în exilul din New York. Dintre scriitorii, evocatori ai locurilor natale, de faimă ar mai putea fi numiți concetățeanul lui Zernatto, Josef Friedrich Perkonig, și stiriana Paula Grogger. Cel mai de seamă poet liric austriac al vremii a fost desigur Joseph Weinheber, care mai întâi și-a descris amintirile din copilăria petrecută în orfelinatul Hyrtl din Mödling în forma unui roman; apoi el s-a impus ca maestru al versului, ca artist al cuvântului cu un simț sigur al limbii și cu o mare muzicalitate atât în formele stilistice clasice („Adel und Untergang“, „Späte Krone“, „Zwischen Göttern und Dämonen“, 1934—1938), cât și în stilul popular („Wien wörtlich“, 1935), creând astfel culegeri de poezii de valoare perenă. Paula von Preradovic, nepoata ofițerului-poet croat Peter Preradovic, a fost interpreta lirică fruntașă a concepției catolice despre lume și a mentalității austriece de stat; ea este și autoarea textului imnului de stat al Austriei.

Romanul istoric a fost cultivat de Mirko Jelusich, care a obținut un mare succes îndeosebi cu „Caesar“ (1929) și de Bruno Brehm, din a cărui creație se remarcă îndeosebi trilogia consacrată sfârșitului Austriei monarhice. Un critic foarte spiritual, un istoric al culturii original și (parte în colaborare cu Alfred Polgar) un autor de piese de teatru des jucate a fost Egon Friedell.

Printre autorii cu succese ai unor opere numeroase și cu un cerc extraordinar de cititori pot fi menționați Felix Salten, autorul multor romane și cărți despre animale, și satiricul Roda-Roda care a scornit sau a imortalizat numeroase anecdote din armata chezaro-crăiască, îndeosebi din anturajul vechii graniței militare. Și mult citata romancieră Vicki Baum se trăgea din Viena, ea scriind și trăind în Germania și Statele Unite ale Americii.

După 1945, pe lângă reprezentanții generației mai vechi s-au impus și autori noi, tineri; dintre aceștia fac parte romancierii Gerhard Fritsch și Fritz Habeck, dramaturgul emigrat Fritz Hochwälder, prozatorul Herbert Eisenreich, poeta Ingeborg Bachmann și complexul Hans Weigel. H(ans) C(arl) Artmann, un „estet anarhic", a biciuit elementul macabru al atmosferei plăcute vieneze /Wiener Gemütlichkeit/. În lirica, proza și în piesele sale de teatru, Thomas Bernhard și-a mărturisit negativismul radical; carintianul Peter Handke a debutat ca experimentalist, pentru ca apoi să adopte forme clasice[1].

În publicistica austriacă de după 1918 întâlnim toate variantele jurnalismului modern; Karl Kraus biciuia încă snobismul și șantajul; cotidienele celor două partide mari („Reichspost" și „Arbeiterzeitung") dispuneau în persoanele lui Friedrich Funder și Friedrich Austerlitz de doi publiciști foarte talentați, dar peste măsură de critici; după anul 1945, Funder a adoptat, în săptămânalul „Die Furche" o linie moderată în spiritul colaborării democratice. Statul constituției categoriilor socio-profesionale a ordonat o restrângere considerabilă a libertății presei, care a fost anulată după anexare. Sub semnul alinierii și al măsurilor impuse de economia de război, numărul organelor de presă s-a redus simțitor. Astfel numărul cotidianelor vieneze a scăzut între 1938—1945 de la 22 la patru ziare. După 1945 puterile ocupante au avut propriile organe de presă prin care au încercat să exercite o influență publicistică asupra opiniei publice a Austriei. Primul ziar cotidian austriac a fost un organ tripartid. În fine,

---

[1] Aici s-ar fi impus poate și menționarea lui Gregor von Rezzori. Omisiunea acestuia, născut în 1914 în Bucovina, pe atunci încă austriacă, și astăzi unul din cei mai renumiți scriitori de limbă germană de faimă universală, se datorează poate faptului că unul din romanele sale, „Ein Hermelin von Tschernopol", a fost interzis în... Austria (!); fiind un roman cu cheie, persoanele în viață încă la apariția cărții, au crezut că s-au recunoscut în roman impunând această măsură și făcând, involuntar, o mare publicitate acestui romancier cosmopolit — *n. tr.*

ponderea presei landurilor federale se va întări în raport cu hegemonia jurnalistică a Vienei.

Muzica austriacă de după 1918 a continuat, în parte, creația marilor compozitori ai generației anterioare. Operele lui Franz Schreker sunt influențate de Gustav Mahler, lucru valabil, de altfel, și pentru compozițiile atât de variate ale lui Julius Bittner; creația acestor doi compozitori aparține atât perioadei dinaintea cât și celei de după 1918. Joseph Marx a dobândit un nume și renume foarte apreciat ca liederist /compozitor de lieduri/ cât și ca creatorul unor opere și de muzică de cameră. Franz Schmidt, originar din Preßburg, în a cărui creație se resimt multe elemente slave și maghiare, a dobândit o binemeritată recunoaștere datorită compozițiilor sale pentru orgă, a operelor sale și a muzicii sale simfonice, dar mai ales datorită oratoriului său intitulat „Das Buch mit /den/ sieben Siegeln" (1937). Erich Wolfgang Korngold a stârnit o mare vâlvă fiind copil-minune al muzicii; compozițiile sale, concerte pentru vioară, lieduri și opere, au intrat în focurile încrucișate ale criticii, bucurându-se, însă, de cele mai multe ori de un mare succes la public. În fine, abia dacă mai necesită afirmația cât de intim este legată viața și creația lui Richard Strauss, ca de altfel și cele ale lui Hans Pfitzner, de Austria și de cultura sa muzicală.

Căi noi radicale a urmat Arnold Schönberg cu construcțiile sale muzicale atonale care în cele din urmă l-au condus la tehnica dodecafonică, experiența fiind proprie și lui Joseph Matthias Hauer. Dintre discipolii lui Schönberg, Alban Berg („Wozzek", 1926[1]) și Anton von Webern s-au bucurat, îndeosebi în străinătate, de o mare rezonanță și eficacitate, stârnind însă, precum mai toți novatorii muzicii, contestații și respingeri spectaculoase și zgomotoase.

Muza veselă a operetei vieneze a fost cultivată cu mare succes de austriecii adoptivi Lehár și Kálmán, dar și de neaoșii Edmund Eysler, Leo Fall și Oscar Straus — pentru a nu cita decât numele acestora.

---

[1] Această operă a fost creată între 1914—1921, premiera mondială având loc la 14 decembrie 1925 la Staatsoper din Berlin; premiera la Viena are loc în 1930; astăzi, cea de a doua operă a lui Alban Berg, „Lulu", se bucură de o mai mare apreciere ca „Wozzeck", chiar dacă ea a rămas neterminată din punct de vedere al orchestrației. „Lulu" a fost compusă între anii 1928—1935 și reprezentată în premieră mondială la Zürich (2 iunie 1937); o mențiune specială din creația lui Alban Berg ar fi meritat capodopera sa, concertul pentru vioară! — *n. tr.*

Marile dificultăți financiare ale republicii au amenințat firește și întreținerea costisitoare a teatrelor de stat; existau însă, atât după primul cât și după cel de al doilea război mondial conștiința și convingerea importanței acestor scene pentru afirmarea culturală a Austriei, ele reușind astfel să-și apere și să-și păstreze nivelul. O degrevare financiară au adus oficiile culturale, de orientare politică, ceea ce a fost de altfel caracteristic pentru această soluție, și abonamentele biletelor de intrare, care le-au asigurat un public de nădejde.

Burgtheater a dispus, în anii primei republici, de o serie de actori remarcabili, parte activi de mai multă vreme, parte angajați recent, cum au fost Georg Reimers, Otto Treßler, Raoul Aslan, Albert Heine, Paul Hartmann și Ewald Balser și doamnele actrițe Hedwig Bleibtreu, Rose Albach-Retty, Else Wohlgemuth, Anna Kallina, Lily Marberg și Alma Seidler. Dintre directorii acestui teatru, de obicei cu o perioadă foarte scurtă de funcționare, Franz Herterich și Hermann Röbbeling au ajuns la o durată de directoriat apreciabilă și cea mai lungă.

Probleme asemănătoare cu cele cu care a fost confruntat Burgtheater s-au ridicat și înaintea Operei de stat din Viena; raza ei de eficiență era probabil mai întinsă, pe de altă parte și cheltuielile ei au fost mai mari. Instituția aceasta a dispus de directori artistici și dirijori excelenți, cum au fost Richard Strauss și Franz Schalk, care nu s-au înțeles însă deloc, apoi Clemens Krauss, Felix Weingartner, Karl Böhm și Herbert von Karajan, ea dispunând și de o orchestră de primă mână, anume cea a Filarmonicii vieneze[1]. Faima operei vieneze a atras un ansamblu de cântăreți străluciți, chiar dacă această casă nu putea concura întru totul cu onorariile plătite de atâtea alte instituții lirice din străinătate; e suficient să numim aici soliști ca Leo Slezak, Richard Mayr, Alfred Jerger, Alfred Piccaver, Helge Roswaenge și solistele Maria Gutheil-Schoder, Lotte Lehmann, Elisabeth Schumann, Selma Kurz și Maria Jeritza[2].

---

[1] Întemeiată încă în anul 1842 primul ei dirijor fiind compozitorul Otto Nicolai — n. tr.

[2] Surprinde aici absența lui Traian Grozăvescu și a solistelor Viorica Ursuleac, Maria Cebotari, Elisabeth Schwarzkopf și Christa Ludwig, chiar dacă aceștia nu sunt austrieci, dar a căror carieră este strâns legată de Staatsoper. O omisiune regretabilă se observă în privința soliștilor instrumentiști austrieci din veacul nostru, dintre care cel puțin Arthur Schnabel, Fritz Kreisler și Wolfgang Schneiderhan ar fi meritat cu prisosință o mică prezentare — *n. tr.*

Pe când în teatrele de stat, și într-o măsură mai mică și în „casa mică" a Burgtheater-ului, și în teatrul academic, înființat în 1922, predomina un spirit mai degrabă conservator, Rudolf Beer a reprezentat în Teatrul german popular linia modernă. Teatrul din Josefstadt, condus vremelnic de Max Reinhardt, și-a justificat și apărat faima scenei cultivate a teatrului vorbit tipic austriac.

O evoluție ciudată a cunoscut-o viața și creația artistică a Vienei în timpul celui de al doilea război mondial, întrucât unii funcționari și referenți cu răspundere, situându-se într-o contradicție abia voalată față de cursul oficial, au respectat cu înțelegere și franchețe geniul locului /în original *genius loci*/, ceea ce a avut efecte pozitive îndeosebi asupra scenelor teatrelor, dar și asupra artelor plastice. Întrucât orașul Viena a rămas multă vreme, până în toamna 1944, ferit de atacurile aeriene, au putut să aibă loc încă importante premiere, reprezentări, expoziții și conferințe. Și Srbik s-a opus ingerințelor Berlinului în calitatea sa de președinte al Academiei de Științe. În definitiv, contradicțiile personale dintre gauleiterul Schirach și ministrul de propagandă al Reichului Goebbels au fost probabil acelea care au îngăduit Vienei să se bucure de un fel de poziție specială de paravan ocrotitor înaintea unei alinieri totale la linia oficială; în rest, samavolnicia și întâmplarea și-au jucat din plin rolul; orchestra filarmonică a subzistat mai bine războiului decât cealaltă mare orchestră a orașului, anume cea simfonică a Vienei, Konzerthausgesellschaft având mai puțin de suferit decât Wiener Musikfreunde.

Către sfârșitul războiului Opera de stat și Burgtheater au fost afectate în cele mai înalt grad de către bombele inamice. Au fost necesare instituirea unor soluții provizorii pentru continuarea activității acestor instituții culturale de prestigiu până când ambele case și-au putut redeschide porțile în toamna 1955 după lucrări de restaurare cuprinzătoare, identice de fapt cu o reclădire; evenimentul redeschiderii a cunoscut o participare enormă din partea populației austriece.

În continuare, Opera de stat și-a apărat poziția fruntașă între scenele lirice internaționale de prestigiu, chiar dacă, urmând unei tendințe generale, ea a trebuit să renunțe la un ansamblu stabil de soliști de frunte[1]; în

[1] Noul director al Operei de stat, timișoreanul Ioan Holender, și-a propus să formeze la casa sa un ansamblu solid de cântăreți tineri; este puțin probabil că el va reuși să-i și păstreze pe durată și exclusiv — *n. tr.*

schimb, virtuoși vocali au revenit des și cu plăcere la Viena. Burgtheater-ul a rămas fidel principiului de ansamblu propriu; sub conducerea directorului său Ernst Haeussermann, care condusese anterior cu mult succes teatrul din Josefstadt, au avut loc prezentări impresionante ale unor cicluri întregi ale dramelor lui Shakespeare, tragediilor antice și ale pieselor lui Raimund. Artiștii Operei vieneze au fost invitați la turnee întinse, pe când Burgtheater-ul a întreprins, în anul 1968, un turneu în jurul Lumii. Dintre celelalte scene vieneze, Volksoper /Opera populară/ a cultivat mai cu seamă opereta, Theater au der Wien, redeschis în 1962, s-a consacrat îndeosebi musical-ului, iar Volkstheater /Teatrul popular/ a experimentat literatura dramatică avangardistă; peste tot a existat și există preocuparea față de atragere de noi pături de spectatori.

Dintre compozitorii de după cel de al doilea război mondial, Gottfried von Einem a dobândit recunoaștere internațională datorită operelor și concertelor sale compuse în manieră clasică. De altfel se poate stabili acum o deplasare a favorii și interesului publicului de la compozitori spre interpreți, indeosebi spre dirijori, în acest sens aflându-se înaintea unui fenomen nicidecum limitat la Austria. Friedrich Cerha s-a confirmat în ambele funcții[1].

Pe lângă Viena, orașului Salzburg i-a revenit o deosebită importanță în reprezentarea creației artistice a Republicii Austriece. În vara anului 1917 Hugo von Hofmannsthal a inițiat asociația Festivalului Salzburg împreună cu Max Reinhardt, Alfred Roller, Franz Schalk și Richard Strauss, anunțând pregătirea unui festival anual pentru care orașul oferea, de altfel, un cadru minunat. Festivaluri muzicalc avuseseră loc la Salzburg încă în secolul al XIX-lea. După terminarea războiului s-a trecut la realizarea programului festivalului. În acest sens, merite mari i-au revenit, pe lângă artiștii participanți, și căpitanului landului Franz Rehrl și intendantului Erwin Kerber. Pe lângă operele, înainte de toate cele ale lui Mozart, a cărui muzică va stăpâni festivalul din orașul său natal, dar și cele ale lui Richard Strauss, ca și pe lângă concertele și seratele de lieduri, a fost cultivată și piesa de teatru vorbit; un specific deosebit l-a conferit festi-

[1] Relativitatea unor astfel de afirmații se verifică aici din plin, astăzi, 1996, nemaivorbindu-se nici de compozitorul și nici de interpretul/dirijorul Cerha; mai nimerită ar fi fost aici, poate, prezentarea succintă a cazului și fenomenului Karajan, oricum sortit unei longevități mai mari decât cea a lui Cerha! — *n. tr.*

valului reprezentarea piesei lui Hofmannsthal „Jedermann“, în regia lui Max Reinhardt în piața domului. Succesele obținute de Festivalul de la Salzburg în ciuda veșnicelor griji financiare au inspirat organizarea unor manifestări asemănătoare și în alte orașe. Programul cel mai variat îl oferă, din 1951, Săptămânile festive de la Viena, pe când Festivalul de la Bregenz (de la 1954) cultivă îndeosebi opereta și baletul[1]. Din același an există la Graz un Festival de vară, deschis și pentru autori tineri; acesta a continuat, din 1968, în festivalul Toamna Stiriană. La Salzburg, programul Festivalului de vară a fost completat cu Festivalul de Paște inaugurat de Herbert von Karajan în anul 1967. Vara Carintiană oferă un program muzical deosebit de pretențios (1969).

Arta dramatică din secolul XX nu s-a limitat numai pe scena teatrelor. Mulți autori, regizori și artiști s-au orientat spre creația cinematografică, care oferea posibilități unei eficacități de masă mult mai mare; mulți dintre aceștia au combinat activitatea cinematografică cu cea tradițională de pe scena teatrelor. Curând, însă, numărul cinematografelor a depășit de vreo câteva ori pe cel al teatrelor; scenele teatrului vorbit din orașele mici au trebuit să-și închidă porțile înaintea concurenței cinematografului. Filmul austriac a înregistrat în timpul primei republici câteva realizări remarcabile, cum ar fi de pildă pelicula „Maskerade“ cu Paula Wessely în rolul principal sub regia lui Willy Forst. De la mijlocul anilor '30 s-a resimțit tot mai mult dependența filmului austriac de industria cinematografică și de politica culturală ale celui de al III-lea Reich. După cel de al doilea război mondial creația cinematografică austriacă nu a mai putut obține vreun succes decisiv.

O funcție culturală a avut-o, desigur, pe lângă transmiterea știrilor actuale și Radiodifuziunea austriacă; a fost însă deosebit de dificil să se respecte un program cu adevărat artistic și științific în condițiile presiunii exercitate de dorințele ascultătorilor, de tendințele și doleanțele politice și de interesele landurilor și ale categoriilor socio-profesionale. Un program regulat a început să fie difuzat începând cu anul 1924, de atunci numărul ascultătorilor crescând continuu. Numărul abonaților din anul 1924 a crescut de la 94 322 la 1 735 584 în anul 1955, cifra aceasta sporind până la finele anului 1988 la 2 684 567. După depășirea diferitelor greutăți și

[1] Din 1988 se observă, însă, o preferință pentru operă! — *n. tr.*

întârzieri datorate relațiilor de ocupație străină, în anii 1954/55 s-a putut difuza și un program de televiziune, care s-a bucurat rapid de o primire foarte entuziastă; în anul 1988 se numărau 2 478 104 de abonați ai televiziunii austriece. Conducerea radiodifuziunii și a televiziunii a trebuit să respecte în mare măsură proporționalitatea partidelor politice, ceea ce i-a atras după sine critici și opoziții; în anul 1967 s-a ținut un plebiscit, amplu susținut de presă, în urma căruia a avut loc o reorganizare; în continuare, însă, mijloacele de informare în masă au rămas, inevitabil, condiționate de raporturile din viața politică. Mass-media a dus la o inundare de informații, așa încât cărțile și lectura și-au pierdut pozițiile în favoarea televiziunii. Mai multă informație nu înseamnă, însă, automat și mai multă cultură generală.

În artele plastice ale Austriei de după 1918 își continuă activitatea cadrele și forțele care se impuseseră de la 1900 încoace. Realizările cele mai însemnate s-au înregistrat și obținut în domeniul picturii. Carintianul Herbert Boeckl și moravul Anton Kolig, încetățenit în Carintia, reprezintă mai întâi, împreună cu Oskar Kokoschka, pictura expresionistă. De asemenea și Wilhelm Thöny din Graz, din a cărui vastă operă de o viață o mare parte a căzut victima unui incendiu la New York, poate fi atribuit acestui curent. Pictorii numiți mai sus nu s-au oprit, însă, la nivelul expresionismului. Oskar Kokoschka a trecut la un stil de mozaic și apoi la desene colorate parte impresioniste, parte vizionare. Conținutul creațiilor sale a dobândit adesea un caracter alegoric. Boeckl a continuat în tablourile sale puternic colorate tradiții romantice și baroce.

Ca ilustrator fantastico-vizionar graficianul Alfred Kubin a dobândit o însemnătate excepțională, el fiind și un scriitor remarcabil. Descrieri sentimentale ale unor scene străine, exotice, ornate în parte cu elemente feerice, caracterizează opera lui Oskar Laske. Efecte stilistice impresioniste târzii emană peisajele și scenele pictate ale lui Anton Faistauer. Frescele sale din Festspielhaus Salzburg — chiar dacă nu au fost probabil capodopera artistului — au fost îndepărtate în anul 1938 într-un mod și într-un timp cât se poate de semnificativ. Trăsături înrudite vădesc lucrările lui Franz Wiegele, Gerhart Frankl și Sergius Pauser. După 1938 combaterea artei „degenerate“ a avut efecte complexe, pe când statul constituției categoriilor socio-profesionale fusese în această privință mult mai tolerant. Sfârșitul celui de al doilea război mondial a adus o confruntare bruscă cu curentele

suprarealiste și cubiste târzii ale Europei occidentale, care au fost curând adoptate creator de o seamă de artiști tineri. Succesele cele mai puternice le-a avut în anii următori, însă, școala realismului fantastic. O rezonanță puternică au stârnit-o în anii '60 artiștii curentului informal, cum ar fi Wolfgang Hollegha și Arnulf Rainer din cercul conducătorului galeriei lângă Sf. Ștefan, monsignore Otto Mauer. O însemnătate internațională a dobândit-o și contestatul acționism de cult expresiv din jurul lui Hermann Nitsch ca și orientarea mitologico-meditativă a unui Walter Pichler.

Dintre sculptorii vremii, Gustinus Ambrosi din Eisenstadt în Burgenland a aflat o recunoaștere internațională datorită lucrărilor sale care respectă cu strictețe formele, conținutul lor unind idei romantice și expresioniste. La fel ca și Kubin și Kokoschka, Ambrosi a combinat talentul său de artist plastic cu cel de scriitor, care se vădește cu prisosință în ciclurile sale de sonete. Dintre sculptorii mai tineri, Fritz Wotruba concretizează cu sculpturile sale masive și nefinisate în piatră o confruntare artistică cu materialul și figura umană, confruntare caracterizată printr-o renunțare la detaliul realist și printr-o încercare de interpretare a esenței suprapersonale. Din anul 1959 tabăra de lucru a sculptorilor europeni de la St. Margarethen din Burgenland asigură sculptorilor austrieci contacte internaționale intense.

Arhitectura nu a putut să se alinieze atât de necondiționat și repede curentelor moderniste mereu schimbătoare, fiind mai legată de scop decât sculptura și pictura și mai expusă criticii unor pături mai largi; astfel ea a evitat de regulă soluțiile avangardiste extreme. Activitatea intensă de construire de locuințe desfășurată de municipalitatea Vienei a dus la apariția atât a unor blocuri mari, cum ar fi de pildă Karl-Marx-Hof din Heiligenstadt, sau așezări mărginașe mai aerisite, de genul complexului Per-Albin-Hansson-Siedlung din sudul Vienei. Un caracter foarte individual îl are așezarea asociației de artiști /Werkbundsiedlung/ de pe Roter Berg /Muntele Roșu/. Construcția de proporții cea mai importantă din Viena de după anul 1945 este Stadthalle /Hala orășenească/, construită de Roland Rainer între anii 1953—1958 ca un centru pentru manifestații sportive și culturale; arhitectul a profitat aici intenționat de toate posibilitățile artistice pe care le poate oferi betonul armat[1]. Un avânt deosebit l-a

---

[1] Același arhitect a construit și noua clădire a Televiziunii Austriece (ORF, 1967—1968) —*n. tr.*

cunoscut după al doilea război mondial și construirea de biserici moderne în Austria. La construcțiile acestea ale unei epoci târzii se remarcă în general tendința spre valorificarea unor materiale scumpe (piatră șlefuită, mozaicuri) la căptușeala pereților.

Dintre arhitecții austrieci au dobândit o recunoaștere internațională mai cu seamă tirolezul Clemens Holzmeister, care a lucrat în Austria, Germania și Turcia, și vienezul Richard Neutra, un elev al lui Otto Wagner, care a emigrat în America, unde a făcut la rândul său școală și a activat exemplar. Generației mai tinere de arhitecți, care s-a îndepărtat de la construcțiile funcționale, îi aparțin Gustav Peichl și Hans Hollein.

Creația artizanală a Austriei din perioada interbelică a urmat tradițiilor asociației de artiști austrieci și ale atelierelor vieneze. Pe aceste baze artizanatul austriac și-a recăpătat cu iuțeală însemnătatea internațională și după cel de al doilea război mondial.

Vechea și marea Austrie s-a năruit în primul război mondial și în condițiile aspre ale tratatelor de pace care au sancționat sfârșitul războiului și al imperiului. Ordinea nou creată atunci nu a fost de durată, dar, cel puțin cât privește frontierele Austriei, ea a fost mai durabilă decât s-a crezut la început. În statul diminuat a absentat, curând după 1918, spiritul colaborării, care a lipsit de altfel și relațiilor dintre statele europene. Întrucât și vecinii au manifestat puțină înțelegere și promptitudine în ajutorare, succesele politice și economice ale statului au rămas cu totul modeste, chiar dacă s-au realizat anumite lucruri merituoase. În privința spirituală și culturală, Republica Austria nu a fost însă un mini-stat mizerabil, lucru de care ne-am putut convinge chiar și numai în urma prezentării sumare de mai sus, țara nu s-a hrănit câtuși de puțin numai din moștenirea trecutului, lucru valabil de altfel și pentru Suedia, Țările de Jos și Danemarca, acestea fiind state care-și încheiaseră mai de mult procesul de constituire statală.

După două conflagrații mondiale, harta politică a Europei s-a modificat fundamental, iar problemele monarhiei nu mai sunt și problemele

republicii. Istoricul se va feri de prognoze pentru viitor. Într-o epocă plină de conflicte ideologice și universal-politice mari, se impune fără îndoială păstrarea unei atitudini deschise, tolerante și cu adevărat cosmopolite, această ținută corespunzând dintotdeauna celor mai bune tradiții ale austriecilor. Această atitudine morală este necesară ca, după catastrofele strașnice și înaintea primejduirii sinistre a existenței umane din zilele noastre, să se păstreze valorile autentice și statornice ale trecutului european, și cu acesta și cele ale trecutului austriac, asigurându-se astfel și continua creare de valori noi.

IZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE

Enumerarea titlurilor mai jos se împarte în două părți principale. *Partea A: Generalități* conține literatura generală a istoriei Austriei. Aceste indicații se referă la sinteze și bibliografii, reviste, scrieri privind istoria landurilor, a cunoașterii acestor regiuni și diferite domenii speciale, cum ar fi istoria eclesiastică, istoria dreptului, istoria economică etc.; urmează apoi o enumerare a principalelor colecții de izvoare. *Partea B* conține o selecție a literaturii de bază privitoare la fiecare capitol și subcapitol al cărții de față.

PRESCURTĂRI:

AÖG Archiv für österreichische Geschichte.
FRA Fontes rerum Austriacarum.
MIÖG Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.
MÖSTA Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs.
ÖGL Österreich in Geschichte und Literatur.

GENERALITĂȚI

Monografii ale istoriei austriece și bibliografii

Franz von Krones, Handbuch der Geschichte Österreichs, 4 vol., Berlin, 1876—1879. Idem, Grundriß der österreichischen Geschichte, Wien, 1882 (indicații bibliografice și docu-

mentare foarte bogate). —*Alfons Huber*, Geschichte Österreichs, 5 vol., Gotha, 1885—1896. —vol. 6 de *Oswald Redlich*, ibidem, 1921, ed. a 4-a, sub titlul „Weltmacht des Barock", Wien, 1961, vol. 7 (sub titlul „Österreichs Aufstieg zur Großmacht") de același, ed. a IV-a, Wien, 1962. — Prelucrări ale Istoriei Austriei de Alfons Huber: au apărut până acum: vol. II/1: *Alphons Lhotsky*, Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jhdts. (1281—1358), Wien, 1967. — *Franz Martin Mayer*, Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben, 2 vol., ed. a 3-a, Wien-Leipzig, 1909. —Prelucrare de *Raimund Kaindl* și *Hans Pirchegger*, Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs, 3 vol., Wien-Leipzig, 1912—1937; ed. a 5-a, Wien-Stuttgart, 1960—1974, 3 vol. — *Karl* und *Mathilde Uhlirz*, Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn, 4 vol., Graz-Leipzig-Wien, 1927—1944; 1 vol., ed. a 2-a, Graz-Wien-Köln, 1963 (indispensabil din pricina bogatelor indicații bibliografice). — *Hugo Hantsch*, Die Geschichte Österreichs, 2 vol., Graz-Wien-Köln, 1 vol., ed. a 4-a, 1959; 2 vol., ed. a 3-a, ibidem, 1962. —*Ernst Josef Görlich*, Grundzüge der Geschichte der Habsburgermonarchie und Österreichs, ed. a 2-a, Darmstadt, 1980. — *Stephan Vajda*, Felix Austria. Eine Geschichte Österreichs, Wien-Heidelberg, 1980.

Monografii succinte: *Gottfried Franz Litschauer — Walter Jambor*, Österreichische Geschichte, ed. a 4-a, Wien, 1970. — Unvergängliches Österreich, edit. de *Karl Ziak*, Wien, 1958. — *Rolf Bauer*, Österreich. Ein Jahrtausend Geschichte im Herzen Europas, Berlin, 1970. Geschichte Österreichs in Stichworten, edit. de *Erich Scheithauer — Herbert Schmeiszer — Grete Woratschek* ș. a., 6 părți, Wien, 1971—1987. —*Erich Zöllner — Therese Schüssel*, Das Werden Österreichs, ed. a 6-a, Wien, 1985. —Vezi și *Erich Zöllner*, Der Österreichbegriff, Formen und Wandlungen in der Geschichte, Wien, 1988.

Vezi și monografiile: *Josef Nadler — Heinrich v. Srbik*, Österreich. Erbe und Sendung im deutschen Raum, Salzburg—Leipzig, 1936. — Spectrum Austriae, edit. de *Otto Schulmeister*, ed. a 2-a, Innsbruck, 1980. — Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch. Edit. de *Robert A. Kann* și *Friedrich E. Prinz*, Wien-München, 1980. Mai vezi *Erich Zöllner*, Bemerkungen zu den Gesamtdarstellungen der Geschichte Österreichs, Festschr. Fritz Posch, Veröffentlichungen des Steiermärk. Landesarchivs, 12, Graz, 1981. Republicat în: *Erich Zöllner*, Probleme und Aufgaben der österr. Geschichtsforschung, Ausgew. Aufsätze, edit. de *Heide Dienst* und *Gernot Heiß*, Wien, 1984. — Mai vezi și Volk, Land u. Staat in der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 43, Wien, 1984.

Bibliografiile privind istoria austriacă de: *Johann Nikolaus Vogel*, *Leopold Gruber* und *Joseph Wendt*, 3 vol., Wien, 1779—1785, *Carl Schmit von Tavera*, Wien, 1858, și *Richard Charmatz*, Stuttgart-Berlin, 1912, sunt depășite de indicațiile bibliografice din Handbuch de *Karl* și *Mathilde Uhlirz* și de aceea, de regulă, dispensabile. Dar vezi acum Österreichische Historische Bibliographie, care publică în volume anuale bibliografia istorică privind Austria și publicată după 1945 (volumele au apărut între 1967—1985), și rapoartele bibliografice ale lui *Ferdinand Tremel*, Blätter für deutsche Landesgeschichte, 94 (1958) — 108 (1972) în fiecare al doilea an. În principiu, Österreichische Bibliographie, Wien, 1945 și urm. înregistrează toate publicațiile austriece, capitolul XIV din această bibliografie națională care apare din două în două săptămâni fiind consacrat istoriei. Bibliografii (referate colective) privind istoria landurilor federale austriece publică și MIÖG într-un ritm neregulat începând cu vol. 64 (1956).

Reviste:

Schimbări trecătoare, neesențiale operate în titlurile revistelor nu au fost respectate. O privire de ansamblu asupra revistelor istorice austriece oferă: Handbuch der österreichischen Wissenschaft 5 (1964), p. 723 și urm., precum și Bibliographie historischer Zeitschriften, edit. de Westdeutsche Bibliothek, Marburg, 1952, p. 43 și urm.; mai vezi *Uhlirz*, Handbuch I, ed. a II-a, p. 14 și urm.

Reviste cu conținut istoric mai general (inclusiv totalitatea istoriei Austriei):

Mitteilungen des Instituts f. österreichische Geschichtsforschung (MIÖG), anul I (1880) și urm., vol. 39—54 sub titlul: Mitteilungen des österr. Instituts f. Geschichtsforschung; vol. 55 sub titlul: Mitteilungen des Instituts f. Geschichtsforschung und Archivwissenschaft in Wien. Ergänzungsbände vol. 1 (1885) și urm.

Archiv f. österreichische Geschichte *(AÖG)*, edit. de Akademie der Wissenschaften in Wien, anul 1 (1848) și urm. anii 1—34 sub titlul: Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen.

Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Wien, 1 (1948) și urm. (MÖSTA). Un precursor a apărut sub titlul: Historische Blätter, ed. de Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, în 7 fascicole (1921—1937), cu 6 fascicole „Archivalische Beilage".

Österreich in Geschichte und Literatur (ÖGL), ed. de Institut für Österreichkunde, anul 1, Wien-Graz (1957) și urm.

Austrian History Yearbook 1 (1965) și urm., Houston, Texas (vezi și Austrian History News Letter, ibidem, 1, 1960 — 4, 1963).

Privind istoria regională:

Burgenland: Burgenland. Vierteljahreshefte f. Landeskunde, Eisenstadt, 1 (1927) — 4 (1931). Continuat: Burgenländische Heimatblätter, ibidem, 1 (1932) și urm.; vezi și Burgenländische Forschungen (cu apariție neregulată), nr. 1 (1947) și urm.

Carintia: Carinthia, Zeitschrift f. Vaterlandskunde etc., 1 (1811) — 80 (1890), contin.: Carinthia I, Mitteilungen des Geschichtsvereins f. Kärnten, 81 (1891) și urm. (Carinthia II este consacrată științelor naturale).

Archiv f. vaterländische Geschichte und Topographie, Klagenfurt, 1 (1849) și urm.

Austria Inferioară: Blätter des Vereins f. Landeskunde v. Niederösterreich, 1 (1867) și urm. până la 35 (1901), de atunci: Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 1 (1902) și urm. — Monatsblatt des Vereins f. Landeskunde und Heimatschutz von Niederösterreich und Wien, 1 (1902) și urm. — 26 (1927); de atunci: Unsere Heimat, serie nouă 1 (1928) și urm. — Mitteilungen des Niederösterreichischen Landesarchivs 1 (1977) și urm.

Austria Superioară: Heimatgaue, 1 (1919/20) — 18 (1937), contin. ca: Der Heimatgau, 1 (1938/39) — 4 (1942/43), de atunci: Oberösterreichische Heimatblätter, 1 (1947) și urm. — Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchivs, 1 (1947) și urm. — Bericht über das Museum Franzisco-Carolinum, vol. 1 — 52, Linz, 1840 — 1894; contin. ca: Jahresbericht des Museums etc. 53—80 (1895—1924), Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins, 81 (1926) și urm.

Salzburg: Mitteilungen der Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde, 1 (1861) și urm.

Stiria: Mitteilungen des Historischen Vereins f. Steiermark, Graz, vol. 1 (1850) până la 50 (1903). Continuare: Zeitschrift des Historischen Vereins f. Steiermark, 1 (1903) și urm. — Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, vol. 1 (1864) — 32 (1902). Contin.

vol. 33 (= serie nouă 1, 1903) și urm., sub titlul Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen. — Blätter f. Heimatkunde, hrsg. v. histor. Verein f. Steiermark, 1 (1923) și urm.

Cf. și Forschungen z. Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 1 (1897) și urm. (apariție neregulată).

Tirol: Beiträge zur Geschichte, Statistik, Naturkunde und Kunst von Tirol und Vorarlberg, vol. 1—8 (Innsbruck, 1825—1834), contin. ca Neue Zeitschrift des Ferdinandeums, vol. 1—12 (1835—1852), contin. ca Zeitschrift des Ferdinandeums f. Tirol und Vorarlberg, vol. 1—60 (1853—1920), contin. ca Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum, 1 (1922) și urm. — Tiroler Heimat, 1 (1928) și urm. — Tiroler Heimatblätter, 1 (1923) și urm., ambele Innsbruck. — Der Schlern, Monatsschrift f. Heimat- und Volkskunde (Südtirols), Bozen, 1 (1920) și urm. — Bozner Jahrbuch f. Geschichte, Kultur und Kunst, 1 (1927) și urm. — Jahrbuch des Südtiroler Kulturinstituts, 1 (1961) și urm.

Vorarlberg: Montfort, Zeitschrift f. Geschichte, Heimat- und Volkskunde Vorarlbergs, Bregenz, 1 (1946) și urm. — Archiv f. Geschichte und Landeskunde Vorarlbergs, Bregenz, 1 (1904) — 12 (1916). Contin. ca Vierteljahresschrift f. Geschichte usw., 1 (1917) — 10 (1926) contin. ca Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseums, 1 (1928) și urm.

Viena: Berichte und Mitteilungen des Altertumsvereines zu Wien, vol. 1 (1856) — 50 (1918), contin. ca Mitteilungen des Vereins f. die Geschichte der Stadt Wien, vol. 1 (1920) — 17 (1938), contin. ca Jahrbuch des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien, 1 (1939) și urm. Monatsblatt des Altertums-Vereins zu Wien, 1 (1884/86) — 12 (1917/18), contin. ca Monatsblatt des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien, 1 (1919) — 4 (1938), contin. ca Nachrichtenblatt des Vereins etc., 1 (1939) — 5 (1943), contin. ca Wiener Geschichtsblätter, 1 (= din întreaga serie 61, 1946) și urm.

Cf. și Wiener Geschichtsbücher, Wien-Hamburg, 1970 și urm.

Reviste de specialitate:

Wiener prähistorische Zeitschrift. Wien, 1 (1914) — 30 (1943), contin. Archaeologia Austriaca, 1 (1948) și urm.

Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien, 1 (1898) și urm.; anterior: Archäolog.-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, 1 (1877) — 20 (1897).

Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien, 1 (1890) — 15 (1904); serie nouă, 1 (1905) — 16 (1936), seria a 3-a, 1 (1937/38) și urm.

Heraldisch-genealogische Zeitschrift. Wien, 1 (1871) — 3 (1874), contin. Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler, 1 (1874) — 17 (1890), serie nouă 1 (1891) — 32 (1932); contin. Neues Jahrbuch „Adler", 1 (= seria a 3-a, 1945) și urm. — Monatsblatt des Heraldisch-genealogischen Vereins Adler. Wien, 1 (1881) — 12 (1935/38), contin. ca Adler. Monatsblatt der Vereine f. Sippenforschung in der Ostmark, 1 (1939) — 6 (1944); Adler. Zeitschr. f. Genealogie u. Heraldik, 1 (din întreaga serie 15, 1947 — 1949) și urm.

Jahrbuch der Gesellschaft f. Geschichte des Protestantismus in Österreich, Wien, 1 (1880) și urm.

Blätter für Technikgeschichte, Wien, 1932 și urm.

Jahrbuch für Zeitgeschichte, Wien, 1 (1978) și urm. — Zeitgeschichte, Wien, 1 (1973) și urm.

Monografii și bibliografii privitoare la istoria landurilor și regiunilor austriece:

Articolul *Burgenland-Westungarn* în Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, I, Breslau, 1933, S. 659 și urm. — Burgenland, Landeskunde, Wien, 1951. — *Gottfried Franz Litschauer*, Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes, partea a IV-a: Geschichte. Eisenstadt, 1959. — cf. și Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes, vol. 1—3, Eisenstadt, 1954—1981. — *August Ernst*, Geschichte des Burgenlandes, Wien, 1987.

Eduard Aelschker, Geschichte Kärntens, 2 vol., Klagenfurt, 1885. — *August Jaksch*, Geschichte Kärntens bis 1335, 2 vol., Klagenfurt, 1928—1929. — *Hermann Braumüller*, Geschichte Kärntens, Klagenfurt, 1949. — *Friedrich Zopp*, Kärntner Bibliographie (Schrifttum 1945—1959, 1960/61, 1962—1965, 1966—1970), Klagenfurt, 1961, 1964, 1970, 1975. — *Claudia Fräss-Ehrfeld*, Geschichte Kärntens, vol. 1, Klagenfurt, 1984.

Max Vancsa, Geschichte Nieder- und Oberösterreichs, 2 vol., Stuttgart u. Gotha, 1905, 1927 (până la 1522). — *Karl Gutkas*, Geschichte des Landes Niederösterreich, ed. a 6-a, St. Pölten, 1983. — Idem, Geschichte Niederösterreichs, Wien, 1984. — Heimatkunde von Niederösterreich. Hrsg. vom Verein f. Landeskunde, Wien, 1925. — *Karl Lechner*, Bibliographie zur Landeskunde der nördlichen Hälfte der Gaue Niederdonau und Wien, Leipzig, 1940.

Eduard Straßmayr, Bibliographie zur oberösterreichischen Geschichte, 4 vol., Linz, resp. Graz-Köln 1929—1957, *Alfred Marks*, vol. 5 (1954—1965), Wien-Köln-Graz, 1972, *Johannes Wunschheim*, Bibliographie etc. 1966—1975, Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, Erg-Bd. 5, Linz, 1980, idem, 1976—1980, Erg.-Bd. 5, Linz, 1982. — *Siegfried Haider*, Geschichte Oberösterreichs, Wien, 1986.

Hans Widmann, Geschichte Salzburgs, 3 vol., Wien, 1907—1911. — *Franz Martin*, Kleine Landesgeschichte von Salzburg, ed. a 5-a, revizuit și lărgit de *Reinhard Rudolf Heinisch*, 1979. — *Herbert Klein*, Beiträge zur Siedlungs-, Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte von Salzburg. Gesammelte Aufsätze. (Festschrift für Herbert Klein.) Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Erg.-Bd. 5, Salzburg, 1965. — *Heinz Dopsch*, Geschichte Salzburgs. Stadt u. Land, vol. 1, 1—3, Salzburg, 1981 și urm.

Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark, 3 vol., Gotha resp. Graz-Leipzig-Wien, 1920—1934, prima și a 2-a, ed., Graz, 1936—1942. — Idem, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städlte und Märkte, München, 1962. — *Ferdinand Tremel*, Steiermark. Eine Landschaftskunde, Graz-Wien, 1949. — Idem, Land an der Grenze. Eine Geschichte der Steiermark, Graz, 1966. — Die Steiermark. Land, Leute und Leistung, Graz, 1956. — *Anton Schlossar*, Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde der Steiermark, Graz, 1914. — *Anton Schlossar* și *Otto Janda*, Bibliographie zur Geschichte etc. (Literatur 1914—1930), Linz, 1932.

Joseph Egger, Geschichte Tirols, 3 vol., Innsbruck, 1872—1880. — Tirol. Land und Natur, Volk und Geschichte, Geistiges Leben. Editat de Deutscher und Österreichischer Alpenverein, 2 vol., München, 1933. — *Alois Lechtaler*, Geschichte Tirols, ed. a 4-a, 1981. — *Otto Stolz*, Politisch-historische Landesbeschreibung von Nordtirol (= AÖG 107), Wien, 1923. — Idem, Die Ausbreitung des Deutschtums in Südtirol im Lichte der Urkunden. 4 (5) vol., München, 1927—1934. — Idem, Politisch-historische Landesbeschreibung von Südtirol (= Schlernschriften 40), Innsbruck, 1934. — Idem, Geschichte des Landes Tirol, I., Innsbruck-Wien-München, 1955. — Beiträge zur Geschichte Tirols, redig. v. *Erich Egg* și *Meinrad*

Pizzinini, Innsbruck, 1971. — *Josef Riedmann*, Geschichte Tirols, ed. a 2-a, Wien, 1988. — *Josef Fontana, Peter W. Haider* ș. a., Geschichte des Landes Tirol, 4 vol., Innsbruck- Wien-Bozen, 1985—1988.

Adolf Helbok, Geschichte Vorarlbergs von der Urzeit bis zur Gegenwart, Wien, 1927 (= Heimatkunde von Vorarlberg, Heft 11). — Heimatkunde von Vorarlberg, hrsg. von *Artur Schwarz*, Bregenz (1949). — *Karl Ilg*, Landes- und Volkskunde, Geschichte, Wirtschaft und Kunst Vorarlbergs, 2 vol., Innsbruck, 1961. — *Benedikt Bilgeri*, Geschichte Vorarlbergs, vol. 1—4, Wien-Köln, 1971—1982. — *Karl Heinz Burmeister*, Geschichte Vorarlbergs, Ein Überblick, ed. a 3-a, Wien, 1989.

Geschichte der Stadt Wien, hrsg. vom Altertumsverein, 6 (8) vol., Wien, 1897—1918, serie nouă, vol. I., 1962, VII / 1, 1970, VII/2, 1955. —*Hans Tietze*, Kultur, Kunst, Geschichte, Wien, 1931. — *Friedrich Walter*, Wien. Die Geschichte einer deutschen Großstadt an der Grenze. 3 vol., Wien, 1940—1944. — *Karl Ziak*, Unvergängliches Wien. Ein Gang durch seine Geschichte von der Urzeit bis zur Gegenwart, Wien, 1964. — *Peter Csendes*, Geschichte Wiens, ed. a 2-a, Wien, 1990. — *Felix Czeike*, Wien, Geschichte in Bilddokumenten. München, 1984. — Stadtchronik Wien, 2000 Jahre in Daten, Dokumenten und Bildern, ed. a 2-a, Wien-München, 1986. — *Gustav Gugitz*, Bibliographie zur Geschichte und Stadtkunde von Wien, 5 vol., Wien, 1947—1962.

Mai vezi *Otto Stolz*, Geschichtliche Beschreibung der ober- und vorderösterreichischen Lande, Karlsruhe, 1943.— Vorderösterreich. Eine Geschichtliche Landeskunde, 2 vol., ed. a 2-a, Freiburg i. Breisgau, 1967.

Cu privire la istoria țărilor și regiunilor unite trecător cu Austria, mai vezi și bibliografia la *Günther Franz*, Bücherkunde zur Deutschen Geschichte, München, 1951, respectiv idem, Bücherkunde zur Weltgeschichte, München 1956 (îndeosebi capitolele consacrate Belgiei, Țărilor de Jos, Luxemburgului, Italiei, Poloniei, Cehoslovaciei, Ungariei, României și Iugoslaviei). Cf. și mai jos pag. 780—781. — Mai vezi: *Dahlmann-Waitz*, Quellenkunde der Deutschen Geschichte, ed. a 9-a, 2 vol., Leipzig, 1931, ed. a X-a, fasc. 1 și urm., Stuttgart, 1965 și urm., ca și Historische Bücherkunde Südosteuropa, edit. de *Mathias Bernath*, coordonarea și redactarea: *Gertrud Krallert*, vol. 1 și urm., München, 1978 și urm.

Diferite domenii speciale

Ernst Tomek, Kirchengeschichte Österreichs, 3 vol., Innsbruck-Wien-München, 1937—1959. — *Josef Wodka*, Kirche in Österreich. Wegweiser durch ihre Geschichte. Herder, Wien, 1959. — Religion und Kirche in Österreich. Edit. de Institut für Österreichkunde, Wien, 1972. — 1800 Jahre Christentum in Österreich und Südostmitteleuropa, vol. I / 1: *Peter F. Barton*, Die Frühzeit des Christentums in Österreich etc. bis 788, Wien-Köln-Graz, 1975. — Staat und Kirche in Österreich. Von der Antike bis Joseph II. (Katalog), St. Pölten, 1985.

Ernst Bernleithner, Kirchenhistorischer Atlas von Österreich, Wien, 1966.

Grete Mecenseffy, Geschichte des Protestantismus in Österreich, Graz-Köln, 1956. — Mai vezi *Georg Loesche*, Geschichte des Protestantismus im vormaligen und im neuen Österreich, ed. a 3-a, Wien-Leipzig, 1930. — *Peter Barton*, Die Geschichte der Evangelischen in Österreich und Südostmitteleuropa, Wien, 1985. — Das österreichische Judentum. Voraussetzungen und Geschichte. Red. v. Nikolaus Vielmetti, ed. a 2-a., Wien-München, 1982. — *Klaus Lohrmann* (Hrsg.), 1000 Jahre österreichisches Judentum, Ausstellungskatalog d. Österr. Jüdischen Museums Eisenstadt, Eisenstadt, 1982. — Idem, Judenrecht

und Judenpolitik im mittelalterlichen Österreich, Handbuch z. Geschichte der Juden, Reihe B, vol. 1, Wien-Köln, 1990. — Mai vezi: Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1985.

Emil Werunsky, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien, 1894—1938. — *Otto Stolz*, Grundriß der österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Innsbruck-Wien, 1951. — *Ernst C. Hellbling*, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Wien, 1974. — Die Entwicklung der Verfassung Österreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hrsg. vom Institut für Österreichkunde, Wien, 1970. — *Herman Baltl*, Österreichische Rechtsgeschichte. Ed. a 5-a, Graz, 1982. — Der österreichische Föderalismus und seine historischen Grundlagen. Hrsg. vom Institut f. Österreichkunde, Wien, 1969. — Föderalismus in Österreich. Hrsg. v. *Felix Ermacora*, Föderative Ordnung, vol. 2, 1970. — Idem, Österreichischer Föderalismus. Vom patrimonialen zum kooperativen Bundesstaat, Schriftenreihe des Inst. f. Föderalismusforschung 3, Wien, 1976. — *Friedrich Walter*, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500 bis 1955. Veröffentl. der Komm. f. Neuere Geschichte Österreichs, 59, Wien-Köln-Graz, 1972. — Herrschaftsstruktur u. Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen, 3 vol., Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Wien, 1973. — *Wilhelm Brauneder — Friedrich Lachmayer*, Österreichische Verfassungsgeschichte. Einführung in Entwicklung und Strukturen, ed. a 3-a, Wien, 1983. — Bibliographische Einführung in die Rechtsgeschichte und Rechtsethnologie, vol. D/ 4, Österreich, bearbeitet von *Nikolaus Grass*, Bruxelles, 1979. — *Ernst Bruckmüller*, Nation Österreich. Studien zu Politik und Verwaltung 4, Wien-Köln-Graz, 1984.

Dintre lucrările mai vechi care se ocupă sub titlul de „*Reichsgeschichte*" /„*Istoria Imperiului*"/ cu formarea statului și cu dreptul public, utilizabilă este cel mult lucrarea lui *Arnold Luschin-Ebengreuth*, Handbuch der österreichischen Reichsgeschichte, ed. a II-a, Bamberg, 1914. Problemele fundamentale ale istoriei constituționale austriece sunt tratate de *Otto Brunner*, Land- und Herrschaft, ed. a V-a, Wien, 1965 (reprint: Darmstadt, 1973).

Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. Schriften des Instituts f. Österreichkunde 30, Wien, 1977.

O monografie cuprinzătoare a istoriei economiei austriece o datorăm lui *Ferdinand Tremel*, Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs von den Anfängen bis 1955, Wien, 1969. Mai vezi Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1971. — *Anton Tautscher*, Wirtschaftsgeschichte Österreichs auf der Grundlage abendländischer Kulturgeschichte, Berlin, 1974. — *Alfred Hoffmann*, Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit, Studien und Essays, vol. 1, Wien, 1979. — *Herbert Matis*, Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte in Österreich (Lit.-Bericht 1945—1975), în: *Hans-Ulrich Wehler*, Die moderne deutsche Geschichte in der internat. Forschung, Göttingen, 1978. Mai există lucrări valoroase privitoare la istoria economiei landurilor federale, ca de ex.:

Wirtschaftsgeschichte des Landes Oberösterreich, I, *Alfred Hoffmann*, Werden, Wachsen, Reifen von der Frühzeit bis zum Jahre 1848. II, *Erich Meixner*, Männer, Mächte, Betriebe von 1848 bis zur Gegenwart, Salzburg-Linz, 1952. — Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Hrsg. von der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten, Klagenfurt, 1953. — Tiroler Wirtschaft in Vergangenheit und Gegenwart. Festgabe zur Hundertjahrfeier der Tiroler Handelskammer, 3 vol., Schlern-schriften, vol. 77—79, Innsbruck, 1951.

În acest loc nu se mai poate stărui asupra istoriei diferitelor ramuri ale economiei. Dintre monografiile consacrate sectoarelor importante enumerăm totuși: Die Großindustrie Österreichs. Festgabe, 6 vol., Wien, 1898 (sub același titlu a mai apărut un volum la Viena în anul 1908). Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich. Unter Mitarbeit von *Rudolf Geyer* und *Franz Koran*, ed. de *Alfred Francis Pribram*, Wien, 1938. — *Hans Pirchegger*, Das steirische Eisenwesen, 2 vol., Graz, 1937, 1939. — *Hans Pirchegger — Rudolf Töpfner*, Eisen immerdar. Steirisches Eisen in Vergangenheit und Gegenwart, Graz, 1951. — Österreichisches Montanwesen. Editat de *Michael Mitterauer*, Wien, 1974. — Geschichte des Erzberggebietes, ed. de Montanhistorischer Verein für Österreich, Leoben, 1979. — *Viktor Thiel*, Die Papiererzeugung im Donauraum, Bieberach, 1940. — *Hans Nägele*, Das Textilland Vorarlberg, Dornbirn, 1949. — *Heinz Zatschek*, Handwerk und Gewerbe in Wien, Wien, 1949. — *Josef Buchinger*, Der Bauer in der Kultur- und Wirtschaftsgeschichte Österreichs, Wien (1952). — *Karl Dinklage*, Geschichte der Kärntner Landwirtschaft, Klagenfurt, 1966. — *Otto Stolz*, Geschichte des Zollwesens, Verkehrs und Handels in Tirol und Vorarlberg von den Anfängen bis ins 20. Jhdt., Innsbruck, 1953. — *Michael Mitterauer*, Zollfreiheit und Marktbereich, Studien zur mittelalterlichen Wirtschaftsverfassung am Beispiel einer niederösterr. Altsiedellandschaft, Wien, 1969. — *Ernst Neweklowsky*, Die Schiffahrt und Flößerei im Raume der oberen Donau, 3 vol., Linz, 1952, 1954, 1964. — *Alois Brusatti*, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, Wien, 1965. — *Günther Probszt*, Österreichische Münz- und Geldgeschichte, Wien-Köln-Graz, 1972. — 150 Jahre Sparkassen in Österreich. 5 vol., Wien, 1973. — *Franz Baltzarek*, Die Geschichte der Wiener Börse. Veröffentlichungen der Komm. f. Wirtschafts-, Sozial- u. Stadtgeschichte der Österr. Akademie d. Wissenschaften 1, Wien, 1973. — *Karl Gutkas — Ernst Bruckmüller* (ed.) Verkehrswege und Eisenbahnen, Beiträge zur Verkehrsgeschichte Österreichs. Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 53, Wien, 1989.

Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs, ed. de *Heimold Helczmanovszki*, Wien, 1973. — Österreichs Sozialstrukturen in historischer Sicht, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 36, Wien, 1980. — *Emmerich Tálos*, Staatliche Sozialpolitik in Österreich, Rekonstruktion und Analyse, Wien, 1981. — *Arnold Suppan*, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, Österreich Archiv, Wien, 1983. — *Ernst Bruckmüller*, Sozialgeschichte Österreichs, Wien-München, 1986.

Gustav Strakosch-Graßmann, Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens, Wien, 1905. — *Richard Meister*, Entwicklung und Reformen des österr. Studienwesens. Sitzungsber. d. Österr. Akademie d. Wiss, phil.-hist. Kl. 239 (1963), vol. 1, Abh. I, II. — Cf. și Studien zur Geschichte der Universität Wien, vol. 1—7, Graz-Köln, 1965. — *Franz Gall*, Alma Mater Rudolphina 1365—1965, Die Wiener Universität und ihre Studenten, Wien, 1965. — Forschungen zur Innsbrucker Universitätsgeschichte, vol. 1 și urm., Innsbruck, 1961 și urm. — *Ferdinand Gilbert Smekal*, Die Geschichte der Grazer Universität, Wien, 1967. — Universität Salzburg, Festschrift, Salzburg, 1972. — *Helmut Engelbrecht*, Zur Entwicklung u. Gliederung des österr. Schulwesens, Österreich in Geschichte u. Lit. 20 (1976). — Idem, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, vol. 1—5, Wien, 1982—1988.

Hugo Hassinger, Österreichs Anteil an der Erforschung der Erde, Wien, 1949. — *Alexander Randa*, Österreich in Übersee, Wien-München, 1966.

Leopold Schönbauer, Das medizinische Wien, ed. a 2-a, Wien, 1947. — *Burghard Breitner*, Geschichte der Medizin in Österreich. Wiener Sitzungsberichte, phil.-hist. Kl. 226, 5, Wien, 1951. — *Harry Kühnel*, Mittelalterliche Heilkunde in Wien, Graz-Köln, 1965. — *Erna Lesky*, Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz-Köln, 1965.

Österreichische Naturforscher und Techniker, ed. de Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1950. — Österreichische Naturforscher, Ärzte und Techniker, hg. im Auftrage der Österreichischen Akademie der Wissenschaften von *Fritz Knoll*, Wien, 1957 (lucrarea din 1957 o completează pe cea din 1950 prin biografiile altor cercetători şi nu este deci o ediţie a doua!).

Alphons Lhotsky, Österreichische Historiographie (Österreich-Archiv), Wien, 1961.— Österreichische Geschichtswissenschaft in Selbstdarstellungen, geleitet von *Nikolaus Grass*, 2 vol., Innsbruck, 1950, 1951. — *Hermann Baltl* — *Nikolaus Grass* — *Hans C. Faußner* (ed.), Recht und Geschichte. Zwanzig Historiker und Juristen berichten aus ihrem Leben. Ein Beitrag zur österreichischen Gesellschafts- und Geistesgeschichte unserer Zeit, Sigmaringen, 1990.

Johann Willibald Nagl-Jakob Zeidler-Edmund Castle, Deutsch-österreichische Literaturgeschichte, 4 vol., Wien 1899—1937. — *Josef Nadler*, Literaturgeschichte Österreichs, ed. a 2-a, Salzburg, 1951. — *Ilona T. Erdelyi* (ed.), Literatur und Literaturgeschichte in Österreich. Wien-Budapest, 1979. — *Herbert Zeman* — *Fritz Peter Knapp* (ed.), Die österreichische Literatur. Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert, Graz, 1986.

Joseph Gregor, Geschichte des österreichischen Theaters, Wien, 1948. — *Hilde Haider-Pregler*, Theater und Schauspielkunst in Österreich, Wien (1972). — Theatergeschichte Österreichs, hg. v. d. Kommission f. Theatergeschichte der Österr. Akad. d. Wiss., 7 vol., Graz-Wien-Köln, 1964 şi urm.

Erich Schenk, 950 Jahre Musik in Österreich, Wien, 1946. — *Alfred Orel*, Musikstadt Wien, Wien-Stuttgart, 1953. — *Alexander Witeschnik*, Musik aus Wien. Wien-München-Basel, 1955. — *Rudolf Flotzinger* — *Gernot Gruber*, Musikgeschichte Österreichs, 2 vol., Graz, (1977—1979).

Österreichische Kunsttopographie, ed. von der k. k. Zentralkommission f. Kunst- und historische Denkmale bzw. vom Bundesdenkmalamt, până acum 45 vol., Wien, 1905 şi urm. — *Karl Ginhart*, Die bildende Kunst in Österreich, 6 vol., Baden-Leipzig, 1936—1943. — *Otto Benesch*, Kleine Geschichte der Kunst in Österreich, Wien, 1950 (prezentare monografică extrem de succintă). — *Richard Kurt Donin*, Zur Kunstgeschichte Österreichs, Wien-Innsbruck-Wiesbaden, 1951 (articole privind numeroase probleme speciale). — Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler Österreichs, ed. vom Bundesdenkmalamt. Begr. *Dagobert Frey*, fortgeführt von *Karl Ginhart* u. a., ed. a 3.—6; Neue Serie, Wien 1953, respectiv. 1981 şi urm. — *Bruno Grimschitz*, Ars Austriae, Wien, (1961). — *Rupert Feuchtmüller*, Kunst in Österreich, 2 vol., Wien, 1973. — Vezi şi Geschichte der bildenden Kunst in Wien (Geschichte der Stadt Wien, vol. VII), 1955. — Atlas der historischen Schutzzonen in Österreich, vol. 1, Wien, 1971. — *Fritz Felgenhauer*, Bibliographie zur Archäologie des Mittelalters in Österreich, Zeitschrift f. Archäologie des Mittelalters 8 (1980). — *Ingo Nebehay* — *Robert Wagner*, Bibliographie altösterreichischer Ansichtswerke. Die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie, 5 vol., Graz, 1980—1984.

Cu privire la geografia istorică și la istoria colonizărilor și a mișcărilor demografice, cf. Historischer Atlas der Österreichischen Alpenländer, I. Abt., Landgerichtskarte, Wien, 1906 și urm. (cu 9 vol. de prezentări monografice și cu 9 fascicole de completări); II. Abt., Kirchen- und Grafschaftskarte, Wien, 1951 și urm. (cu 12 vol. de completări explicative). — Siedlungsformenkarte der Reichsgaue Wien, Kärnten, Niederdonau etc., bearbeitet von *Adalbert Klaar*, Wien, 1942. — Mai vezi *Karl Lechner*, Leistungen und Aufgaben siedlungskundlicher Forschung in den österreichischen Ländern, mit besonderer Berücksichtigung von Niederösterreich, în: *Karl Lechner*, Ausgewählte Schriften, Wien, 1947, p. 119 și urm., și bibliografia lucrărilor lui *Adalbert Klaar*, în: Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 34 (1960), 38 (1968/70). — Die Alpen in der europäischen Geschichte des Mittelalters. Vorträge und Forschungen 10, ed. de Konstanzer Arbeitskreis, Stuttgart, 1965. — *Bruno Schier*, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, 2 vol., Göttingen, 1966. — Österreichisches Städtebuch, vol. 1 și urm., Wien, 1968 și urm. — Mai vezi Handbuch der historischen Stätten, Österreich, 2 vol., Stuttgart, 1966, 1970. — Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte Österreichs. Hrsg. v. Institut f. Österreichkunde, Wien, 1974. — *Fritz Posch* (ed.), Atlas zur Geschichte des steirischen Bauerntums, Veröffentl. des Steiermärk. Landesarchivs 8 (1976). — *Kurt Klein*, Daten zur Siedlungsgeschichte der österr. Länder bis zum 16. Jhdt. Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 4, Wien, 1980. — Bibliographie zur Geschichte der Städte Österreichs, geleitet u. hrsg. von *Wilhelm Rausch*, red. von *Anneliese Schweiger*, Linz, 1984. — Mai vezi: *Helmuth Feigl*, Die Ortsnamenbücher der österreichischen Bundesländer. Ein Literaturbericht, în: Siedlungsforschung, vol. 6, Bonn, 1988.

Cu privire la istoria militară austriacă vezi bibliografia lui *Oskar Regele*, în: „Der nächste Schritt", Sonderreihe 4 (1958). — Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, vol. 1 și urm., Wien, 1964 și urm. — Militärhistorische Schriftenreihe. Ed. de Heeresgeschichtl. Museum, Wien, 1964 și urm.

Biografii: Constant von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaisertumes Österreich (1750—1850), 60 vol., Wien, 1856—1891. — *Neue Österreichische Biographie, 1815—1918*, Wien, 1923 și urm., începând cu vol. IX „ab 1815" (până acum 21 vol.). — *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815—1950*, Wien-Graz-Köln, 1957 și urm. — *Hugo Hantsch*, Gestalter der Geschicke Österreichs, Innsbruck-Wien-München, 1962. — Österreichisches Familienarchiv. Ein genealogisches Sammelwerk. Vol. 1—3, Neustadt a. d. Aisch, 1963—1969.

Material biografic esențial pentru istoria austriacă se află și în *Allgemeine Deutsche Biographie*, 56 vol., Leipzig, 1875—1912, ca și *Neue Deutsche Biographie*, Berlin, 1952 și urm. Cf. și publicațiile mai sus amintite privind naturaliștii austrieci etc., Wien, 1950, 1957. — *Wilhelm Brauneder* (ed.), Juristen in Österreich 1200—1980, Wien, 1987.

Pentru o ghidare prin *arhivele, bibliotecile, muzee* și alte colecții, vezi *Jahrbuch* (de la 1964 *Handbuch*) *der österreichischen Wissenschaft*, ed. de Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1947 și urm. (a se utiliza ultima serie de la fiecare secțiune); lucrarea conține, între altele, date detaliate privind arhivele austriece etc.; mai vezi: *Maria Dawid — Erich Egg*, Der römische Museumsführer in Farbe, Museen und Sammlungen in Österreich, Innsbruck, Frankfurt, 1985.

Marile arhive austriece și-au publicat de regulă inventarele, cel mai însemnat fiind desigur *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, 5 vol., Wien, 1936—1940.

— Dintre publicațiile mai recente de inventare ale administrației centrale a arhivelor, mai vezi: Hofkammerarchiv, 2 vol. (1951, 1957), Kriegsarchiv (1953), Verkehrsarchiv (1959).

Mai vezi *Hugo* și *Herbert Hassinger*, Wegweiser für Landes- und Volksforschung in Österreich, Wien-Horn, 1950.

Disertații nepublicate nu au fost respectate în bibliografia de față; trebuie să pomenim aici însă listele disertațiilor facultății de filologie-filosofie de la Viena și Innsbruck (pentru anii 1871—1937), 4 vol., Viena, 1935-1937, ca și listele disertațiilor aprobate la Universitatea din Viena între anii 1936—1963, liste alcătuite de *Lisl* și *Hugo Alker* în 4 vol. și apărute la Viena între 1953—1965; mai vezi *Franz Kroller*, Dissertationen-Verzeichnis der Universität Graz 1872—1963, Graz, 1964. Asemenea liste continuă să fie publicate în Österreichische Hochschulzeitung (1957—1965) și Gesamtverzeichnisse und Kurzauszüge (Geistes- und Sozialwissenschaften) österreichischer Dissertationen, vol. I, 1966 și urm., Wien, 1967 și urm. O privire de ansamblu asupra disertațiilor consacrate istoriei Austriei se află în Austrian History Newsletter, 1—4 (1960—1963), respectiv în Austrian History Yearbook, 1 (1965) și urm. — Cu privire la scrierile școlare, v. *Wilhelm Krause*, Gesamtverzeichnis der Programme und Textschriften der Schulen Österreichs 1945—1969/70., 3 vol., Wien, 1956—1974. — Cf. și *Helene Maimann — Roswitha Böhm*, Arbeitergeschichte und Arbeiterbewegung, Dissertationen und Diplomarbeiten in Österreich 1918—1978, Wien, 1978.

Colecții de izvoare:

(Vezi *Uhlirz*, Handbuch I, ed. a II-a, p. 7 și urm.)

Colecții generale:

Hieronymus Pez, Scriptores rerum Austriacarum, 3 vol., Leipzig-Regensburg, 1721—1745. — *Adrian Rauch*, Rerum Austriacarum scriptores, 3 vol., Wien 1793—1794. — *F. A. Kollar*, Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia, 2 vol., 1761—1772.

Monumenta Germaniae Historica, Hannover-Berlin, 1826 și urm. — Cf. Mon. Germ. Hist., Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen (situația din ianuarie 1983) ca și rapoartele publicate regulat în: „Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters".

Fontes rerum Austriacarum (FRA), Österreichische Geschichtsquellen, hrsg. von der Historischen Kommission der Österr. Akademie der Wissenschaften, I. Abteilung, *Scriptores*, vol. 1—12, Wien, 1855 și urm. — II. Abteilung, *Diplomataria et acta*, vol. 1—86, Wien, 1849 și urm. — III. Abteilung, *Fontes iuris*, vol. 1—11, Graz—Köln, 1953 și urm.

Veröffentlichungen der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs, vol. 1 și urm., Wien, 1903 și urm. Aceste publicații ale Comisiei pentru istoria modernă a Austriei se grupează, în general, în patru secțiuni: 1) Corespondența suveranilor și politicienilor de stat, precum și acte diplomatice; 2) Tratatele de stat ale Austriei; 3) Publicații privind istoria internă a Austriei; 4) Comunicări în jurul unor materiale provenite din diferite arhive. Cf. *Leo Santifaller*, Das Institut f. österr. Geschichtsforschung, Veröffentlichungen des Institutes f. österr. Geschichtsforschung, 11, Wien, 1950, p. 48 și urm.

Urbarii și regulamente:

Österreichische Urbare, hrsg. von der Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1940 și urm. Cf. *Santifaller*, Institut, p. 53 și urm.

Österreichische Weistümer, hrsg. von der Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien 1870 și urm.

Colecții de decrete și legi:

Codex Austriacus. Eigentlicher Begriff und Inhalt aller... unter der Regierung Seiner Majestät Leopoldi I. ausgegangenen... Generalien, Patente, Ordnungen, 2 părți, Wien, 1704, cu completări (Supplementum Codicis Austriaci), 6 vol. (până în 1740), Wien, 1777.

Începând cu domnia lui Iosif al II-lea există ediții de *„Gesetze und Verfassungen im Justizfache"*, apoi *„Gesetze und Verordnungen (politische)"* până inclusiv domnia lui Ferdinand I, apărute la Viena, 1786—1851 cu specificarea numelui suveranului respectiv în titlu, vezi *Uhlirz*, Handbuch I, p. 13. Cf. și *Joseph Kropatschek*, Repertorium über die Gesetze von 1740—1780, 8 vol., Wien, 1787. — Idem, Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. ... ergangenen Verordnungen und Gesetze, 18 vol., Wien, 1785—1790. — Idem, Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichen Regierung des Kaisers Leopold II. ... erschienen sind, 5 vol., Wien, 1792. — Vezi și Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichen Regierung des Kaisers Franz II. erschienen sind. vol. 1—25 von *Joseph Kropatschek*, vol. 25—57 von *Wilhelm Gerbert Goutta*, vol. 58—60 von *Franz Xaver Pichl*, Wien, 1792—1836.

Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, Wien, 1849—1852. — Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich, Wien, 1852—1869. — Reichsgesetzblatt für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, Wien, 1870—1918. — Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich, Wien, 1918. — Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Wien, 1919. — Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Wien, 1920—1933. — Bundesgesetzblatt für den Bundesstaat Österreich, Wien, 1934—1938.

Gesetzblatt für das Land Österreich, Wien, 1938—1940. — Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Wien, 1945. — Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Wien, 1945 și urm.

Vezi *Stefan Stefanowicz*, Index zu den österreichischen Reichs-, Staats- und Bundesgesetzblättern, sowie zu den Verlautbarungen im Gesetzblatt für das Land Österreich und im Deutschen Reichsgesetzblatt in den Jahren 1938—1945, ed. a 4-a, Wien, 1950. — *Josef Hans*, Wegweiser durch Österreichs Bundesgesetzgebung seit 1945, ed. a 9-a, Klagenfurt, 1955.

Vezi și Manz'sche Studien-, Hand- und Taschenausgaben der österr. Gesetze, Wien, 1860 și urm. — Manz'sche Große Ausgabe der österr. Gesetze, Wien, 1918 și urm. — Handausgabe der österreichischen Gesetze und Verordnungen, hrsg. von der österreichischen Staatsdruckerei, 200 vol., Wien, 1868—1918. — Handausgabe der österreichischen Gesetze und Vollzugsanweisungen, Wien, 1919 și urm.

Pentru istoria constituțională vezi îndeosebi *Edmund Bernatzik*, Sammlung der österr. Verfassungsgesetze, ed. a 2-a, Wien, 1911 (Studienausgaben, vol. 3). — *Ludwig Adamovich*, Die Bundesverfassungsgesetze samt Ausführungs- und Nebengesetzen, ed. a 8-a, Wien, 1953. — *Heinz Fischer* — *Gerhard Silvestri*, Texte zur österreichischen Verfassungsgeschichte. Von der Pragmatischen Sanktion zur Bundesverfassung (1713—1966), Wien 1970. — *Felix Ermacora* (Edit.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze, ed. a 6-a, Stuttgart, 1976. — *Hans R. Klecatsky* — *Siegbert Morscher*, Die österreichische Bundesverfassung (Bundesverfassungsgesetz mit wichtigen Nebenverfassungsgesetzen), ed. a 3-a, Wien, 1985. — *Friedrich Koja*, Das Verfassungsrecht der österreichischen Bundesländer, ed. a 2-a, Wien, 1988.

Vezi și *Michael Stickler*, Übersicht über die österr. Parlamentsschriften 1848—1971, Biblos 22 (1973).

Diplome și regeste

a) *Colecții de documente și regeste regionale:*

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. 4 vol. Unter Benützung der Vorarbeiten von *W. Goldinger, E. Zöllner* und *R. Neck* bearbeitet von *Hans Wagner* bzw. von *Irmtraut Lindeck-Pozza*, Graz-Köln, 1955—1985.

Monumenta Historica Ducatus Carinthiae, 11 vol. și un Ergänzungsheft, Klagenfurt, 1896—1978.

Încă nu există o colecție propriu-zisă de documente pentru Austria Inferioară; sub acest titlu de Niederösterreichisches Urkundenbuch au apărut 2 vol. de documente ale abației St. Pölten, editate de *Joseph Lampel* la Viena, 1891, 1901.

Urkundenbuch des Landes ob der Enns, 11 vol., Wien respectiv Linz, 1852—1983.

Salzburger Urkundenbuch, edit. de *Willibald Hauthaler* und *Franz Martin*, 4 vol., Salzburg, 1898—1933. — Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg (1247—1343), 3 vol., Salzburg, 1926—1943. Bearbeitet von *Franz Martin*.

Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, vol. 1—4, edit. de *Joseph von Zahn* respectiv *Heinrich Appelt (Gerhard Pferschy)*, Graz respectiv Wien 1875—1975. Ergänzungsheft la vol. 1—3, bearbeitet von *Hans Pirchegger* und *Otto Dungern* (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission f. Steiermark, 33), Graz, 1949.

Acta Tirolensia, 4 vol., Innsbruck, 1886—1951. — Tiroler Urkundenbuch, I. Abt. (Südtirol), bearbeitet von *Franz Huter*, 3 vol., Innsbruck, 1937—1957.

Regesten von Vorarlberg und Liechtenstein bis zum Jahre 1260. Bearbeitet von *Adolf Helbok*, Innsbruck, 1920—1925.

Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien, edit. de *Johann Adolph Tomaschek*, 2 vol., Wien, 1877—1879. — Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, 3 secțiuni: regeste din arhivele interne și externe; regeste din arhivele orașului Viena; cărți funduare: apare la Viena începând cu anul 1895.

b) *Diplome și regeste ale dinastiilor:*

Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, vol. 1, 2: Die Siegelurkunden. Vorbereitet von *Oskar Mitis*, bearbeitet von *Heinrich Fichtenau* und *Erich Zöllner*, Wien, 1950, 1955; vol. 3: Die Siegel. Von *Oskar Mitis* und *Franz Gall*, Wien, 1954. Vol. IV/1: Ergänzende Quellen 976—1194, unter Mitwirkung von *Heide Dienst* bearbeitet von *Heinrich Fichtenau*, Wien, 1968.

Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg, I. Abt. (bis 1281), II. Abt., 1. Lieferung (Albrecht I., 1281—1288). Bearbeitet von *Harold Steinacker*, Innsbruck, 1905, 1934, III. Abt. (1314—1330), bearbeitet von *Lothar Groß*, Innsbruck, 1922—1924.

Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen von Kärnten, bearbeitet von *Hermann Wiesflecker*, 2 vol., Innsbruck, 1949, 1952.

Izvoare selectate (cu scopuri didactice):

Ernst v. Schwind und *Alfons Dopsch*, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter, Innsbruck, 1895 (reprint: Aalen, 1968).

1100 Jahre österreichische und europäische Geschichte. In Urkunden und Dokumenten des Haus-, Hof- u. Staatsarchives, edit. de *Leo Santifaller*, Wien, 1949.

Otto Fraß, Quellenbuch zur österreichischen Geschichte, 4 vol., Wien 1956—1967. (Selecție de felurite izvoare, parțial în traducere.)

Cea mai importantă privire de ansamblu asupra izvoarelor oferă *Alphons Lhotsky*, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIÖG, Erg. — Bd. 19 (1963). — Lucrarea tratează amănunțit izvoarele istoriei medievale a Austriei (până în 1526). Acum: Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. für Österreichkunde, 40, Wien, 1980 (Privire de ansamblu din epoca primitivă până în cea a republicii).

B. BIBLIOGRAFIA EPOCILOR ISTORIEI AUSTRIECE (ȘI CU PRIVIRE LA DIFERITELE CAPITOLE ALE LUCRĂRII DE FAȚĂ)

Cadrul geografic, p. 9 și urm.

Pentru geografia Austriei vezi: *Fritz Machatschek*, Länderkunde von Mitteleuropa, în: Enzyklopädie der Erdkunde, Wien, 1924. — *Johann Sölch*, Die Ostalpen, Breslau, 1930. — *Norbert Lichtenecker*, Österreich, în: *F. Klute*, Handbuch der Geographischen Wissenschaft, vol. Mitteleuropa und Osteuropa, Potsdam, 1933. — *Hermann Gsteu*, Länderkunde Österreichs, ed. a 3-a, Innsbruck-Wien, 1957. — *Franz Xaver Schaffer*, Geologie von Österreich, ed. a 2-a, Wien, 1951. — *Norbert Krebs*, Die Ostalpen und das heutige Österreich, 2 vol., ediția a 3-a, neschimbată, Darmstadt, 1961. — *Adolf Leidlmair — Rainer Lidauer* (u. a. Bearb.), Landeskunde Österreich. Harms Handbuch der Geographie 2, München, 1983.

În lucrările de mai sus se află inserate indicații bibliografice de bază pentru geografia landurilor și regiunilor austriece; în această privință vezi și: Österreich. Geographie, Kartographie, Raumordnung 1945—1975. Hrsg. von der Österr. Geographischen Gesellschaft unter Leitung v. *Elisabeth Lichtenberger*, Wien, 1975.

Cu privire la problematica bazelor geografice și a cadrului geografic ale istoriei austriace: *Conrad Kretschmer*, Historische Geographie von Mitteleuropa, München, 1904. — Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer, edit. de Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1906 și urm. — *Robert Sieger*, Die geographischen Grundlagen der österreichisch-ungarischen Monarchie und ihrer Außenpolitik, Wien, 1915. — Wien, sein Boden und seine Geschichte, edit. de *Othenio Abel*, Wien, 1924. — *Karl Haushofer*, Paßstaaten in den Alpen, Berlin, 1928. — *Fritz Cuhorst*, Verkehrsgeographie der Republik Österreich, Tübingen, 1932. — *Hugo Hassinger*, Boden und Lage Wiens, Wien, 1946. — *Barthel Granigg*, Die Bodenschätze Österreichs und ihre wirtschaftliche Bedeutung, Wien, 1947. — *Hugo Hassinger*, Österreichs Wesen und Schicksal, verwurzelt in seiner geographischen Lage, Wien, 1949. — *Hans Bobek*, Schlüsselstellung in Europa, Lage und Raum, în: Spectrum Austriae, Wien, 1957. — Idem, Österreichs Regionalstruktur im Spiegel des Atlas der Republik Österreich, Mitt. der Österr. Geograph. Gesellsch. 117 (1974). — *Leopold Scheidl*, Österreich als geographische Gegebenheit, ÖGL 12 (1968). — *Josef Breu*, Geographisches Namenbuch Österreichs, Forschungen zur Theoretischen Kartographie 3, Wien, 1975.— *Walter Del-Negro*, Abriß der Geologie von Österreich, Wien, 1977. — Beiträge zur Regionalforschung edit. de *Hans Bobek*, vol. 1 (1975) — 7 (1986), acum: Beiträge zur Stadt- und Regionalforschung (edit. de *Elisabeth Lichtenberger*), vol. 8 (1987) și urm.

Vezi și următoarele lucrări cartografice: Specialkarte der k. u. k. österr.-ungarischen Monarchie im Maßstabe 1:75.000, Wien, 1876—1914. — Österreichische Karte 1:50.000, edit. de Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, Wien, 1930 și urm., 213 de file cartografice; — Atlas der Republik Österreich, edit. de Kommission f. Raumforschung der Österr. Akademie der Wissenschaften, 1, Wien, 1961 și urm. —Atlas der Donauländer, edit. de Österr. Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien, 1989.— Österreichischer Städteatlas, edit. de Wiener Stadt- u. Landesarchiv, Ludwig-Boltzmann-Institut f. Stadtgeschichtsforschung, Wien, 1982 și urm.

Atlasuri ale landurilor federale: Kärntner Heimatatlas, edit. de *Martin Wutte, Viktor Paschinger, Franz Lex,* Wien, 1925. — Burgenlandatlas, edit. de *Hugo Hassinger* und *Fritz Bodo,* Wien, 1941. — Atlas von Niederösterreich (und Wien), edit. de Kommission für Raumforschung a. d. Österr. Akademie d. Wiss. und vom Verein f. Landeskunde von Niederösterreich und Wien, redigiert v. *Erik Arnberger,* Wien, 1951—1958. — Atlas der Steiermark, redig. v. *Manfred Straka,* Graz, 1953—1970. — Salzburg-Atlas, edit. de *Egon Lendl,* Salzburg, 1955. — Atlas von Oberösterreich, edit. de Institut f. Landeskunde v. Oberösterreich, Linz, 1958 și urm. — Atlas zur Geschichte d. steirischen Bauerntums, edit. de *Fritz Posch, Manfred Straka* und *Gerhard Pferschy,* Graz, 1976. —Tirol-Atlas, im Auftrag der Tiroler Landesregierung edit. de *Adolf Leidlmair,* Innsbruck, 1969 și urm. — Historischer Atlas von Wien (Karten und Kommentare), edit. de *FelixCzeike* und *Renate Banik-Schweitzer,* Wien, 1981 și urm.

Cf. Kartographie der Gegenwart in Österreich, edit. de Inst. f. Kartographie der Österr. Akad. d. Wissenschaften etc., Wien, 1984.

I. PREISTORIA, p. 18 și urm.

De la începuturile așezărilor umane până la culturile tribale ale ilirilor și celților, p. 18 și urm.

Bibliografie: *Richard Pittioni,* Bibliographie zur Urgeschichte Österreichs (einschließlich Deutschsüdtirols). Archiv f. Bibliographie, Beiheft 9, Linz, 1931 (până în anul 1929). — Idem, Bibliographie zur Urgeschichte der Ostmark 1930—1938, Wien, 1940. — *Josef Reitinger,* Bibliographie zur Ur- und Frühgeschichte Österreichs (1939—1960), Wien, 1965. — *Leonhard Franz* u. *Alfred R. Neumann* (edit.), Lexikon ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs, Wien, 1965. — Mitteilungen der österr. Arbeitsgemeinschaft f. Ur- u. Frühgeschichte 25 (1974—1975, publică rapoarte de cercetare de la 1945 până c. 1974). — *Richard Pittioni,* Urzeit, vol. I/2 (v. mai jos), conține un raport de cercetare pentru anii 1954—1978.

Monografii și probleme generale ale preistoriei austriece: *Oswald Menghin,* Urgeschichte der Ostalpenländer, în: Die österreichischen Alpen, edit. de *Hans Leitmeier,* Leipzig, 1928. — *Leonhard Franz,* Vorgeschichtliches Leben in den Alpen, Wien, 1929. — *Richard Pittioni,* Allgemeine Urgeschichte Österreichs, Handbuch für die Geschichtslehrer, edit. de *Oskar Kende,* Ergänzungsband 1, Wien, 1937. — Idem, Österreichs Urzeit im Bilde, Wien, 1938. — Idem, Urzeitlicher Siedlungsraum in Österreich, Wien, 1947. — Idem, Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur, Wien, 1949. — Idem, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien, 1954 (lucrare de căpătâi cu indicații bibliografice amănunțite și cu un bogat material ilustrativ). — Idem, Urzeit. Von etwa 80 000 — 15 v. Chr. Geb.,

Geschichte Österreichs, edit. de Österr. Akad. d. Wiss., I/1, I/2, Wien, 1980. — *Johannes Wolfgang Neugebauer*, Urgeschichte in Niederösterreich, Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 39/40, St. Pölten, 1979. — Idem și *Kurt Simperl*, Als Europa erwachte. Österreich in der Urzeit, Salzburg, 1979. — *Ludwig Pauli*, Die Alpen in Frühzeit und Mittelalter, München, 1980. — *Herwig Friesinger*, Die Quellen der Ur- und Frühgeschichte des österr. Raumes, Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. für Österreichkunde 40, Wien, 1982. — Vezi și *Herwig Friesinger* — *Brigitte Vacha*, Die vielen Väter Österreichs (se referă la celți, romani, germanici, avari, slavi), Wien, 1987. — *Andreas Lippert* (edit.), Reclams Archäologieführer Österreich und Südtirol, Denkmäler und Museen der Urgeschichte, der Römerzeit und des frühen Mittelalters, Stuttgart, 1985.

Diferite epoci și șantiere și descoperiri arheologice: *Adolf Mahr*, Das vorgeschichtliche Hallstatt, Wien, 1925. — *Leonhard Wagner* und *Josef Weninger*, Die Funde aus den prähistorischen Pfahlbauten im Mondsee, Wien, 1927. — *Kurt Willvonseder*, Die mittlere Bronzezeit in Österreich, Wien, 1937. — *Karl Zschokke* und *Ernst Preuschen*, Das urzeitliche Bergbaugebiet von Mühlbach-Bischofshofen, Wien, 1932. — *Friedrich Morton*, Hallstatt und die Hallstattzeit, Hallstatt, 1953. — *Karl Kromer*, Das Gräberfeld von Hallstatt, Florenz, 1959. — Idem, Von frühem Eisen und reichen Salzherren, Die Hallstattkultur in Österreich, Wien, 1964. — *Alfred Neumann*, Der Raum von Wien in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, Wien, 1961. — *Fritz Eckart Barth*, Versuch einer typologischen Gliederung der prähistorischen Funde aus Hallstatt, Mitt. der Anthrop. Ges. 102 (1972). — Idem, *Hans Felber* und *Othmar Schauberger*, Radiokohlenstoffdatierung der prähistorischen Baue in den Salzbergwerken Hallstatt u. Dürnberg-Hallein, ibidem 105 (1975). — *Ernst Penninger*, Der Dürrnberg bei Hallein, Münchner Beiträge zur Vor- u. Frühgeschichte 16, 17, München 1972, 1974. — *Clemens Eibner*, Das späturnenfelderzeitliche Gräberfeld von St. Andrä vor dem Hagental, Niederösterreich, Archaeologia Austriaca, Beiheft 12 (1974). — *Kurt Ehrenberg*, Versuch einer Übersicht über die verschiedenen artefactoiden Zahn- u. Knochenformen aus alpinen Bärenhöhlen Österreichs, Archaeologia Austriaca 59/60 (1976). — *Johann Offenberger*, Die oberösterreichischen Pfahlbauten, Die Untersuchungen des Bundesdenkmalamtes in den Jahren 1970—1974, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13 (1976). — *Eva Lenneis*, Siedlungsfunde aus Poigen u. Frauenhofen bei Horn, ein Beitrag zur Erforschung der Linear- u. Stichbandkeramik in Niederösterreich, Prähistorische Forschungen 8 (1977). — Die Hallstattkultur. Frühform europäischer Einheit. Intern. Ausstellung des Landes Oberösterreich, Steyr (Katalog), Linz, 1980. — Die Kelten in Mitteleuropa. Salzburger Landesausstellung, Hallein (Katalog), Salzburg, 1980. — *Elisabeth Ruttkay*, Das Neolithikum in Niederösterreich, Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 12, ediția a 2-a, Wien, 1985. — *Johannes Wolfgang Neugebauer*, Die Bronzezeit im Osten Österreichs, Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 13, Wien, 1987.

Istoria demografică și cunoașterea triburilor: *Hermann Wopfner*, Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte der österreichischen Länder, în: Wirtschaft und Kultur. Festschrift für Alfons Dopsch, Baden bei Wien, Leipzig, 1938. — *Julius Pokorny*, Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrer, Zeitschr. f. keltische Philologie, Jg. 20—21 (1938—1940). — *Silvia Sterner-Rainer*, Illyrische Ortsnamen und Illyrische Siedlungen, Innsbruck, 1940.— *Hermann Vetters*, Zur Frage der keltischen Oppida. Carinthia I, Jg. 141 (1951). — *Hermann Müller-Karpe*, Zeugnisse der Taurisker in Kärnten, ibidem. — *Richard Heuberger*, Der Beginn der Geschichte Tirols. Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum, 31 (1951). — *Kurt*

Willvonseder, Zur keltischen Besiedlung des Ostalpenraumes. Festschrift f. Rudolf Egger, vol. 2, Klagenfurt, 1953. — Idem, Die Kelten in Mitteleuropa, Wenner Green Foundation, Symposion 1958 (1959). — *Richard Pittioni*, Urgeschichtliches zum Volkstum der Räter, Heuberger-Festschrift, Innsbruck, 1960.— *Hermann Vetters*, Zur ältesten Geschichte der Ostalpenländer, Jahreshefte des österr. archäolog. Instituts 46 (1964). — Idem, Glauben und Kulte der Kelten und Römer im österr. Raum vor der Christianisierung, în: Religion und Kirche in Österreich, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1972. — Idem, Taurisci oder Norici, Noreia oder Virunum, Festschrift f. Richard Pittioni II, Archaeologia Austriaca, Beiheft 14 (1976). — *Geza Alföldy*, Taurisci und Norici, Historia 15 (1966). — *Peter Petru*, Die ostalpinen Taurisker, Acta Archeol. 19 (1968). — Idem, Die ostalpinen Taurisker und Latobiker, Aufstieg u. Niedergang der römischen Welt II, 6, Berlin-New York, 1977. — *Robert Göbl*, Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum, Denkschriften der phil.-hist. Kl. der Österr. Akademie d. Wiss. 113, Wien, 1973. — Die Kelten in Mitteleuropa: Kultur, Kunst und Wirtschaft. Salzburger Landesausstellung Hallein (Katalog), Salzburg, 1980. — *Gerhard Dobesch*, Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike. Das norische Königreich und seine Beziehungen zu Rom, Wien-Köln-Graz, 1980. — Idem, Die Kimbern in den Ostalpen und die Schlacht bei Noreia, Mitt. d. Österr. Arbeitsgemeinschaft f. Ur- u. Frühgeschichte 32 (1982).

Pentru istoria demografică și a triburilor vezi îndeosebi *Richard Pittioni*, Urgeschichte des österreichischen Raumes, p. 776 și urm. — *Heinz Kronasser*, Zum Stand der Illyristik. Linguistique Balcanique 4 (1962) neagă aplicabilitatea numelui ilirilor pentru populația culturii austriece Hallstatt; pe el îl combate *Richard Pittioni*, Zum Illyrier-Problem, Innsbrucker Beiträge z. Kulturwissenschaft 13 (1967).

II. AUSTRIA ÎN EPOCA ROMANĂ, p. 30 și urm.

Prezentări generale: *Rudolf Egger*, Die österreichischen Länder im Altertum, în: Österreich. Erbe und Sendung im deutschen Raum, Salzburg und Leipzig, 1936. — Idem, Kärnten im Altertum, Klagenfurt, 1941. — Idem, Oberösterreich in römischer Zeit, Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins, 95 (1950). Vezi și idem., Römische Antike und frühes Christentum, Ausgewählte Schriften, 2 vol., Klagenfurt, 1962, 1963. — *Erich Polaschek*, Noricum, în: *August Pauly* u. *Georg Wissowa*, Realencyclopädie der klassichen Altertumswissenschaft, VII, sp. 971 și urm., Stuttgart, 1936. — *Richard Heuberger*, Rätien im Altertum und Frühmittelalter, I, Schlern-Schriften 20, Innsbruck, 1932. — *Franz Miltner*, Römerzeit in österreichischen Landen, Vierring-Reihe, vol. 2, Brixlegg-Innsbruck, 1948 (prezentare de popularizare). — *Arnold Schober*, Die Römerzeit in Österreich und in den angrenzenden Gebieten von Slowenien, ed. a 2-a, Wien, 1955. — *Artur Betz* — *Ekkehard Weber*, Aus Österreichs römischer Vergangenheit (monografie de ansamblu, cu indicarea bibliografiei de bază), ed. a 2-a, Wien, 1990. — *Andreas Mocsy*, Pannonien, în: Realencyclopädie etc. Suppl. 9 (1962), sp. 515 și urm. — Idem, Pannonia and Upper Moesia, London, 1974. — Landesausstellung Die Römer an der Donau, Noricum und Pannonien, Schloß Traun, Petronell, (Katalog), Wien, 1973. — *Geza Alföldy*, Noricum, London, 1974. — *Gerhard Winkler*, Die Römer in Oberösterreich, Linz, 1975. — Idem, Noricum und Rom, Aufstieg u. Niedergang der römischen Welt, II, 6, Berlin-New York, 1977. — *Gerhard Langmann*, 600 Jahre Römer in Österreich, Innsbruck, 1977. — *Hermann Vetters*, Austria

Romana, Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982. — *Peter Pleyel*, Das Römische Österreich, Kulturgeschichte und Führer zu Fundstätten und Museen, Wien, 1987.

Cucerirea, apărarea și administrarea provinciilor dunărene, p. 30 și urm.: *Franz Miltner*, Augustus' Kampf um die Donaugrenze, în: Klio, Beiträge zur alten Geschichte, 30 (1937). — *Arnold Schober*, Il Limes Romano in Austria, în: Il Limes Romano, Istituto di Studi Romani, Roma, 1938. — *Wilhelm Wagner*, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Mösien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Neue Deutsche Forschungen, Abt. Alte Geschichte, vol. 5, Berlin, 1938. — *Walter Reidinger*, Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian, Antiquitas 1/2, Bonn, 1956. — *Gerhard Winkler*, Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft, Sitzungsberichte der Österr. Akademie der Wissensch., phil.-hist. Kl. 261, 2 (1969). — *Hansjörg Ubl*, Der österreichische Abschnitt des Donaulimes, Ein Forschungsbericht (1970—1979), Roman Frontier Studies 1979, Papers presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies II, Oxford, 1980. — *Kurt Genser*, Der österreichische Donaulimes in der Römerzeit. Ein Forschungsbericht, Limes Heft 33, Wien, 1986. — *Manfred Kandler* — *Hermann Vetters*, Der römische Limes in Österreich. Ein Führer, Wien, 1986.

Orașe și drumuri, comerț și comunicații, p. 32 și urm. Despre orașele și așezările mai mari ne informează în special ghidurile Institutului Arheologic Austria/Österreichisches Archäologisches Institut/; cu privire la diferitele așezări nu dispunem deocamdată decât de prezentări preliminarii; a se mai consulta articolele respective din Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. — Succint: *Gerhard Langmann*, Die Städte im römischen Österreich, în: Österreichs Städte und Märkte in ihrer Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 46, Wien, 1985.

Aelium Cetium: Balduin Saria, Ausgrabungen in St. Pölten (Cetium), Unsere Heimat, 22 (1951). — *Gerhard Winkler*, Realencyclopädie Suppl. XIV (sub voce), 1974.

Aguntum și *Lavant: Erich Swoboda*, Führer durch Aguntum, Baden bei Wien, 1935. — *Franz Miltner*, Lavant und Aguntum, Baden bei Wien, 1951. — *Wilhelm Alzinger*, Aguntum und Lavant, ed. a 3-a, Wien, 1974. — *Stefan Karwiese*, Lavant, ein Schwerpunkt in der Frühgeschichte Osttirols, Osttiroler Heimatblätter 41 (1973). Idem, Der Ager Aguntinus, Eine Bezirkskunde des ältesten Osttirol, Lienz, 1975. — Idem, Aguntum — das Ende einer Stadt im Spiegel der Münzfunde, Beiträge zur römerzeitlichen Bodenforschung in Österr. 2, Wien, 1975. — *Wilhelm Alzinger*, Das Municipium Claudium Aguntum. Aufstieg u. Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977). — Idem, Aguntum und Lavant, Führer, 1985.

Brigantium: Samuel Jenny, Mitteilungen der Centralkommission, serie nouă 24 (1891). — *Adolf Hild*, Brigantium und seine Vorzeit, Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseumsvereins, 95 (1952). — *Hans Jorg Kellner*, Zur Drusus-Inschrift von Bregenz, Bericht über den 12. österr. Historikertag in Bregenz (1973), Wien, 1974. — *Bernhard Overbeck*, Geschichte des Alpenrheintales in römischer Zeit, Teil 1 Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgesch. 20, München, 1982. — Das römische Brigantium, Katalog des Vorarlberger Landesmuseums, Bregenz, 1985.

Carnuntum: Wilhelm Kubitschek și *Salomon Frankfurter*, Führer durch Carnuntum, ed. a 6-a, Wien, 1923. — *Erich Swoboda*, Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler, ed. a 4-a, Graz-Köln, 1964. Vezi și Carnuntum-Jahrbuch 1 (1956) — 8 (1963/64). — *Eduard*

Vorbeck — *Lothar Beckel*, Carnuntum, Salzburg, 1973. — Mai vezi *Hermann Vetters*, Anzeiger der phil.—hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wiss. 106 (1969) și *Manfred Kandler*, ibidem, 111 (1975). — *Herma Stiglitz* — *Manfred Kandler* — *Werner Jobst*, Carnuntum, Aufstieg u Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977). — *Eduard Vorbeck*, Carnuntum, Ein Kurzführer durch die Ausgrabungen und das Museum, Wien, 1978. — *Werner Jobst*, Provinzhauptstadt Carnuntum, Wien, 1983.

Flavia Solva: Walter Schmid, Flavia Solva, ed. a 2-a, 1917. — *Erna Diez*, Flavia Solva. Die römischen Steindenkmäler auf Schloß Seggau bei Leibnitz, ed. a 2-a, Wien, 1959. — *Walter Modrijan* u. a., 1900 Jahre Flavia Solva, Schild von Steier, Kleine Schriften 11 (1971). — Vezi și *Ekkehard Weber*, Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark, Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark, Arbeiten zur Quellenkunde 35 (1969). — *Erich Hudeczek*, Flavia Solva, Aufstieg u. Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977).

Juvavum: Olivier Klose, Max Silber, Juvavum, Führer durch die Altertumssammlungen des Museums Carolino-Augusteum in Salzburg, Wien, 1929. — *Norbert Heger*, Juvavum, Realencyclopädie Suppl. XIII (sub voce) 1973. — *Norbert Heger*, Salzburg in römischer Zeit, Salzburg, 1974. — *Werner Jobst*, Römische Mosaiken in Salzburg, Wien, 1982.

Lauriacum: Alexander Gaheis, Lauriacum, Führer durch die Altertümer von Enns, Wien, 1937. — Forschungen in Lauriacum, edit. de *Wilhelm A. Jenny, Hermann Vetters, Lothar Eckhart*, vol. 1 — 10 (1953—1975). — Enns — Lorch — Lauriacum, Festschrift, Linz, 1962. — *Ekkehard Weber*, Die rechtliche Stellung der Zivilstadt von Lauriacum, Jahrbuch d. oberösterr. Musealvereins 117 (1972). — *Hermann Vetters*, Lauriacum, Aufstieg u. Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977). — Idem, Die Laurentiuskirche von Lorch. Anzeiger d. phil.-hist. Kl. d. Österr. Akad. d. Wiss. 121 (1984). — *Rudolf Zinnhobler* (edit.), Lorch in der Geschichte, Linz, 1981. — *Lothar Eckhart*, Die Heiligen der Lorcher Basilika und die Archäologie, Oberösterr. Heimatbl. 36 (1982).

Lentia: Paul Karnitsch, Beiträge zur Topographie von Lentia, Heimatgaue, Jg. 8 (1927). — Idem, Die römischen Gebäude auf der Promenade und in der Steingasse, Jahrbuch der Stadt Linz 1951. — Idem, Ein gallorömischer Umgangstempel in der Linzer Altstadt, Jahrbuch der Stadt Linz 1954. Vezi și *Rudolf Noll*, Römischer Limes in Österreich, 21 (1958). — *Paul Karnitsch*, Die Linzer Altstadt in römischer und vorgeschichtlicher Zeit. Linzer archäologische Forschungen, vol. 1, Linz, 1962. — Mai vezi: Linzer archäologische Forschungen 1—11 (1962—1982), Sonderhefte 1—4 (1964—1972).

Magdalensberg: Rudolf Egger, Die Stadt auf dem Magdalensberg, ein Großhandelsplatz, Denkschr. d. Österr. Ak. d. Wiss. 79, Wien, 1961. — Idem, Grabungsberichte, Carinthia I, Jg. 1949—1969. — Idem, Führer durch die Ausgrabungen und das Museum auf dem Magdalensberg, ed. a 19-a, Klagenfurt, 1976. — *August Obermayr*, Kelten und Römer am Magdalensberg. Ruinen, Grabungen, Funde, Wien, 1971. — *Hermann Vetters* — *Gernot Piccottini*, Magdalensberg-Grabungsbericht 13, 14, 15, Klagenfurt, 1973, 1980, 1985. — *Gernot Piccottini*, Die Stadt auf dem Magdalensberg — ein spätkeltisches und frührömisches Zentrum im südlichen Noricum, Aufstieg u. Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977). — *Gernot Piccottini* — *Hermann Vetters*, Führer durch die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg, ed. a 3-a, Klagenfurt, 1985.

Ovilava: Ferdinand Wiesinger, Zur Topographie von Ovilava, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, vol. 21/22, Wien, 1924. — *Erich Polaschek*,

Ovilavis, Realencyclopädie, XVIII/2 (sub voce), 1942. — *Artur Betz*, Die beschrifteten römischen Steindenkmäler im städtischen Museum von Wels, Jahrbuch des Musealvereins Wels 1954. — *Gilbert Trathnigg*, Die Römerzeit, în: *Kurt Holter— Gilbert Trathnigg*, Wels von der Urzeit bis zur Gegenwart, ed. a 2-a, Wels, 1984/85.

Teurnia: Rudolf Egger, Teurnia. Die römischen und frühchristlichen Altertümer Oberkärntens, ed. a 8-a, Klagenfurt, 1979. — *Franz Glaser*, Die römische Stadt Teurnia. Ein Führer zu den Ausgrabungen und zum Museum, Klagenfurt, 1983.

Ulrichsberg: Rudolf Egger, Der Ulrichsberg. Ein heiliger Berg Kärntens, ediția a 2-a, Klagenfurt, 1976.

Veldidena: Römisches Militärlager und Zivilsiedlung. Katalog des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum, Innsbruck, 1985.

Vindobona: Eduard Nowotny, Das römische Wien und sein Fortleben, Mitteilungen des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 4 (1923). — *Erich Polaschek*, Die römische Vergangenheit Wiens, ibidem, 15 (1935). — *Alfred Neumann*, Die römischen Ruinen unter dem Hohen Markt, ed. a 3-a, Wien, 1964. — Idem, Der Raum von Wien in ur- und frühgeschichtl. Zeit, Wien, 1961. — Idem, Vindobona, Realencyclopädie, IX A 1 (sub voce), 1961. — Idem, Forschungen in Vindobona, 1948—1967, T. 1, Lager u. Lagerterritorium, Der römische Limes in Österreich 23 (1967). T. 2, Zivilstadt u. Landbezirk, ibidem 24 (1968). — Idem, Vindobona, Die römische Vergangenheit Wien, ed. a 2-a, Wien-Graz-Köln, 1980. — *Ortolf Harl*, Vindobona, Das römische Wien, Wiener Geschichtsbücher 21/22, Wien-Hamburg, 1979.

Virunum: Rudolf Egger, Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt, Wien, 1921. — Idem, Führer durch das Parkmuseum, Klagenfurt, 1952. — *Camillo Praschniker — Hedwig Kenner*, Der Bäderbezirk von Virunum, Wien, 1947. — *Hermann Vetters*, Virunum, Realencyclopädie IX/A 1 (sub voce), 1961. — Idem, Virunum, Aufstieg u. Niedergang d. röm. Welt II, 6 (1977).

Drumurile romane, comerțul și comunicații: *Walter Cartellieri*, Die römischen Alpenstraßen über den Brenner, Reschen-Scheideck und Plöckenpaß und ihre Nebenlinien, Leipzig, 1926. — *Ulrich Kahrstedt*, Studien zur politischen und Wirtschaftsgeschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus, Nachrichten der Ges. d. Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Kl. 1927. — *Erich Polaschek*, Die Tabula Peutingeriana als geopraphische Quelle für Niederösterreich, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 21 (1928). — *Ernst Pink*, Der Geldverkehr am österreichischen Donaulimes in der Römerzeit, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 25 (1932). — *Gertrud Pascher*, Römische Siedlungen und Straßen im Limesgebiet zwischen Enns und Leitha. Der römische Limes in Österreich, vol. 19, Wien, 1949. — *Herbert Jandaurek*, Oberösterr. Altstraßen — Die Straßen der Römer, Schriftenreihe der oberösterr. Straßenbaudirektion, vol. 10, Wien, 1951. — *Rudolf Noll*, Römische Siedlungen und Straßen im Limesgebiet zwischen Inn und Enns (Oberösterreich). Römischer Limes in Österreich, 21 (1958). — *Hans Malzacher*, Der norische Stahl, Carinthia I, 160 (1970). — Vezi și *Gernot Piccottini*, Das Wirtschaftsleben der Austria Romana, în: Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs, Schriften des Instituts f. Österreichkunde, Wien, 1971. — *Ekkehard Weber*, Die Straßen der Römerzeit in Österreich und die Tabula Peutingeriana, în: *Karl Gutkas — Ernst Bruckmüller*, Verkehrswege und Eisenbahnen, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 53, Wien, 1989.

Vecinii germanici. Războiul cu marcomanii și invaziile alamanilor, p. 37 și urm.: *Eduard Beninger*, Die Germanenzeit in Niederösterreich, Wien, 1934. — *Ludwig Schmidt*, Geschichte

der deutschen Stämme, II. Abteilung (Westgermanen), ed. a 2-a, 2 vol., partea 1, München, 1938 (Die Markomannen und Quaden, p. 153 și urm. partea 2, München 1940 (Die Semnonen und Alamannen, p. 3 și urm. — *G. J. Wais*, Die Alamannen und ihre Auseinandersetzung mit der römischen Welt, ed. a 2-a, Berlin, 1941. — *Willem Zwikker*, Studien zur Markussäule, Amsterdam, 1941. — *Theodor Hopfner*, Griechisch-lateinisch-deutsches Quellenbuch zur Siedlung und Geschichte der Germanen im Böhmisch-mährischen, schlesischen und Karpatenraume, Stuttgart—Prag, 1943. — *Franz Hampl*, Kaiser Marc Aurel und die Völker jenseits der Donaugrenze, Richard-Heuberger-Festschrift, Innsbruck, 1960. — *Josef Dobias*, King Maroboduus as a Politician, Klio 38 (1960). — *Anthony Birley*, Marc Aurel, Kaiser und Philosoph, München, 1968. — *Karl Lennartz*, Zwischeneuropa in den geographischen Vorstellungen und der Kriegführung der Römer in der Zeit von Caesar bis Marcus Aurelius, Bonn, 1969. — Germanen, Awaren, Slawen in Niederösterreich, Ausstellungskatalog des Niederösterr. Landesmuseums, Wien, 1977. — *Rainer Christlein*, Die Alemannen, Archäologie eines lebendigen Volkes, Stuttgart und Aalen, 1978. — *Marianne Pollak*, Die germanischen Bodenfunde des 1. — 4. Jahrhunderts nach Chr. im nördlichen Niederösterreich, Wien, 1980. — *Gerhard Langmann*, Die Markomannenkriege 166/167 bis 180, Militärhist. Schriftenereihe 43, Wien, 1981. — *Helmut Windl*, Niederösterreich nördlich der Donau in der römischen Periode, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 52, St. Pölten-Wien, 1981.

Reorganizarea provinciilor sub Dioclețian și Constantin cel Mare, p. 39 și urm.: *Rudolf Egger*, Die Ostalpen in der Spätantike, în: Das neue Bild der Antike, edit. de *H. Berve*, vol. 2, Rom-Leipzig, 1942. — *Ernst Stein*, Geschichte des spätrömischen Reiches, vol. 1 (284—476), Berlin, 1928. — *D. van Berchem*, L'armée de Dioclétian et la réforme constantinienne, Paris, 1952. — *Joseph Vogt*, Constantin der Große und sein Jahrhundert, München, 1949. — *Émilienne Demougeot*, La formation de l'Europe et les invasions barbares, 2 vol., Paris, 1969, 1979.

Creștinismul din antichitatea târzie, p. 41 și urm.: *Fritz Kaphahn*, Zwischen Antike und Mittelalter. Das Donau-Alpenland im Zeitalter Sankt Severins, München, 1947 (monografie plină de idei, dar destul de problematică din pricina concepției generale). — *Rudolf Noll*, Frühes Christentum in Österreich, Wien, 1954 (sinteză clară, cu indicarea izvoarelor scrise și a rezultatelor săpăturilor arheologice). — *Ignaz Zibermayr*, Noricum, Baiern, Österreich, ed. a 2-a, Graz-Wien, 1956 (îndeosebi privind legenda Sf. Florian și tradiția de la Lorch). — Vezi și *Adolf Lippold* und *Ernst Kirsten* în: Reallexikon f. Antike und Christentum, 4 (1959), p. 166 și urm. (provinciile dunărene, creștinarea). — *Herma Stiglitz*, Römische Lager und frühmittelalterl. Siedlungen am norischen Limes, Jahreshefte des Österr. Archäolog. Instituts 46 (1961—1963). — *Rudolf Egger*, Berichte über die altchristlichen Funde in Österreich 1954—1962. Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana Ravenna 1962 (Roma, 1965). — *Kurt Reindel*, Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter, MIÖG 72 (1964). — *Friedrich Lotter*, Severinus und die Endzeit römischer Herrschaft an der oberen Donau, Deutsches Archiv 24 (1968). — Vezi și idem, ibidem 26 (1970), resp. Hist. Zeitschr. 212 (1971). — Idem, Severinus von Noricum, Legende und historische Wirklichkeit, Stuttgart, 1976. — *Friedrich Prinz*, Zur Vita Severini, Deutsches Archiv 26 (1970). — *Heinrich Koller*, Die Christianisierung des Ostalpenraumes, în: Religion und Kirche in Österreich, Schriften des Instituts f. Österreichkunde, Wien, 1972. — *István Bóna*, Severiniana, în: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (1973).

— *Peter F. Barton*, Die Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788, Wien-Köln-Graz, 1975. — *Rudolf Noll*, Neuere Funde u. Forschungen zum frühen Christentum in Österreich (1954—1974), Mitteilungen d. Österr. Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschiche 25 (1974/1975). — *Baudouin de Gaiffier*, La Vie de Saint Séverin du Norique, Analecta Bollandiana 95 (1977). — Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich im Stadtmuseum Enns (Katalog), Linz, 1982. — *Rudolf Zinnhobler*, Der heilige Severin. Sein Leben und seine Verehrung, Linz, 1982. — *Franz Glaser*, Die römische Siedlung Iuenna und die frühchristlichen Kirchen am Hemmaberg, Ein Führer, Klagenfurt, 1982. — *Rajko Bratoz*, Severinus von Noricum und seine Zeit, Denkschriften der phil.-hist. Kl. der Österr. Akad. d. Wissenschaften 165, Wien, 1983. — *Renate Pillinger*, Christenverfolgung und „Tempelsturm" in der Austria Romana, în: Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1987. — *Dorit Schön*, Orientalische Kulte im römischen Österreich, Wien-Köln-Graz, 1988.

Ediții științifice ale textului legendei Sf. Florian oferă *Bruno Krusch*, Neues Archiv 28 (1903), p. 386 sqq. și *Willibrord Neumüller*, Der hl. Florian und seine „Passio". Mitt. d. oö. Landesarchivs 10 (1971). Cf. și idem, Die Lorcher Martyrer, ibidem 11 (1974). — Cu privire la bibliografia despre Sf. Florian, vezi: *Karl Rehberger*, în: *Rudolf Zinnhobler* (edit.), Lorch in der Geschichte, Linz, 1981. Vita sancti Severini a fost editată de numeroase ori, cea mai bună ediție este cea a lui *Theodor Mommsen*, Eugippii Vita Sancti Severini (Mon. Germ. Hist., Script. in usum scholarum), Berlin, 1898. Ediții germano-latine cu numeroase indicații bibliografice și comentarii de specialitate foarte amănunțite la *Rudolf Noll*, Das Leben des heiligen Severin, Linz, 1947, respectiv Berlin, 1963. Cf. și bibliografia alcătuită de *R. Noll* în MIÖG 59 (1951), p. 440 și urm., respectiv Anzeiger der phil.-hist. Kl. d. Österr. Akad. d. Wissenschaften 112 (1975), 118 (1981) ca și lucrările pomenite mai sus ale lui *Lotter*, *Prinz* și *Bratoz*.

Sfârșitul stăpânirii romane și pătrunderile germanicilor răsăriteni, p. 43 și urm.: *Ludwig Schmidt*, Die Ostgermanen, reprintul ediției a II-a, München, 1969. — *Ernst Stein*, Histoire du Bas-Empire (476—565), Paris, 1949. — *Andreas Alföldi*, Das Ende der Römerherrschaft in Pannonien, Ungar. Bibliothek, I. Reihe, Bd. 10, 12, Berlin, 1924—1926. — *Joachim Werner*, Die Langobarden in Pannonien. Bayerische Akademie d. Wissensch., Abhandlungen, serie nouă 55 (1962). — *Herbert Mitscha-Märheim*, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren, Die Völkerwanderungszeit in Österreich, Wien, 1963. — *Friedrich Lotter*, Zur Rolle der Donausueben in der Völkerwanderungszeit, MIÖG 76 (1968). — *László Várady*, Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376—476, Amsterdam, 1969. — *Erich Zöllner*, Bevölkerung und Siedlung des österr. Raumes in der Völkerwanderungszeit, în: Siedlungs- u. Bevölkerungsgeschichte Österreichs, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1974. — La civiltà dei Longobardi in Europa. Edit. de Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 1974. — *Istvan Bóna*, Der Anbruch des Mittelalters, Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken, Budapest, 1976. — *Herwig Friesinger—Horst Adler*, Die Zeit der Völkerwanderung in Niederösterreich, Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 42/43, Wien-St. Pölten, 1979. — *Herwig Wolfram — Falko Daim* (edit.), Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. u. 6. Jahrhundert, Denkschriften der phil.-hist. Kl. d. Österr. Akad. d. Wiss. 145, Wien, 1980. — *Herwig Wolfram*, Geschichte der Goten von den Anfängen bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts, ed. a 3-a, München, 1990. — Idem, Ethnogenesen im frühmittelalterlichen

Donau- und Ostalpenraum, în: Nationes 5, Sigmaringen 1985. — Cf. și același, Die Geburt Mitteleuropas etc. (v. mai jos. cap. III !). — *Wilfried Menghin*, Die Langobarden, Archäologie und Geschichte, Stuttgart, 1985.

Despre *Favianis* (Mautern) vezi *Herma Stiglitz-Thaller* în Jahreshefte des Österr. Archäolog. Instituts 37—40, 43 (1948, 1950, 1952, 1953, 1956—58). Eadem, Führer durch das römische Mautern an der Donau, Wien, 1963. Mai mulți autori, dar îndeosebi *Ernst Karl Winter* și *Klemens Kramert* în lucrarea lor St. Severin, der Heilige zwischen Ost und West, 2 vol. Klosterneuburg (1958/59) identifică Favianis cu Heiligenstadt (Viena, circumscripția a XIX-a), și un mormânt roman târziu descoperit în biserica Sf. Iacob de acolo cu locul de veci al Sf. Severin, ceea ce trebuie respins, cf. *Karl Lechner*, Wiener Geschichtsblätter 8 (1953), p. 54 sqq și 9 (1954), p. 31 sqq.; *Alfred Neumann*, Die Ausgrabungen in der Jakobskirche in Wien-Heiligenstadt 1952/1953, în: Bonner Jahrbücher 162 (1962). — *Albrecht Aign*, Favianis und der hl. Severin, Ostbairische Grenzmarken 3 (1959), 6 (1962/63), 7 (1964/65). — Respinse sau contestate au fost și tezele lui *Johanna Haberl*, Favianis, Vindobona und Wien, Leiden, 1976. — Vezi și Der heilige Severin in Favianis, Mautern, Zwentendorf oder Wien, Baden, 1981. — Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich 1982 (Katalog), Linz, 1982. — *Harald Dickenhof*, De instituto Sti. Severini. Zur Genese der Klostergemeinschaft des hl. Severin. Zeitschr. f. bayer. Landesgesch. 46 (1983).

III, DUCATUL BAVAREZ ȘI MARCA FRANCONĂ, p. 47 și urm.

Pentru evul mediu timpuriu din istoria austriacă vezi mai ales: *Herwig Wolfram*, Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378—907, Wien, 1987 (cu trimiteri bibliografice foarte amănunțite). Mai vezi: *Herbert Mitscha-Märheim*, Zwischen Antike und Hochmittelalter, în: Unvergängliches Österreich, p. 49, îndeosebi pp. 53 sqq.; idem, Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren (ca mai sus la cap. II). Despre biserica și misionarea: *Wodka*, Kirche in Österreich, cap. II, pp. 21 sqq; III, pp. 39 sqq. Continuă să fie utilizabilă lucrarea lui *Riezler*, Geschichte Baierns I/1, ed. a 2-a (1927). O scurtă privire de ansamblu oferă *Erich Zöllner*, Zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte des österreichischen Frühmittelalters, ÖGL 5 (1961), respectiv, idem, Bevölkerung und Siedlung des österr. Raumes in der Völkerwanderungszeit (v. mai sus). Cf. și mai jos, la p. 766, lucrările consacrate istoriei colonizărilor din evul mediu dezvoltat. O serie de studii însemnate au fost publicate în volumul colectiv editat de *Karl Bosl*: Zur Geschichte der Bayern, Wege der Forschung 60, Darmstadt, 1965. — Mai vezi: Handbuch der bayerischen Geschichte, edit. de *Max Spindler*, ed. a 2-a, vol. 1, München, 1981. — Katalog Baiernzeit in Oberösterreich, Ausstellung des oberösterr. Landesmuseums Linz, 1977. — Katalog Germanen, Awaren, Slawen, Ausstellung des niederösterr. Landesmuseums, Wien 1977. — Baiern und Slawen in Oberösterreich. Probleme der Landnahme und Besiedlung. Red. v. *Kurt Holter*, Schriftenreihe des Oberösterr. Musealvereins 10, Linz, 1980. — *Herwig Wolfram*, Die Geschichte Österreichs vor der Entstehung Österreichs, Anzeiger der phil.-hist. Kl. der Österr. Akad. d. Wiss. 117 (1980). — Idem, Botschaften aus dem Meer ob der Enns. Enträtselte Bildgeschichten nach Kult- und Herrschaftsdarstellungen des frühen Mittelalters, Wien-Köln-Graz, 1984. — *Kurt Reindel*, Die Bajuwaren, Quellen, Hypothesen, Tatsachen, Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters 37 (1981).

Cu privire la izvoare (în special analele, hagiografiile, diplomele, însemnările de tradiții și diferitele grupuri de izvoare nescrise), vezi *Alphons Lhotsky*, Quellenkunde, cap. evul mediu timpuriu, pp. 143 sqq. — *Heinrich Fichtenau*, Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert, MIÖG-Erg.-Bd. 23 (1971). — *Siegfried Haider*, Die schriftlichen Quellen zur Geschichte des österreichischen Raumes im frühen und hohen Mittelalter. Die Quellen der Geschichte Österreichs. Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982. — *Fritz Felgenhauer*, Bibliographie zur Archäologie des Mittelalters in Österreich, Zeitschr. f. Archäologie des Mittelalters 8 (1980).

Originea și așezarea bavarezilor, p. 47 și urm.: *Ludwig Schmidt*, Geschichte der deutschen Stämme, Die Westgermanen, München, 1970, pp. 194 sqq.: Die Baiern. — *Ernst Klebel*, Langobarden, Baiuwaren, Slawen, Mitt. der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 69 (1939; a se consulta și pentru această problematică). — *Heinz Löwe*, Die Herkunft der Bajuwaren, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, 15 (1949, teoria suebă). — *Joseph Schnetz*, „Baias" und der Baiernname. Zwei historisch-philologische Streitfragen, ibidem, 16 (1951). — *Herbert Mitscha-Märheim*, Die Herkunft der Baiern, Mitteilungen der anthropol. Gesellschaft etc., 80 (1950, unificarea diferitelor elemente, chiar și negermanice, formând un singur neam bavarez). — *Fritz Popelka*, Die Streitfrage über die Herkunft der Baiern, Zeitschr. des Histor. Vereines für Steiermark, 43 (1952, rezumă critic difritele teorii și păreri). — *Erich Zöllner*, Die Herkunft der Agilulfinger, MIÖG 59 (1951). — *Joachim Werner*, Die Herkunft der Bajuwaren und der „östlich-merowingische" Reihengräberkreis, în: Aus Bayerns Frühzeit. Friedrich Wagner zum 75. Geburtstag. Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 62 (1962). — *Friedrich Prinz*, Herzog und Adel im agilolfingischen Bayern. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 25 (1962). (Ultimele trei lucrări au apărut și în volumul colectiv menționat mai sus: Zur Geschichte der Bayern). — Cf. și *Hertha Ladenbauer-Orel*, Linz-Zizlau, Das baierische Gräberfeld an der Traunmündung, Wien-München, 1960. — *Eduard Beninger* — *Aemilian Kloiber*, Oberösterreichs Bodenfunde aus baierischer und frühdeutscher Zeit, Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins 107 (1962). — *Ernst Schwarz*, Das Ende der Völkerwanderungszeit in Böhmen und die Herkunftsfrage der Baiern. Bohemia, Jahrb. des Collegium Carolinum, 8 (1967). — *Helmut Preidel*, Das Ende der germanischen Völkerwanderungszeit an der mittleren Donau und die Baiwaren, ibidem 10 (1969). — Neue Ausgrabungen in Bayern, edit. de *Klaus Schwarz*, München, 1970. — *Erich Zöllner*, Das Geschlecht der Agilolfinger, Mitt. des Oberöst. Landesarchivs, Erg. Bd. 2 (1978). Reprint: *Zöllner*, Probleme und Aufgaben etc., Wien, 1985. — *Jörg Jarnut*, Agilolfingerstudien. Untersuchungen zur Gesch. einer adeligen Familie im 6. u. 7. Jhdt., Monographien zur Gesch. des Mittelalters 32, Stuttgart, 1980. — Die Bayern und ihre Nachbarn, vol. 1, 2, edit. de *Herwig Wolfram, Andreas Schwarcz, Herwig Friesinger, Falko Daim*, Denkschr. d. Österr. Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl., 179, 180, Wien 1985. — *Helmut Beumann* și *Werner Schröder* (edit.), Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum, Nationes 5, iisdem (edit.), Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jhdt., Nationes 6, Sigmaringen, 1985, 1987. — Typen der Ethnogenese, vol. 1, 2, edit. de *Herwig Wolfram, Walter Pohl, Herwig Friesinger, Falko Daim*, Denkschriften der Österr. Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl., 201, 204, Wien, 1990.

Avari și slavi, p. 51 și urm.: *H. H. Howorth*, The Awars, Journal of the Royal Asiatic Society, serie nouă 21 (1889). — *Ludmil Hauptmann*, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des 6. Jahrhunderts bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts. Mitt. des Inst. f.

österr. Geschichtsforschung, 36 (1915). — *Andreas Alföldi*, Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde, Eurasia Septemtrionalis Antiqua, 9 (Helsinki, 1934). — *Josip Mal*, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, Ljubljana, 1939. — *Erich Zöllner*, Awarisches Namensgut in Bayern und Österreich, MIÖG 58 (1950). — *Herbert Mitscha-Mărheim*, Neue Bodenfunde zur Geschichte der Langobarden und Slawen im österreichischen Donauraum, Carinthia I, 143 (1953). — *Arnulf Kollautz*, Die Awaren. Schichtungen in einer Nomadenherrschaft, Saeculum, 4 (1954). — Idem, Bibliographie der hist. und archäol. Veröffentl. zur Awarenzeit, Kärntner Museumsschriften 38, Klagenfurt, 1965. — Idem și *Hisayuki Mijakawa*, Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes, Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa, 2 părți, Aus Forschung und Kunst, edit. de Geschichtsverein v. Kärnten, vol. 10, 11, Klagenfurt, 1970. — *Gyula László*, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Budapest, 1955. — *Herwig Ebner*, Von den Edlingern in Innerösterreich, Archiv f. vaterländische Geschichte u. Topographie, 47 (1956, cu un rezumat al teoriilor mai vechi). — *Dezsö Csallány*, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956. — *Milko Kos*, Zgodovina Slovencevod naselitve do petnajstega stoletja (Istoria slovenilor de la așezarea lor în țară până în secolul al XV-lea), Ljubljana, 1955. — *Lubomir Havlík*, Starí Slované v Dolních Rakousích (Vechii slavi în Austria Inferioară), Casopis spolecnosti prátel starozitností 64 (1956). — Idem, Die alten Slawen im österreichischen Donaugebiet, Österreich in Geschichte und Literatur 9 (1965). — *Gotbert Moro*, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich, Südostforschungen 22 (1963). — *Sergij Vilfan*, Rechtsgeschichte der Slowenen, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz, 1968. — *Frantisek Graus* — *Herbert Ludat*, Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, Wiesbaden, 1967. — *Herwig Friesinger*, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich, Mitt. der Prähist. Kommission der Österr. Akademie der Wissensch. 15/16, 17/18, Wien, 1974, 1977. — Idem, Die Slawen in Niederösterreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 15 (fără an). — *Hermann Baltl*, Zur karantanischen Geschichte des 6.—9. Jhdts, în: Festschr. f. Nikolaus Grass, vol. 1, Innsbruck, 1974. — *Alexander Avenarius*, Die Awaren in Europa, Bratislava, 1974. — *Falko Daim*, Die Awaren in Niederösterreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 28 (1977). — Idem, Archäologische Zeugnisse zur Geschichte des Wiener Raumes im Frühmittelalter, Wiener Geschichtsblätter 36 (1981). — Idem, Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Studien zur Archäologie der Awaren 13, Wien, 1987. — *Wolfgang H. Fritze*, Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter, Zeitschr. f. Ostforschung 28 (1979). — *Walter Pohl*, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, München, 1988.

Mai vezi și *Erwin Herrmann*, Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm, Ein Quellenbuch mit Erläuterungen, München, 1965.

Problema continuității culturii romane, p. 55 și urm.: *Alfons Dopsch*, Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung von Cäsar bis auf Karl den Großen, ed. a 2-a, 2 vol., Wien, 1923—1924. — *Erna Patzelt*, Die Kontinuitätsfrage, în: Wirtschaft u. Kultur, Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch, Baden bei Wien-Leipzig, 1938. — *Anselm Sparber*, Das Bistum Sabiona in seiner geschichtlichen Entwicklung, Brixen, 1942. — *Franz Brosch*, Agrarische Zenturien in Lorch, Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins, 92 (1947). —Idem, Romanische Quadrafluren in Ufernoricum, Jahrbuch des

oberösterr. Musealvereins, 94 (1949). — Idem, Romanische Quadrafluren im Lande Salzburg; Mitt. d. Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde, 88/89 (1948/49). — *Rudolf Egger*, Die ecclesia secundae Raetiae, Festschrift f. Paul Reinecke (Mainz, 1950). — *Karl Oettinger*, Das Werden Wiens, Wien, 1951 (afirmarea certă a continuității locuirilor, teoria Samo trebuie respinsă). — *Eugen Ewig*, Das Fortleben römischer Institutionen in Gallien und Germanien, în: Comitato Internazionale di Scienze Storiche X. Congresso Internazionale, Roma, 1955. Vol. VI. (1955, cu bogate indicații bibliografice pentru probleme de detaliu). — *Hermann Vetters*, Der Georgenberg bei Micheldorf, Oberösterreich, Jahreshefte des österr. archäolog. Instituts, XLIII (1956—1958, Beiblatt). — Idem, Tutatio, Die Ausgrabungen auf dem Georgenberg und in Micheldorf, Der römische Limes in Österreich 28, Wien, 1976. — Idem, Die Kontinuität von der Antike zum Mittelalter im Ostalpenraum, în: Die Alpen in der europäischen Geschichte des Mittelalters. Vorträge und Forschungen 10, Stuttgart, 1965. — Idem, Das Problem der Kontinuität von der Antike zum Mittelalter in Österreich, Gymnasium 76 (1969). — Idem, Zum Problem der Kontinuität im niederösterreichischen Limesgebiet, Jb. f. Landeskunde v. Niederösterreich 38 (1970). — *Erich Zöllner*, Die Lorcher Tradition im Wandel der Jahrhunderte, MIÖG 71 (1963), respectiv o versiune nouă în: *Rudolf Zinnhobler*, Lorch in der Geschichte, Linz, 1981. — *Karl Finsterwalder*, Romanische Vulgärsprache in Rätien und Norikum von der römischen Kaiserzeit bis zur Karolinger-epoche, Festschr. Karl Pivec, Innsbrucker Beiträge z. Kulturwissensch. 12 (1966). — *Friedrich Prinz*, Salzburg zwischen Antike und Mittelalter, Frühmittelalterliche Studien 5 (1971). — Idem, Bayern, Salzburg und die Frage der Kontinuität zwischen Antike und Mittelalter, Mitt. der Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde 115 (1975). — Cu privire la tradiția de la Lorch vezi și Mitt. des Oberösterr. Landesarchivs 11 (1974) și *R. Zinnhobler* (edit.), Lorch in der Geschichte, Linz, 1981. — *Joachim Werner* u. *Eugen Ewig* (edit.), Von der Spätantike zum frühen Mittelalter, Vorträge und Forschungen 25, Sigmaringen, 1979. — *Heinrich Koller*, Das Kontinuitätsproblem im Salzburger Raum, Berichte zur deutschen Landeskunde 73 (1979). — *Dieter Messner* (edit.), Das Romanische in den Ostalpen, Vorträge u. Aufsätze, Sitzungsberichte der Österr. Akad. d. Wiss. 442, Wien, 1984.

Regatul franc și misionarismul creștină din evul mediu timpuriu, p. 59 și urm.: *Heinz Löwe*, Die fränkische Reichsgründung und der Südosten, Stuttgart, 1937. — *Franz Juraschek* und *Wilhelm A. Jenny*, Die Martinskirche in Linz, Linz, 1949. — *Erich Zöllner*, Woher stammte der heilige Rupert? Mitt. des Instituts f. österr. Geschichtsforschung, 57 (1949, respectă în punctele esențiale tradiția de la Salzburg). — Idem, Der bairische Adel und die Gründung von Innichen, ibidem, 68 (1960). — *Theodor Schieffer*, Angelsachsen und Franken, Akademie der Wissenschaften und d. Literatur, Mainz, Abhandlungen der Geistes- u. sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1950, Nr. 10. — Idem, Winfried-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas, Freiburg, 1954. — *Günther Haseloff*, Der Tassilokelch, München, 1951. — *Heinz Löwe*, Ein literarischer Widersacher des Bonifatius. Virgil von Salzburg und die Kosmographie des Aethicus Ister. Akademie der Wissenschaften und der Literatur (Mainz), Abhandlungen etc., 11. Jg., 1951. — *Ignaz Zibermayr*, Die Rupertlegende, MIÖG 62 (1954, pune la îndoială tradiția de la Salzburg). — *Hermann Vetters*, Die Grabungen im Salzburger Dom in den Jahren 1955 bis 1958, Kunstchronik, 11 (1958). — Idem, Die mittelalterlichen Dome zu Salzburg, în: Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Frühmittelalters, Graz-Köln, 1962. — Idem, Die mittelalterlichen Dome in Salzburg, Frühmittelalterliche Studien 5 (1971). — *Franz Fuhrmann*, Die romanischen Dome zu

Salzburg, în: Der Dom zu Salzburg. Symbol und Wirklichkeit, Salzburg, 1959. — *Willibrord Neumüller* und *Kurt Holter*, Der Codex·Millenarius, Linz, 1959. — *Heinrich Fichtenau*, Die Urkunden Herzog Tassilos III. und der „Stiftsbrief" von Kremsmünster, MIÖG 71 (1963). — *Herwig Wolfram*, Das Fürstentum Tassilos III., Herzogs der Bayern, Mitt. der Gesellsch. f. Salzburger Landeskunde 108 (1968). — Idem, Der Zeitpunkt der Bischofsweihe Virgils von Salzburg, MIÖG 79 (1971). — Idem, Der heilige Rupert und die antikarolingische Adelsopposition, MIÖG 80 (1972). — *Herbert Klein*, Salzburg an der Slawengrenze, Südostdeutsches Archiv 11 (1968). — *Franz Pagitz*, Virgil als Bauherr der Salzburger Dome, Mitt. der Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde, 109 (1969). — *Siegfried Haider*, Zur Baugeschichte des Salzburger Virgil-Domes, MIÖG 80 (1972). — *Hans Bachmann*, Studien z. Entstehung d. in der Notitia Arnonis genannten Kirchen Tirols 1, 2, MIÖG 81, 82 (1973, 1974). — Vezi și *Heinrich Koller*, Christianisierung des Ostalpenraumes (ut supra, p. 753). — Idem, Zur Gründung des Klosters Kremsmünster, Jahrbuch d. Musealvereines Wels 23 (1981). — 1200 Jahre Dom zu Salzburg 774—1974, Salzburg, 1974. — Cremifanum 777—1977. — Festschrift z. 1200 Jahrfeier des Stiftes Kremsmünster, edit. de oö. Landesarchiv etc., Mitt. des Oberösterr. Landesarchivs 12, 1977. — Die Anfänge des Klosters Kremsmünster, red. v. *Siegfried Haider*, Mitt. des Oberösterr. Landesarchivs, Erg. Bd. 2, 1978. — *Hans-Dietrich Kahl*, Zur Rolle der Iren im östlichen Vorfeld des agilolfingischen u. frühkarolingischen Baiern, Die Iren und Europa im frühen Mittelalter, edit. de *Heinz Löwe*, vol. 1, Stuttgart, 1982. — *Heinrich Koller*, Die Iren und die Christianisierung der Baiern, ibidem. — *Heinz Dopsch* — *Roswitha Juffinger* (edit.), Virgil von Salzburg, Missionar und Gelehrter (Symposium 1984), Salzburg, 1985. — *Franz Glaser* — *Kurt Karpf*, Ein karolingisches Kloster. Baierisches Missionszentrum in Kärnten (Molzbichl), Wien, 1988.

Vezi și: Salzburg im 8. Jahrhundert (Contribuții semnate de *Andreas Lippert, Friedrich Prinz, Herwig Wolfram, Helmut Beumann, Kurt Reindel, Heinz Löwe, Hans Sedlmayr, Kurt Holter)*, Mitt. d. Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde 115 (1975). — Mai vezi St. Peter Salzburg, Katalog der Landesausstellung Salzburg 1982. — *Eberhard Zwink (*edit.), Frühes Mönchtum in Salzburg, Salzburg Diskussionen 4, Salzburg, 1983.

Sfârșitul ducatului Agilolfilor, p. 63 și urm.: *Mărcile carolingiene din sud-est*, p. 65 și urm. *Ernst L. Dümmler*, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches, AÖG 10 (1853). — Idem, Geschichte des ostfränkischen Reiches, ed. a 2-a, 3 vol., Leipzig, 1887—1888. — *Sigurd Abel, Bernhard Simson*, Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl dem Großen, vol. 1, ed. a 21-a, Leipzig, 1888; vol. 2, ibidem, 1883. — *Hans Pirchegger*, Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit, MIÖG 33 (1912). — *Ernst Klebel*, Die Ostgrenze des Karolingerreiches, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, 21 (1928). — Idem, Herzogtümer und Marken bis 900, Deutsches Archiv, 2 (1938). — *Francis Dvornik*, Les Légendes de Constantin et de Méthode, vues de Byzance, Paris, 1933. — *Heinz Zatschek*, Wie das erste Reich der Deutschen entstand. Staatsführung, Reichsgut und Ostsiedlung im Zeitalter der Karolinger, Prag, 1940. — *Jan Dekan*, Rísa Velkomoravská. Slovenské Dejiny II (Moravia Mare. Istoria slovacă, vol. II), Bratislava, 1951. — *Josef Cibulka*, Velkomoravsky kostel v Modré u Velehradu a zacátky krestanství na Morave (Biserica Moraviei Mari de la Modra la Velchrad și începuturile creștinismului în Moravia; cu un rezumat amănunțit în lb. germană), Praga, 1958. — *Josef Poulík*, Die neuesten Entdeckungen aus Hauptburgen des Großmährischen Reiches, Jahrbuch f. fränk. Landesforschung, 19 (1959). — *Franz Grivec*, Konstantin und Method, Lehrer der Slaven, Wiesbaden, 1960. — *Franz Zagiba*, Die bairische

Slawenmission und ihre Fortsetzung durch Kyrill und Method. Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas, serie nouă 9 (1961). — Idem, Zur Geschichte Kyrills und Methods und der bairischen Ostmission (Forschungsbericht), ibidem. — *Michael Mitterauer*, Karolingische Markgrafen im Südosten. AÖG 123 (1963). — Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slawen. Edit. de *M. Hellmann* u. a., Köln-Graz, 1964. — *Heinrich Koller*, Enns und Wien in der Karolingerzeit, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 36/1 (1964). — *Kurt Reindel*, Bayern im Karolingerreich, în: Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben, vol. 1, Persönlichkeit und Geschichte, Düsseldorf (1965). — *Josef Deér*, Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches, ibidem. —*Arnulf Kollautz*, Awaren, Franken u. Slawen in Karantanien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission, Carinthia I, 156 (1966). —*Helmut Preidel*, Das Großmährische Reich im Spiegel der neueren tschechischen Literatur, Österr. Osthefte 8 (1966). —*Peter Csendes*, Zu den Awarenkriegen unter Karl d. Großen, Unsere Heimat 41 (1970). — *Wilhelm Störmer*, Adelsgruppen im früh- und hochmittelalterlichen Bayern, München, 1972. — *Herwig Wolfram*, Die Karolingerzeit in Niederösterreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 46, St. Pölten, 1980. — Idem, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Wien-Köln-Graz, 1979. — *Heinz Dopsch*, Passau als Zentrum der Slawenmission. Ein Beitrag zur Frage des „Großmährischen Reiches", Südostdeutsches Archiv 28/29 (1985/86). — Idem (edit.) Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius, Salzburg, 1986.

Năruirea mărcilor carolingiene sub năvălirea ungurilor, p. 71 și urm.: *Rudolf Lüttich*, Die Ungarnzüge in Europa im zehnten Jahrhundert, Berlin, 1910 (Eberings Historische Studien, Nr. 84). — *Bálint Hóman*, Geschichte des ungarischen Mittelalters, vol. 1, Berlin, 1940. — *Gina Fasoli*, Le incursioni ungare in Europa nel secolo X, Firenze, 1945. — *Kurt Reindel*, Die bayerischen Luitpoldinger 893—989 (Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, serie nouă 11), München, 1953. — *Thomas von Bogyay*, Lechfeld, Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Gehalt und Folgen der Ungarnzüge, München, 1955. — *Michael Mitterauer*, Wirtschaft und Verfassungin der Zollordnungvon Raffelstetten. Mitt. des oberösterr. Landesarchivs 8 (1964). — *István Dienes*, Die Ungarn um die Zeit der Landnahme, Budapest, 1972.

Pentru cultura Köttlach, v. *Richard Pittioni*, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Brünn-München-Wien, 1943.

IV. BABENBERGII ȘI CONSTITUIREA ȚĂRILOR AUSTRIECE, p. 74 și urm.:

Bibliografia problemelor generale ale evului mediu dezvoltat din Austria: *Georg Juritsch*, Geschichte der Babenberger und ihrer Länder, Innsbruck, 1894 (important pentru culegerile de materiale și fapte, în rest, însă, în multe privințe complet depășit). — *Viktor Hasenöhrl*, Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrhundert, AÖG 82 (1895). — *Otto Brunner*, Land und Herrschaft. Grundfragen der Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, ed. a 5-a, Wien, 1965. — *Otto H. Stowasser*, Das Land und der Herzog, Wien, 1925. — *Karl Lechner*, Grafschaft, Mark und Herzogtum, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 20 (1926). — Idem, Die Babenberger und Österreich, Sammlung „Der Bindenschild", Heft 6, Wien, 1947 (rezumat concis cu o apreciere specială a istoriei colonizărilor și a celei constituționale). — Idem, Die territoriale Entwicklung von Mark und

Herzogtum Österreich, Unsere Heimat, 24 (1953). — Idem, Die Bildung des Territoriums und die Durchsetzung der Territorialhoheit im Raum des östlichen Österreich, Vorträge und Forschungen 14 (1971). — Idem, Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976—1246, ed. a 3-a, Wien-Köln-Graz, 1985. — *Fritz Eheim*, Zur Geschichte der Beinamen der Babenberger, Unsere Heimat, 26 (1955). — *Michael Mitterauer*, Zur räumlichen Ordnung Österreichs in der frühen Babenbergerzeit, MIÖG 78 (1970). — Idem, Formen adeliger Herrschaftsbildung im hochmittelalterlichen Österreich, MIÖG 80 (1972). — *Othmar Hageneder*, Das Werden der österreichischen Länder, în: Der österreichische Föderalismus, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1969. — *Peter Feldbauer*, Der Herrenstand in Oberösterreich, Ursprünge, Anfänge, Frühformen, Wien, 1972. — *Karl Gutkas*, Die Babenberger in Österreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 13 / 14, ed. a 2-a, St. Pölten-Wien, 1977. Mai vezi contribuțiile lui *Lechner*, *Zöllner* și *Eheim* în *Hugo Hantsch* (ed.), Gestalten der Geschicke Österreichs.

1000 Jahre Babenberger in Österreich, Katalog der Ausstellung in Stift Lilienfeld, Wien, 1976. — Babenberger-Forschungen, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 42 (1976). — *Erich Zöllner*, 1000 Jahre Österreich? Die Babenberger und ihre Epoche. Almanach d. Österr. Akademie d. Wissenschaften 126 (1976). — Das babenbergische Österreich (976—1246), Schriften des Inst. f. Österreichkunde 33 (1978). — Die Kuenringer, Das Werden des Landes Niederösterreich, Katalog der Ausstellung in Stift Zwettl, Wien, 1981.

Contribuții însemnate la istoria epocii Babenbergilor conțin și primele volume ale istoriei regionale consacrate landurilor Austria Inferioară și Stiria editate de *Max Vancsa* (1905) respectiv *Hans Pirchegger* (ed. a II-a, 1936). — Vezi și *Othmar Hageneder*, Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zu Beginn des 15. Jahrhunderts, Graz-Wien-Köln, 1967. Pentru izvoare, vezi și *Alphons Lhotsky*, Quellenkunde, cap. evul mediu dezvoltat, pp. 164 sqq., apoi idem, Aufsätze und Vorträge, vol. I sqq., 1970 sqq. *Siegfried Haider*, Die schriftlichen Quellen *(vezi mai sus p. 756)*. —Cf. și *Heinrich Fichtenau*, Herkunft und Bedeutung der Babenberger im Denken späterer Generationen, MIÖG 84 (1976).

Probleme de bază ale acestei epoci și ale celei următoare sunt tratate în lucrarea: Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen, vol. 1 *Peter Feldbauer*, Herren und Ritter, vol. 2 *Herbert Knittler*, Städte und Märkte, vol. 3, *Ernst Bruckmüller*, Täler und Gerichte, *Helmuth Stradal*, Die Prälaten, *Michael Mitterauer*, Ständegliederung und Ländertypen. Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien, Wien, 1973.

Diplomele Babenbergilor sunt înregistrate la *Georg Meiller*, Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Österreichs aus dem Hause Babenberg, 2 vol., Wien, 1850. Diplomele cu sigilii sunt editate integral în Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, vorbereitet von *Oskar Mitis*, bearbeitet von *Heinrich Fichtenau* und *Erich Zöllner*, vol. I, II (Wien, 1950—1955), sigiliile Babenbergilor sunt tratate în vol. III (1954) de *Oskar Mitis*, completate și introduse de *Franz Gall*, vol. IV / 1 (1968) izvoare complementare, în colaborarae cu *Heide Dienst*, editate de *Heinrich Fichtenau*. Mai vezi *Oskar Mitis*, Studien zum älteren österreichischen Urkundenwesen, Wien, 1912. *Fichtenau*, Urkundenwesen in Österreich (v. mai sus, p. 756), pp. 134 sqq. Principalele izvoare narative, analele mănăstirilor austriece, se află în vol. IX, Scriptores *in folio*, al seriei Monumenta Germaniae Historica (Hannover, 1851, reeditat 1963).

Recucerirea mărcii și începuturile Babenbergilor în Austria, p. 74 și urm.: *Karl Uhlirz*, Untersuchungen zur Geschichte Kaiser Ottos II. (îndeosebi nr. III), MIÖG Erg. Bd. 6 (1901). — *Robert Holtzmann*, Geschichte der sächsischen Kaiserzeit, München, 1941. — *Oskar Mitis*, Eine Gedenkstiftung für Babenberger im Verbrüderungsbuch des Klosters Reichenau (articolul conține o atitudine precaută față de genealogia primilor Babenbergi), MIÖG 57 (1949). — *Franz Tyroller*, Die Ahnen der Wittelsbacher, München, 1950/51 (Luitpold I este prezentat ca fiu al ducelui Arnulf). — *Karl Lechner*, Beiträge zur Genealogie der ältesten österreichischen Markgrafen, MIÖG 71 (1963). — *Helga Marco*, Die älteren Babenberger im Spiegel der zeitgenössischen und nahzeitlichen Historiographie, Area and Culture Studies 24 (Tokio, 1974).

Numele „Österreich" [Austria], p. 76 și urm.: *Richard Müller*, Der Name Österreich, Blätter des Vereins f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 35 (1901). — *Alphons Lhotsky*, Ostarrichi, Wien, 1947. — *Leo Santifaller*, Über die Ostarrîchi-Urkunde vom 1. November 996, Wien, 1948. Vezi și *Erich Zöllner*, Perioden der österr. Geschichte und Wandlungen des Österreichbegriffs bis zum Ende der Habsburgermonarchie, în: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, edit. de *Adam Wandruszka* și *Peter Urbanitsch*, vol. 3/1, Wien, 1980. Reprint în: *Erich Zöllner*, Probleme und Aufgaben der österr. Geschichtsforschung, Wien, 1984. — Idem, Der Österreichbegriff. Formen und Wandlungen in der Geschichte (Österreich-Archiv), Wien, 1988. — *Heinrich Appelt*, Zur diplomatischen Beurteilung der Ostarrîchi-Urkunde, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 42 (1976). Reprint în *Appelt*, Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft, Ges. Studien, MIÖG. Erg. -Bd. 28 (1988). — Ostarrichi (Katalog d. Gedenkstätte Neuhofen), Neuhofen, 1980.

Consolidarea mărcii Babenbergilor, p. 77 și urm.: *Hans Hirsch*, Zur Entwicklung der böhmisch-österreichisch-deutschen Grenze, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte der Deutschen in Böhmen, I (1926). — Idem, Die Entstehung der Grenze zwischen Niederösterreich und Mähren, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung, 1 (1937). — *Karl Bednar*, Zur ältesten Besitzgeschichte des Neumarkgebietes, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 21/II (1928), 22 (1929). — *Bálint Hóman*, König Stephan I., der Heilige, Breslau, 1941. — *Karl Bosl*, Die Markengründungen Kaiser Heinrichs III. auf bayerisch-österreichischem Boden, Zeitschr. f. bayerische Landesgeschichte, 14 (1944). — *Karl Lechner*, Die Anfänge des Stiftes Melk und des St. Kolomankultes, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 29 (1944—1948). — Idem, Beiträge zur älteren Besitzgeschichte des Klosters Melk, ibidem 36/1 (1964). — Der Heilige Altmann, Bischof von Passau. Festschr. z. 900-Jahr-Feier 1965, Göttweig, 1965. — *Otto Holzer*, Die Grenzen Österreichs und Südmährens, Unsere Heimat 37 (1966). — *Herbert Mitscha-Märheim*, Die Gebeine der ältesten österreichischen Markgrafen aus dem Sarkophag in der Stiftskirche von Melk, Österreich in Geschichte u. Literatur 13 (1969). — *Johann Jungwirth*, Die Babenberger-Skelette in Stift Melk und ihre Identifizierung, Annalen des Naturhist. Museums Wien 75 (1971). — Idem, Fortschritte bei der Identifizierung d. in Melk beigesetzten Babenberger, Mitt. d. Anthrop. Ges. 107 (1977). — *Leopold Auer*, Zum Kriegswesen unter den früheren Babenbergern, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 42 (1976). — Idem, Die Schlacht bei Mailberg am 12. Mai 1082, Militärhist. Schriftenreihe 31, ed. a 2-a. (1984).

Margravul Leopold al III-lea și desăvârșirea principatului teritorial, p. 82 și urm.: St. Leopold. Festschrift des Augustiner Chorherrenstiftes Klosterneuburg, edit. de *Siegfried Wintermayr* (Klosterneuburg, 1936). — *Hermann Maschek*, Heinrich IV. und die Gründung

des Chorherrenstiftes Klosterneuburg, MIÖG 47 (1933). — *Karl Lechner*, Die Gründung des Klosters Maria Zell im Wienerwald und die Besitzgeschichte seiner Stifterfamilie, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 26 (1936). — *Hans Wolf*, Die Anfänge des Stiftes Klosterneuburg, ibidem, 29 (1944—1948). — *Helga Marco*, Markgraf Leopold der Heilige im Spiegel der zeitgenössischen und nahzeitlichen Historiographie. Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg, serie nouă 2 (1962). — *Heide Dienst*, Babenberger-Studien. Niederösterr. Traditionsnotizen als Quellen für die Zeit Markgraf Leopolds III. Wiener Dissertationen aus dem Gebiete der Geschichte 7, Wien, 1966. — Eadem, Dominus vir. Von der Herzogin Markgräfin Agnes und anderen adeligen Frauen des Mittelalters, în: Das ewige Klischee, Wien-Köln-Graz, 1981. — Eadem, Niederösterreichische Pfarren im Spannungsfeld zwischen Bischof und Markgraf nach dem Ende des Investiturstreites, MÖSTA 34 (1981). — Eadem., Agnes, Herzogin-Markgräfin, Ehefrau und Mutter, Wien, 1985. — *Paul Uiblein*, Die Kanonisation des Markgrafen Leopold und die Wiener Universität, Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg, serie nouă 13 (1985). — *Georg Wacha*, Leopold III., der Heilige, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 13 / 14, Wien-St. Pölten, 1976 — *Helene Grünn — Franz Oswald — Hans Gruber* (edit.), Leopold III. und die Babenberger, St. Pölten, 1975. — Der hl. Leopold, Landesfürst und Staatssymbol, (Ausstellungskat.) Klosterneuburg, 1985.

Ducatul Austria, p. 83 și urm.: Cu privire la transformarea Austriei în ducat și la *Privilegium minus* există o bibliografie extrem de bogată. În acest loc se enumeră numai analizele cele mai importante de dată mai recentă. *Privilegium minus* a fost editat de mai multe ori, între altele în Monumenta Germaniae Constitutiones I (1898), p. 220, nr. 159, apoi la *Wilhelm Erben*, Das Privilegium Friedrichs I. für das Herzogtum Österreich, Wien, 1902, Urkundenbuch z. Gesch. d. Babenberger IV, 1 (1968), p. 147, nr. 803. Cf. și: *Friedrich Güterbock*, Barbarossas Privileg für das Herzogtum Österreich, Historische Zeitschrift, 146 (1933). — *Harold Steinacker*, Der Streit um das Privilegium minus und die methodische Lage der Diplomatik, ibidem, 150 (1934). — *Konrad Josef Heilig*, Ostrom und das deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Die Erhebung Österreichs zum Herzogtum 1156 und das Bündnis zwischen Byzanz und dem Westreich. Schriften des Reichsinstituts f. ältere deutsche Geschichtskunde, 2 (1944). — *Theodor Mayer*, Das österreichische Privilegium minus, Mitt. des oberösterreichischen Landesarchivs, 5 (1957). — *Heinrich Fichtenau*, Von der Mark zum Herzogtum. Grundlagen und Sinn des „Privilegium minus" für Österreich (Österreich-Archiv), ed. a 2-a, Wien, 1965. — *Heinrich Appelt*, Die Erhebung Österreichs zum Herzogtum, Blätter f. deutsche Landesgeschichte, 95 (1959). — Idem, Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich, ed. a 2-a, Wien-Köln-Graz, 1976. În studiile citate mai sus se află rezumate cu claritate rezultatele cercetărilor științifice de până la ele. Mai vezi și *Max Weltin*, Die „tres comitatus" Ottos von Freising und die Grafschaften in der Mark Österreich, MIÖG 84 (1976). — *Erich Zöllner*, Das Privilegium minus und seine Nachfolgebestimmungen in genealogischer Sicht, MIÖG 86 (1978), retipărit în: *Zöllner*, Probleme und Aufgaben (1984).

Perioada de înflorire a Austriei babenbergice, p. 87 și urm.: Diploma de la Georgenberg a fost publicată ultima oară în Babenberger Urkundenbuch, I, p. 85, nr. 65, cu indicarea publicărilor anterioare și a numeroaselor scrieri consacrate documentului. O traducere germană a acestuia la *Muchar*, Geschichte der Steiermark, vol. 4 (1848), p. 521.

Norbert Kneller, Des Richard Löwenherz' deutsche Gefangeschaft (se tipăresc izvoarele principale pentru acest eveniment), Stimmen aus Maria Laach. Erg.-Heft 57—59 (1893). —

Albert Schreiber, Drei Beiträge zur Geschichte der deutschen Gefangenschaft des Königs Richard Löwenherz, Historische Vierteljahrsschrift, 26 (1931). — *Karl Lechner*, Wappen und Farben des Gaues Niederdonau in ihrer historischen Entwicklung, St. Pölten, 1942. — *Franz Gall*, Die „Herzoge" von Mödling, AÖG 120 (1953). — *Karl Oettinger*, Die Entstehung von Lilienfeld, în: Festschrift zum 800 Jahrgedächtnis des Todes Bernhards von Clairvaux, Wien-München, 1953. — *Hermann Watzl*, Das Stift Heiligenkreuz. Seine geschichtliche Sendung, ed. a 2-a, 1952. — *Hermann Krabbo*, Die Versuche der Babenberger zur Gründung einer Landeskirche in Österreich, AÖG 93 (1905). — *Herta Hageneder*, Die Beziehungen der Babenberger zur Kurie in der ersten Hälfte des 13. Jhdts., MIÖG 57 (1967). — Das Wiener Stadtrecht von 1221, Wiener Geschichtsblätter 26 (1971, Sonderheft). — *Isnard W. Frank*, Zur Gründungsgeschichte des Wiener Dominikanerklosters, Festschr. f. Franz Loidl 2 (1970). — *Heide Dienst*, Dominus Sintram Leopoldi ducis ministerialis, Zur Frühgeschichte eines Landgerichts in Niederösterreich, Unsere Heimat 44 (1973). — Eadem, Zum Grazer Vertrag von 1225 zwischen Herzog Leopold VI. und König Andreas II. von Ungarn, MIÖG 90 (1982). — *Peter Csendes*, Die Stadtrechtsprivilegien Friedrichs II. für Wien, Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters 43 (1987).

Criza și sfârșitul principatului babenberg, p. 91 și urm.: *Adolf Ficker*, Herzog Friedrich II., der letzte Babenberger, Innsbruck, 1884. — *Gustav Strakosch-Grassmann*, Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242, Innsbruck, 1893. — *Florian Thiel*, Kritische Untersuchungen über die im Manifest Friedrichs II. 1236 gegen Friedrich von Österreich vorgebrachten Anklagen. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft, vol. 1, Prag, 1905. — *O. H. Stowasser*, Das Tal Wachau und seine Herren von Kuenring, Wien, 1926. — *Oswald Redlich*, Die Pläne einer Erhebung Österreichs zum Königreich, Zeitschrift des hist. Vereins f. Steiermark, 26 (1931). — *Karl Hans Ganahl*, Versuch einer Geschichte des österreichischen Landrechtes, MIÖG Erg. Bd. 13 (1935). — *Karl Brunner*, Zum Prozeß gegen Herzog Friedrich II. von 1236, MIÖG 78 (1970). — *Heide Dienst*, Die Schlacht an der Leitha 1246, Militärhistorische Schriftenereihe 19, Wien, 1971. — *Heinrich Koller*, Das „Königreich" Österreich, Kleine Arbeitsreihe des Instituts für Europäische und Vergleichende Rechtsgeschichte an der Universität Graz, 4, Graz, 1972. — *Ursula Flossmann*, Regnum Austriae, Zeitschr. f. Rechtsgesch., Germ. Abt. 89 (1972). — *Friedrich Hausmann*, Kaiser Friedrich II. und Österreich, în: Vorträge u. Forschungen 16, Sigmaringen, 1974. — *Karl Brunner*, Die Kuenringer, Adeliges Leben in Niederösterreich, Wiss. Schriftenreihe Niederösterreich 53, St. Pölten-Wien, 1980. — *Andreas Kusternig* — *Max Weltin* (edit.), Kuenringer-Forschungen, Jahrb. f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 46/47 (1980/81). — *Peter Segl*, Ketzer in Österreich. Unters. über Häresie und Inquisition im Herzogtum Österreich im 13. und im beginnenden 14. Jhdt., Quellen u. Forschungen aus dem Gebiet d. Geschichte, serie nouă 5, Paderborn, 1984. — *Werner Maleczek*, Die Ketzerverfolgungen im österr. Hoch- und Spätmittelalter, în: Wellen der Verfolgung in der österr. Geschichte, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1985.

Începuturile separării administrative a Austriei Superioare de cea Inferioară: *Zibermayr*, Noricum etc., ed. a II-a, pp. 431 sqq. — Cu privire la lucrarea lui *Franz Pfeffer*, Das Land ob der Enns. Zur Geschichte der Landeseinheit Oberösterreichs, Linz, 1958, vezi Mitt. des oberösterr. Landesarchivs 7 (1960), pp. 125 sqq. — Mai vezi *Othmar Hageneder*, Die Anfänge des oberösterreichischen Landtaidings, MIÖG 78 (1970). — Tausend Jahre Oberösterreich, Das Werden eines Landes, 2 vol. (Ausstellungskatalog), Wels, 1983.

Istoria politică a țărilor austriece alpine în evul mediu dezvoltat, p. 95 și urm. Pentru acest capitol se recomandă în primul rând monografiile consacrate istoriei landurilor federale (v. mai sus, p. 737—738). În chip complimentar se dau aici câteva tiluri de lucrări care tratează probleme speciale ale istoriei regionale din evul mediu dezvoltat.

a) *Stiria*: *Fritz Posch*, Die Entstehung des steirischen Landesfürstentums, MIÖG 59 (1951). — Idem, Die Entwicklung der Steiermark bis zum Erbanfall an die Babenberger, Katalog d. Babenbergerausstellung 1976. — *Heinrich Appelt*, Die Entstehung des Landes, în: Die Steiermark, Land, Leute, Leistung, Graz, 1956. — *Hans Pirchegger*, Landesfürst und Adel in der Steiermark während des Mittelalters, 1, Graz, 1951. — *Heinz Dopsch*, Zur Entstehung des steirischen Herrenstandes, Veröffentl. des Verbandes österr. Geschichtsvereine 18 (1970). — *Gerhard Pferschy* (edit.), Das Werden der Steiermark, Die Zeit der Traungauer, Graz-Wien-Köln, 1980. — Mai vezi *Heinrich Appelt*, Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft MIÖG Erg. — Bd. 28 (1988 pp. 206 sqq. Stiria).

b) *Carintia*: *Martin Wutte*, Die territoriale Entwicklung Kärntens, Erläuterungen z. hist. Atlas der Alpenländer, 1/4 (1929). — *August Jaksch*, Geschichte Kärntens bis 1335, 2 vol., Klagenfurt, 1928/29. — *Ernst Klebel*, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich, Carinthia I, 150 (1960). — *Wilhelm Neumann*, Grundlinien der Landesbildung in Kärnten, ÖGL 6 (1962). — *Gotbert Moro*, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich, Südostforschungen 22 (1963). — *Karl-Engelhardt Klaar*, Die Herrschaft der Eppensteiner in Kärnten, Klagenfurt, 1966 = Archiv f. vaterländ. Geschichte u. Topographie 61. — *Wilhelm Neumann*, Bamberg und Kärnten, Südostdeutsches Archiv 10 (1967). — *Heinz Dopsch*, Die Grafen von Heunburg, Carinthia I, 160 (1970). — Idem, Adel u. Kirche als gestaltende Kräfte in der frühen Geschichte des Südostalpenraumes, Carinthia I, 166 (1976). — *Gustav Adolf v. Metnitz*, Die mittelalterlichen Führungsschichten in Kärnten, ibidem. — *Alfred Ogris*, Die Bürgerschaft in den mittelalterlichen Städten Kärntens bis zum Jahre 1335. Das Kärntner Landesarchiv 4, Klagenfurt, 1974. — *Heinrich Appelt*, Das Herzogtum Kärnten und die territoriale Staatsbildung im Südosten, Carinthia I, 166 (1976). — *Evelyne Webernig*, Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit, Das Kärntner Landesarchiv 10, Klagenfurt, 1983.

Cu privire la instalarea ducilor există numeroase studii; aici se oferă numai o selecție: *Paul Puntschart*, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten (lucrarea clasică, de bază pentru această temă), Leipzig, 1899. — *Emil Goldmann*, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter in den slowenischen Stammesverband, Breslau, 1903. — *Ernst Klebel*, Von den Edlingern in Kärnten, Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topographie, 28 (1942). — *Georg Graber*, Schwabenspiegel und Einritt am Fürstenstein, Carinthia I, 132 (1942). — Idem, Der Karnburger Fürstenstein in Licht und Dunkel der Geschichte, Carinthia I, 147 (1957). — *Bogo Grafenauer*, Ustolicevanje koroskih vojvod in drzava karantanskih Slovencev (Instalarea ducilor în Carintia și statul slavilor carantani. Cu un rezumat german foarte amplu). Ljubljana, 1952. — *Gotbert Moro*, Zur Geschichte des Kärntner Herzogstuhles, Carinthia I, 157 (1967; v. și studiile de continuare din același volum). — Idem, Zur Zeitstellung und Bedeutung des Kärntner Herzogstuhles. În: Mundart und Geschichte, Festschr. f. Eberhard Kranzmayer, Studien zur österr.-bairischen Dialektkunde 4 (1967).

c) *Craina*: *Anton Mell*, Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom 10. bis ins 13. Jahrhundert, Graz, 1888. — *Ludmil Hauptmann*, Krain, Erläuterungen zum

historischen Atlas der Alpenländer, I/4 (1929). — *Heinrich Schmidinger*, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileia bis zum Ende der Staufer (tratează și teritoriile vecine Görz, Friuli și Istria), Graz—Köln, 1954. Cf. și *Pio Paschini*, Storia del Friuli, ed. a III-a, Udine, 1975.

d) *Salzburg: Eduard Richter*, Immunität, Landeshoheit und Waldschenkungen, AÖG 94 (1906). — Idem, Erläuterungen zum historischen Atlas der Alpenländer, I/1 (1917). — *Ernst Klebel*, Der Lungau. Historisch-politische Untersuchung, Salzburg, 1960. — *Herbert Klein*, Salzburg, ein unvollendeter Paßstaat, în: Die Alpen in der europäischen Geschichte des Mittelalters. Vorträge und Forschungen 10, Stuttgart, 1965. — *Heinz Dopsch*, Burgenbau und Burgenpolitik des Erzstiftes Salzburg im Mittelalter, în: Die Burgen im deutschen Sprachraum, Vorträge u. Forschungen 19, Sigmaringen, 1976. — Vezi idem, Geschichte Salzburgs, Stadt und Land, vol. I, 1—3, Salzburg, 1981—1984.

e) *Tirol: Otto Stolz*, Geschichte der Gerichte Deutschtirols, AÖG 102 (1912). — Idem, Erläuterungen zum historischen Atlas der Alpenländer, 1/3 (1919). — *Richard Heuberger*, Vom alpinen Osträtien zur Grafschaft Tirol. Die raumpolitische Entwicklung einer Grenzlandschaft, Schlernschriften 27, Innsbruck, 1935.

f) *Vorarlberg: Josef Zösmair*, Die geschichtliche Entwicklung der alten vorarlbergischen Herrschaften und Gerichte, Erläuterungen zum hist. Atlas der Alpenländer, 1/3 (1919). — *Karl Schmid*, Graf Rudolf von Pfullendorf und Kaiser Friedrich I., Freiburg im Breisgau, 1954. — *Benedikt Bilgeri*, Geschichte Vorarlbergs, 1, Wien-Köln-Graz, 1971. — Die Montforter, Ausstellungskatalog Nr. 103 des Vorarlberger Landesmuseums, Bregenz, 1982.

Opera de colonizare din evul mediu dezvoltat, p. 111 și urm.: Și aici trimitem la monografiile istoriei regionale care tratează, în parte, foarte amănunțit istoria colonizărilor, lucru valabil îndeosebi pentru scrierile lui *Helbok* (Vorarlberg), *Pirchegger* (Stiria) și *Stolz* (Tirol). În afară de acestea există numeroase studii de specialitate consacrate unor aspecte ale colonizărilor, cele mai importante fiind scrise de *Adalbert Klaar*, *Ernst Klebel*, *Karl Lechner*, *Fritz Posch*, *Herbert Mitscha-Märheim*, *Otto Stolz* și *Hermann Wopfner*. O privire de ansamblu asupra bibliografiei de bază până pe la 1945 o alcătuiește *Karl Lechner*, Leistungen und Aufgaben siedlungsgeschichtlicher Forschung in den österreichischen Ländern mit besonderer Berücksichtigung von Niederösterreich, versiunea a II-a, lărgită, în: *Karl Lechner*, Ausgewählte Schriften, Wien, 1947. — Cf. și Siedlungs- u. Bevölkerungsgeschichte Österreichs, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1974. — *Walter Schlesinger* (edit.), Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge u. Forschungen 18, Sigmaringen, 1974. Colonizarea este așezată în cadrul unei cunoașteri generale a culturii de către *Leopold Schmidt*, Die Volkskultur der romanischen Epoche in Österreich, Mitteilungen des Kremser Stadtarchivs 1964. — În continuare oferim o selecție de lucrări mai importante:

Karl Lechner, Besiedlung und Volkstum der österreichischen Länder, în: *Nadler-Srbik*, Österreich, Erbe und Sendung, Wien, 1936. — Idem, Besiedlungs- und Herrschaftsgeschichte (des Waldviertels), în: *E. Stepan*, Das Waldviertel, vol. 7 (Geschichte), Wien, 1937. — Idem, Grundzüge einer Siedlungsgeschichte Niederösterreichs vom 7. bis zum 12. Jhdt., în: Archaeologia Austriaca 50 (1971). — *Ernst Klebel*, Forschungswege zur mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Deutschtums im Südosten, Südostdeutsche Forschungen, 3 (1938). — Idem, Die Städte und Märkte des bairischen Stammesgebietes in der Siedlungsgeschichte, Zeitschrift f. bayerische Landesgeschichte, 12 (1939). — Idem, Siedlungsgeschichte des

deutschen Südostens, Veröffentlichungen des Südostinstitutes München, Nr. 14 (1940). — *Herbert Mitscha-Märheim*, Zur ältesten Besitzgeschichte des nordöstlichen Niederösterreich, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 26 (1936). — *Adalbert Klaar*, Die Grundzüge der Siedellandschaft im österreichischen Donauraum, Südostforschungen, 2 (1937). — *Otto Stolz*, Die Ausbreitung des Deutschtums in Südtirol im Lichte der Urkunden, 4 vol., München und Berlin, 1927. — *Hermann Wopfner*, Bäuerliche Siedlung und Wirtschaft (Tirols), în: Tirol. Land, Volk und Geschichte, Alpenvereinswerk, vol. 1, München, 1933. — Idem, Tiroler Bergbauernbuch 1, Innsbruck, 1951. — *Fritz Posch*, Siedlungsgeschichte der Oststeiermark, MIÖG Erg.-Bd. 13 (1941). — Idem, Die deutsch—slawische Begegnung im Ostalpenraum und die Grundlagen des steirischen Volkstums, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 36/1 (1964). — *Eberhard Kranzmayer*, Ortsnamenbuch von Kärnten, partea I: Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt, 1956 = Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 50. — *Eberhard Kranzmayer* und *Karl Bürger*, Burgenländisches Siedlungsnamenbuch, Burgenländische Forschungen, 36, Eisenstadt, 1957. — *Heinrich Weigl*, Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich, vol. 1—8, Wien, 1964—1981. — *Karl Finsterwalder*, Tiroler Namenkunde, Sprach- und Kulturgeschichte von Personen-, Familien- und Hofnamen, Innsbruck, 1978. — *Hans Kreis*, Die Walser, Ein Stück Siedlungsgeschichte der Zentralalpen, ed. a II-a, Bern-München, 1966. — *Paul Zinsli*, Walser Volkstum in der Schweiz, in Vorarlberg, Liechtenstein und Piemont, ed. a V-a, Frauenfeld-Stuttgart, 1986. — *Kurt Klein*, Daten zur Siedlungsgeschichte der österr. Länder bis zum 16. Jahrhundert, Materialien z. Wirtschafts-u. Sozialgeschichte 4, Wien, 1980.

Viața economică în evul mediu dezvoltat, p. 118 și urm.: Dintre edițiile de izvoare trebuie menționate cele ale urbariilor austriece (Viena, 1904 și urm.), care, însă, tratează de obicei relațiile din evul mediu târziu. Concluzii retroactive, valabile și pentru perioada ultimilor Babenbergi sunt posibile în cazul urbariului principelui teritorial /al suveranului/ întrucât partea sa cea mai veche s-a constituit deja în această perioadă. Mult mai vechi este urbariul raețian de proveniență carolingiano-ottonică și care a fost valabil pentru părți din Vorarlberg (Bündner Urkundenbuch, vol. I, 1956). Un bogat material de istorie economică se ascunde în edițiile de diplome de cancelarie și de însemnări de tradiții. Contribuții însemnate la istoria economică și socială a acestei epoci se află în catalogul expoziției consacrate Babenbergilor de la Lilienfeld (1976). În continuare mai oferim câteva indicații bibliografice.

Agricultura: *Alfons Dopsch*, Die ältere Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Bauern in den Alpenländern Österreichs, Oslo, 1930. — Idem, Herrschaft und Bauer in der deutschen Kaiserzeit, Jena, 1939. — *Ernst Klebel*, Bauern und Staat in Österreich und Bayern während des Mittelalters, în: Theodor Mayer, Adel und Bauern im deutschen Staat des Mittelalters, Leipzig, 1943. — *Otto Stolz*, Die Schwaighöfe in Tirol, Innsbruck, 1930. — Idem, Rechtsgeschichte des Bauernstandes und der Landwirtschaft in Tirol und Vorarlberg, Bozen, 1949. — *Hermann Wießner*, Beiträge zur Geschichte des Dorfes und der Dorfgemeinde in Österreich, Archiv f. vaterl. Geschichte u. Topographie, 30, Klagenfurt, 1946. — *Walther Fresacher*, Der Bauer in Kärnten, ibidem, 31 (1950), 39 (1952).

Mineritul: *Heinrich v. Srbik*, Studien zur Geschichte des österreichischen Salzwesens, Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs, 12, Innsbruck, 1917. — *Otto Brunner*, Goldprägung und Goldbergbau in den Ostalpen, Numismatische Zeitschrift, 59 (1926). — *Hans Pirchegger*, Das steirische Eisen (cu o privire de ansamblu și asupra metalurgiei

carintiene), Graz, 1937. — *Otto Stolz*, Die Anfänge des Bergbaues und Bergrechtes in Tirol, Zeitschrift f. Rechtsgeschichte, German. Abt. 48 (1928). — *Hermann Wießner*, Geschichte des Kärntner Bergbaues, Archiv f. vaterländ. Geschichte u. Topographie, 32 (1950). 36/37 (1951).

Comerțul și economia urbană: *Theodor Mayer*, Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter, Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs 6, Innsbruck, 1909. — *Johannes Lahusen*, Zur Entstehung der Verfassung bairisch-österreichischer Städte. Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte, 5, Berlin u. Leipzig, 1908. — *Otto Brunner*, Das Wiener Bürgertum in Jans Enikels Fürstenbuch, MIÖG 58 (1950). Vezi și *Heinz Zatschek*, Handwerk und Gewerbe in Wien, Wien, 1949. — *Otto Stolz*, Geschichte des Zollwesens, Verkehrs und Handels in Tirol und Vorarlberg, Innsbruck, 1953. — *Herbert Hassinger*, Zollwesen und Verkehr in den österreichischenAlpenländern bis um 1300, MIÖG 73 (1965). — Idem, Die Bedeutung des Zollregals für die Ausbildung der Landeshoheit im Südosten des Reiches. Festschrift Hermann Aubin, Wiesbaden, 1965. — *Michael Mitterauer*, Zollfreiheit und Marktbereich, Studien zur mittelalterl. Wirtschaftsverfassung am Beispiel einer niederösterr. Altsiedellandschaft, Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich, 19, Wien, 1969. — *Bernhard Koch*, Das Münz- und Geldwesen Österreichs zur Babenbergerzeit. Österreichisches Bank-Archiv 24 (1976). — *Heide Dienst*, Gab es im Österreich der Babenbergerzeit Geld- und Kreditgeschäfte? ibidem. — *Ferdinand Opll*, Stadtgründung und Stadtwerdung, Bemerkungen zu den Anfängen des Städtewesens in Österreich, în: Österreichs Städte und Märkte in ihrer Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 46, Wien, 1985.

Cultura bisericească și de curte, p. 125 și urm.: Bibliografia latină și germană a educației și învățământului: *Oswald Redlich*, Die österreichische Annalistik bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts, MIÖG 3 (1882). — *Ludwig Koller*, Deutsch-österreichisches Schulwesen vor der Reformation, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, 15 (1914). — *Ernst Klebel*, Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 21 (1928). — *Hugo Hantsch*, Das frühbenediktinische Mönchtum in Österreich, în: Benediktinisches Mönchtum in Österreich, Wien, 1949. — *Paul Lehmann*, Otto von Freising. Sein Leben und seine kulturgeschichtliche Stellung, în: Altfreising, 1 (1933). — *Hans Böhm*, Walter von der Vogelweide, ed. a II-a, Stuttgart, 1949. — *Heinrich Kralik*, Wer war der Dichter des Nibelungenliedes? Wien, 1954. — *Andreas Heusler*, Nibelungensage und Nibelungenlied, 5. Ausgabe, Darmstadt, 1955. — *Heinrich Fichtenau*, Magister Petrus von Wien, MIÖG 63 (1955). — Otto von Freising. Gedenkgabe zu seinem 800. Todesjahr, edit. de *Joseph A. Fischer*, Freising, 1958. — *Leopold Grill*, Bildung und Wissenschaft im Leben Ottos von Freising, Analecta sacri ord. Cisterciensis, 14 (1958). — *Peter Classen*, Gerhoch von Reichersberg, Eine Biographie, Wiesbaden, 1960. — *Alphons Lhotsky*, Umriß einer Geschichte der Wissenschaftspflege im alten Niederösterreich, Mittelalter, Wien, 1964. — Vezi și cele trei articole despre Otto von Freising, în: *Lhotsky*, Aufsätze u. Vorträge 1, Wien, 1970. — *Helmut Engelbrecht*, Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, Früh- und Hochmittelalter, Jahresbericht 1972/73 des Bundesgymnasiums Krems, Krems, 1973. — Vezi și același, mai sus la p. 740 — *Franz-Josef Schmale*, Die österreichische Annalistik im 12. Jahrhundert, Deutsches Archiv 31 (1975). — *Fritz P. Knapp*, Literatur und Publikum im österreichischen Hochmittelalter, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 42 (1976). —

Hohenemser Studien zum Nibelungenlied, edit. de *Irmtraut Albrecht* und *Achim Masser*, Montfort 32 (1980). — *Winfried Stelzer*, Gelehrtes Recht in Österreich. Von den Anfängen bis zum frühen 14. Jahrhundert, Wien-Köln-Graz, 1982. — *Walter Pass — Helmut Birkhan* (edit.), Neidhart von Reuental, Wien, 1983. — Geschichte des Stiftes Göttweig 1083—1983. Festschr. zum 900 — Jahr-Jubiläum. Studien u. Mitt. aus dem Benediktinerorden 94 (1983). — Sancta Crux, Festschrift zum 850-Jahr-Jubiläum des Stiftes Heiligenkreuz 1133—1983, Heiligenkreuz, 1983. — *Hans Werner Goetz*, Das Geschichtsbild Ottos von Freising, Köln-Wien, 1984.

Autorii evului mediu dezvoltat austriac tratați pe scurt în acest capitol sunt prezentați mai pe larg în *Stammler*, Verfasserlexikon, vol. 1—5 (1933—1955), ediția a II-a, 1977 și urm.

Arta plastică: *Georg Swarzenski*, Die Salzburger Malerei von den ersten Anfängen bis zur Blüte des romanischen Stiles, 2 vol., Leipzig, 1908 și 1913. — *R. K. Donin*, Schöngraberns romanische Kirche, Oberhollabrunn, 1914. — Idem, Die Bettelordenskirchen in Österreich, Baden bei Wien, 1935. — *Friedrich Novotny*, Romanische Bauplastik in Österreich, Wien, 1930. — *Karl Ginhart, Bruno Grimschitz*, Der Dom zu Gurk, Wien, 1930. — *Rudolf Pühringer*, Denkmäler der früh- und hochromanischen Baukunst in Österreich, Wien, 1931. — *Wilhelm Pinder*, Die Kunst der deutschen Kaiserzeit, ed. a 3-a, Leipzig, 1940. — *Karl Oettinger*, Die Babenbergerpfalz in Klosterneuburg, MIÖG 55 (1944). — Idem, Die Grabungen von St. Stephan 1945—1948, MIÖG 57 (1949). — *Floridus Röhrig*, Der Verduner Altar, ed. a 2-a, Wien-München, 1955. — *Walter Frodl — David Talbot-Rice*, Österreichische mittelalterliche Wandmalerei, Paris, 1964. — *Elga Lanc*, Die mittelalterlichen Wandmalereien in Wien und Niederösterreichs. Corpus der mittelalterlichen Wandmalereien Österreichs 1, Wien, 1984. — *Erika Doberer*, Die Apsisreliefs von Schöngrabern im Wandel der kunstgeschichtlichen Betrachtung, Zeitschrift f. Kunst u. Denkmalpflege 38 (1984). — *Hermann Fillitz* (edit.), Schöngrabern, Internat. Kolloquium 1987, Wien, 1987.

Mai vezi și lucrările lui *Vetters* și *Fuhrmann* citate mai sus la p. 758 consacrate săpăturilor de la Salzburg, ca și *Oettinger*, Das Werden Wiens, pp. 99 sqq. și îndeosebi pp. 173 sqq. — Pentru toate domeniile artei și culturii, vezi și catalogul expoziției Babenberg din anul 1976. Mai vezi și *Leopold Schmidt*, Die Volkskultur der Babenbergerzeit, Österr. Zeitschrift f. Volkskunde 30/79 (1976). — Articolul mai sus amintit și alte articole de bază ale lui Heinrich Fichtenau se găsesc acum în: *Fichtenau*, Beiträge zur Mediaevistik, 2 vol., Stuttgart, 1975 și 1977. — Mai vezi: *Heide Dienst*, Regionalgeschichte und Gesellschaft im Hochmittelalter am Beispiel Österreichs, MIÖG Erg. -Bd. 27, Wien-Köln-Graz, 1990.

V. EVUL MEDIU TÂRZIU ȘI „STĂPÂNIREA ÎN AUSTRIA“ A HABSBURGILOR, p. 135 și urm.

O prezentare cuprinzătoare oferă vol. II (1885) și III (1888) din Istoria Austriei a lui *Alphons Huber*. Acum: *Alphons Lhotsky*, Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281—1358), Wien, 1967. Mai vezi sinteza lui *Otto Brunner*, Österreich, das Reich und der Osten im späteren Mittelalter, în: *Nadler-Srbik*, Österreich. Lucrarea însemnată de istorie constituțională a lui *Brunner*, Land und Herschaft (v. mai sus, p. 760) se bazează înainte de toate pe un material documentar din această epocă, fiind de aceea foarte valoroasă tocmai pentru această perioadă. — Vezi și *Berthold Sutter*, Die Entwicklung der Grundrechte, Ein Forschungsbeitrag etc. zu einer Geschichte d. Grundrechte in Österreich,

Wien-Köln-Graz, 1982; *Günther Hödl*, Habsburg und Österreich 1273—1493, Gestalten und Gestalt des österr. Spätmittelalters, Wien-Köln-Graz, 1988. Cu privire la izvoare, vezi îndeosebi *Lhotsky*, Quellenkunde, cap. evul mediu târziu, pp. 259 sqq. Mai vezi și același, Aufsätze und Vorträge, vol. 1—5, Wien, 1970—1976. — *Paul Uiblein*, Die Quellen des Spätmittelalters, Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982.

Habsburgii în general: *Adam Wandruszka*, Das Haus Habsburg, ed. a 5-a, Wien, 1984. Mai vezi: *Janos Kertesz*, Bibliographie zur Habsburgliteratur (Budapest, 1934). — *Michel Dugast Rouillé, Hubert Cuny, Baron Hervé Pinoteau*, Les grands mariages des Habsbourgs, Paris, 1955 (defectuos). Cu privire la genealogiile Habsburgilor din evul mediu târziu și din epoca modernă timpurie, vezi *Alphons Lhotsky*, Apis Colonna, Aufsätze und Vorträge 2, Wien, 1971. — *Walter Höflechner*, Zur Heiratspolitik der Habsburger bis zum Jahre 1526, Festschrift H. Wiesflecker, Graz, 1973. — *Brigitte Hamann* (edit.), Die Habsburger. Ein Biographisches Lexikon, Wien, 1988.

Colecția de izvoare Regesta Habsburgica (v. mai sus p. 745) este din păcate încă destul de lacunară. O lucrare, altfel destul de depășită, a principelui *Eduard Maria von Lichnowsky*, Geschichte des Hauses Habsburg, 8 vol., Viena, 1836—1844, conține documente valoroase, lista lor fiind alcătuită de *Ernst Birk* și anexate fiecărui volum în parte. Un bogat material de bază conțin volumele din colecția Regesta Imperii consacrate suveranilor din evul mediu târziu. Importante pentru istoria austriacă sunt volumele pentru secolele XIV și XV din colecția Deutsche Reichstagsakten, Ältere Reihe, vol. 1—17, 19/1, 22/1; Mittlere Reihe 3/2, München-Stuttgart, 1867—1973. Cele mai importante documente pentru istoria constituțională și administrativă a epocii sunt cuprinse în lucrarea lui *Schwind-Dopsch*, Ausgewählte Urkunden (v. mai sus, p. 745).

Alte colecții de documente: *Joseph Chmel*, Regesta chronologico-diplomatica Friderici III., Wien, 1838. — Idem, Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Kaiser Maximilians und seiner Zeit, Wien, 1845. — Idem, Aktenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I., 3 vol., Wien, 1854—1858. — *Adolf Bachmann*, Urkunden und Aktenstücke zur österr. Geschichte im Zeitalter Friedrichs III., Fontes rer. Austr. II, 42—44 (1879—1885), 46 (1892). — *Heinrich Koller*, Das Reichsregister Albrechts II., Wien, 1955. — *Alois Zauner*, Das älteste Tiroler Kanzleiregister 1308—1315, Fontes rer. Austr. II, 78 (1967).

Izvoarele narative ale acestei epoci sunt editate critic în mare parte în colecția Monumenta Germaniae Historica, autorii latini de regulă în seria Scriptores in usum scholarum; trei opere germane de mare importanță (anume Cartea principilor a lui Jans Enikel, Cronica rimată stiriană și Cronica celor 95 de stăpâniri) sunt editate în seria Deutsche Chroniken.

Lupta pentru moștenirea Babenbergilor. Regele Ottokar, p. 135 și urm.: *Ottokar Lorenz*, Geschichte Ottokars II. von Böhmen und seiner Zeit, Wien, 1866. — *Oswald Redlich*, Rudolf von Habsburg, Innsbruck, 1903 (operă-standard !). — *Václav Novotny*, Beiträge zur Geschichte Premysl Ottokars II., MIÖG 31 (1910). — Idem, Rozmach ceske moci za Premysla II. Ottakara (1253—1271) (Avântul puterii a Boemiei sub Ottokar al II-lea Premysl, 1253—1271), Praga, 1937. — *Wilhelm Wostry*, Margarete von Babenberg, în: Sudetendeutsche Lebensbilder, 1, Reichenberg, 1926. — *Hermann Meier*, Gertrud, Herzogin von Österreich und Steiermark, Zeitschr. des hist. Vereins f. Steiermark, 23 (1927). — *Hermann Wiesflecker*,

Meinhard II., Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts, Innsbruck, 1955. — *Alois Gerlich*, Landfriede und Landrecht in Österreich 1276 bis 1281, Blätter f. deutsche Landesgesch. 99 (1963). — *Kurt Peball*, Die Schlacht bei Dürnkrut am 26. August 1278, Militärhistorische Schriftenreihe 10, Wien, 1968. — *Jindrich Sebánek — Sása Duskova*, Das Urkundenwesen KönigOttokars II. von Böhmen, Archivf. Diplomatik 14, 1968. — *Frantisek Graus*, Premysl Ottokar II. — sein Ruhm und sein Nachleben, MIÖG 79 (1971). — *Max Weltin*, Zur niederösterr. Stadtministerialität im 13. Jh., Unsere Heimat, 44 (1973). — Idem, Die „Laaer Briefsammlung". Eine Quelle zur inneren Geschichte Österreichs unter Ottokar II. Premysl, Veröffentlichungen des Instituts f. österr. Geschichtsforschung 21, Wien-Köln-Graz 1975. — Idem, Das österr. Landrecht im 13. Jahrhundert im Spiegel der Verfassungsentwicklung, Vorträge u. Forschungen 23, Sigmaringen, 1977. — *Thomas Martin*, Das Bild Rudolfs von Habsburg als „Bürgerkönig" in Chronistik, Dichtung und moderner Historiographie, Blätter f. deutsche Landesgesch. 112 (1976). — 700 Jahre Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen. Ausstellungskatalog, Wien, 1978. — *Andreas Kusternig*, Die Zeit König Ottokars in Österreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 34, St. Pölten-Wien, 1978. — Idem, Erzählende Quellen des Mittelalters, Die Problematik mittelalterlicher Historiographie am Beispiel der Schlacht von Dürnkrut-Jedenspeigen 1278, Wien-Köln, 1982. — *Otto Habsburg*, Rudolf von Habsburg, ed. a III-a, Wien-München, 1984. Mai vezi îndeosebi *Max Weltin — Andreas Kusternig* (Red.), Ottokar-Forschungen, Jb. f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 44/645 (1978/1979). — *Jörg K. Hoensch*, Premysl Otakar II. von Böhmen, der goldene König, Graz, 1989. — *Peter Segl*, Ketzer in Österreich. Untersuchungen über Häresie und Inquisition im Herzogtum Österreich im 13. u. beginnenden 14. Jh., Quellen u. Forschungen aus dem Gebiet d. Geschichte, serie nouă 5, Paderborn, 1985.

Începuturile Habsburgilor în Austria, p. 142 și urm.: Pe lângă lucrarea amintită a lui Oswald Redlich despre Rudolf de Habsburg, vezi: *Alfons Dopsch*, Albrechts I. Bedeutung für die Ausbildung der Landeshoheit in Österreich, Bl. d. Vereins f. Landeskunde von Niederösterreich. Serie nouă 27 (1893). — Idem, Die Kärnten-Krainer Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Österreich, AÖG 87 (1899). — Idem, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIÖG 22 (1901). — *Heinrich Schrobe*, Der Kampf der Gegenkönige Ludwig und Friedrich, Berlin, 1902. — *Wilhelm Sidler*, Die Schlacht am Morgarten, Zürich, 1910. — *Otto H. Stowasser*, Der Ehevertrag Friedrichs des Schönen mit Isabella von Aragon, Mitt. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, 2 (1921). — *Wilhelm Erben*, Die Schlacht von Mühldorf, Graz-Wien-Leipzig, 1923. — *Alfred Hessel*, Jahrbücher des deutschen Reiches unter König Albrecht I. von Habsburg, München, 1931. — *Bruno Meyer*, Studien zum habsburgischen Hausrecht, Zeitschrift f. Schweizerische Geschichte, Jg. 25 (1945), 27 (1947), 28 (1948). — *Hans Erich Feine*, Die Territorialbildung der Habsburger im deutschen Südwesten, Zeitschr. f. Rechtsgesch., Germ. Abt. 67 (1950). — *Alfred A. Strnad*, Das Bistum Passau in der Kirchenpolitik König Friedrichs des Schönen (1313—1320), Mitt. des Oberösterr. Landesarchivs 8 (1964). — *Günther Hödl*, Friedrich d. Schöne u. die Residenz Wien, Jahrbuch d. Vereins f. d. Geschichte d. Stadt Wien 26 (1970). — *Karl Lechner*, Ursprung und erste Anfänge der burggräflich-nürnbergischen (später brandenburgischen) Lehen in Österreich, Festschr. f. Walter Schlesinger, vol. 1, Wien, 1973. — *Hanspeter Danuser*, Göllheim und Königsfelden, Zürich, 1974. — *Hans-Dieter Homann*, Kurkolleg und Königtum

im Thronstreit von 1314—1330, Neue Schriftenreihe des Stadtarchivs München 56, München, 1974.

Asupra începuturilor Confederației elvețiene există o literatură foarte bogată, despre actualul stadiu al cercetării vezi *Bruno Meyer*, Die Entstehung der Eidgenossenschaft, Schweizerische Zeitschr. f. Gesch., 2 (1952), idem, Die Bildung der Eidgenossenschaft im 14. Jahrhundert, Zürich 1972, și *Harold Steinacker*, Die Habsburger und der Ursprung der Eidgenossenschaft, MIÖG 61 (1955).

Casa conților Görz, țările și stăpânirile ei, p. 152 și urm.: *Ernst Klebel*, Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten, Carinthia, I (1935). — *Artur M. Scheiber*, Zur Genealogie der Grafen von Görz, Adler, Zeitschr. f. Genealogie u. Heraldik, I (XV), 1947. — *Hermann Wiesflecker*, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, în: MIÖG 56 (1948). — Idem, Meinhard II. (ut supra). — Vezi și *Fabio Cusin*, Il confine orientale d'Italia nella politica europea del 14 e 15 secolo, ed. a 2-a, Trieste, 1977. — *Franz Huter*, Tirol im 14. Jahrhundert, Vorträge und Forschungen 14 (1971). — *Josef Riedmann*, Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335, Sitzungsber. d. Österr. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 307 (1977).

Lărgirea și consolidarea stăpânirii habsburgice în țările Alpilor Răsăriteni, p. 157 și urm.: *Alphons Huber*, Die Vereinigung Tirols mit Österreich, Innsbruck, 1863. — Idem, Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich, Innsbruck, 1865. — *Gottfried Edmund Frieß*, Das soziale Wirken Albrechts des Weisen, Wien, 1899, — *F. H. Haug*, Ludwigs V., des Brandenburgers Regierung in Tirol, Forschungen u. Mitt. zur Geschichte Tirols u. Vorarlbergs, III, IV, 1906—1907. — *Ernst Karl Winter*, Rudolf IV. von Österreich, 2 vol., Wien, 1934—1936. — *Alphons Lhotsky*, Privilegium maius. Die Geschichte einer Urkunde, Wien, 1957 (cu textele falsificărilor). — *Othmar Hageneder*, Die Grafschaft Schaunberg, Mitt. des oberösterr. Landesarchivs 5 (1957). — Idem, Das Land ob der Enns und die Herrschaft Freistadt im späten Mittelalter, Jahrbuch des oö. Musealvereins 127/1 (1982). — *Wilhelm Neumann*, Wirklichkeit und Idee des „windischen" Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewußtsein und die österr. Freiheitsbriefe, Südostdeutsches Archiv 3 (1961). — *Franz Huter*, Der Eintritt Tirols in die „Herrschaft zu Österreich", Tiroler Heimat 26 (1962). — *Ursula Begrich*, Die fürstliche „Majestät" Herzog Rudolfs IV. von Österreich, Wiener Dissertationen aus dem Gebiete der Geschichte 6, Wien, 1945. — *Nikolaus Grass*, Der Wiener Dom, Die Herrschaft zu Österreich und das Land Tirol, Innsbruck, 1968. — *Karl Lechner*, Die Bildung des Territoriums und die Durchsetzung der Territorialhoheit im Raum des östlichen Österreich, Vorträge und Forschungen 14 (1971). — *Heinrich Appelt*, Zur diplomatischen Beurteilung des Privilegium maius, Festschr. f. Peter Acht, Münchner Histor. Studien 15, Kallmünz, 1976. — Idem, Die Bedeutung des Titels „archidux palatinus Austriae", Festschrift Friedrich Hausmann, Graz, 1977. — *Jürgen v. Ungern-Sternberg*, Cäsar und Nero in der Vorstellungswelt des 14. Jahrhunderts, Zu den Privilegien Herzog Rudolfs IV. von Österreich, Jahrbuch f. fränkische Landesforschung 36 (1976). — *Josef Riedmann*, Karl IV. und die Bemühungen der Luxemburger um Tirol, Blätter f. deutsche Landesgesch. 114 (1978). — *Klaus Lohrmann*, Die Judenverfolgungen zwischen 1290 und 1420 als theologisches und soziales Problem, în: Wellen der Verfolgung in der österr. Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1986. — *Otto Fraydenegg-Monzello*, Herzog Otto der Fröhliche und seine Teilungsforderung 1327—1329, Kleine Arbeitsreihe des Inst. f. Europäische u. Vergleichende Rechtsgeschichte Graz, vol. 20 (1989).

Împărțirile stăpânirii din evul mediu târziu, p. 166 și urm.: *Heinrich Zeißberg*, Zur Geschichte der Minderjährigkeit Herzog Albrechts V. von Österreich, AÖG 86 (1899). — *Richard Mell*, Die Salzburger Landstände, Mitt. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, 43 (1903). — *Wilhelm Wostry*, König Albrecht II. (1437—1439), Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 12, 13, Prag 1906/1907. — *Otto H. Stowasser*, Zur inneren Politik Herzog Albrechts III. von Österreich, MIÖG 41 (1926). — *Otto Stolz*, Die Landstandschaft der Bauern in Tirol, Histor. Vierteljahresschr., 28 (1933), 29 (1934). — *Xaver Weber*, Der Sempacher Krieg, Luzern, 1936. — *Hans Kramer*, Die Grundlinien der Außenpolitik Herzog Friedrichs IV. von Österreich-Tirol, în: Tiroler Heimat, 17 (1953), 21 (1957/58). — *Alphons Lhotsky*, Was heißt Haus Österreich? Anzeiger der phil.-hist. Kl. d. Akademie d. Wiss., 93, 1956. — *Alois Gerlich*, Habsburg, Luxemburg, Wittelsbach im Kampf um die Deutsche Königskrone, Wiesbaden, 1960. — *Gerda Koller*, Princeps in ecclesia. Untersuchungen zur Kirchenpolitik Herzog Albrechts V. von Österreich, AÖG 124 (1964). — *Benedikt Bilgeri*, Der Bund ob dem See, Vorarlberg im Appenzellerkrieg, Stuttgart, 1968. — *Silvia Petrin*, Der österreichische Hussitenkrieg 1420—1434, Militärhist. Schriftenreihe, Heft 44, Wien, 1982. — *Guy P. Marchal*, Sempach 1386, Von den Anfängen des Territorialstaates Luzern, Basel, 1986. — *Heinrich Koller*, Kaiser Siegmunds Kampf gegen Herzog Friedrich IV. von Österreich, în: Studia Luxemburgensia, Festschrift Heinz Stoob, Warendorf, 1989.

Cu privire la stările și dietele mai vezi și *Brunner*, Land u. Herrschaft, ed. a 5-a, pp. 404 sqq. — *Anton Mell*, Verfassungsgeschichte der Steiermark, p. 100 sqq — *Helmuth Stradal*, Stände und Steuern in Österreich, XIIe Congrès international des sciences historiques, Études presentées à la commission internationale pour l'histoire des assemblées d'états 31, Wien, 1965. — Mai vezi și îndeosebi lucrarea citată mai sus la p. 761: Herrschaftsstruktur und Ständebildung, vol. 1—3. — *Heinz Dopsch*, Probleme ständischer Wandlung beim Adel Österreichs, der Steiermark u. Salzburgs etc., în: Herrschaft u. Stand, edit. de *Josef Fleckenstein*, Göttingen, 1977.

Tulburările austriece din vremea împăratului Frederic al III-lea, p. 177 și urm.: *Joseph Chmel*, Regesta chronologico-diplomatica Friderici III., 2 vol., Wien, 1838—1840. — Idem, Geschichte Kaiser Friedrichs IV und seines Sohnes Maximilians I., 2 vol., Hamburg, 1840, 1842. — *Heinrich Zeißberg*, Der österreichische Erbfolgestreit nach dem Tode des Königs Ladislaus, AÖG 54 (1876). — *Adolf Bachmann*, Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III. und Maximilians I., 2 vol., Leipzig, 1884—1894. — Idem, Urkunden und Aktenstücke z. österr. Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. etc., FRA II 42 (1879); Briefe und Akten, FRA II 44 (1885); Urkundl. Nachträge, FRA II 46 (1892). — *Wilhelm Fraknoi*, Matthias Corvinus, König von Ungarn, Freiburg i. B., 1891. — *J. Martens*, Die letzte Kaiserkrönung in Rom, Diss., Leipzig, 1900. — *Viktor Lug*, Ulrich von Cilli und Ladislaus Posthumus, Reichenberg, 1904. — *Ignaz Rothenberg*, Andreas Baumkircher und seine Fehde mit Kaiser Friedrich III., Zeitschr. des Histor. Vereines f. Steiermark, 6 (1909). — *Karl Schalk*, Aus der Zeit des österr. Faustrechts 1440—1463. Abhandl. zur Geschichte u. Quellenkunde d. Stadt Wien, III, Wien, 1919. — *Otto Brunner*, Beiträge zur Geschichte des Fehdewesens im spätmittelalterlichen Österreich, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 22 (1929). — *Wilhelm Neumann*, Die Türkeneinfälle nach Kärnten, Südostforschungen, 14 (1955). — *August Ernst*, Zur Frage der von Ungarn an Österreich verpfändeten Herrschaften, Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 5 (1957). — *Brigitte Haller*, Kaiser Friedrich III. im Urteil der Zeitgenossen, Wiener Dissertationen aus dem Gebiete der Geschichte 5, Wien, 1965. — *Karl*

Gutkas, Der Mailberger Bund von 1451, MIÖG 74 (1966). — Friedrich III., Kaiserresidenz Wiener Neustadt. St. Peter an der Sperr. Ausstellungskatalog, Wiener Neustadt, 1966. — *Viktor Flieder*, Stephansdom und Wiener Bistumsgründung, Wien, 1968. — *Christiane Thomas*, Kampf um die Weidenburg, Habsburg, Cilli und Görz 1440—1445, MÖSTA 24 (1972). — *Brigitte Haller*, Kaiser Friedrich und die Stephanskrone, ibidem, 26 (1973). — *Heinz Dopsch*, Die Grafen von Cilli — ein Forschungsproblem?, Südostdeutsches Archiv 17/18 (1974/1975). — *Peter Csendes*, Wien in den Fehden der Jahre 1461—1463, Militärhist. Schriftenreihe 28 (1974). — *Rudolf Kropf* (edit.), Baumkircherstudien, Eisenstadt, 1983. — *Wolfgang Zanetti*, Der Friedenskaiser. Friedrich III. und seine Zeit, Herford, 1985. — *Bernd Rill*, Friedrich III. Habsburgs europäischer Durchbruch, Graz-Wien-Köln, 1987.

Austria și Burgundia. Lupta cu Franța și Ungaria, p. 184 și urm.: *H. G. Neubauer*, Die burgundische Frage vom Tode Karls des Kühnen bis zum Frieden von Calais, Erlangen, 1930. — *Burkhard Seuffert*, Drei Register aus den Jahren 1478—1519, Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens, Innsbruck, 1934. — *Alfons Dopsch*, Die Weststaatspolitik der Habsburger im Werden ihres Großreiches (1477—1526), în: Gesamtdeutsche Vergangenheit. Festgabe für Heinrich Srbik, Wien, 1938. — *Hans Kramer*, Die äußere Politik des Herzogs Sigmund von Österreich-Tirol 1440—1490, Tiroler Heimat, 11 (1947), 12 (1949). — *Alphons Lhotsky*, AEIOV. Die Devise Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch, MIÖG 60 (1952). — *Robert Janeschitz-Kriegel*, Die Geschichte der ewigen Richtung, Zeitschr. f. Geschichte des Oberrheins, 105 (1957). — *Roderich Schmidt*, AEIOU, Die mittelalterlichen Vokalspiele etc., în: Festschrift f. Fritz Tschirch, Köln-Wien 1972. — Idem, AEIOV. Das „Vokalspiel" Friedrichs III. von Österreich. Ursprung und Sinn einer Herrscherdevise, Archiv f. Kulturgeschichte 55 (1973). — *Karl Nehring*, Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum, München, 1975. — Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, Katalog der Ausstellung in der Schallaburg, Wien, 1982. — *Werner Maleczek*, Die Sachkultur am Hofe Herzog Sigismunds von Tirol, în: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters, Österr. Akad. d. Wis., SB phil.-hist. Kl. 400, Wien, 1982. — *Karl Gutkas*, Friedrich III. und Matthias Corvinus. Wiss. Schriftenreihe Niederösterreich 65, St. Pölten-Wien, 1982. — *Wilhelm Baum*, Sigmund der Münzreiche. Zur Geschichte Tirols und der habsburgischen Länder im Spätmittelalter, Bozen, 1987.

Bibliografia privind perioada lui Maximilian I se află în capitolul următor.

De la evul mediu la epoca modernă, p. 190 și urm.: *Heinrich Ulmann*, Kaiser Maximilian I., 2 vol., Stuttgart, 1884—1891. — *Wilhelm Bauer*, Die Anfänge Ferdinands I., Wien-Leipzig, 1907. — Idem, Die Korrespondenz Ferdinands I., Bd. 1, Familienkorrespondenz bis 1526. Veröffentl. d. Komm. f. neuere Geschichte Österreichs, Bd. 11, Innsbruck, 1912. — *Theodor Mayer*, Die Verwaltungsorganisation Kaiser Maximilians I., ibidem, Bd. 14, Innsbruck, 1920. — *Adolf Stern*, Gabriel von Salamanca, Graf von Ortenburg, Hist. Zeitschr., 131 (1925. — *Anna Coreth*, Ein Wappenbuch Kaiser Maximilians I., Festschrift des Österr. Haus-, Hof- u. Staatsarchivs, I., Wien, 1949. — *Will Winker*, Kaiser Maximilian. Zwischen Wirklichkeit und Traum, München, 1950 (defectuos). — *Karl Siegfried Bader*, Berthold von Henneberg, ein Staatsmann vom Mittelrhein, Mainz, 1954. — *Rudolf Buchner*, Kaiser Maximilian als geschichtliche Erscheinung, în: Kaiser Maximilian I. Weißkunig, edit. de H. Th. Musper, Stuttgart, 1956. — *Hermann Wiesflecker*, Der Italienzug Maximilians I. im Jahre 1946, Carinthia, I, 146 (1956). — Idem, Maximilian I. und die Wormser Reichsreform, Zeitschr. des

hist. Vereins f. Steiermark, 49 (1957). — Idem., Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag (1490/91), Südostforschungen, 18 (1959). — Idem, Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heiratsverträge von 1495/96, MIÖG 67 (1959). — Idem., Die Belagerung von Livorno 1496, ibidem, 68 (1960). — Idem, Italien in der Kaiserpolitik Maximilians I., Der Schlern, 34 (1960). — *Karl Eder*, Siegmund von Dietrichstein und die Anfänge Ferdinands I., Carinthia, I, 146 (1956). — *Heinrich Fichtenau*, Der junge Maximilian (1459—1482), Österreich-Archiv, Wien, 1958. — Ausstellung Maximilian I., Innsbruck, 1969, Katalog Innsbruck (1969). — *Hermann Wiesflecker*, Kaiser Maximilian I., vol. 1—4, Wien, 1970—1981. — *Alphons Lhotsky*, Das Zeitalter des Hauses Österreich, Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. (1520—1527), Wien-Köln—Graz, 1971. — *Walter Höflechner*, Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmlich des Kaisers und des Reiches, 1490—1500, AÖG 129 (1972). — Wien an der Schwelle der Neuzeit. Festgabe des Wiener Stadt- und Landesarchivs, Wien, 1974. — *Peter Krendl*, Die dynastisch-politischen Verhandlungen Maximilian I. mit Ferdinand dem Katholischen im Jahre 1507, Hist. Jahrbuch 97/98 (1978). — *Richard Perger-Walter Hetzer*, Wiener Bürgermeister der frühen Neuzeit, Forschungen u. Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 9 (1981). — *Wolfgang Sittig*, Landstände und Landesfürstentum, Eine Krisenzeit als Anstoß für die Entwicklung der steirischen landständischen Verwaltung, Veröffentl. d. Steiermärk. Landesarchivs 13, Graz, 1982.

Războiul țărănesc: *Hermann Braumüller*, Der Bauernaufstand von 1525/26 in Kärnten, Carinthia I, 116 (1926). — *Albert Holländer*, Gaismairs Landesordnung, Der Schlern, 13 (1932). — Idem, Studien zum Salzburger Bauernkrieg, Mitt. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, 73 (1932/33). — *Günther Franz*, Der deutsche Bauernkrieg, 10. Aufl., Darmstadt, 1975 (lucrare-standard). — *Hans Pirchegger*, Die innerösterreichischen Bauernkriege, în: Ausgewählte Aufsätze, Graz, 1950. — *Herbert Klein*, Quellenbeiträge zur Geschichte der Salzburger Bauernunruhen im 15. Jahrhundert, Mitt. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, 93 (1953). — *Josef Macek*, Der Tiroler Bauernkrieg und Michael Gaismair, Berlin, 1965. — *Jürgen Bücking*, Michael Gaismair: Reformer — Sozialrebell — Revolutionär. Seine Rolle im Tiroler Bauernkrieg. Spätmittelalter u. Frühe Neuzeit, Tübinger Beiträge zur Geschichtsforschung, Stuttgart, 1978. — *Michael Forcher*, Michael Gaismair, 1532—1582, Zum 450. Todestag, Innsbruck, 1982. — *Fridolin Dörrer* (edit.), Die Bauernkriege und Michael Gaismair, Veröffentlichungen d. Tiroler Landesarchivs 2, Innsbruck, 1982. — *Ernst Bruckmüller*, Die Strafmaßnahmen nach den bäuerlichen Erhebungen des 15.—17. Jh., în: Wellen der Verfolgung in der österr. Geschichte, Schriften des Inst. f. Österreichkunde, 48, Wien, 1986.

Bibliografia privind începuturile mișcării protestante vezi mai jos, p. 782.

Opera de colonizare din evul mediu târziu, p. 201 și urm. Majoritatea lucrărilor amintite mai sus la p. 766 cu privire la istoria colonizărilor din evul mediu dezvoltat se poate utiliza și pentru epoca următoare, în chip complementar mai enumerăm aici:

Colonizările țărănești: *Alfred Grund*, Die Veränderungen der Topographie im Wienerwalde und Wiener Becken, Leipzig, 1901. — *Otto Lamprecht*, Die Verödung der Mittelsteiermark zu Ende des Mittelalters, Zeitschr. des hist. Vereins f. Steiermark, 30 (1936). — *Ferdinand Tremel*, Zur Erforschung der Wüstungen im ausgehenden Mittelalter, ibidem, 37 (1946). — *Heinz Pohlendt*, Die Verbreitung der spätmittelalterlichen Wüstungen in Deutschland, Göttingen, 1950. — *Wilhelm Abel*, Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters, ed. a 2-a, Stuttgart, 1955. — *Othmar Hageneder*, Die spätmittelalterlichen

Wüstungen in der Grafschaft Schaunberg, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, 33 (1957). — *Karl Ilg*, Die Bedeutung der Walser für Vorarlberg, Montfort 15 (1963). — *Helmuth Feigl-Andreas Kusternig* (edit.), Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich (Vorträge und Diskussionen), Wien, 1983.

Colonizările urbane: *Anselm Weißenhofer*, Die ältesten Stadtansichten Wiens, Wien, 1923. — *Adalbert Klaar*, Der mittelalterliche Städtebau, în: Die Bildende Kunst in Österreich, vol. 1, Wien, 1937. — *Otto Stolz*, Über die Bauart der Innsbrucker Bürgerhäuser des Mittelalters, Veröffentl. des Museums Ferdinandeum, Jg. 20/25 (1945). — *Herbert Fischer*, Die Siedlungsverlegung im Zeitalter der Stadtbildung. Unter besonderer Berücksichtigung des österreichischen Raumes, Wien, 1952.

Epidemii, foamete etc.: *Robert Höniger*, Der Schwarze Tod in Deutschland 1348—1351, Innsbruck, 1884 (cu numeroase relatări din izvoarele austriece). — *Viktor Krafft-Ebing*, Zur Geschichte der Pest in Wien 1349—1898, Leipzig und Wien, 1899. — *Fritz Curschmann*, Hungersnöte im Mittelalter, Leipzig, 1900. — *Ernst Kelter*, Das deutsche Wirtschaftsleben im 14. und 15. Jahrhundert im Schatten der Pestepidemien, Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik, 165 (1953). — *Herbert Klein*, Das Große Sterben von 1348/49 und seine Auswirkungen auf die Besiedlung der Ostalpenländer. Mitt. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde 100 (1960), respectiv *H. Klein*, Gesammelte Aufsätze, Salzburg, 1965.

Viața economică din evul mediu târziu, p. 207 și urm.: La izvoarele amintite mai sus la p. 767 se adaugă, în chip complementar, pentru această epocă regulamentele și codicele a căror editare critică și-a asumat-o Academia Austriacă de Științe (până acum 18 vol., Viena, 1870 și urm.). Pe lângă documentele, dintre izvoarele economiei urbane trebuie amintite și drepturile orășenești și registrele orașelor, cum ar fi de pildă Wiener Stadtrechtsbuch de la finele veacului al XIV-lea, apoi cadastrele și cărțile funciare mai vechi, listele cetățenilor și de impozite. Referitor la comerț, ne informează registrele vamale dar uneori și jurnalele de afaceri ale unor negustori, dintre acestea, jurnalul unor negustori din Regensburg, numit Runtingerbuch, conține știri amănunțite despre comerțul pe Dunăre (edit. de *Franz Bastian*, 3 vol., Regensburg, 1935—1944); pentru comerțul cu Ungaria de apus, Germania superioară și Veneția spre sfârșitul acestei epoci vezi: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Funck. edit. de *Othmar Pickl*, Graz, 1966. Sinteze generale ale istoriei economiei din evul mediu târziu: *Heinrich Bechtel*, Der Wirtschaftsstil des deutschen Spätmittelalters, München und Leipzig, 1931. — *Hermann Wopfner*, Die Lage Tirols zu Ausgang des Mittelalters und die Ursachen des Bauernkrieges, Berlin—Leipzig, 1908. — *Ferdinand Tremel*, Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, Graz, 1954. — Pentru istoria socială vezi între altele: *Herwig Ebner*, Die soziale Stellung der Frau im spätmittelalterlichen Österreich, în: Frau und spätmittelalterlicher Alltag, Österr. Akad. d. Wiss., SB. phil.-hist. Kl. 473 (Kongreß Krems 1984).

Agricultura (vezi mai sus, p. 767): *Erna Patzelt*, Entstehung und Charakter der Weistümer in Österreich, Brünn, 1924. — *Anton Mell*, Das steirische Weinbergrecht, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 207 (1928). — *Hermann Vießner*, Sachinhalt und wirtschaftliche Bedeutung der Weistümer, Wien, 1934. — *Franz Graß*, Pfarrei und Gemeinde im Spiegel der Weistümer Tirols, Innsbruck, 1950. — *Hermann Baltl*, Die österreichischen Weistümer. Studien zur Weistumsgeschichte, MIÖG 59 (1951) u. 61 (1953). — *Walter Fresacher*, Die persönliche Stellung des Bauern in Kärnten, Archiv f. vaterländ. Gesch. u.

Topographie, 31 (1950). — Idem, Das Freistiftrecht, ibidem, 39 (1952). — *Georg Grüll*, Die Robot in Oberösterreich, Linz, 1952.

Mineritul (v. și mai sus, p. 767—768): *Kurt Kaser*, Eisenverarbeitung und Eisenhandel. Die staatlichen und wirtschaftlichen Grundlagen des innerösterreichischen Eisenwesens, Wien-Berlin, 1932. — *Maja Loehr*, Die Radmeister am steirischen Erzberg bis 1625, Mitt. des Museums f. Bergbau, Geologie und Technik am Landesmuseum Joanneum in Graz, 5 (1947). —Eadem, Thörl, Geschichte eines steirischen Eisenwerkes, Wien, 1952.

Economia urbană (v. mai sus, p. 768): *Lothar Groß*, Beiträge zur städtischen Vermögensstatistik des 14. und 15. Jahrhunderts in Österreich, Innsbruck, 1913. — *Otto Brunner*, Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert, Wien, 1929. — Idem, Die Politik der Stadt Wien im späteren Mittelalter. Historische Studien A. F. Pribram dargebracht, Wien, 1929. — *Leopold Sailer*, Die Wiener Ratsbürger im 14. Jahrhundert, Wien, 1931. — *Alfred Hoffmann*, Verfassung, Verwaltung und Wirtschaft im mittelalterlichen Linz, Heimatgaue, 16 (1935). — Idem, Der oberösterreichische Städtebund im Mittelalter, Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereins, 93 (1948). — Idem, Die Vermögenslage und soziale Schichtung der Linzer Bürgerschaft am Ausgange des Mittelalters, Jahrbuch der Stadt Linz, 1949. — *Hans Lentze*, Die rechtliche Struktur des mittelalterlichen Zunftwesens in Wien und den österreichischen Städten, Mitt. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, 15 (1935). — *Felix Czeike*, Ratsbürger und Honoratioren im 15. Jahrhundert, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien, 13 (1956). — *Karl Gutkas*, Das Städtewesen der österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jh., Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, 2 (1972). — Die Stadt am Ausgang des Mittelalters, edit. de *Wilhelm Rausch*, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, 3 (1974).

Comerțul (v. mai sus, p. 768): *Otto Stolz*, Geschichte der Organisation des Transportwesens in Tirol im Mittelalter, Vjschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch., 16 (1910). — *F. Kováts*, Handelsbeziehungen zwischen Köln und Preßburg im Mittelalter, Mitt. aus dem Stadtarchiv Köln, 35 (1914). — *Friedrich Walter*, zur Geschichte des Wiener Handels nach Ungarn im 15. Jahrhundert, Mbl. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, 5 (1923). — *Friedrich Engel-Janosi*, Zur Geschichte d. Wiener Kaufmannschaft von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, Mitt. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, 6 (1926). — *Herbert Klein*, Brenner und Radstädter Tauern, Beiträge z. Geschichte u. Heimatkunde Tirols, Hermann-Wopfner-Festschrift, 1 (1947). — Idem, Der Saumhandel über die Tauern, Mitt. d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, 90 (1950). — *Otto Brunner*, Neuere Arbeiten zur älteren Handelsgeschichte Wiens, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 8/9 (1949/50). — *Ingomar Bog*, Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650, Wien-Köln, 1971. — *Sigismund Paul Pach*, Zur Geschichte der Handelsbeziehungen zwischen Österreich u. Ungarn im 15. u. 16. Jahrhundert, MÖSTA 25 (1972). — *Herbert Hassinger*, Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts, vol. 1, Salzburg, 1987.

Moneda și creditul (v. mai sus, p. 768): *Artur Goldman*, Das Judenbuch der Scheffstraße zu Wien (1389—1420), Wien, 1908. — *Rudolf Geyer*, Die österreichische Münzordnung von 1524 und ihre Vorläufer, Numismat. Zeitschr., 61 (1928). — Idem, Die Rechnungsbücher der Münzstätte Hall in Tirol 1478—1520, MIÖG 60 (1952). — *Karl Moeser* und *Fritz Dworschak*, Die große Münzreform unter Erzherzog Siegmund von Tirol, Österr. Münz- und Geldwesen im Mittelalter 7, Wien, 1936. — *Artur Pohl*, Die Grenzlandprägung, Münzprägung in

Österreich und Ungarn im 15. Jahrhundert, Graz, 1972. — *Werner Kögl*, Studien über das niederösterr. Regiment Maximilians I. Mit bes. Berücksichtigung der Finanzverwaltung, MIÖG 83 (1975).

Pentru aceste probleme mai vezi și *August Loehr*, Österreichische Geldgeschichte, Wien, 1946, p. 29 și urm.

Viața spirituală a evului mediu târziu austriac, p. 217 și urm.: Învățământul și literatura: *Georg Voigt*, Enea Silvio Piccolomini als Papst Pius II. und sein Zeitalter, 3 vol., Berlin, 1856—1863. — *Joseph Aschbach*, Geschichte der Wiener Universität, 3 vol., Wien, 1865—1888. — *Anton Mayer*, Die Bürgerschule zu St. Stephan in Wien, Wien, 1880. — *Heinrich Hammer*, Literarische Beziehungen und musikalisches Leben des Hofes Herzog Siegmunds von Tirol, Zeitschr. der Ferdinandeums, 43 (1899). — *Anton E. Schönbach*, Über Gutolf von Heiligenkreuz, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 150 (1904). — *Oswald Redlich* und *Anton E. Schönbach*, Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio sanctae Delicianae, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 159 (1908). — *Karl Großmann*, Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, 22 (1929). — *Hans Kramer*, Untersuchungen zur österreichischen Geschichte des Aeneas Silvius, MIÖG 45 (1931). — *Konrad Joseph Heilig*, Leopold Stainreuter von Wien, der Verfasser der sogenannten österreichischen Chronik von den 95 Herrschaften, MIÖG 47 (1933). — *Alphons Lhotsky*, Dr. Jacob Mennel, Alemannia 1936. — Idem, Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts. Schriften der Mon. Germ. Hist. 15, Stuttgart, 1957. — Idem, Studia Neuburgensia (cultivarea științelor în Austria Inferioară în evul mediu târziu), Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg, serie nouă 1 (1961). — Idem, Die Wiener Artistenfakultät 1365—1497, Graz-Wien-Köln, 1965. — Idem, Aeneas Silvius und Österreich. Vorträge der Aeneas-Silvius-Stiftung an d. Univ. Basel 5 (1965). — Vezi și același, Umriß einer Geschichte der Wissenschaftspflege usw. (vezi mai sus. p. 768). — *Maja Loehr*, Der steirische Reimchronist „her Otacher ouz der Geul", MIÖG 51 (1937). — Eadem, Der steirische Reimchronist, Der Bindenschild, vol. 2, Wien 1947. — *Willibrord Neumüller*, Bernardus Noricus von Kremsmünster, Wels, 1947. — *Gioacchino Paparelli*, Enea Silvio Piccolomini (Pio II), Bari, 1950. — *Hans Rupprich*, Das Wiener Schrifttum des ausgehenden Mittelalters, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 228 (1954). — *Fritz Eheim*, Ladislaus Sunthaym, Ein Historiker aus dem Gelehrtenkreis um Maximilian I., MIÖG 67 (1959). — *Hans Ankwicz-Kleehoven*, Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian, Wien-Graz-Köln, 1959. — *Paul Uiblein*, Beiträge zur Frühgeschichte der Universität Wien, MIÖG 71 (1963). — Idem, Die österreichischen Landesfürsten und die Wiener Universität im Mittelalter, ibidem, 72 (1964). — Idem, Zu den Beziehungen der Wiener Universität zu anderen Universitäten im Mittelalter, în: *Jozef Ijsewijn — Jaques Paquet*, The Universities in the late Middle Ages, Leuven, 1978. — Idem, Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät, Schriftenreihe des Universitätsarchivs, Wien, 1988. — *Isnard W. Frank*, Hausstudium und Universitätsstudium der Wiener Dominikaner bis 1500, AÖG 127 (1968). — *Winfried Stelzer*, Jakob Unrest und Ladislaus Sunthaym, Carinthia I, 163 (1973). — *Helmut Engelbrecht*, Erziehung u. Unterricht auf dem Boden Österreich, Spätmittelalter, în: Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems 1973/74, Krems, 1974. — Paracelsus, Werk u. Wirkung. Festgabe f. *K. Goldammer*, Wien, 1975. — *Ursula Liebertz-Grün*, Seifried Helbling, Satiren kontra Habsburg, München, 1981. — Eadem, Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und

Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifried Helbling, München, 1984. — *Marianne Hovorka-Baumgart*, Die Wiener als Studenten an der Wiener Universität im Spätmittelalter. Dissertationen d. Universität Wien, Wien, 1982. — *Wilhelm Baum*, Enea Silvio Piccolomini, Cusanus und Tirol, Der Schlern 56 (1982). — *Georg Kreuzer*, Heinrich von Langenstein, Studien zur Biographie und zu den Schismentraktaten, Paderborn-München-Zürich, 1987. — *Günther Hamann-Helmuth Grössing* (edit.), Der Weg der Naturwissenschaften von Johann von Gmunden zu Johannes Kepler, Veröffentlichungen der Komm. f. Geschichte d. Mathematik, Naturwissenschaften und Medizin der Österr. Akad. d. Wiss. 46, Wien, 1988.

Artele plastice: *Ludwig von Baldass*, Der Künstlerkreis Maximilians, Wien, 1923. — Idem, Österreichische Tafelmalerei der Spätgotik, Wien, 1934. — *Johann Riehl*, Gotische Baukunst in Österreich, Wien, 1924. — *Friedrich Wimmer* und *Ernst Klebel*, Das Grabmal Kaiser Friedrichs III. im Wiener Stephansdom, Österreichs Kunstdenkmäler in Einzeldarstellungen, 1, Wien, 1924. — *Wilhelm Suida*, Österreichs Malerei in der Zeit Erzherzog Ernsts des Eisernen und König Albrechts II., Artes Austriae, 4, Wien, 1926. — *Franz Kieslinger*, Die mittelalterliche Plastik in Österreich, Wien, 1926. — Idem, Gotische Glasmalerei in Österreich bis 1540, Wien, 1926. — *Otto Pächt*, Österreichische Tafelmalerei der Gotik, Augsburg, 1929. — *Vinzenz Oberhammer*, Die Bronzestandbilder des Maximiliangrabes in der Hofkirche zu Innsbruck, Innsbruck, 1935. — *Karl Oettinger*, Altdeutsche Bildschnitzer der Ostmark, Wien, 1939. — Idem, Altdeutsche Maler der Ostmark, Wien, 1942. — *Richard K. Donin*, Weg und Entwicklung der gotischen Baukunst in Niederösterreich, în: *Donin*, Zur Kunstgeschichte Österreichs, Ges. Aufsätze, Wien usw. 1951. — Idem, Der Wiener Stephansdom und seine Geschichte, ed. a 2-a, Wien, 1952. — *Walter Buchowiecki*, Die gotischen Kirchen Österreichs, Wien, 1952. — *Peter Baldass* (u.a.), Gotik in Österreich, Wien-Hannover-Bern, 1961. — *Gerhard Schmidt*, Die Malerschule von St. Florian, Linz, 1962. — Idem, Die Wiener „Herzogswerkstatt" und die Kunst Nordwesteuropas, Wiener Jahrbuch f. Kunstgeschichte 30/31 (1977/78). — Die Gotik in Niederösterreich, Kunst, Kultur und Geschichte. Bearbeitet von *Fritz Dworschak* und *Harry Kühnel*, Wien, 1963. — *Alfred Stange*, Malerei der Donauschule, München, 1964.

Mai vezi *Ernst Englisch — Gerhard Jaritz*, Das tägliche Leben im spätmittelalterlichen Niederösterreich, Wissenschaftl. Schriftenreihe Niederösterreich 19/20/21, St. Pölten-Wien, 1976. Cf. și Die Funktion der schriftl. Quelle in der Sachkulturforschung, Veröffentl. d. Instituts f. Mittelalterl. Realienkunde 1, Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wiss. 304 (1976), ca și monografiile consacrate landurilor austriece și care se referă la o anumită tematică, publicate în aceeași serie, și anume vol. 2 (Stadt des Spätmittelalters), 3 (Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters), 4 (Adelige Sachkultur), 6 (Erforschung von Alltag und Sachkultur), 7 (Bäuerliche Sachkultur), 8 (Alltag und Fortschritt), 9 (Frau und mittelalterlicher Alltag), Sitzungsberichte, vol. 325., 367, 374, 400, 433, 439, 470, 473. Wien, 1977 și urm.

VI. REFORMA ȘI CONTRAREFORMA (1526—1648), p. 229 și urm.

Epoca confesională dispune de un material documentar extrem de bogat; sursele pentru această perioadă cuprind rapoarte ale trimișilor papali, depeșe și relatări ale ambasadorilor venețieni, corespondența suveranilor și savanților, tratate de stat, actele dietelor imperiale și ale landurilor, acte emise de autoritățile centrale sau locale. O mare parte a acestui material

continuă să zacă, nepublicată, prin arhive, altele nu sunt decât defectuos sau incomplet editate. Caracteristică este și bogata literatură a foilor volante. Cu privire la situația surselor vezi în special *Gernot Heiß*, Reformation und Gegenreformation (1519—1618), Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982. Mai vezi izvoarele și literatura la *Uhlirz*, Handbuch, I, p. 187 și urm., IV, p. 49 și urm., de asemenea și *Hantsch*, Die Geschichte Österreichs, I, p. 210 și urm. — O privire de ansamblu aforistică asupra istoriei moderne a Austriei oferă *Heinrich Benedikt*, Monarchie der Gegensätze. Österreichs Weg durch die Neuzeit, Wien, 1947, respectiv Die Monarchie des Hauses Österreich, Wien, 1968. — Vezi și *Robert A. Kann*, Werden und Zerfall des Habsburgerreiches, Graz-Wien-Köln, 1962. — Idem, Geschichte des Habsburgerreiches 1526—1918, ed. a 2-a, Wien-Köln, 1982. — *Victor-Lucien Tapié*, Die Völker unter dem Doppeladler, Graz-Wien-Köln, 1975. — *Robert J. W. Evans*, Das Werden der Habsburgermonarchie 1550—1700, Gesellschaft, Kultur, Institutionen, ed. a 2-a, Wien, 1989.

Date amănunțite privind izvoarele, scrierile explicative și bibliografia în general se găsesc la *Karl Schottenloher*, Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung, 7 vol., ed. a 2-a, Stuttgart, 1956—1966) (vol. 1—6 nu este decât un reprint al primei ediții din anii 1933—1940!); mai vezi oricum *Franz Schnabel*, Deutschlands Geschichtsquellen und Darstellungen in der Neuzeit, vol. 1, Das Zeitalter der Reformation 1500—1550, Leipzig und Berlin, 1931. — *Gustav Wolf*, Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte, 3 vol., Gotha, 1915—1923. Utilizabile sunt și succintele indicații bibliografice și documentare ale lui *Ernst Walter Zeeden*, Das Zeitalter der Glaubenskämpfe (1555—1648), în *Gebhardt*, Handbuch der deutschen Geschichte, vol. 2, ed. a 9-a (1970), p. 118 și urm. respectiv pentru epoca premergătoare de *Walter Peter Fuchs*, ibidem, p. 52 și urm. — Corespondența de familie a lui Ferdinand I (până în 1531) se află acum publicată în Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 11, 30, 31 și 58 bearbeitet von *Wilhelm Bauer*, *Robert Lacroix* bzw. *Herwig Wolfram* u. *Christiane Thomas*. — Pentru aceasta mai vezi *Heinrich Lutz*, Christianitas afflicta, Europa, das Reich und die päpstliche Politik im Niedergang der Hegemonie Kaiser Karls V. (1552—1556), Göttingen, 1964. — *Christiane Thomas*, Moderación del poder, Zur Entstehung der geheimen Vollmacht für Ferdinand I. 1531, MÖSTA 27 (1974). — *Ernst Laubach*, Karl V., Ferdinand I. und die Nachfolge im Reich, MÖSTA 29 (1976). — *Paula Sutter-Fichtner*, Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung, Graz-Wien-Köln, 1984. — *Alfred Kohler*, Antihabsburgische Politik in der Epoche Karls V. Die Reichsständische Opposition gegen die Wahl Ferdinands I. zum römischen König und gegen die Anerkennung seines Königtums (1524—1534). Schriftenreihe der Hist. Komm. bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 19, Göttingen, 1982. — Mai vezi și lucrarea citată mai jos a lui *T. Simányi*. - *Winfried Schulze*, Hausgesetzgebung und Verstaatlichung im Hause Österreich vom Tode Maximilians I. bis zur Pragmatischen Sanktion, în: Der dynastische Fürstenstaat, edit. de *Johannes Kunisch* und *Herbert Neuhaus*, Berlin, 1982. — *Günther R. Burkert*, Landesfürst und Stände. Karl V., Ferdinand I. und die österreichischen Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen, Graz, 1987. — *Hans Maier-Volker Press* (edit.), Vorderösterreich in der frühen Neuzeit, Sigmaringen, 1989. — Adel im Wandel, Politik -Kultur-Konfession 1500—1700 (Ausstellungskatalog, Rosenburg, 1990).

Indicații bibliografice privind istoria Boemiei și Ungariei (îndeosebi după 1526) se află la *Uhlirz* și *Hantsch*, bibliografii detailate oferă *Cenék Zíbrt*, Bibliografie ceské historie, 5 vol.,

Praga, 1900—1912 (pentru bibliografia mai recentă vezi Cesky Casopis Historicky, de la 1953 Ceskoslovenskyy Casopis Historicky) și în vol.: 25 ans d'Historiographie Tchechoslovaque 1936—1960, Praga, 1960 — apoi în Handbuch der Geschichte der Böhmischen Länder, hrsg. im Auftrag des Collegium Carolinum von *Karl Bosl*, vol. 1—4, Stuttgart, 1967—1974. — *Jaroslav Pánek*, Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der habsburgischen Herrschaft (1526—1620), MIÖG 97 (1989), *Domokos Kosáry*, Bevezetés a Magyar Történelem Forräsaiba és Irrodalmába (Introducere în izvoarele și bibliografia istoriei ungare), 3 vol., Budapesta, 1951—1958, ed. a II-a, 1970 și urm. O bibliografie selectivă conțin volumele Études Historiques Hongroises, care apar la fiecare cinci ani din 1955 încoace, fiind editate de Academia Maghiară de Științe de la Budapesta. Vezi și *Robert Gragger*, Bibliographia Hungariae, I, Historica, Verzeichnis der 1861—1921 erschienenen Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache, Berlin und Leipzig, 1923. — Die Geschichte Ungarns, Red. *Erwin Pamlényi*, Budapest, 1971. — În fine *Günther Franz*, Bücherkunde zur Weltgeschichte, p. 346 sqq., 349 sqq.

Alegerea regală din anul 1526 și reforma administrativă a lui Ferdinand I, p. 229 și urm.: *Anton Rezek*, Geschichte der Regierung Ferdinands I. in Böhmen, I (alegerea lui Ferdinand I și începutul domniei sale), Prag, 1878. — *Stanislaus Smolka*, Ferdinands I. Bemühungen um die Krone von Ungarn, AÖG 57 (1878). — *Wilhelm Fraknoi*, Ungarn vor der Schlacht von Mohács (1524—1526), Budapest, 1886. — *Eduard Richter*, Die Haltung der ungarischen Bergstädte nach der Doppelwahl von 1526, MIÖG 32 (1911). — *Theodor Ortvay*, Die Schlacht von Mohács, ihre Ursachen und Folgen, Ungarische Rundschau, 3 (1914). *Berthold Bretholz*, Neuere Geschichte Böhmens, 1 (1526—1576), Gotha, 1920. — *Eugen von Gyalokay*, Die Schlacht bei Mohács, Ungarische Jahrbücher, 6 (1926). — *Gernot Heiß*, Politik u. Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521 bis 1531, MIÖG 82 (1974). — Idem, Die ung., böhm. u. österr. Besitzungen der Königin Maria und ihre Verwaltung, MÖSTA 27 (1974), 29 (1976). — *Winfried Eberhard*, Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen, Veröffentl. des Coll. Carolinum 54, München, 1985. — *Tibor Simányi*, Er schuf das Reich. Ferdinand von Habsburg, München, 1987.

Pentru reforma administrativă vezi îndeosebi *Thomas Fellner, Heinrich Kretschmayr*, Österreichische Zentralverwaltung, 1 vol. (Wien, 1907), p. 35 și urm., apoi *Oskar Regele*, Der österr. Hofkriegsrat 1556—1848, MÖSTA Erg. -Bd. 1 (1949). Pentru stările și dietele: *Herbert Hassinger*, Die Landstände der österr. Länder (17.—18. Jhdt.), Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 36/2 (1964). — *Kenneth J. Dillon*, King and estates in the Bohemian lands, 1526—1564, Bruxelles, 1976.

Luptele din Ungaria (1526—1562), p. 231 și urm.: *Karl Oberleitner*, Österreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I. 1522—1564, AÖG 22 (1860). — *Alfons Huber*, Die Erwerbung Siebenbürgens durch Ferdinand I. im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende, AÖG 75 (1889). — *Leopold Kuppelwieser*, Die Kämpfe Österreichs mit den Osmanen von 1526—1537, Wien und Leipzig, 1899. — *F. Müller*, Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen (1541—1688), Hermannstadt, 1923. — *Ferdinand Stöller*, Soliman vor Wien, Mitt. des Vereins f. Geschichte der Stadt Wien, 9/10 (1929—1930). — *R. B. Merriman*, Suleiman the Magnificent, Cambridge (Mass.), 1944. — *Ladislas Makkai*, Histoire de Transylvanie, Paris, 1946. — *Rudolf Neck*, Österreich und die Osmanen, MÖSTA 10 (1957). — *Stephen Fischer-Galati*, Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521—1555, Cambridge, Mass., 1959. —

Christine Turetschek, Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532, Diss. d. Universität Wien 10, Wien, 1968. — *Josip Zontar*, Obvescevalna sluzba in diplomacija Austrijskih Habsburzanov v boju proti Turkom v 16. stoletju (Spionajul și diplomația Habsburgilor austrieci în lupta antiotomană din secolul al XVI-lea), Liubliana, 1973 (cu un rezumat amănunțit în lb. germ.). — *Gertrud Gerhartl*, Die Niederlage der Türken am Steinfeld 1532, Militärhistorische Schriftenreihe 26, Wien, 1974. — *Walter Hummelberger*, Wiens erste Belagerung durch die Türken 1529, Militärhist. Schriftenreihe 33, Wien, 1976. — *Franz Otto Roth*, Zur türkischen Bedrohung der historischen Steiermark 1521—1531, Festschrift Fritz Posch, Veröffentlichungen des Steiermärk. Landesarchivs 12, Graz, 1981. — *Andreas Tietze* (edit.), Habsburgisch-osmanische Beziehungen. Relations Habsbourg-ottomanes (Kolloquium Wien 1983), Wiener Zeitschift f. d. Kunde d. Morgenlandes, Beiheft 13, Wien, 1985.

Alte indicații bibliografice și de izvoare la *Walter Sturminger*, Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683, Graz-Köln, 1955. — Mai vezi: Österreich und die Türken. Symposion Mogersdorf 1969. Edit. de Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, Eisenstadt, 1972. — *Gunther Rothenberg*, Die österr. Militärgrenze in Kroatien 1522—1881, Wien—München, 1970. — Die K. K. Militärgrenze, Schriften des heeresgeschichtl. Museums in Wien 6 (1973). — *Karl Vocelka*, Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung mit den Osmanen, Südost-Forschungen 36 (1977). V. și Österreich und die Osmanen, Ausstellungskatalog, Wien, 1983. — *Zygmunt Abrahamowicz* u. a., Die Türkenkriege in der historischen Forschung. Forschungen u. Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 13, Wien, 1983.

Politica imperială și problema confesională. Înaintarea protestantismului în țările habsburgice, p. 234 și urm.: Pentru aceasta ca și pentru toate capitolele consacrate luptelor confesionale sunt suficiente indicațiile bibliografice oferite de *Grete Mecenseffy*, Geschichte des Protestantismus in Österreich, Graz-Köln, 1956. Vezi și *Ernst Tomek*, Kirchengeschichte Österreichs, 2 (1949) resp. *Johann Rainer*, Die Glaubensspaltung, în: Religion und Kirche in Österreich, Wien, 1972. La acestea se mai adaugă numai câteva lucrări importante: *Theodor Wiedemann*, Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns, 5 vol., Prag, 1879—1882. — *Johann Loserth*, Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern, Stuttgart, 1898. — Idem, Die Wiedertaufe in Niederösterreich von ihren Anfängen bis zum Tode Balthasar Hubmairs, Bl. f. Landeskunde v. Niederösterreich, 33 (1899). — Idem, Wiedertäufer in Steiermark, Mitt. d. hist. Vereins f. Steiermark, 42 (1894), 50 (1903) și Zeitschr. d. hist. Vereins f. Steiermark, 10 (1912). — Idem, Archival. Beiträge zur Gesch. d. Täufertums und des Protestantismus in Tirol und Vorarlberg, Jahrbuch der Ges. f. Gesch. des Protestantismus in Österreich, 47 (1926). — *Paul Dedic*, Der Protestantismus in Steiermark im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation, Leipzig, 1930. — *Karl Eder*, Glaubensspaltung und Landstände im Lande ob der Enns, Linz, 1936. — *Ludwig Theobald*, Balthasar Hubmair, Zeitschr. f. bayer. Kirchengesch., 16 (1941). — *Hubert Jedin*, Geschichte des Konzils von Trient, 2 vol., Freiburg i. Breisgau, 1949—1957. — *Eduard Widmoser*, Das Tiroler Täufertum, Tiroler Heimat, 15, 16 (1951, 1952). — *Joseph Karl Mayr*, Wiener Protestantengeschichte im 16. u. 17. Jahrhundert, Jahrbuch f. Gesch. des Protestantismus in Österreich, 70 (1954). — *Heinrich Wurm*, Die Jörger von Tollet, Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs, vol. 4, Graz-Köln, 1955. — *Lieselotte Westmüller*, Helmhard Jörger und die protestantische Gemeinde zu Hernals. Jahrbuch der Ges. f. Gesch. des Protestantismus in Österreich 81 (1965). — *Gustav Reingrabner*, Hans Wilhelm von

Losenstein auf Schallaburg, Unsere Heimat 40 (1969). — Idem, Ständische Libertät und kirchliche Ordnung, Österreich in Geschichte u. Lit. 14 (1970). — Idem, Der evangelische Adel in Niederösterreich, Überzeugung und Handeln. Jahrb. d. Gesellschaft f. Gesch. d. Protestantismus in Österreich 90/91 (1975). — Idem, Adel und Reformation. Beiträge zur Geschichte des prot. Adels im Lande unter der Enns während des 16. und 17. Jahrhunderts, Wien, 1976. — *Friedrich Schragl*, Glaubesspaltung in Niederösterreich, Wien, 1973. — Mai vezi și contribuțiile lui *Volker Press, Gernot Heiß, Karin J. Mac Hardy, Herbert Knittler, Martin C. Mandlmayr, Karl G. Vocelka* și *Gustav Reingrabner*, în: Spezialforschung und „Gesamtgeschichte", Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit, Wiener Beiträge zur Gesch. der Neuzeit 8, Wien, 1981. — *Franz Ortner*, Reformation, katholische Reform und Gegenreformation im Erzstift Salzburg, Salzburg, 1981. — *Wolfgang Sittig*, Landstände und Landesfürstentum. Eine Krisenzeit als Anstoß für die Entwicklung der Steirischen Landstände, Graz, 1982.

Împărțirea stăpânirii țărilor ereditare austriece între fiii lui Ferdinand I, p. 240 și urm.: Maximilian II: *Viktor Bibl*, Zur Frage der religiösen Haltung Kaiser Maximilians II., AÖG 106 (1918). — Idem, Die Vorgeschichte der Religionskonzession Kaiser Maximilians II., Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterr., serie nouă 13/14 (1915). — Idem, Maximilian II., der rätselhafte Kaiser, Hellerau b. Dresden, 1929. — *Georg Wagner*, Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Dunántuli tudományos gyüjtemény 72, Series Historica 39 (1966). — *Grete Mecenseffy*, Maximilian II, in neuer Sicht, Jahrbuch f. Gesch. d. Protestantismus in Österreich 92 (1976). — Vezi și *Hans Maier-Volker Press*, Vorderösterreich in der frühen Neuzeit, Sigmaringen, 1987.

Ferdinand de Tirol: *Joseph Hirn*, Erzherzog Ferdinand II. von Tirol, 2 vol., Innsbruck, 1885—1888. — *Jürgen Bücking*, Frühabsolutismus und Kirchenreform in Tirol (1565—1665). Veröffentlichungen des Instituts f. Europäische Geschichte Mainz 66, Wiesbaden, 1972.

Carol de Austria Centrală: *Josef Loserth*, Die steirische Religionspezifikation 1572 bis 1578, Beitr. zu Kunde steiermärk. Geschichtsquellen, 27 (1896). — *Viktor Thiel*, Die Aufrichtung der Regierung des Erzherzogs Karl von Innerösterreich, Zeitschr. d. hist. Ver. f. Steiermark, 11 (1913). — Graz als Residenz, Innerösterreich 1564—1619, Katalog d. Ausstellung Graz 1964. Red. *Berthold Sutter*, Graz, 1964. — Innerösterreich 1564—1619, Joannea 3, Red. von *Alexander Novotny* u. *Berthold Sutter*, Graz (1967). — *Winfried Schulze*, Landesdefension und Staatsbildung, Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564—1619), Veröffentlichungen d. Kommission für neuere Geschichte Österreichs 60, Wien-Köln-Graz, 1973. Vezi *Dedic*, Protestantismus in Steiermark etc.

Domnia lui Rudolf al II-lea. Contrareforma și lupta antiosmană, p. 244 și urm.: *Jos. Frh. v. Hammer-Purgstall*, Khlesls, des Kardinals, Direktors des geheimen Kabinetts Kaiser Matthias', Leben, 4 vol., Wien, 1847—1851. —*Anton Gindely*, Rudolf II. und seine Zeit, 2 vol., ed. a 2-a, 1868. — *Joseph Fischer*, Die Erbteilung Kaiser Rudolfs II. mit seinen fünf Brüdern, Innsbruck, 1897. — *Alfred H. Löbl*, Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593—1606, Prager Studien aus dem Gebiet der Rechtswissenschaft, 6, 10, Prag, 1899, 1904. — *Viktor Bibl*, Erzherzog Ernst und die Gegenreformation in Niederösterreich (1576 bis 1590), MIÖG 6. Erg.-Bd. (1901). — Idem, Die Religionsreformation Kaiser Rudolfs II. in Oberösterr., AÖG 109 (1921). —*Artur Steinwenter*, Steiermark und der Friedensvertrag von Zsitva-Torok, AÖG 106 (1915). — *G. Lencz*, Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, Debrecen, 1917. —

Lothar Groß, Zur Geschichte des Wiener Vertrages vom 25. April 1606, MIÖG Erg.- Bd. 11 (1929). — *Rudolf Neck*, Andrea Negroni. Ein Beitrag zur Geschichte der österr.-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitva-Torok, MÖSTA 3 (1950). — *Hanns Sturmberger*, Die Anfänge des Bruderzwistes in Habsburg (Vorgeschichte 1576—1590), Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 5 (1957). — *Helmuth Feigl*, Der niederösterr. Bauernaufstand 1596/97, Militärhist. Schriftenreihe, 22 (1972). — *Franz Otto Roth*, Wihitsch und Weitschawar, Zum Verantwortungsbewußtsein der adeligen Landstände Innerösterreichs in Gesinnung und Tat im türkischen „Friedensjahr" 1578, Zeitschr. des Hist. Vereins f. Steiermark 60 (1969). — *R. J. W. Evans*, Rudolf II and his world. A study in intellectual history 1576—1612, Oxford, 1973. — *Kálmán Benda*, Absolutismus und ständischer Widerstand in Ungarn am Anfang des 17. Jhdts., Südostforschungen 33 (1974). — *Wilhelm Hauser*, Karl Markgraf von Burgau (1560—1618), Jahrbuch des Hist. Vereins Dillingen 82 (1980). — *Gustav Bayerle*, The Compromise at Zsitvatorok, Archivum Ottomanicum 6 (1980). *Karl Vocelka*, Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576—1612), Veröffentl. der Komm. f. d. Geschichte Österreichs 9, Wien, 1981. Idem, Rudolf II. und seine Zeit, Wien-Köln-Graz, 1985. — *Philippe Erlanger*, Rodolphe II de Habsbourg, Paris, 1983.

Cu privire la „Schranzische Fälschung": *Joseph Loserth*, în: MIÖG 18 (1897) și Jahrbuch der Ges. f. Gesch. des Protestantismus, 48 (1927), respectiv *Karl Schllhass*, Quellen u. Forschungen aus ital. Archiven und Bibliotheken, 17 (1914—1924).

„Zavistia între frații de Habsburg", p. 251 și urm.: *Peter Ritter v. Chlumecky*, Carl von Zierotin und seine Zeit, 2 vol., 1862—1879. — *Anton Müller*, Der jülich-clevesche Erbfolgestreit im Jahre 1614, Forschungen zur Geschichte Bayerns, 8 (1900). — *Viktor Bibl*, Die katholischen und protestantischen Stände in Niederösterreich im 17. Jahrhundert, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 2 (1903). — *Irmtraut Lindeck*, Der Einfluß der staatsrechtlichen und bekenntnismäßigen Anschauungen auf die Auseinandersetzung zwischen Landesfürstentum und Ständen in Österreich während der Gegenreformation, Jahrbuch f. Gesch. des Protestantismus in Österr. 60/61 (1939/40). — *Hans Sturmberger*, Georg Erasmus von Tschernembl, Forschungen z. Geschichte Oberösterreichs, 3 (1953). Vezi și lucrarea mai sus pomenită a lui *Sturmberger* din Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 5 (1957). — *Josef Hirn*, Erzherzog Maximilian der Deutschmeister, Regent von Tirol, edit. de *Heinrich Noflatscher*, 2 vol. (reprint), Bozen, 1981. — *Eva Stahl*, Wolf Dietrich von Salzburg, Weltmann auf dem Bischofsthron, ed. a 2-a, Wien-München, 1987. — Fürsterzbischof Wolfdietrich v. Raitenau (Ausstellungskatalog), Salzburg, 1987.

Împăratul Matthias și antecedentele Războiului de 30 de ani, p. 256 și urm.: *Johannes Müller*, Die Vermittlungspolitik Khlesls von 1613—1616, MIÖG Erg.- Bd. 5 (1886—1903). — *Anton Gnirs*, Österreichs Kampf für sein Südland am Isonzo 1615—1617, Wien, 1916. — *Friedrich Pick*, Der Prager Fenstersturz im Jahre 1618, Pragensia I, Prag, 1918. — *Adam Haas*, Der Reichstag von 1613, Diss., Würzburg 1929. — *Hanns Sturmberger*, Aufstand in Böhmen. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges. Janus-Bücher 13, München und Wien, 1959.— *Reinhard R. Heinisch*, Habsburg, die Pforte und der Böhmische Aufstand, Südostforschungen 33 (1974), 34 (1975). — *Helfried Valentinitsch*, Ferdinand II., die innerösterreichischen Länder und der Gradiskanerkrieg 1615 — 1618, în: Johannes-Kepler-Gedenkschrift der Universität Graz, Graz, 1975.

Războiul de 30 de ani, p. 259 și urm.: *Friedrich Hurter*, Geschichte Kaiser Ferdinands II., 11 vol., Schaffhausen, 1850 și urm. — *Gyula Szekfü*, Bethlen Gabor, Budapest, 1929. —

Julius Strnadt, Der Bauernkrieg in Oberösterreich, ed. a 4-a, Wels, 1930. — *Josef Pekar*, Wallenstein, ed. a 2-a, 2 vol., Prag, 1934. — *Karl Völker*, Die „Sturmpetition" der evangelischen Stände in der Wiener Hofburg am 5. Juni 1619, Jahrbuch d. Gesellschaft f. Gesch. des Protestantismus in Österreich, 57 (1936). — *Ignaz Hübel*, Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten, ibidem, 58—60 (1937—1939). — *Maja Depner*, Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg, Stuttgart, 1938. — *Heinrich v. Srbik*, Wallensteins Ende, ed. a 2-a, Salzburg, 1952. — *Grete Mecenseffy*, Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreißigjährigen Krieges, AÖG 121 (1955). — *Andreas Posch*, Zur Tätigkeit und Beurteilung Lamormains, MIÖG 63 (1955). — *Hans Sturmberger*, Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus, Wien, 1957. — Idem, Vom Weißen Berg zur Pragmatischen Sanktion, Österreich in Gesch. u. Lit. 5 (1961). — Idem, Adam Graf Herberstorff, Herrschaft u. Freiheit im konfessionellen Zeitalter, Wien, 1976. — *Georg Wagner*, Wallenstein, der böhmische Condottiere, Wien, 1958. — Idem, Wallenstein und der Landesherr von Tirol, Der Briefwechsel des Herzogs von Friedland mit Erzherzog Leopold V. (1626 bis 1632) und die Ereignisse der Zeit, MIÖG 83 (1975). — *Walter Ernst Heydendorff*, Vorderösterreich im Dreißigjährigen Kriege, I (1617—1639), MÖSTA 12 (1959), II (1639—1648), ibidem 13 (1960). — *Pekka Suvanto*, Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalates 1631—1634. Studia Historica 5, Helsinki, 1963. — *Reinhard Rudolf Heinisch*, Salzburg im Dreißigjährigen Krieg, Diss. der Universität Wien 18, Wien, 1968. — *Peter Broucek*, Der Schwedenfeldzug nach Niederösterreich, Militärhistorische Schriftenreihe 7, Wien, 1967. — Idem, Die Eroberung von Bregenz am 4. Jänner 1647, ebenda 18, Wien 1971. — Idem, Die Bedrohung Wiens durch die Schweden im Jahr 1645, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien 26 (1970). — *Josef Polisensky*, Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618—1648, Wien-Köln-Graz, 1971. — *Hellmut Diwald*, Wallenstein, Eine Biographie, München, 1969. — *Golo Mann*, Wallenstein, Sein Leben erzählt, Frankfurt, 1971. — Der Dreißigjährige Krieg, Beiträge zu seiner Geschichte, Schriften des Heeresgeschichtl. Museums in Wien 7, Wien, 1976. — *Thomas M. Barker*, Generalleutnant Ottavio Fürst Piccolomini, Österr. Osthefte 22 (1980). — *Robert Bireley S.J.*, Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormain S.J. and the Formation of Imperial Policy, Chapel Hill, 1981. — *Helmut Mahr*, Wallenstein vor Nürnberg 1632, Neustadt a. d. Aisch, 1982. — *Georg Heilingsetzer*, Der oberösterreichische Bauernkrieg 1626, ed. a 2-a, Militärhist. Schriftenreihe 32, Wien, 1985. — *Georg Wagner*, Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Grußbotschaft nach Konstantinopel 1644/45. Mitt. d. Oberösterr. Landesarchivs 14 (1984). — *Hans Schmidt*, Wallenstein als Feldherr, ibidem. — *Geoffrey Parker*, Der Dreißigjährige Krieg, Frankfurt, 1987. — *Gottfried Lorenz*, (edit.), Quellen zur Geschichte Wallensteins, Ausgew. Quellen z. Geschichte d. Neuzeit 20, Darmstadt, 1987.

Pacea westfalică, p. 270 și urm.: *Helge Almquist*, Königin Christina und die österreichische Protestantenfrage um die Zeit des westfälischen Friedens, Archiv f. Reformationsgeschichte, 36 (1939). — *Max Braubach*, Der Westfälische Friede, Münster, 1948. — *Max Braubach* — *Konrad Repgen*, Acta pacis Westphalicae, vol. 1, Münster, 1962. — *Fritz Dickmann*, Der Westfälische Friede, ed. a 4-a, Münster, 1977.

Activitatea de colonizare și situația demografică în epoca confesională, p. 272 și urm.: *Adalbert Klaar*, Der Städtebau in den Donau- und Alpengauen vom Beginn des 16. bis zum

Beginn des 20. Jahrhunderts, în: Die Bildende Kunst in Österreich, Bd. 6, Wien, 1943. — *Kurt Klein*, Die Bevölkerung Österreichs vom Beginn des 16. bis zur Mitte des 18. Jhdts., în: Beiträge z. Bevölkerungs- u. Sozialgeschichte Österreichs, Wien, 1973. — *Franz Mathis*, Zur Bevölkerungsstruktur österreichischer Städte im 17. Jhdt., Wien, 1977.

Războaiele cu turcii și colonizarea croaților: *Anton Schachinger*, Die Türkeneinfälle 1529 und 1532 und ihre Auswirkungen in der Topographie des Wienerwaldes, Jahrbuch des Vereins f. Landeskunde v. Niederösterreich, 22 (1929). — *Oskar Gruszecki*, Die Kroaten des Brugenlandes und ihr Siedlungsgebiet, Burgenländ. Heimatbl., 3 (1929). — *Friedrich Baumhackl*, Die Kroaten im Marchfeld, Unsere Heimat, 13 (1940). —*Johann Dobrovich*, Volk an der Grenze. Schicksal und Auftrag. Zur Geschichte der burgenländischen Kroaten, Burgenländische Forschungen 47, Eisenstadt, 1963. — *Josef Breu*, Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten, Wien, 1970. — Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Grazer Forschungen z. Wirtschafts- u. Sozialgeschichte 1, Graz, 1971.

Exilați: *Theodor Lochner*, Österreichische Exulanten in Nürnberg, Anzeiger f. Kunde der deutschen Vorzeit, serie nouă 3 (1855). — *Rudolf Wolkan*, Das Geschichtsbuch der Hutterischen Brüder, Toronto, 1923. —*Hermann Clauß*, Österreichische Exulanten im 17. Jahrhundert, Jahrbuch der evangel.-luther. Landeskirche Bayerns, 7 (1907). — *Joseph Loserth*, Zur steirischen Emigration, Jahrbuch f. Gesch., d. Prot. in Österreich, 38 (1917). — *Paul Dedic*, Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts, Carinthia, I, Jg. 136—140, 142, 145 (1948—1955). — *Georg Rusam*, Österreichische Exulanten in Franken und Schwaben, München, 1952. — *Günther Franz*, Der Dreißigjährige Krieg und das deutsche Volk, Untersuchungen zur Bevölkerungs- und Agrargeschichte, ed. a 3-a, Stuttgart, 1961.

Cu privire la deplasările emigranților, vezi și bibliografia indicată mai sus la p. 782, precum și: *Gustav Reingrabner*, Die Verfolgung der österr. Protestanten während der Gegenreformation, în: Wellen der Verfolgung in der österr. Geschichte, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1986.

Viața economică în vremea „capitalismului timpuriu", p. 275 și urm.: Agricultura: *Anton Mell*, Die Lage des steirischen Untertanenstandes seit Beginn der neueren Zeit bis in die Mitte des 17. Jahrhunderts, Weimar, 1896. —*Heinrich Demelius*, Über Dorfversammlung und Herrschaftsgericht im 17. Jahrhundert, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 20 (1927). —*Edmund Frieß*, Zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der gutsherrlichen Leute am Fuße des Ötschers nach dem Bauernsturm, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 21, 1928 (Redlich-Festschr.). —*Anton Kern*, Ein Kampf um das Recht. Grundherren und Weinbauern in der Steiermark im 16. u. 17. Jahrhundert. Graz, 1941 (Forschungen z. Verfassungs- u. Verwaltungsgesch. d. Steiermark, 11). —*Erna Patzelt*, Bauernschutz in Österreich vor 1848, MIÖG 58 (1950). —*Helmuth Feigl*, Die niederösterr. Grundherrschaft vom ausgehenden Mittelalter bis zu den josephinisch-theresianischen Reformen, Wien, 1964. —*Fritz Weber*, Die Finanz- und Zollpolitik im 16. Jahrhundert und der Rückgang des niederösterr. Weinhandels, Jahrbuch f. Landeskunde v. NÖ, serie nouă 31 (1953/54). — *Georg Grüll*, Der Bauer im Lande ob der Enns am Ausgang des 16. Jahrhunderts, Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 11, Linz, 1969. — *Roman Sandgruber*, Zur Wirtschaftsentwicklung Niederösterreichs im 16. u. 17. Jhdt., Unsere Heimat 45 (1974).

Materiale esențiale (și pentru cultura spirituală) conține lucrarea lui *Otto Brunner*, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612—1688, Salzburg, 1949.

Mineritul: Pe lângă lucrările amintite mai sus la p. 777, mai vezi: *Peter Hitzinger*, Das Quecksilberbergwerk Idria, Laibach, 1860. — *Ludwig Bittner*, Das Eisenwesen in Innerberg-Erzberg bis zur Gründung der Innerberger Hauptgewerkschaft 1625, AÖG 89 (1901). — *Ludwig Scheuermann*, Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol und Kärnten, Studien zur Fuggergeschichte, 8, München, 1929. — *Carl Schraml*, Die Entwicklung des oberösterreichischen Salzbergbaues im 16. und 17. Jahrhundert, Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins, 83 (1930). — Idem, Das oberösterr. Salinenwesen vom Beginne des 16. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts, Wien, 1932. — *Josef Kallbrunner*, Hans Steinberger. Ein Beitrag zur Geschichte der Montanwirtschaft im Zeitalter Kaiser Rudolfs II., Vjschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 27 (1934). — *Hans Pirchegger*, Das steirische Eisenwesen von 1564 bis 1625 (1939). — *Alois Koch*, Arbeitsrechtliche Bestimmungen am steirischen Erzberg im 16. Jahrhundert, Graz, 1942. — *Maja Loehr*, Thörl. Geschichte eines steirischen Eisenwerkes, Wien, 1952. — Eadem, Die Radmeister am steirischen Erzberg bis 1625, Mitt. des Museums f. Bergbau, Geologie und Technik am Landesmuseum Joanneum 5 (1947). — *Helfried Valentinitsch*, Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575—1659, Forschungen zur Gesch. u. Landeskunde d. Steiermark 32, Graz, 1981.

Orașe și târguri, meșteșugurile: *Viktor Thiel*, die Handwerkerordnung Ferdinands I. 1527, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 8 (1909). — *Florian Krinzinger*, Das Stift Schlägl und seine Glashütten, Heimatgaue, 2 (1921). — *Edmund Frieß*, Geschichte der Hammer- und Sensengewerbe in Waidhofen an der Ybbs bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, 10 (1912). — *Anton Pürgy*, Die Geschichte der Glasindustrie im Waldviertel, Das Waldviertel, 5 (1932). — *Anton Scheiblin*, St. Pöltens geistiges und wirtschaftliches Leben im 16. Jahrhundert, Der Traisengau, 2 (1936). — Idem, Von mittelalterlichen Handwerksbetrieben zu neuzeitlichen Industrieanlagen an den Werksbächen der Traisen, ibidem, 3 (1937). — *Ferdinand Tremel*, Steirische Sensen, Blätter f. Heimatkunde d. Steiermark, 27 (1953). — *Irmgard Hack*, Steyr und seine Beziehungen zum innerbergischen Eisenwesen, Steyr, 1953. — Eadem, Der Messerhandel der Stadt Steyr bis zum Ende des 17. Jahrhunderts, Oberösterr. Heimatblätter, 6 (1952). — *Helfried Valentinitsch*, Zur Geschichte des Handels und der Produktion von Handfeuerwaffen in der Steiermark im Zeitalter der Türkenkriege, în: Veröffentlichungen des Landeszeughauses Graz, 6 (1976).

Comerțul, finanțele, moneda, creditele: *Josef Kallbrunner*, Lazarus Henckel von Donnersmark, Vierteljahresschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 24 (1931). — Idem, Der oberdeutsche Kaufmann in Österreich vom Ausgang des Mittelalters bis zum Dreißigjährigen Kriege, Nachrichtenblatt des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, serie nouă 1 (1939). — *Johannes Müller*, Zacharias Geizkofler (1560—1617), des heiligen römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister des Königreiches Ungarn, Baden bei Wien, 1938. — *Ferdinand Tremel*, Zur Geschichte des Wiener Italienhandels im 16. Jahrhundert, Nachrichtenbl. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, serie nouă 3 (1941). — Idem, Der österreichische Kaufmann im 16. Jahrhundert, în: Festschrift f. Karl Eder, Innsbruck, 1959.

Cultura spirituală din epoca confesională, p. 290 și urm.: Învățământul: *Johann Kelle*, Die Jesuitengymnasien in Österreich, Prag, 1883. — *G. M. Pachtler*, Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes, Mon. Germ. Paedagogica, 55 (1916). — *Ignaz Hübel*, Das Schulwesen Niederösterreichs im Reformationszeitalter, Jahrbuch f. Gesch. des Prot. in Österreich, 51/52 (1930/31). — *C. F. Bauer*, Die evangelische Landschaftsschule in Linz an der Donau, ibidem, 45/46 (1925). — *Max Doblinger*, Stiftung und Entstehung der Linzer evangelischen Landschaftsschule, ibidem, 67 (1951). — *Harry Kühnel*, Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert, Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, serie nouă 35 (1963). — *Eva-Marie Csáky-Loebenstein*, Studien zur Kavalierstour österreichischer Adeliger im 17. Jh., MIÖG 79 (1971). — *Gernot Heiß*, Konfession, Politik u. Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterr. Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg, Wiener Beiträge zur Gesch. der Neuzeit 5, Wien, 1978. — Idem, Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel. Zur Kavalierstour des Grafen Joh. Sigmund v. Hardegg 1646/50, Jahrb. f. Landeskunde von Niederösterr., serie nouă 48/49 (1982/83). — *Helmut Engelbrecht*, Unterricht und Erziehung auf dem Boden Österreichs zur Zeit der Renaissance und des Humanismus, Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems 1979/80, Krems, 1980. — Idem, Der Beitrag der Protestanten und Jesuiten zum Wiederaufbau des österr. Schulwesens ... im 16. Jhdt., Jahresbericht etc. 1980/81, Krems, 1980. — Idem, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, vol. 2, Das 16. und 17. Jahrhundert, Wien, 1983. — *Ladislaus Lukács S. J.* (ed.), Monumenta Paedagogica Societatis Jesu, vol. 1 și urm., Roma, 1969 și urm.

(Indicații asupra diferitelor personalități ale învățământului și educației în alineatul următor).

Scrierile științifice și literare, teatrul, muzica: *Franz Spengler*, Wolfgang Schmeltzl, Wien, 1883. — *Michael Mayr*, Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Innsbruck, 1894. — *Konrad Schiffmann*, Magister Georg Calaminus, Beiträge z. österr. Erziehungs- u. Schulgeschichte, 2, Wien, 1899. — *Max Doblinger*, Hieronymus Megiser, Leben und Werk, MIÖG 26 (1905). — *Johann Hurch*, Christoph von Schallenberg. Ein österr. Lyriker des 16. Jahrhunderts. Bibliothek des literar. Vereins in Stuttgart, 253 (1910). — *Emil Mencke-Glückert*, Die Geschichtsschreibung der Reformation und Gegenreformation, Leipzig, 1912. — *Karl Großmann*, Reichart Streun von Schwarzenau, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 20 (1926/27). — Idem, Der Historiker Reichart Streun von Schwarzenau, MIÖG Erg.-Bd. 11 (1929). — Idem, Megiser, Christalnick und die Annales Carinthiae, MIÖG 57 (1949). — *Karl Kurt Klein*, Der Humanist und Reformator Johannes Honter, Hermannstadt, 1935. — *Paul Dedic*, Verbreitung und Vernichtung evangelischen Schrifttums in Innerösterreich, Zeitschr. f. Kirchengesch., 57 (1938). — *Günther Stökl*, Die deutsch-slavische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert (tratează scrierile reformatoare sud-slave, îndeosebi ale lui Truber, Ungnad, Consul), Breslau, 1940. — *Anna Coreth*, Job Hartmann von Enenkel, MIÖG 55 (1946). — *Max Caspar*, Johannes Kepler, ed. a 2-a., Stuttgart, 1950. — *Othmar Wessely*, Die Pflege der Musik an der evangelischen Landschaftsschule zu Linz, Festschrift zum 400jährigen Jubiläum des humanist. Gymnasiums in Linz, Linz, 1952. — Idem, Neue Beiträge zur Pflege der Musik etc., Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 3 (1954). — *Gilbert Trathnigg*, Von Meistersingern in Niederösterreich und Wien, Unsere Hiemat, 25 (1954). — Idem, Die Welser Meistersinger-Handschriften, Jahrbuch des Musealvereins Wels 1954. — *Kurt Adel*, Das Jesuitendrama in

Östereich, Wien, 1957. — *Helmut Slaby*, Magister Georg Calaminus und sein Freundeskreis, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1958. — *Erich Zöllner*, Das österreichische Stammbuch des Konfessionellen Zeitalters und seine Bedeutung als Geschichtsquelle, MÖSTA 25 (1972). Reprint în Zöllner, Probleme und Aufgaben. — Johannes Kepler 1571—1971. Gedenkschrift der Universität Graz, Graz, 1975. — *Berthold Sutter*, Johannes Kepler und Graz. Im Spannungsfeld zwischen geistigem Fortschritt und Politik, Graz, 1975. — *Günther Hamann*, Johannes Kepler, das Haus Habsburg und die katholische Kirche, Kepler-Symposion 1980, Linz, 1982.

Arta plastică (lucrările despre arta barocului se vor insera în general abia mai jos, la p. 797—798): *Ernst Birk*, Jakob Seisenegger, Kaiser Ferdinands I. Hofmaler 1531 bis 1567, Mitt. der Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 9 (1864). — *Adolfo Venturi*, Zur Geschichte der Kunstbestrebungen Kaiser Rudolfs II., Repertorium f. Kunstwissenschaft, 8 (1885). — *Joseph Wastler*, Das Kunstleben am Hofe zu Graz unter den Herzogen von Steiermark, den Erzherzogen Karl und Ferdinand, Graz, 1897. — *Ludwig Baldass*, Die Wiener Gobelinsammlung, Wien, 1920. — *Fritz Dworschak*, Die Renaissancemedaille, Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen, serie nouă 1 (1926). — *Gerhard Ladner*, Zur Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol, MIÖG 47 (1933). — *Martin Weinberger*, Wolf Huber, Leipzig, 1930. — *Paul Brathe*, Der Kirchenbau des österreichischen Protestantismus im Reformationszeitalter, Jahrbuch f. Gesch. d. Prot. in Österreich, 55 (1934). — *Richard K. Donin*, Das Bürgerhaus der Renaissance in Niederdonau, Wien, 1944. — Idem, Niederösterreichische Renaissanceschlösser als Wehrbauten, în: *Donin*, Zur Kunstgeschichte Österreichs, Wien etc., 1951. — *Laurin Luchner*, Denkmal eines Renaissancefürsten, Versuch einer Rekonstruktion des Ambraser Museums von 1583, Wien, 1958. — *Renate Wagner-Rieger*, Das Schloß zu Spittal an der Drau, Wien, 1962. — Eadem, Die Baukunst des 16. u. 17. Jahrhunderts in Österreich, Wiener Jahrb. f. Kunstgeschichte 20 (1965). — *Rupert Feuchtmüller*, Das Neugebäude, Wien, 1976.

Mai vezi: *Alphons Lhotsky*, Geschichte der Sammlungen, II, 1, 109 și urm., Die Kunst- und Wunderkammer der Renaissance. — *Margarethe Poch-Kalous*, Das Wiener Kunsthandwerk seit dem Zeitalter der Renaissance, I. Das Kunsthandwerk zwischen 1520 und 1650, în: Geschichte der Stadt Wien, edit. de Verein f. Geschichte der Stadt Wien, serie nouă, vol. VII, 2, p. 228 și urm.

O bună introspecție în ansamblul vieții culturale din epoca confesională oferă *Justus Schmidt*, Linzer Kunstchronik, vol. 3, Linz, 1952, p. 47 și urm., și îndeosebi Renaissance in Österreich, Katalog der Landesausstellung Schallaburg 1974, Horn, 1974.

Mai vezi *Karl Vocelka*, Habsburghische Hochzeiten 1550—1600. Kulturgeschichtliche Studien zum manieristischen Repräsentationsfest, Wien-Köln, 1976.

VII. ASCENSIUNEA AUSTRIEI SPRE POZIȚIA DE MARE PUTERE (1648—1740), p. 302 și urm.

Pe lângă numeroasele prezentări contemporane de natură savantă și publicistică, acte și diplome ale suveranilor, dietelor și stărilor, izvoarele acestei epoci cuprind un bogat material de scrieri diplomatice, cum ar fi instrucțiuni, recomandări, note și relatări, apoi colecții cuprinzătoare de legi și decrete (Codex Austriacus, v. mai sus, p. 744), comunicări cu conținut personal, scrisori, jurnale, memorii etc. Materialul inedit este de regulă accesibil prin intermediul repertoriilor și inventarelor de arhivă, vezi *Anna Benna*, Aufstieg zur Großmacht,

Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982.

Mai vezi și indicațiile generale privind izvoarele și bibliografia la *Uhlirz*, I, pp. 235 și urm., 254 și urm.; IV, p. 57 și urm.; *Hantsch*, Die Geschichte Österreichs, vol. II, ed. a 3-a (1962), p. 7, resp. 547 și urm. ca și prezentarea cuprinzătoare a lui *Oswald Redlich*, Weltmacht des Barock, ed. a 4-a, Wien, 1961, respectiv Das Werden einer Großmacht, ed. a 4-a, Wien, 1962. — Mai vezi *Franz Martin*, Salzburgs Fürsten in der Barockzeit, ed. a 2-a, Salzburg, 1949. — *Hanns Sturmberger*, Vom Weißen Berg zur Pragmatischen Sanktion, Österreich in Geschichte u. Literatur 5 (1961). — Idem, Der absolutistische Staat und die Länder in Österreich, în: Der österr. Föderalismus, ed. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1969. — *Hanns Leo Mikoletzky*, Österreich — das große 18. Jhdt. Von Leopold I. bis Leopold II., Wien, 1967.

Reconstrucția și războiul pe două fronturi împotriva turcilor și francezilor, p. 302 și urm.: *Moriz von Angeli*, Der Friede von Vasvár, Mitt. des k. u. k. Kriegsarchivs, 2 (1877). — *Joseph Großmann*, Raimund Montecuccoli. Ein Beitrag zur österreichischen Geschichte des 17. Jahrhunderts, vornehmlich der Jahre 1672—1673, AÖG 73 (1878). — *Alfred Francis Pribram*, Zur Wahl Kaiser Leopolds I., AÖG 73 (1888). — Idem, Franz Paul Freiherr von Lisola (1613—1674) und die Politik seiner Zeit, Leipzig, 1894. — *Friedrich Stieve*, Ferdinand III. Abhandlungen, Vorträge und Reden, Leipzig, 1900 — *Michael Doeberl*, Bayern und Frankreich. Vornehmlich unter Kurfürst Ferdinand Maria, München, 1900. — *Ferdinand Fehling*, Die europäische Politik des Großen Kurfürsten 1667—1688, Leipzig, 1910. — *Anton Neuber*, Der schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik 1655—1657, Prag, 1915. — *Emil Lilek*, Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion 1663—1671, 2 vol., Cilli, 1928, 1930. — *Ivo Senesi*, Raimondo Montecuccoli, Torino, 1933. — *Alexandre de Saint-Leger* et *Philippe Sagnac*, La préponderance française. Louis XIV, 1661—1715, Paris, 1935. — *Grete Mecenseffy*, Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Weikhard Auersperg (1615—1677), AÖG 114/2 (1938). — *Rudolf Kindinger*, Die Schlacht von St. Gotthard am 1. August 1664, Zeitschr. des Hist. Vereins f. Steiermark, 48 (1957). — *Richard F. Kreutel*, Im Reiche des Goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evlija Celebis denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien Anno 1665, Osmanische Geschichtsschreiber, 2, Graz, 1957. — *Georg Wagner*, Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung, Burgenländische Forschungen 48, Eisenstadt, 1964. — Idem, Der angebliche kaiserliche Türkentribut nach der Schlacht von Mogersdorf (1664), MIÖG 72 (1964). — *Ekkehard Eickhoff*, Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645—1700, München, 1970. — *Peter Broucek*, Das Türkenjahr 1663 und Niederösterreich, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterr. 40 (1974). — *John P. Spielmann*, Leopold I. Zur Macht nicht geboren, Graz, 1981. — *Béla Köpeczi*, Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Wien-Köln-Graz, 1983.

Anul turcesc 1683 și contraofensiva austriacă, p. 309 și urm.: o bibliografie cuprinzătoare pentru „anul turcesc" la *Sturminger*, Bibliographie und Ikonographie, vezi mai sus, p. 782 — Vezi și *Walter Sturminger*, Die Türken vor Wien in Augenzeugenberichten, Düsseldorf, 1968. — *Peter Broucek* — *Erich Hillbrand* — *Fritz Vesely*, Historischer Atlas zur zweiten Türkenbelagerung Wien 1683, Wien, 1983. — Mai vezi: *Gernot Heiß* — *Grete Klingenstein* (edit.), Das Osmanische Reich und Europa 1683—1789, Konflikt, Entspannung

und Austausch, Wiener Beiträge zur Gesch. d. Neuzeit 10 (1983). —Cu privire la publicațiile anului comemorativ 1983, vezi *Isabella Ackerl*, Wien aktuell, Jg. 1983, Heft III, p. XXII și urm. — *Karl Vocelka*, 1683—1983. Ein Jubiläum? Fortschritt oder Stagnation der historiographischen Aufbereitung der zweiten Wiener Türkenbelagerung, MIÖG 92 (1984). *Walter Leitsch-Maximilian Peyfuss*, Dreihundert Jahre seit dem Entsatz von Wien 1683. Publikationen und Ausstellungen, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, serie nouă 32 (1984).

O prezentare de ansamblu a evenimentelor din anul 1683 oferă *Reinhold Lorenz*, Das Türkenjahr 1683, ediția a 3-a, Wien, 1944. —Mai vezi: *Paul Ventzeke*, Feldherr des Kaisers. Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen, Leipzig, 1943. — *Otto Forst Battaglia*, Jan Sobieski, König von Polen, Neuaufl. Graz, 1982. — *Walter Sturminger*, Die Kundschafter zur Zeit der zweiten Türkenbelagerung Wiens im Jahre 1683, în: Festschr. zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- u. Staatsarchives, II (1952). — *Richard F. Kreutel*, Kara Mustapha vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, Osmanische Geschichtsschreiber, 1, ed. a 2-a, Graz-Wien-Köln, 1982. — *Hermann Watzl*, Flucht und Zuflucht. Das Tagebuch des Priesters Balthasar Kleinschroth aus dem Türkenjahr 1683, Graz-Wien, 1956. — *Giorgio Papasogli*, Innocenzo XI (1611—1689), Roma, 1956. — *John Stoye*, Wien 1683 oder die Rettung des Abendlandes, Wien, 1966. — *Walter Leitsch*, Warum wollte Kara Mustapha Wien erobern? Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas 29 (1981). — *Günter Düriegl*, Wien 1683, Die zweite Türkenbelagerung, Wien-Köln-Graz, 1981. — *Robert Waissenberger* (edit.), Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien, 1982. — *Gertrud Gerhartl*, Belagerung und Entsatz von Wien, Militärhist. Schriftenreihe 46, Wien, 1982. — *Thomas M. Barker*, Doppeladler und Halbmond, Entscheidungsjahr 1683, übers. u. bearb. von *Peter* u. *Gertraud Broucek*, Graz-Wien-Köln, 1982. — Mai vezi și cataloagele următoarelor expoziții: Die Türken vor Wien (Wien 1983, Künstlerhaus), Niederösterreich im Türkenjahr 1683 (Pottenbrunn 1983), Österreich und die Osmanen (Wien 1983, Nationalbibliothek), Was von den Türken blieb (Perchtoldsdorf 1983). — Mai vezi: Studia Austro-Polonica 3, Krakau, 1983 (se referă la bătălia de despresurare din 1683). — Österreich und die Osmanen. Prinz Eugen und seine Zeit, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 51/52, Wien, 1988.

Despre prințul Eugeniu: *Bruno Böhm*, Bibliographie zur Geschichte des Prinzen Eugen von Savoyen und seiner Zeit, Veröffentl. der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs, 34, Wien, 1943. Vechea lucrare-standard a lui *Alfred v. Arneth*, Prinz Eugen von Savoyen, Wien, 1858 (reimprimat München, 1937) trebuie folosită încă, dar vezi și *Max Braubach*, Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinzen Eugen, München, 1950. —Idem, Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie, 5 vol., Wien, 1963—1965. —În plus: Die Feldzüge des Prinzen Eugen, hrsg. von der Abteilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchivs, 21 vol., Wien, 1876—1892. — *Gottfried Mraz*, Prinz Eugen. Ein Leben in Bildern und Dokumenten, München, 1985. — *Gerda Mraz*, Prinz Eugen, Sein Leben, sein Wirken, seine Zeit, Wien-München, 1985. — *Karl Gutkas*, Prinz Eugen und das barocke Österreich, Salzburg-Wien, 1985. — *Johannes Kunisch*, Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit, Flensburg-Würzburg, 1986. — *Peter Broucek* — *Erich Hillbrand* — *Fritz Vesely*, Prinz Eugen, Feldzüge und Heerwesen, Wien, 1986.

Pentru luptele din apus: *Rudolf Fester*, Die Augsburger Allianz von 1686, München, 1893. — *Kurt von Raumer*, Die Zerstörung der Pfalz von 1689, München, 1930. — *Nikolaus*

Japikse, Prins Willem III. De Stadhouder Koning, 2 vol., 1930, 1933. — *Heinrich von Srbik*, Wien und Versailles 1692—1697, München, 1944.

Războiul pentru succesiunea spaniolă, p. 315 și urm.: Pentru acest capitol și pentru cel următor, lucrarea fundamentală este cea a lui *Oswald Redlich*, Das Werden einer Großmacht. Österreich von 1700—1740, ed. a 4-a, Wien, 1962. Vezi și *George M. Trevelyan*, England under Queen Anne, 3 vol., reprint London, 1948. — *Charles W. Ingrao*, In Quest and Crisis. Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy, West Lafayette, Indiana, 1979.

Apoi: *Ottokar Weber*, Der Friede von Utrecht. Verhandlungen zwischen England, Frankreich, dem Kaiser und den Generalstaaten 1710—1713, Gotha, 1891. — *Arsene Legrelle*, La diplomatie française et la succession d'Espagne, ed. a 2-a, 6 vol., Paris, 1895—1899. — *Johann Ziekursch*, Die Kaiserwahl Karls VI., Gotha, 1902. — *Erik Carlson*, Der Vertrag von Karl XII. und Kaiser Joseph I. zu Altranstädt 1707, Stockholm, 1907. — *Sandor Marki*, II. Rákóczi Ferencz, 3 vol., Budapest, 1907—1910. — La campagna di guerra in Piemonte (1703—1708) e l'assedio di Torino, 10 vol., Torino, 1907—1912. — *Max Braubach*, Die Politik des Kurfürsten Max Emanuel von Bayern im Jahre 1702, Hist. Jahrbuch, 43 (1923). — *Prinz Adalbert von Bayern*, Das Ende der Habsburger in Spanien, 2 vol., München, 1929. — *Werner Reese*, Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des spanischen Erbfolgekrieges 1708—1709, München, 1933. — *Winston S. Churchill*, Marlborough, His life and times, 4 vol., London-New York, 1934—1935. — *Otto Haintz*, König Karl XII. von Schweden, 3 vol., ed. a 2-a, Berlin, 1958. — *Wilhelm Bauer*, Joseph I., Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 4 (1955). — *P. V. Bou*, El Archiduque Carlos de Austria, rey de los Catalanes, Barcelona, 1953. — *Gustav Otruba*, Prinz Eugen und Marlborough, Wien, 1961. — *Fritz Posch*, Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen. Veröffentl. des Steiermärk. Landesarchivs 5, Graz-Wien-Köln, 1968. — *Elke Jarnut-Derbolav*, Die österreichische Gesandtschaft in London (1701—1711), Bonner Hist. Forschungen 37, Bonn, 1972. — *Béla Köpeczi*, La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Étude d'histoire des relations diplomatiques et d'histoire des idées, Budapest, 1971. — *Karl Otmar Frh. v. Aretin*, Kaiser Joseph I. zwischen Kaisertradition und österr. Großmachtpolitik. Hist. Zeitschr. 215 (1972). — *Franz Mathis*, Neue Aspekte zur Planung des süddeutschen Feldzuges von 1704, MÖSTA 27 (1974). — Idem, Marlborough und Wratislav, MIÖG 83 (1975). — La Belgique Autrichienne (1713—1794). Les Pays-Bas Méridionaux sous les Habsbourg d'Autriche, éd. par *Hervé Hasquin*, Bruxelles, 1987. — Vezi și *Erwin Matsch*, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (—Ungarn), 1720—1920, Wien, 1980.

Reglementarea succesiunii. Sancțiunea Pragmatică, p. 324 și urm.: Fundamentală pentru aceasta este lucrarea lui *Gustav Turba*, Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen, Wien, 1913. — Idem, Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion, ... Ungarn, ... Die Hausgesetze. Wiener staatswissenschaftl. Studien, 10, 11, Leipzig-Wien, 1911—1912. — Idem, Reichsgraf Seilern aus Ladenburg am Neckar (1646—1715), Heidelberg, 1923. — Vezi și *Ernst Schönbauer*, Sanctiones pragmaticae in alter und neuer Zeit, Anzeiger d. phil.-hist., Kl. der Österr. Ak. d. Wiss. 90 (1953).

Împotriva opiniei privind substituirea originalului Sancțiunii Pragmatice în anul 1719 se pronunță *W. Michael*, Berliner Sitzungsberichte, Phil.-hist. Kl. 94 (1929), vezi *Turba*, Hist. Zeitschr., 141 (1929) și Archival. Zeitschr., 40 (1931); *Michael* repetă teza sa în lucrarea: Zur Entstehung der Pragmatischen Sanktion, Basel, 1939.

Lupte noi împotriva Porții și a statelor Bourbonilor, p. 326 și urm.: Luptele din războiul împotriva turcilor din anii 1716—1718 sunt prezentate în volumele 16 și 17 ale lucrării Die Feldzüge des Prinzen Eugen; volumele 19 și 20 ale aceleiași lucrări sunt consacrate Războiului pentru succesiunea poloneză.

Pentru cele două războaie împotriva turcilor purtate de Carol al VI-lea și pentru activitatea de mai târziu a lui Francisc Rákóczi mai vezi și: *Moriz von Angeli*, Der Krieg mit der Pforte 1737—1739, Mitt. des k. k. Kriegsarchivs, Wien, 1881. — *Julius Szekfü*, A számüzött Rákóczi (Surghiunitul Rákóczi), Budapest, 1913. Pentru aceasta vezi *F. Eckhart*, MIÖG 36 (1915). — *Septime Gorceix*, Bonneval-Pascha et le jeune Rákóczi, în: Mélanges offerts à M. N. Jorga, Paris, 1933. — *E. Pillias*, Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie, Paris, 1939. — *Oswald Redlich* und *Viktor Junk*, Das Lied vom Prinzen Eugen, Anzeiger der Wiener Akademie der Wissenschaften 1935. — *Joseph Odenthal*, Österreichs Türkenkrieg 1716—1718, Düsseldorf, 1938. — *Oskar Regele*, Die Schuld des Grafen von Neipperg am Belgrader Frieden 1739 und an der Niederlage von Mollwitz 1741, MÖSTA 7 (1954). — *Heinrich Benedikt*, Der Pascha-Graf Alexander von Bonneval (1675—1747), Graz-Köln, 1959. — *Béla Köpeczi*, La France et la Hongrie au debut du XVIIIe siècle, Budapest, 1971.

Cu privire la politica imperială și la confruntările diplomatico-militare din sud și apus, vezi: *Ottokar Weber*, Die Quadrupelallianz, Wien, 1887. — *Hans von Zwiedineck-Südenhorst*, Die Anerkennung der Pragmatischen Sanktion Karls VI. durch das deutsche Reich, MIÖG 16 (1895). — *Heinrich Benedikt*, Das Königreich Neapel unter Kaiser Karl VI., Wien-Leipzig, 1927. — *Hugo Hantsch*, Reichsvizekanzler Friedrich Karl von Schönborn (1674—1746), Augsburg, 1929. — *Grete Mecenseffy*, Karls VI. spanische Bündnispolitik 1725—1729, Innsbruck, 1934. — *Leo Just*, Wie Lothringen dem Reich verlorenging, Rhein. Vierteljahrsbl., 7 (1937). — *Ellinor von Puttkammer*, Frankreich, Rußland und der polnische Thron 1733, Diss., Berlin, 1937. — *Max Braubach*, Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert, Bonner Historische Forschungen, 2, Bonn, 1952. — Idem, Johann Christoph Bartensteins Herkunft und Anfänge, MIÖG 61 (1953). — *Josef Hrazky*, J. Chr. Bartenstein, der Staatsmann und Erzieher, MÖSTA 11 (1958). — *Max Braubach*, Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen, Abhandlungen d. Arbeitsgemeinschaft f. Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, 22, Köln-Opladen, 1962. — *Antonio Di Vittorio*, Gli Austriaci e il Regno di Napoli 1707—1734, Le finanze pubbliche, Napoli, 1969.

Pentru politica față de Italia mai vezi îndeosebi *Heinrich Benedikt*, Kaiseradler über dem Apennin. Die Österreicher in Italien 1700—1866, Wien-München, 1964. — *Adam Wandruszka*, Österreich und Italien im 18. Jahrhundert, Wien, 1963. — *Silvio Furlani* — *Adam Wandruszka*, Österreich und Italien. Ein bilaterales Geschichtsbuch, Wien-München, 1973.

Pentru Țările de Jos vezi *Heinrich Benedikt*, Als Belgien noch österreichisch war, Wien, 1965.

Cu privire la împărat și curte cf. *Hugo Hantsch*, Die drei großen Relationen St. Saphorins über die inneren Verhältnisse am Wiener Hof zur Zeit Karls VI., MIÖG 58 (1960). — *Alphons Lhotsky*, Kaiser Karl VI. und sein Hof im Jahre 1712/13, ibidem, 66 (1958). — *Hubert Ch. Ehalt*, Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. u. 18. Jahrhundert, Sozial- und wirtschaftshist. Studien 14, Wien, 1980.

Pentru persecutarea protestanților și pentru „combaterea vrăjitoriei", vezi și capitolul următor.

Populația și colonizarea între 1648—1740, p. 337 și urm.: Măsuri de exilare și colonizare: *Carl Franz Arnold*, Die Ausrottung des Protestantismus in Salzburg unter Erzbischof Firmian und seinen Nachfolgern (2 părți), Halle, 1900—1901. — Idem, Die Vertreibung der Salzburger Protestanten und ihre Aufnahme bei den Glaubensgenossen, Leipzig, 1900. — *Ernst Nowotny*, Die Transmigration ober- und innerösterr. Protestanten nach Siebenbürgen im 18. Jahrhundert, Jena, 1931. — *Joseph Kallbrunner*, Deutsche Wanderungen nach Siebenbürgen in neuerer Zeit, Deutsches Archiv f. Landes- und Volksforschung, 2 (1938). — *Hedwig Gollob*, Die Salzburger Protestanten, Wien, 1939. — *Anton Schachinger*, Das kaiserliche Waldamt und Herrschaft Purkersdorf im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung der Türkeninvasion des Jahres 1683, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 29 (1944—1948). — *Joseph Kallbrunner*, Das kaiserliche Banat, I (Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1738), München, 1958. — *Rudolf Moser*, Schicksal von Transmigranten u. Exulanten aus der Umgebung von Wels, Quellenbeiträge z. Geschichte des Kryptoprotestantismus in Oberösterreich, Jahrbuch des Musealvereins Wels 18 (1972). — *Gerhart Florey*, Die Schwarzacher Versammlungen der Salzburger Protestanten im Jahre 1731, Mitt. der Ges. f. Salzburger Landeskunde 114 (1974). — Idem, Geschichte der Salzburger Protestanten und ihrer Emigration 1731/32, Wien-Köln-Graz, 1977. — Reformation-Emigration, Protestanten in Salzburg (Katalog d. Ausstellung Goldegg 1981), Salzburg, 1981. — Die Donauschwaben, Deutsche Siedlung in Südosteuropa, Katalog, Sigmaringen, 1987.

Persecutați au fost și cei numai bănuiți de vrăjitorie, pentru aceasta vezi: *Heide Dienst*, Magische Vorstellungen und Hexenverfolgungen in den österreichischen Ländern, în: Wellen der Verfolgung, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1986. — *Helfried Valentinitsch* (edit.), Hexen und Zauberer, 2 vol. (Ausstellungskatalog Riegersburg 1987), Graz-Wien, 1987.

Vezi și articolele Banat și Batschka din „Handwörterbuch des Grenz- und. Auslandsdeutschtums", I (1934), p. 207 și urm., 291 și urm.; în plus: *Sonja Jordan*, Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München, 1967; cu privire la soarta copiilor turci abandonați în Austria și a prizonierilor de război rămași în Austria vezi între altele Monatsblatt „Adler", 3 (1941), p. 7, 76 și urm. ca și *Richard F. Kreutel* und *Otto Spies*, Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Aga, Bonn, 1954. — *Karl Teply*, Türkentaufen in Wien während des Großen Türkenkrieges 1683—1699, Jahrbuch d. Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 29 (1973). — Idem, Vom Los osmanischer Gefangener aus dem Großen Türkenkrieg 1683—1699, Südostforschungen, 32 (1973).

Epidemii: *Edmund Friß* und *Gustav Gugitz*, Zur Pestperiode 1679—1680 in Wien, Monatsbl. des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, serie nouă 19 (54, 1937). — *Franz H. Laifle*, Die Pest in Wien 1679, München und Berlin, 1937. — *Erna Lesky*, Die österreichische Pestfront an der k. k. Militärgrenze, Saeculum, 8 (1957). — *Gustav Gugitz*, Die Wiener Pestepidemie von 1713 und ihr Ausmaß, Wiener Geschichtsblätter 14 (1959). — *Ferdinand Olbort*, Pestbild und Pestbekämpfung im Niederösterreich des 17. Jahrhunderts, Unsere Heimat 48 (1977). — *Werner Welzig*, Weheklagen in Wien, Abraham a Sancta Claras Beschreibung der Pest von 1679, Tätigkeitsbericht der Österr. Akad. d. Wiss. 1978/79, Wien, 1979. — *Hilde Schmoelzer*, Die Pest in Wien. Wien, 1985.

Viața economică și politica economică sub semnul mercantilismului, p. 341 și urm.: Agricultura: pe lângă lucrările amintite mai sus la p. 786, mai vezi: *Joseph Fuchs*, Der Tabakbau in Niederösterreich, Blätter des Vereins f. Landeskunde, 33 (1889). — *Viktor Thiel*, Steirische Land- und Forstwirtschaft im 18. Jahrhundert, Graz, 1923. — *Fritz Wisnicki*, Die Geschichte der Abfassung des Tractatus de iuribus incorporalibus, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 20 (1927). — *Ignaz Hübel*, Die Einführung der Kartoffelkultur in Niederösterreich, Unsere Heimat 5 (1932). — *Heinrich Werneck*, Zur Geschichte der Kartoffel in Oberösterreich, Oberösterr. Heimatbl. 1 (1947). — Idem, Zur Geschichte des Rotkleebaues in Oberösterreich, ibidem, 2 (1948). — *Georg Grüll*, Der erste oberösterr. Tabak, Oberösterr. Heimatbl., 1 (1947). — Idem, Bauer, Herr und Landesfürst, Sozialrevolutionäre Bestrebungen der oberösterr. Bauern von 1650—1848, Linz, 1963. — *Heinrich Wurm*, Otto Achaz von Hohenfeld (1614—1685), ein Landedelmann der Barockzeit, Oberösterr. Heimatbl. 3 (1949).

Teoria mercantilistă și industria-model: *Johann J. Hatschek*, Das Manufakturhaus auf dem Tabor in Wien, Leipzig, 1886. — *Joseph von Falke*, Die Wiener Porzellanfabrik, Wien, 1887. — *Helene Deutsch*, Die Entwicklung der Seidenindustrie in Österreich 1660—1840, Wien, 1909. — *Heinrich von Srbik*, Wilhelm von Schröder, Wiener Sitzungsberichte, phil.-hist. Kl. 164 (1910). — Idem, Die kaiserliche Spiegelfabrik zu Neuhaus 1701—1725, MIÖG 32 (1911). — *Viktor Hofmann*, Die Wollenzeugfabrik zu Linz an der Donau, AÖG 108 (1919). — *Luise Sommer*, Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung, 2 vol., Wien, 1920, 1925. — *Heinrich Gerstenberg*, Philipp Wilhelm von Hörnigk, Jahrbuch f. Nationalökonomie u. Statistik, 133 (1930). — *Herbert Hassinger*, Wien im Zeitalter des Merkantilismus, Nachrichtenbl. des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien 1941. — Idem, Johann Joachim Becher, Ein Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus, Wien, 1951. — *Artur Scheiber*, Carl Aschauer und die Tiroler Messingindustrie, în: Tiroler Wirtschaft in Vergangenheit und Gegenwart, I, Innsbruck, 1951. — *Fritz Posch*, Philipp Wilhelm v. Hörnigk, Wanderjahre und österreichisch-steirische Beziehungen, MIÖG 61 (1953). — *Gustav Otruba*, Die Anfänge und die Entwicklung der Industrie in Niederösterreich, Unsere Heimat, 24 (1953). — Idem (edit.), Philipp Wilhelm v. Hörnigk, Österreich über alles, wenn es nur will, Wien, 1964. — Idem, Zur Entstehung der „Industrie" in Österr. und zu deren Entwicklung bis Ks. Josef II., Österreich in Geschichte u. Literatur 11 (1967). — Idem, Von den „Fabriksprivilegien" des 17. u. 18. Jahrhunderts zum Österreichischen Fabrikenrecht 1848, Scripta Mercaturae 10 (1976). — *Helmut Konrad*, Das Entstehen der Arbeiterklasse in Oberösterreich, Wien-München-Zürich, 1981. — *Heinrich Benedikt*, Die Anfänge der Industrie in Niederösterreich, Der Donauraum 2 (1957). — *Alfred Hoffmann*, Österreichs Wirtschaft im Zeitalter des Absolutismus. Festschrift Karl Eder, Innsbruck, 1959. — *Michael Keul*, Staatliche Gewerbepolitik in Tirol (1648—1740), Innsbruck, 1960. — *Samuel J. T. Miller* u. *John P. Spielmann Jr.*, Cristobal Rojas y Spinola, Transactions of the American Phil. Society 52, 5, Philadelphia, 1962. — *Herbert Matis*, Die industriellen Anfänge im Viertel unter dem Wienerwald, Unsere Heimat 37 (1966). — *Georg Zwanowetz*, Der österr. Merkantilismus bis 1740, în: Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1971. — *Margarete Zelfel-Bucek*, Geschichte der Seidenfabrikanten Wiens im 18 Jhdt., Dissertationen der Univ. Wien 105, Wien, 1974. — *Erhard Dittrich*, Die deutschen u. österr. Kameralisten. Darmstadt. 1974. — *Heinz Joachim Brauleke*. Leben und Werk des

Kameralisten Philipp Wilhelm vom Hörnigk. Versuch einer wissenschaftlichen Biographie, Frankfurt-Bern-Las Vegas, 1978.

Mineritul: v. lucrările pomenite mai sus (p. 787) ale lui *C Schraml*, în plus: *Anton von Pantz*, Die Innerberger Hauptgewerkschaft in den Jahren 1625—1783. Forschungen zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Steiermark, 6, Graz, 1906. — *Ferdinand Tremel*, Hans Adam Stampfer. Ein innerösterr. Gewerkenleben des 17. Jahrhunderts, Zeitschr. des hist. Vereins für Steiermark, 43 (1952).

Meșteșugul și artizanatul: *Max (Anton) Adler*, Die Anfänge der merkantilistischen Gewerbepolitik in Österreich, Wiener staatswissenschaftliche Studien, 4, Wien-Leipzig, 1903. — *Hans Rizzi*, Die österreichischen Gewerbe im Zeitalter des Merkantilismus, Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung, 12 (1903). — *Fritz Posch*, Die niederländische Armaturmeisterschaft in Wiener Neustadt, Unsere Heimat, serie nouă 21 (1950).

Comerțul și transportul: *Franz Martin Mayer*, Die Anfänge des Handels und der Industrie und die Orientalische Handelskompagnie, Innsbruck, 1882. — *Joseph Dullinger*, Die Handelskompagnien Österreichs nach dem Oriente und nach Ostindien in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Zeitschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch., 7 (1900). — *Heinrich v. Srbik*, Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien-Leipzig, 1907. — *Bernhard Struck*, Österreichs Kolonialversuche im 18. Jahrhundert, Zeitschr. „Völkerkunde", 1927. — *Herbert Hassinger*, Die erste Wiener orientalische Handelskompagnie 1667—1683, Vierteljahresschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 35 (1942). — *Karl Teply*, Die erste armenische Kolonie in Wien, Wiener Geschichtsblätter 28 (1973). — Ibidem, Die Einführung des Kaffees in Wien. Forschungen u. Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 6 (1980).

Finanțele și moneda: *Adam Wolf*, Die Hofkammer unter Leopold I., Wiener Sitzungsberichte, Phil.—hist. Kl. 11 (1853). — *Hans J. Bidermann*, Die Wiener Stadt-Bank, AÖG 20 (1859). — *David Kaufmann*, Samson Wertheimer, Wien, 1880. — *Franz Freiherr von Mensi*, Die Finanzen Österreichs von 1701—1740, Wien, 1890. — *Alfred F. Pribram*, Die niederösterr. Stände und die Krone in der Zeit Kaiser Leopolds I., MIÖG 14 (1893). — *Max Grunwald*, Samuel Oppenheimer und sein Kreis, Wien, 1913. — *Eduard Holzmair*, Studien zum Münzwesen Leopolds I., Numismatische Zeitschr., 69 (1936). — *Brigitte Holl*, Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österr. Finanzpolitik d. Barockzeit 1703—1715, Wien, 1976. — *Jean Béranger*, Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris, 1975.

Vezi și *Hans Tietze*, Die Juden Wiens, Leipzig, 1933, p. 81 și urm.

Învățământul, știința și arta în epoca barocului, p. 355 și urm.: generalități ale culturii barocului: *Joseph Weingartner*, Der Geist des Barock, Innsbruck, 1925. — *Willi Flemming*, Deutsche Kultur im Zeitalter des Barock, Potsdam, 1937. — *Gustav Schnürer*, Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit, Paderborn, 1937. — *Oswald Redlich*, Über Kunst und Kultur des Barock in Österreich, AÖG 115 (1943). — *Gustav Otruba*, Kirche und Kultur in Aufklärung und Barock, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 31 (1953/54). — *Anna Coreth*, Pietas Austriaca, Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich (Österreich-Archiv), ed. a 2-a, Wien, 1982. — *Therese Schüssel*, Kultur des Barock in Österreich, Graz, 1960. — Vezi contribuțiile lui *H. Benedikt, E. Patzelt, E. Zöllner* și *J. Béranger*, în: Études Européennes, Mélanges offerts à Victor-Lucien Tapié, Publications de la Sorbonne, Études 6, Paris, 1973. — *Günther Hamann*, G. W. Leibniz und

Prinz Eugen. Auf den Spuren einer geistigen Begegnung, Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, Wien-Köln-Graz, 1974.

Școlile: v. mai sus, p. 788, și în plus: *Strakosch-Graßmann*, Unterrichtswesen, p. 48 și urm.; *Johann Schmidt*, Die Entwicklung der katholischen Schule in Österreich, Wien, 1958. — *Georg Engelbrecht*, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, vol. 2, 3, Wien, 1983, 1984.

Istoriografia: *Nana Eisenberg*, Studien zur Historiographie über Kaiser Leopold I., MIÖG 51 (1937). —*Anna Coreth*, Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620—1740), Wien, 1950 (cu amănunte numeroase despre istoricii tratați I). —*Peter Moraw*, Kaiser und Geschichsschreibung um 1700, Die Welt als Geschichte, 22 (1962), 23 (1963). — *Josef Peter Ortner*, Marquard Herrgott (1694—1762). Sein Leben und Wirken als Historiker und Diplomat, Wien, 1972. — Gottfried Bessel (1672—1749), Quellen u. Abhandl. z. Mittelrhein. Kirchengesch. 16, Mainz, 1972. — *Inge Friedhuber*, Der „Fuggerische Ehrenspiegel" etc., MIÖG 81 (1973). — *Gebhard König*, Peter Lambeck (1628—1680), Bibliothekar Leopolds I., MIÖG 87 (1979).

Științele naturii, etnografia, geografia: *Hassinger*, Österreichs Anteil an der Erforschung der Erde, îndeosebi pp. 73 și urm. — *Joseph Bergmann*, Leibniz in Wien, Wiener Sitzungsberichte, phil.-hist. Kl. 13 (1854) u. 16 (1855), vezi și *Richard Meister*, Geschichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien, 1947. — *Maria Habacher*, Mathematische Instrumentenmacher, Mechaniker etc. im Dienste des Kaiserhofes (1630—1750), Blätter für Technikgeschichte, 22 (1960).

Literatura, teatrul, critica contemporană a timpului: *Markus Landau*, Die italienische Literatur am Wiener Hofe, Wien, 1879. — *Hermann Uhde-Bernays*, Katharina Regina von Greiffenberg, Berlin, 1903. — *Joseph Gregor*, Das Wiener Barocktheater, Wien, 1922. — *Herbert Cysarz*, Deutsche Barockdichtung, Leipzig, 1923. — *Arthur Kutscher*, Das Salzburger Barocktheater, Wien-Leipzig-München, 1924. — *Emil Ermatinger*, Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung, Leipzig, 1926. — *Ernst Alker*, Das österreichische Theater im Zeitalter der Barockliteratur, Neophilologus, 3 (1928). — *Franz Loidl*, Menschen im Barock (Abraham a Sancta Clara), Wien, 1938. — *Otto Brunner*, Adeliges Landleben (v. mai sus, p. 787). — *Richard Newald*, Die deutsche Literatur vom Späthumanismus bis zur Empfindsamkeit, München, 1951. — *Martin Bircher*, Johann Wilhelm von Stubenberg (1619—1663) und sein Freundeskreis, Berlin, 1968. — *Heinrich Boberski*, Das Theater der Benediktiner an der alten Universität Salzburg, Wien, 1978.

Muzica: *Curt Sachs*, Barockmusik, Peters-Jahrbuch, 26 (1919). — *Robert M. Haas*, Musik des Barock, Potsdam, 1928. — *Andreas Ließ*, Wiener Barockmusik, Wien, 1946. — Idem, Johann Joseph Fux, Wien, 1948. — *Gustav Gugitz*, Zur Legende vom lieben Augustin, Unsere Heimat, 18 (1947).

Artele plastice, generalități: *Erika Tietze-Conrat*, Österreichische Barockplastik, Wien, 1920. — *Martin Riesenhuber*, Die kirchliche Barockkunst in Österreich, Linz, 1924. — *Wilhelm Pinder*, Deutscher Barock, Leipzig, 1925. — *Hans Sedlmayr*, Österreichische Barockarchitektur, Wien, 1930. — *Heinrich Decker*, Barockplastik in den Alpenländern, Wien, 1943. — *Karl Garzarolli-Thurnlack*, Österreichische Barockmalerei, Wien, 1949. — *Norbert Lieb*, Barockkirchen zwischen Donau und Alpen, München, 1953. — *Bruno Grimschitz, Rupert Feuchtmüller, Wilhelm Mrazek*, Barock in Österreich, ed. a 3-a, Wien-Hannover, Basel, 1962. — *Günter Brucher*, Barockarchitektur in Österreich, Köln, 1983.

Diferite aspecte și probleme, artiști, mecena și obiecte: *Franz Mares*, Beiträge zur Kenntnis der Kunstbestrebungen des Erzherzogs Leopold Wilhelm, Jahrbuch des allerhöchsten Kaiserhauses, 5 (1887). — *Hans Tietze*, Programme und Entwürfe zu den großen österreichischen Barockfresken, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen, 30 (1911). — *Max Dvořák*, Zur Entwicklungsgeschichte der barocken Deckenmalerei in Österreich, 2 vol., Wien, 1920. — *Fritz Steiner*, Wiener Theatralingenieure des 17. und 18. Jahrhunderts, Monatsbl. des Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien, 3 (1921). — *Viktor Fleischer*, Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler (1611—1684), Wien, 1910. — *Hugo Hantsch*, Jakob Prandtauer, Wien, 1926. — Idem, Die Familie der Grafen von Schönborn und die künstlerischen Beziehungen zwischen Franken und Wien, Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich, serie nouă 21 (1928, Redlich-Festschrift). — *Karl Garzarolli-Thurnlack*, Die barocke Handzeichnung in Österreich, Wien, 1928. — *Andreas Pigler*, Georg Raphael Donner, Leipzig-Wien, 1929. — *Lothar Pretzell*, Salzburger Barockplastik, Berlin, 1935. — *Hans Sedlmayr*, Die politische Bedeutung des deutschen Barock, în: Gesamtdeutsche Vergangenheit, Festgabe f. Heinrich v. Srbik, Wien, 1938. — Idem., Johann Bernhard Fischer von Erlach, ed. a 2-a, Wien, 1977. — *Friederike Klauner*, Die Kirche von Stift Melk, Wien, 1946. — *Erika Kirchner-Doberer*, Stift St. Florian, Wien, 1948. — *Eva Frodl-Kraft*, Tiroler Barockkirchen, Innsbruck, 1955. — *Wilhelm Mrazek*, Ikonologie der barocken Deckenmalerei, Wiener Sitzungsberichte, phil.-hist. Kl. 228 (1954). — *Renate Wagner-Rieger*, Das Wiener Bürgerhaus des Barock und Klassizismus, Wien, 1957. — *Bruno Grimschitz*, Lukas von Hildebrandt, Wien, 1959. — *Thomas Zacharias*, Joseph Emanuel Fischer von Erlach, Wien-München, 1960. — *Elfriede Baum*, Giovanni Giuliani, Wien-München, 1964. — *Wanda Aschenbrenner*, Paul Troger, Salzburg, 1972. — *Walter Wagner*, Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien, Wien, 1967. — *Hans* und *Gertrude Aurenhammer*, Das Belvedere in Wien, Bauwerk, Menschen, Geschichte, Wien-München, 1971. — *Géza Hajós*, Schönbrunn, Wien, 1976. — *Eckhart Knab*, Daniel Gran, Wien-München, 1977. — *Michael Krapf*, Die Baumeister Gumpp, Wien-München, 1979. — *Maria Pötzl-Malikova*, Franz Xaver Messerschmidt, Wien-München, 1981. — *Franz Matsche*, Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI., Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils", 2 vol., Berlin-New York, 1981. — *Wolfgang Pircher*, Verwüstung und Verschwendung. Adeliges Bauen nach der Zweiten Türkenbelagerung, Forschungen u. Beiträge z. Wiener Stadtgeschichte 14, Wien, 1984.

VIII. REFORMA, REACȚIUNEA ȘI REVOLUȚIA (1740—1848), p. 374 și urm.

Printre izvoarele acestei epoci trebuie menționate iarăși actele administrației, îndeosebi acelea emanate de oficiile centrale austriece reorganizate, inclusiv acelea ale justiției și diplomației; la ele se adaugă colecțiile, cuprinzătoare și tipărite, de legi (v. mai sus p. 744) ca și domeniul deosebit de variat al publicisticii politice, îndeosebi al acelei de politică bisericească. Ziare și reviste cu o apariție tot mai regulată dobândesc o importanță crescândă în cadrul publicisticii. Numeroasele confruntări războinice au condiționat la rândul lor, ca o consecință și un fenomen complementar, apariția unei literaturi istorico-militare foarte întinse. În fine, trebuie să stăruim și asupra materialului documentar cu caracter statistico-fiscal (recensămintele populației, tabelele mercantile și ale manufacturilor, cadastrele etc.) care mijlocește cunoștințe revelatoare privind politica demografică, industrializarea și

agricultura. O apreciere specială merită și literatura bogată cu conținut biografic (jurnale, memorii etc.). Pentru baza documentară a acestei epoci vezi *Hans Wagner*, Von der Reform zur Restauration, Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982.

Evenimentele de politică externă din vremea Mariei Terezia și a lui Iosif I sunt tratate succint la *Uhlirz*, I, p. 304 și urm., pe când politica internă din anii 1740—1790 și prezentarea de ansamblu a perioadei 1790—1848 sunt mult mai amplu prezentate în vol. al II-lea, partea I; mai vezi *Hantsch*, Die Geschichte Österreichs, vol. II (ed. a 3-a), p. 137 și urm. —*Adam Wolf* und *Hans von Zwiedineck-Südenhorst*, Österreich unter Maria Theresia, Joseph II. und Leopold II. Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, Berlin, 1884. — *Willy Andreas*, Das theresianische Österreich während des 18. Jahrhunderts, Gotha, 1938. — *C. A. Macartney*, The Habsburg Empire 1790—1918, London (1969). — Vezi și *Hanns Leo Mikoletzky*, Österreich — das große 18. Jahrhundert. Von Leopold I. bis Leopold II., Wien, 1967. — *Ernst Wangermann*, The Austrian Achievement, 1700—1800, London, 1973. — Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 42, Wien, 1983. — Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. (Texte des 2. Österr.—ungar. Historikertreffens Wien 1980). Edit. de *A. M. Drabek*, *R. G. Plaschka* und *A. Wandruszka*, Wien, 1983. — Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur im Europa zur Zeit Maria Theresias und Josefs II. (Symposion Wien 1980), 2 vol., edit. de *Richard C. Plaschka*, *Grete Klingenstein* u. a., Wien, 1983. — *Helmut Reinalter*, Österreich im friderizianischen Zeitalter, Innsbruck, 1986. — *Moritz Csáky — Reinhard Hagelkrys*, Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im österreichischen 18. Jahrhundert, Jahrbuch der Österr. Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, vol. 1 (1989).

În ceea ce privește istoria personalităților se atrage și aici atenția asupra dicționarului biografic al lui *Wurzbach* și asupra Österreichisches Biographisches Lexikon.

Pentru Maria Terezia și epoca ei: *Alfred von Arneth*, Geschichte Maria Theresias, 10 vol., Wien, 1863—1879. — *Eugen Guglia*, Maria Theresia, 2 vol., München und Berlin, 1917. — *Heinrich Kretschmayr*, Maria Theresia, ed. a 2-a, Leipzig, 1938. — *Friedrich Walter*, Männer um Maria Theresia, Wien, 1951. — *George Peabody Gooch*, Maria Theresa and other Studies, London, 1951. — *Adam Wandruszka*, Maria Theresia und der österreichische Staatsgedanke, MIÖG 76 (1968). — Idem, Maria Theresia, die große Kaiserin, Göttingen, 1980. — *Walter Koschatzky* (edit.), Maria Theresia und ihre Zeit, Salzburg-Wien, 1979. — *Gerda* u. *Gottfried Mraz*, Maria Theresia, ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten, München, 1979. — Maria Theresia und ihre Zeit. Katalog der Ausstellung 1980, Wien, Schloß Schönbrunn, 1980. *Gerda Mraz* (edit.), Maria Theresia als Königin von Ungarn, Eisenstadt, 1983. — *Charlotte Pangels*, Die Kinder Maria Theresias. Leben und Schicksal in kaiserlichem Glanz, München, 1980. — *Vincent Cronin*, Ludwig XVI. und Marie Antoinette, Eine Biographie, Zug, 1981. — *Georg Schreiber*, Franz I. Stephan, An der Seite einer großen Frau, Graz-Wien-Köln, 1986. — *Elisabeth Kovács*, Die ideale Erzherzogin, Maria Theresias Forderungen an ihre Töchter, MIÖG 94 (1986). — *Victor-Lucien Tapié*, Maria Theresia, Die Kaiserin und ihr Reich, ed. a 2-a, Graz-Wien-Köln, 1989.

Numeroasele memorii, scrisori etc. ale Mariei Terezia și familiei ei la *Uhlirz*, I, p. 304 și urm. Mai recent, o selecție restrânsă a acestora la *Richard Raithel*, Maria Theresia und Joseph II. ohne Purpur. Mit ihren eigenen Worten und denen ihrer Zeitgenossen geschildert, Wien, 1954. — Maria Theresia in ihren Briefen und Staatsschriften, edit. de *Ludwig Jedlicka*,

Wien, 1955. — *Joseph Kallbrunner*, Kaiserin Maria Theresias politisches Testament, Wien, 1952. — *Friedrich Walter*, Maria Theresia, Briefe und Aktenstücke in Auswahl, Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe 12, Darmstadt, 1968. Vezi și: Aus der Zeit Maria Theresias, Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, 8 vol., Wien-Leipzig, 1907 — Wien, 1972.

Războiul pentru succesiunea austriacă și începutul luptelor pentru Silezia, p. 374 și urm.: Österreichischer Erbfolgekrieg. Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet im k. k. Kriegsarchiv, vol. 1—9, Wien (1896—1914). Lucrarea tratează și primul și cel de-al doilea război pentru Silezia. — Die Kriege Friedrichs des Großen, edit. de Großer Generalstab, trei secțiuni, 19 vol., Berlin, 1890—1914. — *Reinhold Koser*, Geschichte Friedrichs des Großen, edițiile a 4-a și a 5-a, 4 vol. Stuttgart, 1913. — *Fritz Wagner*, Kaiser Karl VII. und die großen Mächte 1740—1749, Stuttgart, 1938. — *Heinrich Benedikt*, Die Politik der Pforte vor Beginn und während des österreichischen Erbfolgekrieges, MÖSTA 1 (1948). — *Erich Hillbrand*, Die Einschließung von Linz 1741/42, Militärhist. Schriftenreihe 15 (1970).

Întoarcerea alianțelor și Războiul de șapte ani, p. 380 și urm.: În privința politicii de alianțe, vezi: *Adolf Beer*, Die österr. Politik in den Jahren 1755 u. 1756, Hist. Zeitschr. 27 (1872). — Idem, Zur Geschichte des Jahres 1756, MIÖG 17 (1896). — *Richard Waddington*, Louis XV et le renversement des alliances, Paris, 1896. — *Jakob Strieder*, Kritische Forschungen zur österreichischen Politik vom Aachener Frieden bis zum Beginn des Siebenjährigen Krieges, Leipzig, 1906. — *O. K. Ebbecke*, Frankreichs Politik gegenüber dem deutschen Reiche in den Jahren 1748—1756, Diss., Freiburg, 1931. — *Peter Baumgart-Ulrich Schmilewski* (edit.), Kontinuität und Wandel, Schlesien zwischen Österreich und Preußen, Schlesische Forschungen, vol. 4, Sigmaringen, 1990.

Mai vezi îndeosebi *Max Braubach*, Versailles und Wien, p. 360 și urm. ca și ediția de documente a lui *Gustav Berthold Volz* și *Gustav Küntzel*, Preußische und österreichische Akten zur Vorgeschichte des Siebenjährigen Krieges, Publikationen aus preußischen Staatsarchiven, Nr. 74, 1899.

Despre Kaunitz: *Alexander Novotny*, Staatskanzler Kaunitz als geistige Persönlichkeit, Wien, 1947. — *Grete Klingenstein*, Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studie zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton, Schriftenreihe der Hist. Kommission bei der Bayerischen Akademie d. Wissensch. 12, Göttingen, 1975.

Problemele militare, războiul, adversarul: cf. partea a 3-a (vol. 1—12) a lucrării mai sus amintite despre războaiele lui Frederic cel Mare; mai vezi *Richard Waddington*, La guerre de sept ans. Histoire diplomatique et militaire, 5 vol., Paris, 1899—1914. — *Willy Andreas*, Friedrich der Große und der Siebenjährige Krieg, Leipzig, 1940. — *Edith Kotasek*, Feldmarschall Graf Lacy. Ein Leben für Österreichs Heer, Horn, 1956. Date amănunțite la *Uhlirz*, I, ed. I, p. 319 și urm. — *Joh. Christoph Allmayer-Beck*, Maria Theresia. Beiträge zur Geschichte des Heerwesens ihrer Zeit, Graz-Wien-Köln, 1967. — *Christopher Duffy*, Feldmarschall Browne, Wien-München, 1966. — *Franz Lorenz v. Thadden*, Feldmarschall Daun, Wien-München, 1967. — *Johannes Kunisch*, Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus, Wiesbaden, 1973. — Idem, Das Mirakel des Hauses Brandenburg, Studien zum Verhältnis von Kabinettspolitik und Kriegführung im Zeitalter des Siebenjährigen Krieges, München-Wien, 1978. — Idem, Feldmarschall Laudon oder das Soldatenglück, Hist. Zeitschr. 236 (1983). — *Joh. ChristophAllmayer-Beck*, Die Armee Maria

Theresias und Josephs II., Österreich im Zeitalter des aufgekl. Absolutismus, Wien, 1983. — *Franz Pesendorfer*, Feldmarschall Loudon, Der Sieg und sein Preis, Wien, 1989.

Reformele Mariei Terezia, p. 385 și urm.: *Friedrich Walter*, Die österreichische Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias, Veröffentlichungen der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs, 32 (1938). Vezi și ediția de documente, ibidem, vol. 18 și 29 (1925, 1934). — Idem, Die religiöse Stellung Maria Theresias, Linzer Quartalschr., 105 (1957). — Idem, Die theresianische Staatsreform von 1749, Wien, 1958 (Österreich-Archiv). — Idem, Kaunitz' Eintritt in die innere Politik, MIÖG 46 (1932). — *Ferdinand Maaß*, Der Josephinismus, I (Ursprung und Wesen, 1760—1769), Wien, 1950. — Idem, Maria Theresia und der Josephinismus, Zeitschr. f. kath. Theologie, 79 (1957). — Idem, Der Frühjosephinismus, Wien-München, 1969. — *Rudolf Reinhardt*, Zur Kirchenreform in Österreich unter Maria Theresia, Zeitschr. f. Kirchengesch. 77 (1966). —*Adam Wandruszka*, Geheimprotestantismus, Josephinismus und Volksliturgie in Österreich, ibidem, 78 (1967). — *Grete Klingenstein*, Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert, Das Problem der Zensur in der theresianischen Reform (Österreich-Arhiv), Wien, 1970. — *Karl-Heinz Osterloh*, Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Historische Studien 409, Lübeck-Hamburg, 1970. — *Peter Hersche*, War Maria Theresia eine Jansenistin? Österreich in Geschichte u. Literatur 15 (1971). — *Erna Lesky-Adam Wandruszka*, Gerard van Swieten und seine Zeit, Wien-Köln-Graz, 1972. — *Werner Ogris*, Maria Theresia Iudex, Anzeiger d. phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wiss. 110 (1973). — Idem, Recht und Staat bei Maria Theresia, Zeitschr. f. Rechtsgesch., Germ. Abt. 98 (1981). — *Gernot Kocher*, Höchstgerichtsbarkeit und Privatrechtkodifikation. Die Oberste Justizstelle und das allgemeine Privatrecht in Österreich von 1749—1811, Forschungen zur europ. u. vergl. Rechtsgeschichte 2, Wien-Köln-Graz, 1979. — Idem., Rechtsverständnis u. Rechtsreformen im aufgeklärten Absolutismus Österreichs, în: Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Wien, 1983. — *Dolf Lindner*, Der Mann ohne Vorurteil, Joseph von Sonnenfels, Wien, 1983. — *Peter G. M. Dickson*, Finance and Government under Maria Theresia 1740—1780, 2 vol., Oxford, 1987.

Spre completare mai vezi și lucrările mai vechi: *Ignaz Beidtel*, Geschichte der österr. Staatsverwaltung 1740—1848, vol. 1 (1740—1790). — *Carl von Hock* und *Hermann Ignaz Bidermann*, Der österr. Staatsrat (1760—1848), Wien, 1879. Instructive sunt și lucrările lui *Otto Hintze*, Der österreichische und der preußische Beamtenstaat im 17. u. 18. Jahrhundert. Eine vergleichende Betrachtung, Hist. Zeitschr., 86 (1901), respectiv *Otto Hintze*, Ges. Abhandlungen, 1 (1941, Staat u. Verfassung). — *Franco Valsecchi*, L'Assolutismo illuminato in Austria e in Lombardia, 2 vol., Bologna, 1931—1934. — *Eleonore Zlabinger*, Lodovico Antonio Muratori und Österreich, Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 53, Innsbruck, 1970. — *Adam Wandruszka*, Der Reformkatholizismus des 18. Jahrhunderts in Italien und Österreich. Neue Forschungen etc., Festschr. f. Hermann Wiesflecker, Graz, 1973. —Alte indicații bibliografice la *Elisabeth Garms-Cornides*, Römische hist. Mitteilungen 11 (1970), p. 197 și urm. — Eadem, Lodovico Antonio Muratori und Österreich, ibidem 13 (1971). — *Elisabeth Kovács*, Burgundisches und theresianisch-josephinisches Staatskirchenwesen, ÖGL 22 (1978). — *Peter G. Tropper*, Staatliche Kirchenpolitik, Geheimprotestantismus und katholische Mission in Kärnten (1752—1780), Kärntner Landesarchiv, vol. 16 (1989).

Consolidarea și achiziții noi (Galiția, Bucovina, Innviertel), p. 388 și urm.: *Adolf Beer*, Die erste Teilung Polens, 3 vol., Wien, 1874. — *S. K. Padover*, Prince Kaunitz and the first partition of Poland, The Slavonic and East European Review, 13 (1935). — *Ferdinand von Zieglauer*, Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Okkupation, Czernowitz, 1894.— *Joseph Kallbrunner*, Zur Vorgeschichte des bayerischen Erbfolgekrieges, MIÖG 11, Erg. -Bd. (1929). — *Gustav Berthold Volz*, Friedrich der Große und der bayerische Erbfolgekrieg, Forschungen z. brandenburg. u. preußischen Geschichte, 44 (1932). — *Ernst F. S. Hanfstaengl*, Amerika und Europa von Marlborough bis Mirabeau. Die weltpolitische Bedeutung des belgisch-bairischen Tauschprojektes, München, 1930. — *Peter Reinhold*, Maria Theresia verhindert einen Krieg und gewinnt das Innviertel, Linz, 1946. — *Robert Pleninger*, Der Anfall des Innviertels an Österreich, 53., 55. u. 57. Jahresbericht des bischöfl. Gymnasiums Petrinum, Urfahr-Linz, 1957—1961. — *Paul P. Bernard*, Joseph II and Bavaria. Two Eighteenth Century Attempts at German Unification, The Hague, 1965. — *Karl Otmar v. Aretin*, Kurfürst Karl Theodor (1778—1790) und das bayerische Tauschobjekt. Zeitschr. f. bayer. Landesgeschichte 25 (1962). — Historische Dokumentation zur Eingliederung des Innviertels 1779. Katalog der Sonderausstellung, Linz, 1979. — *Georg Heilingsetzer*, Aspekte der Außen- und Innenpolitik bei der Erwerbung des Innviertels durch Österreich (1779), Jahrbuch des oberösterr. Musealvereins 127/1 (1982).

Pentru dobândirea Galiției mai vezi *Wladyslaw Konopczynski*, Dzieje Polski nowozytnej, vol. 2, Warschau etc. 1936, p. 282 și urm., bibliografie mai recentă la *Stefan Kieniewicz*, Les récentes études historiques sur la Pologne au temps des partages, Acta Poloniae Historica, 1 (1958). — *Herbert H. Kaplan*, The first Partition of Poland, New York, 1962. — *Horst Glassl*, Das österr. Einrichtungswerk in Galizien 1772—1790, Veröffentlichungen des Osteurop. Instituts, Reihe Geschichte 41, Wiesbaden, 1975.

Deceniul lui Iosif al II-lea, p. 392 și urm.: *Paul von Mitrofanov*, Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit, ..., Wien-Leipzig, 1910. — *Friedrich Engel-Janosi*, Joseph II. Tod im Urteil der Zeitgenossen, MIÖG 44 (1930). — *Friedrich Walter*, Die österr. Zentralverwaltung. Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780—1792), Veröffentl. der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs, 35, Wien, 1950. — *Ferencz Fejtö*, Joseph II. Kaiser und Revolutionär. Ein Lebensbild. Stuttgart, 1956. — *Paul P. Bernard*, Joseph II., New York, 1968. — *Hans Magenschab*, Josef II. Revolutionär von Gottes Gnaden, Graz-Wien-Köln, ed. a 3-a, 1981. — Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II., Katalog der Austellung Melk, 1980. — *Derek Beales*, Joseph II., 2 vol., Cambridge, 1987/88. — *Karl Gutkas*, Kaiser Joseph II. Eine Biographie, Wien-Darmstadt, 1989.

Țările de Jos (și cel de-al doilea obiect de schimb cu Bavaria) și Ungaria: *Friedrich Carl Wittichen*, Preußen und die Revolution in Belgien und Lüttich 1789 bis 1790, Göttingen, 1905. — *Robert Gragger*, Preußen, Weimar und die ungarische Königskrone, Ungarische Bibliothek, 1/6, Berlin-Leipzig, 1923. — *Willy Andreas*, Carl August von Weimar und das Angebot der ungarischen Königskrone, MIÖG 64 (1956). — *Wilhelm Lüdke*, Der Kampf zwischen Österreich und Preußen um die Vorherrschaft im „Reiche" und die Auflösung des Fürstenbundes (1789/91), MIÖG 45 (1931). — *Helmuth Stradal*, Die brabantische Revolution des Jahres 1789 aus Wiener Sicht, Anciens pays et assemblées d'états, 47 (1968). — *Alfred Kohler*, Das Reich im Spannungsfeld des preußisch-österr. Gegensatzes, în: Fürst, Bürger, Mensch, Wiener Beiträge z. Gesch. d. Neuzeit 2, Wien, 1975. — *Horst Haselsteiner*, Joseph

II. und die Komitate Ungarns, Veröffentl. des Österr. Ost- und Südosteuropa-Instituts 11, Wien-Köln-Graz, 1983.

Ideile și reformele iosefinismului, p. 395 și urm.: Probleme generale: *Georgine Holzknecht*, Ursprung und Herkunft der Reformideen Josephs II. auf kirchlichem Gebiet, Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs, 11, Wien, 1914.— *Eduard Winter*, Der Josefinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740 bis 1848, Brünn-München-Wien, 1943. — Idem, Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie, Wien, 1971. — *Fritz Valjavec*, Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert., ed. a 2-a, München, 1945. — *Ferdinand Maaß*, Der Josephinismus, 5 vol. (1760—1850), FRA II, 71—75, Wien, 1950—1960. — *Herbert Rieser*, Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um ihre Freiheit, Wien, 1963. — *Paul B. Bernard*, The Origins of Josephinism. Two Studies. The Colorado College Studies, 7 (1964). — Idem, Jesuits and Jacobins. Enlightenment and Enlightened Despotism in Austria, Urbana-Chicago-London, 1971. — *Erich Zöllner*, Bemerkungen zum Problem der Beziehungen zwischen Aufklärung und Josefinismus, în: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch, Graz-Wien-Köln, 1965. — *Hans Wagner*, Die Reise Josephs II. nach Frankreich 1777 und die Reformen in Österreich, ibidem. — Idem, Der Einfluß von Gallikanismus u. Jansenismus auf die Kirche u. den Staat d. Aufklärung in Österreich, ÖGL 11 (1967). — *Charles H. O'Brien*, Ideas of Religious Toleration at the Time of Joseph II., Transactions of the American Philosophical Society, N. S. 59, part 7 (1969), Philadelphia, 1969. — *Hermann Haberzettl*, Die Stellung der Exjesuiten in Politik und Kulturleben Österreichs zu Ende des 18. Jahrhunderts, Dissertationen der Universität Wien 94, Wien, 1973. — *Elisabeth Bradler-Rottmann*, Die Reformen Kaiser Joseph II., Göppinger Akademische Beiträge 67, Göppingen, 1973. — *Peter Hersche*, Der Spätjansenismus in Österreich. Veröffentl. d. Komm. f. Gesch. Österreichs 7, Wien, 1976. — Idem, Erzbischof Hieronymus Colloredo und der Jansenismus in Salzburg, Mitt. d. Ges. für Salzburger Landeskunde 117 (1977). — *Elisabeth Kovács* (edit.), Katholische Aufklärung und Josephinismus, Wien, 1979.

Indicații bibliografice ample furnizează *Fridolin Dörrer* în MIÖG 53 (1955), p. 460 și urm., respectiv *Roger Bauer*, Le Josephinisme, Critique 134 (1958), p. 622 și urm., *Peter Hersche* în Internationale kirchliche Zeitschrift 62 (1972), p. 122 și urm. — *Helmut Reinalter* în Römische Historische Mitteilungen 17 (1975), 18 (1976). — *Karl Vocelka*, în: Jahrbuch der Ges. f. d. Gesch. d. Protestantismus in Österreich 95 (1979). Vezi și mai sus, p. 799.

Probleme speciale: *Adam Wolf*, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich, Wien, 1871. — *Gustav Frank*, Das Toleranzpatent Josephs II., Wien, 1881. — *Cölestin Wolfsgruber*, Christoph Anton Kardinal Migazzi, Fürsterzbischof von Wien, Saulgau, 1890. — *Rudolf Hittmair*, Der josephinische Klostersturm im Lande ob der Enns, Freiburg i. B., 1907. — *Friedrich Walter*, Die Organisierung der staatlichen Polizei unter Kaiser Joseph II., Mitt. des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 7 (1927). — *Joseph Schoettl*, Kirchliche Reformen des Salzburger Erzbischofs Hieronymus von Colloredo im Zeitalter der Aufklärung, Hirschenhausen, 1939. — *Heinrich Ferihumer*, Die kirchliche Gliederung des Landes ob der Enns im Zeitalter Kaiser Josephs II., Forschungen z. Geschichte Oberösterreichs, 2, Linz, 1952. — *Gerhard Winner*, Die Klosteraufhebungen in Niederösterreich und Wien, Wien-München, 1967. — *Reinhold Joseph Wolny*, Die josephinische Toleranz unter besonderer Berücksichtigung ihres geistlichen Wegbereiters Johann Leopold Hay, München, 1973. —

Elisabeth Kovács, Ultramontanismus und Staatskirchentum im theresianisch-josephinischen Staat. Der Kampf der Kardinäle Migazzi und Franckenberg gegen den Wiener Professor der Kirchengeschichte Ferdinand Stöger, Wiener Beiträge zur Theologie 51, Wien, 1975. — *Hans Hollerweger*, Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephinismus in Österreich, Regensburg, 1976. — Idem, Die gottesdienstliche Reform Josephs II. und ihre Auswirkungen auf die Frömmigkeit des Volkes, Zeitschr. f. Kirchengeschichte 94 (1983). — 200 Jahre Toleranzpatent (Gedenkschrift), Carinthia I, 171 (1981). *Peter F. Barton* (edit.), Im Zeichen der Toleranz, Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung etc., Studien und Texte zur Kirchengeschichte II/8; Idem, Im Lichte der Toleranz, Aufsätze, Studien und Texte II/9, Wien, 1981. — *Elisabeth Kovács*, Zur Genese des Toleranzediktes Josephs II. aus österreichischer Sicht, Actes du Colloque de Mons, Bruxelles, 1982. — *Helmut Reinalter*, Joseph II. und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren, Veröffentlichungen der Komm. f. Neuere Geschichte Österr. 77, Wien, 1986. — Idem (edit.), Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jh. in Mitteleuropa, ed. a 2-a, Frankfurt, 1986. — *Johann Weißensteiner*, Die Diözesanregulierung Kaiser Josefs II. und das Erzbistum Wien, Jb. f. Landeskunde v. Niederösterr, serie nouă 52 (1986).

Cu privire la călătoria lui Pius al VI-lea la Viena și relațiile dintre împărat și papă în general, vezi *Schlitter* în FRA II/47, 1, Wien, 1892, respectiv II/47, 2, Wien, 1894. — *Elisabeth Kovács*, Pius VI. bei Joseph II. zu Gast, Archivum Historiae Pontificiae 17 (1979). — Eadem, Der Besuch Papst Pius' VI. in Wien im Spiegel josephinischer Broschüren, ibidem, 20 (1982). — Eadem, Der Papst in Teutschland. Die Reise Pius VI. im Jahre 1782, Wien, 1983. — *Georg Wacha*, Pius VI. in Österreich, Die Reise des Papstes zu Kaiser Joseph II. im Jahre 1782, ÖGL 26 (1982).

Despre cenzură, presă etc., vezi mai jos, p. 815.

Consolidarea în ajunul unor crize noi. Domnia lui Leopold al II-lea, p. 402 și urm.: *Heinrich von Sybel*, Die polnische Politik Kaiser Leopolds II., Forschungen z. deutschen Geschichte 4, 1864. — *Alfred von Vivenot*, Die Politik des österr. Staatskanzlers Fürsten Kaunitz—Rietberg unter Kaiser Leopold II., Wien, 1873. — *Alfons Huber*, Die Politik Kaiser Josephs II., beurteilt von seinem Bruder Leopold von Toskana, Innsbruck, 1877. — *Heinrich von Zeißberg*, Zwei Jahre belgischer Geschichte 1791, 1792, Wiener Sitzungsberichte, Phil.-hist. Kl. 123 (1891). — *A. Schultze*, Kaiser Leopold II. und die Französische Revolution, Hannover, 1899. — *Paul Ritter*, Die Konvention von Reichenbach, Diss., Berlin, 1898. — *Heinrich Ferihumer*, Kaiser Leopold II. und der Episkopat der Erbländer, Festschrift Karl Eder, Graz, 1959. — *Denis Silagi*, Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II., Südosteuropäische Arbeiten, 57, München, 1961. — *Adam Wandruszka*, Die Persönlichkeit Kaiser Leopolds II., Hist. Zeitschr., 192 (1961). — Idem, Leopold II., 2 vol., Wien-München, 1963, 1964. — *Helga Peham*, Leopold II., Herrscher mit weiser Hand, Graz-Wien-Köln, 1987.

Cu privire la activitatea lui Leopold în Toscana, vezi *Heinz Holldack*, Die Neutralitätspolitik Leopolds von Toskana, Hist. Vierteljahrsschr., 30 (1936). — Idem, Die Reformpolitik Leopolds von Toskana, Hist. Zeitschr., 165 (1942). — *Adam Wandruszka*, Joseph II. und das Verfassungsprojekt Leopolds II., Hist. Zeitschr., 190 (1960), mai vezi și biografia în 2 vol. a lui Leopold scrisă de *Adam Wandruszka* și amintită mai sus.

Lupta împotriva Franței revoluționare. Primul război de coaliție (1792—1797), p. 405 și urm.: pentru împăratul Francisc și dinastia vezi *Hermann Günther Meynert*, Kaiser Franz I.,

Wien, 1872. — *Cölestin Wolfsgruber*, Franz I. Kaiser von Österreich, 2 vol., Wien, 1899 (numai până în 1792 !). — *Viktor Bibl*, Kaiser Franz. Der letzte römisch-deutsche Kaiser, Leipzig-Wien, 1937. — *Walter C. Langsam*, Franz der Gute. Die Jugend eines Kaisers, Wien, 1954. — *Manfried Rauchensteiner*, Kaiser Franz und Erzherzog Carl, Dynastie und Heerwesen in Österreich 1796—1809 (Österreich-Archiv), Wien, 1972. — *Gunther E. Rothenberg*, Napoleon's great adversaries, The Archduke Charles and the Austrian Army 1792—1814, London, 1982. — *Karl A. Roider* Jr., Baron Thugut and Austria's response to the French Revolution, Princeton, N. J., 1987.

Pentru administrația din perioada lui Francisc (și Ferdinand) vezi *Friedrich Walter*, Die Österreichische Zentralverwaltung, Die Zeit Franz II. (I.) und Ferdinands I. (1792—1848), 2 vol., Veröffentl. der Komm. f. Neuere Gesch. Österreichs, 42, 43, Wien, 1956. — Vezi și *Hans Sturmberger*, Der Weg zum Verfassungsstaat. Die politische Entwicklung in Oberösterreich 1792—1861, Wien, 1962. — *Hanns Leo Mikoletzky*, Das entscheidende 19. Jahrhundert, Wien, 1972. — Vezi și *Moritz Csáky*, Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn, Wien, 1981, ca și *Barbara Jellavich*, Modern Austria, Empire and Republic 1800—1986, Cambridge-New York, 1987.

Mai vezi: *Heinrich Zeißberg*, Erzherzog Carl, vol. 1, Wien-Leipzig, 1895. — *Moriz von Angeli*, Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator, 5 vol., Wien, 1896—1897. — *Oskar Christe*, Erzherzog Karl, 3 vol., Wien, 1912. — *Viktor Bibl*, Erzherzog Karl, der beharrliche Kämpfer für Deutschlands Ehre, Wien-Leipzig, 1942. — *Viktor Theiß*, Erzherzog Johann, der steirische Prinz, Graz-Köln-Wien, ed. a 2-a, 1981. — Idem, Leben und Wirken Erzherzog Johanns, I/1 (Kindheit und Jugend), I/2 (Im Kampfe um Österreichs Freiheit), Forschungen z. geschichtl. Landeskunde der Steiermark, 17, Graz, 1960, 1963. — *Othmar Pickl* (edit.), Erzherzog Johann von Österreich, Sein Wirken in seiner Zeit, Graz, 1982. — *Grete Klingenstein* — *Peter Cordes*, Erzherzog Johann von Österreich, 2 vol. (vol. 1 Beiträge, vol. 2 Katalog der Landesausstellung Stainz), Graz, 1982. — *Franz Pesendorfer*, Ein Kampf um die Toskana. Großherzog Ferdinand III. 1790—1824, Wien, 1984.

Războiul și politica anilor 1792—1797: *Heinrich Zeißberg*, Quellen zur Geschichte der Politik Österreichs während des französischen Revolutionskrieges, 5 vol., Wien, 1882—1890. — Idem, Zur Geschichte der Räumung Belgiens und des polnischen Aufstandes, AÖG 72 (1888). — *Hans von Zwiedineck-Südenhorst*, Zur Geschichte des ersten Franzoseneinfalles 1797, Zeitschr. des hist. Vereins f. Steiermark, 1 (1903). — *Hermann Hüffer*, Quellen zur Geschichte des Zeitalters der franz. Revolution, T. 2, vol. 1, Der Friede von Campoformio, Österreich und Frankreich 1795—1797, Leipzig, 1907. — *Friedrich M. Kircheisen*, Napoleons Feldzug in Italien und Österreich, 1796—1797, München, 1913. — *R. H. Low*, The third partition of Poland, Slavonic Review (1925). — *Reinhold Lorenz*, Volksbewaffnung und Staatsidee in Österreich, Wien-Leipzig, 1926. — *Anton Ernstberger*, Österreich-Preußen von Basel bis Campoformio 1795—1797, Reichenberg, 1932. — *Willy Real*, Der Friede von Basel, Basler Zeitschr., 51 (1952). — *Anna Hedwig Benna*, Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle, MÖSTA 6 (1953). — *Denis Silagi*, Jakobiner in der Habsburger-Monarchie, Wien-München, 1962. — *Ernst Wangermann*, Von Joseph II. zu den Jakobinerprozessen, Wien-Frankfurt-Zürich, 1966. — *Kálmán Benda*, Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburghischen Monarchie, Südost-Forschungen 25 (1966). — *Alfred Körner*, Die Wiener Jakobiner, Stuttgart, 1972. — Idem, Franz Hebenstreit (1747—1795), Jahrbuch des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien 30/31 (1974/75). — *Helmut*

Reinalter, Die gesellschaftspolitischen Vorstellungen d. österr. Jakobiner, Jahrbuch d. Inst. f. deutsche Geschichte 6 (Tel Aviv, 1977). — Idem (edit.), Jakobiner in Mitteleuropa, Innsbruck, 1977. — Idem, Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie, Wien-Köln-Graz, 1980. — Idem, Der Jakobinismus in Mitteleuropa, Urban-Taschenbücher 326, Berlin-Köln-Mainz, 1981. — Idem, Die Französische Revolution und Mitteleuropa. Erscheinungsformen und Wirkungen des Jakobinismus, Suhrkamp-Taschenb. Wissenschaft 748, Frankfurt, 1988. — *Karl A. Roider*, Baron Thugut and Austria's response to the French Revolution, Princeton, N. J., 1987.

În privința controversei dintre *Alfred Vivenot, Hermann Hüffer* și *Heinrich v. Sybel* în aprecierea raportului austro-prusac și a politicii lui Thugut, vezi *Uhlirz*, II / 1, pp. 435—436. — Pentru cea de-a treia împărțire a Poloniei, vezi *Konopczynski*, Dzieje Polski nowozytnej, 2, p. 407 și urm. — Pentru campaniile vezi și Napoleon in Österreich. Katalog d. Histor. Sonderausstellung Pottenbrunn 1973, St. Pölten, 1973.

De la cel de-al doilea la al treilea război de coaliție (1799—1805), p. 408 și urm.: Rastatt, al doilea război de coaliție și pacea de la Lunéville: *Hermann Hüffer*, Quellen etc., T. 1, Kriege 1799 bis 1800, Leipzig, 1900. — Idem, Der Krieg des Jahres 1799 und die zweite Koalition, 2 vol., Gotha, 1904/1905. — *H. Breuer*, Die Strategie des Erzherzogs Karl und Jourdans im Feldzug von 1799, Berlin, 1914. — *Oscar Criste*, Beiträge zur Geschichte des Rastätter Gesandtenmordes 1799, Mitt. des k. u. k. Kriegsarchivs, serie nouă 11 (1899) u. 3. F. 2 (1902). —*Alois Moriggl*, Der Einfall der Franzosen in Tirol 1799, ed. a 2-a, Innsbruck, 1900.

Vezi și *August Fournier*, Gentz und Cobenzl, Geschichte der österreichischen Diplomatie 1801—1805, Wien, 1880. — *Uta Krüger-Löwenstein*, Rußland, Frankreich und das Reich 1801—1803, Zur Vorgeschichte der 3. Koalition, Frankfurter Historische Abhandlungen 2, Wiesbaden, 1972. — Vezi și *Dieter Schäfer*, Ferdinand von Österreich, Großherzog zu Würzburg, Kurfürst von Salzburg, Großherzog der Toskana, Graz-Wien-Köln, 1988.

Imperiul Austria: *Franz Tezner*, Der österr. Kaisertitel, seine Geschichte und seine polit. Bedeutung, Zeitschr. f. priv. u. öffentl. Recht, 25 (1898). — *Heinrich v. Srbik*, Das österr. Kaisertum und das Ende des Heiligen Römischen Reiches 1804—1806, Berlin, 1927, ed. a 2-a sub titlul: Die Schicksalsstunde des alten Reiches. Österreichs Weg 1804—1806, Jena, 1937. — *Hermann Fillitz*, Die österr. Kaiserkrone und die Insignien des Kaisertums Österreich, ed. a 2-a, Wien-München, 1973.

Cel de-al treilea război de coaliție și pacea de la Preßburg: *Adolf Beer*, Österreich und Rußland in den Jahren 1804 u. 1805, AÖG 53 (1875). — *Eberhard Mayerhoffer von Vedropolje*, 1805. Der Krieg der dritten Koalition gegen Frankreich, Wien, 1905. — Idem, Die Schlacht bei Austerlitz, Wien, 1912. — *Edouard Driault*, Napoleon et L'Europe. Austerlitz. La fin du Saint-Empire 1804—1806, Paris, 1912. — *P. H. Olden*, Napoleon und Talleyrand. Die französische Politik während des Feldzuges in Deutschland 1805, Diss., Tübingen, 1927. — *Robert Landauer*, Die Einverleibung Salzburgs durch Österreich, Mitt. der Ges. f. Salzburger Landeskunde, 73 (1933). — *Rudolfine Freiin v. Oer*, Der Friede von Preßburg, Münster, 1965. — *Rainer Egger*, Das Gefecht bei Dürnstein-Loiben 1805, Militärhist. Schriftenreihe 3 (1965). — Idem, Das Gefecht bei Hollabrunn u. Schöngrabern, ibidem 27 (1974).

Sfârșitul Imperiului romano-german: *Marcel Dunant*, Napoleon et l'Allemagne. Le système continental et le débuts du royaume de Bavière, Paris, 1942. — *Hellmuth Rößler*, Napoleons Griff nach der Karlskrone, Janus-Bücher, Nr. 3, München, 1957. — *Gero Walter*,

Der Zusammenbruch des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation und die Problematik seiner Restauration in den Jahren 1814/15, Heidelberg-Karlsruhe, 1980.

Vezi și monografia mai sus amintită a lui *Heinrich von Srbik*. Îndeosebi, însă, pentru perioada următoare, indispensabilă este monumentala sa lucrare Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königgrätz, ed. a 2-a, 4 vol., München, 1936—1942. — Mai vezi Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1798—1848), Wiener Europagespräch 1977, red. v. *Reinhard Urbach*, Wiener Schriften 39, Wien, 1978.

Războiul din anul 1809 și lupta de eliberare a Tirolului, p. 415 și urm.: Generalități: *August Fournier*, Österreichs Kriegsziele im Jahre 1809, Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, 4, Wien, 1909. — Das Kriegsjahr 1809 in Einzeldarstellungen, 11 vol., edit. de *Emil von Woinovich* und *Alois Veltzé*, Wien, 1905—1910. — *Edouard Buat*, Étude critique d'histoire militaire. 1809. De Ratisbonne à Znaim, 2 vol., Paris, 1909. — *Helmut Hammer*, Österreichs Propaganda zum Feldzug 1809, München, 1936. — *Anton Ernstberger*, Schill-Österreich-Böhmen 1809, Zeitschr. f. sudetendeutsche Gesch., 2 (1938). — Idem, Die deutschen Freikorps 1809 in Böhmen, Prag, 1942. — *Walter C. Langsam*, Count Stadion and Archduke Charles, Journal of Central European Affairs, 6 (1946). — *Manfried Rauchensteiner*, Feldzeugmeister Johann Frh. v. Hiller, Dissertationen der Universität Wien 80, Wien, 1972. — Idem, Die Schlacht von Aspern am 21. u. 22. Mai 1809, Militärhist. Schriftenreihe 11 (1969). — Idem, Die Schlacht bei Deutsch Wagram am 5. u. 6. Juli 1809, ibidem 36 (1977). — *Rotraut Hofmeister*, Das Österreichbild der napoleonischen Soldaten, Dissertationen der Universität Wien 96, Wien, 1973. — *Manfred Botzenhart*, Metternichs Pariser Botschafterzeit, Münster, 1967.

Personalitatea fraților Stadion se află în centrul monumentalelor lucrări ale lui *Helmuth Rößler*, Österreichs Kampf um Deutschlands Befreiung. Die deutsche Politik der nationalen Führer Österreichs 1805—1815, 2 vol., ed. a 2-a, Hamburg, 1940 și Graf Joh. Phil. Stadion, 2 vol., Wien-München, 1966. — Vezi și *André Robert*, L'idée nationale autrichienne et les guerres de Napoleón. L'apostolat du baron de Hormayr, Paris, 1933. — *Moritz Csáky*, Das österr. Herrscherhaus, Napoleon und Ungarn, în: Beiträge z. neueren Geschichte Österreichs, Wien-Köln-Graz, 1974.

Tirolul și Andreas Hofer: *Josef Hirn*, Tirols Erhebung im Jahre 1809, Innsbruck, 1909. — *Hans von Voltelini*, Forschungen und Beiträge zur Geschichte des Tiroler Aufstandes im Jahre 1809, Gotha, 1909. — *Rudolf Granichstädten—Czerva*, Andreas Hofers alte Garde, ed. a 2-a, Innsbruck, 1932. — *Karl Paulin*, Das Leben Andreas Hofers, ed. a 2-a, Innsbruck, 1952. — *Hans Kramer*, Rund um die Erhebung Tirols im Jahre 1809, An der Etsch und im Gebirge, Nr. 18, Brixen, 1958. — Idem, Andreas Hofer, ibidem, Nr. 9, ed. a 10-a, Brixen, 1974. — *Wolfgang Pfaundler-Werner Köfler*, Der Tiroler Freiheitskampf 1809 unter Andreas Hofer, Zeitgenöss. Bilder, Augenzeugenberichte und Dokumente, Innsbruck, 1984.

Vezi și Tiroler Heimat, 23 (1959), și îndeosebi suplimentul din 1960 cu bibliografia luptei de eliberare a Tirolului din 1809 alcătuită de *Hans Hochenegg*.

De la înfrângere la ridicare. Austria între Franța și Rusia, p. 419 și urm.: Metternich și cariera sa: *Ferdinand Strobl von Ravelsberg*, Metternich und seine Zeit, 2 vol., Wien—Leipzig, 1906—1907. — *Heinrich von Srbik*, Metternich. Der Staatsmann und der Mensch, 2 vol., München, 1925; 3. (Nachtrags-) Bd., München, 1954. — Vezi și *Viktor Bibl*, Metternich in neuer Beleuchtung, Wien, 1928; Idem, Metternich, der Dämon Österreichs, Leipzig, 1936. — *Joseph Karl Mayr*, Geschichte der österr. Staatskanzlei im Zeitalter Metternichs, Wien, 1935.

— *Peter Viereck*, New Views on Metternich, Review of Politics, 13 (1951). — *Enno E. Kraehe*, Metternich's German Policy, vol. 1, The Contest with Napoleon 1799—1814, Princeton, 1963. — Idem (ed.), The Metternich Controversy, New-York-San Francisco, 1971. — *Anna M. Drabek-Walter Leitsch-Richard G. Plaschka* (ed.), Rußland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege, Veröffentlichungen der Komm. f. d. Gesch. Österreichs 14, Wien, 1989.

Maria Louise, Napoleon, ducele de Reichstadt: *Eduard Wertheimer*, Die Heirat der Erzherzogin Maria Louise mit Napoleon I., AÖG 64 (1882). — *Gertrude Aretz*, Maria Louise, Wien, 1936. — *Jean de Bourgoing*, Le fils de Napoleon, Roi de Rome, Paris, 1950. — Idem, Maria Louise von Österreich, Kaiserin der Franzosen, Wien, 1956. — *Irmgard Schiel*, Maria Louise, Eine Habsburgerin für Napoleon, Stuttgart, 1983.

Evoluția politică între 1810—1812, campania rusească: *Moriz von Angeli*, Die Teilnahme des österr. Auxiliar-Corps im Feldzug Napoleons I. gegen Rußland, Mitt. des k. k. Kriegsarchivs, Wien, 1884. — *Paul Stiassny*, Der österreichische Staatsbankrott von 1811, Wien-Leipzig, 1912.

Luptele de eliberare. Preliminariile și desfășurarea lor: *Emil Woinovich* und *Alois Veltze*, 1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen, 10 vol., Wien, 1911—1914. (Vezi și Geschichte der Befreiungskriege 1813—1815, 9 vol., Berlin, 1902—1906.) — *Hugo Kerchnawe* und *Alois Veltze*, Feldmarschall Fürst Karl zu Schwarzenberg, Wien-Leipzig, 1913. — *Ferdinand Hirn*, Geschichte Tirols 1809—1814, Innsbruck, 1913. — *Friedrich Meinecke*, Das Zeitalter der deutschen Erhebung, ed. a 6-a, Göttingen, 1957. — *Karl Schwarzenberg*, Feldmarschall Fürst Schwarzenberg, Der Sieger von Leipzig, Wien-München, 1964.

Congresul de la Viena, p. 424 și urm.: *Comte de Angeberg*, Le Congrès de Vienne et les traités de 1815, 4 vol., Paris, 1864. — W. A. Schmidt, Geschichte der deutschen Verfassungsfrage während der Befreiungskriege und des Wiener Kongresses, Stuttgart, 1890. — *Heinrich Friedjung*, Das Angebot der deutschen Kaiserkrone an Österreich im Jahre 1814, Bericht über die 6. Versammlung deutscher Historiker, Leipzig, 1900. — *Graf de la Garde*, Gemälde des Wiener Kongresses 1814—1815, 2 vol., edit. de *Gustav Gugitz*, München, 1912. — *August Fournier*, Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongreß, Wien-Leipzig, 1913. — *Heinrich v. Srbik*, Metternichs Plan der Neuordnung Europas, MIÖG 40 (1925). — *K. Hasselmann*, Der Wiener Kongreß, Breslau, 1931. — *Charles K. Webster*, The Congress of Vienna, 1814—1815, London, 1934. — *Joseph Karl Mayr*, Aufbau und Arbeitsweise des Wiener Kongresses, Archival. Zeitschr., 45 (1939). — *Jean de Bourgoing*, Vom Wiener Kongreß, ed. a 2-a, Wien 1964. — *Karl Griewank*, Der Wiener Kongreß und die europäische Restauration, ed. a 2—a, 1954. — *Arthur G. Haas*, Kaiser Franz, Metternich und die Stellung Illyriens, MÖSTA 11 (1958). — Idem, Metternich, Reorganisation and Nationality, 1813—1818. A Story of Foresight and Frustration in the Rebuilding of the Austrian Empire, Wiesbaden, 1963. — *Hilde Spiel*, Der Wiener Kongreß in Augenzeugenberichten, Düsseldorf, 1965. — *R. John Rath*, The Provisional Austrian Regime in Lombardy-Venetia 1814—1815, Austin-London, 1969. — *Peter Burg*, Der Wiener Kongreß, Der Deutsche Bund im europäischen Staatensystem, München, 1984. — Vezi și *Ludwig Bentfeldt*, Der deutsche Bund als nationales Band, 1815—1866, Göttingen, 1985. — Quellen zur Geschichte des Wiener Kongresses 1814/1815, edit. de *Klaus Müller*, Darmstadt, 1986.

Bibliografia Alianței Sfinte în următorul alineat; cu privire la evoluția generală din perioada următoare mai vezi îndeosebi: Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert. Probleme der politisch-staatlichen und soziokulturellen Differenzierung im deutschen Mitteleuropa, edit. de *Heinrich Lutz* u. *Helmut Rumpler*, Wiener Beiträge zur Gesch. der Neuzeit 9, Wien, 1982. — *Heinrich Lutz*, Zwischen Habsburg und Preußen, Deutschland 1815—1866, Berlin (1985). — *Helmut Rumpler* (edit.), Deutscher Bund und deutsche Frage 1815—1866, Wiener Beiträge etc. 16, Wien, 1990.

Politica intervenționistă a Alianței Sfinte și „sistemul Metternich", p. 429 și urm.: Generalități: *Ernst Molden*, Zur Geschichte des österreichisch-russischen Gegensatzes. Die Politik der europäischen Großmächte und die Aachener Konferenzen, Wien, 1916. — *Werner Näf*, Zur Geschichte der HeiligenAllianz, Berner Untersuchungen, 1, Bern, 1929. — *Charles H. Webster*, The European Alliance 1815—1825, London, 1930. — *Hans W. Schmalz*, Versuche einer gesamteuropäischen Organisation 1815—1820. Mit besonderer Berücksichtigung der Troppauer Interventionspolitik, Aarau, 1940. — *Jacques H. Pirenne*, La Sainte Alliance, 2 vol., Neuchâtel, 1946—1949. — *Angelo Filipuzzi*, Die Restauration in Italien im Lichte der neueren Historiographie, MIÖG 66 (1958). — Idem, Pio IX e la politica austriaca in Italia dal 1815 al 1848 nella relazione di Ricardo Weiss di Starkenfels, Firenze, 1958. — *Guillaume de Bertier de Sauvigny*, Matternich et la France après le Congrès de Vienne, 3 vol., Paris, 1968 și urm. — *Irby C. Nichols Jr.*, The European Pentarchy and the Congress of Verona, 1822, The Hague, 1972. — *Franco Valsecchi* — *Adam Wandruszka* (edit.), Austria e province italiane 1815—1918. Potere e amministrazioni locali, Bologna, 1981. — Problemi dell' amministrazione austriaca nel Lombardo-Veneto, Atti del Convegno di Conegliano (1979), Conegliano, 1981. — *Alvise Zorzi*, Venezia Austriaca, ed. a 3-a, Roma-Bari, 1986.

Probleme speciale: *Ernst Molden*, Die Orientpolitik des Fürsten Metternich 1829—1833, Wien-Leipzig, 1913. — *Friedrich Engel-Janosi*, Zur Genesis der Revolution von 1848. Die Verfassungsfrage im deutschen Österreich 1815—1848, Zeitschr. f. öffentl. Recht, 3 (1922/23). — Idem, Austria and the Beginnings of the Kingdom of Greece, Journal of Central European Affairs, 1 (1941). — *Charles Vidal*, Metternich et la crise italienne de 1831—1832, Paris, 1932. — *Viktor Karell*, Der Karlsbader Kongreß im Jahre 1819, Karlsbad, 1937. — *Paul W. Schroeder*, Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820—1823, Austin, Texas, 1962. — *Gerhard Winner*, Die staatliche Ordensgesetzgebung im nachjosephinischen Österreich, Festschr. z. 70 Geburtstag v. Ferdinand Maaß, Wien-München, 1973. — *Richard Blaas*, Metternich, Mazzini und die Gründung der Giovine Italia, MÖSTA 25 (1972). *Erzsebet Andics*, Metternich und die Frage Ungarns, Budapest, 1973. — *Eberhard Büssem*, Die Karlsbader Beschlüsse. Die endgültige Stabilisierung der restaurativen Politik im Deutschen Bund nach dem Wiener Kongreß von 1814/15, Hildesheim, 1974. — *Harald Hubatschke*, Die amtliche Organisation der geheimen Briefüberwachung und des diplomatischen Chiffrendienstes in Österrreich, MIÖG 83 (1975).

Pentru Gentz vezi *Paul R. Sweet*, Friedrich von Gentz. Defender of the old Order, Madison, Wisc., 1941. — *Golo Mann*, Friedrich von Gentz, Geschichte eines europäischen Staatsmannes, Zürich-Wien, 1947.

Ferdinand I și conferința de stat. Popoarele în ajunul revoluției, p. 432 și urm.: *Viktor Graf Ségur-Cabanac*, Kaiser Ferdinand als Regent und Mensch, Wien, 1912. *Eduard von Wertheimer*, Fürst Metternich und die Staatskonferenz, Österr. Rundschau, 10 (1907). — *August Fournier*, Graf Kolowrat und die österr. Staatskonferenz von 1836, ibidem, 26 (1911).

—*Arnold Winkler*, Die österr. Politik und der Sonderbund, Anzeiger f. Schweizer Geschichte, serie nouă 17 (1919). Pentru celelalte publicații ale acestui autor care se referă la Elveția și Sonderbund, vezi *Uhlirz*, Handbuch, II/1, pp. 556-557. — *Otto Wagner*, Mitteleuropäische Gedanken und Bestrebungen (1840—1848), Diss., Marburg, 1935. — *Werner Näf*, Die Schweiz im System Metternichs, Srbik-Festschrift, München, 1938. — *Julius Marx*, Die Sicherheitsverhältnisse in den Hauptstädten des deutschen Österreich 1840—1848, MIÖG 54 (1941). —*Eduard Winter*, Romantismus, Restauration und Frühliberalismus im österr. Vormärz, Wien, 1968. —Idem, Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790—1868, Berlin, 1968. —*Eduard Hosp*, Kirche Österreichs im Vormärz 1815—1850, Wien-München, 1971. —*Richard Schober*, Geschichte des Tiroler Landtages im 19. und 20. Jh., Innsbruck, 1984. —*Gerd Holler*, Gerechtigkeit für Ferdinand, Wien-München, 1986. — *Madeleine Rietra*, Jung-Österreich. Dokumente und Materialien zur liberalen österr. Opposition, Amsterdam, 1980.

Gustav von Gasteiger, Die Zillertaler Protestanten und ihre Ausweisung aus Tirol, edit. de *F. A. Edlinger*, Meran, 1892. — *Ekkart Sauser*, Die Zillertaler Inklinanten und ihre Ausweisung im Jahre 1837, Innsbruck, 1959.

Pentru tendințele și aspirațiile popoarelor în Vormärz vezi în general bibliografia privind problema naționalităților de mai jos la p. 818—819.

Anul asaltului, p. 435 și urm.: Vezi bogata bibliografie la *Uhlirz*, Handbuch, II/1, p. 628 și urm. Dintre monografii vezi îndeosebi: *Heinrich Reschauer-Moritz Smets*, Geschichte der Wiener Revolution im Jahre 1848, Wien, 1898. —*Maximilian Bach*, Geschichte der Wiener Revolution im Jahre 1848, Wien, 1898. —*Joseph Alexander Freiherr von Helfert*, Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhang mit der mitteleuropäischen Bewegung 1848/1849, 2 vol., Freiburg i. B., 1907—1909. —*Lewis B. Namier*, *1848*. The Revolution of the Intellectuals, London, 1944. — *Rudolf Kiszling* (u. Mitarbeiter), Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848/1849, 2 vol., Wien, 1948. — *Alexander Novotny*, 1848. Österreichs Ringen um Freiheit und Völkerfrieden, Graz, 1948. —*R. John Rath*, The Viennese Revolution of 1848, Austin (1957).

Problemele administrației și ale constituției: *Friedrich Walter*, Die österreichische Zentralverwaltung, Die Geschichte der Ministerien Kolowrat, Ficquelmont, Pillersdorf, Wessenberg-Doblhoff und Schwarzenberg (1848—1852), Veröffentlichungen der Komm. f. neuere Geschichte Österreichs, 49, Wien, 1964.

Probleme speciale, evenimente și personalități: *Alexander Freiherr von Helfert*, Die Wiener Journalistik im Jahre 1848, Wien, 1877. —Idem, Der Wiener Parnass im Jahre 1848, Wien, 1882. — *Kurt Kaser*, Steiermark im Jahre 1848, Graz, 1913. —*Paul Molisch*, Die Wiener Akademische Legion und ihr Anteil an den Verfassungskämpfen des Jahres 1848, Nebst einer Besprechung der übrigen 1848er Studentenlegionen, AÖG 110/1 (1924). —*Karl Hugelmann*, Die österreichischen Landtage im Jahre 1848, AÖG 111 (1930). —*Paul Müller*, Feldmarschall Fürst Windischgrätz. Revolution und Gegenrevolution in Österreich, Wien, 1934. —*Maximilian Ehnl*, Wenzel Cäsar Messenhauser, Nationalgarde—Oberkommandant von Wien 1848, Wien, 1948. —*Piero Pieri*, L'esercito piemontese e la campagna de 1849, Torino, 1949. — *Guido Porzio*, La guerra regia in Italia nell' 1848/49, Roma, 1955. —*Erika Weinzierl*, Die Kirchenfrage auf dem österreichischen Reichstag 1848/49, MÖSTA 8 (1955)— *Oskar Regele*, Feldmarschall Radetzky, Leben, Leistung, Erbe, Wien, 1957. —*Friedrich Prinz*, Hans Kudlich, Versuch einer historisch-politischen Biographie, München, 1962. —Idem,

Prag und Wien 1848, München, 1968. — *Julius Marx*, Die wirtschaftlichen Ursachen der Revolution von 1848 in Österreich, Graz—Köln, 1965. — *Peter Burian*, Die Nationaltäten in „Cisleithanien“ und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49, Köln-Graz, 1962. — *Gustav Otruba*, Katholischer Klerus und Kirche im Spiegel der Flugschriftenliteratur des Revolutionsjahres 1848, în: Festschrift f. Franz Loidl, vol. 2, Wien, 1970. — *Wolfgang Häusler* u.a., Das Judentum im Revolutionsjahr 1848, Studia Judaica Austriaca 1, Wien, 1974.— Idem, Das Gefecht bei Schwechat am 30. Oktober 1848, Militärhist. Schriftenreihe 23 (1977). —Idem, Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung, Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848, Wien—München, 1979. — *Helmuth Größing*, Der Kampf um Wien im Oktober 1848, Militärhist. Schriftenereihe 23 (1973). — *Ernest Bauer*, Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien, Wien-München, 1975. — *Ferdinand Hauptmann*, Jelacics Kriegszug nach Ungarn 1848, 2 vol., Zur Kunde Südosteuropas II, 5, Graz, 1975. — *Roman Rosdolsky*, Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österr. Reichstag 1848—1849, Wien, 1976. —*Alan Sked*, The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the imperial army and the class war 1848, London-New York, 1979. — *Rudolf Zewell*, Die österreichische Revolution von 1848/49 im Urteil der Rheinländer, Dissertationen der Univ. Wien 157, Wien, 1983. — Hans Kudlich und die Bauernbefreiung in Niederösterreich, Katalog des Nö. Landesmus. Serie nouă 134, Wien, 1983. — *Wilhelm Wadl*, Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahr 1848, ÖGL 28 (1984). — *István Deák*, Die rechtmäßige Revolution, Lajos Kossuth und die Ungarn 1848—1849, Wien-Köln-Graz, 1989.

Politica demografică, protecția țăranilor și economia agrară (1740—1848), p. 442 și urm.: Populația și politica demografică: *Alfred Gürtler*, Die Volkszählungen Maria Theresias und Josephs II. 1753—1790, Innsbruck, 1909. — *Henry Großmann*, Die Anfänge und die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich, Statistische Monatsschr., Serie nouă 21 (1916). —*Konrad Schünemann*, Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia, Berlin (1935). Vezi pentru aceasta *Joseph Kallbrunner*, în MIÖG 50 (1936). — *Franz K. Wilhelm* und *Joseph Kallbrunner*, Geschichte der österr. Ansiedlungspolitik in Südosteuropa. Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa, Wien, 1936. — *Irma Steinsch*, Die Ansiedlungen der privaten Grundherrschaften der Schwäbischen Türkei in Ungarn im 18. Jhdt., Budapest, 1942. — *Justus Remer*, Johann Heinrich Gottlob von Justi, Stuttgart, 1938. — *Egon Lendl*, Der Beitrag Niederösterreichs zur deutschen Südostkolonisation der Neuzeit, Unsere Heimat, 11 (1938). — *Ernst Schimscha*, Technik und Methoden der theresianischen Besiedlung des Banats, Baden b. Wien, 1939. — *Gustav Otruba* und *L. S. Rutschka*, Die Herkunft der Wiener Bevölkerung in den letzten hundertfünfzig Jahren, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 13 (1957). — *Christel Durdik*, Bevölkerungs- und Sozialstatistik in Österreich im 18. u. 19. Jhdt. În: Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs, Wien, 1973. — *Birgit Bolognese-Leuchtenmüller*, Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- u. Fürsorgewesen in Österreich 1750 bis 1918, Wien, 1978. — *Erich Buchinger*, Die „Landler“ in Siebenbürgen. Vorgeschichte, Durchführung und Ergebnis einer Zwangsumsiedlung im 18. Jh., Buchreihe der Südostdeutschen Kommission 31, München, 1980.

Vezi și articolele Banat și Batschka din Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, 1 (1933), p. 207 și urm., 291 și urm. Pentru Josef von Sonnenfels, vezi *Robert Kann*, A Study in Austrian Intellectual History, New York, 1960, p. 146 și urm. — *Karl Heinz Osterloh*, Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des

aufgeklärten Absolutismus, Hist. Studien 409, Lübeck, 1970. — *Hans Lentze*, Joseph von Sonnenfels (1732—1817), ÖGL 16 (1972).

Protecția țărănimii și economia agrară: *Karl Grünberg*, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien, 2 vol., Leipzig, 1894. — *Joseph Redlich*, Leibeigenschaft und Bauernbefreiung in Österreich, Zeitschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch., 3 (1895). — *Anton Mell*, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Teresia und Joseph II., Graz, 1901. — *Ignaz Hübel*, Die Einführung der Kartoffelkultur in Niederösterreich, Unsere Heimat, 5 (1932). — *Anton Schachinger*, Die Entwicklung der Maulbeerbaum- und Seidenkultur in Wien und Niederösterreich bis um die Mitte des 19. Jhdts., Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterr., 27 (1938). — *Erna Patzelt*, Bauernschutz in Österreich vor 1848, MIÖG 58 (1948). — *Jerome Blum*, Noble Landowner and Agriculture in Austria 1815—1848, Baltimore, 1948. — *Edith Murr Link*, The Emancipation of the Austrian Peasant 1740—1798, New York, 1949. — *Siegmund von Frauendorfer*, Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet, München, 1957. — *Alois Brusatti*, Die Stellung der Herrschaftlichen Beamten in Österreich 1780—1848, Vjschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgesch., 45 (1958). — *Robert Messner*, Der Franziszeische Grundsteuerkataster, Jahrbuch des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien 28 (1972), 29 (1973). — *Sergij Vilfan*, Die Agrarsozialpolitik von Maria Theresia bis Kudlich, în: *Dan Berindei*, *Wolfgang Gesemann* u.a. (edit.), Der Bauer Mittel- u. Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. u. 19. Jhdts., Wien-Köln, 1973. — *Roman Sandgruber*, Österreichische Agrarstatistik 1750 bis 1918, Wien, 1978.

Vezi și lucrările lui *Georg Grüll*, Bauer, Herr und Landesfürst, îndeosebi p. 363 și urm., ca și *Helmut Feigl*, Niederösterr. Grundherrschaft, p. 320 și urm.

Politica mercantilistă și industrializarea. Comețul, transportul și problemele monetare, p. 445 și urm.: Generalități, politica mercantilistă și industrializarea: *Heinrich Reschauer*, Geschichte des Kampfes der Handwerkerzünfte und der Kaufmannsgremien mit der österr. Bureaukratie. Vom Ende des 17. Jhdts. bis zum Jahre 1860, Wien, 1882. — *Adolf Beer*, Studien zur Geschichte der österr. Volkswirtschaft unter Maria Theresia, AÖG 81, Wien, 1894. — *Karl Pribram*, Geschichte der österr. Gewerbepolitik von 1740—1798, Leipzig, 1907. — *Johann Slokar*, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien, 1914. — *Friedrich Engel-Janosi*, Über die Entwicklung der sozialen und staatswirtschaftlichen Verhältnisse im deutschen Österreich 1815—1848, Vjschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgesch., 17 (1924). — *Konrad Schünemann*, Die Wirtschaftspolitik Joseph II. in der Zeit seiner Mitregentschaft, MIÖG 47 (1932). — *Joseph Marx*, Die wirtschaftliche Lage im deutschen Österreich vor Ausbruch der Revolution 1848, Vjschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgesch., 31 (1938). — *Dwight C. Long*, The Beginnings of the Austrian Cotton Industry, Papers of the Michigan Academy of Science, Art and Letters, 45 (1954). — *Konrad Müller*, Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia, Buchreihe der südostdeutschen Hist. Komm. 9, München, 1961. — *Gustav Otruba*, Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias, Wien, 1963. — Idem, Wirtschaft u. soziale Lage im Vormärz, Österr. in Geschichte u. Literatur 11 (1967). — Idem u. *Rudolf Kropf*, Die Entwicklung von Bergbau und Industrie in Oberösterreich (c. 1780—1841). Oberösterr. Heimatblätter 23 (1969). — *Herbert Hassinger*, Der Stand der Manufakturen in den deutschen Erbländern der Habsburgermonarchie am Ende des 18. Jh., Forschungen z. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 6, Stuttgart, 1964. — *Alfred Hoffmann*, Österreichs Wirtschaft im Zeitalter d. Aufklärung,

ibidem 11 (1967). — *Herbert Matis*, Technik und Industrialisierung im österreichischen Vormärz, Technikgeschichte 36 (1969). — Idem, Über die sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse österreichischer Fabrik- und Manufakturarbeiter um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert, Vierteljahrsschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 53 (1966). — Idem (edit.), Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Berlin, 1981. — *Roman Sandgruber*, Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jhdt., Sozial- u. wirtschaftshist. Studien 15, Wien, 1982. — *Gernot Heiß*, Erziehung der Waisen zur Manufakturarbeit. Pädagogische Zielvorstellungen und ökonomische Interessen der maria-theresianischen Verwaltung, MIÖG 85 (1977). — *Peter Feldbauer*, Kinderelend in Wien. Von der Armenkinderpflege zur Jugendfürsorge (17.-19. Jhdt.), Wien, 1980. — *Renate Banik-Schweitzer* u.a., Wien im Vormärz (se referă la istoria socio-economică), Forschungen u. Beiträge zur Wiener Stadtgesch. 8, Wien, 1980. — *Helmuth Feigl*, Die Auswirkungen der theresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Österreichs. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut f. Landeskunde 3, Wien, 1982. — Economia, istituzione, cultura in Lombardia nell'età di Maria Teresa, 3 vol., Bologna, 1982. — *Josef Weidenholzer*, Der sorgende Staat. Zur Entwicklung der Sozialpolitik von Joseph II. bis Ferdinand Hanusch, Wien, 1985. — *Günter Düriegl*, Das Glück der Stille, Alltag im Biedermeier, Wien, 1987. — *David F. Good*, Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750—1914, Wien-Köln-Graz, 1986.

Vezi și lucrările, mai sus pomenite, p. 795, ale lui *Gustav Otruba*, *Heinrich Benedikt* și *Herbert Matis* (edit.), cu numeroase indicații bibliografice; mai vezi și expunerea lui *Viktor Hofmann* în AÖG 108, 110, 112, 113 (1920—1934).

Comerțul și transportul: *Adolf Beer*, Die österreichische Handelspolitik im 19. Jhdt., Wien, 1891. — Idem, Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia, MIÖG 14 (1893). — Idem, Die österr. Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II., AÖG 86 (1898). — *Alfred Birk*, Die bauliche Entwicklung der Eisenbahnen in Österreich, Österr.-ungarische Revue, serie nouă 26 (1900). — Fünfundsiebzig Jahre Triester Lloyd, Triest, 1911. — *Marianne Herzfeld*, Zur Orienthandelspolitik unter Maria Theresia in der Zeit von 1740—1771, AÖG 108 (1919). — *Kurt Kaser*, Der innerösterreichische Eisenhandel in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts, Graz, 1927. — *Jerome Blum*, Transportation and Industry in Austria 1815—1848, The Journal of Modern History, 15 (1943). — *Peter Gasser*, Österreichs Levantehandel über Triest 1740—1790, MÖSTA 7 (1954). — *Herbert Hassinger*, Der Außenhandel d. Habsburgermonarchie in der 2. Hälfte des 18. Jh., Forschungen zur Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 6, Stuttgart, 1964. — *Hedwig Pavelka*, Englisch-österr. Wirtschaftsbeziehungen in der esten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Wiener Forschungen z. Wirtschafts- u. Sozialgeschichte 2, Graz-Wien-Köln, 1968. — *Karl Heinz Knauer*, Die Pferdeeisenbahn Linz-Budweis. Erste Eisenbahn des europäischen Kontinents (Katalog), Wien, 1983.

Pentru navigația pe Dunăre, vezi *Neweklowsky*, Schiffahrt etc. im Raume der oberen Donau, 2 (1954), p. 13 și urm.; pentru începuturile căilor ferate vezi și *Paul Mechtler*, Inventar des Verkehrsarchivs Wien, Wien, 1959, p. 12 și urm. — *Susanne Dressler*, Der österreichische Eisenbahnbau von den Anfängen bis zur Wirtschaftskrise des Jahres 1873,

în: *Gutkas-Bruckmüller*, Verkehrswege und Eisenbahnen, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 53 (1989), p. 74 și urm.

Finanțele și problemele monetare: *Adolf Beer*, Finanzgeschichtliche Studien, Wiener Sitzungsberichte, Phil.-hist. Kl. 145 (1903). — *Rudolf Sieghart*, Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österr.—ungarischen Zwischenzollinie, Wien, 1915. — *Erich Fischer*, Der Staatsbankrott von 1816 und die Sanierung der österr. Finanzen, Zeitschr. f. Volkswirtschaft u. Sozialpolitik, 4 (1924). — *Johann Krafl*, Die Finanzreform des Grafen Wallis und der Staatsbankrott von 1811, Graz, 1927. — *Alois Brusatti*, Die Staatsgüterveräußerungen 1780—1848, MÖSTA 11 (1958). — Idem, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österr. Vormärz, ibidem, 13 (1960). — *Hanns Leo Mikoletzky*, Franz Stephan von Lothringen als Wirtschaftspolitiker, ibidem, 13 (1960). — Idem, Kaiser Franz I. Stephan und der Ursprung des habsburghisch-lothringischen Familienvermögens (Österreich-Archiv), Wien, 1961.

Vezi și *Joseph Mayr*, Wien im Zeitalter Napoleons. Staatsfinanzen, Lebensverhältnisse, Beamte und Militär, Wien, 1940.

Învățământul și științele, p. 460 și urm.: Generalități, vezi indicațiile la *Uhlirz*, Handbuch II/1, p. 362—363 și 568—569. — Mai vezi: 200 Jahre Österreichische Unterrichtsverwaltung 1760—1960, Festschrift des Bundesministeriums f. Unterricht, Wien, 1960. — Cf. și *Strakosch-Graßmann*, Geschichte des österr. Unterrichtswesens, p. 83 și urm. — Mai vezi *Richard Georg Plaschka-Karlheinz Mack*, Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jh. bis zum Ersten Weltkrieg, Schriftenreihe des österr. Ost- und Südosteuropa-Inst. 8, Wien, 1983. — *Georg Engelbrecht*, Geschichte des österr. Bildungswesens, vol. 3, Wien, 1984.

Probleme diverse și resorturi de specialitate: *Joseph Alexander von Helfert*, System der österreichischen Volksschule, Prag, 1861. — *Philipp Harras von Harasowsky*, Geschichte der Codifikation des österr. Zivilrechtes, Wien, 1868. — *Karl Wotke*, Das österreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias, Berlin, 1905. — Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches, Wien, 1911. — *Alois Egger*, Die Reform der österreichischen Volksschule unter Maria Theresia, Brixen-Innsbruck, 1912. — *Siegmund Adler*, Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopolds II., Wien-Leipzig, 1917. — *Anton Heller*, Die Volksschule unter Maria Theresia, Joseph II. und Leopold II., Reichenberg, 1937. — *Gustav Otruba*, Der Anteil österreichischer Jesuitenmissionäre am heiligen Experiment in Paraguay, MIÖG 63 (1955). — *Ernst Bernleithner*, Die Entwicklung der österreichischen Länderkunde an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts, Mitt. der geograph. Gesellschaft, 97/2, Wien, 1955. — *Erna Lesky*, Österreichs Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, AÖG 122 (1959). — *Alphons Lhotsky*, Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung in Österreich, Histor. Zeitschrift, 189 (1959). — *Erna Lesky*, Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz-Köln, 1965. — *Eduard Winter*, Bernhard Bolzano — ein Denker und Erzieher im österreichischen Vormärz, Sitzungsberichte der Österr. Akademie d. Wissensch. 252, 5 (1967). — Idem, Die Sozial- und Ethnoethik Bernard Bolzanos. Humanistischer Patriotismus oder romantischer Nationalismus im vormärzlichen Österreich, Sitzungsberichte 316 (1977). — Öberreichische Bildungs- u. Schulgeschichte von der Aufklärung bis zum Liberalismus, Jahrbuch für österr. Kulturgeschichte 4 (1974). — *Grete Klingenstein*, „Despotismus" u. Wissenschaft, Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österr. Universität 1750—1790, în: Wiener Beiträge zur

Geschichte d. Neuzeit 3 (1976). — *Heinrich Strakosch*, Privatrechtskodifikation u. Staatsbildung in Österreich (1753—1811), Österreich-Archiv, Wien, 1977. — *Ernst Wangermann*, Aufklärung und staatsbürgerliche Erziehung. Gottfried van Swieten als Reformator des Österreichischen Unterrichtswesens 1781—1791, Wien, 1978. — *Walter Selb — Herbert Hofmeister* (edit.), Forschungsband Franz von Zeiller (1751—1828), Beiträge zur Gesetzgebungs- und Wissenschaftsgeschichte, Wien-Graz-Köln, 1980.—200 Jahre Allgemeines Krankenhaus in Wien, edit. de *Helmuth Wyklicky* und *Manfred Skopec*, Wien-München, 1984. — *Gerald Grimm*, Die Schulreform Maria Theresias 1747—1775, Frankfurt-Bern, 1987.

Pentru înființarea Academiei de Științe, vezi *Richard Meister*, Geschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 24 și urm.; pentru călătoriile de explorare întreprinse de austrieci în această epocă, vezi *Hassinger*, Österreichs Anteil etc., p. 94 și urm., p. 125 și urm.

Cenzura: *Hermann Gnau*, Die Zensur unter Joseph II., Straßburg 1911. — *Karl Glossy*, Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz, Grillparzer-Jahrbuch 21—23, Sonderdruck, Wien, 1912. — *Julius Marx*, Die amtlichen Verbotslisten. Zur Geschichte der vormärzlichen Zensur, MÖSTA 9 (1955), 23 (1970). — Idem, Die österr. Zensur im Vormärz (Österreich-Archiv), Wien, 1959. — Idem, Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835—1848, AÖG 128 (1969). — *Hans Wagner*, Die Zensur in der Habsburgermonarchie (1750—1810), Buch- u. Verlagswesen im 18. u. 19. Jhdt., Studien zur Geschichte d. Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa 4, Berlin, 1977. — *Wolfgang Häusler*, Die österreichische Publizistik und ihre Probleme im Vormärz und im Revolutionsjahr 1848, Öffentliche Meinung in der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 34, Wien, 1979. — *Wolfgang Duchkowitsch*, Die verhinderte Pressefreiheit: Privileg und Zensur als Instrumente von Kommunikationspolitik vor 1848, 200 Jahre Tageszeitung in Österreich 1783—1983, Festschrift u. Ausstellungskatalog, Wien, 1983. — *Frank Thomas Hoefer*, Pressepolitik und Polizeistaat Metternichts. Die Überwachung von Presse und polit. Öffentlichkeit in Deutschland und den Nachbarstaaten durch das Mainzer Informationsbüro 1833—1848, München, 1983.

Literatura, teatrul, muzica și artele plastice, p. 470 și urm.: Literatura, asociațiile, teatrul: *Robert Keil*, Wiener Freunde 1784—1808, Beiträge zur Jugendgeschichte der deutsch-österreichischen Literatur, Wien, 1883. — *Friedrich Engel-Janosi*, Der Wiener juridisch-politische Leseverein. Seine Geschichte bis zur Märzrevolution, Mitt. des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 4 (1923). — *Viktor Bibl*, Die Wildensteiner Ritterschaft auf Seebenstein, Monatsbl. f. Landeskunde von Niederösterreich, 10 (1919—1923). — *Justus Schmidt*, Voltaire und Maria Theresia. Die französische Kultur des Barock in ihren Beziehungen zu Österreich, Mitt. des Vereins f. Geschichte d. Stadt Wien, 11 (1931). — *Wilhelm Bietak*, Das Lebensgefühl des Biedermeier in der österreichischen Dichtung, Wien-Leipzig, 1931. — Idem, Vom Wesen des Biedermeier und seiner Dichtung, Vierteljahresschr. f. Literatur und Geisteswissenschaft, 9 (1931). — *Friedrich Kainz*, Grillparzers Stellung im österreichischen Sprachen- und Nationalitätenkampf, Hist. Zeitschr., 161 (1940). — *Josef Nadler*, Franz Grillparzer, Wien, 1948. — *Eduard Castle*, Der große Unbekannte. Das Leben von Charles Sealsfield (Karl Postl), Wien-München, 1952. Briefe und Aktenstücke, Wien, 1955. — *Heinz Rieder*, Wiener Vormärz. Das Theater, das literarische Leben, die Zensur, Wien, 1959. — *Moriz Enzinger*, Grillparzer und Metternich, Dichtung und Politik, Jahrb. d.

Grillparzer-Gesellschaft F. 3 vol. 9 (1972). — Grillparzer-Feier der Akademie (Politik-Gesellschaft-Theater-Weltwirkung), Österr. Akademie d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 280 (1972). — *Edith Rosenstrauch-Königsberg*, Freimaurerei im josephinischen Wien, Aloys Blumauers Weg vom Jesuiten zum Jakobiner, Wien-Stuttgart, 1975. — *Elisabeth Garms-Cornides*, Zwischen Giannone, Muratori und Metastasio. Die Italiener im geistigen Leben Wiens, în: Formen der europäischen Aufklärung, Wiener Beiträge zur Geschichte d. Neuzeit 3, Wien, 1976. — *Silvester Lechner*, Gelehrte Kritik und Restauration. Metternichs Wissenschafts- und Pressepolitik und die Wiener Jahrbücher der Literatur (1818—1849), Tübingen, 1977. — *Leslie Bodi*, Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österr. Aufklärung 1781 bis 1785, Frankfurt a. M., 1977. — *Werner M. Bauer*, Fiktion und Polemik. Studien zum Roman d. österr. Aufklärung, Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wiss. 340 (1978). — *Herbert Zeman* (edit.), Die österreichische Literatur, .părțile 1 și. 2. Ihr Porfil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert, Jahrbuch f. österr. Kulturgesch., 7/9, Graz, 1979. — *Herbert Seidler*, Österreichischer Vormärz und Goethezeit, Geschichte einer literarischen Auseinandersetzung, Sitzungsber. d. Österr. Akad. d. Wiss. 394 (1982). — *Renate Wagner*, Ferdinand Raimund, Eine Biographie, Wien, 1985.

Pentru viața spirituală a epocii mai vezi și *Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall*, Erinnerungen aus meinem Leben, FRA II 70 (1940). — *Hannes Stekl*, Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Wien, 1973. — Bürgersinn und Aufbegehren. Biedermeier und Vormärz in Wien 1815—1848. Ausstellungskatalog Wien-München, 1987. — *Carl Nödl*, Das unromantische Biedermeier. Eine Chronik in Zeitdokumenten 1795—1857, Wien, 1987.

Muzica: *Alfred Orel*, Ein Wiener Beethovenbuch, Wien, 1921. — *Roland Tenschert*, Mozart. Ein Künstlerleben in Bildern und Dokumenten, Amsterdam, 1931. — *Karl Kobald*, Joseph Haydn. Bild seines Lebens und seiner Zeit, Wien-Leipzig, 1932. — Idem, Franz Schubert, Wien, 1948. — Idem, Wiener Musikstätten, Zürich-Leipzig-Wien, 1947. — Idem, Beethoven. Seine Beziehungen zu Wiens Kunst u. Kultur, Gesellschaft und Landeschaft, Zürich-Leipzig-Wien, 1960. — *Ernst Bücken*, Die Musik des Rokoko und der Klassik, Potsdam, 1932. — Idem, Beethoven, Potsdam, 1934. — *Ernst Fritz Schmid*, Joseph Haydn. Bild seines Lebens und seiner Zeit, Wien-Leipzig, 1932. — *Robert Haas*, Wolfgang Amadeus Mozart, ediția a 2-a, Potsdam, 1950. — *Otto Erich Deutsch*, Mozart. Die Dokumente seines Lebens, Kassel, Basel etc., 1961. — Beethoven-Studien. Festgabe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zum 200. Geburtstag von Ludwig van Beethoven, Sitzungsberichte d. Österr. Akad. d. Wiss. 270 (1970). — *Alice M. Hanson*, Die zensurierte Muse. Musikleben im Wiener Biedermeier, Wien-Köln, 1987.

Artele plastice, generalități: *Eduard Leisching*, Der Wiener Kongreß. Kulturgeschichte, die Bildenden Künste und das Kunstgewerbe in der Zeit von 1800—1825, Wien, 1898. — *Ludwig Hevesi*, Die österreichische Kunst im 19. Jahrhundert, Leipzig, 1903. — Idem, Die Bildnisminiatur in Österreich von 1750—1850, Wien, 1907. — *Joseph Folnesics*, Innenräume und Hausrat der Empire- und Biedermeierzeit in Österreich-Ungarn, ed. a 5-a, Wien, 1922. — *Paul Ferdinand Schmidt*, Biedermeiermalerei, München, 1923. — *Bruno Grimschitz*, Maler der Ostmark im 19. Jahrhundert, Wien, 1940. — *Ann Tizia Leitich*, Wiener Biedermeier, Bielefeld und Leipzig, 1941. — *Erich Vinzenz Strohmer* — *Walter Nowak*, Alt-Wiener Porzellan, ed. a 2-a, Wien, 1950. — *Anselm Weißenhofer*, Die Nazarener Bewegung und Wien, Wiener Geschichtsblätter, 14 (1959). — *Rupert Feuchtmüller* — *Wilhelm Mrazek*,

Biedermeier in Österreich, Wien, 1963. — Wien 1800—1850, Empire und Biedermeier. Katalog d. Hist. Mus. der Stadt Wien, Wien, 1969. — *Peter Pötschner*, Wien und die Wiener Landschaft, Spätbarocke und biedermeierliche Landschaftskunst in Wien, Salzburg, 1978. — *Renate Wagner-Rieger*, Die Kunst zur Zeit Maria Theresias und Josephs II., Wiener Jahrbuch f. Kunstgeschichte 34 (1981). — *Günther Heinz*, Die bildende Kunst der Epoche Maria Theresias und Josephs II., Österreich im Zeitalter des aufgekl. Absolutismus (vezi mai sus). — *Walter Koschatzky* — *Selma Krasa*, Herzog Albert v. Sachsen-Teschen, Reichsfeldmarschall und Kunstmäzen, Wien, 1982.

Artiști și obiecte: *Paul Tausig*, Josef Kornhäusel, Wien, 1916. — *Moritz Dreger*, Joseph Ritter von Führich, Wien, 1912. — *Alfred Stix*, Heinrich Füger, Wien, 1923. — *Hermann Trenkwald*, Ausstellung von Gläsern des Klassizismus, der Empire- und Biedermeierzeit, Wien, 1926. — *Günther Probszt*, Friedrich Amerling, der Altmeister der Wiener Porträtmalerei, Zürich, 1927. — *Justus Schmidt*, Die alte Universität und ihr Erbauer J. N. Jadot, Wien, 1929. — *Eugen Kalkschmidt*, Moritz von Schwind, München, 1943. — *Bruno Grimschitz*, Ferdinand Georg Waldmüller, Leben und Werk, Wien, 1943. — *Erwin Hainisch*, Der Architekt Johann Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg, Wiener Jahrbuch f. Kunstgeschichte, XII, XIV (1949). — *Klara Garas*, Franz Anton Maulbertsch 1724 bis 1796, Budapest, 1960. — *Renate Wagner-Rieger*, Das Haus der Österr. Akademie der Wissenschaften, Wien-Köln-Graz, 1972. — *Claudia Helbok*, Miß Angel, Angelika Kauffmann, Eine Biographie, Wien, 1968. — *Maria Buchsbaum*, Ferdinand Georg Waldmüller (1793—1865), Salzburg, 1976. — *Selma Krasa*, Josef Kriehuber, Das Portrait einer Epoche 1800—1876, Wien, 1987.

IX. EPOCA LUI FRANCISC IOSIF ȘI SFÂRȘITUL MONARHIEI (1848—1918), p.493 și urm.

Dintre izvoarele epocii lui Francisc Iosif trebuie relevate în primul rând documentele emanate din cancelariile autorităților guvernamentale și administrative (ministere etc.) care s-au înființat după 1848, precum și din cele ale birourilor subordonate acestor autorități. Protocoalele stenografiate ale organismelor reprezentative (consiliul imperial, dietele etc.) au fost, de regulă, tipărite, pe când ordonanțele și legile au fost fără excepție publicate (v. mai sus, p. 745). În pofida numeroaselor ediții de izvoare, îndeosebi cu privire la politica externă premergătoare primului război mondial, cercetătorul va trebui mereu să se adreseze materialelor aflătoare încă în arhive. În ceea ce privește dinamica demografică, atragem atenția asupra recensămintelor populației efectuate la intervale regulate începând cu anul 1880. Aproape nelimitată și necuprinzătoare este literatura publicistică, cea scrisă în alte limbi decât germana dobândind o importanță tot mai crescândă. Destul de incomensurabil este, în fine, materialul biografic și autobiografic. În general se poate afirma că pentru epoca lui Francisc Iosif și pentru anii primului război mondial dispunem de mult mai multe izvoare, monografii, studii și expuneri, parțial, e drept, destul de neștiințifice, decât pentru orice altă epocă a istoriei austriece; oricum ar fi, pentru cercetarea istorică mai rămân destule de elucidat și realizat. Pentru problema izvoarelor vezi *Helmut Rumpler*, Die franzisko-josephinische Epoche. Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982.

Uhlirz, vol. II/2 (1848—1914) din 1941 și vol. III (Războiul mondial 1914—1918) din 1939 conțin o prezentare sistematică cu trimiteri bibliografice bogate (completate în vol. IV). Probleme der Franzisko-josephinischen Zeit, 1848—1916. Edit. de *Friedrich Engel-Janosi* und *Helmut Rumpler*. Schriftenreihe des Österr. Ost- und Südosteuropa-Instituts 1, Wien, 1967. Vezi acum în special Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Edit. de *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch*, vol. 1 și urm., Wien, 1973 și urm. Vezi și *Hantsch*, Die Geschichte Österreichs, II, p. 325 și urm. Mai vezi și *Arthur J. May*, The Hapsburg Monarchy 1867—1914, Cambridge, Mass., 1951, *Richard Charmatz*, Österreichs innere Geschichte von 1848—1907, 2 vol., Berlin, 1911. Mai puțin obiectiv este *A. J. P. Taylor*, The Habsburg Monarchy 1809—1918, ed. a 3-a, London, 1960. Vezi și lucrările amintite mai sus la p. 780, respectiv p. 799 ale lui *Victor L. Tapié* și *C.A. Macartney*, apoi *Barbara Jelavich*, The Habsburg Empire in European Affairs, 1814—1918, Chicago, 1959, ca și Österreich 1848—1918. Österreich in Geschichte und Literatur, Sonderheft, 1959; *Adam Wandruszka*, Österreich-Ungarn vom ungarischen Ausgleich bis zum Ende der Monarchie, în: Handbuch d. Europäischen Geschichte, edit. de *Theodor Schieder*, vol. 6, Stuttgart, 1968. O privire de ansamblu asupra disertațiilor universitare care tratează perioada anilor 1848—1918 și care, în general, sunt inedite, o oferă revistele „Austrian History News Letter", respectiv „Austrian History Yearbook", 1960 și urm., Houston (University of Texas). — Österreich unter Kaiser Franz Joseph I. Katalog d. Austellung Pottenbrunn 1978/79, St. Pölten, 1978. — Acum înainte de toate: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. ... Von der Revolution zur Gründerzeit 1848—1880, 2 vol. (Katalog der Nö. Landesausstellung Grafenegg 1984) Wien, 1984, ... Glanz und Elend, 1880—1916, 2 vol. (Katalog 1987), Wien, 1987. — Vezi și *Heinrich Lutz — Helmut Rumpler* (edit.), Österreich und die deutsche Frage (vezi mai sus, p. 809). — Cele mai felurite materiale tratează Politik u. Gesellschaft im alten und neuen Österreich, Festschrift f. Rudolf Neck, 2 vol., Wien, 1981. — Vezi și *Gunther Rothenberg*, The Army of Francis Joseph, West Lafayette, Ind., 1976. Monarhul și dinastia: *Joseph Redlich*, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Berlin, 1929. — *Karl Tschuppik*, Kaiser Franz Joseph I., Hellerau bei Dresden, 1928. — *Eduard R. von Steinitz* (edit.), Erinnerungen an Franz Joseph I., Kaiser von Österreich, Apostol. König von Ungarn, Berlin, 1931. — *Egon Caesar Conte Corti*, Vom Kind zum Kaiser, Graz, 1951; Mensch und Herrscher, ibidem, 1952; (mit *Hans Sokol*) Der alte Kaiser, ibidem, 1955. — *Corti — Sokol*, Kaiser Franz Joseph, ed. a 4-a, Graz, 1979. — *Jean-Paul Bled*, François-Joseph, Paris, 1987. — Cu mare concizie: *Oswald Redlich*, Kaiser Franz Joseph, Neue Österreichische Biographie, 1 (1923). — *Heinrich v. Srbik*, Kaiser Franz Joseph I. Charakter und Regierungsgrundsätze. Aus Österreichs Vergangenheit, Salzburg, 1949. — *Alexander Novotny*, Franz Joseph I., Frankfurt-Zürich, 1968. Apoi *Karl Tschuppik*, Elisabeth, Kaiserin von Österreich, Wien, 1929. — *Egon Caesar Conte Corti*, Elisabeth, die seltsame Frau, ed. a 33-a, Graz, 1956. — *Reinhold Lorenz*, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie, Graz, 1959. — *Elisabeth Hamann*, Elisabeth, Kaiserin wider Willen, ed. a 2-a, Wien-München, 1982.

Despre arhiducele Ferdinand Max (Maximilian de Mexico), prințul moștenitor Rudolf și arhiducele-prinț moștenitor Franz Ferdinand, vezi mai jos p. 824 și urm.

Problema naționalităților (1848—1918): *Karl Gottfried Hugelmann*, Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, Wien-Leipzig, 1934. — *Robert A. Kann*, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918, ed. a 2-a, Graz—Köln, 1964. — *Hugo*

Hantsch, Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung, Wien, 1953. —*Fran Zwitter*, Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg, Belgrad, 1960. — Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918. Edit. de *Péter Hanák*, Budapest, 1966. — *Hans Mommsen*, Zur Beurteilung der altösterr. Nationalitätenfrage, Siebenbürg. Archiv, III. Folge, 6 (1967). —The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: A Critical Appraisal, Austrian History Yearbook 3 (1967). — Das Nationalitätenproblem in Österreich 1848—1918. Ausgewählt und eingeleitet von *Hartmut* u. *Silke Lehmann*, Historische Texte, Neuzeit 13, Göttingen, 1973. — *Hartmut Lehmann*, Von der liberalen zur nationalen Revolution, Das Nationalitätenproblem in Österreich 1848—1918, Archiv f. Kulturgeschichte 57 (1975). — Mai vezi îndeosebi *Adam Wandruszka—Peter Urbanitsch* (edit.), Die Habsburgermonarchie 1848—1918, vol. III, 1, 2: Die Völker des Reiches, Wien, 1980. — *Gerald Stourzh*, Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848—1918, Wien, 1985.

Aspecte însemnate ale problemei naționalităților sunt tratate și la: *Alfred Fischel*, Der Panslawismus bis zum Weltkriege, Stuttgart, 1919. — *Hans Kohn*, Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Panslawismus, Wien-München (1956). — *Ernst Birke*, Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert, Köln-Graz, 1960. — *Hans Mommsen*, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat, Wien, 1963. — *Theodor Veiter*, Die Italiener in der österr.-ung. Monarchie, Österreich-Archiv, Wien, 1965. — Die Donaumonarchie u. die südslawische Frage v. 1848—1918. (Österr.-jugoslawisches Historikertreffen Gösing). Edit. de *Adam Wandruszka* — *Richard Plaschka* —*Anna Maria Drabek*, Veröffentl. d. Komm. f. Gesch. Österreichs 8, Wien, 1978.

Probleme ale constituției și administrației: *Joseph Redlich*, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, 2 vol. (până la 1867), Leipzig, 1920, 1926. — *Gustav Kolmer*, Parlament und Verfassung in Österreich 1848—1918, 8 vol., Wien, 1902 și urm. — *Alois Freiherr von Czedik*, Zur Geschichte der österreichischen Ministerien 1861—1916, 4 vol., Teschen-Wien-Leipzig, 1917—1920. — *Rudolf Wolkan*, Der österreichische Staatsgedanke und seine Wandlungen im Zeitalter Franz Josephs, MIÖG 11. Erg.—Bd. (1929). — *Gerald Stourzh*, Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österr. Herrenhaus, 1861—1918, MIÖG 73 (1965). — *Walter Wagner*, Geschichte des k. u. k. Kriegsministeriums, vol. 1, 2, Wien, 1966, 1971. — *Jirí Klabouch*, Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848—1918, Österreich-Archiv, Wien, 1968. — Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848—1918. 1. Serie: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848 bis 1867. Edit. de Österr. Komitee für die Veröffentlichung der Ministerratsprotokolle. Redaktion *Helmut Rumpler*, Wien, 1970 și urm. 2. Serie: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1867—1918. Edit. de Ungarisches Komitee für die Veröffentlichung der Ministerratsprotokolle, Budapest 1966 și urm. —Mai vezi îndeosebi: *Adam Wandruszka —Peter Urbanitsch* (edit.), Die Habsburgermonarchie, vol. II (Verwaltung und Rechtsleben), V (Bewaffnete Macht), Wien, 1975, 1987. — *Karl Megner*, Beamte, Wirtschafts und sozialgeschichtliche Aspekte des k. k. Beamtentums, Studien z. Geschichte der österr.-ungarischen Monarchie 21, Wien, 1985. — *Gernot D. Hasiba*, Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848—1917), Studien z. Geschichte etc., 22, Wien, 1985. — *Gottfried Mayer*, Österreich als katholische Großmacht. Ein Traum zwischen Revolution und liberaler Ära, Wien, 1989. — Cu privire la structura confesională a imperiului, vezi

Wandruszka-Urbanitsch (Edit.), Die Habsburgermonarchie, vol. IV, Wien, 1985. — *Herbert Schambeck*, Österreichs Parlamentarismus, Werden und System, Berlin, 1986.

Cu privire la poziția Ungariei în epoca lui Francisc Iosif vezi între altele *Miskolczy*, Ungarn in der Habsburgermonarchie, p. 90 și urm. — Apoi *Péter Hanák*, Ungarn in der Donaumonarchie, Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates, Schriftenreihe des Österr. Ost- und Südosteuropa-Instituts 10, Wien, 1984. — Cu privire la acordul din 1867, v. mai jos p. 823.

Cu privire la relațiile cu curia, v. *Friedrich Engel-Janosi*, Österreich und der Vatikan 1846—1918, 2 vol., Graz-Wien-Köln, 1958, 1960.

Curente politice și partide: *Ludwig Brügel*, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Wien, 1922. — *Richard Kralik*, Lueger und der christliche Sozialismus, Wien, 1923. — *Paul Molisch*, Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich, Jena, 1926. — *Albert Fuchs*, Geistige Strömungen in Österreich 1867—1918, Wien, 1949, reprint 1978. — *Walter Schneefuß*, Demokratie im alten Österreich, Klagenfurt, 1949. — *Georg Franz*, Kulturkampf, Staat und katholische Kirche in Mitteleuropa, München, 1954. — Idem, Liberalismus. Die deutschliberale Bewegung in der Habsburgermonarchie, München, 1955. — *Karl Eder*, Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik und Kultur, Wiener historische Studien, 3, Wien-München, 1955. — *FelixCzeike*, Liberale, christlichsoziale und sozialdemokratische Kommunalpolitik (1861—1934). Dargestellt am Beispiel der Gemeinde Wien (Österreich-Archiv), Wien, 1962. — *Herbert Steiner*, Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889, Wien, 1964. — *Klaus Berchtold*, Österreichische Parteiprogramme 1866—1966, München, 1967. — *Peter Pulzer*, Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867—1914, Gütersloh, 1966. — *Diethild Harrington-Müller*, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österr. Reichsrates 1873—1910, Studien zur Geschichte d. österr.-ung. Monarchie 11, Wien-Köln-Graz, 1972. — *Reinhold Knoll*, Zur Tradition der christlichsozialen Partei. Ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907, Studien zur Geschichte etc. 12, Wien-Köln-Graz, 1973. — *Hans Hautmann* — *Rudolf Kropf*, Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945, ed. a 2I-a, Wien, 1976. — *Wilhelm Salzer*, Vom Untertan zum Staatsbürger, Oberösterreich von 1848 bis 1918, Linz, 1970. — *Helmut Konrad*, Nationalismus u. Internationalismus. Die österr. Arbeiterbewegung vor dem Ersten Weltkrieg, Wien, 1976. — *Eva Holleis*, Die Sozialpolitische Partei. Sozialliberale Bestrebungen in Wien um 1900, Wien, 1978. — *Gerhard Botz* u. a. (edit.), Bewegung und Klasse, Studien zur österreichischen Arbeitergeschichte, Wien-München-Zürich, 1978. — *Ernst Hanisch*, Der kranke Mann an der Donau, Marx und Engels über Österreich, Wien-München-Zürich, 1978. — *Brigitte Perfahl*, Marx oder Lassalle. Zur ideologischen Position der österr. Arbeiterbewegung 1869—1889, Wien, 1982. — *Helmut Konrad*, Imperialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich, Wien, 1985. — *Karl Ucakar*, Demokratie und Wahlrecht in Österreich, Wien, 1985. — *Maren Seliger* — *Karl Ucakar*, Wahlrecht und Wählerverhalten in Wien 1848—1932, Wien, 1985. — *Herbert Schambeck* (edit.), Österreichs Parlamentarismus, Werden und System, Berlin, 1986. — *Karl R. Stadler* (edit.), Politische Sozialistenprozesse in Österreich 1870—1936, Wien, 1986. — *Wilhelm Wadl*, Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Studien zur Geschichte d. österr.-ungar. Monarchie 23, Wien, 1987. — *Dieter Langewiesche* (edit.), Liberalismus im 19. Jahrhundert, Göttingen, 1988. — *Franz Kreuzer*. Was wir ersehnen von der Zukunft Fernen. Die österr.

Arbeiterbewegung. Zur Geschichte des Anfangs, Wien, 1988. — *Helene Maimann* (edit.), Die ersten 100 Jahre. Österreichische Sozialdemokratie 1888—1988, Wien—München, 1988.

Vezi și *Karl Selber*, Dissertationen über Arbeiterbewegung und Sozialismus, die von österreichischen Hochschulen approbiert wurden, Annali dell' Istituto Giangiacomo Feltrinelli, 3 (1960). — *Herbert Steiner*, Bibliographie zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung 1867 — 1918, Wien, 1962.

Neoabsolutismul, p. 493 și urm.: Generalități: *Carl von Czoernig*, Österreichs Neugestaltung 1848—1858. — *Heinrich Friedjung*, Österreich 1848—1860, 2 vol., Stuttgart-Berlin, 1908. — *Albert von Berzeviczy*, Das Zeitalter des Absolutismus in Ungarn, 3 vol., Budapest, 1922—1932. — *Friedrich Walter*, Die österr. Zentralverwaltung. Die Geschichte der Ministerien Kolowrat etc. und Schwarzenberg, Veröffentlichungen der Komm. f. neuere Geschichte Österreichs 49, 50, Wien, 1964. — Idem, Die Geschichte der Ministerien vom Durchbruch des Absolutismus bis zum Ausgleich mit Ungarn etc. 1852—1867, ibidem 54, 55, Wien, 1970. — *Christoph Stölzl*, Die Ära Bach in Böhmen, München-Wien, 1971. — *Antonio Schmidt-Brentano*, Die Armee in Österreich. Militär, Staat u. Gesellschaft 1848 bis 1867, Boppard, 1975.

Probleme speciale: *Raimund Gerba*, Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853, Mitt. des k. k. Kriegsarchives, serie nouă 1 (1887). — *Heinrich Friedjung*, Der Krimkrieg und die österreichische Politik, ed. a 2I-a, Stuttgart-Berlin, 1911. — *Max Hussarek*, Die Verhandlungen des Konkordates vom 18. August 1855, AÖG 109 (1922). — *Wilhelm Schüßler*, Die nationale Politik der österreichischen Abgeordneten im Frankfurter Parlament, Abhandlungen z. mittleren u. neueren Geschichte, 51, Berlin, 1913. — *Arnold Oskar Meyer*, Bismarcks Kampf mit Österreich am Bundestag 1851—1859, Berlin-Leipzig, 1927. — *Emil Bonjour*, Preußen und Österreich im Neuenburger Konflikt 1856/57, Zeitschr. f. Schweizer Geschichte, 10 (1930). — *Paula Geist-Lanyi*, Das Nationalitätenproblem auf dem Reichstag zu Kremsier, München, 1920. — *Irmgard Martius*, Großösterreich und die Siebenbürger Sachsen, 1848—1859, München, 1957. — *Franco Valsecchi*, L'Europa e il Risorgimento. L'alleanza di Crimea, ed. a 2-a, Firenze, 1968. — *Charles W. Hallberg*, Franz Joseph und Napoleon III. 1852—1864, New York, 1955. — *Erika Weinzierl*, Die österreichischen Konkordate 1855 und 1933, Wien, 1960 (Österrreich-Archiv). — *Angelo Filipuzzi*, La pace di Milano (6 agosto 1849), Roma, 1955. — *Paul W. Schroeder*, Bruck versus Buol: The Dispute over Austrian Eastern Policy, 1853—1855, Journal of Modern History 40 (1968). — Idem, Austria, Great Britain and the Crimean War, Ithaka-London, 1972. — *Bernhard Unckel*, Österreich und der Krimkrieg, Lübeck-Hamburg, 1969. — *Ernst Hammerschmidt*, 125 Jahre Gendarmerie in Österreich, Wien, 1975. — *Michael Derndarsky*, Österreich und die Deutsche Frage zwischen 1848 und 1866/71, în: *Josef Becker* und *Andreas Hillgruber*, Die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert, München, 1983. — *Alojz Ivanisevic*, Kroatische Politik der Wiener Zentralstellen von 1849—1852, Dissertationen der Univ. Wien 168, Wien, 1984.

Personalități conducătoare: *Karl von Schönhals*, Biographie des k. k. Feldzeugmeisters Julius Freiherr von Haynau, ed. a 3-a, Wien, 1875. — *Richard Charmatz*, Minister Freiherr von Bruck, der Vorkämpfer Mitteleuropas, Leipzig, 1916. — *Friedrich Engel-Janosi*, Der Freiherr von Hübner (1811—1892), Innsbruck, 1933. — *Alfredo Panzini*, Der Graf Cavour, Retter und Einiger Italiens, Berlin-Leipzig-Wien, 1940. — *Adolf Schwarzenberg*, Prince Felix zu Schwarzenberg, Prime Minister of Austria. New York, 1952. — *Rudolf Kiszling*, Felix Fürst

zu Schwarzenberg, Graz-Köln, 1952. — *Friedrich Walter*, Von Windischgrätz über Welden zu Haynau, în: *Walter-Steinacker*, Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südostpolitik Wiens, München, 1959.— *Franz Pesendorfer*, Zwischen Trikolore und Doppeladler. Leopold II. Großherzog von Toskana 1824—1859, Wien, 1987.

Războiul din anul 1859: Der Krieg in Italien 1859 (opera statului major austriac), 3 vol., Wien, 1872—1876. — *Karl Molinsky*, Österreich in Italien 1859, Berlin, 1917. — *Wilhelm Deutsch*, Habsburgs Rückzug aus Italien. Die Verhandlungen in Villafranca und Zürich, Wien-Leipzig, 1940. — La guerra del 1859 per l'independenza d'Italia (opera statului major italian), Roma, 1910—1912. — *Heinrich Benedikt*, Austria 1859 (Atti del XXXVII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano 1959). — *Brigitte Wallnig-Mazohl*, Die Übergabe der Lombardei an Sardinien-Piemont 1859, Römische hist. Mitteilungen 15 (1973).

Din istoriografia italiană mai recentă consacrată Risorgimento-ului, vezi îndeosebi: *Luigi Salvatorelli*, Pensiero e azione del Risorgimento, ed. a 3-a, 1950. — *Adolfo Omodeo*, Die Erneuerung Italiens und die Geschichte Europas, Zürich, 1951. — *Ettore Rota*, Questioni di storia del Risorgimento, Milano, 1951. — Mai vezi: *Hans Kramer*, Österreich und das Risorgimento, Wien, 1963. — *Franco Valsecchi* — *Adam Wandruszka* (edit.), Austria e province italiane 1815—1918. Potere e amministrazioni locali, Bologna, 1981. — Problemi dell'amministrazione austriaca nel Lombardo-Veneto, Atti del Convegno di Conegliano (1979), Conegliano, 1981. *Angelo Ara*, Fra Austria e Italia. Dalle Cinque Giornate alla Questione Alto-Atesina. Civiltà del Risorgimento, vol. 23, Udine, 1987.

De la Solferino la Königgrätz, p. 500 și urm.: Generalități: *Heinrich Friedjung*, Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland, 2 vol., ed. a 10-a, Stuttgart-Berlin, 1917. Vezi și *Srbik*, Deutsche Einheit, vol. 3 și 4, și idem, Quellen zur deutschen Politik Österreichs 1859—1866, 5 vol., Oldenburg, 1934—1938.

Politica internă și problema constituțională: Textele diplomei din octombrie și ale patentului din februarie editează, între alții *Edmund Bernatzik*, Die österreichischen Verfassungsgesetze, ed. a 2-a, Wien, 1911, p. 217 și urm., respectiv p. 255 și urm. Mai vezi *Walter Goldinger*, Von Solferino bis zum Oktoberdiplom, MÖSTA 3 (1950). — *Fritz Fellner*, Das „Februarpatent" von 1861. Entstehung und Bedeutung, MIÖG 63 (1955). — *Helmut Rumpler*, Der Kampf um die Kontrolle der österr. Staatsfinanzen, în: *Gerhard A. Ritter*, Gesellschaft, Parlament und Regierung, Düsseldorf, 1974.

Politica externă: *Friedrich Engel-Janosi*, Die Krise des Jahres 1864 in Österreich (Histor. Studien, Festgabe f. A. F. Pribram, Wien, 1929). — Idem, Graf Rechberg. Vier Kapitel zu seiner und Österreichs Geschichte, München, 1927. — Idem, Österreich, der Kirchenstaat und die europäische Krise von 1860, MIÖG 63 (1955). — Idem, Österreich und der Untergang des Königreichs Neapel, Hist. Zeitschr. 194 (1962). — *Reinhold Lorenz*, Gablenz in Holstein, Zeitschr. der Ges. f. schlesw.-holsteinische Geschichte, 59 (1930). — *Lawrence D. Steefel*, The Schleswig-Holstein Question, Cambridge (Mass.), 1932.— *Chester Wells Clark*, Franz Joseph and Bismarck. The Diplomacy of Austria before the War of 1866, Cambridge (Mass.), 1934. — *Hans Raupach*, Bismarck und die Tschechen im Jahre 1866, Berlin, 1936. — *Heinrich von Srbik*, Der Geheimvertrag Österreichs mit Frankreich vom 12. Juni 1866, Hist. Jahrbuch, 57 (1937). — Idem, Die Schönbrunner Konferenzen vom August 1864, Hist. Zeitschrift, 153 (1936). — *Karl Drössler*, Dänemark im deutschen Schicksalskampf. Nordschleswig und die deutschen Führungsmächte von Gastein bis Prag 1865/66, AÖG 115 (1940).— *Walter Lipgens*, Bismarcks Österreichpolitik vor 1866, Die Welt als Geschichte, 10

(1950). — *Herbert Michaelis*, Königgrätz, Die Welt als Geschichte, 12 (1952). — *Wilhelm Schüßler*, Königgrätz 1866. Bismarcks tragische Trennung von Österreich, München, 1958. — *Richard Blaas*, Vom Friauler Putsch bis zur Abtretung Venetiens, MÖSTA 19 (1966). — *Michael Derndarsky*, Das Klischee von „Ces messieurs de Vienne". Der österr.-französische Geheimvertrag vom 12. Juni 1866, Hist. Zeitschrift 235 (1982).

Războaiele din 1864, 1866: Der Feldzug von 1866 in Deutschland (opera statului major prusac), Berlin, 1867. — Österreichs Kämpfe im Jahre 1866, 5 vol. (opera statului major austriac), Wien, 1867—1869. — *Fritz Cornelius*, Der Friede von Nikolsburg und die öffentl. Meinung, München, 1927. — *Otto Scheel*, Das Gefecht von Översee, Flensburg, 1939. — *Heinrich v. Srbik*, Ludwig von Benedek, Erzherzog Albrecht und der altösterr. Soldatengeist, în: Aus Österreichs Vergangenheit, Salzburg, 1949. — *Peter Handel-Mazzetti* und *Hans Hugo Sokol*, Wilhelm von Tegetthoff, Linz, 1952. — *Oskar Regele*, Feldzeugmeister Benedek. Der Weg nach Königgrätz, Wien-München, 1960. — *Adam Wandruszka*, Schicksalsjahr 1866, Graz—Wien—Köln, 1966. — Entscheidung 1866, Der Krieg zwischen Österreich und Preußen, edit. de *Wolfg. v. Groote* und *Ursula v. Gersdorf*, Stuttgart, 1966. — *Richard G. Plaschka*, Zwei Niederlagen um Königgrätz, MIÖG 74 (1966). — *Angelo Filipuzzi*, La campagna del 1866 nei documenti militari austriaci, 2 vol. (operazioni navali, operazioni terrestri), Padova, 1966. — *Emil Franzel*, 1866, Il mondo casca, Das Ende des alten Europa, Wien-München, 1968.

Bibliografia chestiunii maghiare vezi mai jos.

Acordul austro-ungar, p. 509 și urm.: *Louis Eisenmann*, Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme, Paris, 1904. — *Friedrich Gaertner*, Der österr.-ungarische Ausgleich, Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 25 (1907). — *G. Horn*, Le compromis de 1868 entre la Hongrie et la Croatie et celui de 1867 entre l'Autriche et la Hongrie, Paris, 1907. — *Ivan von Zolger*, Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn, Leipzig, 1911. — Der österr.-ungar. Ausgleich von 1867. Edit. de *Peter Berger*, Wien-München, 1967. — Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 20, München, 1968. — Historisches Geschehen im Spiegel der Gegenwart. Österreich-Ungarn 1867—1967. Edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1970. — Der österr.-ungarische Ausgleich 1867. Edit de Slowakische Akademie d. Wissenschaften, Bratislava, 1971. — *Judit Garamvölgyi*, Quellen zur Genesis des ungarischen Ausgleichsgesetzes von 1868. Der österr.-ungarische Ausgleich von 1867, Studia Hungarica 14, München, 1979. — *Eva Somogyi*, Vom Zentralismus zum Dualismus. Der Weg der deutsch—österreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867, Wiesbaden, 1983.

Vezi și *Miskolczy*, Ungarn in der Habsburgermonarchie, p. 131 și urm.

Cu privire la politicienii de frunte, vezi *Zoltán Ferenczy*, Franz Deáks Leben (ung.), 3 vol., Budapest, 1905. — *Eduard von Wertheimer*, Graf Julius Andrássy, 3 vol., Stuttgart, 1910 și urm. — *Hugo Traub*, Aus dem Leben und Wirken des Grafen Belcredi, Zeitschrift Österreich, Jg. 1918/1919. — *Fritz Hauptmann*, Friedrich Ferdinand Graf von Beust, Sächsische Lebensbilder, 2 (1938). — *Heinrich Potthoff*, Die deutsche Politik Beusts von seiner Berufung zum österr. Außenminister, Oktober 1866, bis zum Ausbruch des deutsch-französischen Krieges 1870/71, Bonner Histor. Studien 31, Bonn, 1968. — Vezi și *Helmut Rumpler*, Die deutsche Politik des Freiherrn von Beust 1848—1850, Veröffentl. der Komm. f. Neuere Geschichte Österreichs 57, Wien-Köln-Graz, 1972.

Era liberală, p. 511 și urm.: Politica internă: *Anton Leo Hickmann*, Der österreichische Reichsrat. Seine Parteien und Wahlverhältnisse 1873—1901. Wien, 1901. — *Albert E. Schäffle*, Aus meinem Leben, 2 vol., Berlin, 1905. — *Ottocar Weber*, Albert Schäffle und die Fundamentalartikel, Deutsche Arbeit, 5 (1905/1906). — *Friedrich Schütz*, Werden und Wirken des Bürgerministeriums, Leipzig, 1909. — *Karel Kásbunda*, Pokusy rakouské vlády o ceské vyrovnány (Eforturile guvernului austriac pentru obținerea unui acord ceh), Cesky Casopis Historicky, 27 (1921). — *Karl Hugelmann*, Kaiser Franz Joseph und das Bürgerministerium, Hist. Zeitschr., 118 (1927). — *Elisabeth Charlotte Büchsel*, Die Fundamentalartikel des Ministeriums Hohenwart-Schäffle von 1871, Breslau, 1941. — *Fritz Fellner*, Kaiser Franz Joseph und das Parlament. Materialien zur Geschichte der Innenpolitik Österreichs in den Jahren 1867—1873, MÖSTA 9 (1956). —*Imai-Alexandra Röhreke*, Albert Schäffles Wandlungsprozeß vom liberalen Zentralisten zum freiheitlichen Konservativen in Österreich, Dissertationen der Universität Graz 9, Wien, 1971. — *Wolfgang Rudolf*, Karl Fürst Auersperg als Ministerpräsident, MIÖG 85 (1977). — Wien in der liberalen Ära, Festgabe des Wiener Stadt- u. Landesarchivs anläßlich des 14. Österr. Historikertages, Wien, 1978. — *Karl Vocelka*, Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österr. Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868, Wien, 1978. — *Jutta Pemsel*, Die Wiener Weltausstellung 1873, Wien-Köln-Graz, 1989.

Cu privire la partidele politice, vezi lucrările amintite mai sus la p. 820, ale lui *Brügel*, *Kralik*, *Molisch*, *Fuchs* și *Steiner*.

Politica externă: *Theodor Herkolovic*, Vorgeschichte der Okkupation Bosniens und der Herzegowina, Agram, 1906. — *August Fournier*, Wie wir zu Bosnien kamen, Wien, 1909. — *Otto Lange*, Die Orientpolitik Österreich-Ungarns bis zum Berliner Kongreß, Berlin, 1926. — *Erich Erichsen*, Die deutsche Politik des Grafen Beust im Jahre 1870, Kiel, 1927. — *F. Leidner*, Die Außenpolitik Österreich-Ungarns 1870—1879, Kiel, 1934. — *William Norton Medlicott*, The Congress of Berlin and after. A diplomatic History of the New Eastern Settlement 1878—1880, London, 1938. — *Alexander Novotny*, Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878, vol. 1: Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses, Graz, 1957. — *Heinrich Lutz*, Zur Wende der österreichisch-ungar. Außenpolitik 1871, MÖSTA 25 (1972). — Idem, Von Königgrätz zum Zweibund, Aspekte europäischer Entscheidungen, Hist. Zeitschr. 217 (1973). — Idem, Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867—1871, Frankfurt-Berlin-Wien, 1979. — *István Diószegi*, Österreich-Ungarn und der französisch-deutsche Krieg 1870-1871, Budapest, 1974. — *Uta Bindreiter*, Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875—1888, Wien-Köln-Graz, 1976.

Maximilian de Mexico: *Ernst Schmit-Tavera*, Geschichte der Regierung Kaiser Maximilians von Mexiko, Wien-Leipzig, 1903. — *Felix Gamillscheg*, Kaiseradler über Mexiko, Wien, 1964. — Maximilian von Mexiko 1832—1867 (Katalog der Ausstellung Hardegg 1974), Wien (1974). — *André Castelot*, Maximilien et Charlotte du Méxique, Paris, 1977. — *Brigitte Hamann*, Mit Kaiser Max in Mexiko, Aus dem Tagebuch des Fürsten Carl Khevenhüller, Wien 1983.

Cu privire la Bosnia-Herțegovina după ocupare, vezi: *Ferdinand Schmid*, Bosnien und Herzegowina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns, Leipzig 1914. — *Robert William Seton-Watson*, The role of Bosnia in international politics 1875—1914, London, 1931. —

Ernst R. Rutkowski, Der Plan für eine Annexion Bosniens und der Herzegowina in den Jahren 1882/1883. Mitt. des oberösterr. Landesarchivs (1957). — Cu privire la importanța administrației austriece pentru dezvoltarea economică, vezi *Peter F. Sugar*, The Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878—1918, Seattle, 1964. — *Ernest Bauer*, Zwischen Halbmond und Doppeladler, 40 Jahre österr. Verwaltung in Bosnien-Herzegowina, Wien—München, 1971. — Vezi și *Dzevad Jusbasic* despre planurile construirii de căi ferate în Bosnia, în: Prilozi, Institut za istoriju radnickogpokreta Sarajevo, 7 (1971), 8 (1972).

Cu privire la campania bosniacă: *Alois Veltzé*, Unsere Truppen in Bosnien und der Herzegowina 1878, 6 vol., Wien, 1907—1909. — Hamdija Kapidzic, Der Aufstand in der Herzegovina im Jahre 1882, Zur Kunde Südosteuropas I/2, Graz, 1972. — Milorad Ekemezic, Der Aufstand in Bosnien 1875—1878, 2 vol., Zur Kunde Südosteuropas I/3, Graz, 1974.

Politica de alianțe și conservatorismul. Guvernul Taaffe, p. 521 și urm.: Problemele politicii externe, alianța bilaterală și Tripla Alianță: *Franz Zweybrück*, Zur Entstehungsgeschichte des Bündnisses zwischen dem Deutschen Reiche und Österreich—Ungarn, Österreichische Essays, Berlin, 1916. — *Julius Andrássy*, Bismarck und Andrássy, Leipzig, 1924. — *Eduard Heller*, Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Außenpolitik, Berlin, 1925. — *Italicus (Ernst E. Berger)*, Italiens Dreibundpolitik 1870—1896, München, 1928. — *William L. Langer*, European Alliances and Alignments 1871—1890, New York, 1931. — *Luigi Salvatorelli*, La Triplice Alleanza. Storia diplomatica 1877—1912, Milano, 1939. — *Ferdo Hauptmann*, Österreich-Ungarns Werben um Serbien 1878—1881, MÖSTA 5 (1952). — *Fritz Fellner*, Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem ersten Weltkrieg, Wien, 1960 (Österreich-Archiv). — *Stefan Verosta*, Kollektivaktionen der Mächte des europäischen Konzerts (1886—1914), Sitz.-Ber. d. Österr. Akad. d. Wiss. phil.-hist Kl. 510, Wien 1988.

Textele alianței germano-austriece și ale Triplei Alianțe au fost publicate de multe ori, între altele la *A. F. Pribram*, Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914, vol. 1, Wien 1920, nr. 1, 5, 10, 15.

Guvernul Taaffe, politica internă și partidele: *Artur Skedl* (edit.), Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe, Wien, 1922. — *Anton Orel*, Vogelsangs Leben und Lehren, Wien, 1922. — *Eduard Heller*, Zum Sturz des Ministeriums Taaffe, în: Historische Studien, A. F. Pribram dargebracht, Wien, 1929. — *Johann Christoph Allmayer-Beck*, Vogelsang. Vom Feudalismus zur Volksbewegung, Wien, 1952. — *William A. Jenks*, Austria under the Iron Ring 1879—1893, Charlottesville (1965). — *Oskar Frh. v. Mitis*, Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Neu hrsg. u. eingeleitet von *A. Wandruszka*, Wien, 1971. — *Kurt Ebert*, Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich, Die Taaffesche Sozialgesetzgebung etc., Wien, 1975. — *Brigitte Hamann*, Rudolf, Kronprinz und Rebell, Wien-München, 1978. — Eadem (edit.) Kronprinz Rudolf, „Majestät, ich warne Sie...", Geheime und private Schriften, Wien—München, 1979. — *Emmerich Tálos*, Staatliche Sozialpolitik in Österreich, Rekonstruktion und Analyse, Wien, 1981.

Criza politică și lupta naționalităților, p. 527 și urm.: Politica internă și problema naționalităților. Pe lângă lucrările consacrate problemei naționalităților mai sus amintite (p. 818 și urm.), mai vezi: *Rudolf Springer (= Karl Renner)*, Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat, Wien 1902. — Idem, Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien, 1906. — *Paul Samassa*, Der Völkerstreit im Habsburgerstaat, Leipzig, 1910. — *Franz Tezner*, Ausgleichsrecht und Ausgleichspoli ik,

Wien, 1907. — Idem, Das staatsrechtliche und politische Problem der österreichisch-ungarischen Monarchie, Archiv des öffentlichen Rechts, 31 (1913). — *Lajos Mangold*, Zur Geschichte des Kabinetts Fejérvári. Eine Rechtfertigungsschrift auf Grund urkundlichen Materials, Leipzig, 1909. — *Alfred Skene*, Der nationale Ausgleich in Mähren 1905, Wien, 1910. — *Michael Mayr*, Der italienische Irredentismus, ed. a 2-a, Innsbruck, 1917. — *Robert William Seton-Watson*, Die südslawische Frage im Habsburgerreich, Berlin, 1913. — *Rudolf Sieghart*, Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht, Berlin, 1932. — *Anne Heidrich*, Der völkische Kampf im steirischen Unterland vor dem Weltkrieg. Mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Presse, Brünn, 1944. — *William Alexander Jenks*, The Austrian Electoral Reform of 1907, New York, 1950. — *Kurt Skalnik*, Dr. Karl Lueger. Der Mann zwischen den Zeiten, Wien, 1955. — *Johann Christoph Allmayer-Beck*, Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Wien, 1956. — *Heinrich Schnee*, Karl Lueger. Leben und Wirken eines großen Sozial- und Kommunalpolitikers, Berlin, 1960. — Idem, Bismarck und der deutsche Nationalismus in Österreich, Historisches Jahrbuch 81 (1962). — *Berthold Sutter*, Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897, 2 vol., Graz-Köln, 1960, 1965. — Österreich am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Edit. de Institut f. Österreichkunde, Graz-Wien-Köln, 1964. — *Alfred Ableitinger*, Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900, Studien z. Geschichte der österr.-ung. Monarchie 12, Wien-Köln-Graz, 1973. — *Richard Schober*, Belmonte und Aehrenthal, Österr.-vatikan. Beziehungen im Schatten der Wahrmundaffäre, MÖSTA 27 (1974). — *Andrew G. Whiteside*, Georg Ritter von Schönerer. Alldeutschland und sein Prophet, Graz-Wien-Köln, 1981. — *Emil Brix*, Die Umgangssprache in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880—1910, Veröffentl. d. Komm. f. Neuere Geschichte Österreichs 72, Wien-Köln-Graz, 1982. — *John Bunzl, Bernd Marin*, Antisemitismus in Österreich, Sozialhist. und soziolog. Studien, Innsbruck, 1983. — *Gerald Stourzh*, Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848—1918, Wien, 1985. — *Rudolf Wagner*, Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina, München, 1984. — *Mark E. Blum*, The Austro-Marxists 1890—1918. A psychobiographical study, Lexington, 1984. — *Adolf Gaisbauer*, Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich, 1882—1918. Wien-Köln-Graz, 1988. — *Robert S. Wistrich*, The Jews of Vienna in the age of Franz Joseph, Oxford, 1989. — *Helmut Rumpler — Arnold Suppan* (edit.), Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848—1941, Wien, 1988.

Politica externă, criza anexării: *Alfred Francis Pribram*, Austrian Foreign Policy 1908—1918, London, 1923. — Idem, Austria-Hungary and Great Britain 1908—1914, ibidem, 1951. — *Bernadotte E. Schmitt*, The Annexation of Bosnia and Herzegovina, Cambridge, 1937. — *Georg Wittrock*, Österrike-Ungern i bosniska krisen 1908—1909, Uppsala, 1939. — *William Mauritz Carlgren*, Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österr.-ungarische Balkanpolitik 1906—1908, Uppsala, 1955. — *Solomon Wank*, Aehrenthal and the Sanjak of Novipazar Railway Project, Slavonic and East European Review, 42 (1964). — *Stephan Verosta*, Theorie und Realität von Bündnissen, Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund (1897—1914), Wien, 1971. — *Peter Schuster*, Henry Wickham-Steed und die Habsburgermonarchie, Veröffentl. d. Komm. f. Neuere Gesch. Österreichs 53, Wien-Köln-Graz, 1970. — Les grandes puissances et la Serbie à la veille de la

Première guerre mondiale. Académie Serbe des Sciences et des arts. Assises scientifiques, vol. IV, Classe des sciences historiques nr. 1, Beograd, 1976. — *Risto Popponen*, Die russische Gefahr. Das Verhalten der öffentl. Meinung Deutschlands u. Österreich-Ungarns in der Zeit zwischen dem Frieden von Portsmouth und dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges, Historialisia Tutkimuksia 100, Helsinki, 1976. — *Francis Roy Bridge*, Izvolsky, Aehrenthal, and the end of the Austro-Russian Entente, 1906—1908, MÖSTA 29 (1976). — *Robert A. Kann*, Die Prochaska—Affäre vom Herbst 1912. Sitzungsberichte der Österr. Akad. d. Wiss. 319 (1977). — *Francis Roy Bridge*, Austria-Hungaryand the Ottoman Empire in the Twentieth Century, MÖSTA 34 (1981). — *Heinz Alfred Gemeinhardt*, Deutsche und österreichische Pressepolitik während der Bosnischen Krise 1908/09, Hist. Studien 137, Husum, 1980.

Cu privire la arhiducele Franz Ferdinand, vezi: *Georg Franz*, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, München, 1943. — *Rudolf Kiszling*, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz-Köln, 1953. — *Robert A. Kann*, Erzherzog Franz Ferdinand Studien, Wien, 1976. — *Friedrich Weissensteiner*, Franz Ferdinand, der verhinderte Herrscher, Wien, 1983. — *Max Polatschek*, Franz Ferdinand, Europas verlorene Hoffnung, Wien-Zürich, 1989.

Dintre lucrările autobiografice din această vreme, deosebit de instructive sunt: *Joseph Maria Baernreither*, Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg, edit. de *Joseph Redlich*, Berlin, 1928 respectiv *Baernreither*, Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen. Fragmente eines politischen Tagebuches 1897—1917. Edit. de *Oskar Mitis*, Wien, 1939, ca și: Schicksalsjahre Österreichs 1908—1919. Das politische Tagebuch Joseph Redlichs. Bearbeitet von *Fritz Fellner*, Graz-Köln, 1953. — Dichter und Gelehrter. Hermann Bahr und Josef Redlich in ihren Briefen 1896—1934. Edit. de *Fritz Fellner*, Salzburg, 1980. Dintre publicațiile de acte și documente referitoare la deceniile și anii premergători primului război mondial, vezi între altele Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Dipl. Aktenstücke des österr.-ungarischen Ministeriums des Äußern, edit. de *L. Bittner* und *H. Uebersberger*, 8 vol. u. 1 Reg.-Bd., Wien, 1930.

Mișcarea demografică din vremea lui Francisc Iosif, p. 545 și urm.: *Wilhelm Hecke*, Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache in Österreich, Brünn, 1914. — Idem, Die Bevölkerungszuwanderung in die Großstädte Wien und Berlin, Deutsches Archiv f. Landes- und Volksforschung, 5 (1941). — *Rudolf Till*, Zur Herkunft der Wiener Bevölkerung, Vierteljahresschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 34 (1941). — *Herbert Maurer*, Oberösterreich in der Bevölkerungsentwicklung Österreichs 1869—1951, Oberösterr. Heimatblätter, 7 (1953, cifre pentru întreaga Austrie, fără Burgenland). — *Hanns Jäger-Sunstenau* und *Edmund Ledl*, Änderungen des Wiener Stadtgebietes während der letzten hundert Jahre, Handbuch der Stadt Wien, 70 (1955). — *Harald Hansluwka*, Bevölkerungsbilanzen für die österreichischen Bundesländer 1869—1951, Statistiche Nachrichten, serie nouă 14 (1959). — *Egon Lendl*, 100 Jahre Einwanderung nach Österreich, Geograph. Jahresbericht aus Österreich, 28 (1959/1960). — *Johannes Ladstätter*, Wandel der Erhebungs- und Aufarbeitungsziele der Volkszählungen seit 1869, în: Beiträge zur Bevölkerungs- u. Sozialgeschichte Österreichs, Wien 1972. — *Heimold Helczmanovszki*, Die Entwicklung der Bevölkerung Österreichs in den letzten hundert Jahren, ibidem. — *Peter Feldbauer*, Stadtwachstum und Wohnungsnot, Determinanten unzureichender Wohnungsversorgung in Wien 1848—1914, Wien, 1977. — Mai vezi *Elisabeth Lichtenberger*, *Alfred Hoffmann* și *Felix Czeike* despre lărgirea și creșterea Vienei în secolele al XIX-lea, în: *Helmut*

Jäger (edit.), Probleme des Städtewesens im Industriellen Zeitalter, Köln-Wien, 1978. — *William H. Hubbard*, Auf dem Weg zur Großstadt. Eine Sozialgeschichte der Stadt Graz 1850—1914, Wien, 1984.

Emigrarea: *Josef Buzek*, Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Österreich, Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, 10 (1901). — *Hans Sturmberger*, Die Amerika-Auswanderung aus Oberösterreich zur Zeit des Neoabsolutismus, Mitt. des oberösterr. Landesarchivs, 7 (1960). — *Wilhelm Schlag*, A Survey of Austrian Emigration to the United States, în: Österreich und die angelsächsische Welt. Edit. de *Otto Hietsch*, Wien-Stuttgart, 1961. — *Ernest Wilder Spaulding*, The Quiet Invaders, The Story of the Austrian Impact upon America, Vienna, 1968. — *Hans Chmelar*, Höhepunkte der österr. Auswanderung (1905—1914), Studien zur Geschichte d. österr.-ungar. Monarchie 14, Wien, 1974. — *Walter Dujmovits*, Die Amerikawanderung der Burgenländer, Stegersbach, 1975.

O privire de ansamblu clară asupra schimbărilor intervenite în procentajul naționalităților în cadrul populației globale a monarhiei oferă *R. Kann*, Nationalitätenproblem, II, p. 387 și urm. — Cu privire la emigrarea, vezi și *Heinrich Benedikt*, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit, p. 165—166. — Pentru Viena mai vezi și lucrarea lui *Gustav Otruba* pomenită mai sus la p. 811 precum și *L. S. Rutschka*, Die Herkunft der Wiener Bevölkerung, ca și *Elisabeth Lichtenberger*, Wirtschafts- und Sozialstruktur der Wiener Ringstraße, Wien-Köln-Graz, 1970.

Istoria economică 1848—1918: *Heinrich Benedikt*, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit, Wien-München (1958). — *Herbert Matis*, Österreichs Wirtschaft 1848—1913. Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I., Berlin-München, 1972. — Idem, Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848—1918, în Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, vol. 5, Stuttgart, 1985. — *John Komlos*, Die Habsburgermonarchie als Zollunion. Die Wirtschaftsentwicklung Österreich-Ungarns im 19. Jh., Wien, 1986. — Die Habsburgermonarchie 1848—1918, edit. de *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch*, vol. 1, Die Wirtschaftliche Entwicklung, edit. de *Alois Brusatti*, Wien, 1973. — Mai vezi *Felix Butschek*, Die österreichische Wirtschaft im 20. Jahrhundert, Wien, 1985. — *David F. Good*, Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750—1914, Forschungen zur Geschichte des Donauraumes 7, Wien-Köln-Graz, 1986.

Agricultura, p. 549 și urm.: *Franz Placek*, Die österreichischen Grundentlastungskapitalien, Prag, 1853. — *Gustav Marchet*, Ein Rückblick auf die Entwicklung der österr. Agrarverhältnisse 1848—1888, Wien, 1889. —Idem, Ein Rückblick auf die Entwicklung der österr. Agrarverhältnisse 1888—1898. — *Moriz Ertl*, Versuche einer Agrarreform in Österreich, Wien, 1899. — *Walter Schiff*, Österreichs Agrarpolitik seit der Grundentlastung, Tübingen, 1898. — Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrie 1848—1898, 5 vol., Wien, 1899—1901. — *Franz Sommeregger*, Die Wege und Ziele der österr. Agrarpolitik seit der Grundentlastung, Wien, 1912. — *Viktor Kleiner*, Zur Geschichte des bäuerlichen Genossenschaftswesens, Alemannia, 1 (1926/27). — *Rudolf Buchinger*, 50 Jahre landwirtschaftliches Genossenschaftswesen in Niederösterreich, Wien, 1929. — Fünfzig Jahre Raiffeisenkassen in Österreich, Wien, 1935. — *Ferdinand Ulmer*, Höhenflucht. Eine statistische Untersuchung der Gebirgsentsiedlung Deutschtirols. Innsbruck, 1935, Schlernschriften, 27. — *Josef Proksch*, Agrarische Operationen in

Niederösterreich, Unsere Heimat, 11 (1938). — Hundert Jahre Landwirtschaftsministerium, Festschrift, Wien, 1967. — *Ernst Bruckmüller,* Wirtschaftsentwicklung u. politisches Verhalten der agrarischen Bevölkerung in Österreich 1867—1914, Vierteljahrsschrift f. Soz. u. Wirtschaftsgesch. 59 (1972). — Österreich-Ungarn als Agrarstaat. Wirtschaftliches Wachstum und Agrarverhältnisse im 19. Jahrhundert, edit. de *Alfred Hoffman,* Wien, 1978.

Buchinger, Der Bauer in der Kultur- und Wirtschaftsgeschichte Österreichs, p. 179 și urm., dar îndeosebi p. 225 și urm. tratează foarte amănunțit agricultura din epoca lui Francisc Iosif; vezi și *Benedikt,* Wirtschaftliche Entwicklung, p. 7 și urm.

Industria, p. 551 și urm.: Die Großindustrie Österreichs, Festgabe, 6 vol., Wien, 1898. — Sub același titlu a apărut un volum la Viena în 1908. — *Joseph Sztérenyi,* Die ungarische Industriepolitik, Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung, 22 (1913). — Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848—1948. Hrsg. auf Veranlassung der Bundeskammer der gewerblichen Wirtschaft, von *Hans Mayer,* Wien, 1949. — *Heinrich Benedikt,* Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit, Wien-München (1958). — Idem, Alexander von Schoeller (1805—1886). Ein Lebensbild, Wien, 1958. — *Heinrich Mejzlik,* Probleme der alpenländischen Eisenindustrie vor und nach der Fusionierung in die Österr. Alpine Montangesellschaft, Dissertationen d. Univ. Wien 61, Wien, 1971. — *Alois Mosser,* Die Industrieaktiengesellschaft in Österreich 1880—1913. Versuch einer historischen Bilanz- und Betriebsanalyse, Wien, 1980. — *Renate Banik-Schweitzer — Gerhard Meißl,* Industriestadt Wien. Die Durchsetzung der industriellen Marktproduktion in der Habsburgerresidenz, Forschungen u. Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 11, Wien, 1983. Numeroase date privind istoria întreprinderilor furnizează *Herbert Hassinger,* Forschungen über Firmen- und Unternehmergeschichte in Österreich seit 1945, Tradition, Zeitschr. f. Firmengeschichte u. Unternehmerbiographie, 2 (1957). Mai vezi și lucrările consacrate istoriei diferitelor ramuri industriale amintite mai sus la p. 740:

Transportul, comerțul, finanțele și creditele, p. 561 și urm.: *Alexander Matlekovits,* Die Zollpolitik Österreich-Ungarns von 1850 bis zur Gegenwart, Budapest, 1877. — Idem, Die Zollgemeinschaft Ungarns mit Österreich, Ungarische Revue, 2 (1913). — *J. B. Meyer,* Die Handelsverträge zwischen Österreich-Ungarn und dem Deutschen Reich, Italien, Belgien und der Schweiz, Österr.-ungarische Revue, serie nouă 12 (1892). — *Alfred Birk,* Die bauliche Entwicklung der Eisenbahnen in Österreich, Österreichisch-ungarische Revue, serie nouă 26 (1900). — *Alexander Spitzmüller,* Die österreichische Währungsreform, Wien, 1902. — *Carl Grünberg,* Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau, Leipzig, 1902. — *Viktor Thiel,* Die Geschichte der Donauregulierungsarbeiten in Wien, Wien, 1905. — *Ludwig Graf Folliot-Crenneville,* Österreich-Ungarns Wirtschaftspolitik, Balkanpolitik und Staatsverfassung, Wien-Leipzig, 1910. — *Viktor Schützenhofer,* Hundert Jahre Semmeringbahn, Blätter f. Technikgeschichte, 16 (1954). — Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein, Wien, 1955. — 100 Jahre im Dienste der Wirtschaft. Edit. de Bundesministerium f. Handel und Wiederaufbau. Red. *Bruno Zimmel,* 2 vol., Wien, 1961. — *Eduard März,* Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Kaiser Franz Josephs I., Wien, 1968. — Idem, Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großen Wende 1913—1923 am Beispiel der Creditanstalt f. Handel u. Gewerbe, Wien, 1981. — *Karl F. Helleiner,* Free Trade and Frustration, Anglo-Austrian Negotiations 1860—1870, Toronto-Buffalo, 1973. — *Richard Heinersdorff,* Die k. u. k. privilegierten Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie 1828—1918, Wien-München-Zürich, 1975. — *Harm-Hinrich*

Brandt, Der österreichische Neoabsolutismus, Staatsfinanzen und Politik 1848—1860, Schriftenreihe der Hist. Komm. bei der Bayer. Akad. d. Wiss. 15, 2 vol., Göttingen, 1978.

Mai vezi îndeosebi expunerile lui *Reinhard Kamitz* (politica monetară și valutară) și *Alois Gratz* (politica financiară), în: Hundert Jahre österr. Wirtschaftsentwicklung, apoi *Benedikt*, Wirtschaftliche Entwicklung, p. 55 și urm., p. 135 și urm.

William M. Johnston, Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte, Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848—1918, Wien-Köln-Graz, 1974. — *Edith Rigler*, Frauenleitbild u. Frauenarbeit in Österreich vom ausgehenden 19. Jhdt. bis zum Zweiten Weltkrieg, Wien, 1976. — Cf. *Albert Fuchs*, Geistige Strömungen (ut supra, p. 820). — *Friedrich Heer*, Der Kampf um die österreichische Identität, Wien-Köln-Graz, 1981. — *Erika Nielsen* (edit.), Focus on Vienna 1900. Change and Continuity in Literature, Music, Art and Intellectual History, München, 1982. — *Kristian Sotriffer* (edit.), Das größere Österreich, Geistiges und soziales Leben von 1880 bis zur Gegenwart, Wien, 1982. —Traum und Wirklichkeit. Das andere Wien 1870—1930, ed. a 2-a, Wien, 1985. — *Norbert Leser*, Genius Austriacus, Beiträge zur politischen Geschichte und Geistesgeschichte Österreichs, Wien-Köln-Graz, 1986. — *Peter Berner—Emil Brix— Wolfgang Mantl*, Wien um 1900. Aufbruch in die Moderne, Wien, 1986. — *Hubert Ch. Ehalt — Gernot Heiß — Hannes Stekl* (edit.), Glücklich ist, wer vergißt...? Das andere Wien um 1900, Wien, 1986. — *Hilde Spiel*, Glanz und Untergang, Wien 1866—1938, München, 1987. — *Steven Beller*, Vienna and the Jews 1867—1938. A cultural history, Cambridge, 1989.

Învățământul și științele, p. 565 și urm.: Generalități: Hundert Jahre Unterrichtsministerium, hrsg. unter der Leitung von *Egon Loebenstein*, Wien, 1948. — Zweihundert Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung, Wien, 1960, p. 38 și urm., 62 și urm., 72 și urm. — Mai vezi *Gustav Strakosch-Graßmann*, Geschichte des österr. Unterrichtswesens, p. 173 și urm. — *Helmut Engelbrecht*, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, vol. 4, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie, Wien, 1986.

Diferite domenii: *Salomon Frankfurter*, Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz, Wien, 1893. — Geschichte der Wiener Universität von 1848 bis 1898, hrsg. vom Akademischen Senat der Universität Wien, Wien, 1898. Vierzig Jahre Reichsvolksschulgesetz. Die österr. Volksschule vor und nach dem Jahre 1869, Wien 1909. — Österreichs Mittelschulen 1865/1866—1905/1906, Wien, 1910. — *Conrad Rethwisch*, Höheres Unterrichtswesen und staatliche Gesamtentwicklung Österreichs seit 1848, Zeitschr. f. Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, 4 (1914). — *Isidor Fischer*, Billroth und seine Zeitgenossen, Berlin, 1929. — Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich, Wien, 1930. — *Julius von Schlosser*, Die Wiener Schule der Kunstgeschichte, MIÖG Erg.-Bd. 13 (1934). — *Paul Molisch*, Politische Geschichte der deutschen Hochschulen in Österreich von 1848 bis 1918, Wien-Leipzig, 1939. — *Hans Mikschy*, Der Kampf um das Reichsvolksschulgesetz 1869, Wien, 1949. — *Alphons Lhotsky*, Geschichte des Instituts f. österr. Geschichtsforschung 1854—1954, MIÖG Erg.-Bd. 17 (1954). — *Josef* und *Renée Gicklhorn*, Die österreichischen Nobelpreisträger, Österreich-Reihe, 48, Wien, 1958. — Hans Lentze, Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 2 (1962). — 100 Jahre Franz Josefs-Land. Ausstellungskatalog, Wien, 1973. — *Gustav Otruba*, Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donau-Monarchie. Nationale Erziehungsstätten im Vielvölkerreich 1850—1914, în: Student u. Hochschule im 19. Jhdt., Studien zum Wandel von Gesellschaft u. Bildung im 19. Jhdt. 12,

Göttingen, 1975. — *Günter Fellner*, Ludo Moritz Hartmann und die österreichische Geschichtswissenschaft. Grundzüge eines paradigmatischen Konflikts, Wien-Salzburg, 1985. — 100 Jahre Universität am Ring, Wissenschaft und Forschung an der Universität Wien seit 1884, Schriftenreihe des Universitätsarchivs, vol. 3, Wien, 1986. — *Walter Höflechner*, Die Baumeister des künftigen Glücks, Fragment einer Geschichte des Hochschulwesens in Österreich vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis in das Jahr 1938, Graz, 1988.

Mai vezi *Richard Meister*, Geschichte der Akademie der Wissenschaften, p. 76 și urm. — *Hugo Hassinger*, Österreichs Anteil an der Erforschung der Erde. p. 134 și urm. —*Alphons Lhotsky*, Geschichtsforschung u. Geschichtsschreibung, îndeosebi p. 399 și urm. — *Günther Ramhardter*, Geschichtswissenschaft und Patriotismus, Österreichische Historiker im Weltkrieg 1914—1918 (Österreich-Archiv), Wien, 1973. — *Erna Lesky*, Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz-Köln, 1965. Numeroase biografii de savanți care nu se mai amintesc aici în parte sunt cuprinse în cele două publicații biografice ale Academiei Austriece de Științe pe care le-am amintit mai sus la p. 741.

Literatura, teatrul și publicistica. Viața muzicală, p. 575 și urm.: La lucrările despre literatură și teatru amintite mai sus la p. 741 și p. 815, mai vezi: *Adam Müller-Guttenbrunn*, Österreichs Literatur- und Theaterleben, Wien, 1918. — *Helene Bettelheim-Gabillon*, Im Zeichen des alten Burgtheaters, Wien, 1921. — *Siegfried Löwy*, Aus Wiens großer Theaterzeit. Monographien und persönliche Erinnerungen, Wien, 1921. — *K. J. Krüger*, Hugo von Hofmannsthal und Richard Strauss, Neue deutsche Forschungen, 35 (1935). —*Albert Fuchs*, Moderne österreichische Dichter, Wien (1946). — Fünfzig Jahre Exlbühne, 1902—1952, Innsbruck, 1952. — *Rudolf Holzer*, Die Wiener Vorstadtbühnen. Alexander Girardi und das Theater an der Wien, Wien, 1951. — *Carl Schorske*, Politics and the Psyche in fin de siècle Vienna: Schnitzler and Hofmannsthal, American Historical Review, 66 (1961). — Idem, Geist und Gesellschaft im Fin de Siècle, Frankfurt am Main, 1982. — The Transformation of the Garden, ibidem 72 (1967). Ambele articole în lb. germ. în: Wort und Wahrheit 1962, respectiv 1967. — *Hans Kohn*, Karl Kraus, Arthur Schnitzler, Otto Weininger, Tübingen, 1962. — *Adalbert Schmidt*, Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jhdt., 2 vol., Salzburg-Stuttgart, 1964. — *Gotthart Wunberg* u. *Johannes J. Braakenburg*, Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst u. Musik zwischen 1890 und 1910, Stuttgart, 1981. — *Brigitte Hamann*, Bertha von Suttner. Ein Leben für den Frieden, München-Zürich, 1986. — *Edward Timms*, Karl Kraus: Apocalyptic Satirist, London, 1986.

Publicistica: Vezi *Fuchs*, Geistige Strömungen, apoi *Otto Kerry*, Karl-Kraus-Bibliographie, Wien, 1954. — *Adam Wandruszka*, Geschichte einer Zeitung (Neue Freie Presse), Wien, 1958. — *Kurt Paupié*, Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848—1959, vol. 1, 2, Wien-Stuttgart, 1960, 1966. — *Joseph Desput*, Die politischen Parteien der Doppelmonarchie u. ihre Presse, Österreich in Geschichte u. Literatur 20 (1976). — *Marianne Lunzer*, Parteien und Parteienpresse im wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Wandel des 19. Jhdts. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der österr. Parteien und ihrer Presse, 200 Jahre Tageszeitung in Österreich, Festschrift u. Ausstellungskatalog, Wien, 1983. — *Peter Eppel*, „Concordia soll ihr Name sein ..." 125 Jahre Journalisten- und Schriftstellerverein „Concordia", Wien-Köln-Graz, 1984. — *Karl Vocelka*, K. u. K., Karikaturen und Karikaturen zum Zeitalter Kaiser Franz Josephs, Wien-München, 1986.

Muzica: *Heinrich Kralik*, Die Wiener Philharmoniker, Wien-Leipzig, 1938. — *Franz Hadamowsky*, Die Wiener Operette, Wien, 1947. — *Walter Rehberg*, Johannes Brahms. Sein Leben und Werk, Zürich, 1947. — *Franz Grasberger*, Johannes Brahms, Variationen zu seinem Wesen, Wien, 1952. — *Heinrich Eduard Jacob*, Johann Strauß, Vater und Sohn, Bremen, 1953. — *Alfred Orel*, Bruckner-Brevier, Wien, 1953. — *Frank Walker*, Hugo Wolf, Graz-Wien-Köln, 1953. — *Hans Ferdinand Redlich*, Bruckner und Mahler, London, 1953. — *Dika Newlin*, Bruckner-Mahler-Schönberg, Wien, 1954. — *Max Auer*, Anton Bruckner. Sein Leben und Werk, Wien (1956). — *Hanns Jäger-Sunstenau*, Johann Strauß. Der Walzerkönig und seine Dynastie, Wiener Schriften 22, Wien, 1965. — Bruckner-Studien. Festgabe d. Österr. Akademie d. Wiss. zum 150. Geburtstag, Sitzungsberichte 300 (1975).

Artele plastice, p. 583 și urm.: Generalități, vezi lucrările mai sus amintite, p. 816, ale lui *Hevesi* și *Grimschitz* despre arta respectiv pictura din veacul al XIX-lea; mai vezi: Wien am Anfang des 20. Jahrhunderts, edit. de Österreichischen Ingenieur- und Architektenverein, 2 vol., Wien, 1905—1906. — *Max Eisler*, Österreichische Werkkultur, edit. de österreichischer Werkbund, Wien, 1916. — *Max Dvorák*, Katechismus der Denkmalpflege, Wien, 1918. — *Anton Faistauer*, Neue Malerei in Österreich, Wien, 1923. — *Bruno Grimschitz*, Die Wiener Ringstraße, Bremen, 1938. — *Fritz Novotny*, Hundert Jahre österreichischer Landschaftsmalerei, Wien, 1948. — *Wilhelm Jenny-Franz Pfeiffer*, Kunst in Österreich 1851—1951. Beiträge zur österr. Kunstgeschichte des 19. u. 20. Jahrhunderts, Linz, 1951. — *Christian Sotriffer*, Malerei und Plastik in Österreich von Markart bis Wotruba, Wien, 1963. — *Otto Breicha — Gerhard Fritsch*, Finale und Auftakt, Wien 1848 bis 1914, Salzburg, 1964. — *Rupert Feuchtmüller — Wilhelm Mrazek*, Kunst in Österreich 1860—1918, Wien, 1964. — *Hans Bobek — Elisabeth Lichtenberger*, Wien, Bauliche Gestalt und Entwicklung seit der Mitte des 19. Jhdts., Graz—Köln, 1966. În privința simbolisticii stilului Ringstraße, vezi *Heinrich Benedikt*, Monarchie der Gegensätz, p. 167—168. — Vezi și *Gerhardt Kapner*, Die Denkmäler der Wiener Ringstraße, Wien-München, 1969. — Die Wiener Ringstraße. Bild einer Epoche. Die Erweiterung der Inneren Stadt Wien unter Kaiser Franz Joseph. Edit. de *Renate Wagner-Rieger*, vol. 1—16, Wien-Köln-Graz resp. Wiesbaden, 1969 și urm. (pe lângă istoria artei, lucrarea este și una de istorie economică și socială). — *Wolfgang Mayer*, Der Städtebau Wiens um die Jahrhundertwende, Jahrbuch d. Vereins f. Gesch. d. Stadt Wien 1978. — *Astrid Gmeiner — Gottfried Pirhofer*, Der österr. Werkbund, Alternative zur klassichen Moderne, Salzburg, 1988. — *Otto Kapfinger* u. a. (edit.), Die Wiener Secession, 2 vol., Wien-Köln, 1986. — *Franco Borsi — Ezio Godoli*, Wiener Bauten der Jahrhundertwende, Stuttgart, 1985.

Artiști de frunte: *Ludwig Hevesi*, Rudolf von Alt, Wien, 1905. — *Otto Nirenstein*, Egon Schiele. Persönlichkeit und Werk, Berlin, 1930. — *Emil Pirchan*, Hans Markart. Leben, Werk und Zeit, Wien, 1942. — Idem, Gustav Klimt. Ein Künstler aus Wien, Wien, 1942. — *Fritz Novotny*, Der Maler Anton Romako, 1832—1889, Wien, 1954. — *Alessandra Comini*, Gustav Klimt, Eros u. Ethos, Salzburg, 1975. — Idem, Egon Schiele's Portraits, Berkeley, 1974. — *Heinz Geretsegger — Max Peintner*, Otto Wagner (1841—1918), ed. a 2-a, Salzburg, 1976. — *Eduard F. Sekler*, Josef Hoffmann. Das architektonische Werk, Salzburg-Wien, 1982. — *Burkhard Rukschcio — Roland L. Schachel*, Adolf Loos. Leben und Werk, Veröffentlichungen der Albertina 17, ed. a 2-a, Salzburg-Wien, 1987. — *Erwin Mitsch*, Egon Schiele, Wien-Salzburg, 1987.

Colecții, muzee: *Lhotsky*, Geschichte der Sammlungen, II, 2 (1945), p. 531 și urm.; vezi și vol. I (1941, Baugeschichte, Forum); mai vezi: *Viktor Schützenhofer*, Vom k. k. Fabriksprodukten-Kabinett zum Wiener Technischen Museum von heute, Blätter f. Technikgeschichte, 9 (1947).

Primul război mondial, p. 590 și urm.: cf. îndeosebi *Uhlirz*, Handbuch, vol. 3 (1940), Der Weltkrieg, prezentare detailată cu o bibliografie foarte bogată; mai vezi *Walter Schinner*, Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns im Weltkrieg 1914—1918, Stuttgart, 1934. Lucrarea principală este: Osterreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918, 7 vol., Text, 7 vol. Anexe, 1 vol. Indice, ed. a 2-a, Wien, 1931—1938, edit. de Österreichisches Bundesministerium für Heerwesen und vom Kriegsarchiv. — *Arthur J. May*, The Passing of the Habsburg Monarchy 1914—1918, 2 vol., Philadelphia, 1966. Un rezumat mai concis oferă *Rudolf Kiszling*, Österreich-Ungarns Anteil am ersten Weltkrieg, Graz, 1958. —Mai vezi *Hugo Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur u. Staatsmann, 2 vol., Graz-Wien-Köln, 1963. — *Christoph Führ*, Das k. u. k. Armeekommando und die Innenpolitilk in Österreich 1914—1917, Graz-Wien-Köln, 1968. — The Habsburg Empire in World War I. Essays on the intellectual, military, political and economic aspects of the Habsburgwar effort. Ed. by *Robert A. Kann, Béla K. Király, Paula S. Fichtner*, Boulder-New York, 1977. — *József Galántai*, Die Österr.-Ungarische Monarchie und der Weltkrieg, Budapest, 1979. — *Gary W. Shanafelt*, The secret enemy. Austria-Hungary and the German alliance, 1914—1918, New York, 1985. — Vezi și: *Wandruszka-Urbanitsch*, Die Habsburgermonarchie 1848—1918, vol. 5, Die bewaffnete Macht, Wien, 1987. — *Klaus Amann* — *Hubert Lengauer* (edit.), Österreich und der große Krieg 1914—1918, Wien, 1989.

Cu privire la crima de la Saraievo și preliminariile ei, vezi *Hans Übersberger*, Österreich zwischen Rußland und Serbien. Zur südslawischen Frage und der Entstehung des ersten Weltkrieges, Graz, 1958. — *Joachim Remak*, Sarajevo, The Story of a Political Murder, New York, 1959. — *Vladimir Dedijer*, Die Zeitbombe, Sarajewo 1914, Wien-Frankfurt-Zürich, 1967. — *Friedrich Würthle*, Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914, Wien-München-Zürich, 1975. — Idem, Dokumente zum Sarajevoprozeß, Ein Quellenbericht, MÖSTA, Erg.- Bd. 9, Wien-Horn 1978. — *Gordon Brook-Shepherd*, Die Opfer von Sarajevo, Erzherzog Franz Ferdinand und Sophie von Chotek, Wien, 1989.

Mai vezi *Luigi Albertini*, Le origini della guerra del 1914, 3 vol. 1942/43 (traducerea engleză, 3 vol., Milano, Londra, 1952—1957), ca și lucrările mai vechi ale lui *Sidney Bradshaw Fay*, The Origins of the World War, 2 vol., ed. a 2-a, New York, 1947 (lb. germ., 2 vol., Berlin, 1930); *Bernadotte E. Schmitt*, The Coming of the War 1914, 2 vol., New York, 1930; *Alfred von Wegerer*, Der Ausbruch des Weltkrieges, 2 vol., Hamburg, 1939. Cu privire la edițiile austriece de documente legate de preliminariile războiului, vezi mai sus, p. 827. — Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914—1918). Eingel. u. zusammengestellt von *Miklos Komjáthy*, Budapest, 1964. — Lucrarea lui *Fritz Fischer*, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914—1918, 4., verb. Aufl., Düsseldorf, 1977, se referă de multe ori și la probleme austriece, vezi în acest sens *Ernst W. Graf Lynar*, Deutsche Kriegsziele 1914—1918, Frankfurt-Berlin, 1964, respectiv *Fritz Fellner* în MIÖG 72 (1964), apoi *Fritz Fischer* și *Egmont Zechlin* în Hist. Zeitschr., 199 (1964). — Cu privire la țelurile de război austriece: *Helmut Rumpler*, Die

Kriegsziele Österreich-Ungarns auf dem Balkan 1915/1916, în: Österreich und Europa. Festgabe f. Hugo Hantsch, Graz—Wien—Köln, 1965. — *Wolfdieter Bihl*, Österreich-Ungarn und der „Bund zur Befreiung der Ukraina", ibidem. — Idem, Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk, Wien-Köln-Graz, 1970. — *Angelo Ara*, L'Austria-Ungheria nella politica americana durante la prima guerra mondiale, Roma, 1973. — *Peter Broucek*, Die deutschen Bemühungen um eine Militärkonvention mit Österreich-Ungarn (1915—1918), MIÖG 87 (1979). — *Hans Weigel* — *Walter Lukan* — *Max D. Peyfuss*, Jeder Schuß ein Russ, jeder Stoß ein Franzos. Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und Österreich 1914—1918, Wien, 1983. — *Edith Marjanovic*, Die Habsburger Monarchie in Politik und öffentlicher Meinung Frankreichs 1914—1918, Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte 3, Wien-Salzburg, 1984.

Pierderile de război: Vezi *Wilhelm Winkler*, Statistisches Handbuch des gesamten Deutschtums, Berlin, 1927. — Idem, Die Totenverluste der österr.-ungarischen Monarchie nach Nationalitäten, Wien, 1919.

Situația aprovizionării alimentare: *Otto Landwehr von Pragenau*, Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/1918, Wien, 1931.

Sfârșitul războiului și năruirea: *Friedrich Kleinwächter*, Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie, Leipzig, 1920. — *Jan Opocensky*, Umsturz in Mitteleuropa, Deutsch Hellerau, 1932. — *Reinhold Lorenz*, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie, Graz, 1959. — *Z. A. B. Zeman*, Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches, 1914—1918, Wien, 1963. — *Leo Valiani*, La dissoluzione dell'Austria-Ungheria, Rivista Storica Italiana 73 (1961). — Vezi și *Victor S. Mamatey*, The United States and East Central Europe. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda, Princeton, 1957. — *Harry Hanak*, Great Britain and Austria-Hungary During the First World War, London, 1962. — *Heinrich Benedikt*, Die Friedensaktion der Meinlgruppe 1917/1918. Veröffentl. d. Komm. f. neuere Gesch. Österreichs, 48, Graz-Köln, 1962. — *Richard Georg Plaschka*, Cattaro-Prag, Revolte und Revolution. Kriegsmarine und Heer Österreich-Ungarns im Feuer der Aufstandsbewegung vom 1. Februar und 28. Oktober 1918, Graz, 1963. — *Felix Höglinger*, Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic, Graz-Köln, 1964. — *Ladislaus Singer*, Ottokar Graf Czernin. Staatsmann einer Zeitenwende, Graz-Wien-Köln, 1964. — *Helmut Rumpler*, Max Hussarek. Nationalitäten und Nationalitätenpolitik im Sommer des Jahres 1918, Graz-Köln, 1965. — Idem, Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918, Wien, 1966. — *Robert A. Kann*, Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im ersten Weltkrieg, Wien, 1966. — *Gordon Brook-Shepherd*, Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers, Wien-Zürich, 1968. — *Ingeborg Meckling*, Die Außenpolitik des Grafen Czernin, Österreich-Archiv, Wien, 1969. — Vezi și *Rudolf Neck*, Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914—1918, vol. 1/1, 2, Wien, 1964, 1968. — Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum. Edit. de *Richard G. Plaschka* und *Karlheinz Mack*, München, 1970. — *Richard Georg Plaschka-Horst Haselsteiner-Arnold Suppan*, Innere Front, Militärassistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918, 2 vol., Wien, 1974. — *Tamara Griesser-Pecar*, Die Mission Sixtus. Österreichs Friedensversuch im Ersten Weltkrieg, Wien, 1988.

X. 70 DE ANI DE LA PRIMA LA CEA DE A DOUA REPUBLICĂ (1918—1988), p. 608 și urm.

Istoria trecutului recent („istoria contemporană") se bucură, în chip explicabil de altfel, de interesul unor pături largi; ea este și obiectul unei cercetări științifice serioase tot mai susținute. Materialul documentar este vast, chiar dacă valorificarea materialului arhivistic este îngrădită prin măsurile de prohibiție. Există, însă, publicații de documente germane prădate de aliați din arhive precum și colecții de documente în „cărțile colorate" oficiale (Cartea brună, 1933; Cartea roșie-albă-roșie, 1946). Pe lângă acestea mai atragem atenția asupra protocoalelor stenografiate ale ședințelor consiliului de miniștri, consiliului național și a consiliului federal al Republicii Austria ca și ale ședințelor parlamentului federal din era stărilor, respectiv ale diferitelor partide. De mare importanță sunt apoi documentele, parțial publicate, ale unor procese politice (procesul Rintelen, 1935; procesele de la Nürnberg, 1946—1949; procesul Schmidt, 1947); există, în fine, memoriile unor politicieni, diplomați și militari de frunte precum și literatura publicistică deosebit de bogată, toate acestea fiind indispensabile în ciuda unei anumite subiectivități. Pentru istoria demografică și economică există un material foarte cuprinzător și bogat, îndeosebi statisticile fiind de mare folos. —Vezi *Karl Haas*, Quellenkundliche Bemerkungen zur Geschichte d. Republik Österreich, Die Quellen der Geschichte Österreichs, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 40, Wien, 1982.

Bibliografii: *Rudolf Neck*, Zeitgeschichtliche Literatur über Österreich, I. Teil, MÖSTA 6 (1953), II. Teil, ibidem, 8 (1955). Vezi și *Ludwig Jedlicka*, în: Österreichische Zeitgeschichte vom Ende des Ersten Weltkrieges bis zum Staatsvertrag, Wien, 1962. — *Peter Malina — Gustav Spann*, Bibliographie zur österr. Zeitgeschichte 1918—1985, Politische Bildung 47—50, Wien, 1985. — *Siegfried Mattl*, Bestandsaufnahme zeitgeschichtlicher Forschung in Österreich, Wien, 1981.

Monografii ale istoriei republicii (de obicei până în anul 1938 cu priviri de ansamblu asupra evoluției ulterioare): Geschichte der Republik Österreich. Unter Mitwirkung von *W. Goldinger, F. Thalmann, S. Verosta* und *A. Wandruszka*, edit. de *Heinrich Benedikt*, Wien, 1954 (lucrare-standard). —Vezi și: *Mary Macdonald*, The Republic of Austria 1918—1934. A Study in the Failure of Democratic Government, London, 1946. — *Charles Adam Gulick*, Österreich von Habsburg zu Hitler, 5 vol., Wien, 1948—1949 (de orientare stângă, dar bogat în materiale). — *Walter Goldinger*, Von der Ersten zur Zweiten Republik (Spectrum Austriae, Wien, 1957). — *Gordon Shepherd*, The Austrian Odyssey, London, 1957. Ediția germană: Die österreichische Odyssee, Wien, 1958. — Mai vezi: Österreich 1918—1934. Österreich in Geschichte und Literatur (Sonderheft). — *Walter Goldinger*, Geschichte der Republik Österreich, Wien, 1962. — *Hanns Leo Mikoletzky*, Österreichische Zeitgeschichte vom Ende des Ersten Weltkrieges bis zum Staatsvertrag, Wien, 1962. — 1918—1968, Österreich—50 Jahre Republik, edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1968. — *Erika Weinzierl*, Österr. Zeitgeschichte in Bildern 1918—1968, Innsbruck-Wien-München, 1968. — Österreich 1918—1938. Edit. de Institut f. Österreichkunde, Wien, 1970. — *Ludwig Jedlicka*, Vom alten zum neuen Österreich, Fallstudien zur österr. Zeitgeschichte 1900—1975, St. Pölten, 1975. — *Harry Slapnicka*, Oberösterreich, Von der Monarchie zur Republik, Zwischen Bürgerkrieg und Anschluß, 2 vol., Linz, 1975. — *Peter Schubert*, Schauplatz Österreich. Topograph. Lexikon zur Zeitgeschichte, 3 vol., Wien, 1976—1980. — *Rudolf Neck—Adam Wandruszka* (edit.), Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte, vol. 1 și urm., Wien, 1973—

1982. — *Erika Weinzierl — Kurt Skalnik* (edit.), Österreich 1918—1938, Die Erste Republik, 2 vol., Graz-Wien-Köln, 1983. — *Walter B. Simon*, Österreich 1918—1938, Ideologien und Politik, Wien-Köln-Graz, 1984. — Österreichs Erste und Zweite Republik, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 47, Wien 1985. — Mai vezi Niederösterreich 38—88, Niederösterreich-schriften 16, Wien, 1988 (tratează și prima republică). — *Leopold Kammerhofer*, Niederösterreich zwischen den Kriegen, Baden, 1987. — *Werner Dreier*, Zwischen Kaiser und „Führer", Vorarlberg im Umbruch 1918—1938, Bregenz, 1986. — *Francis L. Carsten*, Die Erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischer Quellen, Wien-Köln-Graz, 1988.

Partidele și viața parlamentară: *Brita Skottsberg*, Der österreichische Parlamentarismus, Göteborg, 1940. — *Adam Wandruszka*, Österreichs politische Struktur, în: Geschichte der Republik Österreich. edit. de *Heinrich Benedikt*. — *Alfred Diamant*, Die österreichischen Katholiken und die Erste Republik, Demokratie, Kapitalismus und soziale Ordnung 1918—1934, Wien (1965). — *Günter M. Unger*, Die Christlichsoziale Partei im Burgenland, Burgenländ. Forschungen 49, Eisenstadt, 1965. — *Norbert Leser*, Zwischen Reformismus und Bolschewismus, Der Austromarxismus als Theorie und Praxis, Wien-Frankfurt-Zürich, 1969. — *Rudolf G. Ardelt*, Zwischen Demokratie und Faschismus, Deutschnationales Gedankengut in Österreich 1919—1930, Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, Wien-Salzburg, 1972. — *Michael Stickler*, Die Abgeordneten zum Österr. Nationalrat 1918—1975 und die Mitglieder des Österr. Bundesrates 1920—1975, ed. a 2-a, Wien, 1975. — *Ernst Hanisch*, Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918—1938, Wien-Salzburg, 1977. — *Ernst Glaser*, Im Umfeld des Austromarxismus, Wien-München-Zürich, 1981. — Mai vezi Politik u. Gesellschaft im alten und neuen Österreich, Festschrift f. Rudolf Neck, vol. 2, Wien 1981. — Vezi acum îndeosebi *Erika Weinzierl — Kurt Skalnik*, Österreich 1918—1938, Die Erste Republik, vol. 1 (vezi mai sus). — *Anton Pelinka* (ș. a., edit.), Das österr. Parteiensystem, Wien-Köln-Graz, 1988.

Mai vezi: *Theodor Alt*, Aus den Erinnerungen und Aufzeichnungen eines Parlamentsstenographen, Wien, 1951. — *Ludwig Jedlicka*, Ein Heer im Schatten der Parteien. Die militärisch-politische Lage Österreichs 1918—1938, Graz-Köln, 1955. — Kirche in Österreich 1918—1965, redigiert v. *Erika Weinzierl*, 2 vol., Wien-München, 1966, 1967. — *Herbert Steiner*, Bibliographie zur Geschichte der österr. Arbeiterbewegung, vol. 2 (1918 bis 1934), Wien-Frankfurt-Zürich, 1967. — *Erika Weinzierl* u. *Karl R. Stadler* (edit.), Justiz und Zeitgeschichte, Wien, 1977. — *Francis L. Carsten*, Faschismus in Österreich. Von Schönerer zu Hitler, München, 1977. *Helmut Rumpler*, Österreich vom „Staat wider Willen" zur Österreichischen Nation (1919—1955), în: *Joseph Becker — Andreas Hillgruber* (edit.), Die deutsche Frage im 19. und 20. Jh., München, 1983. — *Gerhard Botz*, Krisenzonen einer Demokratie, Gewalt, Streik und Konfliktunterdrückung in Österreich seit 1918, Frankfurt-New York, 1987.

Câteva lucrări ale unor politicieni de frunte ai primei și ai celei de a doua republici au un caracter parțial autobiografic, parțial de istorie contemporană în general, ca de pildă: *Karl Renner*, Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik, Wien, 1953 (concomitent vol. II la *Karl Renner*, An der Wende zweier Zeiten, Wien, 1946). — *Friedrich Funder*, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, ed. a 2-a, Wien, 1953. — Idem, Als Österreich den Sturm bestand, Wien, 1957. — *Eduard Heinl*, Über ein halbes Jahrhundert, Wien, 1948. — *Oskar Helmer*, Fünfzig Jahre erlebte Geschichte, Wien, 1957. — Vezi și *Jacques Hannak*,

Karl Renner und seine Zeit, Versuch einer Biographie, Wien, 1965. — *Siegfried Nasko* (edit.), Karl Renner in Dokumenten und Erinnerungen, Wien, 1982. — *Viktor Reimann*, Zu groß für Österreich, Seipel und Bauer im Kampf um die Erste Republik, Wien, 1968. — *Otto Leichter*, Otto Bauer, Wien-Frankfurt-Zürich, 1970. — *Eric C. Kollman*, Theodor Körner, Militär und Politik, Wien, 1972. — *Michael Hainisch*, 75 Jahre aus bewegter Zeit. Lebenserinnerungen eines österreichischen Staatsmannes, edit. de *Friedrich Weissensteiner*, Wien-Köln, 1978. — *Wilhelm Ellenbogen*, Menschen und Prinzipien. Erinnerungen, Urteile und Reflexionen eines kritischen Sozialdemokraten, Bearb. und eingeleitet v. *Friedrich Weissensteiner*, Veröffentlichungen der Komm. f. neuere Geschichte Österreichs 71, Wien-Köln-Graz, 1981. — *Hans Loewenfeld-Russ*, Im Kampf gegen den Hunger (Aus dem Tagebuch des Staatssekretärs f. Volksernährung 1918-1920), Wien, 1986.

Mai vezi și lucrările mai jos amintite ale lui *Kurt von Schuschnigg*, *Eduard Ludwig* și *Adolf Schärf*.

Dintre memoriile diplomaților austrieci, vezi *Lothar Wimmer*, Zwischen Ballhausplatz und Downingstreet, Wien, 1958. — *Clemens Wildner*, Von Wien nach Wien, Wien—München, 1961.

Începuturile republicii, tratatul de pace, problemele de frontieră și chestiunea alipirii, p. 608 și urm.: *Otto Bauer*, Die Revolution in Österreich, Wien, 1923. — *Franz Brandl*, Kaiser, Politiker und Menschen, Leipzig und Wien, 1936. — *Friedrich F. G. Kleinwaechter*, Von Schönbrunn bis St. Germain, Graz-Wien-Köln, 1964. — *Karl R. Stadler*, Hypothek auf die Zukunft, Die Entstehung der österr. Republik 1918—1921, Wien, 1968. — *Ludwig Jedlicka*, Ende und Anfang, Österreich 1918/19, Salzburg, 1969. — *Friedrich Koja*, Die Kelsen-Verfassung 1920, Österreich in Geschichte u. Literatur 14 (1970). —Vezi și *Reinhold Lorenz*, Kaiser Karl etc. — *Alfred D. Low*, Die Anschlußbewegung in Österreich und Deutschland 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz, Wien, 1975. — *Fritz Fellner*, The Genesis of the Austrian Republic, Modern Austria, edit. de *Kurt Steiner*, și a., Palo Alto, 1981. — Demokratisierung und Verfassung in den Ländern, 1918—1920. Edit. de Österreichische Forschungsgemeinschaft, St. Pölten-Wien, 1983. — Österreich November 1918. Die Entstehung der Ersten Republik, Veröffentlichungen der wissenschaftl. Kommission zur Erforschung der Geschichte d. Republik Österreich 9, Wien, 1986. — *Hans Hautmann*, Geschichte der Rätebewegung in Österreich 1918—1924, Wien, 1987. — *Reinhard Owerdieck*, Parteien und Verfassungsfrage in Österreich. Die Entstehung des Verfassungsprovisoriums der Ersten Republik, Wien, 1987.

Bericht über die Tätigkeit der Deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye, 2 vol., Wien, 1919. — *Nina Almond* — *Ralph Haswell Lutz*, The Treaty of Saint-Germain, Stanford, 1935. — *Georg E. Schmid*, Die Coolidge-Mission in Österreich 1919. Zur Österreichpolitik der USA während der Pariser Friedenskonferenz, MÖSTA 24 (1971). — *Frederick Dumin*, Self-Determination: The United States and Austria in 1919, Research Studies 40 (1972). — *Manfred Bansleben*, Die Frage der österr. Wiedergutmachung auf der Pariser Fridenskonferenz 1919, ÖGL (1983). — Saint-Germain 1919 (Symposium 1979), Veröffentlichungen der wissenschaftl. Kommission zur Erforschung der Geschichte d. Republik Österreich 11, Wien, 1988. — Vezi și: Saint-Germain im Sommer 1919. Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österr. Friedensdelegation Mai-August 1919. Edit. de *Fritz Fellner* și *Heidrun Maschl*, Salzburg, 1977.

Numeroase indicații bibliografice privind tratatele de pace de la St. Germain și Trianon la *Uhlirz*, Handbuch III, p. 253 și urm. — Vezi și *Rudolf Neck*, Österreich im Jahre 1918, Berichte und Dokumente, Wien, 1968. — *Max Gunzenhäuser*, Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Friedensverträge 1919—1920 (Literaturbericht und Bibliographie), Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte (Weltkriegsbücherei) serie nouă, Heft 9, Frankfurt, 1970. — Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor 50 Jahren. Edit. de *Karl Bosl*, München, 1971.

Țările sudete: *Paul Molisch*, Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918—1919, Wien, 1932. — *Emil Strauß*, Die Anfänge der tschechoslowakischen Republik, Prag, 1934. — *Erwin Hölzle*, Die sudetendeutsche Frage in Versailles, Stuttgart, 1937. — Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919—1920. Übersetzt von *Hermann Raschhofer*, Berlin, ed. a 2-a, 1938. — *Kurt Rabl*, Das Ringen um das Sudetendeutsche Selbstbestimmungsrecht 1918/1919. Veröffentl. des Colleg. Carol. 3, München, 1958. — *Francesco Leoncini*, I Sudeti e l'autodeterminazione 1918—1919, Padova, 1973.

Materiale esențiale și la *Wenzel Jaksch*, Europas Weg nach Potsdam. Schuld und Schicksal im Donauraum, Stuttgart, 1958. Punctul de vedere ceh: *Thomas G. Masaryk*, Die Weltrevolution. Erinnerungen und Betrachtungen, Berlin, 1925. — *Eduard Benes*, Der Aufstand der Nationen, Berlin, 1928.

Tirolul de Sud (și evoluția ulterioară): *Paul Herre*, Die Südtiroler Frage, München, 1927. — *Mathilde de Block*, Südtirol, Groningen, 1954. — *Wolfgang Pfaundler*, Südtirol. Versprechen und Wirklichkeit. Wien, 1958. — *Heinrich Siegler*, Das Problem Südtirol. Eine Chronik des Geschehens, 1915—1959, Wien, 1960. — L'Alto Adige fra le due guerre, Roma, 1961. — Südtirol. Eine Frage des europäischen Gewissens. Edit. de *Franz Huter*, Wien, 1965. — *Anthony E. Alcock*, Die Geschichte der Südtirolfrage, 2 vol., Wien, 1982. — *Leopold Steurer*, Südtirol zwischen Rom und Berlin 1919—1939, Wien-München-Zürich, 1980. — *Richard Schober*, Die Tiroler Frage auf der Friedenskonferenz von St. Germain, Schlernschriften 270, Innsbruck, 1982. — *Karl Stuhlpfarrer*, Umsiedlung Südtirol, 1939—1940, 2 vol., Wien-München, 1985. — *Alfons Gruber*, Südtirol von St. Germain bis zum Berliner Abkommen (1919—1939), ÖGL 31 (1987). — *Felix Ermacora*, Südtirol und das Vaterland Österreich, Wien-München, 1984. — *Klaus Weiß*, Das Südtirol-Problem in der Ersten Republik. Dargestellt an Österreichs Innen- und Außenpolitik im Jahre 1928, Reihe Österreich-Archiv, Wien, 1989. — *Klaus Eisterer* (u. a.), Die Option. Südtirol zwischen Faschismus und Nationalsozialismus, Innsbruck, 1989.

Mai vezi *Ettore Tolomei*, Memorie di vita, Milano, 1948. — *Denis I. Rusinow*, Italy's Austrian Heritage 1919—1946, Oxford, 1969. — Innsbruck-Venedig. Österr.-italienische Historikertreffen 1971/72, edit. de *Adam Wandruszka* și *Ludwig Jedlička*, Wien, 1975.

Carintia: *Hans Lagger*, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920, Klagenfurt, 1930. — *Martin Wutte*, Kärntens Befreiungskampf, ed. a 3-a, Wien, 1985. — *Vinzenz Schumy*, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien, 1950. — *Erwin Steinböck*, Die Volkswehr in Kärnten, Wien-Graz, 1963. — *Claudia Kromer*, Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärnten 1918—1920, Klagenfurt, 1970. — *Wilhelm Neumann*, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920, Klagenfurt, 1970. — Idem, Kärnten 1918—1920, Ereignisse — Dokumente — Bilder, Klagenfurt, 1970. — Koroski Plebiscit, Ljubljana, 1970, vezi pentru aceasta Carinthia I, vol. 11 (1973), p. 345 și urm. —

Helmut Rumpler (edit.), Kärntens Volksabstimmung 1920, Klagenfurt, 1981. — Kärnten, Volksabstimmung 1920, Studien z. Gesch. u. Gesellschaft in Slowenien, Österreich u. Italien 1, Wien-München-Kleinenzersdorf, 1981.

Vezi și volumele comemorative ale revistei Carinthia I, vol. 11 (1921), 120 (1930), 150 (1960), 160 (1970). Cu privire la operațiile militare: Freiheitskämpfe in Deutschösterreich. Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps, 7 (1941), 8 (1942). Cu privire la plebiscit, vezi între altele *Sarah Wambaugh*, Plebiscites since the World War, Washington, 1933, I, p. 163 și urm.

Stiria: *Arnold Luschin von Ebengreuth*, Die Zerreißung der Steiermark, Graz, 1921. Vezi Handwörterbuch des Grenz- u. Auslandsdeutschtums 3, articolul Marburg. — *Robert Hinteregger*, Abwehrmaßnahmen an der untersteirischen Grenze 1918/19. Zeitschr. des hist. Vereins f. Steiermark 66 (1975).

Burgenland: *Viktor Miltschinsky*, Das Verbrechen von Ödenburg, Wien, 1922. — *Elisabeth de Weis*, Dispute for the Burgenland in 1919, Journal of Central European Affairs, 3 (1943). — *Otto Guglia*, Das Werden des Burgenlandes, Burgenländische Forschungen 44, Eisenstadt, 1961. — Vezi și 40 Jahre Burgenland, Burgenländische Heimatblätter, 23 (1961). — *Walter Dujmovits*, Die Haltung der westung. Bevölkerung zur Frage des Anschlusses des Burgenlandes an Österreich, Burgenländ. Heimatbl. 27 (1965). — *Gerhart Schlag*, Zur Burgenlandfrage von St. Germain bis Venedig, ibidem 32 (1970). — *Karl R. Stadler*, Das Werden des Burgenlandes, ibidem 33 (1971). — *Eduard Hohenbichler*, Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem, Wien-Frankfurt- Zürich, 1971. — *Irmtraut Lindeck-Pozza*, Die Burgenlandfrage in der italienischen Außenpolitik. Ein Vermittlungsversuch Italiens zu Ende 1920, Römische Hist. Mitteilungen 14 (1972). — *Jon D. Berlin*, Akten und Dokumente des Außenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlußfrage 1919—1920, Burgenländische Forschungen 67, Eisenstadt, 1977. — 60 Jahre Burgenland, Burgenländische Forschungen 70, Eisenstadt, 1981. — Vezi și expunerile lui *Gerald Schlag* și *Johann Seedoch* în: Burgenland und seine pannonische Umwelt, Festgabe I. — *August Ernst*, Burgenländische Forschungen, Sonderband VII, Eisenstadt, 1984.

Pentru luptele purtate vezi Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen etc., vol. 8. Pentru plebiscit cf. și *Sarah Wambaugh*, Plebiscites, p. 271 și urm. O bibliografie detailată a problemei Burgenland (inclusiv literatura maghiară) la *Litschauer*, Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes, IV, Geschichte (1960), p. 357 și urm.

Vorarlberg: *Otto Ender*, Vorarlbergs Schweizer-Anschluß-Bewegung von 1918—1922, Schriften zur Vorarlberger Landeskunde, 5 (1952). — *Ernst Kolb*, Die staatsrechtliche Bedeutung des Jahres 1918 für das Land Vorarlberg, Montfort 20 (1968). — *Daniel Witzig*, Die Vorarlberger Frage (1918—1922), ed. a 2-a, Basel u. Stuttgart, 1974.

Problema alipirii: *Friedrich F. G. Kleinwächter — Heinz Paller*, Die Anschlußfrage in ihrer kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Bedeutung, Wien, 1930. — *Mary Ball*, Post War German-Austrian Relations, London, 1937. — *Erwin Hölzle*, Saint-Germain. Das Verbot des Anschlusses. Gesamtdeutsche Vergangenheit. Festgabe f. Heinrich v. Srbik, München, 1938.— *Jürgen Geyl*, Austria, Germany and the Anschluss, New York, 1963. — *Herbert Dachs*, Österr. Geschichtswissenschaft und Anschluß, Salzburg, 1974. — *Alfred D. Low*, Die Anschlußbewegung in Österreich u. Deutschland, 1918—1919 und die Pariser Friedenskonferenz, Wien-Stuttgart, 1975. — Sozialdemokratie und „Anschluß", edit. de

Helmut Konrad, Wien-München-Zürich, 1978. — *Helmut Rumpler*, Österreich vom „Staat wider Willen" zur österreichischen Nation (1919—1955), în: *Becker-Hillgruber*, Die deutsche Frage, München, 1983. — *Ernst Panzenböck*, Ein deutscher Traum. Die Anschlußidee und Anschlußpolitik bei Karl Renner und Otto Bauer, Wien, 1985. —*Alfred D. Low*, The Anschluss Movement 1918—1938. Background and Aftermath, New York-London, 1984. — *Helmut Konrad*, Sozialdemokratie und Anschluß. Historische Wurzeln. Anschluß 1918—1938. Nachwirkungen, Wien, 1987.

De la tratatul de pace la criza anului 1927, p. 620 și urm.: Pentru acest capitol a se consulta, pe lângă monografiile generale consacrate istoriei republicii, îndeosebi lucrările despre politicienii de frunte din acești ani: *Oskar Kleinschmidt*, Schober, Wien, 1930. — *Jakob Ahrer*, Erlebte Zeitgeschichte, Wien-Leipzig, 1930. — *Gottlieb Ladner*, Seipel als Überwinder der Staatskrise vom Sommer 1922, Wien-Graz, 1964. — Vezi și *Lajos Kerekes*, Die „weiße Allianz", Bayrisch-österreichisch-ungarische Projekte gegen die Regierung Renner im Jahre 1920, Österr. Osthefte 7 (1965). — *Friedrich Rennhofer*, Ignáz Seipel 1876—1932, Wien-Köln-Graz, 1978. — *Stefan Malfèr*, Wien und Rom nach dem Ersten Weltkrieg. Österr.-italienische Beziehungen 1919—1923, Wien-Köln-Graz, 1978. — *Lajos Kerekes*, Von St. Germain bis Genf, Österreich und seine Nachbarn 1918—1922, Wien-Köln-Graz, 1979. — Cu privire la constituție, vezi Quellen zum Österr. Verfassungsrecht (1920), edit. de *Felix Ermacora*, MÖSTA, Erg.- Bd. VIII (1967). — Die österr. Verfassung von 1918 bis 1938, Veröffentl. d. Wissenschaftl. Kommission etc. 6, Wien, 1980. — Koalitionsregierungen in Österreich, Veröffentlichungen etc. 8, Wien, 1985.

Slăbirea democrației austriece, p. 625 și urm.: În privința trupelor paramilitare austriece de autoapărare, vezi *Oberst Hiltl*, Ein Gedenkblatt, Wien, 1931 (Frontkämpfervereinigung). — *Hans Arthofer*, Vom Selbstschutz zur Frontmiliz, Wien, 1937. — *Julius Deutsch*, Alexander Eifler, ein Soldat der Freiheit, Wien, 1947 (Republikanischer Schutzbund). Vezi și *Benedikt*, Geschichte der Republik Österreich, p. 359 și urm. (Heimwehr). — *Josef Hofmann*, Der Pfrimer-Putsch, Wien-Graz, 1965. — *Lajos Kerekes*, Abenddämmerung einer Demokratie, Mussolini, Gömbös und die Heimwehr, Wien-Frankfurt-Zürich, 1966. — *Anton Staudinger*, Bemühungen Carl Vaugoins um Suprematie der Christlichsozialen Partei in Österreich (1930—1933), MÖSTA 23 (1971). — Österreich 1927—1938, Symposion Wien, 23. bis 28. Oktober 1973. Veröffentlichungen etc. zur Erforschung der österr. Geschichte der Jahre 1927—1938, 1 (1973). — Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927—1938. Festgabe, edit. de *Ludwig Jedlicka* und *Rudolf Neck*, Wien, 1975. — *Gerhard Botz*, Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918—1934, ed. a 2-a, München, 1983. — *Clifton Earl Edmondson*, The Heimwehr and Austrian Politics 1918—1936, Athens (USA), 1978. — *Gernot D. Hasiba*, Die zweite Bundes- Verfassungsnovelle von 1929, Wien-Köln-Graz, 1977. — *Francis L. Carsten*, Faschismus in Österreich, München, 1977. — *Walter Wiltschegg*, Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volks-Bewegung? Wien, 1985. — *Emmerich Tálos — Wolfgang Neugebauer* (edit.), Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934—1938, 4. erg. Aufl., Wien, 1988. — *Evan Burr Bukey*, Hitlers Hometown. Linz, Austria 1908—1945, Bloomington-Indianapolis, 1986.

Uniunea vamală: *Jan Krulis-Randa*, Das deutsch-österreichische Zollunionsprojekt von 1931, Zürich, 1955. — *Walter Goldinger*, Das Projekt einer deutsch-österreichischen

Zollunion von 1931, în: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch, Graz—Wien-Köln, 1965. — Lausanne: *Grete Klingenstein*, Die Anleihe von Lausanne, Wien-Graz, 1965.

Mai vezi *Ernst Streeruwitz*, Springflut über Österreich, Wien, 1937.

Bibliografia despre Dollfuß și Schuschnigg în alineatul de mai jos.

Eliminarea parlamentului și statul de stări, p. 633 și urm.: Pentru anii 1933—1938, vezi *George E. R. Gedye*, Die Bastionen fielen, Wien, 1947. — *Hans Huebmer*, Österreich 1933—1938. Der Abwehrkampf eines Volkes, Wien, 1949. — *Ulrich Eichstädt*, Von Dollfuß zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933—1938, Wiesbaden, 1955. — *Irmgard Bärnthaler*, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation, Wien-Frankfurt-Zurich, 1971. — *Erika Weinzierl*, Aus den Notizen von Richard Schmitz zur österreichischen Innenpolitik im Frühjahr 1933, în: Geschichte und Gessellschaft, Festschr. f. Karl R. Stadler, Wien, 1974. — *Ludwig Jedlicka*, Gauleiter Josef Leopold (1889—1941), ibidem. — Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern. Edit. de Dr.-Karl-Renner-Institut, Wien, 1973. — *Franz Baltzarek*, Wien 1934—1938, Wiener Geschichtsblätter 29 (1974, Sonderheft 2). — *Peter Huemer*, Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine hist.-polit. Studie, Wien, 1975. — Das Juliabkommen von 1936, Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen, Veröffentlichungen d. Wissenschaftl. Kommission etc. 1927—1938, Wien, 1977. — *Everhard Holtmann*, Zwischen Unterdrückung und Befriedung. Sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938, Studien u. Quellen zur österr. Zeitgeschichte 1, Wien, 1978. — *Joseph F. Desput* (edit.), Österreich 1934—1938, Erfahrungen, Erkenntnisse, Besinnung, Graz-Wien-Köln, 1984. — *Helene Maimann — Siegfried Mattl*, Die Kälte des Februar: Österreich 1933—1938, Wien, 1984. — *Wolfgang Neugebauer-Emmerich Tálos* (edit.), Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934—1938, ed. a 4-a, Wien, 1988.

Mai vezi *Johannes Messner*, Dollfuß, ed. a 2-a, Wien, 1935. — *Gordon Shepherd*, Engelbert Dollfuß, Wien-Köln, 1961. — Anton Pelinka, Stand oder Klasse? Die christhiche Arbeiterbewegung Österreichs 1933—1938, Wien-München-Zürich, 1972. — *Anton Hopfgartner*, Kurt von Schuschnigg, Ein Staatsmann im Kampf gegen Hitler, Wien, 1988.

Dintre scrierile politicienilor activi, vezi *Kurt Schuschnigg*, Dreimal Österreich, Wien, 1937. — Idem, Ein Requiem in Rot-Weiß-Rot, Wien, 1978. — Idem, Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee, Wien, 1969. — *Guido Zernatto*, Die Wahreheit über Österreich, New York, 1938. — *Ernst Rüdiger Starhemberg*, Between Hitler and Mussolini, London 1942. — *Franz von Papen*, Der Wahrheit eine Gasse, München, 1952. — *Sir Walford Selby*, Diplomatic Twilight 1930—1940, London, 1953. — *Eduard Ludwig*, Österreichische Sendung im Donauraum, Wien, 1954. — *Peter Broucek* (edit.), Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau, 3 vol., Veröffentlichungen der Komm. f. Neuere Geschichte Österreichs, 67, 70, 76, Wien-Köln-Graz, 1970—1988. — Mai vezi: *Siegfried Beer*, Der „unmoralische" Anschluß. Britische Österreichpolitik zwischen Containment und Appeasement 1931—1934. Veröffentl. der Kommission etc. vol. 75, Wien-Köln-Graz, 1988.

Materiale însemnate se mai află în: Rintelenprozeß, Wien, 1935. — Gerichtsprotokoll des Hochverratsprozesses gegen Dr. Guido Schmidt vor dem Wiener Volksgericht, Wien, 1947. — Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuß, Wien, 1949. — Documents on German Policy. Serie C Vol. 1 și urm., London, 1957 și urm.: Serie D Vol. 1 și urm., London, 1950 și

urm. Serie D a apărut și într-o ediție germană: Akten zur deutschen Auswärtigen Politik, Baden-Baden, 1950. Pentru Austria, vezi îndeosebi volumele apărute până acum în seria C ca și seria D, vol. 1. — Mai vezi *Magda Ádám* — *Gyula Juhász* — *Lajos Kerekes*, Allianz Hitler-Horthy-Mussolini, Dokumente zur ungarischen Außenpolitik (1933—1944), Budapest, 1966. — Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei, 1932—1934. Edit. de *Walter Goldinger*, Wien, 1980.

În privința luptelor din februarie și iulie 1934, vezi cele două anexe speciale la Militärwissenschaftliche Mitteilungen, 65 (1934) în plus și *Julius Deutsch*, Der Bürgerkrieg in Österreich, Karlsbad, 1934. — Beiträge zur Vorgeschichte und Geschichte der Julirevolte. Hrsg. auf Grund amtlicher Quellen, Wien, Bundeskommissariat für Heimatdienst, 1934. — Die Erhebung der österreichischen Nationalsozialisten im Juli 1934, Akten der Historischen Kommission des Reichsführers SS, Wien-Frankfurt-Zürich, 1965. — *Otto Leichter*, Zwischen zwei Diktaturen. Österreichs Revolutionäre Sozialisten 1934—1938, Wien-Frankfurt-Zurich, 1968. — *Kurt Peball*, Die Kämpfe in Wien im Februar 1934, Militärhist. Schriftenreihe 25, Wien, 1974. — Das Jahr 1934: 12. Februar; Veröffentlichungen d. wiss. Kommission etc. 1927—1938, vol. 2 (1975). — Das Jahr 1934: 25. Juli; Veröffentlichungen etc., vol. 3 (1975). — *Gerhard Jagschitz*, Der Putsch, Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Graz-Wien-Köln, 1976. — Februar 1934, Ursachen, Fakten, Folgen (Symposion 1984), Wien, 1984. — *Gottfried Karl Kindermann*, Hitlers Niederlage in Österreich (se referă la evenimentele din iulie 1934), Hamburg, 1984. — *Anson Rabinbach*, Vom roten Wien zum Bürgerkrieg, Wien, 1989.

Cu privire la rolul diplomaticii poloneze, vezi de pildă *Hans Roos*, Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik 1931—1939, Tübingen, 1957. — Cu privire la atitudinea Angliei și Franței: *Mary Antonia Wathen*, The Policy of England and France towards the Anschluss of 1938, Washington, 1954. — *Bruce F. Pauley*, Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklungen in Österreich, Wien, 1988. — Vezi și lucrarea lui *Siegfried Beer* citată mai sus și care tratează politica engleză față de Austria.

Austria în al III-lea Reich. Al doilea război mondial, p. 647 și urm.: Cu privire la istoria Austriei în anii 1938—1945 există puține prezentări speciale și separate; în Istoria Austriei editată de *H. Benedikt* acești ani nu sunt tratați decât foarte concis. De asemenea și situația izvoarelor este mult mai nefavorabilă în comparație cu anii precedenți și următori. Diferite aspecte sunt analizate de *Ludwig Jedlicka* în: Österreichische Zeitgeschichte im Geschichtsunterricht, p. 60 și urm. Vezi acum îndeosebi: *Gerhard Botz*, Die Eingliederung Österreichs in das Deutsche Reich, 3., erg. Aufl., Wien, 1988. — Idem, Die österreichischen NSDAP-Mitglieder, în: Die Nationalsozialisten, Hist.-sozialwissenschaftl. Forschungen 9, Stuttgart, 1980. — Idem, Wien vom „Anschluß" zum Krieg. Nationalsozialist. Machtübernahme und polit.-soziale Umgestaltung am Beispiel der Stadt Wien 1938/1939, Wien-München, 1978. — Mai vezi *Wolfgang Rosar*, Deutsche Gemeinschaft, Seyß-Inquart und der Anschluß, Wien, 1971. — *Radomír Luza*, Österreich und die großdeutsche Idee in der NS-Zeit, Wien-Köln-Graz, 1977. — Wien 1938, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 2, Wien, 1978. — *Norbert Schausberger*, Der Griff nach Österreich. Der Anschluß, ed. a 2-a, Wien-München, 1979. — *Friedrich Fritz*, Der deutsche Einmarsch in Österreich 1938, ed. a 2-a, Militärhist. Schriftenreihe 8, Wien, 1978. — *Franz Danimann* (edit.), Finis Austriae. Österreich März 1938, Wien, 1978. — *Ernst Hanisch*, Nationalsozialistische Herrschaft in der Provinz, Salzburg im Dritten Reich, Salzburg Dokumen-

tationen 71, Salzburg, 1983. — *Erwin A. Schmiedl*, März 38. Der deutsche Einmarsch in Österreich, Wien, 1987. — *Gerhard Weinberg*, Der gewaltsame Anschluß 1938, Wien, 1988. — „Anschluß" 1938. Eine Dokumentation, edit. de Dokumentationsarchiv des österr. Widerstandes, Wien, 1988. — *Emmerich Tálos* — *Ernst Hanisch* — *Wolfgang Neugebauer*, NS-Herrschaft in Österreich 1938—1945, Wien, 1988. — *Christian Zentner*, Heim ins Reich. Der Anschluß Österreichs, Wien-München, 1988. — *Erwin Steinböck*, Österreichs militärisches Potential im März 1938, Wien, 1988. — *Thomas Chorherr* (edit.), 1938, Anatomie eines Jahres, Wien, 1988. — *Felix Kreissler*, (Fünfzig Jahre danach — Der „Anschluß" von innen und außen gesehen, Wien—Zürich, 1989. — *Wilhelm Wadl* — *Alfred Ogris*, Das Jahr 1938 in Kärnten und seine Vorgeschichte. Ereignisse — Dokumente — Bilder, Kärntner Landesarchiv, vol. 15, Klagenfurt, 1988. — *Ernst Bezemek* — *Klaus Dieter Mulley*, Niederdonau. Niederösterreich im Dritten Reich 1938—1945, St. Pölten-Wien, 1988. — *Heinrich Drimmel*, Vom Anschluß zum Krieg. „Hitler, c'est la guerre", Wien-München, 1989.

Cu privire la legislație și administrație, vezi *Helfried Pfeifer*, Die Ostmark. Eingliederung und Neugestaltung. Historisch-systematische Gesetzessammlung, Wien, 1941. Diferite date folositoare conține și Handbuch des Reichsgaues Wien, Jg. 63/64, 65/66 (Wien, 1941 respectiv 1944). — Cu privire la introducerea denumirilor „Alpen- und Donau-Reichsgaue", vezi Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben, vol. 1, edit. de Partei-Kanzlei, München, 1942, p. 206—207. — Mai vezi *Stephan Verosta*, Die internationale StellungÖsterreichs. Eine Sammlung von Erklärungen und Verträgen 1938 bis 1947, Wien, 1947. — *Fritz Fellner*, Österreich in der Nachkriegsplanung der Alliierten 1943 bis 1945, în: Österreich und Europa, Festgabe für Hugo Hantsch, Graz-Wien-Köln, 1965. — *Johann Ulrich*, Der Luftkrieg über Österreich, Militärhist. Schriftenreihe 5/6, Wien, 1967. — *Karl Stuhlpfarrer*, Die Operationszonen „Alpenvorland" und „Adriatisches Küstenland" 1943—1945, Publikationen des österr. Instituts f. Zeitgeschichte 7, Wien, 1969. — *Norbert Schausberger*, Rüstung in Österreich 1938—1945, ibidem 8, Wien, 1970. — *Manfried Rauchensteiner*, Der Luftangriff auf Wiener Neustadt etc., Militärhist. Schriftenreihe 49, Wien, 1983. — *Robert H. Keyserlingk*, Austria in World War II. An Angloamerican Dilemma, Kingston-Montreal, 1988.

Naționalismul și biserica: *Karl Rudolf*, Aufbau im Widerstand, Ein Seelsorge-Bericht aus Österreich, Salzburg, 1947. — *Erika Weinzierl-Fischer*, Österreichs Katholiken und der Nationalsozialismus, Wort und Wahrheit, 10 (1963), 12 (1965). — *Radomír Luiza*, Nazi Control of the Austrian Catholic Church 1939—1941, The Catholic Historical Review 63 (1977). — *Maximilian Liebmann*, Die Geheimverhandlungen zwischen NS und Kirche 1938 in Österreich, Geschichte und Gegenwart 1 (1982). — *Thomas Chorherr*, Theodor Innitzer und der Anschluß. Österreichs Kirche 1938, Graz, 1988. — *Erika Weinzierl*, Der Prüfstand. Österreichs Katholiken und der Nationalsozialismus, Mödling, 1988.

Persecutarea evreilor: *Gerald Reitlinger*, Die Endlösung. Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939—1945. Ed. a 3-a, Berlin, 1960. — *Leon Poliakov* — *Josef Wulf*, Das Dritte Reich und die Juden. Dokumente und Aufsätze, Berlin, 1955. — *Jonny Moser*, Die Judenverfolgungen in Österreich 1938—1945, Wien-Frankfurt-Zürich, 1966. — *Erika Weinzierl*, Zu wenig Gerechte, Graz-Wien-Köln, 1969. — Vezi și *Ella Lingens-Reiner*, Prisoners of Fear, London, 1948. — *Gerhard Botz*, Wohnungspolitik und Judendeportation in Wien 1938—1945, Veröffentl. d. Hist. Inst. d. Univ. Salzburg 13 (1975). — Der gelbe Stern in Österreich, Studia Judaica Austriaca 5 (1977). — *Herbert Rosenkranz*, Verfolgung und

Selbstbehauptung, Die Juden in Österreich 1938—1945, Wien—München, 1978. — Vezi și *Thomas Albrich*, Exodus durch Österreich. Die jüdischen Flüchtlinge 1945—1948, Innsbruck, 1987.

Rezistența, emigrația: *Friedrich Engel-Janosi*, Remarks on the Austrian Resistance Movement, Journal of Central European Affairs, 13 (1953). — *Otto Molden*, Der Ruf des Gewissens. Der österreichische Freiheitskampf 1938—1945, Wien-München, 1958. — *Maria Szecsi — Karl Stadler*, Die NS-Justiz in Österreich und ihre Opfer, Wien-München, 1962. — *Ludwig Jedlicka*, Der 20. Juli 1944 in Österreich, Wien-München, 1965. — *Karl Stadler*, Das einsame Gewissen, Österreich 1938—1945 im Spiegel der NS-Akten, München, 1966. — *Herbert Steiner*, Gestorben für Österreich. Widerstand gegen Hitler, Wien-Frankfurt-Zürich, 1968. — Vezi și *Artur Karl Breycha-Vauthier*, Die Zeitschriften der österr. Emigration 1934—1946, Biblos-Schriften 26, Wien, 1960. — *Franz Goldner*, Die österreichische politische Emigration 1938—1945, ed. a 2-a, Wien, 1977. — Widerstand und Verfolgung in Wien 1934 bis 1945. Eine Dokumentation. 3 vol., 1 (1934—1938), 2, 3 (1938—1945), Wien, 1975. — *Erich Fein*, Die Steine reden. Gedenkstätten des österr. Freiheitskampfes, Wien, 1975. — *Helene Maimann*, Politik im Wartesaal, Österreichische Exilpolitik in Großbritannien 1938—1945, Wien-Köln-Graz, 1975. — *Friedrich Vogl*, Widerstand im Waffenrock, Österr. Freiheitskämpfer in der Deutschen Wehrmacht 1938—1945, Wien, 1977. — *Helmut Konrad — Wolfgang Neugebauer* (edit.), Arbeiterbewegung—Faschismus—Nationalbewußtsein, Festschrift z. 20jährigen Bestand d. Dokumentationsarchivs d. österr. Widerstandes und z. 60. Geburtstag von Herbert Steiner, Wien-München-Zürich, 1983. — *Franz Goldner*, Flucht in die Schweiz. Die neutrale Schweiz und die österreichische Emigration 1938—1945, Wien-München-Zürich, 1983. — *Radomir Luza*, Der Widerstand in Österreich 1938—1945, Wien, 1985. — *Brigitte Galanda* u. a., Für Spaniens Freiheit. Österreicher an der Seite der Spanischen Republik 1936—1939, Eine Dokumentation, Wien, 1986. — *Friedrich Stadler* (edit.), Vetriebene Vernunft. Emigration und Exil österreichischer Wissenschafter 1930—1940, Wien, 1987. — Widerstand u. Verfolgung, edit. de Dokumentationsarchiv des österr. Widerstandes, Wien 1975 și urm.

Vezi și *Lois Weinberger*, Tatsachen, Begegnungen und Gespräche, Wien, 1948. Mai vezi *Ludwig Jedlicka*, în: Österreich in Geschichte und Literatur, 4 (1960), p. 82 și urm. (Kaltenbrunnerbericht, September 1944), 5 (1961), p. 127 și urm. (Major Karl Biedermann etc.).

Lagărele de concentrare: Un raport colectiv despre cărți legate de lagărele de concentrare, scrise majoritar de autori austrieci a fost alcătuit de *Friedrich Korger*, în: Buch und Bücherei, Jg. 1950, p. 161 și urm. — *Hans Marsalek*, Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen, Dokumentation, Wien, 1974. — Vezi și *Hanna Sturm*, Die Lebensgeschichte einer Arbeiterin, Vom Burgenland nach Ravensbrück, ed. a 2-a, Wien, 1982. — *Erich Fein — Karl Flanner*, Rot-weiß-rot in Buchenwald. Die österr. polit. Häftlinge im KZ am Ettersberg bei Weimar, Wien-Zürich, 1987.

Sfârșitul războiului în Austria: *Peter Gosztony*, Endkampf an der Donau 1944/45, Wien-München-Zürich, 1969. — *Theodor Rossiwall*, Die letzten Tage. Die militärische Besetzung Österreichs 1945, Wien, 1969. — *Manfried Rauchensteiner*, Krieg in Österreich 1945, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums 5, ed. a 3-a, Wien, 1985. — Idem, 1945. Entscheidung für Österreich. Eine Bilddokumentation, Graz-Wien-Köln, 1975. — *Siegfried Nasko-Karl Gutkas-Manfried Rauchensteiner*, Das Jahr 1945 in Österreich. Katalog der

Sonderausstellung Pottenbrunn 1975. — *Wilhelm Wadl*, Das Jahr 1945 in Kärnten, Ein Überblick, Klagenfurt, 1985. — *Gaspard L. Pinette*, Österreich zwischen Churchill und Roosevelt, în: Innsbrucker Historische Studien 9, Innsbruck, 1986. — Vezi: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost- und Mitteleuropa, vol. IV/1 (Tschechoslowakei), Berlin, 1957.

Restabilirea Republicii Austria. Regimul de ocupație și lupta pentru tratatul de stat, p. 653 și urm.: O privire de ansamblu foarte folositoare asupra datelor și evenimentelor principale o oferă *Heinrich Siegler*, Österreichs Weg zur Souveränität, Neutralität und Prosperität 1945—1959, Bonn-Zürich-Wien, 1959. — Idem, Österreich, Chronik 1945—1972, Wien-Bonn-Zürich, 1972. Monografii consacrate celei de a doua republici, 1945—1970: *Karl Gutkas* — *Alois Brusatti* — *Erika Weinzierl*, Österreich 1945—1970, 25 Jahre Zweite Republik, Wien-München, 1970. — *Erika Weinzierl* — *Kurt Skalnik*, Österreich, Die Zweite Republik, 2 vol., Graz-Wien-Köln, 1972. — Iisdem, Das neue Österreich, Geschichte der Zweiten Republik, Graz-Wien—Köln, 1975. — *Manfried Rauchensteiner*, Der Sonderfall, Die Besatzungszeit in Österreich 1945 bis 1955, Graz-Wien-Köln, 1979. — Modern Austria, edit. de *Kurt Steiner* u. a., Palo Alto, 1981. — *Karl Gutkas*, Die zweite Republik Österreich 1945—1985, Wien, 1985. — *Hugo Portisch* — *Sepp Riff*, Österreich II. Die Wiedergeburt unseres Staates, 2 vol., Wien, 1985/86. — *Georg Wagner*, Österreich. Zweite Republik, Eine Dokumentation, 2 vol., Thaur-Wien, 1983, 1987. — *Anton Pelinka* — *Rolf Steininger*, Österreich und die Sieger. 40 Jahre Republik, 30 Jahre Staatsvertrag, Wien, 1986.

Mai vezi: *Karl Gruber*, Zwischen Befreiung und Freiheit, Wien, 1953. — *Richard Hiscocks*, Rebirth of Austria, Oxford, 1953; versiunea germană: Österreichs Wiedergeburt, Wien, 1954. — *Adolf Schärf*, Österreichs Erneuerung 1945—1955, ed. a 7-a, Wien, 1960. — Zwei Jahrzehnte zweite Republik. Edit. de Institut für Österreichkunde, Graz-Wien, 1965. — *Gabriele Hindinger*, Das Kriegsende und der Wiederaufbau demokratischer Verhältnisse in Oberösterreich im Jahre 1945. Wien-Graz, 1968. — *Eric C. Kollman*, Theodor Körner, Militär und Politik, Wien, 1973. — Katalog: Das Jahr 1945 in Österreich (Ausstellung Pottenbrunn 1975), St. Pölten, 1975. — *Karl R. Stadler*, Adolf Schärf. Mensch, Politiker, Staatsmann, Wien, 1982. — *Bruno Kreisky*, Zwischen den Zeiten, Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten, Wien, 1987. — *Oliver Rathkolb*, Gesellschaft und Politik am Beginn der Zweiten Republik, Wien-Köln, 1985 (Rapoartele confidențiale ale administrației militare americane). — Idem, (edit.), Zeitzeugen, Wege zur Zweiten Replublik, Wien, 1987.

Vezi și *Wolfgang Oberleitner*, Politisches Handbuch der Republik Österreich 1945—1960, Wien, 1960. — Mensch und Staat, Handbuch der österreichischen Politik, edit. de *Bruno Pittermann*, 2 vol., Wien, 1962. — Zwanzig Jahre Zweite Republik. Österreich findet zu sich selbst, edit. de *Ludwig Reichhold*, Wien, 1965. — *Christa Altenstetter*, Der Föderalismus in Österreich, unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse 1945—1966, Heidelberg, 1969. — *Anton Pelinka* — *Manfried Welan*, Demokratie und Verfassung in Österreich, Wien-Frankfurt-Zürich, 1971. — *Theodor Veiter*, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien-Stuttgart, 1970. — *Norbert Hölzl*, Propagandaschlachten. Die österr. Wahlkämpfe 1945—1971, Wien, 1974. — Dokumentation zur österr. Zeitgeschichte 1945—1955. Edit. de *Josef Kocensky*, ed. a 2-a, Wien-München, 1975. — *Gerhard Jagschitz*, Zeitaufnahmen. Österreich im Bild v. 1945 bis heute, Wien, 1982. — *Arnold Suppan*, Die österreichischen Volksgruppen, Österreich-Archiv, Wien, 1983.

Cu privire la începuturile partidelor politice, vezi *Adolf Schärf*, April 1945 in Wien, Wien, 1948. — Idem, Zwischen Demokratie und Volksdemokratie. Österreichs Einigung und Wiederaufrichtung im Jahre 1945, Wien, 1950. Vezi și *Leopold Figl, Johannes Eidlitz, Hans Gamper* și *Herbert Braunsteiner*, în: Österreichische Monatshefte, 16 (1960), Heft 5., începuturile Partidului Popular Austriac (ÖVP). — *Ludwig Reichhold*, Geschichte der ÖVP, Graz-Wien-Köln, 1974. — *Peter Gerlich — Wolfgang C. Müller* (edit.), Österreichs Parteien seit 1945, Wien, 1983. — *Anton Pelinka — Fritz Plasser* (edit.), Das österreichische Parteiensystem, Wien, 1988.

Coaliția și guvernul: *Herbert P. Secher*, Coalition Government: The Case of the second Austrian Republic, The American Political Science Review, 52 (1958). —Idem, Representative Democracy or „Chamber State"? The Ambiguous Role of Interest Groups in Austrian Politics, The Western Political Quarterly, 13 (Utah, 1960). — *Alexander Vodopivec*, Wer regiert in Österreich? Wien, 1960. — *Manfried Rauchensteiner*, Die Zwei. Die große Koalition in Österreich 1945—1966, Wien, 1987. — Mai vezi: *Dieter Stiefel*, Entnazifizierung in Österreich, Wien, 1970. — *Sebastian Meissl — Klaus-Dieter Mulley — Oliver Rathkolb*, Verdrängte Schuld — Verfehlte Sühne, Entnazifizierung in Österreich, Wien, 1985.

Pentru chestiunea Tirolului de Sud vezi bibliografia citată mai sus la p. 838; mai vezi însă și: *Theodor Veiter*, Bibliographie zur Südtirolfrage 1945—1983, Ethnos, vol. 26, Wien, 1984. — Pentru izgonirea germanilor din țările răsăritene, cf. volumele 2 (1956, Ungaria), 3 (1957, România), 4,1 și 4,2 (1957, Cehoslovacia), 5 (1961 Jugoslavia) ale seriei: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost- und Mitteleuropa. In Verbindung mit anderen bearbeitet von *Theodor Schieder*. Mai vezi: *Tony Rathspieler*, The Ethnic German Refugee in Austria 1945—1954. Studies in Social Life, 2, The Hague, 1955. — *Leopold Grünwald* (edit.), Sudetendeutsche — Opfer und Täter, Wien, 1983. — *Brunhilde Scheuringer*, 30 Jahre danach. Die Eingliederung der volksdeutschen Flüchtlinge und Vertriebenen in Österreich, Wien, 1983. —Eadem, Das Schicksal der Volksdeutschen in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie nach dem 2. Weltkrieg, în: Wellen der Verfolgung in der österr. Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 48, Wien, 1986.

Politica externă și lupta pentru tratatul de stat: *Gerald Stourzh*, Grundzüge der Österreichischen Außenpolitik 1945—1960, în: Österreichische Zeitgeschichte im Geschichtsunterricht, Wien, 1961. — Idem, Zur Entstehungsgeschichte des Staatsvertrags und der Neutralität Österreichs 1945—1955. Österr. Zeitschr. f. Außenpolitik 5 (1965). — Idem, Die Regierung Renner, die Anfänge der Regierung Figl und die Alliierte Kommission, AÖG 125 (1966). — Idem, Geschichte des Staatsvertrages. Österreichs Weg zur Neutralität, ed. a 3-a, Graz—Wien—Köln, 1985. — *William Lloyd Stearman*, Die Sowjetunion und Österreich. 1945 bis 1955. Bonn-Wien-Zürich, 1962. — *William B. Bader*, Österreich in Potsdam, Österr. Zeitschr. f. Außenpolitik, 2 (1962). — Idem, Austria between East and West 1945—1955, Stanford, Calif., 1966. — *Karl Heinz Ritschel*, Julius Raab, Der Staatsvertragskanzler, Salzburg, 1975. — *Eva-Marie Csáky*, Der Weg zur Freiheit und Neutralität, Dokumentation zur österr. Außenpolitik 1945—1955, Schriftenreihe d. österr. Gesellschaft f. Außenpolitik u. intern. Beziehungen, Wien, 1980. — *Alois Mock* u. a. (edit.), Neue Fakten zu Staatsvertrag und Neutralität, Studienreihe der polit. Akademie der ÖVP, Wien, 1980. — Fünfundzwanzig Jahre Staatsvertrag, edit. de Bundesmin. f. Finanzen in Zusammenarbeit mit dem Inst. f. Geschichte der Universität Wien, 3 vol., Protokolle d.

Symposien und des Staats- und Festaktes sowie der Jubiläumsveranstaltungen, Wien, 1980/81.

Vezi și *Walter Kindermann*, Flug nach Moskau, Wien, 1955.

Neutralitatea, politica europeană, Națiunile Unite: *Alfred Verdroß:* Die immerwährende Neutralität der Republik Österreich, ed. a 2-a, Wien, 1980. — *Felix Ermacora*, Österreichs Staatsvertrag und Neutralität, Frankfurt, 1957. — *Stephan Verosta*, Die dauernde Neutralität, ein Grundriß, Wien, 1967. — *Wolfgang Strasser*, Österreich und die Vereinten Nationen. Eine Bestandaufnahme von zehn Jahren Mitgliedschaft, Schriftenreihe der österr. Gesellschaft für Außenpolitik, Bd. 1, Wien-Stuttgart, 1967. — *Hans Maryrzedt — Waldemar Hummer*, 20 Jahre österr. Neutralitäts- u. Europapolitik (1955—1975), Dokumentation, 2 vol., Schriftenreihe etc. vol. 9/I u. 9/II, Wien, 1976.

Vezi și broșurile editate de Ministerul federal al învățământului: Freiheit für Österreich, Wien, 1955. — Österreich frei, Wien, 1956. — Österreich, freies Land, freies Volk, Wien, 1957.

Coaliții și guvernări unipartidice, 1955—1986, p. 668 și urm.: Vezi în general bibliografia capitolului consacrat restaurării republicii, în special însă: *Rudolf Neck* und *Stephan Verosta* în *Weinzierl-Skalnik*, Österreich, Die Zweite Republik, vol. 2, p. 267 și urm., respectiv p. 295 și urm., *Karl Gutkas* în *Gutkas—Brusatti—Weinzierl*, Österreich 1945—1970, p. 79 și urm.; mai vezi: *Alexander Vodopivec*, Wer regiert in Österreich? 2. Ausgabe, Die Ära Gorbach-Pittermann, Wien, 1962, — Idem, Der verspielte Ballhausplatz, Vom schwarzen zum roten Österreich, Wien, 1971. — *René Marcic-Erhard Mock-Franz Martin Schmölz-Erika Weinzierl* (edit.), Zur Reform der österreichischen Innenpolitik, 2 vol., 1966. — *Iosef Klaus*, Macht und Ohnmacht in Österreich, Wien, 1970. — *Margareta Mommsen-Reindl*, Die österreichische Proporzdemokratie und der Fall Habsburg, Wien-Köln-Graz, 1976. — *Reinhold Knoll — Anton Mayer*, Österreichische Konsensdemokratie in Theorie und Praxis, Wien-Köln-Graz, 1976. — Rechtsextremismus in Österreich nach 1945, edit. de Dokumentationsarchiv d. Österr. Widerstandes, Wien, 1979. — *Heinz Fischer* (edit.), Das politische System Österreichs, ed. a 3-a, Wien, 1982. — *Manfried Rauchensteiner*, Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand, Wien, 1981. — *Robert Kriechbaumer*, Österreichs Innenpolitik 1970—1975, Österreichisches Jahrbuch für Politik, Sonderband 1, München-Wien, 1981. — *Andreas Kohl — Alfred Stirnemann* (edit.), Österreichisches Jahrbuch f. Politik, Jg. 1976—1989, München—Wien, 1977—1990. — *Erich Bielka — Peter Jankowitsch — Hans Thalberg* (edit.), Die Ära Kreisky, Wien-München-Zürich, 1983. — *Marco Schenz*, Bundespräsident Rudolf Kirchschläger, Wien-Köln-Graz, 1985. — *Ralf Unkart — Gerald Glantschnig — Alfred Ogris*, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Das Kärntner Landesarchiv 11, Klagenfurt, 1984. — *Kurt Waldheim*, Im Glaspalast der Weltpolitik, Düsseldorf-Wien, 1985. — *Erich Fröschl — Helge Zoitl* (edit.), Der österreichische Weg, 15 Jahre, die Österreich verändert haben, 1970—1985, Wien-München-Zürich, 1988.

Tirolul de Sud: vezi bibliografia citată mai sus, la p. 638, mai vezi *Heinrich Siegler*, Österreich Chronik 1945—1972, p. 50 și urm.

Politica de integrare: Zehn Jahre österreichische Integrationspolitik 1956—1966. Eine Dokumentation des Bundesministeriums für Handel und Wiederaufbau, Wien, 1966. — *Hans Mayrzedt — Hans Christoph Binswanger*, Die Neutralen in der europäischen Integration, Wien, 1970.

Relațiile demografice 1918—1988, p. 685 și urm.: Pentru acestea se recomandă publicațiile Oficiului Central Statistic al Austriei care valorifică rezultatele recensămintelor

austriece din anii 1923, 1934, 1951, 1971; a se apela și la rezultatele recensământului din 1910 pentru a se putea compara dinamica demografică; mai vezi Statistisches Handbuch für die Republik Österreich, Jg. 1919 și urm. Dintre analizele speciale numim: *Herbert Maurer*, Oberösterreich in der Bevölkerungsentwicklung Österreichs 1869—1951, Oberösterr. Heimatblätter, 7 (1953, lucrarea ține cont și de relațiile din celelalte landuri federale), și *Harald Hansluwka*, Bevölkerungsbilanzen für die Österreichischen Bundesländer 1869—1951, Statistische Nachrichten, serie nouă 15 (1959), apoi *Heimold Helczmanovszky*, Die Entwicklung der Bevölkerung Österreichs etc., vezi mai sus, p. 827.

Pierderile din ambele războaie mondiale; în privința celor suferite în cursul primului război mondial, vezi lucrările lui *Wilhelm Winkler* citate mai sus la p. 834; pentru cel de-al doilea război mondial, cf.: Totenverluste des zweiten Weltkrieges, Statistische Nachrichten, serie nouă 10 (1955); aici se află și date privind invalizii de război; cifre diferite (mai ridicate) oferă *Oberleitner*, Politisches Handbuch, p. 160. — *Johann Ulrich*, Der Luftkrieg über Österreich 1939—1945, Wien, 1967.

În privința persecutării evreilor, vezi materialul statistic al lui *Reitlinger*, Endlösung (1960), p. 561.

Diferite indicații privind dinamica populației austriece și la *Ernst Kirsten-Ernst Wolfgang Buchholz-Wolfgang Köllmann*, Raum und Bevölkerung in der Weltgeschichte („Bevölkerungsploetz"), vol. 2, Würzburg, 1955, p. 301—302, p. 319—315.

Istoria economică a republicii, p. 691 și urm.: O privire de ansamblu oferă *Friedrich Thalmann* în Die Geschichte der Republik Österreich, edit. de *H. Benedikt*, vezi și *Hans Seidel*, Das Ringen um die wirtschaftliche Selbstbehauptung (Spectrum Austriae). — *Kurt W. Rothschild*, Austria's Economic Development between the two Wars, London, 1947. — Idem, The Austrian Economy since 1945, London, 1950. — *Felix Czeike*, Wirtschafts- und Sozialpolitik der Gemeinde Wien in der ersten Republik 1919—1934, Wiener Schriften 6, Wien, 1958. — Vezi și *Felix Butschek*, Die österr. Wirtschaft 1938—1945, Österr. Inst. f. Wirtschaftsforschung, Stuttgart, 1978. — Idem, Die österreichische Wirtschaft im 20. Jahrhundert, Wien, 1985. — *Marina Fischer-Kowalski* — *Josef Bucek* (edit.), Lebensverhältnisse in Österreich, Klassen und Schichten im Sozialstaat, Frankfurt-New York, 1980. — *Elisabeth Lichtenberger*, Gastarbeiter, Leben in zwei Gesellschaften, Wien-Köln-Graz, 1984. — *Karl Bachinger-Hildegard Hemetsberger-Koller*, Österreich von 1918 bis zur Gegenwart, în: Handbuch d. europäischen Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, edit. de *Wolfgang Fischer* u. a., vol. 6, Stuttgart, 1987.

În privința mult discutatei probleme a viabilității Austriei, vezi *Friedrich Hertz*, Zahlungsbilanz und Lebensfähigkeit Österreichs, München, 1925. — Idem, The Economic Problem of the Danubian States, London, 1947. Vezi și *Viktor Kienböck*, Das österreichische Sanierungswerk, Stuttgart, 1925. — *W. T. Layton* und *C. H. Rist*, Die Wirtschaftslage Österreichs, Wien, 1925. — *Hanns Haas*, Die Vereinigten Staaten von Amerika und die alliierte Lebensmittelversorgung Österreichs im Winter 1918/19, MÖSTA 32 (1979).

Pe lângă capitolele consacrate economiei din lucrările mai sus (p. 845) citate ale lui *Gutkas-Brusatti-Weinzierl*, respectiv *Weinzierl-Skalnik*, economia celei de a doua republici austriece mai este tratată, pe baza unui bogat material statistic, și în lucrările: *Franz Nemschak*, Zehn Jahre österreichischer Wirtschaft 1945—1955, Wien, 1955. — Idem, Die österreichische Wirtschaft von 1945—1955, Wien, 1956 (o versiune mai concisă a primei lucrări). — Idem, Die Stellung der Gemeinwirtschaft in der österreichischen Volkswirtschaft,

Wien, 1961. — *Carl Hudeczek*, Wege und Ziele der Wirtschaft Österreichs, Wien, 1958. — *Walter Wiltschegg*, Die Entwicklung der österreichischen Volkswirtschaft seit dem zweiten Weltkrieg, în: Hnadbuch der österreichischen Wirtschaftspolitik, edit. de *A. Tautscher*, Wien, 1961. — *Wilhelm Weber*, Österreichs Wirtschaftsstruktur gestern — heute — morgen, 2 vol., Berlin, 1961. — Idem (u. Mitarbeiter), Die Verstaatlichung in Österreich, Berlin, 1964. — *Siegfried Hollerer*, Verstaatlichung und Wirtschaftsplanung în Österreich (1946—1949), Dissertationen der Hochschule für Welthandel in Wien Nr. 15, Wien, 1974. — *Herbert Matis*, Das Jahr 1945 — die wirtschaftliche Ausgangssituation, Österreich in Geschichte u. Literatur 19 (1975). — *Arno Einwitschlaeger*, Amerikanische Wirtschaftspolitik in Österreich 1945—1949, Wien-Köln-Graz, 1986. — *Franz Mathis*, Big Business in Österreich. Österreichische Großunternehmen in Kurzdarstellungen, 2 vol., Wien, 1987. — Perspective: *Elisabeth Lichtenberger* (edit.), Österreich — Raum und Gesellschaft zu Beginn des 3. Jahrtausends. — Beiträge zur Regionalforschung 9, Wien, 1989.

Probleme speciale: *Harald Schoehl*, Österreichs Landwirtschaft. Gestalt und Wandlung, 1918—1938, Berlin, 1938. — Österreichs Landwirtschaft in Bild und Zahl, edit. de Österr. Statist. Zentralamt, ed. a 2-a, Wien, 1954. — Dar Außenhandel Österreichs in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, Beiträge zur österr. Statistik, 1, Wien, 1946. — *Karl Ausch*, Als die Banken fielen, Wien, 1968. — Date esențiale, îndeosebi privind comerțul, transportul și finanțele primei republici, se găsesc în cele două volume omagiale pomenite deja: Hundert Jahre österreichische Wirtschaftsentwicklung, edit. de *Hans Mayer*, Wien, 1949, respectiv 100 Jahre im Dienste der Wirtschaft, red. von *Bruno Zimmel*, Wien, 1961. — *Karl Bachinger* und *Herbert Matis*, Der österreichische Schilling, Geschichte einer Währung, Graz-Wien-Köln, 1974. — *Dieter Stiefel*, Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918—1938, Berlin, 1979. — Idem, Die große Krise in einem kleinen Land. Österr. Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929—1938, Wien-Köln-Graz, 1988. — *Peter R. Berger*, Der Donauraum im wirtschaftlichen Umbruch nach dem Ersten Weltkrieg. Währung und Finanzen in den Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn und Tschechoslowakei 1918—1929, Diss. d. Wirtschaftsuniv. Wien 35, Wien, 1982. — *Margit Altfahrt* u. a., Die Zukunft liegt in der Vergangenheit. Studien zum Siedlungswesen der Zwischenkriegszeit, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 12, Wien, 1983. — *Eduard März*, Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großen Wende 1913—1923, vezi mai sus, p. ....

Viața spirituală. Știința și arta, p. 709 și urm.: Cu privire la învățământul și mișcările tineretului: Hundert Jahre Unterrichtsministerium, edit. de *E. Loebenstein*, u. a., p. 43 și urm., 153 și urm., 188 și urm. — Zweihundert Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung, p. 86 și urm. — Vezi și *Hans Fischl*, Schulreform, Demokratie und Österreich, Wien (1950). — *Oskar Achs*, Die Schulreform in der ersten Republik (1918—1927), Österreich in Geschichte u. Literatur 13 (1969). — *Erika Weinzierl*, Universität und Politik in Österreich, Salzburger Universitätsreden 33 (1969). — *Gerhard Seewann*, Österreichische Jugendbewegung 1900 bis 1938, 2 vol., Frankfurt, 1971. — Cele mai felurite date de istorie culturală conține și opera: Wien um die Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts, edit. de *Ferdinand Lettmayer*, Wien, 1958. — Pentru politica culturală a celei de a doua republici, vezi îndeosebi *Felix Gamillscheg* (învățământul) și *Otto Breicha* (creația artistică) în *Siegler*, Österreich Chronik 1945—1972. — *Helmut Engelbrecht*, Tendenzen der österreichischen Schulpolitik in der Zwischenkriegszeit, în: *Manfred Heinemann*, Sozialisation und Bildungswesen in der Weimarer

Republik, Stuttgart, 1976. — *Norbert Leser* (edit.), Das geistige Leben Wiens in der Zwischenkriegszeit, Wien, 1981. — *Franz Kadrnoska* (edit.), Aufbruch und Untergang. Österreichische Kultur zwischen 1918 und 1938, Wien, 1981. — Die Schul- und Bildungspolitik der österr. Sozialdemokratie in der Ersten Republik, Wien, 1983. — Geistiges Leben im Österreich der Ersten Republik, Wiss. Komm. zur Erforschung d. Geschichte d. Republik Österreich 10, Wien, 1987. — *Friedrich Stadler* (edit.), Vertriebene Vernunft, Emigration und Exil österr. Wissenschaft 1930—1940, Wien—München, 1987. — *Gernot Heiß — Siegfried Mattl* u. a., Willfährige Wissenschaft, Die Universität Wien 1938—1945, Wien, 1989. — *Helmut Engelbrecht*, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, vol. 5, Wien, 1988.

Științele: vezi bibliografia învățământului și științelor amintită mai sus, la p. 830 și urm., dar îndeosebi lucrările lui *Schlosser, Lhotsky, Josef* și *Renée Gicklhorn, Meister, Hassinger*, ca și cele două publicații consacrate științelor naturale editate de Academia Austriacă de Științe în anii 1951 și 1957.

Literatura: *Heinz Kindermann*, Wegweiser durch die moderne Literatur in Österreich, Wien, 1954. — *Johann Gunert*, Die Literatur in Wien und dessen weiteren Bereich seit 1945, în: Wien um die Mitte des 20. Jahrhunderts. — *Robert Blauhut*, Österreichische Novellistik des 20. Jahrhunderts, Wien, 1966. — *Roland Heger*, Der österr. Roman des 20. Jhdts., 2 vol., Wien, 1971/72. — *Walter Weiss* u. *Sigrid Schmid* (edit.), Zwischenbilanz. Eine Anthologie österreichischer Gegenwartsliteratur, Salzburg, 1976. — *Hilde Spiel* (edit.), Die zeitgenössische Literatur Österreichs, Zürich-München, 1976. — *Friedbert Aspetsberger* (edit.), Staat u. Gesellschaft in der modernen österr. Literatur, Schriften d. Instituts f. Österreichkunde 32, Wien, 1977. — Idem (edit.), Österreichische Literatur seit den zwanziger Jahren, Beiträge zu ihrer historisch-politischen Lokalisierung, Schriften etc. 35, Wien, 1979. — Idem (edit.), Tradition in der neueren österreichischen Literatur, Schriften etc. 37 (1980). — Idem, *Norbert Frei — Hubert Lengauer* (edit.), Literatur der Nachkriegszeit und der Fünfziger Jahre in Österreich, Schriften etc., 44/45 (1984). — *Alfred Pfoser*, Literatur und Austromarxismus, Wien, 1980. — *Alan Best-Hans Wolfschütz*, Modern Austrian Writing, Literature and Society after 1945, London, 1980. — *Wendelin Schmidt-Dengler*, Contemporary Literature in Austria, Modern Austria, edit. de *Kurt Steiner* u. a., Palo Alto, 1981. — Idem, Formen der Lyrik in der österr. Gegenwartsliteratur, Schriften des Inst. f. Österreichkunde 39 (1981). — *Kurt Adel*, Aufbruch und Tradition, Einführung in die österr. Literatur seit 1945, Wien, 1982. — Vezi și capitolele finale din istoriile literaturii austriece ale lui *Nagl — Zeidler — Castle* (vol. 4) și *Nadler* (ed. a 2-a). — Apoi: *Alois Brandstetter*, Gegenwartsliteratur als Bildungswert, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 41 (1982).

Publicistica și mass-media: *Paupié*, Handbuch, vol. 1, 2. — 200 Jahre Tageszeitung in Österreich 1783—1983, Festschr. u. Ausstellungskatalog, Wien, 1983. — *Hans Heinz Fabris — Kurt Luger*, Medienkultur in Österreich. Film, Photographie, Fernsehen und Video in der Zweiten Republik, Wien-Köln, 1988.

Muzica: *Rudolf Franz Brauner*, Österreichs neue Musik, Wien, 1948. — *Heinrich Kralik*, Das Opernhaus am Ring, Wien, 1955.

Arta dramatică: *Franz Herterich*, Das Burgtheater und seine Sendung, Wien, 1948. — *Benno Fleischmann*, Max Reinhardt, Die Wiedererweckung des Barocktheaters, Wien, 1948. — *Wolfgang Schneditz*, Salzburger Festspielbuch, Salzburg, 1958. — Vezi și *Joseph Gregor*, Geschichte des österr. Theaters, respectiv *Hilde Haider-Pregler*, Theater und Schauspielkunst in Österreich. — *Walter Fritz*, Kino in Österreich 1945—1983, Wien, 1984. — *Josef*

Kaut, Die Salzburger Festspiele 1920—1981 (continuat până în 1985), Salzburg, 1986. — *Michael P. Steinberg*, The meaning of the Salzburg Festival, 1890—1938, Ithaca-London, 1989. — *Ernst Haeussermann*, Das Wiener Burgtheater, Wien, 1980.

Deosebit de instructivă pentru situația culturală din Viena anilor celui de-al doilea război mondial este lucrarea lui *W. Th. Andermann (= Walter Thomas)*, Bis der Vorhang fiel, Dortmund, 1947.

Artele plastice: Die Wiener Werkstätte 1903—1928. Modernes Kunstgewerbe und sein Weg, Wien, 1929. — *Werner Hofmann*, Moderne Kunst in Österreich, Das Werk, Jg. 1953. — *Gerhard Schmidt*, Neue Malerei in Österreich, Wien, 1956. — Der soziale Wohnungsbau der Stadt Wien, Wien, 1956. — *Margarethe Poch-Kalous*, Malerei und Plastik (Wien um die Mitte des 20. Jahrhunderts). — *Claus Pack*, Der Maler Herbert Boeckl, Wien-München, 1964. — *Günther Feuerstein-Heribert Hutter-Ernst Köller* und *Wilhelm Mrazek*, Moderne Kunst in Österreich, Wien, 1965. — *Wieland Schmied*, Malerei des phantastischen Realismus — Wiener Schule, Wien, 1972. — Idem, Bildende Kunst, în: *Weinzierl — Skalnik*, Österreich, Die zweite Republik, vol. 2. — *Georg Eisler*, Contemporary Art, Modern Austria ..., Palo Alto, 1981. — *Werner J. Schweiger*, Wiener Werkstätte, Kunst und Handwerk 1903—1932, Wien, 1982. — *Harry Kühnel*, Sanierung, Revitalisierung und Denkmalschutz in Österreichs Städten, în: Österreichs Städte und Märkte in ihrer Geschichte, Schriften d. Inst. f. Österreichkunde 46, Wien, 1985. — *Dieter Ronte*, Österreichische Kunst nach 1945, Salzburg, 1989.

HĂRȚI ȘI TABELE GENEALOGICE

Harta 1: Austria în epoca romană. Ea urmează harta anexată la lucrarea lui Arthur Betz: *Aus Österreichs römischer Vergangenheit*, Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1956, hartă concepută de Wilhelm Wagner și desenată de Hans Schlosser.

Harta 2: Austria între anii 976—1526. Prototipul ei a fost harta de perete a lui Fritz Eheim, Egon Lendl și Wilhelm Wagner, desenată de Hans Schlosser: „Historische Entwicklung Österreichs 976—1526". Formatul mult mai mic al hărții noastre a condiționat diferitele simplificări.

Harta 3: Austria între anii 1526—1740, harta 4: Austria între anii 1740—1918. Ambele hărți au fost realizate pentru cartea de față de către Hans Schlosser cu concursul științific al lui Wilhelm Wagner; ei au apelat la diferite schițe și hărți existente pe care le-au redus la dimensiunile de față și le-au simplificat. Modificările de frontieră trecătoare din epoca napoleoniană nu au fost respectate în harta nr. 4.

Hărțile traducerii au fost desenate din nou de Vasile Mărgărit.

Tabelul genealogic 1: Babenbergii. Ea urmează tabelul genealogic oferită de Karl Lechner, *Die Babenberger in Österreich*, în „Der Bindenschild", 6, Viena, 1947. Câteva persoane de o importanță genealogică și politică redusă au fost intenționat omise; în unele

locuri s-au operat rectificări. Numele margrafilor și ducilor care au domnit în Austria au fost scoase în evidență prin aldine.

Tabelul genealogic 2 și 3: Habsburgii (prima și a doua parte). Ele urmează, cu câteva modificări, tabelele genealogice lui Adam Wandruszka, *Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie*, Friedrich Vorwerk Verlag, Stuttgart, 1956. Ca și în cazul tabelelor genealogice precedente aici s-a operat numai o selecție a membrilor Casei de Habsburg importanți din punct de vedere dinastic și politic, îndeosebi marea majoritate a femeilor nu a putut să fie respectată în acest loc. Împărații și regii romano-germani ca și împărații Austriei au fost scoși în evidență prin aldine.

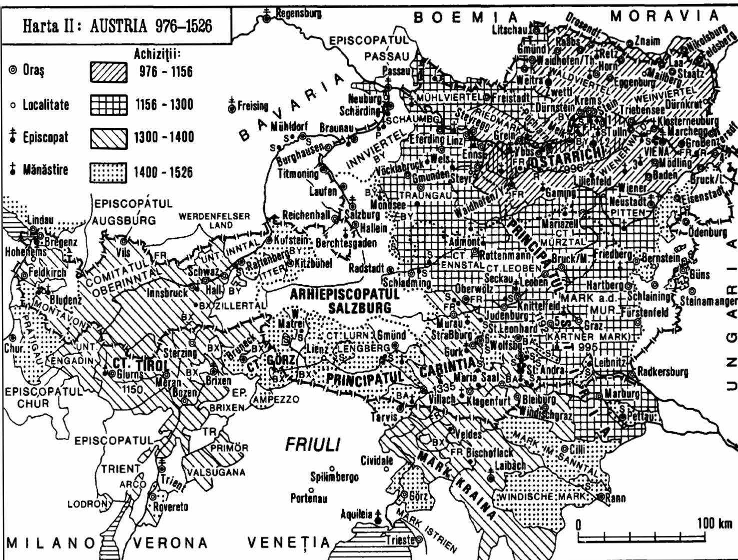
Harta I: AUSTRIA ÎN EPOCA ROMANĂ

0 100 km
0 50 mile romane

- Graniţele de stat ale Austriei
- Graniţele naţionale ale Austriei
- Graniţele Imperiului Roman
- Graniţele provinciilor romane
- Graniţele provinciilor post-diocleţiene
- Lagărele legiunilor romane, alături oraşele civile
- Oraşe autonome
- Alte aşezări umane
- Şosele romane
- Porturile flotei dunărene romane

RÄTISCHER LIMES
REGINA CASTRA REGENSBURG
NARISTI
MARCOMANI
QUAZI
RAETIA
R. II.
NORICUM
N. RIPENSE
N. MEDITERRANEUM
ITALIA
PANNONIA
P. SAVIA
P. PRIMA

LANDSHUT
BOIODURUM INNSTADT
CASTRA BATAVA PASSAU
AUGUSTA VINDELICUM AUGSBURG
LAURIACUM ENNS (LORCH)
LENTIA LINZ
OVILAVA WELS
ADJUVENSE YBBS
AR(E)LAPE POCHLARN
FAVIANA(E) MAUTERN
PIROTORTO ZWENTENDF.
COMAGENA(E) TULLN
NIEDERLEIS
STILLFRIED
ASTURIS KLOSTERNEUBG.
NAMARA MELK
AELIUM CETIUM ST.PÖLTEN
VINDOBONA VIENA
CARNUNTUM
AQUAE BADEN
ALA NOVA SCHWECHAT
AQUINCUM NACHBRIGETIO
JUVAVUM SALZBURG
CUCULLA(E) KUCHL
CAMBODUNUM KEMPTEN
PARTHANUM GARMISCH-PARTENKIRCHEN
BRIGANTIUM BREGENZ
TERIOLAE ZIRL
VELDIDENA WILTEN
MATREIUM MATREI
VIPITENUM STERZING
SCAR(A)BANTIA (SOPRON) ÖDENBURG
SAVARIA STEINAMANGER (SZOMBATHELY)
MEDIOLANUM MILANO
CASTRUM MAIENSE MERAN
AGUNTUM LIENZ
TEURNIA ST. PETER IM HOLZ
VIRUNUM ZOLLFELD
MAGDALENSBG.
FLAVIA SOLVA LEIBNITZ
SANTICUM VILLACH
JULIUM CARNICUM ZUGLIO
JUENNA BEI GLOBASNITZ
POETOVIO PETTAU (PTUJ)
CELEIA CILLI (CELJE)
VERONA
FORUM JULIUM CIVIDALE
EMONA LAIBACH (LJUBLJANA)
AQUILEIA
MURSA ESSEG (OSJEK)

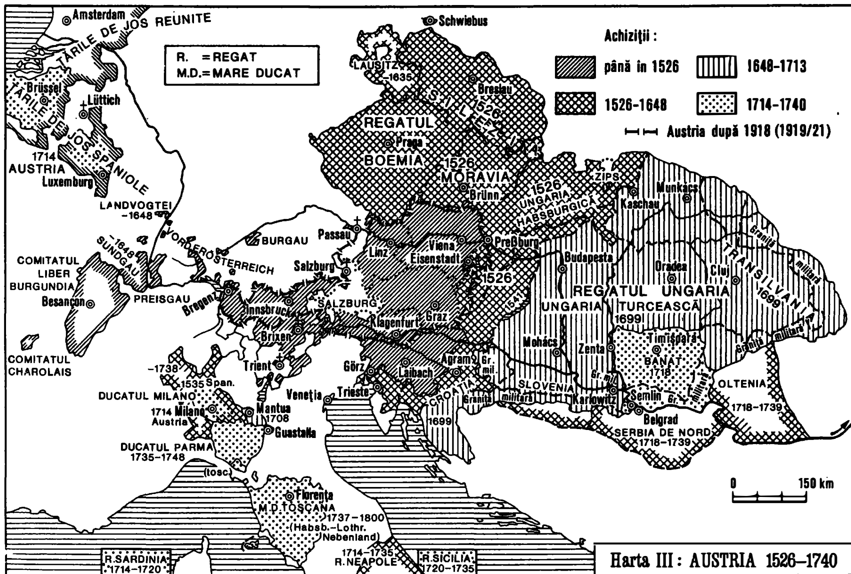
Teritorii aparţinând de:

- BA Bamberg
- BX Brixen
- FR Freising
- P Passau
- R Regensburg
- S Salzburg
- TR Trient
- BY Bayern (Bavaria)

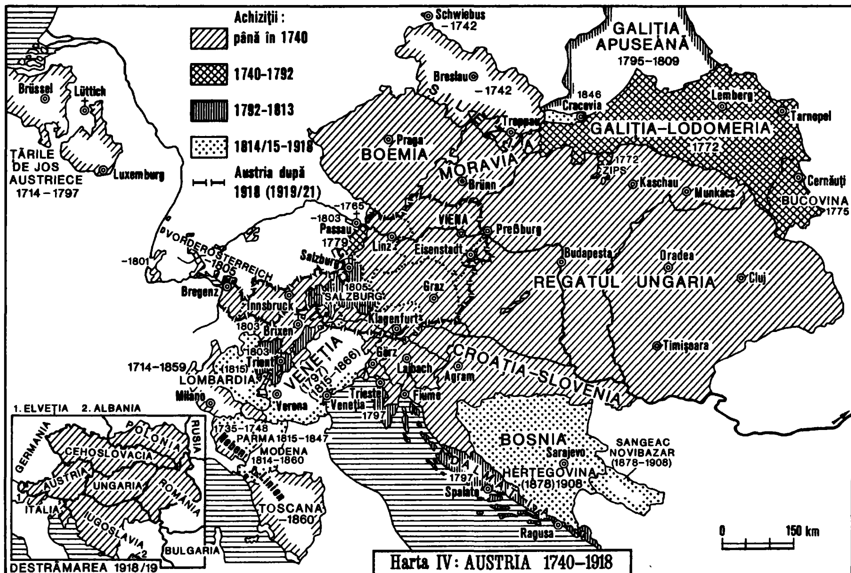
1. Traismauer
2. St. Pölten
3. Heiligenkreuz
4. Hainburg
5. Voitsberg
6. Friesach
7. Völkermarkt

EP. = Episcopat

CT. = Comitat

Harta III: AUSTRIA 1526–1740

Harta IV: AUSTRIA 1740–1918

Tabelul 1: BABENBERGII

Berthold,
conte n Nordgau
† 980

Leopold I
margraf de Austria,
976-994
∞ Richeza

- **Henric I**, margraf de Austria, 994-1018
  - **Adalbert**, 1018-1055 ∞ Frowiza
    - Leopold (al II-lea), margraf de Neumarkt † 1043
    - **Ernest**, margraf, 1055-1075 ∞ Adelheid de Meißen
      - **Leopold al II-lea**, margraf 1075-1095 ∞ Ita (de Formbach-Ratelnberg)
        - Elisabeta, ∞ Otakar al II-lea de Stiria
        - Gerberga, ∞ Borivoi de Boemia
        - **Leopold al III-lea**, margraf 1095-1136, ∞1?, ∞2 Agnes, fiica împăratului Henric al IV-lea, (văduva lui Frederic de Hohenstaufen, mama regelui Konrad al III-lea)
          - Adalbert, † 1138
          - **Henric al II-lea**, palatin 1140, margraf de Austria 1141-1156, duce de Bavaria 1143-1156, duce de Austria 1156, † 1177 ∞ 1 Getrud, fiica împăratului Lothar ∞ 2 Theodora Comnena
          - **Leopold al IV-lea**, margraf de Austria 1136-1141, duce de Bavaria, 1139-1141, ∞ Maria, fiica lui Sobieslav de Boemia
          - Agnes, ∞ Vladislav al Sileziei
          - Ernest † 1137
          - Otto, ep. de Freising 1138-1158
          - Konrad, ep. de Passau 1148-1164; arhiep. de Salzburg 1164-1164
          - Iudita, ∞ margraful Wilhelm de Monteferrat
          - Gertrud ∞ ducele Vladislav al II-lea al Boemei
        - Ida ∞ Luitdold de Znaim
        - Eufenia ∞ Konrad de Pellstein
        - Sofia ∞ 1. ducele Henric al Carintiei 2. Sighard de Schala-Burghausen
      - Adalbert „de Pernegg"?
- Ernest, duce de Suabia, 1012-1015 ∞ Gisela (remăritată cu împăratul Konrad I)
  - Ernest, duce, 1015-1030
  - Hermann, duce, 1030-1038
- Poppo, arhiepiscop de Trier, 1016-1047

Agnes,
∞ regele Ștefan al III-lea
al Ungariei,
apoi cu Hermann,
ducele Carintiei

Leopold al V-lea,
ducele Austriei
1177-1194,
al Stiriei
1192-1194,
∞ Elena, fiica regelui
Geza al Ungariei

Henric,
„ducele de Mödling",
† 1223,
fiica regelui
∞ Richeza, fiica lui
Vladislav al II-lea
al Boemei.

Henric,
„ducele de Mödling",
† 1236 (?)

Frederic I,
ducele Austriei,
1195-1198

Leopold al VI-lea,
ducele Stiriei
1195-1230,
al Austriei,
1198-1230
∞ Teodora, nepoata (?)
lui Isac Anghelos al II-lea,
împăratul Bizanțului

Margareta, † 1266
∞ 1. regele
Henric al VII-lea,
† 1242,
∞ 2. Ottokar al II-lea
Premisl † 1278

Agnes,
∞ Albrecht,
ducele
Saxoniei

Leopold
† 1216

Henric,
† 1228 (?)
∞ Agnes
de Turingia;

Frederic al II-lea,
duce de Austria
și Stiria,
1230-1246
∞ 1. Sofia(?) Lascaris,
∞ 2. Agnes de Meran

Costanța
∞ margraful
Henric de Meißen

Getrud
∞ landgraful
Henric Raspe
de Turingia

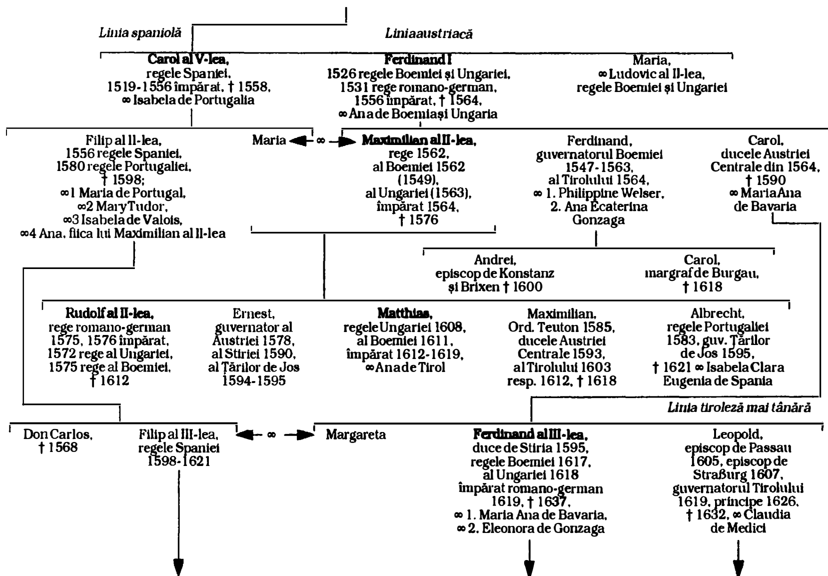
Gertrud,
† 1288
∞ 1. Vladislav al Moraviei,
∞ 2. margraful Hermann de Baden,
∞ 3. Roman de Halici

Agnes (din ∞ 2.)
∞ 1. ducele Ulrich de Carintia,
∞ 2. Ulrich de Heunburg

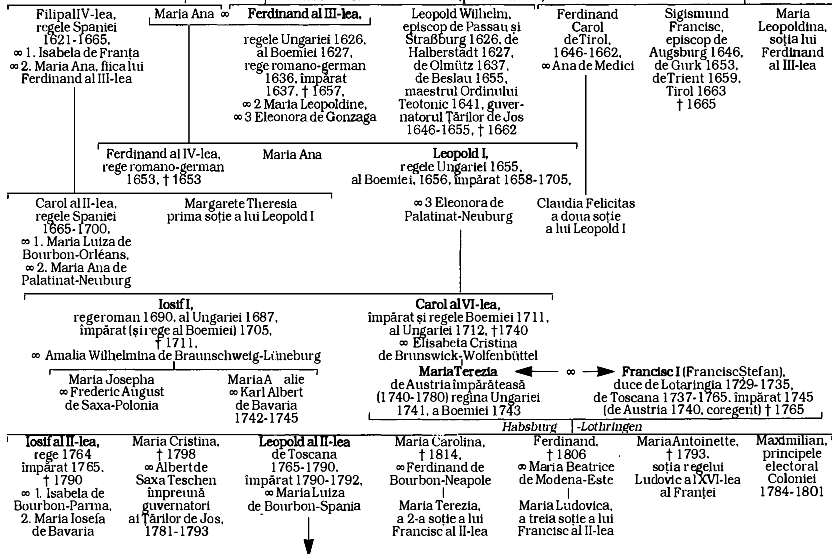
Tabelul 2: HABSBURGII (partea I)

- **Rudolf I,** rege 1273-1291, ∞ Gertrud (Ana) de Hohenberg, apoi cu Isabela (Elisabeta) de Burgund
  - **Albrecht I,** duce 1282, rege 1298-1308, ∞ Elisabeta de Görz-Tirol
    - Rudolf al III-lea, duce 1298, regele Boemiei 1306-1307, ∞ 1. Bianca de Franța, ∞ 2. Elisabeta de Polonia
    - **Fredericl (al III-lea),** duce 1308, rege 1322, † 1330, ∞ Isabela (Elisabeta) de Aragon
    - Leopold I, † 1326, ∞ Ecaterina de Savoia
    - Albrecht al II-lea, duce 1330-1358, ∞ Ioana de Pfirt
      - *Albertini*
        - Rudolf al IV-lea, duce 1358-1365, ∞ Ecaterina de Luxemburg
        - Frederic al III-lea, † 1362
        - Albrecht al III-lea, duce 1365-1395, ∞ 1. Elisabeta de Luxemburg, 2. Beatrice de Hohenzollern
          - Albrecht al IV-lea, duce 1395-1404, ∞ Ioana de Bavaria
            - **Albrecht al V-lea (al II-lea),** duce (1404), 1411, rege al Boemiei și Ungariei 1437, rege romano-german 1438, † 1439, ∞ Elisabeta de Luxemburg;
              - Ladislau Postumul 1440 resp. 1452 rege al Ungariei, 1453 rege al Boemiei, † 1457
      - *Leopoldini*
        - Leopold al III-lea, duce 1370 (1379)-1386, ∞ Viridis Visconti
          - Wilhelm, duce 1386-1406, ∞ Ioana de Anjou-Neapole
          - Leopold al IV-lea, duce (1386), 1395-1411, ∞ Ecaterina de Burgund
          - Ernest (cel de Fier), duce (1386), 1402-1424, ∞ 1. Margareta de Pomerania, ∞ 2. Cymburgis de Mazovia
            - **Frederic al V-lea (al III-lea),** ducele Austriei Centrale 1439, rege 1440, împărat 1452-1493, ∞ Leonora (Elena) de Portugal.
              - **Maximilian I,** rege 1496, împărat 1508-1519, ∞ 1. Maria de Burgund, ∞ 2. Bianca Maria Sforza
                - Filip I, din primul mariaj, regele Castiliei, 1504-1506, ∞ Ioana a Spaniei
            - Albrecht al VI-lea, † 1463, al Teritoriilor avansate 1446, al Austriei Superioare 1458, al Austriei Inferioare 1461, ∞ Mechthild de Palatinat
          - Frederic al IV-lea, duce (1402), 1406-1439, ∞ 1. Elisabeta de Palatinat, ∞ 2. Ana de Brunswick
            - Siegmund de Tirol și Teritoriile avansate (1439), 1446-1490 (renunțare), † 1496, ∞ 1. Eleonore de Scoția, ∞ 2. Ecaterina de Saxonia
            - *Linia tiroleză*
    - Otto, duce 1330-1339, ∞ 1. Elisabeta de Bavaria, ∞ 2. Ana de Boemia
      - Frederic al II-lea, † 1344
      - Leopold al II-lea, † 1344
  - Hartmann, † 1281
  - Rudolf al II-lea, † 1290, ∞ Agnes de Boemia
    - Ioan (Parricida), † 1313

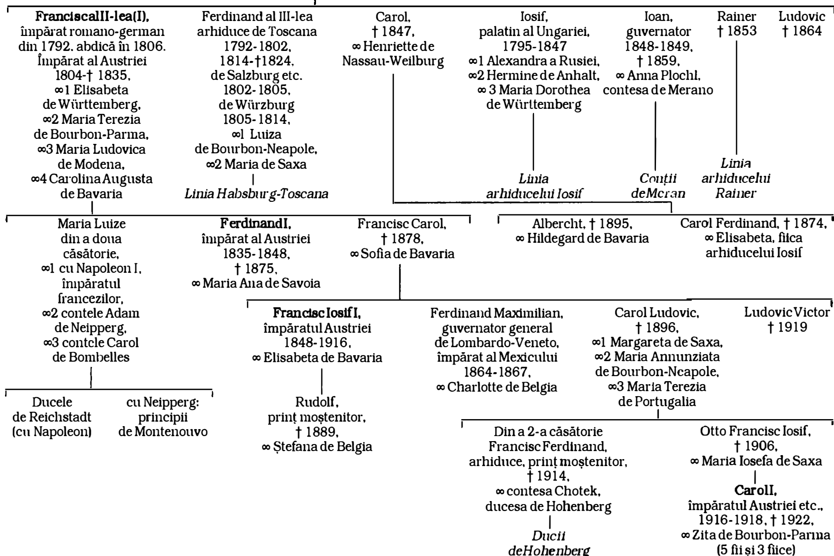

Linia spaniolă
Linia austriacă
Carol al V-lea,
regele Spaniei,
1519-1556 împărat, † 1558,
∞ Isabela de Portugalia
Ferdinand I
1526 regele Boemiei și Ungariei,
1531 rege romano-german,
1556 împărat, † 1564,
∞ Ana de Boemia și Ungaria
Maria,
∞ Ludovic al II-lea,
regele Boemiei și Ungariei
Filip al II-lea,
1556 regele Spaniei,
1580 regele Portugaliei,
† 1598;
∞1 Maria de Portugal,
∞2 Mary Tudor,
∞3 Isabela de Valois,
∞4 Ana, fiica lui Maximilian al II-lea
Maria ∞
Maximilian al II-lea,
rege 1562,
al Boemiei 1562
(1549),
al Ungariei (1563),
împărat 1564,
† 1576
Ferdinand,
guvernatorul Boemiei
1547-1563,
al Tirolului 1564,
∞ 1. Philippine Welser,
2. Ana Ecaterina
Gonzaga
Carol,
ducele Austriei
Centrale din 1564,
† 1590
∞ Maria Ana
de Bavaria
Andrei,
episcop de Konstanz
și Brixen † 1600
Carol,
margraf de Burgau,
† 1618
Rudolf al II-lea,
rege romano-german
1575, 1576 împărat,
1572 rege al Ungariei,
1575 rege al Boemiei,
† 1612
Ernest,
guvernator al
Austriei 1578,
al Stiriei 1590,
al Țărilor de Jos
1594-1595
Matthias,
regele Ungariei 1608,
al Boemiei 1611,
împărat 1612-1619,
∞ Ana de Tirol
Maximilian,
Ord. Teuton 1585,
ducele Austriei
Centrale 1593,
al Tirolului 1603
resp. 1612, † 1618
Albrecht,
regele Portugaliei
1583, guv. Țărilor
de Jos 1595,
† 1621 ∞ Isabela Clara
Eugenia de Spania
Linia tiroleză mai tânără
Don Carlos,
† 1568
Filip al III-lea,
regele Spaniei
1598-1621
∞
Margareta
Ferdinand al III-lea,
duce de Stiria 1595,
regele Boemiei 1617,
al Ungariei 1618
împărat romano-german
1619, † 1637,
∞ 1. Maria Ana de Bavaria,
∞ 2. Eleonora de Gonzaga
Leopold,
episcop de Passau
1605, episcop de
Straßburg 1607,
guvernatorul Tirolului
1619, principe 1626,
† 1632, ∞ Claudia
de Medici

Tabellul 3: HABSBURGII (partea a II-a)
FilipalIV-lea, regele Spaniei 1621-1665, ∞ 1. Isabela de Franța ∞ 2. Maria Ana, fiica lui Ferdinand al III-lea
Maria Ana ∞
Ferdinand al III-lea, regele Ungariei 1626, al Boemiei 1627, rege romano-german 1636, împărat 1637, † 1657, ∞ 2 Maria Leopoldine, ∞ 3 Eleonora de Gonzaga
Leopold Wilhelm, episcop de Passau și Straßburg 1626, de Halberstadt 1627, de Olmütz 1637, de Beslau 1655, maestrul Ordinului Teotonic 1641, guvernatorul Țărilor de Jos 1646-1655, † 1662
Ferdinand Carol de Tirol, 1646-1662, ∞ Ana de Medici
Sigismund Francisc, episcop de Augsburg 1646, de Gurk 1653, de Trient 1659, Tirol 1663 † 1665
Maria Leopoldina, soția lui Ferdinand al III-lea
Ferdinand al IV-lea, rege romano-german 1653, † 1653
Maria Ana
Leopold I, regele Ungariei 1655, al Boemiei, 1656, împărat 1658-1705,
Carol al II-lea, regele Spaniei 1665-1700, ∞ 1. Maria Luiza de Bourbon-Orléans, ∞ 2. Maria Ana de Palatinat-Neuburg
Margarete Theresia prima soție a lui Leopold I
∞ 3 Eleonora de Palatinat-Neuburg
Claudia Felicitas a doua soție a lui Leopold I
Iosif I, regeroman 1690, al Ungariei 1687, împărat (și rege al Boemiei) 1705, † 1711, ∞ Amalia Wilhelmina de Braunschweig-Lüneburg
Carol al VI-lea, împărat și regele Boemiei 1711, al Ungariei 1712, †1740 ∞ Elisabeta Cristina de Brunswick-Wolfenbüttel
Maria Josepha ∞ Frederic August de Saxa-Polonia
MariaA alie ∞ Karl Albert de Bavaria 1742-1745
MariaTerezia de Austria împărăteasă (1740-1780) regina Ungariei 1741, a Boemiei 1743
∞
Francisc I (FranciscStefan), duce de Lotaringia 1729-1735, de Toscana 1737-1765, împărat 1745 (de Austria 1740, coregent) † 1765
Habsburg
-Lothringen
Iosif al II-lea, rege 1764 împărat 1765, † 1790 ∞ 1. Isabela de Bourbon-Parma, 2. Maria Iosefa de Bavaria
Maria Cristina, † 1798 ∞ Albertde Saxa Teschen împreună guvernatori ai Țărilor de Jos, 1781-1793
Leopold al II-lea de Toscana 1765-1790, împărat 1790-1792, ∞ Maria Luiza de Bourbon-Spania
Maria Carolina, † 1814, ∞ Ferdinand de Bourbon-Neapole
Maria Terezia, a 2-a soție a lui Francisc al II-lea
Ferdinand, † 1806 ∞ Maria Beatrice de Modena-Este
Maria Ludovica, a treia soție a lui Francisc al II-lea
MariaAntoinette, † 1793, soția regelui Ludovic al XVI-lea al Franței
Maximilian, principele electoral Coloniei 1784-1801

Francisc al II-lea (I), împărat romano-german din 1792, abdică în 1806. Împărat al Austriei 1804-† 1835, ∞1 Elisabeta de Württemberg, ∞2 Maria Terezia de Bourbon-Parma, ∞3 Maria Ludovica de Modena, ∞4 Carolina Augusta de Bavaria
Ferdinand al III-lea arhiduce de Toscana 1792-1802, 1814-†1824, de Salzburg etc. 1802-1805, de Würzburg 1805-1814, ∞1 Luiza de Bourbon-Neapole, ∞2 Maria de Saxa
Linia Habsburg-Toscana
Carol, † 1847, ∞ Henriette de Nassau-Weilburg
Iosif, palatin al Ungariei, 1795-1847 ∞1 Alexandra a Rusiei, ∞2 Hermine de Anhalt, ∞ 3 Maria Dorothea de Württemberg
Linia arhiducelui Iosif
Ioan, guvernator 1848-1849, † 1859, ∞ Anna Plochl, contesa de Merano
Conții de Meran
Rainer † 1853
Linia arhiducelui Rainer
Ludovic † 1864
Maria Luize din a doua căsătorie, ∞1 cu Napoleon I, împăratul francezilor, ∞2 contele Adam de Neipperg, ∞3 contele Carol de Bombelles
Ducele de Reichstadt (cu Napoleon)
cu Neipperg: principii de Montenouvo
Ferdinand I, împărat al Austriei 1835-1848, † 1875, ∞ Maria Ana de Savoia
Francisc Carol, † 1878, ∞ Sofia de Bavaria
Albercht, † 1895, ∞ Hildegard de Bavaria
Carol Ferdinand, † 1874, ∞ Elisabeta, fiica arhiducelui Iosif
Francisc Iosif I, împăratul Austriei 1848-1916, ∞ Elisabeta de Bavaria
Rudolf, prinț moștenitor, † 1889, ∞ Ștefana de Belgia
Ferdinand Maximilian, guvernator general de Lombardo-Veneto, împărat al Mexicului 1864-1867, ∞ Charlotte de Belgia
Carol Ludovic, † 1896, ∞1 Margareta de Saxa, ∞2 Maria Annunziata de Bourbon-Neapole, ∞3 Maria Terezia de Portugalia
Ludovic Victor † 1919
Din a 2-a căsătorie Francisc Ferdinand, arhiduce, prinț moștenitor, † 1914, ∞ contesa Chotek, ducesa de Hohenberg
Ducii de Hohenberg
Otto Francisc Iosif, † 1906, ∞ Maria Iosefa de Saxa
Carol I, împăratul Austriei etc., 1916-1918, † 1922, ∞ Zita de Bourbon-Parma (5 fii și 3 fiice)

INDICE

A

D

E

G

H

Î

J

K

L

O

P

Q

R

S

Ș

T

Ț

U

V

W

X

Y

Z

COLECȚIA
BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE UNIVERSALĂ

„Prima ediție a acestei lucrări a apărut în anul 1961; între timp, versiunea originală a ajuns la cea de-a opta ediție (1990); o traducere franceză a textului german a apărut încă în anul 1965, ea fiind urmată în 1981, de o versiune chineză; o traducere japoneză se află tocmai sub tipar.

Sunt foarte îndatorat domnului profesor universitar dr. Max Demeter Peyfuss pentru inițiativa sa privind traducerea românească a *Istoriei* mele a Austriei; aceeași gratitudine o îndrept domnului dr. Adolf Armbruster pentru realizarea acestei traduceri, și îndeosebi Editurii Enciclopedice pentru munca ei de redactare și publicare.

Trăind vremi pline de mari conflicte și pericole, eu continui să sper într-o colaborare fructuoasă între popoarele și statele Europei, deci și între România și Austria. La o astfel de înțelegere și colaborare aflarea faptelor și problemelor istoriei lor naționale ar putea să contribuie în chip esențial."

ERICH ZÖLLNER